

1096/13/12

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

XX. BIND

UDGIVET AF DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (M. SIMMELKJÆR)

1957—59

Redigeret af *Peter Michelsen*
under medvirkning af *Johan Hvidtfeldt*,
Svend Larsen og *Roar Skovmand*.

UNIVERSITETSBIBLIOTEKET
1. AFDELING
KØBENHAVN

INDHOLD

ARTIKLER

<i>Bull, Edvard</i> : Norske arbeider-minner	4
<i>Christensen, Aksel E.</i> : Erik Arup	381
<i>Fabricius, Knud</i> , Skåneland	49
<i>Fabricius, Knud</i> : Dansk Historisk Fællesforenings grundlæggelse. Nogle erindringer af Fællesforeningens første sekretær	361
<i>Fladby, Rolf</i> : Norsk lokalhistorisk institutt	1
<i>Hvidtfeldt, Johan</i> : Dansk Historisk Fællesforening og det historiske arbejde gennem et halvt århundrede	371
<i>Ingers, Ingemar</i> : Undersökning av folkmål och ortnamn i Skåne, Halland och Blekinge	57
<i>Jarnhus, K. L.</i> : Om 1844-matriklen som landbohistorisk kilde ..	201
<i>Lundberg, Birger</i> : Arkiv i Skåne, Halland och Blekinge	299
<i>Nelson, Helge</i> : Kulturgeografien vid Lunds universitet	80
<i>Rasch, Aa.</i> : Mikrofotograferingens anvendelse i de danske arkiver ..	265
<i>Rehnberg, Mats</i> : Svenska undersökningar om arbetarnas liv ..	11
<i>Rosén, Jerker</i> : Historieforskningen vid Lunds universitet	141
<i>Skovmand, Roar</i> : Poul Nørlund ..	389
<i>Steensberg, Axel</i> : Undervisningen i materiel folkekultur og museerne	395
<i>Svensson, Sigfrid</i> : Skånelands bondekultur i museer, arkiv och skrifter. En översikt	72

MINDEORD

<i>Carl Klitgaard</i>	137
<i>M. Mackeprang</i>	308
<i>Hugo Matthiessen</i>	139

INSTITUTIONERNES VIRKSOMHED

Nationalmuseet,	
1. afd.	100, 188, 341
2. afd.	101, 189, 342
3. afd., Dansk Folkemuseum	101, 189, 342
Den kongelige Mønt- og Medaillesamling	102, 190, 343
Frilandsmuseet	102, 191, 344
De Danske Kongers Kronologiske Samling på Rosenborg ..	103, 345
Kunstindustrimuseet ..	103, 191, 344
Tøjhusmuseet	104, 192, 346
Landbrugsmuseet	105, 346
Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg	105, 346
Odense Bys Museer	106
Forhistorisk Museum, Århus	107, 348
Købstadmuseet »Den Gamle By«, Århus	108, 192, 348
Aalborg Historiske Museum .	193, 349
Rigsarkivet	108, 350
Landsarkivet for Sjælland m. m.	110, 194, 352
Landsarkivet for Fyn	111, 194, 352
Landsarkivet for Nørrejylland	111, 195, 353
Landsarkivet for de Sønderjyske Landsdele	112, 196, 354
Erhvervsarkivet	112, 196
Københavns Stadsarkiv	113, 196, 354
Frederiksberg Stadsarkiv ..	114, 355
Det Kongelige Bibliotek	114, 197, 355
Statsbiblioteket i Århus	198
Dansk Folkemindesamling ..	115, 356
Stednavneudvalget (Institut for Navneforskning)	116, 198, 357
Udvalg for Folkemål (Institut for Dansk Dialektforskning)	116, 199, 358

Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie	117, 358
Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie 118, 200, 359	
Det Danske Sprog- og Litteratur- selskab	199
Foreningen »Danmarks Folke- minder«	200, 357
Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv	118
Dansk Pressemuseum og Arkiv 119, 200, 360	
Institut for Dansk Kirkehistorie..	359

ANMELDELSER

a. Litteraturoversigter

Litteratur om Danmarks forhisto- rie 1953-56 [C. J. Becker]	155
Dansk landbrugshistorisk littera- tur 1952-58 [Gunnar Olsen]..	273
Litteratur for lokalhistorikere 1957	97
Litteratur for lokalhistorikere 1958	337
Skolehistorisk litteratur 1945-54 [Aage Bonde]	16

b. Enkeltanmeldelser

<i>Arnim, Volkmar von</i> : Krisen und Konjunktoren der Landwirt- schaft in Schleswig-Holstein vom 16. bis zum 18. Jahrhun- dert [Peter Kr. Iversen]	426
<i>Atlas över svensk folkkultur</i> [Ole Højrup]	233
<i>Baago, Kaj</i> : Magister Jacob Chri- stian Lindberg [Ole Karup Pe- dersen]	411
<i>Banning, Knud</i> : Degnekristne [Johan Jørgensen]	321
<i>Bibby, Geoffrey</i> : Spadens vidnes- byrd [E. Thorvildsen]	218
<i>Blomberg, Aage Fasmer</i> : Fåborg Bys Historie, II [Johan Jørgen- sen]	27
<i>Bogen om Als</i> [Peter Michelsen]	221
<i>Bogen om Himmerland</i> [Peter Michelsen]	221

<i>Bogen om Bornholm</i> [Peter Michelsen]	221
<i>Brahe, Sophie</i> : Sophie Brahes Regnskabsbog 1627-40 [Peter Michelsen]	29
<i>Brandt, Otto</i> : Geschichte Schles- wig-Holsteins, 5. udg. [Johan Hvidtfeldt]	334
<i>Brøndsted, Johannes</i> : Danmarks Oldtid, 2. udg., I [C. J. Becker]	212
— — Danmarks Oldtid, 2. udg., II [C. J. Becker]	310
<i>Bull, Edvard</i> : Arbeidermiljø un- der det industrielle gjennem- brudd [Peter Michelsen]	232
<i>Clemmensen, Tove og Mogens B.</i> <i>Mackeprang</i> : Christian IX's Pa- læ på Amalienborg [Gudmund Boesen]	94
<i>Cutting, Charles L.</i> : Fish Saving [Holger Rasmussen]	23
<i>Dal, Erik</i> : Nordisk folkeviseforsk- ning siden 1800 [Paul Raimund Jørgensen]	225
<i>Danmark For og Nu</i> , Øerne, I-III [Axel Steensberg]	45
<i>Donaldson, Gordon</i> : Shetland Life under Earl Patrick [Peter Mi- chelsen]	232
<i>Eller, Povl</i> : Adam Oehlschläger Portretter [Jan Zibrandtsen]..	413
<i>Eriksen, Egon</i> : Krudtværket på Frederiksværk 1758-1958 [Povl Eller]	325
<i>Fra Gelsbro til Lillebælt</i> . Hjem- stavnsbog for Haderslev by og amt [H. K. Kristensen]	416
<i>Frederiks-Værk</i> . Fra kanoner til kedler 1756-1906-1956 [Povl Eller]	325
<i>Friis, Astrid and Kristof Glamann</i> : A History of Prices and Wages in Denmark 1660-1800, I [Oscar Bjurling]	405
<i>Gustafsson, Berndt</i> : Manligt- kvinnligt-kyrkligt i 1800-talets svenska folkliv [Bjarne Stok- lund]	41
<i>Hallerdt, Björn</i> : Leva i brukssam- hälle [Peter Michelsen]	232
<i>Handbuch der historischen Stät-</i>	

- ten Deutschlands, I, Schleswig-Holstein* [Johan Hvidtfeldt] .. 424
- Hansen, Georg*: Sædelighedsforhold blandt landbefolkningen i Danmark i det 18. århundrede [Gunnar Olsen] 34
- Hansen, Jacob og Knud Mortensen*: Dalum sogns historie, I [Carl Lindberg Nielsen] 418
- Hall, Gudmund*: Nørre Fjand. An Early Iron-Age Village Site in West Jutland [Viggo Nielsen] 214
- Heilesen, Henning*: Randers Klosters historie [Carl Lindberg Nielsen] 421
- Henriksen, H. M.*: Ryslinge Sogns Historie [Gunnar Olsen] 30
- Houken, Aage*: Håndbog i danske stednavne [Christian Lisse] .. 39
- Jensen, Wilhelm*: Die Kirchenbücher Schleswig-Holsteins, der Landeskirche Eutin und der Hansestädte, 2. opl. [Johan Hvidtfeldt] 425
- Kaae, Alfred*: Ulfborg, II [H. K. Kristensen] 220
- Karup Pedersen, Ole*: Dansk Landbrugsbibliografi, I [Johan Hvidtfeldt] 406
- Klindt-Jensen, Ole*: Bornholm i Folkevandringsstiden [Erling Albrechtsen] 92
- Klitgaard, C.*: Vrensted Sogn [Gunnar Olsen] 30
- Knudsen, Regnar*: Vejlbj-Risskov gennem Tiderne [Gunnar Olsen] 31
- Kousgård Sørensen, John*: Danske bebyggelsesnavne på -sted [Kristian Hald] 408
- Kristensen, H. K.*: Nørre Nebel og Lydum sogne [Carl Lindberg Nielsen] 324
- Krohn-Hansen, Thv. og Robert Kloster*: Bergens Gullsmed Kunst fra Laugstiden, I-II [Erik Lassen] 327
- Kuhlmann, Hans Joachim*: Besiedlung und Kirchspielorganisation der Landschaft Angeln im Mittelalter [Troels Dahlerup] 315
- Kunstindustrimuseet i Oslo 75 år* [P. Halkjær Kristensen] 184
- Københavns Snedkerlaug gennem firehundrede år* [Svend Larsen] 25
- Københavns Vandforsynings Historie* [Peter Michelsen] 419
- Lact, Siegfried J. de*: Arkæologien. Metoder, teknik og problemer [J. Troels-Smith] 186
- Langberg, Harald*: Clausholms Bygningshistorie [Inge Mejer Antonsen] 330
- Lauring, Palle*: Vikingerne [Mogens Ørsnes] 187
- – Danelagen. Danmark i England [Kristian Hald] 333
- Link, Theodor*: Flensburgs Ueberseehandel von 1755 bis 1807 [Henning Henningsen] 422
- Lorenzen, Vilh.*: Vore byer, III-IV [Sigvard Skov] 224
- – Vore byer, V [Poul Strømstad] 328
- Logtings- og Vårtingsbókin 1655-66*, hefte 1-5 [C. Rise Hansen] 319
- Methodisches Handbuch für Heimatsforschung* [C. Rise Hansen] 24
- Erik Moltke*: Jon Skonvig og de andre runetegnere, I [Harry Andersen] 37
- – Jon Skonvig og de andre runetegnere, II [Harry Andersen] 312
- Nordenfjeldske Kunstindustrimuseum*, Årbok 1954-1955 [P. Halkjær Kristensen] 184
- Nordisk Kultur, XIII*, Landbrug og bebyggelse [Peter Michelsen].. 32
- Ochsner, Bjørn*: Fotografer i Danmark indtil år 1900 [Jørgen Paulsen] 326
- Olsen, Gunnar*: Hovedgård og bondegård [Jens Holmgaard].. 226
- Plenderleith, H. J.*: The Conservation of Antiquities and Works of Art [B. Brorson Christensen] 45
- Risom, Sven*: Nordiske Ler-Jordshuse [Peter Michelsen] 415
- Rosted, H. C.*: Fra adelsborg til kongeslot. Hørsholms historie indtil 1730 [Jens Holmgaard] 221
- Ruprecht, Arndt*: Die ausgehende

Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften [Svend Aakjær]	311	<i>Utterström, Gustav:</i> Jordbrukets arbetare, I-II [Peter Michelsen]	407
<i>Sandfeld, Gunnar:</i> Nye tider. Struer bliver købstad [Carl Lindberg Nielsen]	223	<i>Viborg bys borgerbog 1713-1860</i> [Svend Larsen]	28
<i>Scheuermeier, Paul:</i> Bauernwerk in Italien, der italienischen und rätoromanischen Schweiz, II [Peter Michelsen]	36	<i>Vollrath, Peter:</i> Landwirtschaft- liches Beratungs- und Bildungs- wesen in Schleswig-Holstein [Peter Kr. Iversen]	426
<i>Svenstrup, Carl:</i> Grenaa bys hi- storie I-IV [Carl Lindberg Nielsen]	223	<i>Vågslid, Eivind:</i> Stadnamntydin- gar [Kristian Hald]	408
<i>Søgaard, Helge:</i> Lertøj fra nørre- jyske museer [P. Halkjær Kri- stensen]	414	<i>Zoffmann, P.:</i> Sct. Jørgens hospi- tal i Kolding [Carl Lindberg Nielsen]	421
<i>Tholle, Johannes:</i> Haveanlæggene og gartnerne ved Frederiksborg Slot [Povl Eller]	231		
<i>Tingbókin 1615-54</i> [C. Rise Han- sen]	319		
<i>To højirkemænd.</i> Brevvexling mellem bisperne H. Stein og J. Swane [C. Rise Hansen] ..	320		
<i>Trap, J. P.:</i> Danmark, 5. udg., Bornholms, Maribo og Odense amter [Peter Michelsen]	47		
— — Danmark, 5. udg., Svendborg amt, Landet og folket [Peter Michelsen]	219		
<i>Tuulse, Armin:</i> Gustav Vasas re- formationstavlør [O. Norn] ..	317		
<i>Uldall, Kai:</i> Keramik fra Frilands- museets samlinger [P. Halkjær Kristensen]	414		
		FORENINGSMEDDELELSER	
		Dansk Historisk Fællesforening regnskab 1956-57	136
		— 1957-58	264
		— 1958-59	450
		Dansk Historisk Fællesforening årsmøde i Slesvig 1957	127
		— i Ystad 1958	248
		— i København 1959	435
		Dansk Kulturhistorisk Museums- forening årsmøde i Slesvig 1957	120
		— i Ystad 1958	240
		— i København 1959	428
		Sammenslutningen af Lokalhisto- riske Arkiver	135, 263, 449
		ANDRE MEDDELELSER	
		Meddelelse fra Det kongelige Bib- liotek	48

Norsk lokalhistorisk institutt

Af Rolf Fladby

Norsk lokalhistorisk institutt startet sin virksomhet ved årsskiftet 1955/56 og har altså vært i gang vel et års tid. Landslaget for Bygde- og Byhistorie, hvor dr. philos. Lars Reinton er formann, har arbeidet med denne saken siden 1947, og fikk i 1950 Kirke- og undervisningsdepartementet til å sette ned en sakkyndig komité til å legge planer for et institutt. I 1954/55 ble det for første gang ført opp en bevilgning på kr. 30.000 på statsbudsjettet til Norsk lokalhistorisk institutt, og i juni 1955 ble det holdt konstituerende styremøte. Styremedlemmene er statsarkivar Kjeld Helland-Hansen, professor Andreas Holmsen, fylkeskonservator Lauritz Opstad, dr. philos. Lars Reinton og professor dr. philos. Svale Solheim. Professor Holmsen var formann i 1955 og 1956. For 1957 er professor Solheim valgt til formann. Undertegnede ble ansatt som styrer for Instituttet fra 1. januar 1956.

Norsk lokalhistorisk institutt skal etter statuttene gi hjelp, råd og veiledning til lokalhistorikere. Det skal ta sikte på å foreta undersøkelser i emner av almen interesse for den lokalhistoriske forskning og gi ut publikasjoner. Oppgavene er nøyere definert i følgende arbeidsplan, som styret vedtok høsten 1955:

- 1) *Oppgaver* som Norsk Lokalhistorisk Institutt selv skal ta opp:
 - a) Kartlegging (inventering) av det lokalhistoriske arbeid i landet og behovene for hjelp av forskjellig slag. Inventering foregår ved brevskifte og reiser i landet, og lokalhistorikerne eller boknemndene blir oppfordret til samordning av arbeidet der forholdene ligger til rette for det. I samband med dette blir Norsk Lokalhistorisk Institutt gjort kjent blandt lokalhistorikerne.
 - b) Forhandlinger med statsarkiv og statsarkivkontor utenfor Oslo, med fylkeskonservatorer og andre kvalifiserte lokale krefter om samordning av rådgivnings- og rettleiingsarbeidet. Eventuelt kurs for slike lokale medarbeidere.
 - c) Utarbeiding av spørrelister, innholdsdisposisjoner o. l. som hjelpemidler inntil en lokalhistorisk håndbok foreligger, og av et historisk leksikon.
 - d) Lokalhistorisk registrering av arkivserier etter sentraladministrasjonen og geografisk mer omfattende lokale embeter, f. eks. stiftamtmanden. I den utstrekning det er mulig, kan også vitenskapelige

forskningsinstitutt (f. eks. Norsk Folkemuseum, Riksantikvariatet, Norsk Folkeminnesamling) delta i registreringen. De enkelte oppgaver som måtte ligge til rette for det, søkes lagt opp slik at det kan være håp om å få tilskudd fra vitenskapelige fonds. Dersom det er nødvendig skjer registreringen etter at det er etablert samarbeid mellom deltakerne og etter at finansieringen er garantert av dem.

2) *Oppdrag* som Norsk Lokalhistorisk Institutt kan ta på seg:

a) Gi råd om anlegg av bygde- og bybøker, om finansiering, om framgangsmåten i arbeidet (både stoffsamling og utarbeiding) og om utgivelse. Dette arbeid skjer ved brevsifte, konsultasjon i Oslo og — innenfor rammen av budsjettet — reise til rekvirenten(e) og da eventuelt ved foredrag eller kurs.

Hjelpe til å finne avskrivere i Riksarkivet og Statsarkivene, gi rettleiing til dem og inispisere arbeidet; i Oslo ved egne krefter, i utenbys statsarkiv og statsarkivkontor gjennom den samarbeidsordning som punkt 1 b tar sikte på.

Gå gjennom ferdige manuskript til by- og bygdebøker eller deler av slike og gi kritiske merknader som ikke krever omfattende kildearbeid.

Svare på spørsmål om konkrete historiske problemer og forhold i bygde- og byhistorie, så sant hvert spørsmål ikke krever nevneverdig kildearbeid.

Formidle kontakt med andre institusjoner som lokalhistorikerne trenger.

b) Oppdrag som Norsk Lokalhistorisk Institutt skal ta imot om tida rekker til, dvs. uten fortrenghet for prioriterte gjøremål (1 a, b, c og 2 a):

Gå gjennom tidligere innsamlet materiale som det trengs uttalelse om, før fortsatt eller nytt arbeid blir satt i gang.

Gjøre større kildeundersøkelser ved egne krefter.

Noe av det første vi tok fatt på ved Instituttet var å sende ut rundskriv til landets kommuner med spørsmål om det lokalhistoriske arbeid på hvert enkelt sted. Hittil har vi fått svar fra over 90% av de kommunene vi sendte rundskriv til, og fremdeles kommer det nye svar. Ved hjelp av opplysninger som kom inn på denne måten har vi konstatert at det er lokalhistoriske tiltak i gang eller under forberedelse i 463 av landets land- og bykommuner, noe som svarer til over 60% av kommunene. Det gir en ankyndning om hvilken arbeidsmengde som kan bli pålagt Instituttet etter hvert som det blir kjent i større og større deler av landet.

Det å gjøre Instituttet kjent måtte bli en viktig del av virksomheten det første året. Ved hjelp av svarene på rundskrivene til kommunene kunne vi få i stand et kartotek over kontaktmenn i hele landet. I løpet

av 6—8 ukers reiser i sommerhalvåret besøkte jeg en stor del av disse kontaktmennene i den østlige del av landet, fikk nærmere orientering om arbeidet i de enkelte kommunene og ga råd der det trengtes.

Samtidig søkte jeg kontakt med lokalpressen for ved dens hjelp å gjøre Instituttet kjent i videre kretser. Disse reisene er det tanken å fortsette med også i årene framover, for på den måten å nå fram til flest mulig med den hjelp Instituttet kan gi. I et så vidstrakt land som Norge, med så vanskelige kommunikasjoner, lar det seg ikke gjøre å yte effektiv konsulenthjelp om virksomheten bare skal foregå på kontor i hovedstaden.

Dette faktum er da også grunnen til at vi bygger ut Instituttet med lokale konsulenter i de byene utenom Oslo hvor det finnes statsarkiv (landsarkiv). Hittil har vi fått konsulenter i Stavanger, Bergen og Trondheim, slik at lokalhistorikere som sokner til arkivene i disse byene kan få hjelp hos våre konsulenter der, om de ønsker det. Vi er glad over å kunne si at det på alle disse stedene har lyktes å knytte til oss dyktige, universitetsutdannede faghistorikere med erfaring fra lokalhistorisk forskning innenfor vedkommende arkivdistrikt.

Helt fra Instituttet kom i gang, har det vært en jevnt økende strøm av henvendelser. Oppdragene har vært mangeartetet; vi har utarbeidet planer for bygdebokverk, gitt råd om kilder og stoffsamling, formidlet og ledet avskrivningsarbeid i arkivene, gått gjennom stoffsamlinger, lest manuskripter, gitt råd om utgivelse, skaffet forfattere, o. s. v. Det viste seg snart at arbeidet langt oversteg det som en mann kunne greie. Nå har Instituttet avtale med 4—5 dyktige fagfolk som i egenskap av »hjelpeskulenter« tar seg av oppdrag som institutt-styreren ikke rekker. Dette er en foreløpig løsning, og vi håper at det om ikke lenge skal lykkes oss å få knyttet en vitenskapelig medarbeider til Instituttet, som fast hjelper for styreren.

Norsk lokalhistorisk institutt ville trolig være fullt sysselsatt i tida framover, selv om man begrenset seg til å drive konsulentarbeid. Men vi har funnet at vi snarest må ta fatt også på noen av de mange andre oppgaver som venter og som er nevnt i statuttene for Instituttet. Det første prosjektet er en registrering av alle kongebrev vedrørende Norge og norske forhold i tida 1660—1740. Tiltaket vil bli av sentral verdi, ikke bare for lokalhistorikere, men for all norsk historisk forskning, og det har da også fått sterk støtte både fra professorene i historie ved Universitetet i Oslo og fra Riksarkivaren. Gjennomføringen av tiltaket vil være avhengig av bevilgning fra Norges Almenvitenskaplige Forskningsråd.

Norsk lokalhistorisk institutt er det første lokalhistoriske institutt i hvert fall i Nord- og Vest-Europa. For så vidt kan det sies å være litt av et eksperiment. Så mye kan i det minste sies etter et års arbeid at det har vist seg å være et sterkt behov for et slikt institutt og at det er blitt mottatt med stor velvilje over alt.

Norske arbeiderminner

Af *Edvard Bull*

Norsk Folkemuseums avdeling for arbeiderminner ble grunnlagt i 1950. Formålet var »å drive kulturhistoriske undersøkelser av arbeidsfolks levevilkår i Norge. Arbeidet skulle særlig ta sikte på å få gamle arbeidsfolk til å fortelle om sitt liv, for dermed å redde et vesentlig materiale til belysning av vårt folks historie, et materiale som ellers ville gå tapt.« (Museets årsmelding 1950—51).

Avdelingen har sitt eget »styre«, med representanter for Norsk Arbeidsgiverforening, Arbeidernes faglige Landsorganisasjon, Universitetet i Oslo — og naturligvis Folkemuseet selv. Dette styret holder meget sjeldne møter, men dets sammensetning gir uttrykk for den støtte avdelingen har, framfor alt fra næringslivets hovedorganisasjoner. Denne støtten er av »moralisk« art, for så vidt som den hjelper oss til å komme i god kontakt med både arbeidere og arbeidsgivere. Men den er heldigvis også av økonomisk art: Både Arbeidsgiverforeningen, Landsorganisasjonen, noen fagforbund og en rekke industribedrifter har bevilget penger til avdelingens arbeid. Bidragene har likevel ikke vært store nok til helt å dekke utgiftene, og det manglende er da kommet fra Folkemuseets regulære inntekter.

Begrunnelsen for å ta opp den virksomheten det her gjelder, var meget enkel. Det er klart for alle at arbeidernes levevilkår og deres samfunnsmessige rolle er grunnleggende forandret i løpet av to—tre generasjoner. Både for den politiske historien, kulturhistorien og alle andre slags historie foreligger det her viktige emner, som har vært lite studert. Det fins atskillig litteratur om den politiske arbeiderbevegelsen og om de faglige hovedorganisasjonene. Men emnet er nesten alltid sett »ovenfra«, dvs. det er vesentlig ledernes og de sentrale organisasjons-instansenes historie som er behandlet. De egentlig kulturhistoriske og sosialhistoriske sidene av saken — de vanlige arbeidernes måte å leve og tenke på — har derimot vært lite studert. Det henger blant annet sammen med de kildene som står til rådighet.

En av forskjellene mellom historien og andre slags samfunnsforskning ligger nettopp i forholdet til kildene. Historikeren er stort sett sine kilders fange. Der *de* tier, må også *han* tie — eller nøye seg med gjetnin-

ger om hvordan det *kan* ha vært. Sosiologer, etnologer og andre samfunnsforskere som arbeider med sin egen tid, produserer i stor utstrekning sine egne kilder ved sitt »feltarbeid«. Men når historikeren beskjeftiger seg med den nære fortid, kan også han produsere kilder, der de ikke fins fra før. Det har sjølsagt alltid vært gjort. Både Snorre Sturlason og de som nå studerer okkupasjonstida, har pumpet folk som sto begivenhetene nær, og har brukt de muntlige opplysningene som mer eller mindre viktige tillegg til det de måtte ha av skriftlige kilder.

Vår oppgave er imidlertid ikke å få greie på noen enkelte begivenheter, men å bygge opp et mest mulig allsidig og nyansert bilde av hvordan arbeidsfolk bodde og kledde seg, hva de spiste og hvordan de tenkte. Det å produsere kilder som er brukbare for slike formål, har sine særskilte vanskeligheter. Men det er også særskilt nødvendig, fordi arbeidsfolk praktisk talt aldri har etterlatt seg slike dokumenter som kan gjøre andre samfunnsgruppers fortid nær og levende: brev, dagbøker, memoarer, skjønnlitterære skildringer.

Det første vi gjør for å sette i gang en minne-insamling, er å velge ut en yrkesgruppe innenfor arbeiderklassen. Hittil har vi arbeidet med følgende grupper: treforedlingsindustrien, sagbruk og høvleri, fyrstikk-industri, tobakkindustri, tekstilindustri, anleggsarbeid, og vi har nettopp begynt med jern- og metallindustrien. Dertil kommer en innsamling av »husmanns-minner«, som står i en særstilling, fordi det gjelder en yrkesgruppe som praktisk talt er utdød; denne innsamlingen ledes av dr. philos. Ingrid Semmingsen. Endelig er det kommet inn til Folkemuseet en rekke minne-opptegnelser fra spredde grupper utenom de nevnte.

Når yrkesgruppen er valt, er det neste skritt å søke kontakt med de store organisasjonene på området, vedkommende fagforbund og arbeidsgiverforening. Med dem drøfter vi et utkast til spørreliste — som forresten varierer så lite som mulig fra det ene yrket til det andre, for at materialet i størst mulig utstrekning skal bli kommensurabelt. Med organisasjonenes anbefaling blir så spørrelistene, og de nødvendige forklarende rundskriv, sendt til alle fagforeninger og bedrifter i bransjen. Det vi da i første rekke søker å oppnå, er å finne fram til en eller et par kontaktmenn ved hver bedrift. Disse kontaktmennene er uunnværlige ledd i hele det videre arbeid. De skal først og fremst oppsøke de gamle som kan være brukbare fortellere og forklare dem hva det dreier seg om. Hvis den gamle fortelleren er i stand til og villig til å skrive sjøl, skal kontaktmannen bare få ham til å gjøre *det*. Men for de fleste gamle arbeidere er skriving en ytterst uvant beskjeftigelse, og mange av dem vil blankt nekte å gjøre noe slikt. Da gjelder det å få en annen til å skrive ned det den gamle kan fortelle.

Av og til kan det høve at en av tjenestemennene ved Folkemuseet kommer til stedet og skriver ned beretningen; men i dette ulenkelig lange

land kan vi ikke nå så mye på den måten. I praksis må vi i stor utstrekning bruke intervjuer som er gjort av våre mer tilfeldige medarbeidere, først og fremst kontaktmennene. Her kommer det inn et ekstra usikkerhets-moment, for så vidt som intervjueren kan ha stilt suggestive spørsmål eller på annen måte ha satt sitt eget merke på beretningen. Men har den samme kontaktmannen sendt oss flere beretninger, vil vi likevel kunne danne oss et nokså tydelig bilde av hans evner her. Og noen av de lokale kontaktmennene har vist seg å kunne gjøre ypperlig arbeid, som en hvilken som helst profesjonist ville være stolt av.

Siden intervju-teknikken iallfall gir en økt usikkerhet, hvem som enn stiller spørsmålene og enten en bruker magnetofon eller ikke, kunne det ligge nær å hevde at vi bør holde oss til de fortellerne som er i stand til å skrive ned sine beretninger sjøl. Det er likevel en farlig slutning å trekke. Vi må regne med at gamle arbeidere som er villige til å gjøre noe så usedvanlig som å skrive ned sine minner i noenlunde utførlig form, i det hele er usedvanlige personer. Noen er simpelthen »originaler«, »underlige skruer«. De fleste er folk som har lest langt mer enn normalt, de har svært ofte vært ledere for sine fagforeninger, aktive i politiske organisasjoner, medlemmer av bystyrer eller herredstyrer. Det er en gruppe mennesker hvis minner har særskilt verdi, og de kan ofte fortelle om emner som en ellers vanskelig får greie på. Men de *er* noe for seg sjøl innenfor arbeiderklassen, de er ikke »representative«, dvs. typiske, for arbeiderne i alminnelighet. Deres holdning overfor arbeidsgiverne vil f. eks. ofte være annerledes enn de andre arbeidernes. Etter all rimelighet vil de være mer edruelege enn gjennomsnittet blant arbeiderne ellers, og deres levestandard i det hele vil blant annet av denne grunn være annerledes.

Intervjuene er derfor et uunnværlig ledd i minne-innsamlingen. Og siden vi ikke har folk og penger nok til å kunne holde oss til profesjonelle intervjuere, bruker vi de medarbeidere vi kan få.

Hva spør vi så etter? Våre spørrelistene er ganske enkle, utarbeidet etter mønster av de listene som Nordiska Museet i Stockholm alt hadde brukt i flere år før Norsk Folkemuseum gikk i gang. Det dreier seg ikke om skjema, hvor informantene skal svare på alle oppgitte punkter og ikke på noe annet. Poenget er bare å stille noen spørsmål som kan få gamle folk på gli med å fortelle om sine foreldre, sitt barndomshjem, boligforhold, kost, klær, arbeid, forhold til arbeidsgivere, organisasjoner osv. Vi prøver å få hver enkelt til å fortelle om sitt *eget* liv. Etterpå kan forskeren prøve å generalisere, men vi ber ikke fortellerne om å gjøre det. Det har langt større verdi å få vite helt konkret hvordan et enkelt hjem var inrettet, enn å få uttalelser om hvordan »arbeidsfolk i alminnelighet« hadde det. Generelle utsagn fra fortellerne vil som regel ha svært liten kildeverdi, fordi vi ikke har tilstrekkelig greie på grunnlaget for deres vurdering.

Hvor fortellerne likevel kommer med slike generelle utsagn, må vi regelmessig stille tillegsspørsmål for å bringe fram konkrete eksempler. Men det skal riktignok også tilføyes at en forteller som *har* skildret sitt eget liv — slik at vi til en viss grad kjenner ham — også bør høres med oppmerksomhet når han generaliserer ut fra sitt personlige kjennskap til miljøet.

De mange tusen sider med arbeiderminner som nå foreligger på Norsk Folkemuseum, kan brukes til flere forskjellige formål. Det viktigste er kanskje at de gir et meget rikt illustrasjons-materiale, som kan gjøre fortida levende for et moderne publikum. Og dette er viktig også fra forskningens synspunkt, fordi et slikt materiale vekker fantasien, hjelper til å tolke andre kilder, antyder problemer som bør undersøkes og hypoteser som bør kontrolleres. Men sammen med andre kilder kan arbeiderminnene også gi hjelp ved selve undersøkelsen av problemene og kontrollen av hypotesene.

De kildekritiske problemene som da melder seg, er i stor utstrekning de samme som alltid er til stede når vi må bruke sene erindringer i historieforskningen. Minner om varige tilstander — f. eks. boligforholdene i barndomshjemmet — er i regelen mer pålitelige enn minner om enkelte begivenheter; men minner om slike begivenheter er likevel som oftest mer å stole på enn minner om meninger og stemninger. Minner om meninger — f. eks. om arbeidernes syn på sine arbeidsgivere i 1890-årene — vil svært ofte være omdannet av senere erfaringer, og har liten kildeverdi hvis de ikke knytter seg til bestemte begivenheter.

Det mest spennende kildekritiske problem-komplekset dreier seg likevel om i hvilken grad våre beretninger kan være representative for større grupper innenfor arbeiderklassen. Til en viss grad kan vi iallfall kontrollere det.

Rekrutteringen til den industrielle arbeiderklassen er et interessant emne: Hva var det for slags folk som søkte arbeid ved fabrikkene? Fra damp-sager og høylerier omkring Fredrikstad har vi 70 informanter som har gitt opplysning om sitt eget liv og sin avstamning. (Ikke alle er egentlig »fortellere«; noen har bare fylt ut et kortfattet spørreskjema.) Til kontroll kan vi bruke folketellingenes primær-materiale, der vi finner opplysninger om *alle* bruksarbeidernes fødested. Regner vi så ut hvor mange prosent som er født i den samme kommunen hvor de bor og arbeider, i andre deler av Norge, eller i utlandet (vesentlig i Sverige), viser det seg at opplysningene om våre informanter og deres fedre stemmer svært godt sammen med folketellingenes oppgaver om de nærmest tilsvarende aldersklasser. Dermed kan vi altså konstatere at våre 70 informanter er tilnærmelsesvis representative når det gjelder det *geografiske* opphav. Folketellingene gir imidlertid ingen opplysninger om det *sosiale* opphav, f. eks. om bruksarbeidernes yrke tidligere

i livet, eller om deres fedres yrke; og det ville være uhyre komplisert å etterspore tilstrekkelig mange av dem gjennom kirkebøker og eldre folketellinger. Men siden våre 70 informanter var representative når det gjaldt fødested, må det visstnok være tillatt å regne med at de også gir et noenlunde riktig bilde av hele gruppens opprinnelse på annen måte. På grunnlag av disse minnene kan vi altså trekke slutninger om hvor stor del av denne arbeiderklassen som stammet umiddelbart fra husmenn eller bønder, fra arbeidere ved eldre vannsagbruk eller annen industri osv.

Men dette betyr ikke at vårt materiale er tilsvarende godt representativt når vi kommer til andre problemer. Det må kontrolleres på nytt overalt hvor det er mulig. Om arbeidernes boligforhold fins det naturligvis atskillig stof i samtidige kilder, i legenes årsberetninger, i aviser osv. Og folketellingene viser i hvilken utstrekning arbeiderne bodde i småhus eller i større kaserner eller brakker. Hvis det nå viser seg at våre fortelleres opplysninger om boligforholdene stemmer noenlunde på de punkter hvor de kan kontrolleres, må vi ha grunn til å tro at de også stemmer når de skildrer slike forhold som sjelden kommer fram i de samtidige kildene: Hvordan ble plassen utnyttet? Hva slags møbler fantes? Osv. Dersom arbeiderminnene mer eller mindre sterkt *avviker* fra de samtidige kildene, gir det oss muligheter for å vurdere i hvilken retning misvisningen peker også på andre områder. På denne måten kan arbeiderminnene f. eks. fortelle oss at det blant bruksarbeiderne ved Fredrikstad ble alminnelig i 1880- og 1890-årene å ha et rom mer enn tidligere. Men dette rommet ble ikke brukt til å bo i, selv om familien var temmelig stor; det ble brukt til »stas-stue«, dvs. som representasjons-rom når det kom gjester. Men arbeiderminnene kan også vise at denne utviklingen ikke foregikk i alle arbeidermiljøer ved samme tid — f. eks. ikke blant sagarbeiderne i Tistedalen (ved Fredrikshald), noen få mil fra Fredrikstad.

Om arbeiderminnene avviker fra de opplysningene vi kan trekke ut av samtidig statistikk, er det forresten ikke *alltid* statistikken som har rett. Etter folketellingene var det i slutten av forrige århundre svært få sagbruksarbeidere i Tistedalen som holdt noen slags husdyr, dyrket poteter e.l. Men våre fortellere hevder bestemt at hjemme hos *dem*, hadde de regelmessig en gris eller to, og de satte poteter nok til eget bruk. Ved nærmere ettersyn viser det seg at statistikken er misvisende. Den spør om der »paa Stedet (Bruget, Gaarden)« er satt poteter i årets løp; da måtte sagarbeiderne svare nei, for de pleidde å leie jord til sine poteter på gårder i nærheten. Og folketellingen spør om der var noe husdyr på en bestemt dato i desember — men da hadde sagarbeiderne slaktet julegrisen, så de måtte atter svare nei.

Etterat vi i 1892 hadde fått en fabrikktilsynslov, fins det også offi-

sielle, til dels statistiske, oppgaver fra fabrikkinspektørene om barnearbeidet; de viser at det var svært få barn ved fabrikkene. Men våre gamle fortellere skildrer konkret i det ene tilfelle etter det andre hvordan de skronte seg et år eller to eldre enn de var, sprang og gjemte seg når fabrikktilsynets formann kom på inspeksjon osv. Også her tar statistikken feil, mens arbeiderminnene er en mer pålitelig kilde.

Når vi kommer til det kompliserte spørsmålet om hvordan arbeiderne så på sin egen sosiale stilling, forholdet til arbeidsgiverne osv., er det vanskelig å finne materiale som kan kontrollere arbeiderminnene. Visse ting kan vi slutte oss til ut fra kjennskapet til fortellerne sjøl. Selv om vi supplerer de skriftlige beretningene med atskillige intervjuer, er vi likevel avhengige av de mest artikulerte av de gamle arbeiderne, de som lettest kan uttrykke seg skriftlig *eller* muntlig. Dertil kommer at vi i stor utstrekning har fått våre kontaktmenn gjennom fagforeningene. Begge disse forholdene fører til at de aktive fagforeningsfolk, politiske tillitsmenn o. l. blir overrepresentert i vårt materiale, og vi må ta hensyn til dette når vi vil bruke det. Langt verre er det likevel at vi så vanskelig kan fastslå i hvilken grad nyere erfaringer har preget synet på forholdene for femti eller seksti år siden. Noe kan vi få ut av et studium av hvordan arbeiderne faktisk opptrådte ved valgene — etterat industriarbeiderne i stor utstrekning hadde fått stemmerett i 1884 —, i streiker osv. Noe kan vi også få ut av en sammenligning mellom minnene fra forskjellige arbeidermiljø.

For igjen å bruke Fredrikstad-distriktet og Tistedalen som eksempel, kan vi konstatere noen temmelig klare forskjeller. De gamle tistedølene omtaler nesten aldri sine arbeidsgivere personlig; det er bare tale om det upersonlige firmaet »Saugbrugsforeningen«, intet levende menneske trer fram blant sjefene. Omkring Fredrikstad får vi derimot ustanselig høre om Jacobsen og Kiær og Wiese og en lang rekke andre navngitte arbeidsgivere og arbeidsformenn. Nå var sagbruksdriften i Tistedalen flere hundre år gammel, og både blant arbeiderne og arbeidsgiverne var det sterk slekts-sammenheng. Det ville nok da ligge nær å tro at vi her skulle funnet et mer personlig forhold mellom arbeidere og arbeidsgivere enn ved dampsgene og høvleriene omkring Fredrikstad, som alle var grodd fram etter 1859. Arbeiderminnene viser temmelig klart det motsatte.

Om arbeidernes forhold til sine sjefer var forholdsvis sterkt personlig preget omkring Fredrikstad, betyr dette ikke uten videre at det var et *godt* forhold. Blant våre gamle fortellere kan vi få i stand en slags »avstemning« om deres syn på sine overordnede: I hver beretning kan vi telle opp hvor mange ganger arbeidsgiveren er nevnt i et fordelaktig eller ufordelaktig lys, og for hver forteller kan vi dermed konstatere om han stort sett står positivt eller negativt overfor vedkommende sjef; og

så kan vi videre telle opp hvor mange av fortellerne ved de enkelte bedrifter eller i de enkelte industristrøk som inntar den ene eller andre holdningen. Sjølsagt må vi her minnes det vi alt har sagt om at fagforingsfolkene er overrepresentert i vårt materiale, og at beretningene om forhold for femti-seksti år siden vil være mer eller mindre sterkt omdannet i lys av senere erfaringer. Likevel blir iblant utslagene ved slike sammenligninger så pass store at vi må tro de gir uttrykk for tilsvarende historiske forskjeller. Det synes f. eks. å være nokså klart at sagbruks- og høvleriarbeiderne omkring Fredrikstad i større utstrekning enn tistedolene følte seg i motsetningsforhold til sjefene. Men uviljen var enda skarpere mot de nærmeste overordnede, arbeidsformennene, enn mot de egentlige arbeidsgiverne.

Arbeiderminnene inneholder utvilsomt et stort og mangfoldig kilde-materiale. Men det er rotet og uoversiktlig, og forskerne kan nærme seg til det fra mange forskjellige kanter. Vi kan ikke vente at nettopp *disse* kildene skal gi *alt* vi trenger å vite om noe enkelt emne; de gir derimot tilstrekkelig til at det er umaken verd å beskjeftige seg med dem.

Svenska undersökningar om arbetarnas liv

Af *Mats Rehnberg*

Under intrycket av 1800-talets industrialisering och urbanisering stegrades intresset för de bortdöende kulturformerna. De sista resterna räddades till museer eller filologiska och folkloristiska arkiv. Under 1900-talet konsoliderades forskningsarbetet genom tillkomsten av nya institutioner samt lärostolar vid universitet och högskolor. Man sade sig vilja studera folkets liv, men gav därvid begreppet »folk» en speciell innebörd, som inte avsåg landets befolkning i dess helhet utan främst vad som i Sverige av gammalt kallas allmoge, i stort sett landsbygdens bondebefolkning.

Framställningar till myndigheterna om anslag för olika forskningsuppgifter i detta fack har sedan snart hundra år ackompanjerats med förklaringar, att åtgärden hastade, enär det gällde tillvaratagandet av kulturformer, som hotade att försvinna. Man kände sig stundom mera som en räddningshär stadd att »forma bilden av den tid som flytt» än som forskare med uppgift att studera utvecklingens ständigt skeende förändringar.

Synpunkten att 1800-talet innebär särskilt djupgående förändringar förtjänar oreserverat instämmande. Men just detta förhållande borde medföra, att ansträngningarna inte så odelat sattes in på att utforska relikterna av det äldre skedet utan också själva omvandlingen. Man måste tyvärr konstatera, att de vetenskapsgrenar, som specialiserat sig på den levande traditionens vittnesbörd, främst inriktat sig enbart på det agrara, förindustriella skedet eller de rester härav som under de senaste mansåldrarna bibehållits in i senare tid. Däremot har föga intresse från traditionsforskningens sida visats för det industriella genombrottet, som ofta inte kan nås i muntlig tradition.

För Sveriges del skulle man kunna påvisa, att flertalet av de betydelsefullaste förändringarna ägde rum under så kort tidrymd som ett kvart sekel kring 1800-talets mitt. Om man så vill, inleddes förändringarna med den obligatoriska folkskolans införande 1842. 1846 ökades näringsfriheten genom skråväsendets avskaffande. 1849 inleddes industrialiseringen genom ångkraftens begagnande i sågverken. 1865 började järnvägen på allvar. 1858 upphävdes konventikelpakatet, vilket gav frikyrkorna friare spelrum, och därmed började folkrörelser-

nas framväxt. 1862 omdanades kommunallagarna och 1866 avskaffades den gamla ståndriksdagen. Under samma epok sker liknande djupgående förändringar på ett flertal samhällsområden — från fängelserna, där de gamla borgarnas fästningshålors ersättes av liberala anstalter med celler, och till restaurangvärlden, där gästgivargårdar och vinkällare fick träda tillbaka för kontinentala hotell och moderna restaurationer av olika slag.

Det vore felaktigt att påstå, att kulturhistorikerna icke varit på det klara med förändringarnas betydelse. Men de inspirerades härigenom huvudsakligen till ökade insatser för utforskningen av epoken före förändringarna. Det är sålunda karakteristiskt, att då Nordiska museets stab av vetenskapsmän gemensamt författade ett par band i det stora samlingsverket »Den svenska arbetarklassens historia» (1943), var det främst på förindustriella förhållanden man inriktade sig. Endast undantagsvis fann man anledning att markera den betydelsefulla skillnad som onekligen föreligger i förhållandena före och under industrialismen.

Bristen på källmaterial rörande industrialismens genombrott och de industriella miljöerna var upphovet till att ansträngningarna vid mitten av 1940-talet vidgades att också belysa folklivet i industriernas och fabrikernas skugga. Den politiska och ekonomiska forskningen hade då sedan länge haft uppmärksamheten riktad på sina speciella områden under samma epok.

Eftersom uppgiften inte kunde sägas tillhöra de ämnen som kulturhistorikerna och folklivsforskarna vant sig vid att räkna till sina centrala intressen, kunde medel och personal knappast påräknas i större utsträckning. Undersökningarna fick därför nödvändigtvis ges en extensiv form, där man med minimum av arbetskraft kunde ernå maximum av råmaterial. I samarbete med olika yrkesorganisationer m. m. startade en serie inventeringar, främst inriktade på olika yrken eller industriella gebit.

De yrken som hittills blivit föremål för inventering är lantarbetare, skogsarbetare, flottare, sågverksarbetare, byggnadsarbetare, järnbruksarbetare, järnverksarbetare, metallverkstadsarbetare, rallare, järnvägsmän, handelsanställda, typografer, bokbindare, sjukhuspersonal, gatuarbetare, kommunalarbetare, stenhuggare, sjömän, polis, tullpersonal m. fl.

Sammanlagt omfattar det insamlade materialet nu omkring 60.000 manuskriptsidor i folio samt tusentals fotografier. Som en första presentation av genren har hittills ett dussintals volymer med titlar som »Järnvägsminnen», »Skogarbetarminnen» etc. utgivits. Dessa skrifter, som innehållit ett litet men representativt urval av materialet, har tryckts i över 100.000 exemplar.

Denna insamling av yrkes- och levnadsminnen har främst tillkommit för att utgöra ett kunskapsstoff från industrialismens Sverige. Genom kyrkoböcker, avlöningslistor, mantalsuppgifter, befolkningsstatistik etc. känner man både tiden och människorna ur en mångfald olika betydelsefulla synpunkter. Däremot saknas fullständigt människornas egna vittnesbörd om sitt liv och sina tankar. Skönlitteraturen började först in på 1900-talet att i större utsträckning bjuda på skildringar av arbetarnas liv. Pressens reportage har haft mer av intresse för propagandistiska eller filantropiska effekter än tanke på dess värde som realistisk skildring. Bland arbetarna föreligger knappast heller dagböcker, brevsamlingar el. dyl.

De som för Nordiska museets räkning utfört skildringarna har som stöd erhållit vissa riktlinjer, som dock främst hade formen av allmänna anvisningar. Avsikten har icke varit att efterlysa exakta uppgifter om timlöner, arbetstider, varupriser, etc., vilket allt bättre låter sig kontrolleras i andra källor. Vad som eftersträfvats har varit upplevda skildringar av vardagsliv, livsföring och människoöden i industrialismen.

Om man hade tillgång till någon enstaka aldrig så lysande skildring av livsföringen skulle dess autenticitet ur olika synpunkter alltid kunna dragas i tvivelsmål. Genom att det nu är hundratals rapporter från varje yrke, sammanlagt tusentals skildringar, utgör de stora kvantiteterna i hög grad en möjlighet till jämförande kontroll av vad som kan anses som typiskt. Genom att de olika skildringarna i stort sett väglett enligt samma mall, finnes det vidare möjligheter att ur det insamlade materialet verkställa en mängd jämförelser även mellan olika yrken, t. ex. beträffande barnarbete, kvinnoarbete, arbetsorganisation, värderingsnormer, bostadsvanor etc.

Redan vid själva insamlingen anmäler sig åtskilliga skillnader mellan olika yrkeskategorier. Landsbygdens arbetare har varit lättare att animera till memoarskrivningen än tätorternas. Vidare synes representanter för redan litterärt uppmärksammade yrken såsom rallare eller bruksmeder haft lättare att gripa till pennan än de som utfört sitt jobb i metallverkstäder eller andra mindre glorifierade miljöer.

Hela denna insamlingsverksamhet bygger på att rapportörerna skall beskriva sitt eget liv (i mindre utsträckning förekommer det att en yngre person nedskrivit någon äldres berättelser). Denna metod har avsiktligt använts för att samtliga uppgifter så långt som möjligt skall byggas på självsyn och egna upplevelser.

Den tidigare traditionsinsamlingen har genomgående byggt på vissa intresserade sagesmän, vilka besvarat frågelistor i olika ämnen. Även om en myckenhet förträffligt material på detta sätt tillvaratagits, inrymmer metoden flera ytterst riskabla felkällor. Vetenskapsmännen har låtit sitt material redan från första början påverkas av den rapportläm-

nande lekmannen, som givits fria händer till vissa generaliserade framställningar. Självsyn blandas i rapporterna med hörsägnar, läskunskaper och ibland felaktiga slutsatser eller bedömanden. Arbetarminnenas stoff är på ett helt annat sätt daterbart, socialt och miljömässigt attributerat och inplacerat i sitt naturliga sammanhang. Dessutom möjliggör tillgången till hela levnadsskildringen en bättre bedömning av uppgifternas förhållande till vederbörande berättares personlighet, härkomst och allmänna karaktär.

Naturligtvis lämpar sig icke ett episkt material av detta slag för statistiska analyser, även om det ger rika möjligheter till vissa kvantitativa bedömanden.

En allvarlig fråga är givetvis de olika skribenternas representativitet. Redan genom att de gripit pennan och skrivit ner sina minnen, skiljer de sig avgörande från alla de yrkesbröder som icke gjort så. Denna skillnad kan bero på en större intellektuell rörlighet, tilltro till sin förmåga att utföra anteckningar el. dyl. Beträffande härkomst, uppväxt och arbetsuppgifter behöver det emellertid inte innebära något särförhållande.

Att minnesanteckningarna utförts av ett vitalare eller ambitiösare urval av populationen har emellertid även medfört att uppgifterna i regel varit omdömesgillt och vederhäftigt utförda.

De tusentals levnadsskildringarna utgör variationer på temat om hur 1800-talets stora strukturförändring upplevdes av de mest utsatta bland de enskilda människorna. Det är skildringen om hur landsbygdens överflödiga arbetskraft efter hand uppsuges av städer och fabriker eller i andre arbetsformer fortsätter hemma i skog eller storjordbruk. Förlusten av hemtraktens gruppliv i by eller hjudlag utbyttes mot gemenskapen i frikyrkliga eller världsliga folkrörelser.

De yrken som av det insamlade materialet att döma i större utsträckning rekryterades av folk från städer var typograferna och bokbindarna. Deras erinringar inrymmer också ytterst värdefulla skildringar av förhållandena i städernas fattigkvarter, något som tidigare endast i ringa utsträckning kunnat belysas.

Beskrivningarna av själva arbetslivet intar en dominerande plats i stoffet. Här har forskningen berikats med många nyheter rörande sedvänjor och traditioner, som inte tidigare uppmärksammats genom att sedforskningen främst varit inriktad på de mera utpräglat agrara miljöerna. Hit hör t. ex. behandlingen av nykomlingar i arbetslagen, den stundom om militärlivet påminnande starka pennalismen m. m.

Berättelserna innehåller också en myckenhet material till kännedomen om själva organisationen i arbetet, något som i hög grad varit förbisett tidigare. Dit hör olika kollektiva grupper, som efter bestämda regler delar den gemensamma gruppinkomsten såsom rallarna eller speciella

avräkningsmetoder som hytthundradet bland glasarbetarna. Förändringarna rörande ackord, förmanskap, arbetsledning m. m. är likaledes på ett rikhaltigt sätt dokumenterat.

Samtidigt som inventeringen efter i stort sätt likartade principer fullföljes för icke tidigare behandlade yrken, sker viss excerpering för mera komparativa analyser. Fördjupade undersökningar rörande speciella problem, enskilda platser eller yrken ingår i den planerade utbyggnaden av arbetsprogrammet. 1956 publicerades en studie rörande handelsarbetarnas arbetsförhållanden, i år väntas en bok om livet på ett järnbruk etc.

Dessa undersökningsformer låter sig mycket väl användas vid materialinsamling även för andra syften. Nordiska museet har sålunda genomfört och delvis publicerat en dylik undersökning rörande godtemplarna, Sveriges äldsta nykterhetsrörelse. På samma sätt har museet insamlat levnadsminnen från personer i olika samhällsställning i en småstad — Sala, c:a 12 mil nordväst om Stockholm — vilka delvis publicerats. Detta innebar en ny typ av lokalhistorisk framställning.

Förutom de omfattande undersökningar som bedrivits vid Nordiska museet, har sedan 1940-talet liknande initiativ tagits på andra håll i Sverige. Tillsammans med Smålands museum i Växjö har Nordiska museet undersökt glasarbetarnas liv. Från Göteborgs museum har bedrivits undersökningar rörande hamnarbetarna, och Postmuseum har 1956 slutfört liknande undersökningar rörande landets postpersonal.

De här i korthet skisserade undersökningarna rörande industriarbetarna och vissa andra yrkesgrupper har främst avsett att för framtiden trygga ett material rörande det industrialistiska genombrottet och de första generationerna industriarbetare samt att komplettera det tidigare kulturhistoriska materialet som främst ägnats att belysa det agrara samhället. Källmaterialet står till fritt förfogande för alla forskare och har förutom av folklivsforskarna själva börjat utnyttjas av historiker, nationalekonomer, statsvetenskapare, kyrkohistoriker, konsthistoriker, litteraturhistoriker och filologer. De likartade forskningar som parallellt bedrivs i grannländerna har på många sätt verkat inspirerande och lärorika för svensk forskning.

Skolehistorisk litteratur 1945—54

Af Aage Bonde.

Hovedværket indenfor ti-årets danske skolehistoriske litteratur er så afgjort *Bjørn Kornerups* monumentale *Ribe Katedralskoles Historie* 1—2 (1947—52); værket må tillige betegnes som et af de grundlæggende arbejder om dansk skolehistorie i det hele taget. Det kan måske synes overdimensioneret at ofre to digre bind på skildringen af en enkelt latinskoles historie, selvom det drejer sig om landets vel nok betydningsfuldste lærdomssæde, bortset fra universiteterne og de højere læreanstalter. Hertil er dog at bemærke, at dr. Kornerups værk ikke blot har karakteren af en skildring af Ribe katedralskoles historie, men i virkeligheden tillige er en grundlæggende redegørelse for hele det højere skolevæsens udvikling i Danmark. Det imponerende arbejde skal dog ikke omtales nærmere, idet der findes fyldige anmeldelser af de to bind i *Fortid og Nutid* bd. 18—19. Blandt skildringerne af de enkelte latinskolars historie skal iøvrigt kun fremdrages *Carl E. Jørgensen: Århus katedralskoles historie*, der er offentliggjort i form af tre afhandlinger i *Aarbøger*, udg. af Historisk Samfund for Aarhus Stift 1950—52. Arbejdet dækker tiden fra middelalderen til op imod vor tid og tåler med sine ialt et halvt hundrede sider naturligvis ikke sammenligning med størværket om Ribe katedralskole; ikke desto mindre udgør det den bedste og fyldigste skildring, der til dato er givet af denne skoles historie.

De synspunkter vedr. den højere skoles udvikling i tiden umiddelbart efter reformationen, som dr. Kornerup har fremsat i *Ribe Katedralskoles Historie*, findes uddybet i indledningen til hans udgave af den danske kirkes lærebekendelse og ordinans af år 1561: *Confessio et ordinatio ecclesiarum Danicarum MDLXI conscriptae* (1953). Den her aftrykte ordinans fik vel ikke lovskraft, men dens meget fyldige bestemmelser vedr. det højere skolevæsen har stor betydning, dels som en tilstandsbeskrivelse, dels som et udtryk for den nyorientering m. h. t. latinskolens ånd og undervisning, der fandt sted i årtierne efter reformationen.

Hovedhjørnesteinene i den righoldige litteratur vedr. folkeskolens historie er stadig Joakim Larsens tre stofmættede bind om folkeskolen fra reformationen til 1898, der fremkom omkring århundredskiftet. En instruktiv gennemgang og kyndig bedømmelse af disse værker og andre

dele af Joakim Larsens kvantitativt og kvalitativt enestående skolehistoriske forfatterskab er givet i *Bjorn Kornerup: Joakim Larsen som Skolehistoriker*, der sammen med en fuldstændig fortegnelse over dennes litterære arbejder ved *Svend Houmøller* er fremkommet i Frederiksberg gennem Tiderne bd. 1 (1946). I tilslutning til disse to arbejder kan nævnes *Helge Kjærgaards* gennemgang af de mange danske skoleblade og pædagogiske tidsskrifter, der er blevet udgivet siden 1700-tallets slutning. Artiklen findes i andet bind af det af Einer Torsting redigerede værk *Opdragelse og Undervisning i Danmark* (1949). Denne ræsonnerende bibliografi er et udmærket hjælpemiddel til at udnytte det meget værdifulde, men tilsyneladende alt for lidt kendte — og i hvert fald for lidt benyttede — skolehistoriske kildemateriale, som vore skoleblade og -tidsskrifter rummer.

Vedr. folkeskolens og lærerstandens almindelige historie foreligger kun tre arbejder, alle samleværker og alle behandlende de seneste år. To af værkerne er fremkaldt af besættelsestiden, nemlig *Mens vi ventede. Folkeskolen under Besættelsen* (1946), der er udgivet af Danmarks Lærerforening, samt *Og Hverdagen skiftede —. Skolen i de onde Aar* (1946), i hvilket også den højere skole er behandlet; det tredje er jubilæumsskriftet *Danmarks Lærerforening. 1874—1949* (1949). Den betydningsfulde organisations første 50 år er behandlet i tidligere jubilæumsskrifter, hvorfor det foreliggende skrift først og fremmest skildrer de sidste 25 år.

Til belysning af seminariernes historie er ligeledes fremkommet tre arbejder. *Alfred Betz: Skolelærer-Seminariet i Brøndbyvester* (Glostrup-bogen 1948—52) indeholder dels en redegørelse for dette, kongerigets næstældste præstegårdsseminariums historie, dels biografiske oplysninger om dimittenderne fra seminariets oprettelse i 1802 til dets nedlæggelse i 1820. Skårup seminariums historie er behandlet i to ældre jubilæumsskrifter, hvorfor det tredje i rækken, *G. Schmidt Nielsen: Skårup seminarium 1803—1953* (1953), kun har interesse for det sidste halve hundrede års vedkommende. *Jens Kjær: Stabybogen. Et stykke vestjydsk skolehistorie* (1952) indeholder endelig en livfuld skildring af den ejendommelige uddannelsesanstalt for vinterlærere, ligesom den bringer biografiske oplysninger om samtlige vinterlærere, udgået herfra 1852—1920.

Hvad der iøvrigt er publiceret af bidrag til belysning af folkeskolens historie — og det er ikke lidt — er special-arbejder, af hvilke kun et fåtal har almen interesse. For hovedstadens vedkommende skal anføres en artikel af *F. C. Kålund-Jørgensen: En hundredårsdag, der blev overset* (Dansk pædagogisk tidsskrift bd. 2, 1954), der behandler ansættelsen af den første skoledirektør i København i 1844, hvormed en ny æra i byens skolehistorie blev indledet, et par store bøger om enkelte skoler, *Ejnar Glode: Sølvgades Skole. 1847—1947* (1947) og *Christianshavns Dottreskole. 1799—2. Decbr.—1949* (1949) samt endelig et par værker af

helt speciel karakter, nemlig *Jens Thamdrup: Sløjdundervisningen i Københavns Kommuneskoler, 1895—1945* (1946) og *Chr. H. Büllmann: Københavns Kommunelærerforening 1895—1945* (1945).

Til købstadskolens historie foreligger adskillige bidrag såvel i de lokalhistoriske årbøger som i byhistorier og i selvstændige skrifter. Fler-tallet af dem bygger på et ret tilfældigt kildemateriale, er yderst tradi-tionelle i deres opbygning — hvorved i første række forstås, at de er meget personalhistorisk orienterede — og har i det store og hele kun værdi som materialsamlinger til den nyere og nyeste tids skolehistorie. Fremhæves kan *Johs. C. Jessen: Kalundborg Skolevæsens Historie indtil 1850* (Fra Holbæk Amt 1954), *A. H. Nellemann-Andersen: Ny Munke-gades Skole. Forhen Den højere Borger-Drengeskole 1847—1947* (1947), der behandler en århusiansk skole og udgør et værdifuldt supplement til Chr. Buurs bøger om skolevæsenet i Århus, samt *Niels A. Christiansen: 100 Aar i Skole* (1946). Den skildring, der her gives af Holbæk private Realskoles historie 1846—1946, udmærker sig såvel ved grundige kilde-studier som ved en levende fremstillingskunst, og bogen må i det hele betegnes som en kulturhistorisk skildring af stor værdi.

Det altdominerende indslag i det forløbne ti-års skolehistoriske litte-ratur er de talrige bidrag til landsbyskolens historie. De udgør i de aller-fleste tilfælde centrale afsnit i sognehistorierne, præger i ret høj grad amtsårbøgerne og fremkommer oven i købet som særskilte arbejder i et ikke ubetydeligt antal. Desværre står deres kvalitet stort set i omvendt forhold til kvantiteten. Helt bortset fra de mange skildringer af temmelig ligegyldige episoder i enkelte skolers historie og ret intetsigende biogra-fier af degne og lærere drejer det sig fortrinsvis om skildringer af skole-væsenets udvikling indenfor lokalt snævert afgrænsede rammer, der kendetegnes ved en mangelfuld udnyttelse af det forhåndenværende, rige kildemateriale, dårlig fremlæggelse af materialet — de fleste skole-historikere er tilsyneladende besjælet af en ubetvingelig trang til at citere aktstykker side op og side ned! — og en alt for vidtdreven til-bøjelighed til at identificere den enkelte skoles historie med dens læreres personalhistorie — eller i hvert fald til at give lærerbiografierne en rigeligt fremtrædende plads i skildringen. Otto Smiths skarpe ord om »de uundgåelige degne« her i tidsskriftet for snart en menneskealder siden (bd. 8, 1929—30, s. 62 og 211) synes i nogen grad at have båret frugt; i hvert fald florerer degnehistorierne ikke i den grad i amtsårbøger og sognehistorier, som det engang var tilfældet, men der kan være grund til at understrege, at en skoles historie er andet — og meget andet — end dens læreres historie — forøvrigt også, at der i skildringer af enkelte skolers historie ofte ofres uforholdsmæssig megen plads på redegørelser for degnes og læreres økonomiske forhold til de forskellige tider. Den lokale skolehistorie befinder sig i det hele taget gennemgående på et

sørgeligt lavt niveau og kan — som den er — sjældent tjene til oplysning eller opbyggelse for lokale læsere, endside da til uddybning af det billede, vi allerede har af landsbyskolens almindelige udvikling. I så henseende står vi — bl. a. af grunde, som er berørt af arkivar P. Kr. Iversen i den interessante redegørelse for det lokalhistoriske arbejde i Sydslesvig i sidste hefte af *Fortid og Nutid* — langt tilbage for f. eks. tyskerne. Det var meget at ønske, at de kommende års lokale skolehistoriske litteratur, ikke mindst forsåvidt den angår landsbyskolen, i højere grad end tilfældet hidtil har været, kunne blive præget af kvalitet snarere end af kvantitet.

Et omfattende skolehistorisk forfatterskab er i de senere år udfoldet af *Johs. C. Jessen*, der efterhånden har givet en detaljeret skildring af landsbyskolens udvikling på så godt som hele Sjælland. Indenfor rammerne af den foreliggende oversigt falder hans *Alsted og Ringsted Herreders Skolehistorie indtil 1830* (1945) og *Præsto Amts Skolehistorie indtil 1830* (1950). Begge bøger er solidt underbyggede og velskrevne og iøvrigt anlagt på samme måde, d. v. s. at forf. indledende giver et rids af skolevæsenets almindelige udvikling indenfor området og derefter indgående skildrer hver enkelt skoles historie, idet han herunder giver fyldige, men — i hvert fald i skolehistorisk henseende — ofte temmelig overflødige oplysninger om degne og lærere. En mere indgående karakteristik af Jessens førstnævnte arbejde er iøvrigt givet i *Fortid og Nutid* bd. 17; hvad her er sagt gælder i det store og hele også det andet af Jessens ovenfor anførte værker.

Som eksempler på traditionelt opbyggede, men i hvert fald anskuelige og godt skrevne beretninger om skolevæsenets udvikling i enkelte sogne skal anføres de skolehistoriske afsnit i to jyske sognehistorier, nemlig *Alfred Kaae: Torsted. Blade af et Hedesogns Historie* (1945) og *H. Ilum Petersen: Blade af Linåa sogns historie* (1954). Fremhæves bør også et par arbejder, som viser, hvor værdifuldt et materiale til belysning af forrige århundredes skolehistorie der kan fremdrages af lokale arkivalier — skoleprotokoller, sognerådenes og skolekommissionernes forhandlingsprotokoller m. m. — kilder, der langt fra altid bliver udnyttet efter fortjeneste, nemlig *Harald Jensen: Alstrup skole gennem 100 år* (1951) og *Th. Johansen: Om Aarestrup Skole i 300 Aar. 1648—1948* (1948), begge fra Himmerland. Den lokale skolehistories værdi ligger i det hele i øjeblikket først og fremmest i det stof, den — særlig fra folkeoverleveringen — formår at fremdrage om forrige århundredes skoleliv og lærergerning. Værdifulde eksempler i så henseende er de skolehistoriske afsnit i *Marius Hansen: Hornstrup Sogn* (1949) og *H. M. Henriksen: Ringe Sogn* (1948), der behandler henholdsvis et jysk og et fynsk sogn, samt for Sjællands vedkommende *A. Strange Nielsen: Starreklinte Skole gennem 100 Aar. 1849—1949* (1949).

Folkehøjskolens 100 års jubilæum i 1944 fremkaldte en righoldig og tildels meget værdifuld litteratur om højskolen i almindelighed og enkelte højskoler i særdeleshed, herunder den første videnskabeligt underbyggede fremstilling af højskolens historie, *Roar Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1841—1892* (1944). En fyldig oversigt over og kyndig vurdering af hele denne litteratur er givet i Fortid og Nutid bd. 17 af *Fridlev Skrubbeltrang*, der forøvrigt selv har bidraget med en instruktiv, populær skildring: *Den danske Folkehøjskole* (1946). Hvad der herudover er fremkommet til belysning af højskolens historie er af mere speciel art — erindringer og skildringer af enkelte skolars historie m. m. — og disse arbejder skal, uanset at mange af dem kan have stor værdi, ikke omtales her.

Hovedværket om den grundtvigske friskole er stadig Kristen A. Lange: *Den danske Friskole 1—2* (1933), til supplerings af hvilket tjener det af A. Ankerstrøm redigerede samleværk *Friskolen gennem hundrede Aar 1—3* (1946—49), der foruden en lang række bidrag til friskolens almindelige historie indeholder talrige, kortfattede biografier af fremtrædende friskolefolk samt ganske korte skildringer af de enkelte — herunder også de ikke mere eksisterende — friskolars historier. Et værk af tilsvarende karakter er A. Thyregaard: *De frie ungdoms- og efterskoler i Danmark 1—2* (1951). De fleste af de her behandlede skoler er dog af så ny dato, at skildringerne kun i ringe grad har historisk interesse; en undtagelse danner de efterskoler, der under fremmedherredømmet blev oprettet umiddelbart nord for Kongeåen med henblik på Nordslesvigs danske ungdom; de får en særlig skildring ved Palle Kirk i første bind, og en enkelt — forøvrigt den mest betydningsfulde af dem — har fået en fyldig omtale i *Kr. la Cour Pedersen: Minder fra Skolehjemmet i Skibelund* (1946).

Sønderjyske skolehistorikere har fået et yderst værdifuldt hjælpemiddel i *Methodisches Handbuch für Heimatforschung* i Slesvig-Holsten, der udkom i 1954 under redaktion af *Peter Ingwersen*. Det er næppe for meget sagt, at skolehistorien i dette værk står i centrum. Dr. Ernst Erichsen giver således en meget instruktiv metodisk vejledning i at drive skolehistoriske studier, mens lederen af det slesvig-holstenske landsarkiv på Gottorp, dr. G. E. Hoffmann, gør rede for arkivernes skolehistoriske materiale, og Johann Grönhoff bringer en meget udførlig bibliografi over slesvig-holstensk skolehistorisk litteratur.

Den ovenfor nævnte dr. *Ernst Erichsen* må uden tvivl betegnes som den førende skolehistoriker syd for grænsen. Blandt hans seneste arbejder kan fremhæves en instruktiv redegørelse for den særlige slesvig-holstenske udformning af den indbyrdes undervisning: *Der wechselseitige Unterricht in Schleswig-Holstein* (Aus Schleswig-Holsteins Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Volquart Pauls, 1950) samt en

meget værdifuld redegørelse for de skolereformer, der gennemførtes i Angel omkring 1800, og som dannede optakten til rationalismens skole-reformarbejde i hertugdømmerne; den er under titlen *Die Schulverhältnisse in Angeln und die Adlersche Schulreform* offentliggjort i Jahrbuch des Angler Heimatvereins 1952—53. Herudover er fremkommet en hel række udmærkede, mere specielle bidrag til belysning af det sydslesvigske skolevæsens historie, dels i form af tidsskrift-artikler, dels i form af afsnit i sognehistorier; det er ikke muligt her at anføre dem, det skal blot — i forbindelse med hvad ovenfor er sagt — fastslås, at de gennemgående ligger på et højere niveau end tilsvarende danske arbejder. Nævnes skal iøvrigt blot en for skolehistorien meget værdifuld kildepublikation, nemlig generalsuperintendent Jacob Fabricius' indberetninger fra en visitatsrejse 1639, der af *Wilh. Jensen* er offentliggjort i *Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte* 2. række 11.—12. bd. (1952—54).

Forøvrigt samler interessen sig, forsåvidt angår Sønderjylland, naturligvis i første række om, hvad der fra dansk side er fremkommet til belysning af landsdelens skolehistorie. For Sydslesvigs vedkommende er det eneste mere almene arbejde, der kan anføres, nærværende forf.s bidrag til Flensborg bys historie 1—2 (1953—55), i hvilket der under udnyttelse af det meget omfattende utrykte og trykte kildemateriale søges givet en sammenfattende fremstilling af såvel folkeskolens som den højere skoles udvikling i »Sønderjyllands hovedstad«. Ellers har interessen, når det drejer sig om Sydslesvig, fortrinsvis været koncentreret om, hvad der har eksisteret af dansk skolevæsen syd for den nuværende grænse. *Kjeld Galster* har således udførligt berettet om fordanskningen af Sydslesvigs højere skole i tiden mellem de slesvigske krige i de store afhandlinger i Sønderjydske årbøger 1946 og 1954: *Doms-kolen i Slesvig mellem Krigene og Flensborg lærde og real-skole*, ligesom han i Sønderjydske årbøger 1947 har biograferet *Chr. F. Monrad*, der mellem de slesvigske krige var knyttet til Flensborgs latinske, efter 1864 drev en meget anset dansk privatskole i Flensborg og i det hele taget har indlagt sig store fortjenester af danskheden i Sønderjylland.

For Nordslesvigs vedkommende skal anføres *H. Lausten-Thomsen: En kilde til stedhistorie* (Fortid og Nutid bd. 16), der understreger værdien af de skolekrøniker, hvis forelse blev påbudt lærerne i 1873, for lokalhistorien, specielt skolehistorien. En omfattende, på udnyttelsen af alt foreliggende kildemateriale baseret, skildring af skolevæsenets udvikling i en nordslesvigsk købstad er, af den der skriver disse linier, forsøgt givet i *Skolevæsenet i Sønderborg fra reformationen til 1864* (Sønderjydske årbøger 1945). Et tilsvarende forsøg er for et landsogns vedkommende gjort i *H. P. Jørgensen: Uge sogn* (1951). Hvad der ellers

er fremkommet til belysning af enkelte nordslesvigske lokaliteters skolehistorie i form af artikler og bidrag til sognehistorier skal ikke anføres her; det fortjener dog at fremhæves, at de skolehistoriske afsnit i de nordslesvigske sognehistorier gennemgående forekommer bedre underbyggede og mere afrundede end de tilsvarende afsnit i kongerigske sognehistorier.

En stor del af de fremkomne arbejder vedr. Nordslesvigs skolehistorie har forøvrigt deres særlige værdi derved, at de giver et langt mere nuanceret billede af forholdene indenfor såvel den offentlige som den private skole under fremmedherredømmet end det, man hidtil har haft; ganske særlig betydning har i så henseende første bind af fhv. amtsskolekonsulent *Nicolai Svendsens* erindringsværk *Sonderjyds Skæbne* (1953).

25-året for genforeningen, hvis bedste gave til Nordslesvig jo med rette siges at have været den danske skole, har endelig fremkaldt en rig litteratur, der på værdifuld måde tjener til belysning af såvel den bevægede overgangstid som af det danske skolevæsens udvikling efter 1920; her skal blot anføres den sammenfattende skildring *Træk af sonderjyds Skoleliv efter 1920*, som *Th. Roust* har givet i: Nordslesvigs aandelige Genforening med Danmark (1948). Sluttelig skal nævnes, at et omfattende dokumentarisk materiale vedrørende det tyske skolevæsen i Nordslesvig under besættelsen af *Johan Hvidtfeldt* er fremlagt i bd. 14 af *Den parlamentariske kommissions beretning* (1953).

Anmeldelser

Konservering af fisk i historisk belysning.

Charles L. Cutting: Fish Saving. A History of Fish Processing from Ancient to Modern Times. Leonard Hill Limited. London 1955. 372 sider.

Forfatteren til foreliggende værk er embedsmand ved Humber Laboratory for Research in Fish Technology of the Food Investigation Organisation of the United Kingdom Government Department of Scientific and Industrial Research. Denne lange titel anføres ikke for det kurioser skyld, men også for at vise, at det er en mand med virkelig indsigt i emnet, der har grebet pennen. Derfor er det jo ikke sikkert, at der ville være kommet noget godt ud af den litterære virksomhed. Når det er sket, skyldes det, at forf. ved siden af sin tekniske indsigt er vel orienteret i fiskeriets historie også uden for England. Det er dog det engelske fiskeri, der har hans store interesse, selv om megen opmærksomhed ofres på Nordamerika, hvis tidlige historie i høj grad var knyttet til fiskeriets udvikling.

Det er imidlertid bemærkelsesværdigt, at der i den meget omfattende litteraturliste kun findes ialt 13 bøger af ikke-engelske forfattere, og heraf er de 7 oversættelser til engelsk. Det manglende kendskab til undersøgelser udenfor den engelsktalende verden opvejes i nogen grad ved den fordybelse i engelske forhold, hvor det — takket være rigdommen på bevarede arkivalier selv fra gammel tid — er muligt at få præcise oplysninger om fiskeriforhold. Eksempelvis omtales et fiskehandlergilde i London allerede i 1154.

Hovedvægten lægges i bogen på tiden efter overgangen til industrialiseringen, og forf.s praktiske indstilling fornægter sig ikke, såvist som der også findes et afsnit om den fremtidige udvikling. Hvor stor interesse det end kan have for verdens levnedsmiddelforsyning, er det dog for den historisk interesserede først og fremmest gennemgangen af de ældre konserveringsmetoder: saltning, tørring og røgning og de nyere metoder ved isning og henkogning, der tager interessen fangen. De ældre metoder har gentagne gange været genstand for behandling af historikere, uden at disse måske altid har haft den tilstrækkelige praktiske indsigt i problemerne. Denne sporer man her bestandig bag diskussionen, og bogen er da et udmærket udgangspunkt for videre undersøgelser på dette felt, hvor meget nyt stof vil kunne fremdrages. Om hermetikken og beslægtede konserveringsmetoder findes ikke mange værker af historisk skolede. Cuttings oversigt vil vise sig velegnet som indføring i emnet. Han påpeger — som oftere i sin bog — den vigtige kendsgerning, at først når en vis social og teknisk standard er nået, kan en nyhed nyttiggøres. Det gælder netop den nye konserveringsmetode, der faktisk var klar til brug i 1681, da den franske fysiker Denis Papin

opfundt trykkogeren, den såkaldte Papin's gryde. 1682 serverede han for en kreds af videnskabsmænd til deres store forundring og fornøjelse en middag bestående af henkogt kød og fisk, men praktisk betydning fik metoden først langt senere, nemlig under Napoleonskrigene, hvor man havde behov for at kunne forsyne de vældige hærmasser med frisk føde eller noget, der kom nær hen derimod. 1810 kan metoden siges at være gennemprøvet og akcepteret i form af henkogning i glasbeholdere. Sin store udvikling fik konserveringsmåden, da man gik over til fortinnede blikbeholdere; patentet udtoges 1810, men fik først betydning fra o. 1820.

Tilførslen af frisk fisk til forbrugerne får også en udførlig omtale. Det kan enten ske ved at holde fisken levende i hyttefade eller i skibe med indbygget dam eller ved nedisning og i nyere tid nedfrysning. Det ældste eksempel fra England på skibe med dam til levende fisk er fra 1712; sandsynligvis er skibene overtaget direkte fra Holland, hvor man i 100 år eller måske mere havde anvendt sådanne til transport af levende fisk. Fra Danmark kan bringes et supplement til Cuttings fremstilling, idet hollænderen Zirich Foogertz og hans konsorter i 1619 fik 10 års privilegium på at føre levende fisk fra Øster- og Vestersøen til købs med waterskibe.

Overalt i bogen sættes de behandlede konserveringsmetoder i forbindelse med den almindelige tekniske udvikling indenfor fiskeri og transportvæsen, hvorved sammenhængen i det historiske forløb belyses fra flere sider. Bogen må derfor også være af interesse udover den kreds, der er specielt interesseret i fiskeriets historie.

Holger Rasmussen.

En metodisk håndbog i hjemstavnsforskning.

Methodisches Handbuch für Heimatforschung aufgezeigt am Beispiel Schleswig-Holstein. Herausgegeben von *Peter Ingwersen*. Gottorfer Schriften III. Slesvig 1954. 328 s.

I rækken af »Gottorfer Schriften zur Landeskunde Schleswig-Holsteins«, der udgives af »Arbeitsgemeinschaft für Landes- und Volkstumsforschung Schleswig« foreligger nu ovennævnte håndbog, der er fremgået af et samarbejde mellem ikke mindre end 20 forfattere, hvoraf nogle har skrevet flere afsnit. Bogen, der udsendes indbundet i et praktisk bind og i et behageligt format, men på grimt papir, indledes med to mindre afsnit, et om arbejdsmetode og oplysninger om litteratur og arkivalier og et om landskabets geologi, meteorologi, plante- og dyreliv samt naturfredning. Derefter følger bogens hovedafsnit om »historien« (Geschichte), begyndende med oldtiden og ført frem til vor egen samtid. Der slutes af med afsnit om folkeminder i videste betydning og om de tre dialekter, der tales i Slesvig og Holsten (nedertysk, nordfrisisk og »platt dansk«), og i et tillæg følger en udførlig biografi, udarbejdet af direktøren for Landesbibliothek i Kiel, dr. Olaf Klöse, en fortegnelse over museer i de to landsdele og over de videnskabelige institutioner, der er nævnt rundt om i bogen, samt adresser på de medvirkende forfattere, om hvem det oplyses, at de står til disposition med videregående oplysninger og rådgivning.

Der gives naturligvis i et værk som dette i ikke ringe udstrækning

oplysning om, hvor man skal søge mangt og meget i biblioteker, museer og arkiver; det er sådant set kun, hvad man venter at finde, og man vil vel snarere mene, at der her er tilmålt sådant stof for ringe plads: gennem litteraturhenvísninger rækkes der dog utvivlsomt en udmærket håndsækning til de sökende.

Det værdifulde ved bogen ligger imidlertid efter min mening på et andet område, nemlig deri, at der gives den, der vil arbejde med en egnshistorie, oplysninger om, hvorledes der kan stilles spørgsmål til det bevarede kildemateriale (herunder også samtidige medborgeres hukommelse). Der er ingen tvivl om, at der vil kunne hentes megen inspiration ved læsning af visse af bogens afsnit, heller ikke om, at den, der vil følge bogens anvisninger, må være forberedt på et grundigt, dybtgående arbejde, hvis der skal komme noget ud af hans studier. Lad mig nævne en side af forskningsarbejdet som den såkaldte »Verkartung der Kirchenbücher« (d. v. s. udskrivning af kirkebøgernes oplysning på kort), hvorved der — gennem et betydeligt arbejde — fremkommer et fortrinligt materiale til slægtshistorie som til statistiske undersøgelser over en landsbys eller et sogns befolkning. En side af egnshistorien, til hvis udforskning der gives udførlig vejledning, er også landdistrikternes skolehistorie, idet forfatterne her ligefrem tænker sig, at de på denne måde fremkomne skolehistorier ad åre skal kunne danne grundlaget for udarbejdelsen af den behandling af Slesvigs og Holstens skolehistorie, som endnu savnes. Interessant er også det afsnit, som rektor i Tønning, Chr. Petersen, har skrevet om udarbejdelsen af en nutidshistorie (Gegenwartschronik); det hedder heri — vel som en slags motivering —, at egnshistorikeren let kan fastholde det i sin samtids historie, som eftertiden kun med stor møjle vil kunne udforske; afvises kan en sådan tanke naturligvis ikke, men det vil unægtelig kræve nogen resignation at foretage sådanne studier til brug for fremtidens lokalhistorikere; for det drejer sig ikke om at føre en dagbog, men derimod om at indsamle stof ad mange veje. Arbejdet tænkes lagt an med 1939 som begyndelsesår og med egnens lærer som medium; landsbyen, hvoraf der skal gives »ein klares und unverfälschtes Bild«, betragtes fra fire synsvinkler: sociologisk, økonomisk, kulturelt og politisk; det vil føre for vidt at komme nærmere ind herpå, dog må det måske bemærkes, at der gæes forholdsvis lempeligt hen over den partipolitiske udvikling siden 1939, mens til gengæld det nationale mindretal, hvor et sådant findes, i høj grad er i søgelyset, og forsåvidt heller ikke med urette, som dette problem har sin ganske særlige interesse for egnshistorikeren.

Det er således en nyttig bog, der her er udsendt, nyttig først og fremmest for den, der vil arbejde med egnshistorien i de to hertugdømmer, men også af værdi for den, der under studiet af andre egnshistorier søger inspiration og nye synspunkter for sit arbejde.

C. Rise Hansen.

Københavns Snekkerlaug gennem fire hundrede år.

Københavns Snekkerlaug gennem fire hundrede år. 1554—1954. Tekst af Tove Clemmensen, Georg Nørregaard og Helge Sogaard. 340 s.

Indenfor moderne, dansk kunsthåndværk spiller fremstillingen af møbler en ganske særlig rolle; ikke blot trænger sansen for gode og smukke

møbler mere og mere igennem herhjemme, men som eksportvare har danske møbler i stigende grad fået et navn på verdensmarkedet. Det er så meget mere påfaldende som den gennemførte industrialisering ellers truer snedkerfaget på flere fronter; årsagerne til den heldige udvikling i Danmark er på den ene side den nære forbindelse mellem møbelarkitekter og fagets udøvere, på den anden side fagets egen voksende erkendelse af, at kun ved fremstilling af kvalitetsvarer kan man sikre produktion og afsætning.

I anledning af 400 året for laugsartiklerne af 1554 har Københavns Snedkerlaug udsendt en publikation, der ikke blot giver en fremstilling af laugets indre historie, men også giver forklaringen på, at dansk møbelkunst står så højt, som tilfældet er. Man har ladet tre specialister behandle hver sit afsnit. Museumsdirektør, dr. phil. *Helge Sogaard* er vendt tilbage til sit gamle interesseområde og har skrevet laugets historie indtil næringsfrihedens indførelse. På baggrund af den almindelige udvikling indenfor laugsvæsenet viser han, hvorledes Københavns Snedkerlaug, der blev stiftet 1554, var det første af denne art i kongeriget, og sætter dets historie i relation til regeringens politik overfor håndværkslaugene, som den fik udtryk i forordningen om laugenes ophævelse 1613, deres genoprettelse i 1622 og i enevældens forsøg på at skaffe regeringen et fast greb om håndværkernes organisationer i 1682. Sogaard fremhæver de træk, der skiller det københavnske snedkerlaug ud fra øvrige, tilsvarende laug i landet, navnlig markeret ved særbestemmelserne 1756 og 1762, og understreger de muligheder, som de københavnske laugsmedlemmer i de følgende hundrede år fik for at tilegne sig større faglig dygtighed og dermed give deres produkter en højere kvalitet end i det øvrige land. Derimod har forfatteren afholdt sig fra en analyse af, hvorfra lauget fik sine medlemmer; forbindelserne med udlandet er antydnet, men for svendevandringerne med særligt henblik på de københavnske forhold er der ikke gjort rede. Tiden fra 1862 til 1954 har dr. phil. *Georg Norregaard* behandlet. Han har fremstillet de følger, som næringsfrihedens indførelse fik for laugsorganisationen, påvist, hvorledes lauget gradvis omdannes til en arbejdsgiverforening med mange forgreninger og med den hovedopgave at dæmme op for svendenes lønkrav. Hertil kommer de problemer, der følger med den voksende industrialisering, hvor enkelte mestre specialiserer sig i fremstilling af specielle møbeltyper både til hjemmemarkedet og til eksport, og erkendelsen af, at kun ved kvalitetsarbejde kan man hævde sig. Nye produktionsmetoder og nye materialer ændrer det gamle håndværks karakter i en sådan grad, at det truer med at løsrive sig fra træet, som dog er fagets grundlag. Her kommer også problemet om de ufaglærtes stilling ind i billedet, og forfatteren peger på den fare, det kan medføre for det fine kvalitetsarbejde. Ganske naturligt kommer Georg Norregaard ind på den umådelige betydning, som snedkerlaugets udstillinger har haft; den første af de årlige udstillinger blev arrangeret i 1927, og det er en kendt sag, at disse nu møder en ganske særlig opmærksomhed som udtryk for, hvad fagets udøvere formår.

Medens man i en lang årrække har syslet med fajance-, porcelæn-, sølv- og tinmærker, er det først i de senere år, man i Danmark har taget sig for at undersøge signering af møbler. Opgaven er måske nærliggende, men den vanskeliggøres ved, at mestersignaturer af møbler aldrig har fundet samme udbredelse som for andre produkter. Tilmed er de tit an-

bragt på vanskeligt tilgængelige steder. Museumsinspektør, fru *Tove Clemmensen* har udført et fortjenstfuldt arbejde ved at indsamle dette materiale, og i det foreliggende værk har hun publiceret eksempler på signerede, københavnske møbler. I tidsfølge redegøres for de mestre, der har signeret deres arbejder, og teksten ledsages af et fortrinligt billedmateriale. Alene som dateringsmiddel er dette afsnit meget værdifuldt for enhver museumsmand og en inspiration til videre undersøgelser indenfor møbelkunstens historie.

Skønt snedkerlaugets jubilæumsbog er blevet til ved flere forfatteres samvirke, er den ikke blot blevet en harmonisk fremstilling af laugets historie, men også et meget nyttigt værk, der hæver sig over flertallet af den slags publikationer.

Svend Larsen.

Faaborg Bys Historie.

Aage Fasmer Blomberg: Faaborg Bys Historie. Udgivet af Faaborg Byhistoriske Arkiv. II, 1750—1914. Faaborg 1956. 512 sider.

Kun eet år efter udsendelsen af første bind foreligger anden og sidste del af lektor Aage Fasmer Blombergs værk om Faaborg. I tre store afsnit med 1837 og 1870 som skildres på samme grundige måde som i første bind, hvorledes bystyre, erhvervsudvikling og dagligliv har formet sig i Faaborg fra stavnsbåndstiden til første verdenskrig. Den velskrevne, måske lidt brede fremstilling afsluttes af et meget nyttigt register og en god indholdsfortegnelse, der gør det let at finde frem til den store bogs mange oplysninger. Illustrationerne er forholdsvis få, men gode. Kulturhistoriske småtræk bringer jævnlig afveksling i læsningen, bl. a. kan kapitlet »Det nye rådhus« fremhæves som et udmærket tidsbillede.

Det er et kildemateriale af imponerende omfang, forfatteren har gennemgået og bearbejdet. Ikke mindst afsnittene om erhvervslivet har kostet et stort arbejde. Som læserne af første bind vil vide, lægger forfatteren megen vægt på denne side af byens historie, og da man ikke forstår bysamfundets udvikling uden et grundigt kendskab til handelens og håndværkets vilkår, er der al grund til at glæde sig over det smukke arbejde, der er ydet. Som et eksempel på de mange gode enkeltheder kan nævnes, at forholdet mellem land og by sættes i ny belysning. Med udgangspunkt i klager og indberetninger af forskellig art er dette hidtil som oftest blevet skildret som idel kiv og strid: landhåndværkere contra byhåndværkere og bissekræmmere contra købmænd. Disse modsætninger hører vi naturligvis også om — en af Faaborgs største købmænd, agent Voigt, talte således byhåndværkernes sag i Roskilde stænderforsamling, og vi følger kampen mellem byen og omegnens udskibningssteder op igennem det 19. århundrede — men dermed er ikke alt sagt. Forfatteren kan nemlig godt gøre, at både købmænd og håndværkere har kunnet skaffe sig driftskapital i oplandet ved lån såvel hos godsejere, forpagtere og præster som møllere og bønder — ja endog landhåndværkere.

Som man kunne vente, gøres der godt rede for byens store handels-huse som Ploug og Voigt, hvis ledere vi atter møder i skildringen af de politiske forhold. Det er unægtelig et vidnesbyrd om den ringe interesse, der hidtil er blevet købstadspatriciatet til del, at man i standardværket

»Dansk biografisk Leksikon« leder forgæves efter deres navne. På dette område betegner bogen et stort fremskridt. Til gengæld bringer »Danske politiske Breve« (Kbh. 1945—49) nogle breve fra Voigt og Ploug til Orla Lehmann (nr. 331, 334, 337, 438 og 720 jfr. 373), der afgjort burde være kommet fremstillingen til gode, men dette værk er der ikke taget hensyn til. Således er det s. 335 f. efter en kopi citerede brev trykt efter originalen i »D. p. B.« (II, 170 f.). Heller ikke Sven Henningsens »Studier over den økonomiske Liberalismes Gennembrud i Danmark. Landhaandværket« (Göteborg 1944) har sat sig spor i skildringen, skønt denne bog rummer adskilligt af interesse for købstæderne, herunder Faaborg. Det skal dog med det samme tilføjes, at forfatteren råder over et så rigt materiale, at det udmærket kan stå alene. Men efterhånden som antallet af »rigs-historiske« undersøgelser vokser, øges også trangen til at få problemerne belyst og efterprøvet fra lokalhistorisk side. Man kan i denne forbindelse tænke på bøger som Harald Jørgensens »Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede« (Kbh. 1940), Rich. Willerslevs »Studier i dansk Industrihistorie 1850—80« (Kbh. 1952) eller P. G. Lindhardts »Vækkelser og kirkelige Retninger i Danmark« (Kbh. 1951).

Forskellige andre randnoter af større eller mindre vægt kan tilføjes. Det kan ikke nægtes, at det er en skuffelse, at man ganske savner skildringer af byggeskik og boligkultur. Der er noget urimeligt i, at man får mere at vide om brolægning og gadefejning, end om hvorledes folk byggede og boede. Selv om dette område måske er forfatteren fremmed — man kan jo ikke beherske alle felter — så kunne et fyldigere og så vidt muligt dateret billedstof for en stor del have afhjulpet denne mangel. C. C. Haugners »Nakskov Købstads Historie« III (Kbh. 1936) især s. 151 ff. er i så henseende et eksempel til efterfølgelse.

Det kan endvidere heller ikke skjules, at skildringen af det religiøse liv ikke indfrier de forventninger, man måtte nære efter læsningen af bind I. Men det skyldes måske, at kilderne svigter.

Til de mindre indvendinger hører, at der s. 174 turde skulle stå »infra dignitatem«, at omtalen af Falsled s. 208 ikke ret forstås, før man er kommet til s. 277, at omtalen s. 328 af udfaldet fra Fredericia er lovlig flot, og endelig at man på billedet s. 395, der er dateret »ca. 1905«, ser Frederik VIII's navnetræk.

Er »Faaborg By's Historie« således på visse punkter noget traditionelt anlagt, og kunne man forskellige steder have ønsket, at forfatteren havde været lidt mindre tilbageholdende med sine egne meninger og synspunkter, så er der god grund til at være ham taknemmelig for det store arbejde, han har udført, og for den tiltalende måde, hvorpå han har fremsat sine resultater.

Johan Jørgensen.

Viborg bys borgerbog.

Viborg Bys Borgerbog 1713—1860, udarbejdet af *Otto von Spreckelsen*. Viborg byhistoriske Arkivs Forlag, 1955. 471 sider.

Gennem en lang årrække har Otto v. Spreckelsen systematisk indsamlet personalhistoriske oplysninger om Viborgs borgere. Viborg byhistoriske Arkiv har foranlediget, at materialet nu er udnyttet i dette værk, der

omfatter 1876 personer, som i tiden fra 1713 til 1860 har taget borgerskab i Viborg. Kildematerialet består først og fremmest af justitsprotokoller og rådstueprotokoller, men det er suppleret med et omfattende stof fra kirkebøger, skifteprotokoller, skøde- og panteprotokoller, lægdsruller, folketællinger m. v., ligesom aviserne i Viborg er udnyttet. Personerne er opført i kronologisk rækkefølge efter år og dato for borgerskabet med angivelse af fødested og næring. Endvidere er der i så vid udstrækning som muligt nævnt fødsels- og dødsdato, forældrenes navne og oplysninger om hustruer og deres forældre. Den overskuelige opsætning gør det muligt at skaffe sig hurtig orientering, og bogens værdi forøges ved det fyldige personregister suppleret med et stedregister. Man begræder, at bogen på grund af det manglende arkivstof begynder så relativt sent, men i den foreliggende form er den et fortrinligt hjælpemiddel ikke alene for personalhistorikere, men også for købstadshistorikere.

Svend Larsen.

Sophie Brahes regnskabsbog.

Sophie Brahes Regnskabsbog 1627—40. Udgivet af Jysk selskab for historie, sprog og litteratur ved *Henning Paulsen* under tilsyn af Johan Hvidtfeldt. 1955. 256 s.

Opmærksomheden skal henledes på denne kildepublikation, fordi den meddeler et væld af træk, som har den allerstørste kulturhistoriske interesse. Først og fremmest giver den et billede af godsdrift og af en adelsfamilies liv på Christian 4.s tid. Hyppig optagelse af lån afslører en trods udstrakte godser såre anspændt økonomi. Over indtægter og udgifter, store som små, førte Sophie Brahe troligt regnskab år for år, medens hendes mand Holger Rosenkrantz syslede med teologi og overlod driften af Rosenholm og de andre gårde til hende. Handel med landbrugsprodukter, betaling til alle slags håndværkere og indkøb af varer spiller den største rolle. Man får talrige glimt af bierhvervene på godset. Nok købes der store mængder fisk, men der anskaffes også somme tider et fiskeredskab, f. eks. bundgarn, våd og togger, som man ejendommeligt nok i nogle tilfælde har fået fra København eller Viborg. Indimellem kommer poster som »I hat til Holger« og »3 par strømper til drengene«. Den lærde Holger optræder ellers mest unævnet, når der er udbetalt penge til bogførere eller bogbindere. At kirkerne under godset må udsmykkes og holdes ved lige, kan ikke undre. En stadig genkommende udgift er offeret til præsten, som herskabet må betale for alle folk på gården. Den høje sociale position har kostet store summer. Bryllupsgaver og faddergaver skulle gives ikke blot til en stor slægt, men også til undergivne nær og fjern. Når mændene i Dagstrup, Hvilsager og Mørke førte sommer i by, kom optogene åbenbart også op på herregården, i hvert fald bogføres 3 rdlr., vel en til hver by. Dernæst almisser. Man fornemmer tidens uro, både krig og åndelig strid, når talen er om »en fattig fordreven bisp«. Gejstlige, studenter o. m. a. bliver hjulpet, nævnes skal »en fattig dum præst« og »endnu en gammel fattig mand, som har holdt sin søn til skole«. Hver rejse, herskabet er ude på, giver anledning til en post, der hedder »stakler på vejen«. Til sidst lidt forundring over, at professionsnavne ikke altid bliver opført i sagregistret.

Resultatet er, at man for at finde alle omtaler af en bestemt profession foruden at benytte sagregisteret må lede efter tilnavne igennem hele navneregisteret, som er ordnet efter fornavne og slægtsnavne.

Peter Michelsen.

Sognehistorie.

C. Klitgaard: Vrensted Sogn. Udgivet af Historisk Samfund for Hjørring Amt. 1955; 224 s.

Ingen behersker en landsdels historie i tilnærmelsesvis samme udstrækning som lokalhistorikernes Nestor Carl Klitgaard behersker Vendsyssels. Gennem et langt livs utrættelige forsken i kilderne har han erhvervet et overvældende fond af viden om steder såvelsom om personer.

Af dette fond har han øst flittigt ved udarbejdelsen af Vrensted sogns historie, og derved gjort den til en bog, som slutter sig smukt til den lange række af hans tidligere arbejder.

Navnlig takket være den intense udnyttelse af tingbøgerne, som for Børglum og Jerslev herreder rækker meget langt tilbage, formår han ved en række konkrete træk fra dagliglivet at give liv over tider, hvorfra de fleste sognehistorier ellers er meget skematiske. Om krohold og smugkroer giver denne bog således langt mere end nogen anden sognehistorie fra det 17. århundrede. Ligesom Klitgaards øvrige arbejder bringer bogen et væld af personalhistoriske oplysninger. Imponerende er skildringen af en storbondeslæggt fra det 17. århundrede. De store personal- og gårdhistoriske kundskaber kan vel i det lange løb virke lidt tyngende på fremstillingen, men bogen mangler ingenlunde drastiske skildringer. Degnen Martin Dietz' bedrifter og morddramaet fra Vrensted 1857 bidrager i høj grad til at gøre udtrykket: »norden for lands lov og ret« forståeligt.

Formelt slutter Vrensted Sogn sig således til Klitgaards tidligere bøger. Den er opdelt i en række mindre tildels meget små afsnit: topografiske forhold, befolkningsforhold, ejerlav, handelsforhold, krohold, blystøbere, sognepræster, kirken o. s. v., hvad der afgjort har sine store fordele, men som kan gøre det vanskeligt for læseren at se sammenhængen mellem de enkelte begivenheder, eller at danne sig et billede af sognets forhold på bestemte tidspunkter.

Bogen er fortjenstfuldt forsynet med gode kildehenvisninger samt med person-, sted- og emneregister.

Gunnar Olsen.

H. M. Henriksen: Ryslinge Sogns Historie. Eget forlag. 1955; 232 s.

For enhver sognehistorie gælder det, at den må indeholde en blanding af almene og særegne træk. Den sociale struktur har et umiskendeligt fællespræg i næsten alle landets sogne og den samme politiske, økonomiske og kulturelle udvikling er gået hen over dem.

Alligevel er to sognes historie aldrig helt ens. Ethvert sogn har individuelle drag; som regel er det kun nuancer indenfor samme ramme, men det hænder dog, at et sogn bryder ud af det sædvanlige skema,

således at dets historie ikke alene kommer til at fremhæve sig skarpt overfor andre sognes, men tillige så det bliver banebrydende for udviklingen på væsentlige punkter.

Et sådant sogn er Ryslinge. Gennem det sidste hundredår har det stået i første række på mange områder indenfor den folkelige udvikling. Her dannedes den første frimenighed, Kristen Kold byggede sin første højskole her; sognet fik landets første øvelseshus (forsamlingshus). Og for at gå til et ganske andet område: herfra stammer den berømte fynske kvægrace.

Derfor er det meget fortjenstfuldt, at H. M. Henriksen nu har skrevet Ryslinge sogns historie. Vel er der skrevet meget og mange steder om de mænd, som virkede i sognet, men her samles det for første gang på eet sted. Vi hører om Vilhelm Birkedal, fra hvem de afgørende impulser udgik, om Kristen Kold, Karl Povlsen, Alfred Povlsen, Thorkild Skat Rørdam og om de mange andre mænd, om hvis ord og gerninger der kom til at stå så stort gny, og vi hører om den befolkning, som bød den fornødne åndelige jordbund for udviklingen.

H. M. Henriksen nøjes dog ikke med at fortælle det sidste betydningsfulde hundredår af sognets historie. Han følger historien så langt tilbage, som sporene rækker, skriver om oldtidsfund, stednavne, om de enkelte landsbyer, hovedgårdene og de enkelte bøndergårde, ligesåvel som den nyeste erhvervsmæssige udvikling med andelsforetagender og fabrikker skildres.

I forsøgene på at sætte landsbyernes og landbrugets forhold ind i den almindelige udvikling spores nogen usikkerhed, og der synes ikke at være gjort noget særligt energisk forsøg på at finde frem til de kilder, der kunne have givet fastere grund under fødderne. Man finder også adskillige kedelige trykfejl (eller læsefejl) som mision for missive og sukker for subscr.(iptio). Ejendommelig virker en forveksling mellem Christian III.s enke Dorothea og Christian I.s enke af samme navn. Hvis sidstnævnte skulle have gjort det, der tillægges hende, skulle hun jo have nået de halvandet hundrede år.

Men disse indvendinger vejes fuldt ud op af bogens fortjenester. Det er en sognehistorie, man læser med glæde.

Gunnar Olsen.

Regnar Knudsen: Vejlbj-Risskov gennem Tiderne. Udgivet af Vejlbj-Risskov kommune. 1955; 362 s.

Vejlbj er gået ind i den efterhånden lange række af sogne, som i den nyeste tid er opslugt af en storby. Vel har sognet beholdt sin kommunale selvstændighed, men erhvervs- og bebyggelsesmæssigt er det gået op i Stor-Århus. I erkendelse heraf og som et mindeskrift om den gamle landsby og det liv, der levedes i den, har hjemstavnsforskeren, lektor Regnar Knudsen udarbejdet sognets historie.

Bogen giver en indgående skildring af sognet, fra geologi, plante- og dyreliv, naturværdier, folkemål og stednavne, til historiske minder, folkeliv, landbohistorie og udviklingen til forstad.

Tyngdepunktet i den omfangsrige og stateligt udstyrede bog er lagt i det sidste hundredårs udvikling. Vi får en indgående beskrivelse af livet, som det formede sig fra ca. 1850 og fremefter, af dagliglivets

arbejde, af fester og højtider og af de store begivenheder, der indtraf, således af de tyske besættelser i 1848—49 og i 1864. Ligeledes fortælles der om landsbyen og dens enkelte gårde, og der gøres rede for adskillige af de slægter, som gennem længere tid har boet i Vejlbys, og som har været af særlig betydning for sognets liv og udvikling. Vi hører om præsterne, blandt hvilke de mest kendte er Henry Ussing og H. Martensen-Larsen, om lærerne, om lægerne ved Det jyske Asyl og om forstanderne for Vejlbys højskole (sen. landbrugsskole). Til slut skildres udviklingen fra landsbysamfund til forstad, hvorunder der særlig gøres rede for byplanudviklingen og for Vejlbys betydning som rekreationssted for byboerne med badestranden ved Vejlbys Fed.

Gennem hele bogen mærker man den kyndige hjemstavnsforsker og ovede skribent. Man ser med glæde, at han mellem sine kilder har brugt sogneforstanderskabets og sognerådets protokoller, men kan dog i denne anledning ikke tilbageholde et lille hjertesuk: hvornår vil alt det øvrige rige kildemateriale, der findes i amtsarkiver, i amtsrådsarkiver og adskillige andre arkiver blive blot nogenlunde udnyttet i sognehistorier og anden lokalhistorisk forskning?

Gunnar Olsen.

Landbrug og bebyggelse.

Nordisk Kultur XIII. *Landbrug og bebyggelse*. Teknisk Kultur II. Udg. af Sigurd Erixon. J. H. Schultz Forlag (Albert Bonniers Förlag, Stockholm, og H. Aschehoug & Co.s Forlag, Oslo). 1956. 317 s.

Med dette bind afsluttes udsendelsen af det store værk Nordisk Kultur, 25 år efter at det første bind så dagens lys. I forordet gør udgiveren, der tillige har været redaktionssekretær for hele værket, boet op. Det er interessant at sammenligne dette forord med det i bindet om kunst 1931. Den oprindelige plan har måttet modificeres på forskellige punkter. 34 bind er der kommet ud af arbejdet, selv om man formelt har holdt fast ved den første inddeling i 30. Denne imponerende række af teknisk set tiltalende bøger udgør ikke et så afrundet og logisk opbygget system af skildringer af kulturens enkelte sider, som først var tænkt. Årsagerne hertil er mange, først og fremmest vel forskningens uensartede stadiet inden for forskellige sagområder. Særlig må det nok beklages, at de påtænkte bind om Social struktur og Nordisk retsliv ikke er blevet til noget. Som en af grundene til, at værkets enhed er brudt, peger udgiveren på den kulturhistoriske forsknings fremgang inden for det lange spænd af år, hvori værket er udkommet. Værre er det, at de enkelte bind ofte mangler enhed, fordi manuskripterne i en del tilfælde er afsluttet med adskillige års mellemrum. Dette til trods kan man berolige redaktionssekretæren, når det efter skildringen af vanskelighederne ved udgivelsen af værket beskedent hedder: »Vad som trots dessa hinder kunnat åstadkommas är resultatet av en samnordisk ansträngning, om vars värde och nytta det tillkommer framtiden att döma.» Det kan nemlig allerede nu siges, at nogle, men ganske vist også kun nogle af bindene i værket Nordisk Kultur er blevet hyppigt benyttede håndbøger, som man ustandseligt må foretage opslag i.

Det nu udkomne bind Landbrug og Bebyggelse er nok et af dem, der

vil blive benyttet en del. Man kan vist uden at gå nogle af de andre forfattere for nær hævde, at det først og fremmest skyldes et enkelt bidrag, der optager over halvdelen af bogen, Sigurd Erixons eget om »Lantbruget under historisk tid med särskild hänsyn till bonde traditionen«. Denne afhandling er en omhyggelig gennemgang af jorddyrkningsmetoder i hele Norden. Materialet hertil er hovedsagelig hentet fra bonde traditionen, sådan som den først er skriftfæstet i vor tid eller i det mindste i nyere tid. Man savner noget om husdyrene, som faktisk kun omtales i deres egenskab af gødningsproducenter. Detaljer kan blive lidt unøjagtige for enkelte dele af det store landområde, der behandles. F. eks. har tang i Danmark været brugt som gødning ikke blot i Vestjylland, men også ved forskellige kyster af de indre farvande. Billedet s. 118 er ikke fra Nationalmuseet, men fra Dansk Landbrugsmuseum, og den afbildede ard er en rekonstruktion af den fra Donneruplund, ikke af den fra Døstrup. Det er den rent tekniske side af landbruget, man får noget at vide om, hvorimod det erhvervshistoriske, økonomiske, åbenbart er gledet ud ved de omtalte ændringer af værkets helhedsplan. Til gengæld bliver det nordiske stof om muligt placeret i europæisk sammenhæng, sådan som det jo er Erixons styrke. Det letter ham arbejdet, at netop den materielle kulturs udforskning, den europæiske etnologi, er en forholdsvis ung videnskab, hvis litteratur endnu ikke er ret omfattende. At gå direkte til råmaterialet, hvert enkelt lands ældre landbrugslitteratur og for det meste uregistrerede bonde tradition, er i videre omfang umuligt.

Man må således endnu en gang beundre den nordiske folkelivsforskningens førstemand for omfattende lærdom og overlegent klarsyn. Det bør dog tilføjes, at han på sine medforfatters bekostning næsten uanstændigt har draget fordel af sin stilling som udgiver af bindet. For medens han selv endnu i korrekturen har suppleret sine noter med hensyn til litteratur udkommet endda i selve trykkeåret 1956, er i hvert fald to af de øvrige bidrag afleveret i manuskript så tidligt som 1944 og 1947 og kun yderst nødtørftigt suppleret siden. De må derfor uvægerligt på visse punkter virke forældede allerede ved fremkomsten.

Det gælder Ole Klindt-Jensens gode og instruktive skildring af landbruget i Norden i forhistorisk tid. For den interesserede almenhed giver noterne ringe hjælp til videre læsning, eftersom forfatteren ikke har haft lejlighed til at føre henvisningerne å jour og f. eks. i stedet for de ældre småartikler af Hatt og Glob nævne de større bøger om henholdsvis oldtidsagre og oldtidspløve, som udgiveren selv i sit bidrag har talrige henvisninger til. Det er heller ikke vanskeligt at pege på nyheder, der ikke er taget hensyn til i Åke Campbells bidrag om brød og brødhusholdning hos de nordiske folk. Nævnes kan den ved udgravning fremdragne brødstump fra 1300-årene fra Store Valby. H. P. Hansens bog om »Bondens brød« er heller ikke blevet medtaget blandt de omtalte nordiske hovedværker om brød. Fornemst blandt disse er som bekendt Campbells egen store etnologisk-historiske undersøgelse »Det svenska brödet«, så det er solidt stof, der indgår i hans korte oversigt i dette bind af Nordisk Kultur. Dernæst følger en artikel af Sten Simonsson »Om ölbrygdens uppkomst i Norden«, som bl. a. indeholder nogle vidtspredte oplysninger om primitive kogemetoder.

Bogens sidste 40 sider er helliget »bebyggelse«, 10 sider til Axel Steenberg for Danmarks vedkommende, 10 til Halvor Vreim for Norge og 20

til Sigurd Erixon om »Bebyggelsestruktur och bysamfällighet i Sverige«. Man beklager, at det ikke har været muligt at sætte begrebet »bebyggelse« ind i større kulturgeografisk sammenhæng. Det har vel været tanken med det bind, der ifølge den oprindelige plan for værket skulle omfatte »Naturlandskap och kulturbygd i Norden. Landskapsbildens förändring genom människans inverkan«.

Til slut en enkelt pedantisk bemærkning: Den samme vestjyske jernalder-boplads optræder under to forskellige betegnelser hos de to danske forfattere (og i registeret), »Fjande« og »Nr. Fjand, Vestjylland«. Det kan forvirre udlændinge.

Peter Michelsen.

Sædelighedsforhold.

Georg Hansen: Sædelighedsforhold blandt landbefolkningen i Danmark i det 18. århundrede. Det danske Forlag, 1957. 237 sider.

Denne bog er tredje bind i rækken af Georg Hansens kulturhistoriske skildringer fra det 18. århundrede. I et forord meddeles, at det er en forkortet udgave af et oprindeligt større arbejde; nedskæringen har særlig ramt bilagene. Som det fremgår af titlen, gælder undersøgelsen navnlig landbefolkningen, men der er ikke sjældent foretaget supplerende undersøgelser for bybefolkningens vedkommende. Det særligt undersøgte tidsrum er 1725—1813, men ret hyppigt er linierne trukket længere tilbage i tiden eller fremad mod vore dage.

I forståelse af, at sædelighedsforhold er et vidt begreb, giver forfatteren en redegørelse for sin opfattelse deraf; det er »den ydre form, en tidsalders mennesker gav deres erotiske liv, stillet overfor den måde, denne optræden vurderedes på, dels af autoriteterne, dels af forskellige dele af befolkningen«. Ifølge definitionen bliver det således hovedsagelig konflikterne mellem overtræderne af de gældende verdslige og gejstlige morallove og myndighederne, der bliver bogens emne, men tillige bliver der gjort forsøg på at finde ind til tidens almindelige moralske opfattelse, til de punkter, ud fra hvilke man dømte og fordømte.

Historikere, der tidligere har beskæftiget sig med sædelighedsforholdene, har vist, at man ved hjælp af talrige eksempler og gennem ram-mende udtalelser fra datiden har kunnet tegne et farverigt og i og for sig overbevisende billede af forholdene; men Georg Hansen er ikke gået ad denne relativt lette vej. Selv om han ingenlunde lader det mangle på eksempler, er hans bestræbelser først og fremmest gået ud på at bygge undersøgelserne på et omfattende statistisk materiale. Et imponerende indsamlingsarbejde er gået forud. Ingen møje er sparet for at gøre grundlaget for skildringerne så solidt som overhovedet muligt. Kirkebøger er gennemgået i hundredvis, tamperretsprotokoller, bispearkivernes lange rækker af indkomne sager, tugthusenes og de øvrige straffeanstalters fangelister. Det er meget vanskeligt at pege på nogen væsentlig kilde-gruppe, han har udeladt — måske kan man nævne tingbøgerne, men

at gennemgå dem for det tidsrum, der er tale om, overstiger den menneskelige formåen, og udbyttet havde vel ikke været umagen værd. Til de utrykte kilder kommer en vældig trykt litteratur, bl. a. er adels-årbøgenes hundreder af stamtavler udnyttet.

Hovedkilden er kirkebøgerne, som beretter om fødsler udenfor ægteskab, og ved hvis hjælp tidsafstanden mellem vielse og første fødsel, et andet af de vigtige problemer, kan konstateres. Georg Hansen giver nogle korte, men særdeles betydende oplysninger over undersøgelser af deres kildeværdi. Dette er et sammendrag af en langt større undersøgelse, og her har han afgjort brugt nedskæringskniven alt for hårdt. En indgående kritisk undersøgelse af kirkebøgenes kildeværdi ville ikke alene have haft overordentlig stor betydning for dette arbejde, men også for de mange andre arbejder — hovedsagelig genealogiske undersøgelser — der har kirkebøgerne til hovedkilde.

Mens overtrædelser og de påfølgende straffe ved ihærdigt arbejde med sikkerhed lader sig konstatere, volder det større vanskeligheder at komme ind på livet af tidens almindelige opfattelse af moral og umoral. De fleste kilder svigter på dette område, således et stort brevstof, der er blevet gennemgået. Forfatteren har derfor søgt dels til tidens oplysende sexuallitteratur, der var meget sparsom, dels til skønlitteraturen. En betydelig kløft mellem den virkelighed, der forelå, og det billede, der tegnes af den i litteraturen, konstateres. Romanerne fra århundredets sidste halvdel mangler ganske Holbergs djærve ligefremhed. Men om den tilbageholdenhed, der karakteriserede de romanskrivende og romanlæsende kredse, også gjaldt for landbefolkningens brede lag, er et andet og vel tvivlsomt spørgsmål.

Undersøgelsens hovedresultater fremlægges i en lang række tabeller. Om det centrale spørgsmål: fødsler udenfor ægteskab beretter tabellerne, at procenten for en række perioder for de forskellige landsdele i tiden indtil 1800 oftest lå fra 3—5. Der var en vis forskel mellem landsdelene. Vendsyssel og Fyn lå højest, Lolland-Falster lavest. Også tidsmæssigt fandtes der betydelige forskelle. Påfaldende lav var procenten overalt i perioden 1751—62. For perioden 1800—13 indtrådte overalt en stærk stigning, der dog delvis kan forklares ved, at man efter trolovelsens afskaffelse 1799 i visse tilfælde anlagde andre synspunkter; en vis rolle kan krigen 1807—14 vel også have spillet.

Om et andet vigtigt spørgsmål: tidspunktet for første barns fødsel oplyser tabellerne, at meget nær 50% af førstefødte blev født inden ni måneder efter ægteskabets indgåelse, hvad der tilfulde bekræfter antagelsen, at man i landbefolkningen sædvanligvis begyndte samlivet før brylluppet. Det samme var tilfældet i byernes brede lag, men for det højere borgerskab var de tidlige fødsler kun halvt så hyppige som hos landbefolkningen, endnu sjældnere var de i adelsstanden og blandt degne, og mellem præster var det rene undtagelser, men her truede ganske vist også kaldets fortabelse og karantæne, før nyt kunne opnås. En tydelig social skillelinje tegner sig også for mødrene til de uægte børn. Selvom kirkebøgenes oplysninger om social stilling, som påpeget af forfatteren, skal betragtes med skepsis, lader tabel D II ingen tvivl tilbage om, at det dengang som før og siden, først og fremmest var de socialt og økonomisk ringest stillede piger, der kom galt afsted.

Et særligt kapitel er viet straffen for overtrædelserne. Vi får en ind-

gående skildring af den specielt kirkelige straf, den offentlige absolution, og vi får besked om de hårde verdslige straffe, der fulgte den kirkelige. En vis udvikling skete dog på dette område i århundredets løb. Lovene mildnedes noget, der blev sjældent dømt efter deres strengeste bogstav, og skete det, blev straffene ofte formidlet. Når lejemålsbøderne så tit blev nedsat betydeligt, skete det imidlertid som regel, fordi de dømte på ingen måde var i stand til at betale dem.

Selvom Georg Hansen har måttet begrænse eksemplernes tal, og selv om en række tabeller er blevet udeladt, virker det, der er blevet tilbage, tilstrækkeligt overbevisende. De resultater, han har nået, vil utvivlsomt blive stående. Han har med sin nye bog føjet væsentlige træk til det billede af det danske folks liv i det 18. århundrede, han i sit værk stræber efter at tegne.

Gunnar Olsen.

Italiensk bondekultur.

Paul Scheuermeier: Bauernwerk in Italien, der italienischen und rätoromanischen Schweiz. Band II. Eine sprach- und sachkundliche Darstellung häuslichen Lebens und ländlicher Geräte. Verlag Stämpfli & Cie. Bern 1956. 529 s.

De to store bind af Scheuermeier's værk, udkommet i 1943 og 1956, er formelt illustrationsbind til det imponerende sprog- og sagatlas over Italien og Sydschweiz, som siden 1928 er adsendt under ledelse af de to schweiziske specialister i romanske sprog Karl Jaberg og Jakob Jud. Værket er imidlertid blevet langt mere end blot et billedtillæg til belysning af det saglige grundlag for det sprogstof, som er fremlagt i atlasset. Det er måske den skønneste frugt af ord- og sagforskningen, som er den gren af folkemålsstudiet, der særlig lægger vægt på at udrede den materielle kulturs differentieringer, uden kendskab til hvilke sprogets utallige nuancer ikke kan forklares. Ved siden af Fritz Krüger's store værk om Højpyrenæerne er nu Scheuermeier's den vigtigste etnologiske håndbog over den materielle side af de romanske folks gamle bondekultur.

Der er derfor god grund til at nævne værket her, selv om dets område ligger fjernt fra Danmark. For når dansk bondekultur skal placeres i større sammenhæng, må der inddrages stof fra hele Europa, og ved et sådant sammenlignende studium vil Scheuermeier's værk blive uundværligt. Her finder man nemlig en sober fremlæggelse af et stort materiale, også som eksempel værd at holde frem for den hjemlige forskning.

Værket er rent dokumentarisk, en kildepublikation, der kun undtagelsesvis indlader sig på at drage videregående slutninger af stoffet. Medens første bind behandlede alle slags landbrugsarbejder, er emnerne i andet bind boligen, herunder køkken og køkkenredskaber, ildsted, opvarmning og belysning, dernæst transport og endelig husholdningsarbejder som brødet fremstilling, vask og tekstiltilvirkning. I teksten gennemgås de forskellige redskabstyper m. m., deres betegnelser og deres udbredelse, alt sammen illustreret ved 495 tegninger og træsnit af kunstneren Paul Boesch, som har deltaget i nogle af Scheuermeier's

talrige rejser i 1920'erne og første halvdel af 1930'erne til de 407 udvalgte steder i Italien og Sydschweiz, hvor folkemålsoptegnelserne er foretaget. Efter tekstafsnittet følger 542 fotografier, der belyser de nævnte kapitler, men også går videre end disse, idet der bringes billeder af foreteelser, som beklageligvis slet ikke eller kun ganske kort omtales i teksten, således diverse husflids- og håndværksarbejder samt dragter.

Forf. er selv klar over umuligheden af at samle materiale effektivt i så stort et område som det, bogen omfatter. I et enkelt tilfælde nævnes, hvordan et lokalt specialarbejde har kunnet påvise væsentlige træk, som en halv snes år forinden blev forbigået ved sprogatlasfolkenes optegningsbesøg. Der er grænse for, hvor mange detaljer der kan komme med, når man vil spænde så vidt som Scheuermeier, men netop på den baggrund er hans indsats af det helt store format.

Peter Michelsen.

Bidrag til runologiens historie i Danmark og Norge.

Erik Moltke: Jon Skonvig og de andre runetegnere. Et bidrag til runologiens historie i Danmark og Norge. I. Billeder og kildetekst. 1956. Bibliotheca Arnarnagnæana. Supplementum. Vol. I. 240 sider.

Erik Moltke, der har gjort sig overordentlig fortjent inden for den nordiske runologi¹, først og fremmest som medudgiver af storværket »Danmarks runeindskrifter« ved Lis Jacobsen og Erik Moltke under medvirkning af Anders Bæksted og Karl Martin Nielsen 1941—42, har nu udsendt første del af et stort arbejde om Jon Skonvig og de andre runetegnere. En endelig anmeldelse må vente til anden del foreligger i løbet af 1957. Jeg skal her omtale det meget smukke og statelige billedværk, som det er en fornøjelse og øjenslyst at blade i. Runernes tilløkkelser er mange, og den der først er kommet ind i runernes fængslende og brogede verden — der har tilknytning til så mange videnskabs-grene — vil aldrig komme ud af den igen — og ønsker det heller ikke. Som så mange videnskabelige discipliner, og måske mere end nogen anden, er runologien fuld af de mærkeligste vildskud og de argeste diletteranterier. Efterslægten bør dog ikke på nogen måde hovre over de gamle antikvarers bidrag, men bør glæde sig over fremskridtene inden for kunst, videnskab og teknik, der kan komme til at arbejde så fint sammen i denne vanskelige disciplin.

Erik Moltkes indsats i runologiens historie er yderst betydningsfuld. Han har fra grunden skabt sin egen teknik til læsning af runeindskrifter. Med forbedrede læsemetoder får vi et sikrere grundlag for de videnskabelige (sprogliche) tolkninger af nordboernes runeindskrifter gennem mange århundreder, fra tiden ca. 200 og op til nutiden.

1. Erik Moltkes talrige runeafhandlinger til 1942 er anført i »Danmarks runeindskrifter« 1942 sp. 1076 f. Jeg vil gerne fremhæve tre meget betydningsfulde afhandlinger: »Bidrag til tolkning af Gørlev-stenen« (i Acta Philologica Scandinavica IV (1929) p. 172 ff.), »Tekniske hjælpemidler og metoder i epigrafiens tjeneste« (Fornvännen 1932 p. 321 ff.) og »Glavendrup-stenen og de nyfundne runer« (Acta Philologica Scandinavica VII (1932) p. 83 ff.). Blandt Erik Moltkes senere afhandlinger vil jeg fremhæve den meget spændende og betydningsfulde »Er runeskriften opstået i Danmark?«. (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1951 p. 47 ff.).

Det var Ole Worm der grundlagde det runologiske studium. Han skabte sit værk om danske og norske runeindskrifter »Danicorum Monumentorum libri sex« (1643) på bar bund. Som tegner benyttede han antikvaren og præsten Jon Skonvig (1622—64). Jonas Skonvig² blev født i Skonevig mellem Bergen og Stavanger. Over halvdelen af afbildningerne i vort første runeværk går tilbage til hans enkle blyantstegninger. Billedbindet hviler på seks håndskrifter i den Arnemagnæanske samling: AM 366—371 fol. De indeholder hovedparten af de afskrifter og tegninger af runemonumenter der danner grundlaget for Worms studier. Hæfterne 366—367 og 369 indeholder danske runeskrifter, alle tegnet og beskrevet af Skonvig. De andre hæfter — af hvilke 371 til dels er udført af Skonvig — behandler det norske runemateriale, og 371 har tillige en mængde andre antikviteter: helleristninger, gravhøje, bautasten, kirker, kors, gravsten etc. og giver også folkløristiske bidrag.

Efter moderne opfattelse er Skonvigs tegninger barnlig og naive; men disse tegningers fremkomst betyder at Worms runeværk fuldstændig har mistet sin kildeværdi med hensyn til sten- og indskriftgengivelser. Træsnittene hos Worm er som regel fejlfulde i forhold til tegningerne, som — bortset fra et par enkelte — har været træskærerens eneste grundlag. Træskæreren søger at gøre Skonvigs tegninger »kunstneriske« og over derved ofte vold mod selve runeindskriften³. Hvor Skonvig søger at gengive individuelle runeformer, normaliserer træskæreren dem næsten altid. På Gunderup 2 (fig. 99—100) er således 4 blevet til †. Rønningestenen (fig. 27—29) har φ der er blevet til det normale ϕ.

Tegningerne i Skonvigs danske hæfter stilles sammen med afbildningerne i Worms runeværk og sidestilles desuden med senere tegninger af Søren Abildgaard, M. F. Arendt, R. H. Kruse, J. Kornerup og Magnus Petersen. De sammenlignes yderligere med Erik Moltkes optrukne fotografier, der er lånt fra »Danmarks runeindskrifter«. Bogen er på denne måde blevet — som Erik Moltke træffende siger det i sit forord — en illustreret dansk runehistorie. Vi kan nu på den letteste måde sammenligne tegnernes nøjagtighed og deres kunstneriske evne. Vi kan følge udviklingen fra den første, famlende begyndelse op til Magnus Petersens mesterlige kemityper og videre op til nutidens fotografier. Det er en anskuelsesundervisning der er meget levende og interessant.

For at give et indtryk af Skonvigs gennemgående korte tekster meddeler jeg her hans tekst til Gunderup I (fig. 103, p. 66): »Denne steen findiss Vdi Viborg stiftt I fleskum herritt, paa Fialrø marek Vdi Gunderup sogn och Er en haard graa kamp 4 all höy offuen Jorden 1½ all bred, och kaldiss Runesteen, och aff nogle Balderss steen som gamle folck berette«.

Vi venter nu spændt på fortsættelsen af Erik Moltkes store værk, som Carlsbergfondet har støttet generøst.

Harry Andersen.

2. Om Skonvigs arbejde se Fr. Orluf »Originaltegningerne til Worms Monumenta« (Danske Studier 1921 p. 21 ff.). Arbejdet er udført i årene 1626—28. Om Skonvig se bl. a. Lis Jacobsens afhandling »Et Blad af Jonas Skonvigs runestens-manuskripter« (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1940 p. 152 ff.), »Danmarks Runeindskrifter« 1942 sp. 1085 f. og Erik Moltkes instruktive artikel i Weilbachs kunstnerleksikon III (1952) p. 215 f.

3. Se også Marius Kristensens afhandling »Ole Worm og runeindskrifterne. Tre bidrag til oplysning herom« (Danske Studier 1919 p. 17 ff.).

Stednavne.

Aage Houken: Håndbog i danske Stednavne. 1956. Rosenkilde og Bagger. 325 sider.

Der ligger et stort og sikkert mangeårigt samle- og excerperingsarbejde bag det store opslagsværk med ovenstående titel, som lektor Aage Houken i Ålborg har udsendt i efteråret 1956. Forfatteren var som ung student omkr. 1920 beskæftiget på Stednavneudvalgets kontor, men har som skolemand siden måttet nøjes med (skriver han selv) at følge med i den hastigt voksende stednavnelitteratur. Hans interesse for stednavneforskning har dog i mellemtiden manifesteret sig i flere afhandlinger, således om Århusegnens stednavne (i Hist. årbog f. Århus stift 1930), om Himmerlands stednavne (i Fra Himmerland og Kær Herred 1933) og en oversigt over nyere dansk stednavneforskning (i Nordisk tidskrift 1951).

Titlen på det foreliggende værk vækker imidlertid forventninger, som ikke indfris. At det først og fremmest henvender sig til læsere uden filologiske forkundskaber, behøvede ikke at være nogen hindring for også at give filologer et værdifuldt hjælpemiddel i hænde i form af en status over stednavneforskningens hittidige resultater og en pålidelig materialesamling. Det første af disse ønsker opfyldes på fremragende vis i Kr. Halds populære bog *Vore Stednavne* (1950), som Houken da også yder al skyldig honnør og henviser til én gang for alle s. 19 og desuden utallige steder rundt om i bogen. Det andet ønske kunne være opfyldt med små midler. Skønt Houken flere steder fremhæver, hvor vigtigt det er at kunne bedømme ældre navneformers kildeværdi, renoncerer han af pladshensyn på at meddele, om de citerede ældre former stammer fra originaldokumenter eller afskrifter. En stjerne foran årstallet ved afskriftsformer (som i Danmarks gamle Personnavne og den nye udgave af Traps Danmark) havde været nok. En anden ting er, at en filolog, der jo er vant til at hænge sig i bogstaven, meget hurtigt bliver så forskrækket over bogens vrimmel af trykfejl, at han ikke tør stole på de meddelte former, ligesom han hurtigt får mistanke til placeringen af disse som når formen *Ordhorp* c. 1370 (altså fra Roskildebispens jordebog) anbringes under *Orupgård* på Falster og *Skythringi* 1231 (altså *Kong Valdemars jordebog*) under *V. Skørringe* på Lolland i stedet for *Skørringegård* på Falster. Han må også opgive at finde noget princip for anbringelse eller udeladelse af længdetegn over lange vokaler i gammeldansk, hvad der er særlig iøjnefaldende og generende i registret over personnavne i stednavne.

Men nu den interesserede, men ikke filologisk uddannede, upedantiske læser, som bogen if. forordet fortrinsvis henvender sig til, er han bedre hjulpen med Houkens håndbog end med Halds *Vore Stednavne*, som Houken mener er for vanskeligt tilgængelig og nærmest beregnet for viderekomne? Man tvivler. Medens Hald, hvor det er nødvendigt, forklarer urnordiske og gammeldanske lyd- og bøjningsændringer med simple og letfattelige ord og gode eksempler og undgår at bruge fagterminologi, mener Houken i et af de indledende afsnit (s. 31—40) at måtte indføre læseren i den gammeldanske grammatik med hele den til faget hørende terminologi og — hvad der er værre — med ofte upræcise forklaringer (dissimilation vil sige, at to ensartede

konsonanter omdannes til to uensartede) og ikke altid velvalgte eksempler (Nythorp > Nyrup som eksempel på klusilsvækkelse). Mon ikke den forudsætningsløse læser hurtigt kører fast her og beslutter sig til at springe det over. Houken er i det hele taget ikke bange for at køre op med det sværere fremmedordsskys (mytosofter, theofore stednavne, simplexnavne, appellativer etc.), der ikke altid får en nødtørftig forklaring med på vejen.

De indledende kapitler, der bl. a. omhandler forskningens historie og metode i grove træk, hvad stednavnene lærer os sprogligt, bebyggelseshistorisk, kulturhistorisk og religionshistorisk, og vigtigere navnetyper, er meget ujævne, snart brede og underholdende, med god tid til kuriositeter (der er afsat et helt kapitel til kurioser), snart knappe og utilstrækkelige. Det i enhver stednavnehåndbog centrale kapitel om navnetyper (her for en væsentlig del byggede på Gunnar Knudsens afsnit i *Nordisk Kultur V*, 1939) er af den sidste slags. Her giver forfatteren alt for tidligt op over for vanskeligheder og udelader væsentlige ting. Under omtalen af stednavne med efterleddet *-by* kommer han således slet ikke ind på den syddanske type med personnavn som forled (der henvises uden nærmere forklaring til Halds *Vore Stednavne*), og slår man op i hovedregisteret under *by*, får man blot at vide, at denne særlige type må betragtes som en undtagelse.

I det bebyggelseshistoriske afsnit refereres (meget kort) Therkel Mathiassens og Erling Albrechtsens forsøg på ad arkæologisk vej at nå til præcisere dateringer af de ældste navnetyper (i Hardsyssel og på Fyn) og noget udførligere Svend Aakjærs beregninger af forholdet mellem »bygdenavne« (gammel bebyggelse) og »naturnavne« (senere rydning og opdyrkning). I kap. 4 og andre steder siges der flere mærkværdige eller forkerte ting om de meget stedmoderligt behandlede marknavne (fx. at de nu er afløst af matrikulsnumre). Relativt fyldigt er afsnittet om religionshistoriske resultater. Houken bekender sig med mun- den til Steenstrups, Gunnar Knudsens og Halds skepticisme, men i sit hjerte har han vist ikke opgivet den gamle tro, i hvert fald nænner han ikke helt at forvise guden Ull fra Ulfborg og Ulbjerg, gudinden Idun fra Eno og havguden Læ fra Læso. Man savner i dette afsnit en henvisning til (eventuelt en afvisning af) S. K. Amtofts afhandling i Aarbøger f. nord. Oldkyndighed 1941 og bogen »Nordiske Gudeskikkelser i bebyggelseshistorisk Belysning« 1948.

Bogens største værdi ligger i de leksikalske afsnit, der if. forlagets beregning omfatter omkring 4000 stednavne (Hald: *Vore Stednavne* ca. 1300, Steenstrups *De danske Stednavne* ca. 900) fra det nuværende Danmark (desværre ikke fra de tabte landsdele) med tolkning, gamle former og undertiden udtaleformer. De er ordnede i 7 registre, af hvilke det første og største i virkeligheden er altomfattende, idet det trods overskriften (Register over ord, der som for- eller efterled indgår i stednavne) også indeholder talrige usammensatte og afledte navne (de sidste bl. a. samlede under afledningsendelserne *-ern*, *-ild*, *-inge* og *-und*). De følgende mindre registre indeholder de vigtigste personnavne i stednavne, plantenavne, dyre- og fuglenavne, syssel- og herredsnavne, købstadnavne, de fleste danske ønavne og endelig et stort tillæg. Denne ordning medfører adskillige gentagelser, med eller uden krydshenvisninger, hvorfor der (efter et par sider litteraturhenvisninger) afsluttes med en samlet navnefortegnelse.

Desværre er også denne hoveddel (foruden af dårlig korrekturlæsning) præget af tilfældighed og manglende gennemarbejdelse. Både udvalget af navne (alle kan jo ikke tages med) og valget mellem flere tolkninger forekommer noget planløst. Af landets halve snes Vedbyer nævnes Vedbynørre og -sønder ét sted og Ruds-Vedby et andet, men tør bogens bruger regne med, at de øvrige er af samme oprindelse? Ønavnet Agersø nævnes fire steder, de to første steder får man at vide, at forleddet er ordet *ager* i betydningen »sted hvor kvæget drives hen, græsgang« og efterleddet er *røs* eller *røse* »dyng af sten« (navnet skrives i Kong Valdemars jordebog Akærø), tredje sted oplyses man om, at forleddet er mandsnavnet Akær, og at Akærø er skrivefejl for Akærso, og endelig regnes der sidste sted med skrivefejlen, men nu er forleddet atter ordet *ager* »sted hvor kvæget drives hen«. At efterleddet i de to sidste tilfælde må være ordet *ø*, siges ikke direkte. Hvad skal man nu tro? Forfatteren har lov at foretrække Steenstrups tolkning af de 8 danske (+ 2 hallandske) Tjærebyer (af tjærn eller tjær »vandhul, kær«), men ikke til helt at fortie den anden fremsatte og velbegrundede tolkning (af en enstavelssideform til ordet *tjære*, sigtende til tjærebrænding eller tjærede huse). — Hist og her støder man på en etymologi, man ikke mindes at have set før, formodentlig en af forfatterens egne, der ikke er særligt mærkede, de er gerne forsigtige og har tit sandsynligheden for sig.

Selv om man altså ikke kan anbefale Houkens bog som en god og pålidelig *håndbog*, udelukker det naturligvis ikke, at der er adskilligt rigtigt og læseværdigt i den. Kapitlet Kuriosa vil man kunne læse uden ærgrelse, og man vil tro, at forfatteren kunne have skrevet en morsom bog med titlen »Løst og fast om stednavne«.

Christian Lisse.

Kirkelig folkelivsforskning og etnologisk metodik.

Berndt Gustafsson: Manligt-kvinnligt-kyrkligt i 1800-talets svenska folkliv. Diakonistyrelsens förlag, Stockholm. 1956. 174 sider.

Der har i de senere år været grøde i den kirkehistoriske forskning i Lund. Ledet og inspireret af professor Hilding Pleijel har forskerne taget en række problemer op i den nyere og nyeste tids kirkehistorie, i første række de centrale spørgsmål om sammenhængen mellem strømninger i kirkelivet og ændringer i den økonomiske og sociale struktur og forholdet mellem de sociale grupper og kirken. Hilding Pleijel har selv bl. a. beskæftiget sig med forbindelsen mellem det kollektivistiske fromhedsliv og landsbyfællesskabet (i »Från hustavlans tid« 1952), og hans elev, Berndt Gustafsson, har taget forholdet mellem den unge arbejderbevægelse og kirken op til indgående undersøgelse i disputatsen om »Socialdemokratien och kyrkan 1881—90« (1953). De nye problemstillinger har tvunget forskerne til at gå nye veje og bringe nye metoder i anvendelse. De nye metoder har man søgt i sociologien, den amerikanske kulturanthropologi og den nordiske folkelivsforskning. Den nye forskningsgren kalder sig ofte »kyrklig folklivsforskning«, og gennem »Kyrkohistoriska arkivet« i Lund indsamles materiale til belysning af kirkelige sædvaner og traditioner efter de samme retningslinjer, som de øvrige etnologiske institutioner følger. Den metodiske nyorientering

kommer tydeligst til orde i den ganske imponerende række undersøgelser, som Berndt Gustafsson allerede har nået at fremlægge. Den ovenfor nævnte disputats er først og fremmest præget af sociologisk metode og terminologi. Som et forarbejde til disputatsen udsendtes i 1950 »Kyrkoliv och samhällsklass i Sverige 1880«. Heri analyseres en del af baggrunden for arbejderbevægelsens negative holdning til kirken: de sociale forskelle på det kirkelige område, således som de kan aflæses bl. a. af fordelingen af stolestader og gravpladser, af tid og sted for vielse og dåb og af klokkeringningen ved begravelse. Dette arbejde er lagt an som en etnologisk undersøgelse med udstrakt anvendelse af traditionsoptegnelser og registrering af de behandlede fænomener på udbredelseskort.

Når den kirkelige folkelivsforskning har krav på interesse ud over en snævrere fagkreds, skyldes det ikke mindst, at metodedeбат og teoretisk diskussion indtager en central plads i de publicerede undersøgelser. Dette gælder i ganske særlig grad Berndt Gustafssons nyeste arbejde, som her skal omtales nærmere. Titlen »Manligt-kvinnligt-kyrkligt« leder ved en bevidst allusion til den svenske oversættelsestitel på Margaret Mead's »Sex and Temperament in Three Primitive Societies« tanken hen på den amerikanske kulturanthropologi, hvor forfatteren har taget sit udgangspunkt og hentet sin problemstilling. Undersøgelsens formål er at »kritiskt pröva kulturanthropologisk metod utifrån material rörande förändringarna i kvinnans ställning i det svenska samhället vid övergången från bondesamhälle till industrialiserat stadssamhälle«. Forf. ønsker at bringe materiale og teori i frugtbar vekselvirkning, og de to teser, som skal belyse materialet og belyses af dette, er formuleret således: 1) »Kulturförändringarnas orsaker är att söka inom området för respektive företeelses huvudsakliga funktion i den kultur det gäller« — og 2) »Denna funktion kan endast bestämmas utifrån en helhetssyn på den kultur det gäller«. I analyserne af de enkelte kulturfænomener går forf. ud fra Ralph Lintons etnologiske funktionsskema, der ser enhver foreteelse som et resultat af en samvirken af tre grundlæggende faktorer: individet (med tre psykiske behov: emotionel respons, tryghed og nye erfaringer), samfundet (bestående af grupper og klasser) og kulturen (delt op i den ydre kultur, bestående af genstande og adfærd, og den indre kultur, bestående af vurderinger og kundskaber).

Som undersøgelsesobjekt er valgt tre kirkelige sædvaner, som afspejler kvindens rolle i samfundet: 1) Delingen i mands- og kvindeside i kirkestolene, 2) Kvindernes brug af blomsterbuketter, krydderier, hovedvandsæg og lugteflasker i forbindelse med kirkegangen, og 3) Barselskonens indledning i kirken efter fødslen. Det interessante materiale, som fremlægges, er for en stor del hidtil utrykte oplysninger fra »kyrkohistoriska arkivets« gemmer og har derfor i sig selv stor interesse ikke mindst herhjemme, hvor de folkelige sædvaner i forbindelse med kirkegangen endnu venter på en nærmere undersøgelse.

I den teoretiske diskussion i bogens afsluttende kapitel fastslår forf., at de to teser har bevist deres anvendelighed og nytte. Årsagerne til de tre fænomeners forsvinden har måttet søges der, hvor deres hovedfunktion lå. Hovedfunktionen er forskellig i de enkelte tilfælde. Mands- og kvindedelingens forsvinden er i første række et sociologisk fænomen, der hænger sammen med en ny ægteskabsform. Kvindens rolle som

medlem af et stort kønskollektiv svækkes. I stedet træder en mere følelsesbetonet samhørighed mellem mand og kone. Årsagen til, at brugen af buketter, hovedvandsæg m. v. aflægges, må derimod søges på den materielle kulturs område: den gamle urtegårdskultur mister sin betydning, efterhånden som den kemiske industris produkter spredtes. Endelig må »kirkegangskone«-skikkens ophør tilskrives ændringer i vurderingerne. Indledelsen tjente til hæder for den frugtbare, gifte moder, til vanære for den ugifte. Men i det nye samfund er den første ikke mere det store ideal, mens på den anden side den ugifte moder dømmes mindre strengt. Undervejs har det imidlertid i hvert enkelt tilfælde vist sig nødvendigt, i overensstemmelse med tese 2, at tage alle tænkelige funktioner og alle eventuelle årsager i betragtning, og hertil har Lintons skema været en udmærket hjælp. Ved at anlægge et sådant helhedssyn på de enkelte kulturforeteelser undgår forskeren at standse ved den første, den bedste forklaring på problemet.

Forf. mener, at man ved at bestemme kulturændringernes årsager ud fra tese 1 er nået et betydeligt skridt videre, end hvis man blot i bred almindelighed henviser til hele det kompleks af økonomiske, sociale og ideologiske ændringer, som industrialiseringen og bykulturens spredning indebærer. Den teoretiske sammenhæng mellem f. eks. opløsningen af delingen i mands- og kvindeside og en ændring i ægteskabsformen kan næppe benægtes. Men er der nogen direkte årsagssammenhæng mellem de to fænomener, som kan bevises ad empirisk vej? Er denne sammenhæng ikke blot noget, som man ræsonnerer sig frem til, og som nok siger noget om baggrunden for den enkelte ændring — dog ikke stort mere end den bredere forklaring —, men intet om, hvordan forandringerne i praksis sker?

Lad os se lidt nærmere på forf.s udredning af mands- og kvindedelingens funktion og årsagerne til dens ophør. Kapitlet indledes med en meget summarisk oversigt over den historiske baggrund, hvor det fastslås, at vel kendes delingen i mands- og kvindeside allerede i oldkirken, men den mere gennemførte opdeling må tilskrives den lutherske ortodoksis kirke- og samfundssyn. Om dette kan holde for en nærmere prøvelse er nok særdeles tvivlsomt. Er til eksempel ikke middelalderens mands- og kvindedøre i kirken udtryk for en mindst lige så kategorisk kønsdeling ved kirkegangen, som den vi møder i nyere tid? Her træder svagheden i en undersøgelse med såkaldt »forkortet perspektiv« tydeligt frem. Den postulerede sammenhæng mellem det undersøgte fænomen og ortodoksiens kirke- og samfundssystem lægges nemlig mere eller mindre bevidst til grund, når skikkens funktion skal udredes. Hvis funktionsundersøgelsen foretages uafhængigt af en historisk udredning, må den afgrænses nøje i tid og sted. I dette tilfælde kan en sådan undersøgelse kun foretages for det tidsrum forud for selve opløsningen, som kan belyses ved hjælp af traditionsoptegnelserne. Dette materiale svigter imidlertid næsten totalt, når det drejer sig om skikkens funktion; det er symptomatisk, at forf. i dette afsnit må påberåbe sig medfortolkende skribenter som Elin Wägner og Elisabeth Bergstrand-Poulsen. Forf. må derfor ræsonnere sig frem til skikkens funktion med Lintons skema som ledetråd og et vagt defineret samfundssystem som baggrund.

Noget mere giver traditionsmateriale med hensyn til skikkens ophør, selvom angivelsen af den direkte årsag må tages med et vist forbehold.

Ofte er ændringen sket så umærkeligt, at de implicerede bagefter ikke kan sige nøjagtigt, hvorledes det hele egentlig begyndte. Den begyndende opløsning af delingen kan påvises i Stockholm i begyndelsen af 1800-tallet. I provinsbyerne er den i hovedsagen gennemført i 1880'erne og 90'erne, mens den i de fleste landsogne først gør sig gældende efter 1. verdenskrig. Ofte var det besøgende byboer eller sommergæster, der kom med den nye skik. I andre tilfælde angives det, at det var standspersoner og »bedre folk« i sognet, som begyndte. Vigtigere ville man dog antage, at den 3. kategori, tilflytterne, har været. Mens de førstnævnte grupper i deres adfærd forventes at være anderledes og sære, går de sidste ind i selve landsbysamfundet og bliver derfor snarere taget som eksempel til efterligning. Det har en vis interesse til sammenligning at se, hvad det danske parallelmateriale (besvarelser af Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelsers spørgeliste nr. 21) oplyser om dette spørgsmål. Også her anføres i flere tilfælde byboere, embedsmænd og tilflyttere som banebrydere. Mere væsentligt er det imidlertid, at selve de kirkelige strømninger synes at have spillet en betydelig rolle som spredere af de nye kirkegangsvaner. Dette harmonerer ikke særlig godt med, at skikken i Sverige først ændres i sogne med meget svag kirkelighed. I Danmark ophører delingen på landet tidligst i fri- og valgmenighedskirkerne, og som årsag til ændringen andre steder anføres f. eks. påvirkning fra en valgmenighedskirke eller tilflytning af bønder fra grundtvigsk prægede egne. I flere tilfælde siges det, at de første, der satte sig sammen, var unge, som var vendt hjem fra højskole. Det er således i betydelig grad grundtvigianerne, der er bærere og spredere af den nye sædvane. En særlig interesse har de sønderjyske optegnelser. I Sønderjylland gjorde spredning af bykultur i landdistrikterne sig gældende tidligere end i det øvrige land. Ikke desto mindre anfører samtlige meddelere genforeningsåret 1920 som det afgørende skel. Skikken falder altså først bort, da der kommer nye impulser udefra, fra Danmark, og disse impulser må antagelig søges på selve kirkelivets område.

De danske forhold frister da én til at hævde, at den nærmest liggende og direkte virkende årsag til mands- og kvindedelingens ophør findes i ændringer i selve det kirkelige liv, og bag disse ændringer ligger så igen den økonomisk-socialt omdannelsesproces. Sluttes man tilbage herfra i overensstemmelse med forf.s tese, skulle delingens hovedfunktion også være at finde på det rent kirkelige område. Det kan man muligvis også hævde, medmindre man foretrækker at sige, at skikken i dette afgrænsede tidsrum ingen egentlig funktion havde. Skikken forsvinder folgelig ikke, fordi dens funktion ændres, men fordi den modtager en impuls udefra. Det forekommer derfor også betænkeligt, at man vil belyse ændringer i kvindens samfundsmæssige stiling ud fra sædvaner på det kirkelige område, hvor den konservative indstilling har så stor magt. Det ville i hvert fald have været naturligt at undersøge, i hvilken grad mands- og kvindedelingen trådte frem ved sammenkomster uden for kirken. En sådan undersøgelse, som i sig selv ville være ganske interessant, kunne i højere grad tillade slutninger med hensyn til samfundsstrukturen. I mange landsogne i Danmark — og åbenbart også i Sverige — er tilstanden i øjeblikket, som et foreløbigt resultat af ændringsprocessen, den, at kirkegængerne er delt i tre grupper: 1) Kvinder, som er alene i kirke, sidder på den gamle kvindeside.

2) Mænd, som er alene i kirke, sidder på mandssiden. 3) Ægtepar sidder sammen enten på mandssiden eller på kvindesiden, oftest dog det første sted, hvilket, som Gustafsson også nævner, i nogen grad forklares af de kvindelige kirkegængeres talmæssige overvægt. En funktionel tolkning af denne gruppering med udgangspunkt i det bestående samfundssystem ville næppe falde heldigt ud. Kun en historisk analyse kan forklare dette fænomen.

Det er ingenlunde hensigten med det, der her er fremført, at søge at opstille en alternativ løsning på de spørgsmål, som Berndt Gustafsson har taget op til undersøgelse. Meningen har blot været at pege på, hvor vanskeligt det er i undersøgelser af den art at nå frem til sikre resultater. Og disse vanskeligheder afhjælpes næppe af en solid teoretisk og metodisk udrustning. Det foreliggende arbejde må jo imidlertid — for at blive i terminologien — vurderes ud fra »respektive företeelses huvudsakliga funktion«: at debattere og prøve videnskabelig metode og problemstilling. Det er da også her, det har sin store betydning, som et værdifuldt og inspirerende indlæg i etnologisk metodedeбат.

Bjarne Stoklund.

Konservering.

H. J. Plenderleith: The Conservation of Antiquities and Works of Art. Treatment, Repair, and Restoration. Oxford University Press. London 1956. 377 sider, ill.

Dr. Plenderleith, gennem mange år leder af The British Museum Research Laboratory, har hermed fuldendt et arbejde, der forståeligt nok har strakt sig over en årrække. Resultatet er en smuk og statelig bog, som på saglig vis, men alligevel let tilgængeligt fremstiller både tilstandsformer og konserveringsmetoder for omtrent alle arter af kulturhistoriske museumsgenstande lige fra malerier og bøger til jordfundne sager af metal, træ, sten og ler.

Bogen meddeler — måske hist og her med lidt nødtørftige kildeangivelser — både ældre og nyere undersøgelsesresultater og metoder også fra andre lande end England, og den vil blive en værdifuld og sikkert flittigt brugt opslagsbog for fagfolk. Derimod kan den, blandt andet også på grund af sin relative kortfattedhed, muligt være et farligt værktøj i hænderne på én og anden amatør, der i glad optimisme, men uden erfaring og fornøden dømmekraft søger at anvende den som en slags »køgebog« i konservering.

B. Brorson Christensen.

Danmark før og nu.

Danmark før og nu. Øerne. Bd. I, Fyn, Lolland-Falster, Bornholm. Bd. II, Sjælland. Bd. III, København, Færøerne, Grønland. Redigeret af Johannes Brøndsted under medvirken af Svend Aakjær og Jens Solvsteen. 1366 sider. Alfred G. Hassings forlag, Kbhvn. 1955—57.

De første tre bind af dette værk blev omtalt i »Fortid og Nutid« 1955. De omhandlede den jyske halvø. Nu foreligger de afsluttende tre bind. En række af forfatterne fra bindene om Jylland har fortsat med de

samme emner for øernes vedkommende. Det gælder geografien (Viggo Hansen), gejstlig og verdslig inddeling (Svend Aakjær), historiske til- dragelser (Georg Nørregaard), stednavne (Svend Aakjær), byggeskik på landet (Peter Michelsen) og træk af åndslivet (Anders Bæksted). Erik Moltke har derimod overladt kirkerne på de sydlige øer og Fyn til Erik Horskjær. Th. Ramskou har skildret oldtidsminderne. Om de sjæl- landske herregårde skriver Gunnar Olsen, og om de fynsk-lolland-fal- sterske Aage Fasmer Blomberg, medens næringsliv og samfærdsel i først- nævnte bind behandles af P. Strømstad og i sidstnævnte af Jens Sølvsteen.

Disse afsnit er sagligt funderede og fortrinligt skrevne. Det fore- kommer anmelderen, at dr. Bæksteds behandling af det vanskelige emne, åndslivet, står i første række. Hans stil river læserne med, fordi den lyser af underfundig lune og smittende oplagthed. Med få ord formår han som ved en tryllestav at lade de døde kendsgerninger agere, så de forklarer hinanden og skaber en illusion af nutid. — Afsnittene om de enkelte købstæder er lagt i hænderne på lokalt kendte folk, som formår at gå til opgaven med forhåndsviden og forhåndsinteresse. Det hænder let i et værk af denne karakter, at landkommunerne bliver stedbørn, fordi helheden i så udpræget grad dominerer over detaljerne. Vil man søge håndbogsoplysninger i deres ensartede fylde, må man gå til Traps Danmark.

Anmelderen har før anket over de kortbilag, der er lånt fra andre værker. Skulle det være nødvendigt i et så rigt udstyret værk som »Dan- mark før og nu« at spare de småskillinger, det ville koste at revidere kortbilag, der er fremstillet til andet formål? På kortet over herregårdene søger man forgæves efter Tersløsegaard, Valbygaard, Store Frederiks- lund, Fyrendal, Harrestedgaard, Dronninggaard (Næsseslottet) og Aa- strup, der alle omtales i teksten, og hvorefter nogle har værdifulde byg- ninger, andre en interessant tradition. Ravnstrup og Tølløsegaard findes på kortet, skønt de nu er brændt. Det er næppe forfatteren af herregårds- afsnittet, man skal laste for disse mangler på å jour føring. Thi kortene findes bag i tredje bind og er vel indsat på redaktionens foranledning. Da hovedredaktøren tillige er chef for det særlige bygningssyn, er an- melderen faldet for fristelsen til at drage sammenligning med bygnings- synets egen lille publikation i lommeformat »Fortegnelse over fredede bygninger«, sidste udgave 1954. Heri findes et fortrinligt kort over de sjællandske herregårde, der er fundet fredningsværdige. Og bogen inde- holder fredede gårde, som end ikke er nævnt i teksten til »Danmark før og nu«, f. eks. Farumgaard opført 1705 for Jens Rostgaard af arki- tekten François Dieussart, det fornemme klassicistiske Aggersvold ved Jyderup fra 1833, Philip de Langes Dorothealyst i Nr. Jernløse, opført 1799—1802, Taarnholm ved Korsør fra 1798 og Viborggaard i Herlev- magle, der ligeledes er fra 1700 årene og fredet i klasse B. På kortet i »Danmark før og nu« er det berømmelige Selso afsat med en prik, men man har glemt at føje navnet til.

Det er interessant, at man har kunnet presse stoffet fra »København før og nu« seks bind sammen på godt 250 sider. Forfatterne er kun delvis de samme som i den store forgænger. Nye og interessante fore- kommer afsnittene om Færøernes natur og landskab, næringsliv og samfærdsel af Aa. H. Kampp, om øernes historie af Jørgen Steining, om åndslivet af A. Bæksted og om topografi og folkeliv af G. L. Samuelsen.

Også de 71 sider om Grønland af Keld Milthers og Finn Gad glæder man sig over at læse. De giver værket en passende afrunding, og de ledsages af pragtfulde billeder, hvis motiver må drage enhver dansker fra den del af landet, der ligger mellem Østersøen og Vesterhavet. Registeret til den foreliggende anden del af værket findes i tredje bind.

Axel Steensberg.

Traps Danmark.

J. P. Trap: Danmark. Femte udgave. Redigeret af Niels Nielsen, Peter Skautrup, Povl Engelstoft. Bornholms og Maribo amter (bind IV, 2 og 3), 1955, s. 377—1002, Odense amt (bind V, 1), 1956, 516 s. Gad.

Siden anmeldelsen af de fire først fremkomne amtsbind (F. og N. XIX, 328 ff) er udgivelsen skredet videre, om planmæssigt skal lades usagt, idet der efter præstationen tre amter i 1955 kun fulgte eet, ganske vist stort, i 1956. Her skal ikke gentages, hvad tidligere er sagt, men glæden over værkets vækst kan ikke holdes tilbage. Det er tiltalende at se, hvordan den nye udgave af denne vigtige håndbog efterhånden tager form og for en stadig større del af landet kan afløse fjerde udgave. Ved brugen nyder man godt af den ligelige omhu, hvormed vidt forskellige emner er behandlet. En specialist, fagligt eller lokalt, vil altid inden for sit lille, snævre område kunne pege på ufuldstændigheder eller måske endda direkte fejl. Anmelderen vil ikke gøre det til en sport at finde sådanne. Det er også delvis overflødiggjort af en anselig liste med rettelser, åbenbart særlig vedrørende detaljer i de bornholmske byers beskrivelse. Anmelderens almindelige tillid til Trap forbliver urokket, selv om heller ikke rettelseslisten er fejlfri, idet tilføjelsen om Nagelsti bylav hører til på side 895 og ikke på side 887.

Der skal føjes lidt til den i den tidligere anmeldelse frembårne buket af inkonsekvenser. Ved omtale af runeindskrifter henvises gerne til Lis Jacobsen og Erik Moltke: Danmarks Runeindskrifter, men snart benyttes sidetal, snart indskriftnumre. Det er forvirrende og det første tillige upraktisk, da opslag i lommeudgaven derved vanskeliggøres. Men det værste er dog, når der slet ingen henvisninger er. Man ser heller ikke klart, hvilken regel redaktionen har vedtaget for, hvor omtalen af runeindskrifter skal søges. Runesten i kirker er i nogle tilfælde nævnt under kirkebeskrivelser, i andre under oldtidsmindesmærker, det sidste endda selv om der skulle være tale om en middelalderlig indskrift. Et andet eksempel: Både i Rødby og Maribo nævnes teatersale i forbindelse med hoteller. Hvorfor da ikke Hotel Skandinaviens teatersal i Nakskov?

Og et par skønhedspletter: Redaktionen, der gennem syv bind nidkært har våget over et system af forkortelser indtil om ikke uforståelighed så dog hemning af læsningen, har alligevel tilladt, at en enkelt medarbejder ene af alle nu pludselig i det sidste bind skal have sine bidrag sat med gammeldags retskrivning. Nu sognekortene: At Vålse er vendt på hovedet, gør ikke så meget, men at de indviklede sognegrænseforhold på Bornholm skal give anledning til benyttelse af vinkelformede eller ottekantede kort over Poulsker og Nyker, resulterer i nogle æstetisk overordentlig frastødende sider. Det samme gælder Klinte sogn i Odense amt. Og der

indvindes i de nævnte tilfælde vel at mærke ikke plads til mere tekst. Om illustrationerne skal ellers atter siges godt. Den anonyme klichéanstalt kan nok være sit arbejde bekendt. Billedet af Lindved gamle vandmølle (Odense amt s. 215) er fra fotografens side uskarpt, hvilket også i høj grad gælder forgrunden i billedet fra Brændeådal (Odense amt s. 459), som tillige er sjusket arbejde på et af de senere stadier af gengivelsesteknikken.

Peter Michelsen.

Meddelelse fra Det kongelige Bibliotek.

I sin egenskab af museum for den danske litteratur i videste forstand tillader Det kgl. Biblioteks danske afdeling, der jo er det danske nationalbibliotek, sig at rette henvendelse til alle, der får bøger og artikler trykt i udlandet, for at bede om deres hjælp.

Det kgl. Biblioteks danske afdeling modtager som bekendt sin væsentligste tilvækst ved lovbefalet pligtaflevering af de danske bogtrykkes produktion; men til den danske litteratur på nationalbiblioteket hører også arbejder af danskere, trykt i udlandet, hvadenten der er tale om originalpublikationer eller oversættelser af danske udgaver. Sådanne arbejder har biblioteket kun krav på, hvis en dansk forlægger er med i udgivelsen, og biblioteket søger derfor ad forskellige veje at holde sig bedst muligt orienteret om, hvad der kommer af danske bøger udenfor grænserne. Et særligt problem frembyder arbejder af danske offentliggjort i udenlandske tidsskrifter. Tidsskriftartikler spiller jo i vor tid en stadig større rolle, men det er meget vanskeligt for et bibliotek at skaffe sig overblik over hele produktionen. Bibliotekets særtryksamling er derfor langt mere ufuldstændig end samlingen af udenlandske danica i bogform.

For at kunne opbygge en så fuldstændig samling som muligt af den danske litteratur i videste forstand tillader biblioteket sig derfor at bede Dem om hjælp. Når talen er om bøger, beder man om at få meddelt, at de er kommet, og hvor de er kommet, medmindre det er belejligt for forfatteren direkte at give eller sælge et eksemplar til biblioteket. For artiklers vedkommende vil biblioteket med tak modtage et særtryk eller enkelthæfte af de tidsskrifter, samleværker etc., hvortil landsmænd har ydet bidrag.

Henvendelsen gælder alle emner og faggrupper, både skønlitteratur, skole- og lærebøger og videnskabelige arbejder. I det omfang, forfatterne ligger inde med undværlige eksemplarer af ældre arbejder, vil man også være taknemmelig for at få meddelelse herom for at kunne undersøge, om biblioteket i forvejen har eksemplarer af disse i bog- eller særtryksamlingen; denne henvendelse gælder ikke mindst ikke-humanistiske forskere, hvis arbejder offentliggjort i udenlandske tidsskrifter danske afdelings særtryksamling kun i ringe omfang kan siges at dække.

Henvendelser i denne sag bedes rettet til: Det kgl. Bibliotek, danske afdeling, Christians Brygge 8, København K.

Skåneland

Af Knud Fabricius

Det er en almindelig opfattelse, at den historiske udvikling regelmæssig fører fra de mindre til de større politiske enheder, at stammer smelter sammen til folk, og folk atter til nationer. Således gik det jo også i det gamle Danmark for Jyllands og Sjællands vedkommende, begge steder var man i folkevandringstiden nået til en politisk enhed, der samlede sig om de to kongesæder i Jelling og Lejre. Men for Skånelands vedkommende, der dannede den tredje store enhed inden for det gamle danske rige og bestod af Skåne, Halland, Blekinge og Bornholm, er sagen ikke lige så klar. Allerede ved midten af det 6te århundrede kendte den gotiske historieskriver Jordanes navnene på en række skandinaviske stammer, blandt hvilke »Bergio«, »Hallin« og »Liothida« o.s.v. af moderne sprogforskere har kunnet stedfæstes til Halland og det nordvestlige Skåne og identificeres med indbyggerne i det nuværende Bjerger (Bjäre) herred, i Halland og i Luggude herred. Tre århundreder senere ser vi en skånsk stormand, Osfrid, i en dansk konges følge deltage i politiske forhandlinger med den karolingiske kejser. »Der eksisterede altså ved vikingetidens begyndelse en slags politisk forbindelse mellem Skåne og et rige i det nuværende Danmark« (Ingvar Andersson). Men hvorledes denne forbindelse, der skulle vare i halvtiende århundreder, er kommet i stand, ved vi ikke, selv om det ligger nær at mene, at vikingetogene mod vest, hvori skåningerne deltog, har været en drivkraft til foreningen. Der findes heller intet spor til, at der forud herfor skulle have gået en politisk samling af Skånelands stammer til eet folk. Ingen historisk konge over Skåne er kendt fra hine tider — selv om Saxo i sine sagn også omtaler skånske underkonger — og i modsætning til Sjælland og Jylland findes intet sted angivet som kongesæde eller kongegravsted. Da Wulfstan ved år 900 indgav sin bekendte rejsebeskrivelse fra Østersøen til kong Alfred af England, meddelte han heri, at Bornholm havde sin særlige konge, og at Blekinge var et svensk landskab. Men om Langeland, Lolland, Falster og Skåne hedder det, at »alle disse lande høre til Danmark«.

Det er således muligt, at sammensmeltningen af de skånske bygder til eet land først er sket efter foreningen med Danmark. Måske har selve denne forening virket kraftigt til sammensmeltningen af Skånes

forskellige dele. I hvert fald kan dannelsen af et »Skåneland« ikke være meget yngre end de skånske landskabers tilknytning til Sjælland og Jylland. Dens ydre symbol var det landsting, som først mødtes ved Arnedal 5 km øst for Lund, derefter på »Sankt Libershøj«, tæt nord for denne by, og endelig på sine sidste stadier, indtil forsvenskningen ophævede det, i »Allehelgenklostret« på bakken oven over Lund. Dette samlingssted for Skåne var jævnbyrdigt med Viborg ting for Jylland og Ringsted ting for Sjælland; her foretoges kongevalg og traf man afgørende politiske beslutninger for hele riget; her var Skånes øverste domstol for søgsmål og retstrætter. Dens lov var længe uskrevet, men ved år 1200 opstod på privat foranstaltning »Skånske lov«, der må være blevet vedtaget på tinget og sammen med de i tidernes løb tilkomne retskilder havde gyldighed indtil 1683, da svensk lov og ret påbødes.

Skånske lov var affattet på skånsk mål, og skønt skånsk i vore dage udgør flere dialekter, fra grænsen af »Opsverige« mod nord til »Søndersletten« mod sydvest, hvor skånsk dialekt står sjællandsk nærmest, synes det for tusinde år siden at have været mere ensartet. Det stod sproget på Sjælland nærmere end svensk og havde bevaret visse gammeldags endelser og former, som var bortkastede i sjællandsk og jysk. Det var et typisk udtryk for en befolkning, som på grund af sin afsides beliggenhed måtte være mindre påvirket af europæiske strømninger end Danmarks øvrige provinser, og som derfor også i stærkere grad end de hang ved gammel overlevering og med uvilje så på statslige indgreb i sit hidtil ubundne liv. Jernbyrd holdt sig længere i Skåne end i andre danske lande, og på landstinget dømte man fredløs ved »våbentag«. Igennem en stor del af middelalderen giver Skånelands særpræg sig derfor til kende i modstand mod de reformer, som kommer fra kongens eller ærkebispens side.

Skåne blev nemlig i den ældre middelalder (ca. 1100) sæde for den ærkebisp, der ikke blot fik Danmark, men en tid også Norge og Sverige under sig. Hans sæde blev Lund, en by der er opstået på Knud den Stores tid og måske efter kongeligt påbud som et dansk London. Medens Helsingborg hidtil havde været den vigtigste stad i Skåne, blev nu Lund en slags »metropolis totius Daniae«, d. e. »hele Danmarks hovedstad«, i hvert fald set fra gejstligt synspunkt. Det er overflødigt her at minde om, hvorledes forholdet mellem den verdslige og den åndelige magt efterhånden udviklede sig, fra den intimeste forbindelse under Absalon og Andreas Sunesøn til de bitre ideologiske fejder under Jakob Erlandsøn, Jens Grand og Esger Jul. Kongens magt var mindre i Skåne end i nogen anden landsdel, hvilket også fandt sit udtryk i, at ærkebispens jordbesiddelse langt overgik hans.

Man kunne derfor have tænkt sig, at Skånes befolkning under disse stridigheder ville have sluttet op omkring ærkebisperne, fordi de her kunne finde en mægtig støtte i deres modstand mod statens stadigt voksende krav. Dette er dog ingenlunde tilfældet. Skåningerne deltog ganske vist i de første Vendertog under Eskils ledelse og i de senere tog under Absalons. Men der er ingen tegn til, at bønderne, og for den sags skyld også borgerne, har følt sig interesserede i den kamp for kanonisk rets gennemførelse i Danmark og den gejstlige magts ligestilling med statsmagten, som Jakob Erlandson og Jens Grand førte. Derimod viste almuens tænder, når dens skånske lokalpatriotisme og dens sociale retligheder krænkedes. Den rejste opstand mod Absalon, fordi han satte sine sjællandske frænder til at styre sine skånske ejendomme og ville gennemføre bispetienden og præsternes pligt til at leve i ugift stand. Den rejste sig også mod Erik Plovpenning, da han 1249 ville indføre den skat på bønderne, som har givet ham hans tilnavn. Også i 1260'erne hører vi om opstande i Skåne. Befolkningen levede således op til den forskrift, som Skånske lov giver:

»Sæd er hos skåninger, de ærlige mænd:
De tog mod uret aldrig end.«

Men på 1200-tallet var de skånske bønder ikke længere landskabets eneste stand og endnu mindre dets første stand. Foruden gejstligheden med ærkebispen som sit overhoved var en stormandsklasse, adelen, vokset frem, der med særlige troskabshånd var knyttet til sin herre, som ikke blot kunne være kongen, men også ærkebispen. Endelig blev borgerne den tredje stand, som fik voksende betydning, og ved Skanør opstod i tilknytning til de store sildefiskerier det internationale marked, som førte købmænd fra fjerne lande til Skånes kyster. Alle disse faktorer må have virket til at føre europæiske kulturstrømme ind over Skåneland og at give livet og samfundsformerne et mere moderne og mindre gammeldags præg. De nye stænder trådte i forbindelse med og følte sig solidariske med deres klassefæller i det øvrige Danmark. Skåningerne deltog i besluttende møder for hele riget, både af politisk og faglig art, knyttede her personlige forbindelser og må have bragt kundskab om forholdene i andre landskaber med tilbage til deres hjemstavn. Foreløbig fik dog dette ingen betydning for rigsenheden, da denne af andre grunde var i opløsning. Den fuldbyrdedes i 1332, da riget ved pantsætning var helt i fremmede herrers vold, og Skåne og Blekinge var tilfaldet den holstenske grev Johan. Atter viste skåningerne deres gamle friheds- og selvstændighedsfølelse ved at rejse oprør og indkalde den svenske konge Magnus (Smek). Han blev hyldet af skåningerne og føjede titlen »Skånes konge« til sine to tidligere, Sveriges og Norges. Men han

fik landet som pant af grev Johan ved at udbetale denne pantesummen derfor, og retten til at indløse pantet forbeholdtes »den, der måtte have retten dertil«. Der var nemlig dengang ingen konge i Danmark.

Men der kom til sin tid en konge, Valdemar Atterdag. Mens han arbejdede på at samle Danmark, sendte ærkebissen ham hjælp, skønt hans konge, Magnus, samtidig var i forbund med Valdemars fjender. Dette viser, hvor lidt tilfreds man i Skåne var med sin svenske konge; man klagede over, at han i modstrid med sine løfter traf beslutninger om Skånes styrelse i svensk rigsråd og trængte svenske hovedsmænd ind på de skånske slotte. Da Valdemar efter 27 års adskillelse genvandt Skåne til det danske rige, var der indtruffet en gennemgribende forandring med de ledende stænder, adel og gejstlighed. De var og forblev fra nu af kongetro og rigstro. Hertil bidrog ikke mindst forholdet til Sverige. Efter den kortvarige unionstid under Margrete og Erik af Pommern var trekvart århundrede (1448—1523) opfyldt af forsøg fra dansk side på at genoprette unionen med våbenmagt, og efter en kort pause kom et århundrede (1559—1658) fuldt af krige mellem de to riger. I disse to århundreder var Skåne gang på gang genstand for indfald og hærgninger (af Karl Knutsson, Åge Hansen Thott, Erik XIV og Gustav Adolf), der var velegnede til at holde et nationalhad ved lige. Det er således sagt om folkevisen om Tyge Krabbe, at den viser den skånske adels iver for at værgе landet og dens glæde over at kunne bringe det svenske hovedbanner til København til ophængning i Frue kirke (C. P. O. Christiansen).

Om bondestandens holdning og stemninger over for Danmark og Sverige hører vi derimod i denne tid meget lidt. Den var desuden, især adelsbønderne på den skånske slette, sunket så langt ned i afhængighed af de højere stænder, at den næppe havde synderlig sans for offentlige sager. Thi det var kun et simpelt led i selvopholdelsen, at man i denne tid kom ind på at slutte »bondefred« mellem de skånske og smålandske grænsesogne, hvorved bønderne forpligtede sig til ikke på egen hånd at gøre hinanden skade, men at overlade sådant til de fejdende hære.

Ved middelalderens overgang til den nyere tid kom der dog et øjeblik, da samfundsudviklingen i Skåne, ligesom i de øvrige danske lande, syntes at skulle tage et helt andet forløb, end den havde haft i de sidste århundreder. Højgejstlighedens stilling var undergravet, og adelen var forhadet; modsat var borgerne i stærk vækst og modtagelige for de nye tanker, som sydfra brød ind over Norden. Bønderne i skovbygden, hvor til det adelige storbrug sjældent havde nået, var desuden endnu i besiddelse af deres gamle kraft og ville — lige så lidt som deres forfædre på Eskils og Absalons tid — »tage mod uret«. Store samfundsændringer syntes at forestå, hvis de fik støtte fra oven, fra kongemagtens side. Christiern II forstod dette; han omgav sig med borgerlige rådgivere som

borgmester Hans Mikkelsen fra Malmø og søgte efter hollandsk forbillede at fremme det danske handelsliv; han viste også forståelse for bøndernes ulykkelige kår. Forsøget glippede vel, og Christiern II måtte gå i landflygtighed, men borgere og bønder blev ham tro. Henrik Gøje forsvarede med borgernes hjælp Malmø for kong Christiern i mange måneder, og Søren Norby gjorde 1525 landgang i Skåne, hvor borgere og bønder på landstinget hylkede ham på Christiern II's vegne og brændte en snes adelsborge og flækker af. Det var den sidste gang, skånsk almue rejste sig mod overklasserne. Ligesom i Absalons tid kom riget disse til hjælp, og den skånske opstand blev slået til jorden. Dog bevarede bønderne i Nord- og Midtskånes skovegne deres gamle uafhængighed og selvfølelse.

Bevarede den skånske adel således sin politiske og sociale magt, så længe landskabet var et led af det danske rige, gjaldt det modsatte om den katolske højgejstlighed, som borgere og bønder ligeledes havde villet til livs. Dette skyldtes, at åndelige kræfter nu blev deres forbundsfælle. Allerede før Søren Norbys oprør brød ud, havde tyske prædikanter på feddene ved Skanør, hvor det internationale marked holdtes, forkyndt Luthers nye lære, og i slutningen af 1520'erne bredte bevægelsen sig til Skånes nye hovedstad Malmø. Klaus Mortensen Tøndebinder, Peder Laurensen og Frans Vormordsen skabte her en lignende luthersk frimenighed, som den der allerede fandtes i Viborg i Nørrejylland. Fra Malmø bredte kætteriet sig til Skånes øvrige byer. Allerede under Frederik I's regering var tiggermunkene uddrevet af deres klostre i alle byer.

Under hans søn, Christian III, blev Luthers lære dansk statsreligion, og samtidig med ærkebispedømmets ophævelse inddroges alle dets ejendomme og landklostrenes besiddelser til kronen. De nye præster blev efterhånden alle uddannede ved Københavns universitet, og selv om de fleste af dem var skåninger, var der mellem dem et stadigt voksende antal fra øerne og Jylland. De blev kaldede af de adelsmænd, som havde patronatsret til de pågældende sogne. De evangeliske præster, som i næsten halvandet århundrede sad i de skånske præstekald, blev en kraftig støtte for rigsenheden. De var kongetro og deres kultur var dansk.

Også om adelen gælder det, at den fra nu af havde et stærkere dansk præg end tidligere, hvortil det bidrog, at mange af dem også havde besiddelser i Danmarks øvrige provinser, så at de kun til en vis grad kan betragtes som skåninger. Tiden fra reformationen til Roskildefreden er noget overdrevet blevet kaldet »adelsvældens periode«; den var i virkeligheden præget af forbundet mellem konge og adel, men blandt rigets stænder var adelen den eneste, som havde politisk magt og indflydelse. Adelen var lige så kongetro som præstestanden, og den nåede i denne tid sin højeste blomstring, hvorom talrige herregårdsbygninger i Skåne den dag i dag bærer vidne. Den skånske gren af den danske adel satte sit topskud i Tyge Brahe, der var født på den skånske gård Knudstrup,

gjorde sin største opdagelse på en anden gård Herrevadkloster og sin manddomsgerning på den skånske ø Hven. Men andre medlemmer af slægter som Bille, Krabbe, Ulvstand, Thott, Rommel, Barnekov og Val-kendorf indskrev ligeledes deres navne for bestandig i Danmarks historie.

De skånske stæder havde ligeledes en blomstringstid i det 16de og begyndelsen af det 17de århundrede. Udførselen af korn og fedestude voksede, og der fandt en stærk indvandring sted til Malmø, Ysted, Landskrone og Helsingborg fra de øvrige danske landsdele, til dels også fra Tyskland og Nederlandene. Også om byernes danskhedsfølelse findes der utvetydige vidnesbyrd; her skal blot nævnes et, den række billeder af de danske konger, som endnu pryder Malmøs rådhus. Om bøndernes stemninger er det vanskeligere at udtale sig. Men det synes, som om det folkelige had til Sverige, som Syvårskrigen, Kalmarkrigen og Torstenssonfejden måtte fremkalde, da de skånske landskaber blev genstand for blodige hærgninger, har knyttet disse landskabers befolkning nærmere til Danmark. Under Syvårskrigen var det navnlig Halland og Blekinge, som kom til at føle fjendens arm. Erik XIV har selv skildret sin erobring af Rønneby i ordene: »Rødt som blod farvedes vandet i elven, alle mænd sloges ihjel, så at mere end 2000 mand i staden kom af dage, foruden en del kvinder og børn, som finnerne slog ihjel«. Under Kalmarkrigen kom Gustav Adolf med sin rytterhær gennem Nordøst-skåne så langt ned som til Åhus ved Østersøen; staden Væ blev afbrændt, men byttet faldt atter i danskernes hænder, da de overrumplede den unge konge på Vidsø (Vitsjö) kirkegård. Og under Torstenssons krig, da Gustav Horn med en svensk hær erobrede hele Vestskåne lige til Malmø porte, blev landet hærget i en grad, så at man endnu århundreder efter i Skåne beregnede tildragelser ud fra »Horns krig«.

Alle sådanne begivenheder måtte avle frygt og had og fremkaldte modforanstaltninger. Det gjaldt navnlig om befolkningen i de skånske grænseegne, der almindelig sammenfattedes under navnet »Gønge herred«, men som omfattede hele stroget fra Kattegat langs Hallandsås til Blekinge mod øst. Allerede under Syvårskrigen høres om bondehære herfra, som gjorde indfald på smålandsk grund; deres anfører, Mikkel Pedersen Gønge, udmærkede sig i den grad, at han optoges i den danske adelsstand. Under Kalmarkrigen var beboerne i skovbygden inddelt i afdelinger til at vogte grænsen, og regulære soldater ledede dem og gav dem større tryghed. Endelig havde bønderne under Horns krig selvvalgte førere som bonden Bent Mogensen, og under overanførsel af Christian IV's svigersøn Ebbe Ulfeld gjorde de nye indfald på svensk område. Alt dette gjorde, at almuen i grænseegnene og det skovrige midterland bevarede deres uafhængighedsfølelse og erhvervede stor våbenfærdighed. Gøngébøssesmedene blev berømte, og selv i København gik der ry af befolkningens kampevne. En ikke ringe del af Skånes

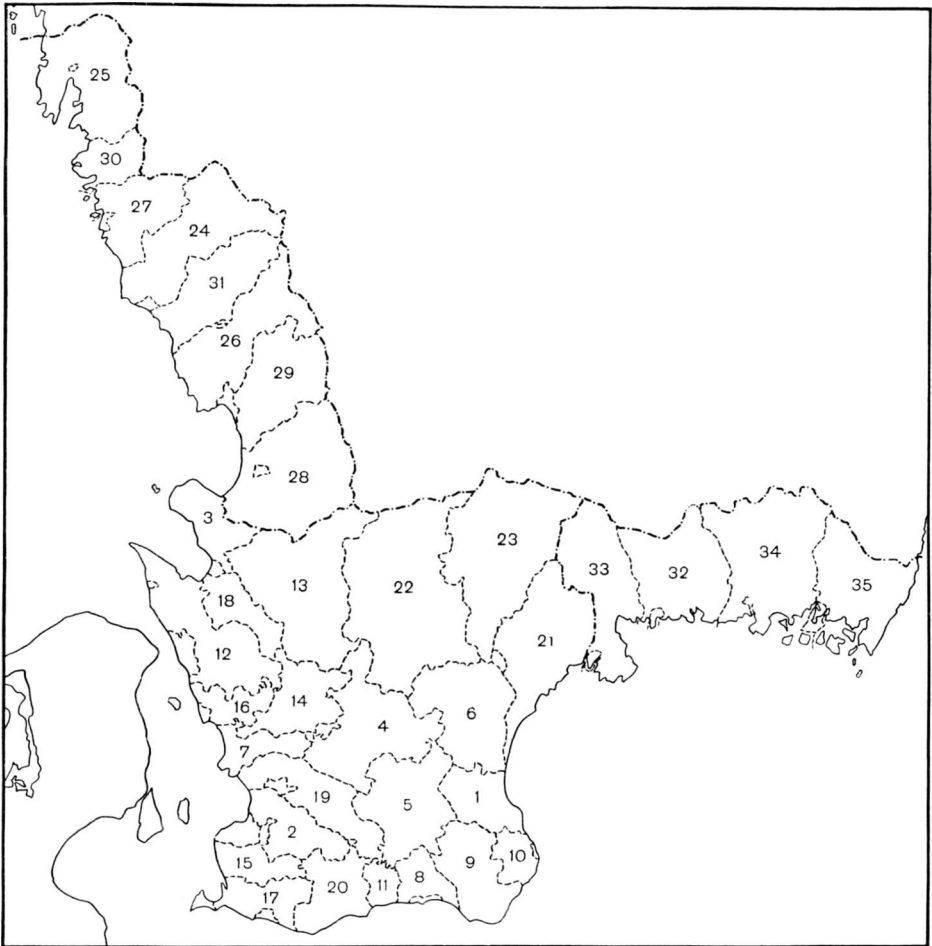
almue blev således forskånet fra at synke ned til sådanne kår, som blev de almindelige adelige fæstebønder til del.

Ser man på Skånelands stilling under det sidste danske styre, er der altså stor forskel herpå og dengang, da landskabet først fremtrådte i historiens lys. På mange måder minder Skånes historie i de første århundreder af dansk rigsenhed om Jyllands. Begge steder var uroen almindelig, og forsøgene på at bryde rigsenheden hyppige. Men begge steder fandt den samme udvikling sted: samfundet differentieredes, nye samfundsklasser voksede frem: gejstlighed, adel og borgere, og efterhånden følte de sig alle som danske. Selv til bondestanden nåede bevidstheden herom. Ganske vist var denne nationale bevidsthed ret forskellig fra nutidens. Kraftigere end landsmandskabet med sjællændere og jyder virkede tilknytningen til statens centrum, kongen, som var fredens og rettens vogter, og til hovedstaden, hvor den af ham skabte rigsstyrelse havde sit sæde. København var blevet den stad, hvortil økonomiske og personlige bånd knyttede skåningerne, og i »kongens by« fandt mange unge de bedste fremtidsmuligheder. Dansk føltes nu som det skriftsprog, der naturligt svarede til de skånske landsmål; man mødte det i øvrighedens påbud, og det lød hver søndag fra prædikestolene.

Og dog havde Skåneland stadig sit særpræg. Som det tydeligste tegn herpå stod landstinget ved Lund, fra hvis retsområde ganske vist Halland, Blekinge og Bornholm i tidens løb var udskilte som særlige retskredse. Men på alle disse ting gjaldt stadig skånsk lov og retsvæsen, suppleret med de forordninger, som siden lovens tilkomst var emanerede fra rigsmyndighederne. Også på andre punkter viste Skåneland sin særlige udvikling; vornedskabet for bønderne gjaldt således ikke øst for Øresund. Iøvrigt var det snarere nuancer af end forskelligheder fra dansk kultur, der viste sig for den jyde eller øbo, som kom til Skåneland. Det gjaldt klædedragt, byggeskik, jordbrug og tænkemåde. Og det er karakteristisk, at det ord, hvormed vi nu betegner riget, i 17de århundrede anvendtes om landskabet. Når den tids skåninger talte om deres »fædreland«, mente de dermed Skåneland.

Ved freden i Roskilde (1658) afstod den danske konge de skånske landskaber til den svenske konge og Sveriges krone. Afståelsen blev definitiv, bortset fra Bornholm. I endnu et kvart århundrede vedblev dansk sprog at lyde i gudstjenesten og undervisningen, og skånsk lov og ret at herske ved lands- og herredstingene samt byretterne. Så forsvandt de på svensk foranstaltning i 1680'erne. Skåningerne fik et nyt rigssprog, og efterhånden medførte dette bevidstheden om at tilhøre en anden nation. Men hermed forsvandt ikke tillige Skånelands særpræg og særlige tungenål. Som en særlig tone lyder de endnu inden for den svenske kultur.

Kort over herredsinddelingen i Skåne, Halland og Blekinge

Skåne

1. Albo
2. Bara
3. Bjäre
4. Frosta
5. Färs
6. Gärds
7. Harjagers
8. Herrestads
9. Ingelstads
10. Järrestads
11. Ljunits
12. Luggude
13. N. Åsbo

14. Onsjö

15. Oxie
16. Rönnebergs
17. Skytts
18. S. Åsbo
19. Torna
20. Vemmenhögs
21. Villands
22. V. Göinge
23. Ö. Göinge

Halland

24. Faurås

25. Fjäre

26. Halmstads
27. Himle
28. Höks
29. Tönnersjö
30. Viske
31. Årstads

Blekinge

32. Bräkne
33. Listers
34. Medelstads
35. Östra

Undersökningen av folkmål och ortnamn i Skåne, Halland och Blekinge

Av Ingemar Ingers

Folkmålen i de tre forna danska landskapen Skåne, Halland och Blekinge har under en längre tid varit uppmärksammade av forskningen, och undersökningen av dem har gått sida vid sida med utforskandet av andra grenar av gammal folklig kultur. Dessa folkmål utgör övergångsstadier mellan danska och svenska dialekter, och de kan närmare karakteriseras således: Skånemålen, målen i Sydhalland och i Listers härad i Blekinge tillhör det östdanska språkområdet med växlande inslag av speciellt dansk språkutveckling, tillsatta med egenartade särdrag, och särskilt i Nordskåne med Lister med tillnärmelse till sydsmåländska mål. De viktigaste inslagen av dansk språkutveckling är dels övergången av gammalt *-gh* efter självljud till *-v* eller *j* såsom i *have* och *höj* (sv. hage, hög), som har störst geografisk utbredning och når in på gammalsvenskt område i delar av Småland och Västergötland; det tillhör hela Skåne, hela Halland och Blekinge utom den östligaste delen; dels övergången av *k*, *p* och *t* efter självljud till respektive *g*, *b* eller *v* och *d*, såsom i *kaga*, *sliba* eller *sliva* och *bida*. Denna utveckling tillhör Halland (utom ett mindre område, som gränsar till Västergötland) och Skåne men av Blekinge blott Listers härad. Målet i Nordhalland är annars mest besläktat med Bohusmålen med såväl danska som norska och svenska (götiska) inslag. En mindre del av Halland — representerad genom Kaléns Ordbok över Fageredsmålet — har närmast Västgötamål. Målen i det östliga Blekinge — öster om Listers härad — är av sydsvensk karaktär och utgör en direkt fortsättning av målen i angränsande delar av Småland, och någon skarp dialektgräns mellan Småland och Blekinge finnes icke på sträckan bortom Listers härad. I Blekinge utgör målet i Bräkne härad en övergång mellan det skånskt präglade Listermålet och östligare Blekingemål.

Det tredje inslaget av speciellt dansk språkutveckling, nämligen övergången *a > e* i ändelser, tillhör icke det gamla Östdanmark mer än ett mindre område av sydvästra Skåne. I Skytts härad, i Oxie härad upp till

Limhamn och i Vemmenhögs härad fram till Ö. Torp finns denna utveckling till *e*-mål med sådana former som *kage*, *slive* och *bide*.

Det är icke avsikten att i denna artikel närmare redogöra för ljudförhållanden i dessa landskaps mål; ovanstående står blott som inledning och för att närmare ange deras ställning inom nordiskt språkområde. Den egentliga uppgiften här är att redogöra för huruledes undersökningen av dessa mål har tillgått. Men här bör dock sägas några ord om dessa folkmåls ställning till svenskt riksspråk. Enligt en dilettantisk föreställning, som kan påträffas både hos den stora allmänheten och hos en del historiker, skulle befolkningen i dessa landskap intill tiden omkring 1680 ha varit »dansktalande» och därefter ha blivit »svensktalande». Det är visserligen riktigt, att vid denna tid blev svenskan dessa provinser officiella språk; det blev kyrkospråk och förvaltningsspråk, och det blev med tiden de lärdes och ämbetsmännens talspråk, om än med åtskilliga provinsiella egendomligheter. Men ibland allmogen hade inte riksspråket stora möjligheter att göra sig gällande, och dialektens motståndskraft emot riksspråket var stor ända in i detta århundrade. Den kännedom om svenskt språk, som den stora mängden förvärvade, bestod en längre tid blott däri, att man åhörde svensk gudstjänst, att man läste innantill svenska texter i st. f. danska och att man utantill inlärd lärosatser (katekes-stycken och bibelspråk). Därtill kom, innan vi kan tala om egentlig riksspråkspåverkan, en del svenska låneord med avseende på kyrkolivet, rättsväsendet och administrationen, men dessa utgjorde blott en ringa del av ordförrådet. Långt senare kom mera riksgiltiga beteckningar för handelsvaror. Då nyare uppfinningar och begrepp har fått skilda beteckningar i Sverige och Danmark, har de officiella svenska beteckningarna inkommit i Skånemålen. Så t. ex. har *fotogen*, som i Danmark motsvaras av *petroleum*, i Skåne inkommit under formen *fortisjé* eller *fotesjé*.

Men oaktat detta tidigare lånegods från svenskt riksspråk skulle Skånemålen för en längre tid framåt behålla sin egenart och sitt genuina skick, och riksspråkspåverkan i vidare bemärkelse kom inte förrän den också inträdde i det nuvarande Danmark. Det kanske låter som en paradox, men det torde fastslås, att Skånes förening med Sverige tills vidare verkade konserverande på dialekten (d. v. s. hos de befolkningsgrupper, som var dialekt-talande, och som länge utgjorde en stor procent av befolkningen); den blev frigjord från dansk riksspråkspåverkan, men eftersom rikets centrum låg fjärran från Skåne, var möjligheterna för svensk riksspråkspåverkan mindre, än utsikterna till dansk riksspråkspåverkan skulle ha varit, om Köbenhavn hade fått en dominerande inflytelse.

Det är alltså inte allt, som skiljer Skånemål ifrån danska, som kan tillskrivas påverkan i svensk tid. Om vi väljer ett sådant exempel som sv. *öga*, da. *øje*, så motsvaras det i Nordskåne av *öva* eller *öä*, *iva* eller *yva*,

i Sydszkåne av *yja* (Oxie-Skytts hder *yje*). Överensstämelsen med dansk språkutveckling ligger däri, att gammalt *gh* har blivit *v* eller *j* (eller bortfallit), men annars visar ordet en mängd skiftande genuina former. Det är också ett exempel på den starka dialektsplittring med inbördes starkt avvikande former av geografisk begränsning, som kännetecknar Skånemålen; det torde näppeligen finnas något annat danskt dialektområde, där dialektsplittringen är så långt gången.

Redan på 1700-talet framkommer ibland de lärde en insikt om att folkmålet har sitt egenvärde, och som följd därav uppstår en versdiktning på folkmål, främst representerad av lagman Krögers diktning på Göingemål från tiden omkring 1780. Där uppstår enskilda ordlistor över dialekternas ordförråd, varav en del tryckes; särskilt av intresse är rådmän Klinghammers ordlista på 70 sidor ifrån Västszkåne (»Skånskt dialektlexikon«), som ingår som ett bihang till dennes »Minnen från 1829—1839« (Helsingborg 1841).

Men det första större bidrag av mera vetenskapligt värde till kännedomen om Skånemålen ordförråd är det skånska inslaget i J. E. Rietz' *Svenskt Dialektlexikon* (1861—67). J. E. Rietz (f. 1815, d. 1868) var från 1851 kyrkoherde i Tygelsjö och Klagstorp i Oxie härad, 1 mil söder om Malmö, och har i sin ordbok upptagit en mängd lexikaliskt stoff från Oxie-Skytts-målet, ett av Skånes mera egenartade folkmål. Tack vare förbindelser med präster i andra delar av Skåne insamlade han ett rikligt skånskt ordförråd, men för övrigt innehåller denna ordbok stoff från alla landskap i Sverige. Som en bristfällighet bör dock nämnas, att Rietz ofta är inkonsekvent i ljudbeteckningen. Värdet av Rietz' dialektlexikon för nutiden ligger främst däri, att han har räddat från glömskan en mängd snart föråldrade ord och talesätt och vidare däri, att han i landskap i Sydsvrige utanför Skåne har gjort en första insats av dialektgeografisk betydelse beträffande ordförrådet. En första avgränsning till Syd- eller Västsvrige av ett visst sydszkandinaviskt ordförråd är ett verk av Rietz, som har bestående värde, och det har varit impulsgivande för fortsatta forskningar i dialektgeografi. Men för studiet av målen ljudförhållanden är det viktigaste arbetet gjort efter Rietz' tid, dels tack vare tillkomsten av Uppsala-forskaren J. A. Lundells landsmålsalfabet, och dels tack vare det förhållandet, att folkmålen tills vidare besatt livskraft och motståndskraft emot riksspråkspåverkning.

På 1870-talet stiftades ibland studenter i Uppsala och i Lund s. k. landsmålsföreningar i avsikt att uppteckna och utforska folkmål, folkdiktning och folksed i skilda landskap. Den äldsta i Lund var Skånska landsmålsföreningen, stiftad 1875, och den enda av de gamla landsmålsföreningarna, som ännu inte är upplöst. Skånska landsmålsföreningen gjorde under mer än 50 års tid en god insats i utforskandet av skånskt folkspråk och folktradition. Några av dess medlemmar blev verkliga

forskare, såsom Nils Olséni, förf. till *Södra Luggudemålets ljudlära* (1887), och Gustaf Billing, förf. till *Åsbomålets ljudlära* (1889). Andra gjorde på olika vis sina insatser för kännedomen om skånsk allmogekultur: Henrik Wranér som en av våra främste författare på folkmål (*Järrestadmål*), Nils Andersson och Per Larsson såsom insamlare av skånsk folkmusik och G. J. Karlin som grundare av Kulturhistoriska museet i Lund. Den sammanhållande kraften i Skånska landsmålsföreningen var igenom flera årtionden bibliotekarie Anders Malm, som bl. a. redigerade publikationen *Teckningar och toner ur skånska allmogens lif* (1889), som är en utmärkt samling av genuina språkprov, av visor och folkmusik.

Den förste universitetslärare, som ägnade dialektforskningen något intresse, var professor Axel Kock. Han hade i en avhandling behandlat accentförhållanden i Skånemålen. — Det hade hittills berott på tillfälligheter, vilka områden av Skåne som genom landsmålsföreningen blev tillgodosedda med uppteckningar. En del medlemmar, såsom A. Malm, insamlade ett allsidigt ordförråd, andra lade mera an på kuriositets-synpunkter, och stora områden av Skåne var utforskade. Därtill kom, att sedan den första entusiasmen lagt sig, en viss avmattning i verksamheten inträdde på 1890-talet. Tillsammans med ovannämnde Anders Malm organiserade Axel Kock efter 1897 mera planmässiga dialektundersökningar med understöd av sparbanker, industrier och enskilda. Som upptecknare utsändes äldre eller yngre studenter, merendels med härstamning ifrån landsbygden och med kännedom om allmogens kultur. Under åren omkring århundradeskiftet gjordes flera värdefulla undersökningar, särskilt av Per Larsson, som gjorde besök och uppteckning i 10 av Skånes 23 härader och vid en tidpunkt, då ännu meddelare med mycket ålderdomligt mål var i livet. Kännedomen om Skånes dialektgeografi blev härigenom fördjupad, särskilt i de östra delarna. Ibland andra upptecknare vid denna tid var sedermera professor Martin P:n Nilsson, som gjorde en första systematisk undersökning av Göingemålen. — Efter 1915 skedde på initiativ av de dåvarande kandidaterna Erik Bruhn och Gillis Lech ytterligare en intensifiering av undersökningarna. Skånska landsmålsföreningen blev omdanad till en stiftelse av mera officiell form. Genom ombildningen blev det lättare att få bidrag av offentliga medel. Samtidigt nybildades andra landsmålsföreningar i Lund, nämligen en halländsk, en småländsk och en för Blekinge och Kalmar län. Pionjärerna i landsmålsarbetet var för Halland dåvarande docenten Ernst Wigforss, som hade blåst nytt liv i dialektforskningen i Lund, och för Småland sedermera professor Gunnar Hedström, och i Skåne var det de förutnämnda krafterna: Axel Kock, Anders Malm, Erik Bruhn och Gillis Lech, som jämte dåvarande docenten Nils Hänninger organiserade undersökningarna. I Skåne var från 1915 årligen minst 3 upptecknare

i verksamhet och efter 1920 ännu flera. Nästa omorganisation skedde 1930. Hittills hade landsmålsföreningarna verkat var för sig, och samlingarna förvarades dels i Universitetsbibliotekets bokmagasin, dels i enskilda hus och var tillgängliga blott efter överenskommelse. Funktionärerna, som mest bestod av lärare eller biblioteksmän, gjorde sitt arbete som en frivillig insats och kunde endast ägna en begränsad tid därtill. Då landsmålsföreningarnas verksamhet år 1930 övertogs av en offentlig, statlig institution, benämnd Landsmålsarkivet i Lund, i nära anknytning till Lunds Universitet, uppnåddes åtskilliga fördelar. Där blev en heltidsanställd personal, som tjänstgjorde i Landsmålsarkivets lokaler. Samlingarna, som förut hade varit förvarade på spridda ställen i staden och delvis med osäker förvaring, blev nu sammanförda till en gemensam lokal, där de dagligen var tillgängliga, också under sommarmånaderna, då andra forskare har bättre tid för besök. De som ville besöka landsmålsarkivet eller skriftligen hänvände sig dit kunde påräkna att bli betjenade på samma sätt som vid ett offentligt bibliotek. Uppteckningsarbetet kunde bedrivas mera systematiskt, insamlarna kunde få bättre vägledning, och de inkomna samlingarna kunde mera ingående bli granskade. Landsmålsarkivets verksamhetsområde består av de fem landskapen Småland, Öland, Skåne, Halland och Blekinge, varav de tre sistnämnda är särskilt aktuella i detta sammanhang.

Föreståndare för Landsmålsarkivet var 1930—37 nuv. professor Natan Lindqvist, Uppsala, som har gjort en viktig insats för kännedomen om dialektgeografien (ordförråd och ljudutvecklingar) i landskapen i södra och västra Sverige. Han efterträddes 1937 av nuv. professor Gunnar Hedström, som redan 1915 hade organiserat arbetet inom den småländska landsmålsföreningen och som är den grundligaste kännaren av Smålandsmålen. Vid sin avgång vid årsskiftet 1956—57 efterträddes han av docenten Sven Benson, som tidigare hade varit engagerad i Landsmålsarkivets Blekinge- och Hallandsundersökningar.

Ännu i tidsrummet omkring 1930—40 bedrevs uppteckningarna till stor del genom studerande i ämnet Nordiska språk. I senare tid har det visat sig, att nutidens studenter står fjärran från gammal allmogekultur och därtill är ur stånd att avgöra, om en meddelare är så genuin att den är värd att använda, och att de därför — på enstaka undantag när — är mindre ägnade att verka som upptecknare. I stället har man eftersträvat att få behålla äldre och mera erfarna upptecknare, som är specialister på var sina områden. Därtill kommer, att landsmålsarkivets egen personal vissa tider på året gör undersökningsresor. Bland gamla och vanda undersökare, som särskilt i Skåne har verkat med framgång, bör nämnas lektorerna Hugo Areskoug och Gösta Sjöstedt, som har mer än 30 år som upptecknare bakom sig, och som har respektive sydöstra och nordöstra Skåne till sina undersökningsområden, samt lektor Viktor

Welander och docent Bertil Ejder. — Av landsmålsarkivets personal har docent Sven Benson gjort undersökningar i Blekinge och i Halland och arkivarie Sten Bertil Vide i Nordskåne, i Sydhalland och Sydsmåland. Undertecknad, som tidigare hade sina undersökningar förlagda till Sydvästskåne, har i de senare 10 åren mestadels haft uppteckningarna förlagda till Nordvästskåne, särskilt till de områden som icke har ingått i Billings och Olsénis undersökningar.

Till icke ringa del har uppteckningsarbetet utförts genom på sina hemorter bosatta meddelare, som var för sig är kännare av en viss dialekt. De har dels besvarat frågelistor och dels gjort lexikaliska uppteckningar.

Som mål för uppteckningsarbetet är uppställt att få större ordsamlingar (på 10.000 belägg eller mer) från orter med vissa mellanrum och där emellan mindre samlingar, som ger upplysning om var de skilda socknarna rent dialektgeografiskt hör. Samlingar på 10.000 belägg och däröver finnes för närvarande från 20 socknar i Skåne, tämligen jämnt fördelade, och därtill finnes ett stort antal socknar med samlingar på mellan 5—10.000 belägg. Var dessa större undersökningar är gjorda, kan ju bero på en tillfällighet och är inte resultatet av en i förväg uppgjord plan; det beror på tillgången till villiga och intresserade upptecknare, genuina meddelare och målets bättre bevarade skick. En uppteckning i alla socknar på Skånes landsbygd är nödvändig med hänsyn till den långt gående splittring i skilda dialekter, som utmärker landskapet Skåne. Då numera dialekt- och ortnamns-undersökningar går hand i hand, blir denna undersökning efterhand genomförd; då man vid förnyade undersökningar över bebyggelsenamn, marknamn och naturnamn påträffar genuina meddelare, får man därigenom också kännedom om själva dialekten. Numera är det ytterst få socknar i Skåne och bara en i Blekinge, där inte besök och uppteckning är gjord; i norra och mellersta Halland är antalet orter, som ännu väntar på uppteckning, något större.

I senare tid har man sett till, att framför allt få sådana områden grundligt undersökta, som mera är utsatta för faran av nivellering. I sina tidigare år som upptecknare (1920-talet) ansåg förf. det nödvändigare att göra undersökningar i t. ex. Torna, Bara och Oxie härader (kring Lund och Malmö) än i mera avsides liggande trakter, där målet bättre bibehåller sig. Orsakerna till att dialekten i våra dagar nivelleras eller tränges tillbaka är alldeles desamma som i nutidens Danmark och behöver inte närmare beröras; ju längre man har till storstäder och moderna trafikcentra, dess bättre håller sig dialekten. Den genuina dialekten avlöses dels av ett nivellerat (utjämnat) mål, dels av ett mer eller mindre dialektfärgat riksspråk, men väl att märka ett riksspråk i en traditionell skånsk form, som tidigare har varit accepterat av det lärdaståndet och av ämbets- och tjänstemän och det högre borgerskapet i städerna. I en

framställning som denna, som är avsedd för danska läsare, skall det dock framhåvas, att detta riksspråkets framträngande på folkmålen bekostnad i nutidens Skåne icke bör betraktas som en politisk företeelse, men mera som en social. Skånes språkliga ställning kan icke direkt jämföras med Sønderjyllands eller Sydslesvigs (se Johan Ottosen, Skåne og Sønderjylland i Sønderjydske Årbøger 1890). Det är dock ett med danskan närbesläktat nordiskt språk, som icke är på något vis svårförståeligt, som har blivit skåningarnas riksspråk, och Skånemålen mellanställning mellan danska och svenska dialekter har underlättat övergången. Vid successiv övergång från dialekt till ett mera riksspråkligt tal i nyare tid har befolkningen ingen förnimmelse av, att den antager ett nytt eller främmat språk: det blir mera dess eget mål i en mera officiell form, som man tidigare har lärt känna på litterär väg. Likheten i Skåne mellan dialekten och riksspråket i dess säregna skånska form är oändligt mycket större än mellan danska och plattyska i samma socken i Sydslesvig, som inbördes står som två för varandra främmade språk.

I de delar av Skåne, som är utsatta för mera nivellering, särskilt i väster, kan man ofta konstatera huruledes språket hos tre generationer företer olika stadier på utjämningens väg: hos den första generationen genuint folkmål, andra generationen nivellerat mål och den tredje generationen ett mer eller mindre dialektfärgat riksspråk.

Såsom dialektforskare vill författaren bara beklaga, att dialekten viker för riksspråket; vi dialektforskare har icke det minsta intresse av att riksspråket breder ut sig över sin tidigare marginal; riksspråket bör vara ett medel och icke ett mål. Att där är mycket värdefullt som försvinner, då dialekten och dess ordförråd tränges tillbaka, torde de flesta språkforskare i våra dagar vara överens om. Men den, som vill verka för dialektens försvar, har tyvärr bara få tillfällen att göra sig hörd.

Tack vare att genuina meddelare ännu står att finna på de platser där uppteckningar numera pågår, behöver ingen dialektupptecknare verka förgäves. Flera dialektgränser i både ljudsystem, ordböjning och ordförråd har också genom undersökningar i senare tid kunnat uppdragas mera nöjaktigt. Som ett tacksamt fält för undersökningar kan fortfarande nämnas byarna omkring Ystad och Bjäre härad vid Hallandsgränsen.

I det nuvarande Sverige har undersökningen av folkspråket i städerna varit högst försummad. Man har föreställt sig att de skulle vara mindre intressanta såsom mera riksspråkspåverkade än folkmålen på landsbygden. En sådan uppfattning är likväl felaktig. Ett stadsmål låter sig inte beskriva bara genom tillfälliga iakttagelser. Städernas folkspråk har mycket gemensamt (fælles) med målen på kringliggande landsbygd. De har också egenartade utvecklingar, som i Skåne särskilt utmärker målen

i Malmö och Ystad. I Skåne sattes redan omkring 1925 undersökningar i gång över städernas folkspråk. Från Lund finnes numera c:a 6.000 belägg, från Malmö, Skanör-Falsterbo och Ystad c:a 3.000 vardera, ifrån de övriga mindre, men i ingen skånsk stad fattas numera uppteckningar. Det har hört till uppgiften att konstatera dels samhörigheten med omgivande landsbygd, dels egenartade utvecklingar och dels graden av riks-språkspåverkan och slutligen för städerna och stabolivet säreget ord-förråd. I intet annat landskap inom det nuvarande Sverige torde så många stadsmål vara undersökta som i Skåne. Från Blekingestäderna finns uppteckningar ifrån Sölvesborg och Karlskrona, men målen i de halländska städerna är fortfarande oundersökta.

Vid sidan om uppteckningarna har Landsmålsarkivet under de senaste 20 åren företagit s.k. grammofonundersökningar, d. v. s. upptagningar av levande tal på grammofonskivor eller också på stålband, som har överförts till grammofonskivor. Dessa upptagningar är nu tämligen jämnt fördelade över landsmålsarkivets hela undersökningsområde, men åtskilliga kompletteringar återstår.

De språkgränser, som genomgår Skåne, avskiljer dels ett nordligt och ett sydligt område, dels ett nordöstligt med mera anslutning till närmaste småländska mål, dels ock ett sydvästligt med större anslutning till danska ömål. Dessa gränser avser både ljudsystem, ordböjning och ord-förråd. Till de viktigaste skillnaderna mellan norr och söder hör uttalet *gau* och *stau* i norr, *gå* och *stå* i söder; *bäin*, *bain* el. *boin*, *stäin*, *stain* el. *stoin* i norr, *ben* och *sten* i söder. I väster går dessa gränser i sär, så att gränsen *bain* - *ben* går strax norr om Helsingborg men gränsen *gau* - *gå* ett stycke norr om Lund, men i öster sammanfaller de i Maglehem vid Östersjön. På ett nordöstligt område bortom en ungefärlig linje från Allerum över Ringsjön emot Ystad iakttages den ålderdomliga böjningen *ja vill* men *vi villa*, *ja kan* men *vi kunna*, *ja jikk* men *vi jinge* (liknande former i äldre danskt skriftspråk), men på ett sydvästligt område har både ental och flertal formerna *kan*, *vill* och *jikk*. — I Nordskåne ned till Ringsjön kallas hyddan där linet (i Skåne: hören) brytes *bastu* eller *bastua*, men i Sydsåne: *brydestua*. Det svenska »gödselhög» (da. mödding) motsvaras i norr av *måküll*, i söder av *mydding* el. *middinj*; i yngre mål finns benämningen *jysselhøj*. Svenskt »utsäde» motsvaras i norr av *såasä* (också namn på en skånsk årsskrift), i söder (s. om Lund) av *såsä*. Lös säd, som blir liggande på marken sedan grödan är höstad, kallas i norr *slave*, i söder *löse*, *lösninj* el. *vrase*. Ett äldre namn på kostall är i större delen av Skåne *mannese*, men i nordost *fähus* och i sydväst *la*. Golvet i kostallen benämnes vanligtvis *tille* men i nordväst *flor* och i sydväst: *grevninj* (jfr grevning i Sydsjälland). Vad som på Själland kallas *överstestuen* heter i Västskåne *sommarstuan*, i Östskåne *baghused* el. *hused*, i Nordskåne *östra hus* el. *västra hus*. I nyare språkbruk användes

benämningen *salen*, ett namn som har inkommit samtidigt med att rummet har fått finare inredning. — Bara på ett mindre område i sydväst (Oxie och Skytts hder finns *dije* (da. dige), som i andra skånska mål motsvaras av *järe*, *täppe* el. *vall*. Det danska »gröft« motsvaras i Skåne av *grob*, *grov*, *gråv* el. *gråw*. — Flera ord, som är föråldrade i danskan, är fullt levande i Skånemålen, såsom *påg* (dreng), *räli* (grim, rædsom), *kväll*, *hin* (denne, den andre), *hid* och *did*, som icke brukas i nutidens danska skriftspråk men finnes i danska dial. och användes av författare som N. F. S. Grundtvig i arkaiserande stil. T. ex. *En räli påg kom hid hin kvällen å skrämde våra glytta* (våra barn). I äldre danska fanns *byriæ*, som försvann redan omkring 1500 för det från tyskan inkomna *begynde*; i Skåne är det under formen *bårja* fullt i bruk, växlande med *bejynna*; svenskt riksspråk har *börja*, mindre ofta *begynna*. I danskan är *æde* föråldrat och mest ersatt av *spise*; i Skåne är det fullt levande, i de flesta mål under formen *eda*; här användes *spisa* blott i sammanhang med gästabad eller finare servering. Ett skånskt dialektord, som tillkom för 150—200 år sedan är *pantofflor* (da. kartofler); det tillhör den större, södra och västra delen av Skåne, men i nordöst och ned till Ringsjön användes benämningen *pårör*, som också tillhör Halland, Småland och Blekinge. — Exempelen skulle kunna mångfaldigas, men vi hänvisar i stället till facklitteratur och övergår till en kort redogörelse för dialektundersökningarna i Halland och i Blekinge, som redan i det föregående är antydda.

Det äldsta bidraget till kunskapen om H a l l a n d s folkmål, som ännu har vetenskapligt värde, är godsägaren Peter von Möllers på Skottorp Ordbok öfver Halländska Landskapsmålet (Lund 1858). Denna ordbok, som omfattar över 200 sidor, står på en högre nivå än andra äldre dialektordböcker och har i allmänhet beläggen lokaliserade till bestämda härader och socknar. 1880 utkom August Bondesons samling »Halländska sagor, samlade bland folket och berättade på bygdemål.« Målet i sagorna är det som tillhör gränstrakten av Årstads och Faurås härader i mellersta Halland. August Bondeson är också känd som den främste författaren på halländskt mål. — Den första mera systematiska undersökningen på halländskt dialektområde gjordes 1904—1906 av Ernst Wigforss såsom förberedelse till hans stora avhandling Södra Hallands folkmål (Lund 1913—18). Den tar mest sikte på ljudförhållanden och behandlar huvudsakligen målet i Höks och Tönnersjö härader men med utblickar längre norrut och behandlar alltså målet från Skånegränsen t. o. m. Halmstads härad. Också vissa problem inom Skånemålen upptages till behandling. 1916 stiftades i Lund på initiativ av Wigforss en halländsk landsmålsförening, som årligen sände ut undersökare till skilda delar av Halland, däribland nuv. museiintendent Albert Sandklef. Denna verksamhet övertogs 1930 av Landsmålsarkivet i Lund, som ännu fortsätter den efter

samma principer som gäller för undersökningen av Skånemålen. Här skall nämnas ytterligare två stora ordboksföretag över halländska mål: läraren J. Kaléns Ordbok över Fageredsmålet (1923) och lantbrukaren och poststationsföreståndaren P. N. Petersons Ordbok över Valldamålet (1935—46). Kaléns ordbok behandlar ett sockenmål, som egentligen är en utlöpare av de mera svenska Västgötamålen, under det att Petersons ordbok behandlar ett rent nordhalländskt mål med nära släktskap med Bohusmålen. Båda dessa ordboksförfattare hade börjat sina uppteckningar på eget initiativ, vad P. N. Peterson beträffar redan omkring 1880 och inspirerad av August Bondesons framträdande. Kaléns verk blev fullbordat under medverkan av prof. Hjalmar Lindroth i Göteborg, och P. N. Peterson kom i förbindelse med landsmålsförening och landsmålsarkiv i Lund. — Stora ordsamlingar på flera tiotusentals ord, som icke har utkommit i ordboksform, finnes dessutom från Lindome, som är Hallands nordligaste socken, och från Veinge i Sydhalland, och båda utförda av infödda meddelare, Alfred Jönsson och Edvard Erlandsson. — Där Wigforss' undersökningsområde slutar, gjorde nuvarande lektor Sture Nilsson på 1930-talet utförliga undersökningar över ljudbeståndet i mellersta och norra Halland. Ehuru undersökningen av Hallandsmålen är väl framskriden, återstår dock i detta landskap flere orter, som ännu väntar på undersökning, särskilt i Faurås och Himle härader.

Dialektundersökningarna i Blekinge kom tämligen sent i gång — med undantag för Listers härad — men är i närvarande stund bättre framskridna än i vissa delar av Halland.

1859 utkom en kortfattad avhandling om »Blekingeska landskapsmålet» av Cimmerdahl, som dock hör till de mera föråldrade dialektavhandlingarna, då den innehåller ord och former sammanravsade från ett helt landskap utan att beläggställan angives. Ett äldre bidrag av mera värde är en ordlista från 1800 i Öllers »Beskrifning öfwer Jemshögs sochn.» Denna socken, en av de största i Blekinge, ligger i Listers härad, och uppteckning och undersökning i detta härad skulle bli bättre tillgodosedda än i andra delar av Blekinge för en längre tid framåt. År 1879 stiftades av Blekingestudenter i Lund en blekingesk landsmålsförening. Dess mest betydliga insats var att den uppehöll korrespondens med en ung lantman i Kyrkhult i Listers härad vid namn Sven Thomasson, som insände stora samlingar av folklöre, som också har värde såsom genuina språkprov. Hans uppteckningar från 1880-talet av folksagor på Listermål blev tryckta och utgivna 1945 och ingår i band III av Svenska Landsmål. Målet i Listers härad, som är det östligaste av Skånemålen — jfr ovan s. 57 — blev under tiden 1904—1913 grundligt undersökt av lektor J. Swenning, som var infödd häradsbo. Resultatet av hans undersökningar föreligger i en större avhandling, Folkmålet i Listers härad (i Svenska Landsmål B. 36). I

senare år har ordförrådet blivit ytterligare insamlat genom i Listers härad boende meddelare.

Under det att målet i Listers härad tidigt blev mera utförligt undersökt, var undersökningen av de egentliga Blekingemålen en längre tid försummad. Den forskare, som ville ha någon upplysning om dessa mål, var ännu på 1920-talet uteslutande hänvisad till läraren Karl Nilssons i Lösen folklivsskildringar på mål ifrån östra Blekinge kustland och skärgård, som, ehuru förtjänstfulla såsom dialekt-texter betraktade, likväl blott representerade målet på ett mindre område. Den 1916 stiftade landsmålsföreningen för Blekinge och Kalmar län gjorde minst undersökningar i Blekinge. Efter 1929 har mera planmässiga undersökningar över Blekingemålen kommit i gång och har årligen fortgått. Större undersökningar är bl. a. gjorda av rektor Sven Pettersson och docent Sven Benson, och ett flertal »bygdemeddelare» har varit i verksamhet. Av Blekinge 36 socknar är för närvarande bara en (Edestad) oundersökt. På grundval av egna och andras undersökningar av Blekingemålen har docent Benson utarbetat en historisk ljudlära, Blekingska dialektstudier (Lund 1956) som är avsedd att tjena som inledning till en blekingsk ordbok, som densamme har under arbete.

Landsmålsarkivets i Lund samlingar innehåller för närvarande över 2,500,000 ordsedlar. Därav kommer mer än hälften på de skånska landskapen. Dessutom finnes uppteckningar i annat format, däribland c:a 75,000 kvartblad med svar på frågelistor, texter m. m.

Undersökningar av ortnamn.

1877 utkom Axel Falkmans avhandling *Ortnamnen i Skåne*, som för sin tid var ett pionjärarbete; dess största förtjänst ligger numera i den samvetsgranna redovisningen av namnens äldre skriftformer. Däremot är många av Falkmans tolkningar föråldrade; han har en tendens att så långt som möjligt betrakta namnens första led som personnamn. I sitt företal (s. 4) påvisar Falkman det nödvändiga i att folkmålets uttal av ortnamnen beaktas: »Härtill kommer ett viktigt moment att nämligen vid samlandet och uttolkandet af ortnamn se till, huru allmogen uttalar dem. Hvad särskildt detta aktgifvande på allmogeuttalet beträffar, beklagar förf. sig, att han icke kunnat egna sig deråt så mycket som han bort.» — Detta principuttalande av Falkman synes ha haft verkan. Redan omkring 1880 upptecknade N. Olsén ett stort antal genuina uttalsformer av by- och sockennamn i Luggude, Rönnebergs och Onsjö härader, och andra medlemmar av Skånska landsmålsföreningen gjorde också uppteckningar över dialektformer av ortnamn. I sin avhandling *Åsbomålets ljudlära* (1889) behandlar Billing ett flertal dialektala ortnamnsformer i N. och

S. Åsbo samt Luggude härader. Då Per Larsson i åren omkring 1900 gjorde sina insamlingsresor, upptecknade han dialektuttalet av de flesta by- och sockennamn i de områden han besökte, och andra upptecknare gjorde detsamma. Men dessa uppteckningar av ortnamn var ojämnt fördelade, och någon systematisk undersökning var inte kommen till stånd. En av dem, som klart insåg betydelsen därav, var nuv. professor Jöran Sahlgren under hans tid som docent i Lund. På hans initiativ stiftades 1925 Sydsvenska Ortnamnssällskapet. Det hade bl. a. till uppgift att låta uppteckna dialektuttalet av ortnamnen i Skåne och traditioner kring dem och att låta excerpera ortnamnsformer ur äldre och yngre tryckta eller handskrivna samlinger. Till dess program hörde också att utgiva en årsskrift. Den har utkommit sedan 1925, vartannat eller vart tredje år, med sammanlagt 14 häften och behandlar huvudsakligen skånska ortnamn. Under Sydsv. Ortnamnssällskapets ledning genomfördes en systematisk undersökning av ortnamnen i Skåne socken för socken, som ännu pågår. Till samlingarna lades också kopior av alla äldre och nyare uppteckningar från Skånska landsmålsföreningens tid. Jämsides med uppteckningar har gått excerperingar ur äldre skriftliga källor från både dansk och svensk tid allt ifrån *Necrologium Lundense* och Kong Valdemars *Jordebog* till 1800-talets kyrkoböcker, lantmäterihandlingar och kartebeskrivningar. Ett namnstoff, som har givit rikligt utbyte, är de länsräkenskaper från 15- och 1600-talen, som tillhör det danska Rigsarkivet och som har blivit filmade för Landsmålsarkivets räkning, varigenom excerperingen har kunnat utföras i Lund. Det således av Sydsvenska Ortnamnssällskapet upprättade kartoteket över Skånes ortnamn, som är ordnat härads- och sockenvis och med särskilda avdelningar för städerna, förvaras i Landsmålsarkivets lokal i Lund och är där tillgängligt på samma villkor som övriga samlingar, och det är flitigt utnyttjat av forskare från både dansk och svensk sida. Efter omkring 1940 leddes Ortnamnssällskapets undersökningsverksamhet genom Landsmålsarkivets personal, och från 1951 ingår Ortnamnssällskapets undersökningar och insamlingar helt i Landsmålsarkivets verksamhet. Men Sydsvenska Ortnamnssällskapet består fortfarande med uppgift att fortsätta utgivningen av årsskrifter, anordna föredrag och handhava ärenden angående namnregleringar. Det står också som medutgivare av kommande publikationer över Skånes ortnamn, varav såsom första del är avsedd att utkomma docent Bertil Ejders bearbetning av ortnamnen i Albo härad.

I början av Sydsvenska Ortnamnssällskapets verksamhet (åren efter 1925) gjordes en del undersökningar mera summariska. By- och sockennamn, namn på större gårdar och mera kända naturnamn blev således undersökta, men namn på torp och småställen, öknamn på hus och gårdar och flertalet marknamn blev tills vidare i åtskilliga socknar icke upptecknade. I senare år har undersökningarna fördjupats till att om-

fatta också dessa kategorier av ortnamn. Vad marknamnen beträffar, så har dessa ännu varit möjliga att i stort antal uppteckna i Nordskåne med dess mera omväxlande terräng av skog och åkerjord. Därvid har man kunnat urskilja dels namn av högre ålder, dels efter enskiftet nydanade namn. På Sydskånes slätter är marknamnen mindre väl bibehållna; bäst bibehållna är namnen på i terrängen mera framträdande höjder eller sankmarker och marknamnen på sådana gårdar, som länge har förblivit i samma släkt. Då gårdarna går över i nya släkters besittning, försvinner gärna marknamnen; för att få upplysning om marknamnen på en gård på slätten var förf. en gång hänvisad att uppsöka en man, som för 50 år sedan hade flyttat ifrån fädernegården, men på dess marknamn kunde han giva gott besked. Men märkligt är det, att på herregårdarna runt om i Skåne marknamnen fortfarande allmänt är i bruk. Det är deras större areal, som har gjort att namnen ännu har ett rent praktiskt behov att fylla. Men för att få dem upptecknade i genuina former har man att vända sig till den äldre arbetarebefolkningen på herregårdarna. — Ett rikligt material till jämförelse mellan marknamn för snart 400 år sedan och nutida tradition finnes i »Lunde stifts landebog«.

Till undersökare av ortnamn har man haft tillgång till några mera vanda upptecknare, som samtidigt är kännare av dialekterna, och det är i stort sett samma krafter, som förut är nämnda i samband med dialektundersökningar.

Också i Halland och Blekinge har dialektupptecknarna ägnat uppmärksamhet åt ortnamnens genuina former, särskilt Wigforss vid sina undersökningar i Syddahalland. Men för övrigt ledes undersökningen av ortnamnen i Halland och Blekinge ifrån Svenska Ortnamnsarkivet i Uppsala, sedan detta tillkom på 1920-talet. Bearbetningen är också långt kommen i Halland; två delar av Ortnamnen i Hallands län har utkommit 1948 och 1950, utgivna av kungl. Ortnamnskommissionen genom Jöran Sahlgren. Del 1 behandlar Bebyggelsenamnen i södra Halland (Höks, Tönnersjö och Halmstads härad) och del 2 Bebyggelsenamnen i mellersta Halland (Årstads och Faurås härad). Professor K. G. Ljunggren har i åtskilliga publikationer behandlat flera halländska ortnamn. — Blekinge representeras av en större namnhistorisk undersökning, rektor Bertil Ohlssons avhandling Blekingskusten mellan Mörrums- och Ronnebyån (1939), som behandlar namn på öar, holmar, skär och grund längs med denna kuststräcka. Den vidare bearbetningen av ortnamnen i Blekinge handhaves också av rektor Ohlsson, som är den främste kännaren av ortnamnen i Blekinge i nutiden.

Av ovanstående framgår, att åtskilligt är uträttat på de senaste 100 åren i de gammaldanska landskapen Skåne, Halland och Blekinge vad själva undersökningen och insamlingen beträffar, men de undersök-

ningar som återstår bör verkställas inom de närmaste åren. Bearbetning och publicering har också kommit i gång, men där återstår ännu mycket att uträtta på detta område. Och skall den bliva tillfredsställande genomförd, beror till stor del av tillgången på arbetskrafter och av ekonomiska utvägar. Vi hoppas att ingendera skall fattas.

Litteraturhänvisningar

ALLMÄNT

- Rietz, J. E.*, Svenskt Dialektlexikon. Lund 1867. Bd. III 1—2, register och rättelser av E. Abrahamson. Uppsala och Kbhñ 1955. (Kungl. Gustav Adolfs Akademien).
- Svenska landsmål*, tidskrift utg. av J. A. Lundell m. fl. 1879 —
- Lindqvist, N.*, Sydvästsverige i språkgeografisk belysning. Lund 1947. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund. 2.)
- Sjöstedt, G.*, Studier över R-ljuden i sydsvenska mål. Lund 1936. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund. 4.)

SKÅNE

- Areskoug, H.*, Studier över sydöstsånska folkmål. I. Helsingborg 1957. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund. 11.)
- Billing, G.*, Åsbomålets ljudlära. Sthm 1889.
- Bruhn, E.*, Ågonamn i Rönnebergs härad. Lund 1931.
- Brøndum-Nielsen, J.*, Dialekter og Dialektforskning. Kbhñ 1927.
- Från södra Sverige*. (Texter uppt. c:a 1880). Sv. Landsmål II:9.
- Hazeliuss, A.*, Ur de nordiska folkens lif (texter uppt. av Eva Wigström och N. Olsén). Sthm 1882.
- Ingers, I.*, Folkmålet i Oxie och Skytts härader. Malmö 1956.
- Ingers, I.*, Gammalt Malmöspråk (i Malmö Fornminnesförenings årsskrift 1938). Malmö 1938.
- Ingers, I.*, Skånes folkmål (i En bok om Skåne, I.). Lund 1936.
- Ingers, I.*, Språket i Lund. Dialekt och riksspråk i Lund och omnejd. Sthm 1957. (Skrifter utg. av Nämnden f. svensk språkvård. 15.)
- Ingers, I.*, Studier över det sydvästskånska dialektområdet. Lund 1939. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund. 5.)
- Lech, G.*, Skånemålens böjningslära. Lund 1925.
- Lech, G.* och *Ingers, I.*, Skånskt bygdemål (texter). Lund 1930.
- Ljunggren, K. G.*, Ortnamn i Frosta härad. 1948 (i Minnesskr. utg. med anledning av Frosta härads sparbanks 100-åriga tillvaro).
- Lunds slifts landebok*, utg. av K. G. Ljunggren och Bertil Ejder, I—II. Lund 1950—52. (Bd. III, inledning och register under arbete).
- Olsén, N.*, Södra Luggudemålets ljudlära. Sthm 1887.
- Palmér, J.*, Skånska ortnamn (i En bok om Skåne). Lund 1936.
- Roikjer, F.* och *Rasmussen, B.*, Oversigt over de skånske Dialekter (i Danske Folkemaal, h. 4—7, aarg. 6). 1932.
- Sahlgren, J.*, Hälsingborgstraktens ortnamn. Uppsala 1925 (i Hälsingborgs Historia).
- Sjöstedt, G.*, Folkmålet i Nordöstra Skåne (i V. Göinge hembygdsförenings skriftserie. III). Hässleholm 1955.

- Sydsvenska Ortnamnssällskapets årsskrifter.* (14 h.) Lund 1925—56.
Teckningar och toner ur skånska allmogens lif, utgifna af Skånska landsmålsföreningen. (Texter och folkmusik m. m.) Lund 1889.
Vide, S. B., Adam Jordan Kröger och hans dikter på Vinslövsmål (i V. Göinge hembygdsförenings skriftserie. III.) Hässleholm 1955.
Wijkander, Klara, Ortnamn på Kullaberg. (Ingår i Kullabygd xxx, Årsbok för Kullens hembygdsförening, Göteborg 1957).

HALLAND

- Bondeson, A.*, Halländska sagor. Lund 1880.
Kalén, J., Halländska gränsmärken. Göteborg 1924.
Kalén, J., Ordbok över Fageredsmålet. Göteborg 1923.
Möller, P. von, Ordbok öfver halländska landskapsmålet. Lund 1858.
Nilsson, S., Om folkmålen i Halland (i Halland, en bok om hembygden), 1938.
Ortnamnen i Hallands län. 1—2. Lund 1948—50.
Peterson, P. N., Ordbok över Valldamålet. Lund 1935—46.
Wigforss, E., Södra Hallands folkmål. Sthm 1913—18.

BLEKINGE

- Benson, S.*, Blekingska dialektstudier. I. Lund 1956. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund. 9).
Nilsson, K., Muntra folklivsbilder. Karlskrona 1879.
Nilsson, K., Gamla Abeteket. Karlskrona 1886.
Nilsson, K., Ord och talesätt. Karlskrona 1900.
Nilsson, K., Blekingskt folklif och öfvertro. Karlskrona 1910.
Ohlsson, B., Blekingskusten mellan Mörrums- och Ronnebyån. Lund 1939.
Pettersson, S., Blekinges folkmål (i Blekingeboken 1939).
Swenning, J., Folkmålet i Listers härad. Sv. Landsmål B. 36.
Thomasson, S., Sagor och sägner från Kyrkhults och Jämshögs socknar i Listers härad i Blekinge. Sv. Landsmål III:2.

Skånelands bondekultur i museer, arkiv och skrifter

En översikt

Av *Sigfrid Svensson*

»Startat av studenter« är en av Kulturhistoriska museets reklamdeviser. Det var 1882 som G. J:son Karlin tillsammans med några studentkamrater ganska improviserat grundade i Lund detta museum, som sedan blivit Sveriges största utanför huvudstaden. Initiativet föddes ur det praktiska behovet att skaffa rekvisita till de folkliga lustspel, med vilka man ville popularisera och finansiera de just påbörjade dialektuppteckningarna. Tanken var dock icke helt ny. Redan på 1870-talet hade De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening haft planer på ett etnografiskt museum, och förebilden var här liksom för Karlin det av Artur Hazelius 1873 grundade Nordiska museet. Men även Hazelius hade haft föregångare, främst smälänningen Gunnar Olof Hyltén-Cavallius, som genom pionjärarbetet Wärend och wirdarne (1863—68) fick en grundläggande betydelse för nordisk folklivsforskning. Om ett tidigt intresse för den gamla bondekulturen vittnar också, att när 1865 en fornminnesförening bildades i Halland avsåg den att även åstadkomma uppteckningar om folksed och folktro. En motsvarande förening bildades i Blekinge 1877 med uppgift att även samla etnologiska och kulturhistoriska föremål. Ett museum kom dock här först till stånd 1901, då Blekinge museum i Karlskrona öppnades. I Halland hade 1885 bildats Hallands museiförening, som ett par år senare erhöll museilokaler i den gamla stadsporten Norre Katt i Halmstad.

Innan och samtidigt som dessa lokala museer tillkommo i de forna danska landskapen bedrev Artur Hazelius här ett ivrigt insamlingsarbete. Det vittnar gott om den allmänna kännedom han skaffat sig om svensk bondekultur, att han redan några månader efter starten inriktar en huvudaktion på Skåne och särskilt på dess sydöstliga hörn, ty bortsett från övre Dalarna fanns vid denna tid i Sverige ingen så rikt utvecklad och så ålderdomligt behållen bondekultur som här. När sedan friluftsmuseet Skansen öppnades 1892 hörde byggnader från Blekinge och Hal-

land till de tidigaste förvärven, senare även kompletterade med en skånsk gård. Bl. a. i anslutning till dessa byggnadsförvärv men också genom Hazelius och hans medhjälparens tidigare inköpsresor och genom senare kompletteringar äger Nordiska museet från dessa landskap utomordentligt rika samlingar, främst av folkdräkter, textilier, målade bonader och annan folkkonst.

Med grämlse fann under tiden Georg Karlin i Lund hur små hans egna resurser voro. Även hans vän Bernhard Olsen hade redan före öppnandet av Dansk folkemuseum 1885 skaffat sig betydande samlingar också från andra sidan Öresund. Men för Karlin såg det dystert ut. Den stora entusiasm som hans företag väckt inte minst bland Lunds studenter fick inte något på längden bärande gensvar hos universitetsmyndigheterna. Under halvannat år (1886—88) var museet t.o.m. hemlöst och därmed kom i fortsättningen det och dess ägare Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige att vandra sina egna från universitetet skilda vägar. Med hänsyn till den ekonomiska beskedlighet och bristande expansionsförmåga, som då och långt framåt präglade det sydsvenska universitetet i motsats till Georg Karlins dynamiska kraft, torde denna klyvning i många hänseenden ha varit till museets fördel. Å andra sidan hade kanske museet genom en anknytning till universitetet tvingats till en stramare vetenskaplig inriktning på vad som enligt stiftelseurkunden skulle vara dess uppgift, nämligen att lämna en »klar och levande bild av folkets liv sådant det rört sig och ännu rör sig i södra Sveriges landskap, avtecknande sig i husgerådet och dräkten, i sysselsättningen och yrket». Nu började Kulturhistoriska museet som en bygdesamling men växte till ett museum av universiell läggning, där, för att använda Karlins egna ord, »intet av allt det med vilket ande och hand i förening uppfört den mänskliga kulturbyggnaden fick principiellt vara från samlandet uteslutet». Karlin hörde till den generation museimän, som voro allätare och för vilka inget mänskligt icke var samlingsbart. Stat, stad, landsting och enskilda företag lämna nu betydande årsanslag, men alltså äro de ekonomiska resurserna alltför begränsade i förhållande till museets omfång, och detta trots att dess nuvarande chef Sven T. Kjellberg på grundval av den starkt personligt präglade årsboken *Kulturen* kunnat bygga upp en museiförening med det enastående antalet av över 25.000 medlemmar. Det ideella berättigandet för att ett så stort museum ligger i en så liten stad ger dock främst universitetet och samlingarnas utnyttjande i undervisningen. Men därmed bör också staten taga ett naturligt huvudansvar för verksamheten.

På många sätt har alltså Kulturhistoriska museet kommit att skilja sig från den blygsamma samling på ett par hundra allmogeföremål i den Karlinska prästgården i Huaröd, som för 75 år sedan var dess upphov. Museets tyngdpunkt har överflyttats till de konstindustriella samlingarna,

främst av allmogetextilier, keramik, silver och glas, vartill kommer de utomordentligt rika grävningsfynden från det medeltida Lund, vilka också ha stort etnologiskt intresse. Jordbrukets, fiskets och de lantliga binäringarnas stora redskapsbestånd har däremot samlats mera tillfälligt och i begränsad omfattning. Har Kulturen delvis svikit sina ursprungliga uppgifter ifråga om tillvaratagandet av minnena av den sydsvenska folkliga kulturen, så har dock här istället trätt in en mycket stor skara av mindre drabanter, tidigare delvis även konkurrenter. Det var de hembygds museer, som under det nya århundradet snabbt växte upp. Museerna i Halmstad och Karlskrona ha redan omnämnts, de följdes snart av andra: 1896 bildades en museiförening i Kristianstad, 1902 i Hälsingborg, 1907 i Ystad, 1910 i Landskrona o. s. v. Malmö museum, som inrymmer i det ståtliga Malmöhus, har däremot sitt upphov ur ett vid 1800-talets mitt tillkommet naturhistoriskt museum. Alla dessa museer samlade till en början också allmogeföremål och först och främst enligt tidens inställning och intresse sådana av konstnärlig karaktär. Men tillvaratagandet av hemstadens egna kulturminnen stod naturligtvis också på programmet och i och med att stadens förvaltning mer och mer fått övertaga det ekonomiska ansvaret har också funktionen av stadsmuseum blivit dominerande. Utvecklingen har dock ingalunda gått schematiskt och varje museum utgör nästan här ett särfall.

Ända till den topografiska belägenheten fick Skansen i Stockholm verkan som förebild. Upp till landborgen ovanför museet i Hälsingborg flyttades tidigt ett par allmogebyggnader, en pittoresk början till ett friluftsmuseum. Det var vid en tid, när det såg ut som om de enda överlevande minnesmärkena av Skånes gamla byggnadsskick skulle komma att ligga utanför landskapet: Ravlundgården på Skansen och Näs-gårdarna i Lyngby. När Hälsingborgs stad 1918 mottog den stora donationen av den i stadens utkant belägna Fredriksdals herrgård, blev det därför en angelägen uppgift att här skapa ett friluftsmuseum för stadens omland. Efter ett förberedande inventeringsarbete gjordes en vacker början genom överflyttning till Fredriksdal av ett par fullständiga gårdsanläggningar, men den ursprungliga, storslagna planen kom icke att genomföras i sin helhet.

I Simrishamn bildades 1916 Föreningen för fornminnes- och hembygdsvård i sydöstra Skåne. Genom stadens litenhet och den omgivande bygdens rika och gamla bondekultur har museets karaktär av att först och främst vara ett bygdemuseum kunnat bibehållas och konsekvent fullföljas. I det stora spannmålsmagasinet Hafreborg har Österlens museum sedan 1956 fått högst originella och modernt inredda museilokaler, där husgeråd, redskap och ett rikt möbelmåleri exponerats. Statsanslag i form av s. k. lotterimedel har möjliggjort byggnadens restaurering.

År 1921 blev Albert Sandklef intendent för den lilla samling föremål,

som då sedan några år förvarades i Varbergs fästning. Därmed började detta museum sin särpräglade utveckling. Redan numerärt sett hör Varbergs museum till de större av de svenska provinsmuseerna, men framför allt framträder här samlingarnas vetenskapliga betydelse genom den planmässighet med vilken de tillkommit. Varbergs museum är i huvudsak ägnat halländsk bondekultur. Föremålsinsamling och forskning ha gått hand i hand, varigenom det slumpmässiga hopförandet av föremål i görligaste mån undvikits och samlandet istället kunnat inriktas på avgränsade uppgifter. Fältundersökningar ha bl. a. bedrivits beträffande byggnadsskick, linberedning, biskötsel och den halländska lantushållningen i gemen, undersökningar som återspeglas i museets föremålsbestånd och exponering. Liksom i Kulturhistoriska museet i Lund finnes här en omfattande utställning av de gamla bondenäringarna, ofta annars en obefintlig eller högst förkrympt del i de svenska museerna.

Efter hand uppstodo ytterligare museer och hembygdsgrårdar med verksamheten begränsad till ett enstaka härad eller ännu mindre område och i huvudsak inriktad på bondekulturen inom detta. I Skåne, Halland och Blekinge finnas ett femtiotal sådana anläggningar med i regel en hembygdsförening som ägare. Till de största hör det av Pehr Johnson skapade Göinge hembygdsförenings friluftsmuseum i Broby med ett stort antal hit flyttade allmogebyggnader. I Hässleholm finnes också ett omfattande nyordnat museum med tillhörande friluftsanläggning. En för ett hembygdsmuseum enastående lokal har i sydvästra Skåne Vemmenhög's härads fornminnes- och hembygdsförening i det som kulturminnesmärke bevarade Svaneholms slott, en gång i den stora jordbruksreformatorn Rutger Macleans ägo.

Vid den stora anhopningen av nytillkomna musei- och hembygdsföreningar särskilt på 1920-talet gjordes från centralmuseerna propaganda för att dessa mindre föreningar borde inskränka sin verksamhet till att in- och utvändigt skapa verklighetstroga helheter av de byggnader de tagit hand om men avstå från det museala föremålssamlandet. Dessa något kortsynta anmaningar — förf. hjälpte själv till! — skedde i oro för att museiskapandet skulle växa initiativtagarna över huvudet. Bekymren härför har väl också på många håll varit motiverade, bl. a. har katalogiseringen sorgligt nog ofta försummats, men det måste också nu erkännas, att hade inte dessa samlingar av enkla bruksföremål tillvaratagits av de lokala hembygdsgrårdarna skulle de nu ha varit förstörda. De större museerna ha ofta saknat resurser, ibland också vilja, att här systematiskt rädda ett till synes oansenligt men för kännedomen om den gamla bondekulturens historia oersättligt material.

För de lokala hembygdsföreningarnas inbördes bistånd men också för åstadskommandet av en hembygdsvård i bredare mening bildades 1922 Hallands hembygdsförbund, året efter tillkom Blekinge hembygds-

förbund samt 1928 Skånes hembygdsförbund. Sammanslutningar äro dock i och för sig föga effektiva som verkställande organ och de museala och kulturminnesvårdande uppgifterna växte snart till ett omfång, som ej kunde bemästras utan heltidsanställda, fackutbildade tjänstemän. Så tillkom från och med 1920-talets slut under riksantikvarie Sigurd Curmans ledning landsantikvarietjänsterna i Sverige, numera praktiskt taget helt avlönade av statsmedel men anknutna till de enskilda museiföreningarna eller hembygdsförbunden, vilka med anslag från städer och lands-ting svara för omkostnaderna för verksamheten.

Ytterst minimal är i regel den del av ett en gång existerande föremålsbestånd som museerna ha tillfälle och möjlighet att ta hand om. Men forskningen kan för sina ändamål inte nöja sig med kunskapen om enbart enstaka exemplar. Den måste veta vad som varit typiskt och allmänt eller blott tillfälligheter och kuriositeter och den behöver studera företeelsernas och föremålens sociala och geografiska förekomst. Museisamlingarna måste kompletteras med bilder och bilderna förtydligas med text om användning, tid och miljö. Varje museum måste ha det minimum av ett arkiv som förvärvsjournalen (»huvudliggaren») utgör. Omfattningen i övrigt beror på i vad mån man vill och kan skaffa sig upplysningar utöver vad som direkt gäller det förvärvade föremålet. Väsentliga delar av det gamla folklivet har inte heller tagit sig materiella uttryck: så i stor utsträckning i fråga om sociala förhållanden, sedvänjor, tro och diktning. Att genom uppteckningar även samla dylikt material omtalas också i de första museiföreningarnas stadgar, vilka därigenom inneslöt ett bredare vetenskapligt program än de enbart föremålssamlande efterträdarna.

Vid 1919 års riksdag väcktes motioner om en allsidig utredning av organiserandet av insamlingsverksamheten och utforskningen av den svenska allmogekulturen. Olika utredningar kommer också till stånd och på grundval härav fastställdes 1930 organisationen av de svenska dialekt- och ortnamnsundersökningarna. För traditionsinsamlingen i övrigt löstes frågan genom att statsmakterna från och med 1926 lämnade s. k. lotterimedel (senare ersatta med anslag å riksstaten) till de centrala institutionerna i Göteborg, Lund, Stockholm och Uppsala. Dessa anslag ha varit av avgörande betydelse för folklivsforskningens senare arbetsmöjligheter. Från de sydsvenska landskapen finnas upptecknings- och avbildningsmaterial i Västsvenska folkminnesarkivet i Göteborg, i Etnologiska undersökningen vid Nordiska museet och i Folklivsarkivet i Lund samt i samband med dialektuppteckningar i Landsmålsarkivet i Lund och från det kyrkliga folklivet i det av Hilding Pleijel 1942 grundade Kyrkohistoriska arkivet i Lund. Både från Nordiska museet och Folklivsarkivet ha bedrivits omfattande undersökningar av allmogens byggnadsskick,

från arkivet i Lund särskilt intensiva för ett par Skånehärader. Stora arkivsamlingar finnas också i Varbergs museum, i Skånes hembygdsförbunds arkiv (byggnadsskick) samt i mindre omfattning även i Karlskrona museum (fiske). Möjlighet till ett allsidigt uppteckningsarbete fick man genom en systematisk användning av frågelistor och särskilda ortsmiddelare; denna arbetsform organiserades vid Nordiska museet 1928, vid Folklivsarkivet 1932. Denna senare institution med C. W. von Sydow som grundare började sin egentliga verksamhet 1921, mindre delar av samlingarna äro dock äldre. I Folklivsarkivets verksamhet utgör sydligaste Sverige själva kärnområdet. Huvuddelen av samlingarna äro uppställda efter accession, härtil finnas mycket utförliga real- och ortsregister; bildarkivet är uppordnat efter innehåll, gårdsarkivet efter socknar. Bortsett från det topografiskt uppställda »byarkivet» äro Nordiska museets arkivsamlingar realordnade, svaren på frågelistorna därtill inbundna.

När det gäller att redovisa vad all denna samlarverksamhet givit i skrifter och forskning, måste det inledningsvis och förklarande angivas, att svensk folklivsforskning haft och har stora svårigheter för sina publiceringsmöjligheter och att resultaten därför äro att söka på många håll och inte sällan i populärvetenskaplig form — det senare ej enbart till nackdel. Under de perioder tidskrifterna »Folkminnen och folktankar» (1914—1944) och »Rig» (1918 ff) också varit organ för Folklivsarkivet i Lund är det sydsvenska inslaget särskilt starkt, men det saknas inte i årgångarna i övrigt liksom inte heller i de båda andra ledande publikationerna »Arv» (1945 ff) och »Folk-Liv» (1937 ff). I arkivets årsbok »Folkkultur» (1941—46) dominera givetvis bidragen berörande det sydsvenska verksamhetsområdet, liksom också i Kulturhistoriska museets årsbok »Kulturen» (1935 ff). På de olika landskapen inriktade periodiska publikationer äro »Skånes hembygdsförbunds årsbok» (1932 ff), den motsvarande »Blekingeboken» (1923 ff), den halländska »Vår bygd» (1916 ff) samt »Varbergs museum» (1950 ff), »Skånska folkminnen» (1922—1930) och den likaledes skånska årsboken »Säasä» (1942 ff). Härtill kommer ytterligare en rad lokalpublikationer: »Föreningens för fornminnes- och hembygdsvård i sydöstra Skåne skrifter» (1921 och 1926), »Bidrag till Bara härads beskrivning» (1923 ff), »Göinge hembygdsförenings årsbok» (1921 ff), »Gärds härads hembygdsförenings årsbok» (1935 ff), »V. Göinge hembygdsförenings skriftserie» (1952 ff) samt »Skrifter utg. av Örkelljungabygdens hembygdsförening» (1949 ff) m. fl. Att lämna en översikt av det skiftande innehållet i dessa publikationer är omöjligt. Av särskilt omfattande undersökningar må nämnas Sigurd Erixons bidrag om de blekingska bondgårdarna och deras eldstäder i »Blekingeboken» (1939 och 1941), Albert Sandklefs och Rolf G.

Bexells om halländska folkdräkter i »Vår bygd« (1933 och 1935), Inga Dahlins om blekingska folkdräkter i »Blekingeboken« (1934) samt Martin P:n Nilssons om Ballingslövs historia i »V. Göinge hembygdsförenings skriftserie« (1956). Samlade landskapsbeskrivningar med utförligare behandling av den gamla bondekulturen äro få: »En bok om Skåne« (1936—37) med bidrag av en rad olika författare samt »Hallands historia« (1956), där Albert Sandklef skrivit det stora avsnittet »Hallands bönder«. En serie uppsatser även berörande folklivet äro samlade i »Halländsk bygdekultur« (1925). Ytterligare en litteraturgrupp utgöras av sockenbeskrivningarna, vilka dock för dessa landskap både kvalitativt och kvantitativt äro mindre betydande än från många andra delar av Sverige. Några också för folklivsforskningen värdefulla lokalundersökningar ingå slutligen i de jubileumsskrifter åtskilliga banker utgivit i anledning av sina 100 års-jubileer. En viktig källpublikation är den av Sigurd Erixon och Sven Ljung påbörjade utgivningen av »Sveriges byordningar« (1955).

Ett antal monografiska framställningar föreligga för olika sidor av Skånelands bondekultur. År 1928 utkom Åke Campbells doktorsavhandling »Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet«, en på ett rikligt arkivmaterial grundad kartläggning av en rad naturgeografiskt betingade företeelser hos skånsk allmoge: odlingssystem, hägnader och byggnadsskick. Olika sidor av det skånska jordbruket behandlas i »Skrifter utg. av de skånska hushållningssällskapen« (1914—39). Albert (Andersson) Sandklef har skildrat »Linkultur i Halland« (1928), i nära sammanhang härmed står också hans bok »Om torkhus i Syd- och Västsverige« (1932) och ett ytterligare större arbete av hans hand är »Hallandsgårdar« (1953). Sigurd Erixons stora verk »Svensk byggnadskultur« behandlar också sydsvenskt byggnadsskick. Från folklivsforskningen närliggande discipliner ha kommit två akademiska avhandlingar, vilka meddela viktiga bidrag till kännedomen om skånsk bondekultur, den danske rättshistorikern Poul Meyers »Danske bylag« (1949) och sociologen Börje Hanssens »Österlen« (1952). Den skånska textilrikedomen har ägnats stora och praktfulla verk, främst dock i form av materialpublikationer: »Gammal allmogeslöjd från Malmöhus län«, utg. av Malmöhus läns hemslöjdsförening (1916—23), Lilly Zickerman, »Sveriges folkliga textilkonst«, del I: »Rölakan« (1937) samt Emelie v. Walterstorff, »Svenska vävnadstekniker och mönstertyper« (1940, till väsentlig del med material från Skåne, Blekinge och Halland). Förf:s egen doktorsavhandling är ägnad »Skånes folkdräkter, en dräkthistorisk undersökning 1500—1900« (1935). Även i två andra doktorsavhandlingar intar sydsvenskt material en framträdande plats, nämligen i Albert Eskeröds »Årets äring« (1947) och Mai Fossenius »Majgren, majträd, majstång« (1951). Omfattande traditionsuppteckningar ingå i Curt Wallins »Gravskick och gravtraditioner i sydöstra Skåne« (1951). De skånska majvisorna behandlas i C. W. v. Sydows skrift »God afton om I hemma är« (1917). Sydsvensk folkdikt-

ning är i övrigt sparsamt behandlad och utgiven, en materialsamling föreligger i C.-M. Bergstrands »Hallandssägner« (1949). En märklig halländsk folkminnesupptecknare har behandlats av Albert Sandklef i hans monografi om August Bondeson (1956). »Blekingskt bygdemåleri och dess mästare« (1951) är ett ståtligt plansch- och textverk över väggmålningar från 1800-talet.

Redan av dessa summariska antydningar framgår att litteraturen om den sydsvenska bondekulturen är starkt splittrad och svåröverskådlig. Endast för Blekinge föreligger en modern bibliografi i Gösta Otterviks »Litteratur om Blekinge« (1941). O. Cappelín, »Hvar finns Skåne beskriver?« (1909) är föråldrad och en halländsk bibliografi saknas helt.

Bondekulturens utforskning i Sverige har i första hand utgått från museer och arkiv och bedrivits av både fackmän och lekmän. Universiteten spelade länge en undanskymd roll och den akademiska undervisningen i ämnet var föga tillgodosedd. I sitt 1923 avgivna betänkande påtalade 1920 års folkminneskommitté också detta och att »redan såsom vetenskapen om vårt eget folk, dess odling i materiellt avseende och dess andliga egenart borde folklivsforskningen hava kunnat göra anspråk på en av de centralaste platserna i svenskt kulturliv«. Kommittén betonade bl. a. nödvändigheten av akademisk undervisning för insamlingsarbetets rätta bedrivande. Här hade redan då en pionjärgärning utförts av C. W. von Sydow, som sedan 1910 undervisat i folkminnesforskning vid Lunds universitet. Statsmakterna ställde sig dock länge avvaktande, det stöd som lämnades den akademiska undervisningen svarade icke mot de medel som kom själva insamlingsarbetet till del. Den Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning vid Nordiska museet, inrättad 1919, hade tillkommit genom donationsmedel. Men 1940 inrättades i Lund en personlig professur för v. Sydow och 1946 och 1948 tillkommo lärostolarna i nordisk och jämförande folklivsforskning i Lund, resp. Uppsala. Den betydelse denna vidgade undervisning har fått för utforskningen av den sydsvenska bondekulturen är det dock för tidigt att här yttra sig om. Olika regionala forskningsuppgifter ha i Lund tagits upp vid seminariearbetet i folklivsforskning: familje- och årsfester, sägner, möblering, möbelmåleri, textilier, kvarnar, fiske, taktäckning m. fl. Ett systematiskt uppteckningsarbete har Folklivsarkivet bl. a. ägnat brytningen mellan bondetradition och industrialism under 1800-talets senare hälft. De regionala studierna äro dock endast en sida av folklivsforskningen, som vetenskap är dess mål att söka sammanhang utöver både det lokala och nationella. När vi från Lunds horisont vill se oss omkring i världen blir Danmark den närmaste och naturligaste blickpunkten. Detta finner också sin bekräftelse i den litteratur och den forskning, varom här några antydningar lämnats. Men det är inte blott jämförelsematerial lundensisk folklivs- och folkminnesforskning fått från Danmark utan också uppslag, lärdomar och inspiration.

Kulturgeografien vid Lunds universitet

Av *Helge Nelson*

En livlig forskning inom historisk kartografi började i Sverige i samband med polarfärdernas blomstringstid under 1800-talets senare del. A. E. Nordenskiöld utgav två standardverk, »Facsimileatlas till kartografiens äldsta historia» 1889 och »Periplus, utkast till sjökortens och sjöböckernas äldsta historia» 1897. En annan eminent kännare av kartografiens och upptäckternas historia var Nordenskiölds medarbetare, riksbibliotekarie E. W. Dahlgren.

I denna tidsepok av polarfärder, avslöjandet av Afrikas inre och historisk-kartografisk forskning växte också geografien upp som en späd planta vid Lunds universitet.

Geografiska föreläsningar hölls där av den 1877 utnämnde adjunkten i historia och statskunskap Martin Weibull, som ansåg sin lärostol i statskunskap omfatta även geografi och med intresse föreläste i detta senare ämne. Efter 1888, då han blivit ordinarie professor i historia, uppehöll docenten i geografi och statskunskap H. H. von Schwerin, som 1884 disputerat på »Herodots framställning af Europas geografi«, upprepade gånger geografiundervisningen. Permanent fortgående föreläsningar i geografi ordnades emellertid först 1892, då docent von Schwerin förordnades hålla sådana och förrätta examination i geografi. Fem år därefter, år 1897, utnämndes han till e. o. professor i »geografi och historia«. Professuren förvandlades år 1909 till ordinarie professur i geografi. Redan i december 1912 avled von Schwerin.

När von Schwerin började sina geografiska studier fanns ingen officiell representant för ämnet i vårt land, och han fick sin geografiska skolning hos Tysklands ledande geografer. Afrika stod på 1880-talet jämte polarområdena i centrum av geografernas intresse, och 1885—87 företog von Schwerin en 18 månader lång forskningsfärd dit, särskilt inom Kongo-bäckenet. Bland hans skrifter märkes »Muhamedanismen i Afrika, Antropogeografisk studie«, Lund 1892, »Helgoland, Historisk-geografisk undersökning«, Lunds univ. årsskr. 1896, samt »Om kustfolks olika sjöduglighet«, Lund 1900, Universitetsprogram.

von Schwerins lärjunge Arnold Norlind gav i sin doktorsdissertation »Die geographische Entwicklung des Rheindeltas bis um das Jahr 1500«,

Lund 1912, en historisk-geografisk undersökning, som med utomordentlig lärdom och kritik utnyttjade den rika men motstridande litteraturen, kartmaterialet och arkiven. Han visade bl. a. hur den landförstöring, som man förr trodde ha skett särskilt under 1100- och 1200-talen, var en långsamt försiggående process, som redan därförinnan i stort sett var fullbordad. Doktorsavhandlingen fick stor uppskattning i Nederländerna.

Ett viktigt bidrag till medeltidens klimatologi gav han i »Einige Bemerkungen über das Klima der historischen Zeit» (Lund 1914), där han ur Monumenta Germaniae Historica och andra medeltida källskrifter gav en framställning av medeltidens klimatförhållanden och får till resultat, att dessa var ganska lika nutidens med endast något större årlig amplitud.

Det spirande kulturgeografiska intresset i Lund fick helt naturligt sin anknytning till de geografiska problem, som då diskuterades på den närliggande kontinenten.

I Uppsala hämtade de begynnande geografiska studierna sitt ämnesval från nordligare trakter. År 1895 disputerade Karl Ahlenius över »Olaus Magnus och hans framställning av Nordens geografi» och år 1897 Sven Lönborg över »Adam av Bremen och hans skildring av Nordeuropas länder och folk», båda historisk-geografiska arbeten, stödda på ett rikt material.

Av principiell betydelse är S. Lönborgs skrift »Historisk geografi» Ymer 1903, där han framhöll att skildringen av »Länderkunde» i forna tider, »exempelvis Sveriges beskaffenhet vid år 1700, är ett lika värdigt föremål för forskningen som den nutida geografien» och »att naturförhållanden, som under vissa historiskt givna förhållanden inverkade på ett sätt, kunna en annan tid under andra förhållanden däremot inverka på helt annat sätt eller kanske vara alldeles betydelselösa». Han kritiserade Ratzels läggning att finna »antropogeografiska lagar» utan föregående grundliga historisk-geografiska studier, samt framhöll, att det ej fanns något land, som har ett så enormt kartografiskt material för avlägsna tider som vårt. I »Sveriges karta, tiden till 1850» (1903) gav han en översikt av vår inhemska kartering från 1600-talets början. K. Ahlenius utgav samma år »Ångermanälvens flodområde», där han säger sig vilja introducera Ratzels metoder i svensk geografi, men där exaktheten och grundligheten i hans arbete beror på de äldre geografiska kartor och arkivmaterial han använde. Han blev den förste innehavaren av professuren i geografi i Uppsala år 1903.

År 1916 efterträdde jag v. Schwerin som professor i Lund. Han hade fått början till en institution, som under de följande åren utbyggdes och 1930 kunde överflytta i en nybyggnad, där den delar utrymmet med geologerna. Efter min avgång 1947 har professuren i geografi delats i två. Erik Ljungner var innehavare av professuren i geografi, företrädesvis

naturgeografi 1948—54, då han hastigt gick bort och efterträddes av prof. K. E. Bergsten år 1956. Professuren i geografi, företrädesvis kulturgeografi och ekonomisk geografi, innehades 1950—56 av D. Hannerberg, som sistnämnda år tillträdde professur i samma ämne vid Stockholms högskola. Hans efterträdare i Lund sedan 1957 är T. Hägerstrand. Under mina efterträdares tid har institutionens utrustning starkt ökat. Trots 960 m² utrymme och 37 salar och rum ropar geografiska institutionen i Lund enträget på vidgat utrymme.

Mellersta Sveriges bergslager är vårt äldsta industridistrikt och har under århundraden tack vare järnhanteringen haft central betydelse i svenskt näringsliv. Över området fanns tidigt ett rikt arkiv- och kartmaterial och omfattande litteratur. Förf. skildrade i »En bergslagsbygd. En historisk-geografisk överblick» (Ymer 1913) västra Västmanlands och Karlskoga bergslag och Jalmar Furuskog »De värmländska järnbruksbygderna» (ak. avhandl. Lund 1924) i ett mer ingående och detaljrikt arbete. Båda lägger huvudvikten vid näringslivets och bebyggelsens utveckling och kulturlandskapets omvandling i relation till bergsbrukets och järnhanterings utveckling under teknikens framåtskridande från 1500-talet till nutiden. Genom kartor belyses bebyggelsens och järnhanterings utbredning vid olika tidpunkter från 1540 till 1900-talets början. Genom sin talrikhet och detaljrikedom ger särskilt Furuskogs bebyggelsehistoriska kartor en både statisk och dynamisk bild av bebyggelsens framträngande och bygdbrytning samt av järnhanterings geografiska utspridning och följande koncentration. För båda förff:s framställning har varit av avgörande betydelse, att de växt upp i de miljöer, de skildrar, under en ekonomisk och social brytnings- och omvandlingstid.

Den första historiskt-geografiska undersökningen av en skånsk jordbruksbygd är Anna Kristofferssons »Landskapsbildens förändringar i norra och östra delen av Färs härad under de senaste tvåhundra åren. En kulturgeografisk studie» (ak. avhandl. Lund 1924). Hon har utnyttjat det rika beståndet av äldre och yngre lantmäterikartor. Som en motsvarighet till den modärna ekonomiska kartan kunde författarinnan sammansätta en ekonomisk karta 1794—1847. Hon gav en skildring av områdets kulturgeografiska prägel och dettas av odlingen påverkade omändring fram till modärn tid.¹⁾

¹⁾ Ett även ur kulturgeografisk synpunkt viktigt etnografisk arbete är Åke Campbells »Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet» (ak. avh. Uppsala 1928). Dess undertitel anger undersökningens huvudtema: Etnografiska studier över den skånska allmogens äldre odlingar, hägnader och byggnader.

Bland andra arbeten, som framgick från geografiska institutionen i Lund och berörde de gamla skånska provinsernas kulturgeografi, kan nämnas Gösta Nordholms studier över Skånes geografiska kartläggning före storskiftena, lantbebyggelsen i Skåne och de nordeuropeiska byarnas grundformer (SGÅ²) 1928, 1929, 1931). Ett mycket gammalt åkerbruk belyser Nordholm i »Forntida och medeltida åkrar i kungsmarken«, Skånes Natur 1937.

Sven Dahls på omfattande arkiv- och kartmaterial stödda »Torna och Bara. Studier i Skånes bebyggelse- och näringsgeografi före 1860« (ak. avh. Lund 1942) har sin stora betydelse genom utredningen av sambandet mellan jordartsregionerna och bebyggelsen, den kritiska framställningen av odlingsystem, växtföljder och bylägen samt den detaljerade framställningen av äldre svenska jordbruksförhållanden, storskiftets och enskiftets betydelse. I smärre skrifter har Dahl senare kritiskt behandlat bebyggelsehistoriska och agrara problem.

Sven Björnssons ingående och mångsidiga skildring av »Blekinge. En studie av det blekingska kulturlandskapet« (Lund 1946) ger från mitten av 1500-talet till nutiden en rikt dokumenterad framställning av landskapets näringsliv och bebyggelse mot bakgrunden av dess naturgeografi samt inverkan kultur faktorer.

Det är givet att jordbruket måste tilldraga sig lundageografernas särskilda intresse både som bygdbrytande faktor och som näringsgren. På grundval av jordbruksräkningarna indelade Gustav Ågren Skåne i jordbruksområden (SGÅ 1926). Nästan hela SGÅ 1945 ägnades åt Skånes jordbruk, en up to date skildring där sju lundageografer och fyra framstående jordbruksforskare (H. Lamprecht, O. Tedin, H. Åstrand och A. Örborn) i elva uppsatser gav olika sidor av jordbrukets förutsättningar, odlingsformer och inriktning. Arbetet är ett exempel på den kontakt institutionen haft med målforskningen på jordbrukets område.

Axel Wennbergs doktorsavhandling över Lantbebyggelsen i nordöstra Östergötland 1600—1875 (Lund 1947) har sitt särskilda värde genom att förf. vill belysa de bebyggelseformande krafterna med att följa de sociala förändringar och de nya arbetsformer, som uppträder inom jordbruket, samt genom den kritik han underkastar de kamerala handlingarna. Här som i andra herrgårdsområden synes herrgårdarnas privata räkenskaper och arkiv ge de säkraste uppgifterna rörande jordbrukets avkastning och arbetsorganisation.

En omfattande serie jordbruksgeografiska undersökningar har F. Lägner utfört. De viktigaste är »Veteodlingen i södra och mellersta Sverige« (ak. avh. Lund 1950) och »Syd- och Mellansvenska växtföljder« I, II (Lund 1955, 1956). L. har fyllt stora luckor i vår reella kännedom om

²) SGÅ = Svensk geografisk årsbok.

den historiska utvecklingen och den regionala förskjutningen i vår sädesodling och våra växtföljder.

Prof. D. Hannerberg ägnade sin uppmärksamhet under sin professorstid i Lund 1950—56 särskilt åt att föra tillbaka det agrar-geografiska studiet till medeltida förhållanden och att sammanställa dessa med utvecklingen i det kontinentala åkerbruket. I det nutida åkerbrukslandskapet söker han spåren av äldre jordbruksformer. (Die älteren skandinavischen Ackermasse, Lund. Studies in Geography, Ser. B:12, Lund 1955. — Byamål, tomtreglering och odlingsgång. Med särskild hänsyn till byamål i alnar. Kungl. Hum. Vet.samf. i Lund 1954—55).

Josef Westins doktorsavhandling (Lund 1930) är den första, som ger ett nordsvenskt skogflodsområde en ingående geografisk skildring under olika perioder (1550-talet, omkring år 1700, storskiftes- och lagaskiftes-tiderna samt 1920-talets slut) såväl ifråga om landskapsbilden som näringslivet.

Förutom på jordeböcker och andra kamerala handlingar samt lantmäterikartor har W. också kunnet stöja sig på brukens skogskartor.

En annan ak. avh. (Lund 1950), Yngve Nilssons »Bygd och näringsliv i norra Värmland«, behandlar också ett nordsvenskt skogsområde norr om Övre Fryken och söker likaså följa landskapsbildens förändringar från 1500-talet till nutiden. Kolonisationen av finnbygden och dess motsatte karaktär i bebyggelse och odling i förhållande till svenskbygden behandlas ingående. Utvecklingen under 1900-talet ses särskilt med hänsyn till näringsgrenarnas olika försörjningsförmåga.

En skånsk skogsbygd i dess kulturpåverkan behandlar Gunhild Weimark i »Studier över landskapets förändring inom Lönsboda, Örkeneds s:n, nordöstra Skåne« (ak. avh. Lund 1953). Hon använder sig av det rika kartmaterialet från 1684 till nutiden, men karterar också själv skogens sammansättning, gör markundersökningar på de gamla svedjemarkerna samt studerar arten av deras nuvarande skogväxt.

En näringsgeografisk undersökning av till ämnet mer ensamstående art ur lundensisk synpunkt är Carlo Rönnows »Renskötseln hos Arjeplogs fjällsamer med särskild hänsyn till Arjeplog lappby. Naturgeografiska förutsättningar och utformning« (SGÅ 1944). Den är ett betydande bidrag till kännedomen om renskötselns omläggning. Förf. har fått sin etnologiska utbildning genom prof. G. Hatt och fru E. Demant-Hatt — ett av de många exemplen på fruktbart svenskt-danskt samarbete. R:s arbete har krävt omfattande fältstudier.

De bergsbruksidkande områdena i Sverige har genom sitt utomordentligt goda källmaterial lockat flera lundageografer till ingående studier.

Elof Stoltz gav i SGÅ 1932 en historisk-geografisk och kulturgeografisk skildring av »Andrarums alunbruk. En försvunnen bruksbygd«. Som

sista alunbruk i vårt land upphörde det 1912. År 1637 började alunframställningen där. År 1766 hade bruket 899 inv. och »liknade en stad». 1929—31 upprättade Stoltz en karta över bruksområdet. Då påminde, förutom de väldiga stenbrotten, blott ett magasin och några spridda f.d. arbetarbostäder om den försvunna stadsbygden. Vid bränningen av alunskiffern använde man ved. Ett cirkelrunt område kring bruket var dess skogsomland.

Östergötlands bergslag har behandlats av prof. K. E. Bergsten (Lund 1946). Det omfattar ej obetydliga jordbruksbygder samt Finspångs bruk. Den näringsgeografiska karaktären belyses konsekvent i förhållande till de naturgeografiska regionerna. Skogarnas betydelse för bergsbruket, särskilt kolätgången, behandlas ingående, likaså Finspångs järnförsörjning. Från 1700-talet hämtar bruket sin järnmalm utanför bergslaget. Väg- och transportproblemen och samspelet mellan bruket och dess omland får nyanserad belysning.

»Norbergs bergslag samt Gunnilsbo och Ramnäs till omkring 1920» är temat för Allan Weinhagens ak. avh. Lund 1947. Området är en berömd gruv-, hytt- och hammarbygd. Förf. analyserar ingående tiondelängderna och kan därigenom följa hytt-teknikens utveckling. Han granskar förhållandet mellan tackjärnstiondet och det privilegierade smidet å ena sidan samt produktionen av tackjärn och stångjärn å den andra samt finner att skattläggningarna ger ett gott värde för produktionen de år, de verkställes, men att förhållandet mellan skatt och produktion blir allt osäkrare, ju längre tid som förgått från skattläggningen.

Industrigeografien f.ö. har varit föremål för undersökningar, dels av vissa orter och dels av olika industridistrikt i Sydsverige (Bj. Sterner, Hemindustribygden i Kinds och Marks härader, SGÅ 1927; Märta Caesar, Glasindustribygden i sydöstra Småland, SGÅ 1931). Två industrigeografiska doktorsavhandlingar ventilerades i Lund 1947: Helge Ståhlberg, »Smålands skogs- och träförädlingsindustrier», samt Lars Bjerning, »Skånes jord- och stenindustri. Dess utveckling, lokalisering och betydelse ur näringsgeografisk synpunkt». Båda avhandlingarna skildrar industriernas påverkan av natur- och kulturfaktorer och industriernas lokalisering, utveckling och förändring även för äldre tider. De är dock främst nutidsundersökningar och ger genom detaljerade och kritiska lokalstudier en överblick av industriernas olika art, arbetsförutsättningar och regionala utbredning. Sven Grundström har behandlat industrier och jordbruk i Norrbottens län (SGÅ 1946, 1947, 1949).

Det tidvis så livliga studiet inom den historiska kartografien har under senare decennier haft sin mest målmedvetna arbetare i doc. Herman Richter, Lund. Han gav 1929 en framställning av Skånes karta från mitten av 1500-talet till omkring 1700. 1. Textband med planscher, 2. Kartbilaga

(ak. avh.). Tillsammans med P. Dahlgren har han författat Sveriges sjökartor (1944). Richter utgav i ny upplaga den av Johan Månsson år 1644 författade »En Siö-Book, som innehåller om Siöfarten i Öster-Sjön» med kommentarer och ortnamnsregister (Lund 1925—28). Tillsammans med W. Norlind har R. utgivit nytrycket av Andreas Burei karta 1626, »Orbis arctoi nova accurata delineatio». Text och atlas, Lund 1936. Smärre bidrag till Skånes historiska kartografi har gjorts av S. Dahl, H. Nelson och G. Nordholm.

År 1918 publicerade förf. »Geografiska studier över de svenska städernas läge» och 1925—47 gjordes av lundageografer ett 20-tal undersökningar över enskilda orters »morfologi» (yttre stadsbild), industrikaraktär, omland (detaljhandelsområden, in- och utflyttningsområden m. m.) eller allmänna överblickar över svenska stadstyper, den svenska stadsbygdens ekonomiska karaktär, industrialisering och stadsbygdsbildning samt näringslivets och befolkningens utveckling inom olika typer av svenska städer. Bland förff. märkes G. Bauman, G. Ekstrand, E. Fredriksson, M. Overton, H. Rydberg m. fl. — H. G. Grytzell behandlar befolkningsförskjutningar inom London-området 1801—1911.

Från 1946 och under 1950-talet har lokaliserings- och omlandsstudierna genom E. Kant, S. Godlund, T. Hägerstrand m. fl. upptagits till behandling under delvis andra och vidare synpunkter och med större resurser.

Under sin tid som docent i Lund påbörjade prof. John Frödin den serie geografiska studier över de svenska fäbodarna (Siljansområdets fäbodbygd, skrifter utg. av Vetenskaps societeten i Lund 5, 1925), Bygdestudier i norra Jämtland (Lunds universitets årsbok, N. F. Avd. 1. Bd 24 N:r 1, 1927), som han sedan med utomordentlig konsekvens och energi fullföljt över Skandinavien, Europa och Medelhavsländerna. Härigenom har han skapat ett grundläggande verk över fäbod- och säterväsendet, övergångsformerna mellan nomadliv och fast bosättning samt de periodiska flyttningar, som karaktäriserar dessa bebyggelse- och näringstyper.

Genom undersökningen över Öland (Em.utv. Bygdeundersökningar, Bil. VIII:6 Öland 1909) blev jag förtrogen med emigrationen från ett svenskt jordbruksområde och dettas näringsgeografiska och ekonomisk-historiska bakgrund. Jag lockades att studera nybyggarsväsendet i Canada, som det pågick under 1920-talet och början av 1930-talet, och svenskarnas andel däri samt att undersöka de äldre områden av USA, där svenskar en gång till nämnvärd del slagit sig ned och i viss mån förvandlat dem till »svenskbygder». Mina resor företogs 1921, 1925, 1926 och 1933. Jag följde den åt norr fortskridande odlingszonen i Canada och konstaterade dess olika geografiska prägel: dess olika utbredning på urbergsterrängens ishavs- och insjösediment, dess mer sammanhängande karak-

tär på präriernas godartade moränleror och dess helt upplösta och splittrade karaktär i Br. Columbias alpdalar. Klimat och växtförädling, kommunikationsmöjligheter, de olika folkelementens egenskaper och kolonisationsmetoder, den statliga immigrantpolitiken etc. utgjorde ett komplex av faktorer, som också en gång gjort sig gällande i USA, där amerikaniseringen gått längre och nära fullbordats. 1920-talet var för både USA och Canada en brytningstid och snabb omvandlingstid ifråga om immigrationen, för USA slutet av immigrationen överhuvud. Jag tvangs därför att ge ett möjligast liktidigt tvärsnitt av den svenska stammens utbredning år 1931 i Canada och 1930 i USA i dess olika avsvenskning och amerikanisering.

»The Swedes and the Swedish Settlements in North America«, Skrifter utg. av K. Hum. Vetenskapssamfundet XXXVII, I-II (Atlas), Lund 1943 är därför ingen historia över den svenska stammen utan en *geografisk* överblick, avsedd som bas för mer djupgående geografiska, ekonomisk-historiska och sociologiska studier. Ett flertal uppsatser över ämnet finns i SGÅ. Rörande kolonisationen i Canada se H. Nelson, Nybyggarlandet, Sthlm 1922, The interior Colonization in Canada at the present day, and its natural conditions (Geogr. ann. 1923), Kolonisation och befolkningsförskjutning inom Canadas prärieprovinser (Ymer 1934).

Om man ej i begreppet regionalgeografi tvingar in en så mångsidig behandling av ett område att alla, utan blott väsentliga, geografiska drag ingår i dem, kan några av förut nämnda uppsatser också betecknas som regionalgeografi. Till denna grupp av regionala nutidssynteser på kausal grund hör förf:s Nordamerika, Natur, bygd och svenskbygd (Sthlm 1926), och Nordamerika, Natur och kulturbygd (Sthlm 1935), Anna Kristoffersson, Regionalgeografiska studier i mellersta Jylland (SGÅ 1931) och Det sörmålandska landskapet. En regionalgeografisk studie (SGÅ 1937) m. fl.

»Simrishamn med omland, studier i samhällsbyggande faktorer«, utgivna av AB. Ehrnberg & Sons läderfabrik, Simrishamn, under red. av förf. under medverkan av U. Ahlm, E. Gidlund, B. Hanssen och T. Hägerstrand, är väsentligen en samhällsgeografisk studie över »områdets näringsliv, befolkningsrörelser, yrkes- och socialgrupper« (ett band med kartbilaga, Lund 1949).

I alla länder har de starka omvälvningarna i politiskt, ekonomiskt och socialt avseende fört med sig ett ökat intresse för planerings- och andra samhällsproblem, som påfordrat också geografernas intressen. Den ökade specialiseringen och den snabba tekniska utvecklingen har också riktat in geografien på nya linjer.

Från 1940-talets mitt har professor Edgar Kant, förut professor i geo-

grafi vid Tartu universitet, varit verksam vid geografiska institutionen i Lund, numer som lärare i ekonomisk och social geografi. Framstående forskare med vid överblick på dessa områden, som redan på 1920- och 1930-talen lämnat stads- och omlandsundersökningen originella bidrag, har han givit de geografiska studierna vid institutionen rika impulser genom sin lärargärning och sitt författarskap. Bland det senare må nämnas uppsatserna i SGÅ över befolkningsförhållanden, inre omflyttning och städernas omland i Estland (SGÅ 1946, 1949), den kritiska diskussionen av »den sociologiska regionen, den sociala tiden och det sociala rummet» (SGÅ 1948) och »Migrationernas klassifikation och problematik» (SGÅ 1953).

Av lundageograferna har särskilt K. E. Bergsten, T. Hägerstrand och S. Godlund varit livliga författare på migrations- och omlandsområdet. Endast några få huvudarbeten kan här anföras. Samtliga dessa förff. vilja också konstruera prognoschemata.

I K. E. Bergstens avhandling om Östergötlands bergslag diskuterade han ingående Finspångs omland.

Ett betydande bidrag till migrationens och omlandets teori är hans Sydsvenska födelseortsfält (Lund 1951). Han diskuterar födelseortsfältens storlek och förändringar, deras förhållande till flyttningsfälten och analyserar flera landskommuner och städers dominansomland.

Doc. T. Hägerstrand upptog i SGÅ 1947 sina ingående studier över kulturspridning och flyttningsfält med flyttningsrörelserna i Asby s:n Östergötland 1840—1944 och i Simrishamn med omland »Flyttningarna till och från Simrishamn under 1900-talet» (Lund 1949).

Kulturspridningens etnografiska och kulturgeografiska betydelse var ett tema, som stod i centrum för etnografers och geografers intresse vid sekelskiftet. Den spelar en roll i svensk folklivsforskning. T. Hägerstrand hänvisar till prof. Sigfrid Svensson, som givit honom incitamentet till hans avhandling »Innovationsförloppet ur korologisk synpunkt (ak. avh. Lund 1953). H. hävdar här en korologisk kulturforskning, som lägger huvudvikten vid kvantitativa resultat och »har sin givna utgångspunkt i befolkningskartan och sina anknytningar bland andra samhällsvetenskaper» (a.a. s. 15).

Innovationsförloppet omfattar såväl uppkomsten som spridningen av kulturelement. H. indelar liksom G. Tarde (1895) före honom förloppet i tre stadier från en initialfas till ett utspridnings- och ett mättningsstadium.

Till dessa stadier måste också läggas en serie för oss geografer välbekanta begynnande och fortgående upplösningsstadier, där ett kulturelement i sin största utbredning ersättes av ett annat: ångan av elektriciteten och kraftverket, stångjärnshammaren av sågverk och annan trä-

industri, hästen av traktorn m. fl. välkända övergångsformer enbart i vårt lands näringsliv. Men i all sin bundenhet till befolkningskartan är denna utveckling också avhängig av den olikartade regionalgeografien, av naturtillgångarna och deras tekniska utnyttjande. H. skjuter t. v. undan det naturgeografiska elementet, som dock nästan alltid spelar en, om också dold roll i landskapets och näringslivets omdanande funktioner.

H:s avhandling är mer en uppslagsrik allmän metodlära än ett geografiskt specimen av äldre typ. Detta innebär ingen kritik i och för sig. Geograferna får gagn av de många uppslagen till metodiskt detaljarbete, som lika mycket kommer att bli fruktbärande för etnologi, sociologi, ekonomisk historia och andra samhällsvetenskaper vid studium av olika kulturelement i dessas historiska utveckling. Gränsdragningen mellan kulturgeografien och nämnda ämnen blir dock svår, om man ej har i minne, att kulturgeografien domineras av ett *komplex* av kulturelement och funktioner i nära avhängighet även av naturgeografien och att den särskilt vill ge ett *tvärsnitt* av nutida eller äldre tidsgeografi med dess dominerande funktioner och faktorer i olika utvecklingsfaser.

Hägerstrand har i likhet med förut nämnda förff. sökt införa »modeller», schemata för kulturspridning och migration. De utgör starka förenklingar av verkligheten och syftar att nå fram till prognoser av den framtida utvecklingen. Därmed lämnas grundforskningen, och målforskningen sätter in med dess lockelser til positiva bidrag till planhushållning och lokalisering men också med dessas osäkerhet. I det samhällsarbetet är stränga geografiska metoder önskvärda och viktiga.

Sven Godlunds avhandling »Busstrafikens framväxt och funktion i de urbana influensfälten» (ak. avh. Lund 1954) är liksom Hägerstrands ett vittne om det ökade sambandet mellan kulturgeografien och samhällsvetenskaperna f.ö. Förf. betecknar sin undersökning som trafik-korologisk. Han följer tillväxten och fördelningen av transportarbetet och dettas relation till befolkningstäthet och bebyggelse. Han skildrar bussnätets utspridning och visar, hur billinjetrafiken är på det intimaste förbunden med tätorternas betydelse och grad av centralitet. Detta problem har han förut behandlat i »Trafik, omland och tätorter» i *Tätorter och omland* (Lund 1951, Red. G. Enequist). Förf:s metod att bestämma en orts centralitetsgrad och omland grundar sig på detaljhandelns omfattning med bortseende från offentliga centrala inrättningar m.m. Han finner att »centralitetsomland och busstrafiksområden nära sammanfaller med varandra». Godlund genomarbetar sorgfälligt sina principdiskussioner och sina metoder.

Olof Nordströms diss. (Lund 1952): »Relationer mellan bruk och omland i Östra Småland 1750—1900» säger genom sin titel, att det är en omlandsundersökning för tre järnbruk och Kosta glasbruk under

äldre tider av hårda produktionsregleringar och under yngre tid med friare näringsliv. Arbetet utmärkes för ingående källkritik.

De kulturgeografiska studierna i Lund och annorstädes i Sverige har länge utnyttjat det värdefulla material av kartor och arkivalier, som lätt från skilda centrala verk i Sverige och lokala arkiv och institutioner kunnat föras till institutionen och där bearbetas. Några egna större samlingar har vid Lunds institution ej sammanbragts mer än av kartor och fotografier.

Av utomordentligt värde har varit den nära kontakt som uppehållits med folklivsarkivet och andra institutioner i Lund samt med geograferna i Sverige och Danmark.

År 1921 bildades Geografiska föreningen i Lund, vars medlemmar utgör en liten fackförening som vid sammanträden och exkursioner dryftar geografiska problem och aktuella frågor. Historik för verksamheten av G. Nordholm, 1921—30, finns i SGÅ 1931, av K. E. Bergsten 1931—40 i SGÅ 1941.

År 1925 startades Sydsvenska Geografiska Sällskapet med en vidare krets av geografiskt intresserade för att befordra de geografiska studierna vid institutionen. Det har från samma år utgivit en årlig publikation, fr.o.m. 1927 under namn av Svensk Geografisk Årsbok (SGÅ). Årgångarna 1925—1956 omfattar nära 9000 sidor uppsatser med resuméer på utländskt språk förutom kartor och planscher utom texten. I varje årsbok ingår en svensk geografisk bibliografi, under det första tiotalet av år utarbetad av H. Richter, sedan huvudsakligen av K. E. Bergsten. Den senare har tillsammans med A. Weinhausen upprättat ett register för årsboken 1925—34 (Lund 1935). För årgångarna 1935—50 har register utarbetats av Börje Nelson (Lund 1954). Historik över sällskapets verksamhet 1925—49 finns av H. Nelson i SGÅ 1949. De flesta av uppsatserna i årsböckerna — de som utarbetas av lundaforskarna — utges också som Meddelanden från Lunds geografiska institution. Därav har hittills fr.o.m. 1925 utkommit 351 n:r. Större avhandlingar, som ej publicerats på annat håll, har sedan 1929 utgått från institutionen som »Meddelanden: Avhandlingar«, av vilka hittills 31 utkommit, de flesta doktorsdissertationer. Av dessa är 20 i kulturgeografi och historisk kartografi, som omfattar bortåt 5000 sidor jämte planscher och kartor utom texten och två fristående atlashäften. Såväl årsböcker som meddelanden och avhandlingar användes som bytesobjekt med över ett hundratal in- och utländska institutioner.

Sedan 1949 har på utländskt språk utgivits Lund Studies in Geography i Två serier, A. Physical Geography (hittills 8 n:r) och B. Human Geography (hittills 18 n:r).

Sammanfattning.

Av den överblick, som här givits av det kulturgeografiska forskningsarbetet vid Lunds universitets geografiska institution torde framgå, att det länge varit mångsidigt inriktat på Sveriges näringsliv och bebyggelse och att forskningarna på grund av Sveriges utmärkta äldre kartor och kamerala arkiv fått en i hög grad historiskt-geografisk prägel, men att dessa studier också ofta förts fram till nutiden. Ett ännu större antal undersökningar rör aktuella förhållanden (bebyggelse-, industri-, jordbruks-, fäbod-, handels-, stadsgeografi-, migrations- och emigrationsundersökningar) med kausal bakgrund. Strävan har förelegat att betona alla avgörande geografiska faktorer, även de naturgeografiska elementens betydelse.

Under årens lopp har undersökningarna på olika områden blivit mer djupgående och mångsidiga och de mänskliga och sociala faktorerna beaktats allt mer samt undersökningarna också fått en mer systematisk karaktär och vid sidan av grundforskning en tendens till målforskning. Detta sista har gällt särskilt tiden efter sista världskriget med dess överallt i Europa rådande strävanden till bebyggelseplanering och lokalisering.

Team-work och samarbete med andra närliggande vetenskaper har allt mer gjort sig gällande.

Anmeldelser

Bornholm i folkevandringstiden.

Ole Klindt-Jensen: Bornholm i Folkevandringstiden. Nationalmuseets skrifter, større beretninger, II. 1957. 323 sider.

Resultaterne af de omfattende gravninger, som Nationalmuseet i de forløbne 10 år har foretaget på Bornholm under dr. Klindt-Jensens ledelse, er nu, prisværdigt hurtigt, i et stort og smukt udstyret værk gjort tilgængelige for den arkæologiske forskning og for offentligheden. Et så vældigt arbejde i felten som det, der ligger bag de nu afsluttede gravninger, har kun kunnet lade sig gennemføre med støtte af betydelige stats-tilskud og ved særlig indsats af arbejdskraft tilvejebragt ved samarbejde med Danmarks internationale studenterkomité, som formidlede bistand af udenlandske studenter. At publikationen har kunnet se dagens lys, skyldes anelige tilskud fra de store kulturfonds og Nationalmuseet.

Næppe nogen anden dansk provins er, hvad oldtidens historie angår, så gennemforsket som Bornholm. At dette kan siges, skyldes mere end noget andet amtmand E. Vedels og hans hjælper, lærer J. A. Jørgensens velkendte indsats i slutningen af forrige århundrede. Endnu i dag står Vedels to bøger om Bornholms oldtidsminder og oldsager som primære kildeværker, to ypperlige arbejder, der på én gang mestrede den alment tilgængelige fremstilling og opfyldte den videnskabelige forsknings strenge krav.

Mens Vedels bøger blev en omfattende Bornholmshistorie fra stenalder til vikingetid, har Klindt-Jensen sat sig et snævrere afgrænset mål, naturligt betinget af de nye gravningsresultater. Forfatteren sigter derfor kun mod en afløsning af Vedels afsnit om folkevandringstiden, den periode, som i øvrigt herhjemme almindeligt kaldes germansk jernalder. Inden for disse rammer har han nået betydelige resultater.

Fremstillingen indledes med et kapitel om de naturlige betingelser for bebyggelsen som optakt til bogens vægtigste afsnit: om gård og byggeskik. I tilslutning hertil drøftes gravskik og dødetro. Siden behandles kunsthåndværk, smykker, dragt, keramik og det øvrige jordfundne materiale. Ud herfra drages slutninger om øens næringsliv og handel i folkevandringstiden, om forholdene under krig, og endelig samles iagttagelserne i et velskrevet og levende slutkapitel om det bornholmske bondesamfund og dets kulturforbindelser.

Skulle man ud fra dette rige stof, som jo ikke her kan drøftes i enkeltheder, drage det vigtigste frem, må det blive de nye gravningsresultater, der belyser bosættelsesform, gård og byggeskik i forhistorisk tid, af betydning ikke blot for Bornholms, men for dansk bopladsforskning som

helhed. Bopladsgravningerne på Dalshøj og Sorte Muld i Ibsker sogn viser, at den nutidige bornholmske bebyggelsesform i enkeltgårde har overlevet i ubrudt tradition fra folkevandringstiden. På Dalshøj kan man endvidere følge en gård tilbage gennem den ældre jernalder, fra folkevandringstid til førromersk jernalder, repræsenteret ved et antal hus-tomter, den ene over den anden eller lidt forskudte. Selve husformen er langhusets, en 15—20 m lang, 6—7 m bred tomt med væggroft, der viste spor af jordgravede egestolper, hvis mellemrum udfyldtes af fletværk klinet med ler. Tagkonstruktionen afstøttedes af to parallelle rækker fristolper, således at de bornholmske huse altså viser nært slægtskab med gotlandske, ølandske, vestnorske og jyske former. Jævnside med de almindelige flade lerbelagte arnesteder er tillige afdækket bageovne med kuppelformet lerkappe af samme art som de ved Lundsgård på Fyn fundne, en vigtig iagttagelse, der på dette felt viser kulturindslag fra Midt- og Østeuropa i Danmark. Som i Jylland har man også i de bornholmske huse kunnet se spor af en opdeling i beboelsesrum og stald. Særpræget er det vinkelbyggede hus II fra Sorte Mulds folkevandringstid, der minder om gården ved Oksbøl fra jysk yngre jernalder. Fundene i de bornholmske husgulve er som helhed rige med gode dateringsmuligheder for de enkelte husniveauer. Tæt ud for et af Dalshøjs huse fandtes en nedgemt guldskat bestående af 17 solidi fra Valentinian III (425—455) til Anastasius (491—518). I begyndelsen af det 6. århundrede er da antagelig huset afbrændt under de krigstilstande, som synes at have rådet på øen på dette tidspunkt, og som også afspejler sig i øens tre tilflugtsborge, af hvilke Gamleborg i Paradisbakkerne er undersøgt ved de nye gravninger.

Disse antydninger har også kunnet vise, med hvor relativt stor sikkerhed arkæologiske udgravninger i visse tilfælde formår at tegne et fyldigt billede af en forhistorisk periodes materielle kultur. Hertil er teksten en god illustration. Hvad angår bogens fremstillingsform har det åbenbart været forfatteren magtpåliggende at puste liv i det tørre arkæologiske stof i et forsøg på at tegne kulturhistorie i lettilgængelig form. Her har han haft en heldig hånd. Det er virkelig blevet en let læselig, ja spændende bog, som de mange, der herhjemme interesserer sig for arkæologi, kan læse med glæde og udbytte.

Skulle der rettes en anke mod bogens »populære« form, kunne det måske være denne, at det for fagfolk, som studerer den for at benytte materialet til videre forskning, i visse tilfælde kan være vanskeligt at orientere sig. Det gælder således behandlingen af de bornholmske fibulaer, hvor det er forbundet med nogen møje at følge de for studiet vigtige fundkombinationer af de enkelte former. En fundliste opstillet som et simpelt skema og anbragt sammen med de mange fyldige materialeoversigter bag i bogen kunne her have afhjulpet et savn.

Denne indvending rokker dog på ingen måde ved den kendsgerning, at bogen står som et levende og originalt fremstillet stykke oldhistorie. Hertil kommer, at det vil være et nyttigt redskab for fremtidens forskning. Er Vedels værk ikke hermed overflødiggjort, vil det dog være udbygget med et rigt nyt kildestof, en række førstehånds iagttagelser, som giver nye perspektiver, især hvad bopladsforskningen angår. Selv over datidens religion kastes nye strejflys. På Sorte Muld afdækkede Klindt-Jensen således en offergrube, der gemte kranium og lemmeknogler af

en hest. På baggrund heraf skimtes en hestekult, der belyses med paralleller i Østeuropa, ja endog i det fjerne Sibirien. Overhovedet er det en styrke ved arbejdet, at det hele tiden trækker kulturforbindelserne op til de omgivende lande. Bogen nyder her gavn af, at Klindt-Jensen er en såre velorienteret forsker, der som få kender det europæiske sammenligningsmateriale inden for sit felt. Det giver perspektiv, så man forskånes for sognehistorie og tværtimod ser det regionale som led i en stor nordeuropæisk kulturkreds.

Erling Albrectsen.

Christian IX's Palæ.

Tove Clemmensen og Mogens B. Mackeprang: Christian IX's Palæ på Amalienborg 1750—1906. Gyldendal 1956. 250 sider.

For 15 år siden offentliggjorde museumsinspektør fru Tove Clemmensen i »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark« (1942) under titelen »Et Klunkehjem« en lille undersøgelse af nogle velbevarede møblerede interiører på herregården Broløkke fra perioden 1869—88, foretaget i forbindelse med Nationalmuseets herregårdsundersøgelser. Den såkaldte »klunketid«, der af eftertiden i regelen var blevet affærdiget som en stilforvirringens, stilløshedens eller smagløshedens periode, blev her for første gang taget op til behandling på lige vilkår med tidligere perioder i møbelkunstens historie. Især redegørelsen for møblernes placering og for tidens bevidste arbejde med møbleringsplaner var af grundlæggende karakter. Det kan ikke forbavse, om Tove Clemmensen har brændt efter at publicere det langt rigere materiale til belysning af klunketiden, der fandtes i Christian IX's palæ på Amalienborg, urørt som denne bolig praktisk talt stod fra den dag i 1906, da den gamle konge her lukkede sine øjne. I 1948 fik et hold af Nationalmuseets medarbejdere lejlighed til at foretage en grundig undersøgelse med opmåling og fotografering af palæets interiører. Tove Clemmensen var naturligvis en af deltagerne i dette arbejde. Sammen med dr. phil. Mogens B. Mackeprang har hun siden arbejdet videre med dette materiale, suppleret det med egne detailstudier i palæet og tillige på grundlag bl. a. af et omfattende arkivarbejde optaget en undersøgelse af hele palæets historie fra dets opførelse og af dets indretning og brug gennem tiderne. Samtidig med at palæet nu foreløbig står tomt for indbo for at underkastes en gennemgribende istandsættelse, foreligger da en stor og smuk publikation, rigt illustreret dels med ældre billeder og planer, dels med gengivelser af en del af Nationalmuseets opmålinger og fotografier optaget af museets fotograf Niels Elswing.

De to forfattere udtaler i bogens forord, at de har »bestrebt sig for, at den skal virke som en syntese af arkitektur-, interiør-, møbel-, kultur- og personalhistorie«. En boligs historie er jo ganske rigtigt ikke alene en skildring af dens ydre ramme, men også fortællingen om det liv, der har været levet i den — og rammen, livet og menneskene påvirker naturligvis gensidigt hinanden. Noget andet er, at mange sider af den daglige tilværelse unddrager sig senere tiders efterforskning, idet kilde-

materialet først og fremmest giver oplysning om det usædvanlige og de særlige begivenheder. Det gælder tydeligst for palæets første periode i privat eje. Langt mere for boligens historie betydningsfuldt hverdagsstof har selvfølgelig kunnet tilvejebringes fra de perioder, da palæet har været kongebolig.

Bogen indledes med en skildring af bygningshistorien fra det øjeblik i 1750, da den unge Severin Leopoldus Løvenskiold fik en kongelig opfordring til at bygge det ene af de fire adelige palæer omkring den nye Amalienborg plads. Fire år efter købtes det endnu ikke færdigbyggede palæ af den gamle rige og energiske grevinde Anna Sophie Schack for at indrettes til bolig for hendes stiftsønnesøn greve Hans Schack, der kunde flytte ind i det færdige palæ 1757. Hele den langvarige bygningshistorie har forfatterne fremstillet især på grundlag af en række dokumenter og regnskaber, som det er lykkedes dem at opspore i Rigsarkivet og på Schackenborg. Fra sidstnævnte sted stammer også en inventarfortegnelse fra begyndelsen af 1760'erne, der rum for rum giver oplysning om palæets møblering og de enkelte værelses benyttelse.

Den grevelige familie ophørte snart selv at bruge palæet. I en årrække beboedes det af forskellige lejere, bl. a. flere russiske gesandter. Efter Christiansborgs brand 1794 solgtes det som bekendt til kongen og tjente i to menneskealdre som bolig for Frederik VI som kronprinsregent og konge og for hans enkedronning Marie Sophie Frederikke. Om denne periode handler de to følgende afsnit. På grundlag af nye inventarlisters gennemgås først rummenes fordeling og udstyr efter kronprinsparrets indflytning, og derefter følger en kronologisk fremskridende skildring af dagliglivets hændelser og nogle historisk mere betydningsfulde begivenheder ved hoffet og af de i konsekvens af den skildrede udvikling (bl. a. kronprinsens tronbestigelse 1808) stedfundne ændringer i palæets indretning. Som et mellemstil fremtræder et kort kapitel om perioden 1852—64, da palæet husede Højesteret og forskellige andre offentlige institutioner og tillige tjente som bolig for flere private. Og så følger bogens sidste og største afsnit med overskriften: Residenspalæ for Christian IX 1864—1906.

I juli 1864 begyndtes en istandsættelse af palæet med henblik på dets indretning til residenspalæ for det nye kongepar. I marts 1865 kunde Christian IX og dronning Louise flytte ind i deres nye hjem. Nogle møbler var flyttede med fra deres hidtilværende bolig i Det gule Palæ, deriblandt enkelte ældre arvestykker. Men størstedelen af møblementet var nyt, udført til residenspalæet især af snedkermester J. G. Lund og hofstolemager C. B. Hansen. Møblerne prægedes af tidens mode — betegnende nok var der ved flere møbleringsforslag vedlagt franske reklamelitografier, der kom til at tjene som forbillede for nogle af de udførte møbler. I overensstemmelse med tidens boligindretnings-idealer prægedes interiorerne af overpolstrede møbler, sindrige gardinophængninger, portierer og svære gulvtæpper — medens møbelsnedkernes regninger ialt beløb sig til 24.000 rdlr., var den samlede udgift til tekstiler 34.000 rdlr. Palæets interiorer i Christian IX's tid gennemgås i dette afsnit rum for rum, således at der for hvert enkelt rum samtidig gives en redegørelse for de ændringer i indretning og benyttelse, der fandt sted fra 1865 til 1906. Der gives her mange værdifulde oplysninger om

den udvikling i smagen, der skete i løbet af disse 40 år. I 1860'erne skulde der være plads på gulvet af hensyn til damernes krinoliner (s. 172), ligesom der af hensyn til krinolinerne f.eks. konstrueredes en særlig type »polstrede damestole« (s. 154). I 1880'erne og 90'erne overfyldtes stuerne med møbler og andre genstande (s. 136, s. 145 osv.), og plys og klunker svøbte sig om møblernes træværk i en hidtil ukendt grad (s. 167). I den tilsyneladende forvirring i interiørbilledet var der dog en vis plan, der forstås, når man sætter sig ind i, hvordan stuerne blev brugt. Oplysninger fra furerjournaler, breve og dagbøger om hof-fets dagligliv sammenholdes her på talrige steder med det fortrinlige fotografiske billedmateriale (foruden Nationalmuseets nye optagelser især en række billeder taget af Julie Laurberg i tiden kort efter Christian IX's død) og med opmålinger af rummenes møblering. På grund af afsnittets disposition er de meget belysende kommentarer vedrørende disse og mange andre forhold spredt på forskellige steder under omtalen af de enkelte rum.

Christian IX's palæ er to gange med godt hundrede års mellemrum blevet fuldstændig nymonteret i overensstemmelse med den herskende mode (medens der ved kronprins Frederiks indflytning i højere grad var tale om en supplering af ældre møbler overflyttede især fra det nedbrændte Christiansborg). Man kunde have ønsket, at netop dette forhold havde givet anledning til af de skildrede enkeltheder at uddrage nogle almindelige karaktertræk til belysning af rokokkens og »klunke-tidens« boligkultur. Ingen vilde kunne have gjort det med større kyn-dighed end Tove Clemmensen. Det kan måske indvendes, at materialet er lovlig spinkelt for den første periodes vedkommende, men i bogens sidste afsnit vilde en sammenfattende oversigt i hvert fald utvivlsomt have lettet tilegnelsen af det rigt facetterede, men noget kaleidoskopiske billede af Christian IX-tidens boligvaner.

Nu må man atter og atter slå tilbage i bogen. Men man gør det for så vidt med glæde. Hvilken rigdom af alsidigt stof er her ikke bragt til veje — man kan som eksempel blot nævne oplysninger om spisevaner og køkkenforhold, om nipsets betydning, om portrætter, om selskabsliv, hverdag og dødsfald i kongehuset. Om de i teksten omtalte personer indeholder noterne biografiske meddelelser, der gør bogen værdifuld alene som håndværkerleksikon. Kun sjældent søger man forgæves op-lysning om berørte forhold eller genstande (Frederik V's buste s. 139 vilde man dog f.eks. gerne vide mere om). Hyppigere findes læsefrugter fra det grundige arbejde i arkiv og bibliotek, der måske nok uden skade kunde have været slettede i den egentlige tekst ved dennes endelige bearbejdning (d'Agar, Hunæus). I en iøvrigt fortrinlig note (nr. 265) med oplysninger om »mundtøjer« gennem tiderne — og af lignende noter er der mange — savner anmelderen en nærmere omtale af de endnu i brug værende elleve kongelige guldmuntøjer (Det kongelige Sølvkammer. Særudstilling på Rosenborg 1948. Katalog nr. 20). Men sådant er petitesse. Det afgørende er, at her foreligger en bog, af hvis rige indhold kulturhistorikere og kunsthistorikere fremtidig atter og atter vil kunne høste udbytte.

Gudmund Boesen.

Litteratur for lokalhistorikere 1957

Nærværende fortegnelse over lokalhistorisk litteratur fra 1957 støtter sig i hovedsagen på den af Gads forlag udgivne »Dansk Bogfortegnelse«. Der er endvidere hentet enkelte oplysninger i de historiske amtssamfunds årbøger, ligesom der fra enkelte samfund er givet supplerende oplysninger.

Bøgerne er opstillet efter forfatternavn eller det første betydende ord i titlen. Man skulle af fortegnelsen kunne se, hvor bøgerne kan erhverves, og i de fleste tilfælde er der endvidere givet oplysning om prisen på den billigste udgave af bogen bortset fra abonnement eller subskription.

Udvalget er gjort så omfattende som muligt, men alligevel vil en og anden nok savne enkelte værker i denne fortegnelse. Det er Fællesforeningens håb efterhånden at kunne udbygge fortegnelsen til at blive en virkelig hjælp for alle, der driver lokalhistorie. Samtidig ønsker man på denne måde at give samfundene en mulighed for at få kendskabet til deres egne publikationer ud i den videst mulige kreds. Medlemmerne opfordres indtrængende til i løbet af det kommende år at sende oplysninger om lokalhistorisk litteratur for deres forskellige områder til foreningens sekretær.

- Andresen, Sune:* Engelsholms historie. Folkeligt forlag (Danske tungs forlag). Odense 1957. 5.95 kr. Ikke i bogh.
- Bailum, Henry:* De Rønbjerg Rakkere. Skive 1956. 8.50 kr.
- Bastholm, Eyvind, Helge Christensen og Ole Hvid-Hansen:* Roskilde Amts og Bys Sygehus. 1857—1957. Bruuns boghandel, Roskilde 1957. 29.50 kr.
- Blomberg, Aage Fasmer:* Fåborg bys historie. Udg. af Fåborg Byhistoriske arkiv. Bd. 1—2. 40.00 kr.
- Budstikken* 1957. Udg. af Dansk Folkemuseum, Nationalmuseets 3. afd. 12.50 kr.
- Christensen, C. A.:* Danske middelalderlige regnskaber. 3. række bd. 1. Roskildekirkens jordebøger og regnskaber. Udg. af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. 1956. 20.00 kr.
- Cohn, Einar:* Privatbanken i Kjøbenhavn gennem hundrede Aar. 1857—1957. 1. halvbd. Tietgen-tiden. Udg. af Privatbanken 1957. 25.00 kr.
- Dalsgaard-Hansen, A. C.:* Varde skoler gennem 100 aar. Skoleinspektør A. C. Dalsgaard-Hansen, Varde 1956. 25.00 kr.
- Danmark før og nu.* Bd. 6 Øerne, bd. 3 København, Færøerne, Grønland. Hassings forlag 1957. 65.00 kr. pr. bd.
- Danmarks kirker.* Udg. af Nationalmuseet. Haderslev og Mariibo amter og København, S. Nicolai kirke; hft. 9—10. 15 og 5—6. Gads forlag 1957. Hhv. 12.00, 6.00 og 16.00 kr.
- Danmarks riges breve, Amtsudgaven af.* Udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab under ledelse af Franz Blatt. Ribe, Ringkøbing, Ålborg, Hjørring, Thisted, Viborg, Århus, Randers, Vejle, Præstø, Sorø, Frederiksborg og Holbæk amter samt Fyn, Lolland-Falster og Bornholm ved C. A. Christensen. 2. del, hft. 4 og 5. 1306—1322. 1.00 kr. pr. hft.
- Dybdahl, Vagn, Vello Helk og Finn H. Lauridsen:* Sagførere i Århus. Undersøgelser og aktstykker tilegnede Carl Holst-Knudsen. I Erhvervshistorisk årbog 1956, Universitetsforlaget, Århus. 16.25 kr.
- Dyggve, Ejnar:* Jellingekongernes mindesmærker. Af et festskrift i anledning af Vejle Amts Historiske Samfunds 50-års

- jubilæum. Munch Christensens boghandel, Vejle 1956. Kr. 3.50.
- Fortegnelse over stednavne i Ålborg amt.* Udg. af Stednavneudvalget. 1957. 1.50 kr.
- Frederiksberg gennem tiderne.* Bd. 6. Udg. af Historisk-Topografisk Selskab for Frederiksberg. 1956. 18.00 kr.
- Fussing, Hans H.: Bybefolkningen 1600—1660.* Erhvervsfordeling, ambulans, indtjeningssevne. (Skrifter udg. af Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur. 1). Universitetsforlaget, Århus 1957. 16.00 kr.
- Fynske Minder.* Udg. af Odense bys museer. Odense 1956. 9.00 kr.
- Garantiselskabet »Skive Folkeblad«s jubilæumsbog ved 50 års jubilæet 1. juli 1956.* Skive Folkeblads trykkeri. Ikke i bogh.
- Glostrupbogen.* Aarshefte for Historisk Selskab for Glostrup og omegn. Glostrup kommunebibliotek 1957. 5.00 kr.
- Gotfredsen, Edv.: Det Kongelige Frederiks Hospital.* Udsendt af Novo Terapeutisk Laboratorium a/s på 200-års dagen for indvielsen af det Kongelige Frederiks Hospital 30. marts 1957. 6.00 kr.
- Gregersen, H. V.: Niels Heldvad.* Nicolaus Heluaderus. En biografi. (Skrifter udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland. 17). Tønder 1957. 14.00 kr.
- Gregersen, H. V. og Peter Kr. Iversen:* Bjolderup sogns historie. Bd. 1—2. Tønder 1951—56. Førstelærer Jakob Holdt, Bjolderup, pr. Bolderslev. 25.00 kr.
- Hansen, Ernst Fr.: I det gamle voldkvarter.* Træk af et hus' og dets nære omgivelser historie i hundredåret for Nørreports nedrivning. Duplex-trykkeriet 1956. Ikke i bogh.
- Hansen, Georg:* Sædelighedsforhold blandt landbefolkningen i Danmark i det 18. århundrede. En kulturhistorisk undersøgelse. Det Danske Forlag 1957. 15.75 kr.
- Hegnsvad, Herluf:* Hans Nielsen Smed og hans slægt. Et bidrag til »De stærke jyder«s historie. Lohses forlag 1956. 22.00 kr.
- Heltoft, J.: Kongesædet i Jelling.* C. A. Reitzels forlag 1957. 5.85 kr.
- Jensen, Jens Marinus:* Niels Dael, 1857 — 20. juni — 1957. (Præsten Niels Dael, Liselund. Træk af hans levned). Aros, Århus 1957. 12.00 kr.
- Klindt-Jensen, Ole:* Bornholm i folkevandringstiden og forudsætningerne i tidlig jernalder. (Nationalmuseets skrifter. Større beretninger, 2). Nationalmuseet 1957. 75.00 kr.
- Klindt-Jensen, Ole:* Sorte Muld. Et besøg på Bornholm for 1500 år siden. Gornitzkas bogtrykkeri, Allinge 1956. 6.50 kr.
- Klitgaard, C.: Serreslev Sogn.* Udg. af Historisk Samfund for Hjørring Amt. 1957. Asger K. Jensen, Sct. Annavej 3, Hjørring.
- Landet bag digerne.* Hjemstavnsbog for Tønder amt og by. Udg. af Tønder kommune. 2. opl. Adjunkt Knud Fanø, Frieslandsvvej 21, Tønder 1957. 12.50 kr.
- Linde, Peter:* Mellem Vor Frue og Sankt Peder. Nørbys bogtrykkeri 1956. Ikke i bogh.
- Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog for 1957.* A. Thordrup, Nakskov 1957. 5.00 kr.
- Lyngby-Bogen* 1956. Bd. 4. hft. 1. Udg. af Historisk-Topografisk Selskab for Lyngby-Tårnbæk kommune. Knud Henriksens boghandel, Kgs. Lyngby 1956. 5.00 kr.
- Nellemann, Aksel H.: Kolding studenter 1885—1934.* Med historisk indledning ved Karen Margrethe Carstens. Johs. Barkholts boghandel, Kolding 1957. 30.00 kr.
- Nielsen, Richard, og Thorvald Sørensen:* Bogen om Bornholm. Danskerens forlag, Åbenrå 1957. 85.00 kr.
- Olsen, Gunnar:* Præsteindberetninger om sognekaldenes og kirkernes økonomiske forhold. (Bol og by. Meddelelser fra Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie 1). 1957. 4.50 kr.
- Petersen, Harry:* I Christian IV's København. Gads forlag 1957. 2.75 kr.
- Poulsen, Ejnar:* Viborg Amts Degne- og Skolehistorie. Eget forlag, Løvskaal pr. Bjerringbro 1957.
- Rasmussen, S.: Vridsted Fly Pastorats Sparekasse 1882—1957.* Skive Folkeblads trykkeri 1957. Ikke i bogh.
- Fra Ribe Amt 1957.* Bd. XIV, II. Udg. af Historisk Samfund for Ribe Amt 1957.
- Roussell, Aage:* Danmarks Nationalmuseum. Nationalmuseet 1957. 50.000 kr.
- Schæffer, Aage:* Christianshavns Apotek. Enhjørningapoteket. Nogle træk af apotekets historie 1707—1957. Christianshavns apotek 1957. Ikke i bogh.
- Skive Sparekasse 1857—1957.* Et sekel er gået. Skive Folkeblads trykkeri 1957. Ikke i bogh.
- Skivebogen.* Historisk Aarbog for Skive og

- omegn. 48. bd. Udg. af Historisk Samfund for Skive og Omegn 1957. 6.00 kr.
- Svenstrup, Carl*: Grenaa Bys Historie. En personalhistorisk-topografisk beskrivelse af byens ældre ejendomme og deres beboere gennem tiderne. Bd. C. Eget forlag, Grenå. 45.00 kr.
- Søllerødbogen*. 1956—57. Udg. af Historisk-Topografisk Selskab for Søllerød kommune, Mogens Funchs boghandel, Holte 1957. 2.00 kr.
- Sønderjyske årbøger*. Udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland. 1957 (2. halvbd.). Åbenrå. 7.00 kr. pr. bd.
- Telling, Søren*: Med Søren Telling paa jyske hærveje, i Dannevirke og Hedeby og gennem Gottorp musæets sale. Forlaget Nordan, Nørrevoldgade 22, København. 3.25 kr.
- Trap, J. P.*: Danmark. 5. udg. Bd. 5² Svendborg amt. Gads forlag 1957. 70.00 kr.
- Uhrskov, Anders*: Gribskov i dansk åndsliv. Rud. Pallesens bogtrykkeri, Hillerød 1957. Ikke i bogh.
- Wang, Otto*: Kolding Anno 1900. En samling artikler om det daværende Kolding. V. Schæffers forlag, Kolding 1957. 10.00 kr.
- Vendsysselske Aarbøger*. 1957. Udg. af Historisk Samfund for Hjørring Amt 1957. 6.00 kr.
- Wolsing, Jens*: Holeby. Historiske oplysninger. 2. del. Udg. af Biblioteket for Holeby og omegn 1956. Ikke i bogh.
- Øregård*. Udg. af Historisk-Topografisk Selskab for Gentofte kommune. Aug. Olsens boghandel, Hellerup 1957. 5.00 kr.
- Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt*. Bd. 44. Svegaards boghandel, Sorø 1957. 6.00 kr.

Institutionernes virksomhed

Nationalmuseets 1. afdeling 1956.

Vigtigere undersøgelser:

Gjerrild, Randers amt. Udgravning af en delvis ødelagt stenkiste med ca. 10 skeletter. Gravgoods omfattende keramik og flintredskaber. Een af de gravlagte er dræbt med en flintpil, der har gennemboret og fandtes siddende i brystbenet. Et kranium fremviser tydelige spor af trepanation. Fundet er fra sen enkeltgravskultur. (Udgravet af C. L. Vebæk).

Bornholm. Ved *Store Loftsgård* i Pedersker sogn er adskillige fladmarksgrave fra bronzealderen, der ligger dækket af flyvesandlag, blevet afdækket og undersøgt. I Østermarie og Pedersker sogne er der foretaget restaureringer og udgravninger af bronzealderhøje. (Ole Klindt-Jensen).

Broskov, Præstø amt. Fortsat undersøgelse af betydelig, stensat vejankægning fra ældre jernalder. Det er planen, at oldtidsvejen efter endt undersøgelse skal gøres tilgængelig for publikum, hvorfor inddæmningsarbejder foretages samtidig med undersøgelsen. (Georg Kunwald).

Ejsbol mose, Haderslev amt. Et nyt stort mosefund fra ældre jernalders senere del er blevet udgravet. Talrige våben, bidsler og beslag fremdroges. (M. Ørsnes i samarbejde med Haderslev Museum).

Lindholm høje, Ålborg amt. De udstrakte agerfelter i områdets østlige del er blevet afdækket og opmålt, og udgravningen af den resterende del af selve gravpladsen er i gang. (Th. Ramskou i samarbejde med Ålborg historiske museum).

Trælborg, Veerst skov, Ribe amt. Udgravningen af et voldanlæg med bevarede husrester fra germansk jernalder er blevet påbegyndt. (Olfert Voss).

Gammel Lejre, Roskilde amt. Fortsatte udgravninger på gravpladsen ved skibssætningerne. En rigt udstyret grav, hvori kunstfærdigt udførte metalbeslag til et træskrin, er bl. a. udgravet. Fundet dateres til vikingetid. (Harald Andersen).

Klebæk høje på Bække mark, Ribe amt. Påbegyndt undersøgelse af området omkring runesten, bautastensrække og to gravhøje. Anlægget, hvis oprindelige art var ukendt, synes at være resterne af en betydelig skibssætning, i hvis stævn runestenen har stået. (Olfert Voss og M. Ørsnes).

Den omfattende *registrering af landets oldtidsminder*, der er en følge af fredningsloven af 1937, er i 1956 blevet afsluttet i marken, idet 647 fredede høje er blevet kortlagt og beskrevet i Sønderjylland.

Af afdelingens ialt 55 udgravninger kan iøvrigt nævnes:

Ældre stenalders bopladser: Salpetermosen, Frederiksborg amt (H. Thrane). Soldalen, Bornholm (O. Klindt-Jensen). Sejro (O. Klindt-Jensen).

Yngre stenalders bopladser: Nagelsti, Lolland, jættestuetsboplads (M. Ørsnes). Bejsebakken, Ålborg amt, dolktidsboplads (M. Ørsnes). Toften, Skanderborg amt (C. L. Vebæk).

Yngre stenalderens grave: Høje, hovedsageligt overplojede, er undersøgt følgende steder: Ballermosen, Frederiksborg amt (Ebbe Lomborg), Udsholt, Frederiksborg amt (C. L. Vebæk), Grønninghøj, Ribe amt (M. Ørsnes), Hvirring, Skanderborg amt (C. L. Vebæk) og Sterup, Hjørring amt (C. L. Vebæk).

Eldre jernalderens bopladser: Smedjehøje, Fur, Viborg amt, bevarede husrester fra keltisk jernalder (M. Ørsnes). Vihoogård, Viborg amt, affaldsgruber med keramik (H. Norling-Christensen). Holgersdal, Vejle amt, affaldslag med keramik (C. L. Vebæk).

Eldre jernalderens grave: Kobbegårde, Frederiksborg amt, brandpletter (H. Norling-Christensen). Barup, Præstø amt, jordfæstegrave hvorfra glas, træbøtte med sølvbeslag, keramik og fibler (Olfert Voss). Øbjerggård, Præstø amt, jordfæstegrave (C. L. Vebæk). Bækmark, Ringkøbing amt (H. Norling-Christensen). Bække mark, Ribe amt, høje med urnegrave (M. Ørsnes). På Bornholm: gravpladserne Bøgebjerg, Mandhøj og St. Frigård (Ole Klindt-Jensen).

Af *restaureringsarbejder* kan nævnes gravhøje i Gærum og Flade, Hjørring amt, Veggerby og Bislev i Ålborg amt og Vester Thorsted, Rige amt, samt langdyssen ved Sotofte i Holbæk amt. Endvidere er de systematiske restaureringsarbejder under ledelse af konservator K. Thorvildsen blevet fortsat i Hjørring, Ålborg og Ringkøbing amter, hvor ialt 33 høje er blevet istandsat.

Nationalmuseets 2. afdeling i finansåret 1956/57.

Af de i beretningen fra forrige år nævnte arbejder er restaureringen af *ruinerne i Vitskøl* fortsat med kraft og *kryplen i Vor Frue kirke i Aarhus* færdig-restaureret. På *Æbelholt* er museet fuldført og åbnet for publikum; der er udgivet en udførlig vejledning som et hefte af serien Nationalmuseets blå Bøger. I denne serie er endvidere udsendt et hefte om Gurre og nyudgaver på dansk og engelsk om Trelleborg.

I kirkegulvene i *Vorgod* og *Vester Starup* er fundet interessante rester af trækirker.

På *Axeltorv i Næstved* er under vanskelige forhold afdækket tomten af kirken og tilstødende dele af klosterbygningerne fra det c. 1240 grundlagte gråbrødre kloster, der desværre måtte vige for et underjordisk garageanlæg. Man må meget ønske, at lignende anlæg, der er til ubodelig skade for byernes arkæologiske værdier, i fremtiden vil kunne hindres.

Ved *Pedersborg kirke* ved Sorø har det vist sig, at den for en menneskealder siden foretagne, meget hårdhændede restaurering har udslettet alle spor af en mulig ældre kirke på stedet. Derimod er der nord for kirken fundet betydelige blokke af murværk stammende fra en granitklædt rundbygning. I den kirkebakken omgivende vold bliver der foretaget snitgravninger.

Med støtte af en bevilling fra sølvsmed Kaj Bojesens fond er foretaget en undersøgelse af 2 skibsvrag i Roskilde Fjord ved *Skuldelev*.

Trojborg ruin ved Tønder er under udgravning. *Fyrkat-udgravningen* fortsættes.

Iøvrigt er de rutinemæssige undersøgelser for »Danmarks Kirker« samt undersøgelser og restaureringer af kalkmalerier og kirkeinventar fortsat.

Nationalmuseets 3. afdeling, Dansk Folkemuseum, i kalenderåret 1956.

Arbejdet i museet. Rækken af skiftende småudstillinger er blevet fortsat med en præsentation af vifter, sydeuropæisk keramik og endelig en del pyntegenstande, nips, brugsgenstande, tryksager m. m., som alle havde det til fælles, at de var udtryk for en heltedyrkelse af Napoleon.

Adskillige gaver har på værdifuld måde suppleret afdelingens samlinger. En meget væsentlig tilvækst udgør talrige prøver på tapeter, paneler, lofts- og vægmaling, stukarbejder o.l., som er hjemført fra københavnske saneringsområder. Fra Grenå stammer et fuldstændigt tintamaresqueteater, d. v. s. en scene, hvor tilskuerne af de agerende kun ser ansigtet gennem et hul i dekorationen, medens resten af figurerne består af malede dukkekroppe med bevægelige lemmer. Nævnes skal endvidere en del navneskjolde til begravelseslys fra visse landsbykirker i Nørre- og Sønderjylland samt Sydslesvig.

Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser har udsendt en spørgeliste med titlen Søndag og Kirkegang og en om ulden og dens behandling.

Undersøgelser i marken. Herregårdsundersøgelserne har omfattet Hessel, Støvringgård Kloster, Gjessinggård og Gunderslevholm. Bondegårdsundersøgelserne blev afsluttet for Lollands og Falsters vedkommende. Endvidere undersøgte de resterende dele af Sjælland, og berejsningen af Fyn påbegyndtes. Omfattende undersøgelser af boligindretning er også foretaget i de københavnske saneringskvarterer. Opmålingen af middelalderagrene i Borupris skov er fortsat, og det samme gælder forskellige andre undersøgelser. Af afdelingens mangeartede virke skal ellers blot nævnes medvirken ved fredning og restaurering af forskellige vandmøller.

Der henvises iøvrigt til den mere udførlige beretning for året 1956 i det af afdelingen udsendte tidsskrift »Budstikken« 1957.

Den kongelige Mont- og Medaillesamling 1956.

Der er i året indkommet 41 fund med ialt 751 mønter. De ældste mønter, som fremkom i et samlet fund, var 19 romerske denarer fra Nero (64—68) til Commodus (183). De fandtes i juli 1956 ved de af museumsinspektør Harald Andersen for Forhistorisk Museum, Århus, foretagne udgravninger i Illerup Mose. — Ved de af lektor Aage J. Davidsen, Bornholms Museum, foretagne, fortsatte udgravninger på Lilleborg i Almindingen er fundet 4 denarer, fra Antoninus Pius (154—155) til Lucilla (164—169) og 59 mønter fra Valdemar I til Erik Klipping, de fleste (43) fra Lund. Undersøgelserne fortsættes. — Ligesom i tidligere år er ved restaureringsarbejder i en række kirker i gulvfylden fundet mange spredt liggende mønter fra Valdemarerne til nutiden: Døstrup, Ørting, Norup, Undløse, Sønder Felding, Stenløse, Nørre Nebel, Veggerløse, Skrobelev, Stoense, Kirke Værløse, Hjarup, Kolt, Sneum, Magstrup, Rud og Vor Frue Kirkes krypt, Århus. — I et par tilfælde er fremkommet nye mønttyper fra Valdemar II Jylland.

Ny Carlsbergfondet har ydet bidrag til køb af en elektron stater fra Kyzikos, 4. årh. f. C., en didrachme fra Philip II af Makedonien og en denar fra kejser Augustus.

Der har i året været 21698 besøgende.

Iøvrigt henvises til Samlingens sædvanlige årsberetning, der udkommer i Nordisk Numismatisk Årsskrift.

Frilandsmuseet, Nationalmuseets 7. afdeling, 1957.

Det i tidligere beretninger omtalte husmandsbrug fra Dannemare på Lolland er nu genopført på museet og indviet den 16. april 1957.

Den nyerhvervede gård, Rotelau, fra Ejdersted er i 1957 opmålt og hjembragt.

Under ICOMS auspicer afholdtes i dagene 5.—9. juli en international kongres vedrørende frilandsmuseernes problemer. I dagene 5.—7. juli afholdtes kongressen på Nationalmuseet og Frilandsmuseet. Der var ialt 26 deltagere fra 12

forskellige lande. Den tredje dag var kongressen forlagt til »Den gamle By« i Aarhus, og i dagene 8.—9. juli til »Skansen« i Stockholm. — Overinspektør Uldall gjorde rede for planlægning og opbygning af frilandsmuseer samt for teknikken for flytningen af gamle bygninger.

I anledning af Nationalmuseets jubilæumsår har Frilandsmuseet i sommermånederne udvidet åbningstiden til kl. 19 samt aktiveret sine demonstrationer af gammeldags husflid, håndværk, folkedans m. m.

Den 26. maj aflagde den internationale ballet- og musikfestival besøg på museet, hvorfor der var arrangeret en særlig stor opvisning af folkedanse.

Med udgangen af 1956 havde museet for første gang et årsbesøg af godt 100.000 gæster.

De danske Kongers kronologiske Samling på Rosenborg 1956—57.

I samlingen er i det forløbne år ikke indlemmet egentlige nyerhvervelser. I forbindelse med istandsættelsen af riddersalen i Prinsens Palæ forud for Nationalmuseets jubilæum har Rosenborgsamlingen som depositum afgivet tre flamske gobeliner, der har hørt med til salens oprindelige udsmykning og nu atter op-hængtes der. Fra Nationalmuseets etnografiske afdeling deponeredes samtidig på Rosenborg et japansk lakskab, der i 150 år havde stået her på slottet og nu atter kunne anbringes på det rigt udskårne fodstykke, der var udført dertil i Christian V's tid, og fra hvilket det var blevet skilt ved selve skabets afgivelse fra Rosenborg til etnografisk samling i Worsaaes tid. Fodstykket underkastedes forinden en større istandsættelse af konservator Axel Christensen på Nationalmuseet. Endvidere er nogle af samlingens store ure fra 17. årh. blevet restaurerede. I Rosenborgs eget tekstilkonserveringsatelier er der arbejdet med istandsættelse bl. a. af dragter fra Christian IV's og Frederik III's tid og af riddersalens Christian V-gobeliner (som i de foregående år) samt af flere tekstiler fra herregårde og privatsamlinger.

I forbindelse med museumsugen i oktober 1956 udstilledes den række orientalske tæpper, der fra 1700 benyttedes som udsmykning under kongekroningerne og som normalt er magasinerede p. g. a. Rosenborgs mangel på forsvarlige udstillingsmuligheder (kunstigt oplyste rum). I april—maj 1957 afholdtes i anledning af dronning Elisabeths besøg i Danmark en udstilling af billeder og genstande til belysning af forbindelserne mellem det danske og engelske kongehus fra Christian IV til Christian IX.

Efter at samlingens hidtilværende direktør flhv. hofmarskal greve C. Trampe var død i juni 1957, er kabinetssekretær kammerherre G. Bardenfleth udnævnt til direktør fra 1. juli 1957.

Kunstindustrimuseet.

Ved årsskiftet 1955/56 udsendtes en omfangsrig og rigt illustreret publikation: Det danske Kunstindustrimuseums Virksomhed 1949—Marts 1954.

Blandt vigtigere ældre nyerhvervelser i den følgende treårsperiode fremhæves: Dronning Caroline Mathildes sølvforgyltde toiletgarniture, London 1766/7; terrin med fad af Louis Fournier's »bløde« porcelæn, København 1760—66; 14 kinesiske bronzespejle, 4. årh. f. Kr.—9. årh. e. Kr.; lavendelkrukke af Kielerfajance 1763—66; stort skab af lakeret træ, Kina 17. årh. og to hjørneskabe med indlægninger og bronzer, parisiske rokokoarbejder fra ca. 1750—60, udført af Migeon. Samtlige arbejder er skænket af Ny Carlsbergfondet. Blandt større testamentariske gaver skal fremhæves: Fransk, tysk og dansk porcelæn (kammerherreinde Laura Bernhoft f. Rée). Udenlandske og få danske

tinarbejder (kammerherre C. Lerche). Blandt erhvervelser af nyere kunsthåndværk fremhæves billedtæpper af Fernand Léger og Gromaire (Fonden af 7. januar) samt den årlige tilvækst af moderne dansk kunstindustri erhvervet for de dertil knyttede legatmidler.

Siden 1. april 1954 har der været afholdt 45 udstillinger i museet. Museets tjenestemænd har især været beskæftiget med arrangementet af: Kaare Klints Mindeudstilling (trykt møbelfortegnelse), Stolens Historie og Tønderkniplinger, samt ved de i bibliotekets udstillingslokale skiftende udstillinger af illustrerede bøger og værker fra billedsamlingen.

Ældre guld- og sølvsmedearbejder er samlet og nyopstillet i to særligt sikrede »sølvkamre« i pavillonon mod Amaliegade.

Under arbejde: Museets trykte beretning om virksomheden 1954—57 og et katalog over Kina-samlingen ved André Leth.

Tøjhusmuseet, august 1956 til juli 1957.

Almindeligt museumsarbejde. Den fuldstændige gennemgang og revision af kartotekskortene er fortsat. Katalogisering af militært meddelelsesmateriel er afsluttet. I anledning af den internationale museumsuge arrangeredes forskellige små særudstillinger, der belyste museets arbejdsområder og arbejdsformer. Endvidere har der været afholdt en særudstilling »Gamle hurtigskydere og nye«.

I maj 1957 afholdtes en international kongres af våben- og militærhistoriske museer med 79 deltagere fra 18 lande.

I sommerferien har der hver søndag i museets gård været afholdt demonstration af gamle skydevåbens brug.

Nyerhvervelser. Blandt nyerhvervelserne, der omfatter genstande i alle museets afdelinger, skal særligt fremhæves et eksemplar af Danmarks første jet-jager (Gloucester-Meteor) og en finsk flyveruniform, båret af en dansk frivillig, der faldt i vinterkrigen 1939—40.

Videnskabeligt arbejde. Museumsinspektør, dr. phil. Arne Hoff har fortsat sine studier over nyere dansk bøsse-mageri samt over 1600-årenes kunstbøsser. Museumsinspektør, cand. mag. Finn Askgaard har på en studierejse til Tyskland, Frankrig og Schweiz studeret militær- og civilvåben i de store samlinger der. Desuden har han fortsat sin biografiske behandling af bøsse-mager Bang og foretaget studier i ældre excercerreglementer med demonstrationsskydninger i tilknytning til kongressen for øje. Museumsinspektør, dr. phil. A. Bruhn Hoffmeyer har under en studierejse til Frankrig og Spanien fortsat sine harniskstudier. Museumsinspektør, cand. mag. Egon Eriksen har på en studierejse til Schweiz og Italien indsamlet materiale til det middelalderlige artilleris historie, og har siden bearbejdet det og bl. a. holdt et foredrag om problemer i middelalderens artilleri ved de våben- og militærhistoriske museers kongres i maj 1957. Museumsinspektør, dr. phil. M. Ellehauge har fortsat ydet assistance til 10. regiments fanehistorie. Manuskript til kortfattet dansk uniformshistorie nærmer sig afslutning.

Konservering. Den almindelige konservering er fortsat i alle 4 afdelinger. Vitus Berings to russiske støbejernskanoner er blevet behandlet efter tøjhusmuseets nye metode til konservering af havopfiskede jernkanoner. Denne metode er blevet offentliggjort ved et foredrag af museumsinspektør Egon Eriksen på ovennævnte kongres.

Konsulentvirksomhed. Mange genstande er blevet bedømt, og mange oplysninger er givet — ofte efter omfattende arkivstudier. Blandt opgaverne har været problemer vedrørende forhold i de gamle danske kolonier på Guldkysten og i Vestindien samt i Norge.

Landbrugsmuseet, finansåret 1956/57.

Arbejdet på Landbrugsmuseet, der i det sidste år har været en del hæmmet, dels på grund af personaleændringer, dels af pladmangel, er nu godt igang, idet der er udført ret store nyopstillinger, medens samlingens mange ikke udstillede vogne har fået foreløbig plads i en staten tilhørende gård ved Nærum.

Den fuldstændige katalogisering af samlingerne skrider godt frem og er for en af filialernes vedkommende gennemført (Ladelund).

Efter forudgående forhandlinger har museet fra Narodna Teknika, Beograd, modtaget en samling jugoslaviske landbrugsredskaber, bl. a. en komplet hjulplov med åg. Til gengæld er en samling danske landbrugsredskaber sendt til Beograd.

Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg 1956—57.

I årets løb er erhvervet en udsøgt samling hollandske fliser med maritime motiver, såvel enkeltfliser som flisekompositioner. Samlingen viser større og mindre skibstyper som illustration til skibets historie, men den giver tillige en smuk og værdifuld repræsentation af flisetyper i perioden fra ca. 1600 til op i 1800-tallet, såvel i blå som mangane farver. Samlingens fornemste stykke er en polykrom flisekomposition på 20 fliser med fremstilling af et hollandsk kanalparti med havn, utvivlsomt udført på Tichelaars fabrik i Makkum o. 1760—80.

Den vigtigste erhvervelse er en model af Fåborg Skibsværft, udført af konservator Chr. Nielsen på museets modelværksted. Den belyser værftet, som det så ud i 1880-erne. På beddingerne og ved kajen ses 5 træskibe på forskellige byggestadier; endvidere ses et større antal skibstørrere i arbejde, belysende alle arbejdssituationer inden for træskibsbygning. En model af kvasen »Danmark« af Hornbæk 1809 er ligeledes tilgået samlingen. Til sejlskibsafdelingen er bl. a. modtaget tegninger og malerier med fremstilling af briggen »Henriette Sophie« af København, 1843, briggen »Paul« 1856, briggen »Skjold« 1865, begge af det århusianske rederi C. Langballe, brigantinen »Die aufgehende Sonne« af Eckernförde og briggen »Triumph« 1875. Blandt nautiske instrumenter er bl. a. erhvervet et kronekompas af Iver C. Jensen Borgers fabrikat fra 1700-tallet og et Brown's gyroskopkompas. Af andre erhvervelser skal nævnes 24 raderinger af Reinier Nooms, kaldet Zeemann, med fremstilling af 1600-tallets skibstyper. Aubins sjældne værk »Dictionnaire de Marine«, Amsterdam 1702, et atlas af Jacques Chiquet fra 1719 samt Regiomontanus: Tabulae directionum 1550 indbundet sammen med Petrus Appianus: Cosmographia 1563. Denne bog, som er i et samtidigt bind, har tilhørt Tycho Brahe, hvis signatur den bærer, tilligemed et notat om at Tycho Brahe har købt den i sin tidlige ungdom for »1 Thaler, 4 Groschen«.

Den i de senere år gennemførte nyopstilling af betydelige dele af samlingerne er fortsat med indretning af et værelse for mindre sejlskibstyper opstillede i nye teaktræs-montrer tegnede af arkitekt Tyge Hvass.

I årets løb er katalogiseret 419 museumsgenstande samt 1006 fotografier. Museets bibliotek er vokset med 335 bind. Udskrivningen af kartotekskort til Søhistorisk kildeindeks og det bibliografiske kildeindeks er fortsat som hidtil. I den internationale museumsuge i oktober 1956 deltog museet med en særudstilling »Hvad gamle redskaber, tegninger og modeller fortæller om træskibsbygning«. Museumsbesøget omfattede i årets løb 66.244 besøgende, heraf 4.936 gratis. Af museets komite er direktør E. Maegaard og forfatteren Louis E. Grandjean udtrådt. Sidstnævnte har af helbredshensyn tillige ønsket at træde tilbage som kommitteret og som medredaktør af årbog og »Søhistoriske Skrifter«.

Odense Bys Museer 1955 og 1956.

Fyns Stiftsmuseum. Forhistorisk samling. I Skovby sogn, Skovby herred, er udgravet en højtomt med fund fra ældre bronzealder (periode II). I Ørslev, Vends herred, er med støtte fra Statens almindelige Videnskabsfond udgravet en boplads fra dolktiden, og på samme plads er undersøgt en hustomt fra førromersk jernalder. I Sønderby sogn er på Tokkehøj undersøgt en gravplads med 21 brandgrave fra førromersk jernalder. I Favrskov er afdækket 8 urnegrave fra yngre romersk jernalder. På Holsegaards mark i Brenderup sogn og i Kallerupvænget, Odense Sct. Knuds sogn er undersøgt bopladsgruber med keramik fra førromersk jernalder. På landbygningsmuseet »Den fynske Landsby«s grund udgravedes 15 urnegrave fra yngre romertid.

Montestræde. Kulturhistorisk Museum. Byrådet har godkendt et forslag til opførelse af en nybygning for de forhistoriske samlinger. Bygningen skal ligge ved Sortebrødre Torv som en del af museumskomplekset i Montestræde. Arbejderne vil medføre fjernelse af de gamle magasinbygninger, og byrådet har givet bevilling til opførelse af en magasinbygning, hvortil anvendes en bygning fra ca. 1630. Den indrettes specielt til magasin for de kulturhistoriske samlinger og ved beretningens afslutning var byggearbejderne stort set afsluttede.

I forbindelse med grundgravning på Albani Torv har man med støtte af en særlig byrådsbevilling kunnet følge udgravningerne. Det lykkedes at fastslå udstrækningen af den gamle kirkegård ved Albani Kirke og på torvets nordside undersøgte syv middelalderlige brønde, der havde et anseeligt indhold af pottes og lerkarskår fra 13—1400'erne. Fundet publiceret af Erling Albrechtsen i »Fynske Minder«, 1956.

Da ejendommen Overgade 9 og 11 skal nedrives af hensyn til gadeudvidelse, lod man foretage opmåling og bygningshistorisk undersøgelse af de to ejendomme. Overgade 9 kan føres tilbage til ca. 1600, og det lykkedes at fastslå den oprindelige ruminddeling. Overgade 11 indeholdt i stueetagen rester af den sal, som borgmester Thomas Brodersen Riisbrich lod indrette 1634. Man fandt et velbevaret kassette loft og andre bygningsdele, der blev overtaget af museet.

Blandt erhvervelserne skal fremhæves et sølvbæger, Odensearbejde c. 1625 med rådmand Erik Jorgensens initialer. Bægeret erhvervedes med tilskud fra Ny Carlsbergfondet.

»*Den fynske Landsby*«. Den sidste kænge af Tommerup præstegård blev opmålt, nedtaget og ført til museet, og efter at byrådet havde meddelt den fornødne bevilling, blev arbejdet på præstegårdens genrejsning påbegyndt. Arbejdet på rejsningen af Bladstrup teglværk blev afsluttet. Fra Fjellerup har man erhvervet et lille, enlænget hus fra ca. 1750 med den oprindelige ruminddeling, ildsted og alkover bevaret. Landbygningsmuseets restauration »Sortebro Kro« blev udvidet, således at der til den oprindelige bygning føjedes et lokale med plads til 50 gæster.

H. C. Andersens Hus. I anledning af 150-årsdagen for digterens fødsel bistod museet kommunen ved tilrettelægning af byens festligheder. Museets lokaler blev istandsat og delvis forsynet med nyt inventar. Byrådet har godkendt et forslag, hvorefter der oprettes en dispositionsfond til erhvervelser og publikationsvirksomhed.

Man har bl. a. erhvervet manuskriptet til »Han er ikke født«, Jerichau-Baummanns maleri »Digteren, der læser for et sygt Barn«, nogle dagbogsblade af H. C. Andersen fra skoletiden i Slagelse 1826 og et eksemplar af »Ungdoms-Forsøg«, 1822, H. C. Andersens første, trykte bog. Jean Hersholt har overdraget

sin store samling på ca. 500 bind engelsksproget litteratur af og om H. C. Andersen.

Carl Nielsens Barndomshjem. Da komponisten Carl Nielsens barndomshjem ved Nørre Lyndelse skulle nedrives på grund af vejforlægning, blev der på privat initiativ dannet en komité med det formål at sikre huset ved en flytning ca. 20 meter bort fra den oprindelige vejkant. Midlerne blev tilvejebragt, og komiteen ønskede, at et par af stuerne indrettedes til opbevaring af minder om Carl Nielsen med særligt henblik på hans barndomstid. Komponistens datter, professorinde Irmelin Eggert Møller stillede det fornødne materiale til rådighed, og 9. juni 1956 blev huset overdraget til Odense kommune, der havde besluttet at lade det administrere af byens museumsvesen.

Udstillinger og oplysningsvirksomhed. I tiden 14. okt.—6. nov. 1956 afholdtes i Møntergaarden en udstilling »Det gamle Odense«, der viste topografiske billeder fra byen. Udstillingen havde 5.275 gæster. I Fyns Stiftsmuseum afholdtes i april 1955 Edv. Munch-udstillingen, i oktober en udstilling af »Anna og Kresten Krestensens samlinger«, i januar—februar 1956 »Fynske Malere fra Jens Juel til Niels Hansen«, i oktober 1956 en retrospektiv udstilling af Emil Noldes kunst.

Efter forhandling med Nationalmuseet blev fire af dettes onsdagsaftener overflyttet til Odense i foråret 1955, og i efteråret 1956 afholdt museumsdirektør Svend Larsen en foredragsserie »Det gamle Odense«. Museumsinspektør Erling Albrechtsen tilrettelagde for A. O. F. to busture til historiske mindesmærker på Fyn. Man har i 1956 etableret et samarbejde med Odense Skolevesen, således at skolevesenet har anmodet overlærer Thierlein om at være kontaktperson mellem skolevesenet og museerne. I Den fynske Landsby havde man fast omvisning for skoler og selskaber i sommertiden.

Foruden de trykte årsberetninger for 1954—55 og 1955—56 har man udgivet »Fynske Minder« 1955 og 1956, H. C. Andersens »Billedbog uden Billeder«, ill. af Marlie Brande, »H. C. Andersen, Mennesket og Digteren«. Endvidere har man fra H. C. Andersen Samfundet overtaget udgivelsen af årbogen »Anderseniana« og udsendt bindet for 1956. Publikationerne udgives med støtte af det ovennævnte publikationsfond. Endvidere har Erling Albrechtsen udgivet »Fynske Jernaldergrave«, I-II.

Forhistorisk museum, Århus, 1956—57.

Museet har foretaget en række mindre undersøgelser over hele Jylland, hvoraf særlig skal fremhæves udgravninger af stensatte kældre fra romersk jernalder ved Knivholt og Frederikshavn samt romersk jernaldergrav ved Bjerringbro.

Af de større udgravninger afsluttede museumsinspektør Harald Andersen undersøgelsen af våbenofferfundet i Illerup ådal samt fortsatte udgravningen af skibssætningen og en hustomt ved Lejre og foretog prøveudgravninger ved Vædebro af en offerplads med menneskeskeletter fra ældre jernalder. Museumsinspektør Poul Kjærum afsluttede undersøgelsen af megalitbygden ved Tustrup, hvor alle mindesmærkerne nu er restaureret og hele området fredet. Ved udgravningen fremkom her et bikammer til den store jættestue samt brandgrave fra keltisk jernalder. De tidligere udgravninger af vej- og broanlæg fra jernalder ved Sjellebro fortsattes af museumsinspektør G. Kunwald. Under ledelse af professor P. V. Glob og med deltagelse af museumsinspektorerne P. Kjærum og T. G. Bibby, assistenterne Peder Mortensen, Viggo Nielsen og Bjørn Stürup samt docent Mogens Krustup og arkitekt K. R. de Fine Licht fortsattes arbejdet i

Den persiske Golf, hvor templer og oldtidshovedstad fra 3. årtusinde samt palæolitiske bopladser og æneolotisk køkkenmødding er under udgravning på Bahrain, medens der i sheikedommet Qatar på det arabiske fastland foretoges en arkæologisk terrænundersøgelse, hvorved palæolitiske, mesolitiske og neolitiske bopladser, højgrupper fra bronzealder samt helleristninger fandtes. En enkelt stenrose blev udgravet.

Museets personale er forøget ved museumsinspektør, mag. art. G. Kunwalds ansættelse, og en mellemstlig afdeling oprettet under museumsinspektør T. G. Bibby, M.A. En særudstilling af canadisk og grønlandsk eskimokunst holdtes i museets forhal juni—juli 1957.

Købstadmuseet »Den gamle By«, Århus, kalenderåret 1956.

Museet har lidt et stort tab ved sin mangeårige formand, landsretssagfører C. Holst-Knudsens død 20. nov. 1956.

Idet museet i almindelighed henviser til sin årsberetning, der er trykt i dets årbog 1956, s. 7—18, skal det af denne fremhæve åbningen af huset fra Lille Set. Hansgade i Viborg, der fandt sted 6. oktbr. Huset danner ramme om en samling til belysning af cyklens og symaskinens historie indtil tiden omkr. århundredskiftet.

Til en større udstilling af teaterfotografier på rådhuset har museet bidraget med et fyldigt udvalg fra sin teaterhistoriske samling, der i årets løb fik en stor forøgelse ved en testamentarisk gave fra skuespiller Chr. Hingsberg med talrige genstande, optegnelser m. v.

Mellem de øvrige nyrehvervelser skal særlig fremhæves en række lokalhistoriske malerier og forskellige ure, deriblandt et lommeur i guldkasse med Chr. VIII's kronede monogram, udført i Fritz Jürgensens værksted.

Byggevirksomheden i Århus har givet anledning til et omfattende arbejde med grundundersøgelser, der har bragt et righoldigt materiale for dagen. Disse arbejder er endnu ikke afsluttede.

Friluftsscenen opførte 1956 »Mester Gert Westphaler«.

Rigsarkivet, august 1956—juni 1957.

Afleveringer. Blandt afleveringerne fra offentlige myndigheder i 1956—57 indtager konsulatsarkiverne en fremtrædende plads. På foranledning af Rigsarkivet lod udenrigsministeriet ved cirkulæreskrivelse af 31. jan. 1956 samtlige konsuler og vicekonsuler instruere om at indberette, hvilke arkivalier der forefandtes fra tiden før 1920.

Gennem indberetningerne konstaterede man tilstedeværelsen af ca. 100 konsulatarkiver, hvoraf mange ganske vist er yderst mangelfulde. Enkelte af dem, således arkiverne i Cadix, Napoli, Lissabon og Funchal (Madeira), går mere end 100 år tilbage og indeholder utvivlsomt værdifuldt materiale til dansk handels og skibsfarts historie.

Udenrigsministeriet har nu hjemkaldt en række af disse konsulatsarkiver og afleveret dem til Rigsarkivet.

Højesteret har i oktober 1956 afleveret sine arkivalier fra perioden 1860—1890. Det afleverede er tilgængeligt uden særlig tilladelse.

Indsamlingen af arkiver fra modstandsbevægelsen er nu i det væsentlige afsluttet. Indsamlingen, der blev ledet af lektor, dr. phil. Jørgen Hæstrup, Odense, gennemførtes i to tempi: 1947—49, hvor resultatet blev 27 arkiver og 78 beretninger, og 1954—56, hvorved yderligere 27 arkiver og 55 beretninger kom tilveje. Man regner dog med, at der endnu vil dukke en del materiale op, især til belysning af mere lokalt afgrænset modstandsarbejde.

Blandt de største og mest centrale arkiver må fremhæves det materiale, der er afleveret af henholdsvis ambassaderåd Ebbe Munck, fhv. minister Frode Jakobsen og afdøde direktør K. G. Anker-Petersen (vedr. det danske råd i London) samt afdøde minister Thomas Døssings arkiv fra Moskvatiden 1944—45, afleveret af fru Augusta Døssing.

Modstandsbevægelsens arkiver er utilgængelige til 1970, medmindre tilladelse til benyttelse er indhentet fra giveren.

Da de kirkelige organisationers arkiver vil blive et vigtigt supplement til de officielle folkekirkelige arkiver, har Rigsarkivet foreslået en række af disse organisationer at aflevere deres ældre arkivalier. »Kirkelig Forening for den indre Mission i Danmark«, »Dansk Kirke i Udlandet« og »Det københavnske Kirkefond« har erklæret sig villige til at afgive eller deponere ældre arkivalier i Rigsarkivet.

Publikationer. I august 1956 udkom andet bind af »Statsrådets forhandlinger« udgivet af statsministeriet og Rigsarkivet ved overarkivar, dr. phil. Harald Jørgensen. Det nye bind omfatter tiden 16. november 1848—30. august 1850.

Rigsarkivet har desuden i 1956 udgivet et af arkivar Anne Riising udarbejdet katalog over håndskrifter i Karen Brahes bibliotek i Landsarkivet for Fyn.

I begyndelsen af 1957 udkom 22. bind af Kancelliets Brevbøger omfattende årene 1642—43. Det er tanken med udgivelsen af endnu 2 bind at føre serien frem til Christian IV's død.

Det fotografiske atelier. Rigsarkivets fotografiske atelier har i 1956 kunnet udnytte den større kapacitet, der opnåedes ved udvidelsen for to år siden. Antallet af optagelser er forøget med mere end 50 %.

Atelieret har i særlig grad været optaget af fotograferingen af moderne københavnske kirkebøger, der udføres på en bevilling fra kirkeministeriet. Endvidere har man haft en del arbejde i forbindelse med en af arkivleder K. Millech planlagt centralregistrant over arkitekturtegninger. Fotoordrerne fra udlandet er i stadig stigning. Der er bl. a. for fransk regning foretaget fotografering af dele af Øresundstoldregnskaberne.

Konserveringsafdelingen har i 1956 for Rigsarkivet og landsarkiverne samt i enkelte tilfælde for andre institutioner udført konserveringsarbejde på segl og ældre arkivalier. Behovet for dette arbejde er så stort, at man har måttet indføre en formelig rationering, således at arkiverne kun efter tur og i begrænset omfang kan indlevere arkivalier til konservering. En udvidelse af afdelingen er i virkeligheden allerede stærkt påkrævet.

Sideløbende med den almindelige konservering er der efter udenlandske forbilleder foretaget forsøg med neutralisering af blæksyre. Disse forsøg er faldet heldigt ud og indebærer, at man fremtidig kan forhindre, at den af syren fremkaldte opløsning fortsætter efter konserveringsprocessen.

Magasinerne. I maj 1957 afsluttedes et langvarigt ombygnings- og istandsættelsesarbejde i Rigsarkivets depotmagasin i Søkvæsthuset på Christianshavn, hvorved ekspeditionsarbejdet er blevet lettere betydeligt, ligesom der er skabt mulighed for en mindre udvidelse af reolpladsen.

I den Harsdorff'ske fløj ved Rigsarkivets hovedbygning er et magasinrum indrettet med forskydelige reoler (compactus-reoler), hvorved man sparer det meste af den plads, der ellers medgår til mellemgange. Det er første gang, at dette system, som allerede findes adskillige steder i udlandet, benyttes i Danmark. Dets anvendelse i allerede bestående bygninger begrænses imidlertid af de meget betydelige krav, den øgede belastning stiller til bygningens fundamentering.

Udstillingen. I anledning af 100-årsdagen for øresundstoldens ophævelse den 14. marts 1857 arrangerede Rigsarkivets museum en lille specialudstilling med arkivalier til belysning af toldens historie, herunder eksempler på regnskaber, traktater m. v. Udstillingen tilrettelagdes af arkivar Aage Rasch.

Aftale med mormonkirken. Med The Genealogical Society of the Church of Jesus Christ of Latter Day Saints (mormonkirkens genealogiske selskab) i Salt Lake City, U.S.A., har Rigsarkivet med undervisningsministeriets billigelse truffet aftale om mikrofotografering ved selskabets foranstaltning af en række vigtige arkivalier i Rigsarkivet og landsarkiverne, således matrikler, jordebøger, folketællinger, lens- og amtsregnskaber, tingbøger, kirkebøger m. v. Til gengæld for den ulejlighed, der påføres arkiverne gennem det øgede ekspeditionsarbejde, leverer Det genealogiske selskab — foruden et kopieringsapparat til brug i Rigsarkivets fotografiske atelier — 4 læseapparater, der vil blive opstillet i landsarkiverne.

Ved indgåelsen af denne aftale er det taget i betragtning, at man af sikkerhedsgrunde må være interesseret i, at vigtige danske arkivfonds fremtidig vil foreligge i fotokopi i U.S.A.

Folketællingsregister. På Rigsarkivets læsesal har arkivassistent Bj. Fabricius gennem nogen tid været beskæftiget med udarbejdelse af alfabetisk navne-register til folketællingen for København fra 1845, den første tælling ved hvilken fødested er opgivet. Indtil nu er de gamle bykvarterer sydvest for Gothersgade samt Christianshavn færdigregistreret.

Landsarkivet for Sjælland m. m., kalenderåret 1956.

Antallet af besøgende på læsesalen var 4712 (1955: 4373), og der blev til brug for dem fremtaget 35437 bd., pk. og læg (1955: 34012).

De i årets løb modtagne afleveringer og gaver udgjorde 1222 bd., 2215 pk. og 115 læg (152 hyldemeter). Der har i året 1956 fundet en stor aflevering sted fra Sorø amt, som foruden journaler og journalsager 1882—1913 samt repartitionsfonds- og skolefondsregnskaber også omfattede forligsprotokoller for Sorø amts forligskredse. Efterleveringer modtoges fra dommerne i Kronborg vestre birk, Frederiksberg birks 2. afd., Store-Heddinge, Roskilde (civil- og kriminal-dommer) samt Sorø. Heraf kan fremhæves afleveringerne af skode- og pante-protokoller, nemlig fra Ramsø-Tune hrd., Lejre hrd. og Roskilde købstad 1847—69 med realregistre, for Sorø by og birk 1883—90 med realregistre samt en række realregistre m. m. for Store-Heddinge købstad og Stevn-Fakse herreder 1853—1948. Fra politikredsene afleveredes kun fra politimesteren i Roskilde. Fra gejstlige embedsmænd modtoges afleveringer fra Falster sdr. herreds provsti, Terslev-Ørslev pastorat og fra Godthaabskirken i København (kontra-ministerialbøger for de Classenske boliger 1892—1909). Endvidere modtoges afleveringer fra amtslægen for Lolland-Falster og fra 1. udskrivningskreds (lægdssruller for 5. lægd, Frederiksberg). Via Rigsarkivet modtoges forskellige fyrarkiver. Mellem gaverne kan fremhæves arkivalierne vedrørende »Bangs virksomhed« (social virksomhed).

Kassationer af forskellige arkivalier udgjorde i 1956 ialt ca. 45 hyldemeter.

Ordningsarbejdet er fortsat efter samme linjer som i det foregående år. Udarbejdelsen af alfabetiske navneregistre til de forskellige arkivprotokoller er fortsat. Afsluttet er bl. a. de alfabetiske registre til de fra Sjællands Stiftamt afleverede executorboer og til Hof- & Stadsrettens skiftekommissions hovedregistre 1863—1879.

Landsarkivet for Fyn, 4. juli 1956—11. juli 1957.

Benyttelse. Landsarkivet har i kalenderåret 1956 haft et besøg på 2.621 (1955: 2.340), og der er på læsesalen benyttet 19.766 bind og pakker arkivalier (1955: 16.784).

Aflleveringer. Der er modtaget en række normale aflleveringer fra dommere, politimestre, præster (også præster for anerkendte trossamfund) og andre embedsmænd. Desuden aflleveringer fra menighedsrådene i Odense St. Knuds sogn, Nyborg og Faaborg, sidstnævnte gennem Faaborg byhistoriske Arkiv, der ligeledes har afleveret Faaborg Skib Broes Protocol 1797—1882. Søbysogaard ungdomsfængsel har afleveret en del godsarkivalier fra 1636—ca. 1909. Fra Landsarkivet for Sjælland er modtaget ministerialbøger fra de ikke længere eksisterende mosaiske menigheder i Assens, Middelfart, Bogen, Svendborg og Kerteminde.

Deposita. Ingen.

Gaver. Nyborg Museum har skænket en række brandforsikringsarkivalier fra Vindinge herred. — Frøken Ruth Sandager, København, har skænket en del arkivalier vedr. gården »Enighed«, Fodsløtte sogn. — Sigurd Engelstad, Oslo, har foræret Landsarkivet et mindre manuskript om familien Albech fra Svendborg og Norge.

Ordnings- og registreringsarbejder. Arbejdet med gennemgang og delvis omordning og omregistrering af godsarkiverne fortsættes. — Bogen kommune arkiv og Fyns lægeforenings arkiv er blevet ordnet og registreret. — Arbejdet med at skabe alfabetiske registre over viede og døde i købstæderne før 1891 er fortsat. Der foreligger nu sedler over viede og døde i Odense, Svendborg og Faaborg før 1891 samt over viede og døde i de øvrige fynske købstæder før 1814 (med undtagelse af Ærøskøbing, hvor man foreløbig mangler tiden 1742—1814). Sedlerne fra Odense vil i løbet af sommeren være renskrevet i 5 store foliobind, der vil blive stillet frem til publikums benyttelse på læsesalen. Sedlerne fra Svendborg og Faaborg er alfabetisk ordnet, de øvrige henligger endnu i kronologisk orden. Sedlerne vil kun ganske undtagelsesvis kunne stilles til publikums benyttelse, før de er renskrevet i protokoller. Dette arbejde er påbegyndt for Faaborgs vedkommende. — Arbejdet med af registersedlerne til skifte-, fæste- og borgerskabsprotokoller at skabe et stort alfabetisk personalhistorisk seddelregister er fortsat og kan muligvis ventes afsluttet i løbet af et års tid. — Et systematisk katalog over Karen Brahes håndskriftsamling (ved arkivar Anne Riising) udkom på 220 års dagen for Karen Brahes død 27. september 1956. Der arbejdes nu på at skabe et systematisk katalog over Karen Brahes Biblioteks trykte bøger.

Kassationer. Af Skovby herredsfogeds arkiv, Bogen byfogedarkiv, Bogen politimesters arkiv samt Assens—Middelfart lægekreds' arkiv er kasseret 54 bind og 67 pakker eller 5½ hyldemeter.

Landsarkivet for Nørrejylland 1956.

Landsarkivet har i 1956 haft et besøg på 3105 (1955:2880), og der er på læsesalen benyttet 30773 bind og pakker arkivalier. Der er ialt blevet afleveret 1536 bind og pakker, hvoraf de 88 er gaver. Der er bl. a. modtaget arkivalier fra en del provste- og præsteembeder, fra Kompedallejren for civile værnepligtige samt flygtningearkivalier fra borgmesteren i Holstebro og fra Vadum sogneråd. Sognerådsarkivalier er modtaget fra Asmild-Tapdrup, Haderup, No, Sejling-Sinding, Ørum-Viskum-Vejrum og Vinding-Vind kommuner. Endvidere er indkommet: Oversættelse af brev fra pastor Georg Mager, Reichenbach, med

oplysninger om slægten Bitsch (landsretssagfører Lindgaard Pedersen, Viborg), fattigprotokol for Vorup 1759—1802 (amtsrådsmedlem J. M. Jensen, Væt), diverse optegnelser af postmester C. Klitgaard, manuskript om Als sogn (sognepræst M. Larsen, Als) og arkivalier vedrørende afholdsbevægelsen i Viborg amt (Viborg byhistoriske arkiv).

I årets løb er størstedelen af de nyafleverede arkivalier blevet ordnet og registreret. Registreringen af bispearkiverne skrider godt frem og er afsluttet for Ribes og Ålborgs vedkommende. Samlingen af planer og tegninger er blevet registreret.

Forhandlingerne om Landsarkivets byggesag har været fortsat i 1956, uden at der dog i årets løb blev nået noget endeligt resultat. Det stod dog ved årets slutning klart, at sagen nu var ved at være i sin slutfase, idet både Boligministeriet og Undervisningsministeriet havde godkendt de af bygningsinspektøren i samarbejde med landsarkivaren udarbejdede planer, herunder også forslag om en ekstra kælderetage med compactus.

Landsarkivet for de sonderjyske landsdele, 1. juli 1956—30. juni 1957.

Af sager, der i årets løb er indgået, skal nævnes Lånekassen for Sønderjyllands arkiv, Åbenrå modstandsbevægelses kontor for særlige anliggender, dele af Dansk Samlings arkiv, forhandlingsprotokol for Dansk forening for Jyndeवाद og omegn, bygningssager, modtaget fra bygningsinspektøren i Odense, privatarkivalier, modtaget fra fhv. amtsforvalter J. Smith, afdøde museumsinspektør Frosts samlinger (væsentligst personalhistoriske).

De sidste år anførte registre til kirkebøger og personregistre, der var under udarbejdelse, er gjort færdige og indbundet i protokoller. Endvidere er der udarbejdet registre til Løjt kirkebøger og til Højer og Løgumkloster personregistre og påbegyndt registre til Bov og Nordborg kirkebøger. Der er udarbejdet personregistre til Frosts personalhistoriske samlinger og til fortegnelse over gårdenes besiddere i Døstrup sogn efter Døstrup kirkekrønike og til skiftesager i amtsretsarkiverne fra 1867 til 1920. Registret til Slogs herreds kontraktprotokoller er nu omtrent færdigt — der mangler kun eet bind — og sedlerne er ordnede alfabetisk, så de kan benyttes. Der er udarbejdet en fortegnelse over landsarkivets genealogiske og personalhistoriske manuskripter.

De i årets løb modtagne sager er ordnede og registrerede. Ordningen og registreringen af Gram godsarkiv er tilendebragt. Rødding højskoles arkiv og forskellige privatarkiver er ordnede, og der er udarbejdet brevskriverlister.

Erhvervsarkivet, 1. september 1956—31. august 1957.

Erhvervsarkivet har i det forløbne år modtaget ca. 2.500 bind og pakker, hvoraf en betydelig part udgøres af en ny aflevering fra Grosserer-Societetet (1925—49). Dette organisationsarkiv, der nu når ubrudt tilbage til 1742, er en overordentlig vigtig kilde til den danske handels historie. De omfattende afleveringer fra erhvervsorganisationerne er i øvrigt i år blevet fulgt op af Textilfabrikantforeningen for årene 1905—34, fortrinsvis sager vedrørende toldforhold og en forløber for en større aflevering, og af Trælasthanterunionen for 1917—46, hvori bl. a. er stof til belysning af to restriktionsperioder.

Krigstidsbetonet er også arkivet fra det for længst ophørte Det danske Papirgarnsselskab 1917—24, modtaget fra Textilfabrikantforeningen. I tilknytning til Industriraadets arkiv er der derfra afleveret Erhvervenes Pressesekretariat 1920—27. Et arkiv af særlig karakter er Akademiet for de tekniske Videnskaber 1937—52, d. v. s. størsteparten af ingeniør Vilh. Marstrands sekretærperiode, hvor Akademiet blev grundlagt og opbygget.

Af arkiver fra provinsens gamle købmandsgårde er der i år indgået to, nemlig en mindre samling fra den kendte Lars Holst, Skagen («kong Lars») 1780—1900, og den andrupske gård i Lemvig, det sidste sammen med en meget stor aflevering fra papir en gros firmaet A/S F. Hestbech & Co., Ålborg, 1800—1949. Dette firma, hvis indehavere var i slægt med Andrupperne, er oprindeligt grundlagt i Lemvig, men omkring århundredskiftet overflyttet til Ålborg. Fra shippingbranchen har mæglerfirmaet Carl v. d. Hude, Århus, afleveret nogle meget omfattende rækker journaler og kopibøger 1876—1930. Fra Århus er endvidere modtaget arkivet fra den netop ophørte Vald. Nielsens buntmagerforretning 1932—51; der var her oprindeligt bevaret en hel del fra tidligere år; men størsteparten blev ødelagt ved en schalburgtage i krigens sidste måneder. Sammen med handelsarkiverne må også nævnes Vilh. Trydes Boghandel, København, 1860'erne—1955 — de tidlige ting stammer fra forretningens grundlæggelse i Slesvig by, hvorfra den efter 1864 blev overflyttet til København. Som andre bevarede boghandlerarkiver giver også dette adskillige betydningsfulde træk til åndslivets historie.

Af større håndværkerarkiver er der kun et enkelt: A/S Magnus Nielsens Isoleringsforretning, Århus, 1865—1920, oprindeligt et murerfirma, der siden har specialiseret sig i isoleringsarbejder.

I tilknytning til tidligere afleveringer har Falcks Redningskorps afleveret abonnementssager for 1956 og A/S Maskinfabrikken Titan, København, sit brevarkiv for 1950 og 1951.

Af retsbehandlede arkiver kan året opvise store samlinger, fortrinsvis købmandsarkiver, fra dommerembederne i Fredericia, Lemvig, Odder, Skive, Vejle og Ålborg.

Håndbibliotekets tilvækst udgør 1.270 bd., hvoraf størsteparten er ældre og nyere økonomisk-historisk litteratur modtaget fra Textilfabrikantforeningen.

Arkivet har udsendt årgang 1956 af »Erhvervshistorisk årbog«. Som et tillæg til den medfulgte det i sidste beretning nævnte festskrift til nu afdøde landstretssagfører Carl Holst-Knudsens 70-årsdag.

Den mest afgørende begivenhed for Erhvervsarkivet har dog været, at man i slutningen af august 1957 begyndte at flytte arkivet fra de hidtidige lokaler i Aarhus Universitets bygninger til en selvstændig bygning i Carl Blochs Gade, nær byens centrum. Den nye bygning er ikke ny, idet den er opført i 1902 som banegård for privatbanen Århus—Hammel, der blev nedlagt i 1956. Bygningen blev i løbet af sommeren 1957 istandsat og indrettet til Erhvervsarkivet. I stueetagen er indrettet magasiner, på 1. sal kontorer, mødeværelse, læsestue, bibliotek og frokoststue og på 2. sal yderligere arbejdsværelser for personalet. Den omfattende flytning er planlagt til at vare ca. 6 uger, således at den ventes afsluttet omkring 1. oktober. Den nye bygning betyder, at der derved er skabt væsentlig bedre vilkår både for besøgende og for personalet.

Københavns Stadsarkiv, kalenderåret 1956.

I kalenderåret 1956 afleveredes til stadsarkivet fra de kommunale institutioner 480 bind og 1743 pakker arkivalier samt 3436 bind og 20 pakker tryksager. Som gaver og deposita fra forskellige institutioner og personer er modtaget 46 bind og 2 pakker. Ved publikationsudveksling med arkiver og biblioteker m. v. i ind- og udland samt andre håndbogsanskaffelser er arkivets håndbogssamling forøget med 357 bind og hefter.

Antallet af ekspeditioner til magistraten udgjorde 5304 stk. journalsager, 493 stk. protokoller, regnskaber m. v., samt 1340 stk. tryksager. Fra magistraten

tilbageleveredes til indsætning 4921 stk. journalsager og 551 stk. protokoller m. v.

Arkivets fonds benyttedes af 1900 besøgende, til hvem der ekspederedes 10.160 stk. arkivalier m. v. For offentlige institutioner og private personer i ind- og udland foretoges 52 mere omfattende historiske undersøgelser, hvortil anvendtes ialt 1330 stk. arkivalier m. v.

Af tidsskriftet »Historiske Meddelelser om København« udsendtes 4. række IV binds 9.—10. hefte.

Stadsarkivets fotografiske atelier har for offentlige (hovedsagelig kommunale) institutioner og private udført 6656 mikrofotograferinger, 6942 andre fotografiske arbejder og assisteret ved 22 lysbilledforevisninger. I samarbejde med stadsingeniørens direktorats kloakkontor har det fremstillet en instruktionsfilm vedrørende kloaktunnellering (16 mm, sort/hvid, 16 b. i sek., magnettone, spilletid ca. 45 min.). Tunnelleringsmetoden, der vises, har Københavns kommune taget i anvendelse som den første i Skandinavien, hvorfor filmen skal tjene til instruktion af såvel hjemlige som fremmede teknikere. Ca. 25 % af filmen er tegnefilm (levendegjorte skematiske fremstillinger), resten viser maskinanlæg, arbejdsgang etc. I 1957 er 2 andre film sat i arbejde, nemlig henholdsvis Københavns fisketorv og vedrørende etableringen af den nye forbindelse mellem Sjælland og Amager.

Frederiksberg Stadsarkiv, finansåret 1956—57.

Frederiksberg Stadsarkivs hovedvirksomhed i det forløbne finansår har ligesom tidligere bestået i arbejdet med den kommunale forvaltnings akter, men desuden har man i talrige tilfælde ydet bistand ved fremskaffelse af oplysninger til offentlige myndigheder uden for kommunen, f. eks. politiet, skattemyndighederne og folkeregistrene.

I tiden fra 1. april 1956 til 31. marts 1957 har der fra arkivet været foretaget 2462 egentlige udlån. Af øvrige ekspeditioner (oplysninger o. lign.) har antallet været 3301, medens arkivet har været besøgt af 1083 personer. Der er i årets løb sket en tilgang af arkivalier på 21274 stk. (enkeltsager, bind og pakker). Blandt disse kan anføres alle akterne vedr. benzin- og olieationeringen i Frederiksberg Kommune i efteråret 1956. Der er i årets løb kasseret næsten 9 tons arkivalier.

Den i begyndelsen af 1955 ved hjælp af fra Økonomi- og arbejdsministeriet henviste kontorister påbegyndte registrering af alle frederiksbergske borgere 1868—1923 er fortsat.

Det kongelige Bibliotek, finansåret 1956—57.

Det kgl. Bibliotek har i efteråret 1956 udgivet 3. årgang af sit årsskrift »Fund og Forskning i Det kgl. Biblioteks Samlinger« indeholdende bl. a. artikler om H. C. Andersen, Jørgen Andresen Bolling, K. Kroman, Constance Mozart, F. C. Olsen og Struensee.

Biblioteket har i sine egne lokaler afholdt 13 udstillinger, hvoraf især følgende har personalhistorisk interesse: I anledning af 50-årsdagen for Henrik Ibsens død (23. maj 1906) afholdtes en Ibsen-udstilling. I oktober 1956 markeredes 50 året for den store flytning fra Det kgl. Biblioteks gamle hjem til den nuværende bygning med udstillingen »Det kgl. Biblioteks bygning 50 år«. Omkring 100-årsdagen for Joakim Skovgaards fødsel (18. november 1856) arrangeredes udstillingen »Joakim Skovgård som bogkunstner«.

I tilknytning til Københavns Universitets mindehøjtidelighed 7. december

1956 på 300-årsdagen for Niels Stensens immatrikulation fremlagde Det kgl. Bibliotek i Universitetets forhal en mindre udstilling af Stensens bøger med supplerende billeder og håndskrifter.

Håndskriftafdelingen har bl. a. erhvervet følgende:

Forfatteren Henrik Vilhelm Lundbyes stambog. Brev fra Christiern II.s datter, Christine af Lothringen, til kardinal Caracioli, Pavia 2. september 1537. Pastor Laur. Chr. Huulegaards (1779—1848) stambog. Proprietær Henry Alfred Oxholm Smidts familiearkiv. Lektor Henning Hagerups optegnelser om slægten Hagerup samt afskrifter af breve fra og til hans fader, vajsenhusforstander i Tønder Vilh. Hagerup. Professor Chr. Vilh. Nielsen (1833—1919): »Gamle Minder«. Stamtavle over familien Zoëga. Anonym. Udarbejdet i 18. århundrede med senere tilføjelser. 1 stambog tilhørende præsten Joh. Chr. Theodor Schröder, 1777—1814, med mange indførsler fra hans huslærertid på Brahettrolleborg 1802 og hans rejse med grev Ditlev Reventlow 1805. Afd. hospitalsdirektor G. Brøchner-Mortensen: »Erindringsbilleder. 1952«; efterladt manuskript. Niels Stenfeldt: Historiske Skitser. Dr. phil. Gudmund Schütte: Bibliografi over egne trykte arbejder 1893—1956. Fru Helene Tidemand, f. Hilarius-Kalkau's efterladte papirer. Heri 1) breve til hendes moder Vilhelmine Hilarius-Kalkau, f. Erichsen, 2) hendes fader proprietær Valdemar Hilarius-Kalkau's kalendere 1878—1916 og arbejdsjournal for Gundsogaard 1884. Afskrifter, taget af professor W. Norvin, af breve fra Charles Bonnet, især til Louise Stolberg; tidligere deponeret i Rigsarkivet. Bibliotekar Julius Margolinsky: Forfatterinden Ella Melbye, f. Hancke's jødiske afstamning. H. Friis-Petersen: Dimittenderne fra Vesterborg Seminarium. 1957. En stambog med indførsler 1770—71 fra Leipzig, Göttingen, Lausanne, Paris m. m. af danske og norske, desuden C. G. Heyne, C. M. Wieland o. a. »Ahnensliste Welding, für Birgit von Rennenkampff, geb. Welding in Stade 1956«.

Kort- og billedafdelingen har i det forløbne år modtaget følgende større gaver: Fra Gyldendal ca. 1.900 portrætter og topografiske billeder, af højesteretssagfører Bernt Hjejle 9 portrætraderinger af Hans Nicolai Hansen, fra Gerda Utzon-Frank ca. 100 fotografier af professor Einar Utzon-Frank og hans familie og venner, af overinspektør Kai Uldall 89 danske portrætter (familierne Uldall, Langkilde og Engelstoft), fra boet efter fhv. fuldmægtig i finansministeriet E. A. Schütte ca. 500 portrætter og topografiske billeder, gennem kaptajn Axel Pontoppidan 135 portrætter fra hofjægermesterinde Bech, af fru Edith Philipp en samling portrætter af Georg Brandes og hans kreds og fra boet efter fru Karen Emily Holst ca. 200 portrætter.

Af årets køb kan nævnes 2.200 udenlandske grafiske portrætter købt af Skandinavisk Antiquariat, ca. 150 kunstnerportrætter fra forrige århundrede købt af billedhandler Spardahl og en mappe med 35 topografiske fotografier fra Grønland optaget af kemikeren Haldor Topsøe på »Fylla«s Grønlandstogt 1884.

Dansk Folkemindesamling, finansåret 1956—57.

Der er modtaget omtrent 2600 blade originaloptegnelser, indordnet i de voksende samlinger af folkeviser, folkemelodier, folkeæventyr, folkesagn, folketro, rim og lege, ordsprog og gåder, festsik og folkeliv. Omtrent 2700 blade avisudklip er indordnet i de tilsvarende udklipssamlinger. Samlingens bogsamling er forøget med omtrent 625 bind bøger og ca. 275 hefter og særtryk, hvoriblandt særlig må nævnes en større samling særtryk fra Th. Gravlunds dødsbo. Iøvrigt er de i fjor omtalte arbejder blevet fortsat i årets løb. Som supplement til eventyrregistret er påbegyndt et typeregister over stoffet i ældre, trykte historie-

samlinger, og den påbegyndte indsamling af folkeminder ved hjælp af båndoptager har bl. a. givet ca. 30 eventyr og historier fra Jylland, Sjælland og Bornholm.

Professor, dr. phil. Nils Schiørring har overdraget Dansk Folkemindesamling forarbejderne og manuskriptet til sin udgave af Selma Nielsens viser (= Danmarks Folkeminder nr. 66). I efteråret 1956 har komponisten Thorkild Knudsen påbegyndt et omfattende arbejde på at etablere en transponeret og i enkelte tilfælde let restitueret afskriftsrække af samtlige visemelodiopskrifter i Dansk Folkemindesamling, dels for at lette adgangen til og overblikket over materialet, dels for at tilvejebringe et for typebestemmelse og almindelig analyse gunstigere nodebillede. På baggrund af de indvundne erfaringer forberedes — i delvis samarbejde med Svenskt Visarkiv — en ordning af materialet på grundlag af et nålekortsystem, ligesom der for DgF-stoffet er fremstillet et specielt melodiregister («intonationsregister»).

Stednavneudvalget, 1. juli 1956—1. juli 1957.

Publikationer. Fortegnelse over stednavne i Ålborg amt er udkommet. Arbejdet med manuskriptet til »Svendborg Amts Bebyggelsesnavne« er fortsat og det meste sat og korrekturlæst, således at værket snart kan fuldendes og udkomme. Der er udarbejdet manuskript til en del af publikationen »Stednavne i Århus og Skanderborg Amter« og en del er sat og korrekturlæst. Udarbejdelsen og sætningen af »Svendborg Amts Naturnavne« er påbegyndt.

Optegnelser. I Ringkøbing amt har dr. Anders Bjerrum og mag. art. Ella Jensen optegnet samtlige sogne i Vandfuld herred. I Århus amt har dr. Kr. Møller optegnet alle sogne i Hads herred samt Borum og Framlev sogne i Framlev herred. Stud. mag. Hans Jørn Jeppesen har i Hasle herred optegnet sognene Åby, Hasle, Brabrand, Årslev, Tiils og Lyngby, i Ning herred sognene Viby og Holme, samt Blegind og Hørning sogne i Hjlemslev herred i Skanderborg amt. I Randers amt har prof. Kr. Hald optegnet Tvede og Linde sogne i Nørhald herred, Snæbum sogn i Onsild herred, en del af Dalbyover sogn i Gerlev herred samt i Støvring herred sognene Dronningborg landsogn, Albæk, Harredslev, Støvring, Mellerup og en del af Borup. Hermed er de fonetiske optegnelser af stednavne i hele Randers amt fuldført.

På Færøerne har mag. art. N. Djuurhuus fortsat optegnelsen af færøske stednavne.

Udvalg for folkemål. Institut for dansk dialektforskning.

Folkemålsudvalgets arkiv indeholder samlinger til oplysning af danske dialekter og dansk folkekultur. Jf. tidligere beretninger i Fortid og Nutid, senest bind 9, pag. 161 ff. og Danske Folkemaal 12 årg., pag. 17 ff.

Medarbejdere: Instituttet ledes af lektor i dansk dialektologi ved Københavns Universitet mag. art. Poul Andersen. Den jyske afdeling ledes af assistent, mag. art. Ella Jensen. Assistent for ømålsafdelingen er cand. mag. Inger Ejsskjær, og som redaktører ved ømålsordbogen virker dr. phil. Kr. Møller, cand. mag. Chr. Lisse og cand. mag. Jørgen Larsen, ligesom lederen og ømålsassistenten deltager i dette arbejde.

A. Samlinger i seddelformat:

1. Ømålsamlingerne, der for tiden bearbejdes som materiale til redaktionen af ømålsordbogen.

2. Jyske samlinger fra en række områder i Nørre- og Sønderjylland samt de jysksprogede øer (Als, Rømø, Mandø, Fanø, Samsø, Anholt, Læsø) i forskelligt omfang under bearbejdelse med publication for øje.

3. Bornholmske samlinger, delvis bearbejdet leksikografisk. Der foreligger manuskript til en bornholmsk ordbog ved mag. art. Aage Rohmann, hidtil redigeret fra a—g.

Størsteparten af seddelsamlingerne er ikke umiddelbart tilgængelige, men oplysninger om enkeltheder kan almindeligvis fås ved henvendelse til UFF.s medarbejdere.

B. Samlinger i kvartbladsformat (m.m.):

1. Topografisk ordnede optegnelser af dialektalt og kulturhistorisk indhold, foretagne med brug af UFF.s spørgehefter (»Spørgeheftebesvarelser« og »Fag-topografisk samling«).

2. »Topografisk samling«. Optegnelser af samme art som ovenstående, men foretagne uden brug af UFF.s spørgehefter.

3. »Manuskriptsamlingen«, omfattende en række ældre og yngre manuskripter med samlinger af eller behandling af dialektord.

Over materialet i disse samlinger er der udarbejdet registranter, der giver oplysninger om, hvad der findes af materiale fra et bestemt sted, og om, hvad der findes af materiale vedr. et bestemt emne. Emneregistranten omfatter også en del filologisk og kulturhistorisk litteratur og dele af samlinger af hovedsagelig materiel folkekultur beroende i Dansk Folkemindesamling. I denne forbindelse kan nævnes, at arkivet også besidder en ennemæssig opstilling af materialet i Feilbergs jyske ordbog.

C. Samling af billeder (fotografier og tegninger) af redskaber m.m. vedr. ældre landbrugsarbejder og håndværk.

D. Samling af prøver af danske dialekter på grammofoonplader og lydbånd.

E. Håndbibliotek over (især) nordisk dialektologi og filologi.

Publikationer. Udvalg for folkemål udgiver:

1. Publikationsserie A (rent sproglige arbejder), hidtil udsendt 13 bind, hvoraf i 1955: nr. 11: L. Gotfredsen: Langelandsk grammatik i hovedlinier; i 1956: nr. 12: Ella Jensen: Houlbjergmålets bøjningsklære; og nr. 13: Kristen Møller: Studier i sammensatte personnavne.

2. Publikationsserie B (arbejder af sprogligt-kulturhistorisk indhold), hidtil udsendt 3 bind.

3. Spørgehefter af sprogligt-kulturhistorisk indhold, hidtil udsendt 11 hefter, hvoraf i 1955: Vævning, redegørelse og spørgsmål, ved Poul Andersen; i 1957: nr. 11: Husdyrenes røgt, ved Kr. Møller.

Desuden udsender UFF tidsskriftet Danske Folkemaal, hvoraf hidtil er udkommet 17 årgange. Som særtryk af årg. 17, 3—8 er også fremstillet P. Andersen: Et Hadsherredsmåls formlære, optegnelser fra Søby i Gosmer sogn.

Optegnelser- og indsamlingsarbejdet er blevet fortsat i landets forskellige egne dels af lokale medhjælpere og dels af UFF.s faste medarbejdere i tilslutning til de opgaver, hvis løsning der for tiden arbejdes på.

Redaktionsarbejdet på omålsordbogen har ført til udsendelsen af en ny række spørgelister, hvoraf hidtil nr. 1—3 er udsendt til en række lokale medarbejdere i omålsområdet. Interesserede der mener at kunne besvare spørgsmål om dialektord bedes henvende sig til Udvalg for Folkemaal, Fiolstræde 1, København K.

Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie, kalenderåret 1956.

Selskabet har udgivet Danske Middelalderlige Regnskaber 3. række 1. bind Roskildekirkens Jordebøger og Regnskaber, ved C. A. Christensen. Arbejdet med denne series 2. række: Lensregnskaber, fortsættes. Det samme gælder udgivelsen af: Aktstykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stændermødernes

Historie 1648 ff og af Kongens Rettertingsdomme 1537—44. Endvidere har selskabet optaget arbejdet med udgivelsen af rådstueprotokoller og bytingbøger fra Malmø 1503—48 som et første led i udgivelsen af det ældste danske stof af denne art, omfattende også kildemateriale fra Helsingør og Ribe.

Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie 1956/57.

Udvalget har siden sidste beretning i »Fortid og Nutid« fortsat udgivelsen af Ældre Danske Tingbøger. Af Herlufsholm birk er udsendt 4.—5. hæfte af bindet for 1630—33, af Skast herred 4. hæfte af bindet for 1637 og 1.—3. hæfte af bindet for 1638, af Åsum herred 5. hæfte for 1640—43 og 1.—3. hæfte af bindet for 1643—45 og af Søkkelund herred 4. hæfte af bindet for 1621—22, 1625—28.

Til registrering af adkomstdokumenter på dansk landgods 1513—59 har udvalget bl. a. modtaget 5000 kr. af Statens almindelige videnskabsfond og af Økonomi- og arbejdsministeriet fået bevilget 100 % tilskud til aflønning af en henvist erhvervshæmmet kontorist. Det udarbejdede kartotek rummer nu op mod 500 registreringskort.

Udgivelsen af sonderjysk jordebogsmateriale fra 1600- og 1700-tallet er definitivt besluttet for så vidt angår Åbenrå og Løgumkloster amter, og afskrivningen er begyndt ved en henvist kontorist i samarbejde med Historisk Samfund for Sønderjylland.

Forberedelsen af en udgave af Viborg landstings skøde- og pantebøger 1624—37, 1645—57 og 1660 er fortsat og en statsbevilling hertil søges.

Afskrivningen af kirkebøgerne fra Sorbymagle-Kirkerup og Vonsild sogne er fortsat.

Udvalget har i det forløbne år påbegyndt en skriftserie Bol og By, hvoraf 1. hæfte er et særtryk af den i »Fortid og Nutid« trykte oversigt over præsteindberetninger om sognekaldenes og kirkernes økonomiske vilkår. Desuden påbegyndes endnu i år en serie Landbohistoriske Skrifter for større landbohistoriske undersøgelser. Den indledes med Gunnar Olsen: Hovedgård og bondegård. Studier over stordriftens udvikling i Danmark i tiden 1525—1774.

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, 1. april 1956—31. marts 1957.

I beretningsperioden har Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv måttet indrette nogle kælderlokaler i Lundsgade, hvor der er opstillet arkivalier, aviser, tidsskriftsamlinger samt dubletsamlinger. Trods denne udvidelse trænger pladsproblemet sig stærkere og stærkere på, og man har i øjeblikket faktisk ingen muligheder for at placere ret mange flere bøger.

I perioden er oprettet 2 lokale arkiver i Silkeborg og Nykøbing F., der begge arbejder i nær tilknytning til det lokale bibliotek.

Virksomheden har iøvrigt fulgt retningslinierne fra de forudgående år. Af vigtigere arkivalier, man har fået, kan nævnes en meget betydelig samling arkivalier fra Socialistisk Internationales afdøde sekretær Bjarne Braatøy, ligesom en række enkeltpersoner har skænket arkivalier af vidt forskellig art til samlingerne. Arkivets i forvejen betydelige samlinger om Louis Pio er forøget væsentligt, især som følge af kulturattaché ved den danske ambassade i Washington Carlo Christensens undersøgelser i Amerika. Antallet af løbende tidsskrifter er 317. Det er lykkedes at kontakte flere mindre socialistiske partier i andre lande, således at flere af disses tidsskrifter nu findes i arkivet. I årets løb er udsendt en tryksag »Bøger og tidsskriftartikler om automatisering. Et udvalg af nye bøger«, der er spredt til en række interesserede. Den daglige le-

delse varetages af arkivar Børge Schmidt, fru Lilian Flugger og bibliotekar fru Else Bekker-Nielsen.

Dansk Pressemuseum og Arkiv 1. juli 1956—1. juli 1957.

Forhandlingerne om flytning til Nikolaj kirke endte resultatløst, da det ikke var muligt at tilvejebringe sikkerhed for dækningen af de øgede udgifter, og spørgsmålet om museets fremtidige beliggenhed er endnu ikke afgjort.

Imidlertid fortsættes arbejdet i villaen Asgaardsvej 13, og samlingerne har fået mange værdifulde nyerhvervelser. Blandt de mest interessante er det illegale trykkeri, der i besættelsestiden blev benyttet af Frit Danmark i Aalborg, den gamle »Typograph«-sættemaskine fra Assens, den historiske båndoptager (med taler af de nordiske statsoverhoveder, Churchill, Hitler o. a.), de originale installationer til verdens første telefonavis og en avis-brevkasse fra tiden før første verdenskrig.

Det er lykkedes at få et af Rasmus Christiansens store malerier fra presseudstillingen i 1902 ført tilbage til den oprindelige skikkelse. Det forestiller den unge Orla Lehmann på »Fædrelandet«s kontor sammen med Ploug og Gjødvad, og dette billede hænger nu i hallen sammen med det i sidste beretning omtalte tilsvarende maleri, der forestiller Anders Bording i »Den Danske Mercurius« trykkeri i 1666. Af de mange malerier, tegninger og fotografier, der er kommet til i årets løb, kan nævnes Viggo Johansens store maleri af redaktør Kristian Dahl, et portræt af bladudgiveren og politikerens Rasmus Claussen, tegnet af sønnen, digteren Sophus Claussen, fotografier af museets grundlægger og første formand, redaktør Anker Kirkeby, og Fritz Jürgensens tegning af redaktør M. L. Nathanson.

Biblioteksbestanden er blevet betydeligt udvidet, dels ved gaver, dels ved køb, og arkivet kompletteres dagligt med udklip fra aviserne af artikler vedrørende pressens forhold i videste forstand. Der er gode muligheder for kildestudier i det materiale, vi er i besiddelse af.

Som følge af de servitutter, der er pålagt villaen på Asgaardsvej, er der ikke offentlig adgang til museet, men alle interesserede er meget velkomne, når de på forhånd træffer aftale med os derom, og mange har i det forløbne år benyttet sig deraf. På rundskuedagen var der således to omvisninger, og Folkeligt Oplysningsforbunds Frederiksberg afdeling har atter i år gæstet os som led i sit studiekredsarbejde. Desuden har adskillige journalister fra de andre nordiske lande besøgt museet i årets løb. Også danske pressefolk har gjort den erfaring, at der er godt »stof« at hente på Pressemuseet, ikke mindst i den righoldige samling af jubileumsaviser, i de fyldige personalhistoriske oplysninger om journalistikens udøvere fra Anders Bording til i dag og i det omfattende billedmateriale.

Medlemstallet er steget fra 296 til 389. Det fordeler sig på 59 medlemmer, der repræsenterer aviser og tidsskrifter samt faglige sammenslutninger, og 330 enkeltmedlemmer.

Dansk kulturhistorisk Museumsforenings årsmøde i Slesvig den 29.-30. august 1957

Årsmødet begyndte torsdag aften den 29. august kl. 20 på Gottorp slot. På grund af sygdom havde overinspektør *Kai Uldall* desværre måttet sende afbud, og i stedet for holdt museumsdirektør *Jørgen Paulsen*, Frederiksborg, et foredrag om »Danske historiske portrætter på slotte og herregårde i Sydslesvig«, medens museumsinspektør *Sigurd Schoubye*, Tønder, senere talte om »Gammel fajance fra slesvigske og holstenske fabrikker«. Begge foredrag var ledsaget af lysbilleder og gav et levende indtryk af de stærke kulturelle forbindelser, der gennem tiderne har været mellem hertugdømmerne og kongeriget. Efter foredragene var der lejlighed til at se en for tilfældet arrangeret udstilling af billeder, møbler, fajance og glas i Landesmuseet.

Til repræsentantskabsmødet, som den følgende dag begyndte kl. 9 på Gottorp slot, var følgende museer repræsenteret: Nationalmuseets 1., 2. og 3. afd., Kunstindustrimuseet, Rosenborg, Tøjhusmuseet, Dansk Landbrugsmuseum, Handels- og Søfartsmuseet, Helsingør Bymuseum, Frederiksborg, Frederiksværk, Gilleleje, Tikøb, Roskilde, Køge, Holbæk, Kalundborg, Næstved, Vordingborg, Maribo, Odense, Fåborg, Hjørring, Skagen, Frederikshavn, Nykøbing M., Ålborg, Randers, Grenå, Den gamle By, Forhistorisk Museum, Horsens, Silkeborg, Odder, Vejle, Kolding, Ringkøbing, Herning, Lemvig, Esbjerg, Haderslev, Tønder og Sønderborg.

Efter at have budt gæster og repræsentanter velkommen til årsmødet udtalte *formanden*, museumsdirektør *Svend Larsen*, Odense, følgende: »Siden sidste årsmøde har danske museer mistet tre mennesker, der var knyttet til vort arbejde. Den 27. januar 1957 døde redaktør Anker Kirkeby. Siden 1907 havde han været knyttet til »Politiken«, hvor han var en højt værdsat medarbejder. På mange områder var han en pioner. Han var en af de første, der så den betydning, filmen kunne få, brugt til historisk dokumentation, og så tidligt som i 1914 syslede han med tanken om oprettelsen af et »Film- og Stemmearkiv«. Han var også initiativtageren for oprettelsen af et dansk pressemuseum; i sine sidste år virkede han rastløst for en løsning af denne opgave, og på det grundlag fik han også kontakt med Dansk kulturhistorisk Museumsforening. Dansk Pressemuseum og Arkiv blev optaget som medlem, og vi havde den glæde at se Anker Kirkeby i vor kreds og havde glædet os til et samarbejde med ham.

I Struer arbejdede afdøde forfatter Johs. Buchholtz for oprettelsen af et museum. Han testamenterede sine samlinger til byen, og efter Buchholtz's død blev hans enke leder af museet. Olga Buchholtz var som sin mand meget interesseret i dette arbejde. Også hun er i årets løb afgået ved døden.

For dansk historisk forskning og for museerne i særdeleshed var det et smerteligt tab, da folketingsmand Svend Jørgensen, Toreby på Lolland, den 28. oktober 1956 afgik ved døden. Med levende interesse deltog han i det lokalhistoriske arbejde. Fra 1928—54 var han medlem af bestyrelsen og kasserer for

Lolland-Falsters historiske Samfund, ligesom han var medlem af bestyrelsen for Danmarks Folkeminder og for Lolland-Falsters Stiftsmuseum. I denne egenkab så vi ham ofte som deltager i vore møder, måske mere som den lyttende og iagttagende end som deltager i diskussionerne. Men vi vidste, at han med levende interesse fulgte diskussionen af vore problemer. I folketinget talte han vor sag og var vor gode støtte.

Vi vil bevare mindet om disse i taknemmelighed og ære deres minde.«

Efter at landsarkivar *Johan Hvidtfeldt*, Viborg, var valgt til dirigent, aflagde *formanden* beretning om foreningens arbejde i året 1956—57 og udtalte herunder bl. a.:

»Siden sidste årsmøde er følgende museer optaget som medlemmer af foreningen: Dansk Fiskerimuseum, Skjern, Dragør, Øregaard og Æro Museum. Dermed er foreningens medlemstal 100. Vi byder de nye medlemmer velkommen i vor kreds.

Uanset museernes meget forskellige forhold både i økonomisk og administrativ henseende er grundlaget for vort arbejde fælles, og kun ved sammenhold kan vi gøre os håb om at vinde frem. Siden krigsårene har forholdene ikke været vanskeligere, end de har været i det forløbne år. Det begyndte med alvorlige økonomiske vanskeligheder for landet som helhed, det fulgtes op af de voldsomme udenrigspolitiske begivenheder, som et øjeblik truede verden med en ny omfattende krig, og endelig kom valget med et resultat, som man næppe havde ventet.

Nogen fornøjelse har det ikke været at arbejde med museernes opgaver under sådanne forhold. I det store spii virker de små og ubetydelige, og kun troen på, at vort arbejde på længere sigt er af betydning for bevarelsen af vor kulturelle arv, kan holde modet oppe.

Ikke desto mindre har det været muligt at fastholde linien for foreningens almindelige virksomhed.

Vi har afholdt to *studiekredsmøder*, et i Kalundborg og et i Ålborg. Medens man tidligere ved disse møder har ladet dem forme sig således, at deltagerne fra deres samlinger har medbragt genstande, der har kunnet give anledning til diskussion, har vi i år prøvet at samle diskussionen om visse hovedemner. I Kalundborg var det spørgsmålet om behandling og udstilling af tekstiler, i Ålborg konserveringsproblemer. Begge møder havde meget stor tilslutning, og jeg tror, at deltagerne havde et godt udbytte. Jeg takker de to museer for den udmærkede tilrettelægning af møderne.

Umiddelbart før sidste årsmøde forelå det første bind af »*Arv og Eje*«, og abonnenterne har for et par dage siden modtaget årgang 1957. I mange henseender har vi haft stor glæde af denne publikation. Den blev straks modtaget med interesse af pressen, og medens »*Danske Museer*« ikke havde mere end godt 400 abonnenter, har »*Arv og Eje*« fået ca. 700 abonnenter. Af oplaget på 1000 eksemplarer er der kun et par hundrede tilbage, af årgang 1956 endog kun ca. 100.

Vi måtte dog forudse, at det i økonomisk henseende kunne blive svært at holde årbogen igang. De mange klicheer og det smukke udstyr bidrager væsentligt til det betydelige salg, men det er også kostbart, og på den anden side er der grænser for, hvor meget man kan forlange for en bog af denne art. Da vi i november havde en oversigt over årbogens økonomi, var forholdet det, at udgifterne androg ca. 10.600 kr., medens indtægterne var ca. 7.700 kr., altså et underskud på ca. 2.900 kr. Igennem en årrække har vi fra undervisningsministeriet modtaget et tilskud på 1.000 kr. årligt, og da det forlød, at der kunne være mulighed for en forhøjelse af dette tilskud, sendte vi i november et andragende

til ministeriet, i hvilket vi gjorde rede for årbogen og dens økonomi, og vi pegede på, at man til nedbringelse af underskudet nok havde den mulighed at forhøje medlemskontingentet til foreningen, men at man ikke turde gå den vej i betragtning af, at museernes økonomi i forvejen er meget hårdt belastet. Ansøgningen kom til behandling netop i den i økonomisk henseende mest kritiske periode, og vi måtte nøjes med de sædvanlige 1.000 kr. Til gengæld havde vi den tilfredsstillelse, at Departementet for Told- og Forbrugsafgifter efter ansøgning fritog os for papirafgiften, dog først for de kommende bind. Hertil kommer fra trykkeriet en pæn bonus, der dog først udbetales ved udsendelsen af den følgende årgang. For den nu foreliggende årbogs vedkommende gælder det, at vi har kunnet forøge antallet af annoncer, som giver os 400 kr. pr. side, og selv om »Arv og Eje« stadig må slås med pengemangel, tror jeg, at årbogen er ved at komme ind i et fast leje, så foreningen uden økonomiske betænkeligheder kan forsvare dens fortsatte udgivelse, alt under forudsætning af, at medlemmerne hver især vil gøre et effektivt arbejde for at skaffe nye abonnenter.

Efter studiekredsmødet i Ålborg blev der fremsat ønsker om, at de *meddelelser* om konserveringsresultater, der ved den lejlighed blev fremført, måtte blive publicerede. Spørgsmålet har været drøftet i bestyrelsen. Vi er enige om, at det vil kunne være værdifuldt, om vi lejlighedsvis kunne udsende museumstekniske meddelelser, men på den anden side betyder det også en merudgift, som vi ikke vil påføre foreningen uden godkendelse her på årsmødet.

Som omtalt på sidste årsmøde, har den nye lov om told- og forbrugsafgifter medført, at museernes tidligere adgang til *fritagelse for selskabsm. v.* er bortfaldet. På initiativ af museumsdirektør Erik Zahle havde vi en samtale med finansministeren om dette spørgsmål. Herunder fik vi oplyst, at eftersom loven nu engang er vedtaget, vil den tidligere fritagelsesmulighed desværre ikke kunne generhverves, før en eventuel kommende revision af loven finder sted.

Som bekendt er der på finansloven afsat følgende *tilskud til museerne*:

- 1) Det direkte statstilskud, der for finansåret 1957—58 er på 70.200 kr.
- 2) Dispositionsbevillingen på 10.300 kr., der tager sigte på at forhøje museernes effektivitet gennem tilskud til nødvendige omordninger, anskaffelse af montror, indlægning af varme og elektrisk lys m. v.
- 3) Yderligere dispositionsbeløb på 20.000 kr. til anskaffelse af særligt værdifulde museumsgenstande.

Det direkte tilskud til museerne fordeles på grundlag af de indsendte regnskaber. Med hensyn til fordelingen af de to andre bevillinger har forholdet tidligere været det, at nævnet har medvirket ved fordelingen af dispositionsbevillingen til forhøjelse af museernes effektivitet, medens tilsynet har medvirket ved fordelingen af bevillinger til indkøb af særligt værdifulde museumsgenstande. Det forhold, at to forskellige organer hver for sig arbejdede med disse fordelinger, var uheldigt, og for første gang har man i år praktiseret at holde et fællesmøde mellem museumsnævnet og de tilsynsførende, hvor man har diskuteret de indkomne ansøgninger.

Som så ofte før viste det sig, at de ansøgte beløb langt overskred de midler, der var til rådighed. Man besluttede derfor, at man hellere ville give nogle store beløb til løsning af større opgaver end klatte beløbene ud til småopgaver. Nogle museer har derfor fået relativt store beløb, andre har måttet renoncere i første omgang. Der vil senere under mødet blive gjort rede for disse midlers fordeling.

Desværre gælder det som en almindelig regel, at ansøgningerne ikke er tilstrækkeligt motiverede. Når det gælder ansøgninger om bidrag til museernes omordning, bør der foreligge en klar planlægning af de opgaver, som man vil

søge løst. Det er utilstrækkeligt blot at søge om penge til en montre, dens plads i helheden må angives. På samme måde bør der ved en ansøgning om beløb til indkøb af museumsgenstande medfølge fotografi og beskrivelse af de pågældende stykker. Man kan ikke vurdere en ansøgning, hvor der f. eks. kun nævnes »en samling oldsager«.

Forøvrigt vil jeg gerne pege på de muligheder, som vi har for at udnytte *beskæftigelseslovene* i museernes arbejde. Det gælder navnlig foranstaltninger for erhvervshæmmede. Flere museer har i de sidste år til stor glæde for begge parter benyttet sig af den adgang, som loven giver, til at knytte erhvervshæmmede til et museum, hvad enten det drejer sig om konserverings- eller kontorarbejder. Det kræver naturligvis, at der er et vist tilsyn og finder en tilrettelægning af arbejdet sted, men den udbetalte arbejds løn dækkes med 100 %, og ved forhandling med de stedlige anvisningskontorer vil man kunne få den arbejdskraft, der skønnes bedst egnet til formålet.

Nævnet har i det forløbne år afholdt en række møder, hvor man til stadighed har fulgt de muligheder, der måtte være for at få *museernes lovforslag* ført frem. Da den politiske situation ved årsskiftet tegnede sig meget mørk, havde vi en drøftelse med undervisningsministeren, der på ny gav udtryk for sin positive indstilling, men tilrådede at se situationen an til efter valget. Meget betydningsfuldt er det, at flere kommuner har forøget deres bidrag til de lokale museer. Dette er det absolutte grundlag for en forbedring af museernes forhold. Det er den lokale støtte, der skal begrunde en øget støtte fra staten. Dette er det enkle og grundlæggende princip, som vi ønsker lovfæstet.

På foranledning af undervisningsministeren blev der i februar afholdt et møde mellem repræsentanter for skoler og museer, idet der var fremkommet et forslag om oprettelse af et *museumslektorat* med henblik på tilrettelægning af museernes udnyttelse i skolernes undervisning. De rent principielle retningslinier blev drøftet, og der blev lejlighed til at understrege de interesser, som lokalmuseerne har i disse overvejelser. Allerede nu er der nogle steder i landet en nøjere kontakt mellem skolevæsen og museum, idet det kommunale skolevæsen overdrager en lærer at være kontaktperson til museet og i samråd med dette tilrettelægger skolernes museumsbesøg.

På et tidligere møde har spørgsmålet om *museernes opvarmning* ved elektricitet været rejst, og på given anledning har vi forelagt spørgsmålet dels for Nationalmuseets teknikere, dels for Norske Museers Landsforbund. I Norge har man flere steder gjort brug af opvarmning med elektricitet, og man har gode erfaringer, men forudsætningen er, at bygningerne er omhyggeligt isolerede, og helst fra begyndelsen indrettet til denne opvarmningsform. Dernæst kræves det, at opvarmningen finder sted til stadighed, altså også udenfor åbningstiden. I realiteten er det opfattelsen, at selv om man får strømmen på meget billige vilkår, vil denne opvarmning ikke kunne anvendes med fordel i danske museer, og da slet ikke, når det drejer sig om museer i bindingsværksbygninger.

På foranledning af bibliotekskonsulent Mogens Iversen er der blevet nedsat et særligt »udvalg til registrering af manuskripter og arkivalier«. Udvalget består af landsarkivar Johan Hvidtfeldt, cand. pharm. Hans Brandt, bibliotekskonsulent Mogens Iversen, bibliotekar Anker Olsen og museums-konsulent Hal-kjær Kristensen. Formålet er at få udarbejdet en fortegnelse over de institutioner, hvor der foreligger manuskripter og arkivalier, der kan tænkes at have værdi for den historiske forskning. Udvalget har afholdt fem møder, og man er nået til enighed om formen for et spørgeskema, der vil blive tilstillet de pågældende institutioner.

Landsudvalget for Turistvarer har anmodet os om at støtte udvalget i dets

arbejde for at fremstille bedre turistvarer. Udvalgets arbejde har i det forløbne år utvivlsomt haft betydning, og for de museer, der i større udstrækning har turistvaresalg, kan jeg kun henlede opmærksomheden på udvalget og anbefale samarbejde med det.

Endelig skal jeg nævne, at *Nationalmuseet* d. 15. maj fejrede sit 150-års jubilæum ved en storstilet festlighed, hvor jeg på foreningens vegne havde lejlighed til at bringe vor hilsen og lykønskning.

Til slut bringer jeg en tak til de mange, der på den ene eller anden måde har vist foreningen interesse og har støttet bestyrelsen i dens arbejde. Jeg takker undervisningsministeriet for den velvilje, som ministeriets embedsmænd har vist vore forskellige problemer, og jeg takker mine kolleger i museumsnævnet for det gode samarbejde, vi har haft, og som har været en opmuntring i en trang tid. Ligeledes retter jeg en varm tak til de mange museer, der på den ene eller anden måde har vist foreningen interesse og har støttet bestyrelsen i dens arbejde. Takken gælder også Dansk historisk Fællesforening; det nære samarbejde med moderforeningen har ofte været en inspiration i arbejdet. Og sidst, men ikke mindst, gælder takken mine kolleger i bestyrelsen for godt og loyalt samarbejde; i denne forbindelse takker jeg også museumsinspektør Holger Rasmussen for den præcision og omhu, hvormed han har forestået redaktionen af »Arv og Eje«.

Den efterfølgende diskussion drejede sig hovedsagelig om årbogen og udsendelsen af museumsmeddelelser.

Holger Rasmussen gjorde kort rede for de retningslinier, hvorefter årbogen redigeres. Det er meningen, at »Arv og Eje« skal være det sted, hvor museer, som ikke selv udgiver en årbog, skal have mulighed for publicering. Den skal bringe artikler om enkelte interessante ting i museerne, men også oversigter, som nogenlunde udtømmende behandler bestemte emner. Desuden vil vi også gerne bringe oversigter over den nyeste museums litteratur.

Sigvard Skov, Kolding, ønskede oplyst, i hvor høj grad »Arv og Eje« belastede foreningens økonomi.

Jorgen Paulsen, Frederiksborg, opfordrede bestyrelsen til at finde et grundlag for udgivelsen, hvor årbogen kan udkomme uden at belaste foreningens budget.

Kassereren oplyste, at »Arv og Eje« 1956 havde belastet foreningens budget med godt 2.000 kr.; salget af restoplaget kan nedbringe underskudet noget, og for årg. 1957 tegner udsigterne sig noget lysere. Vi har flere annoncer, abonnent-tallet er stigende, og vi nærer også forventning om, at statstilskudet må blive forøget.

Glob syntes, at en forening med 100 medlemmer let måtte kunne bære årbogen. Han foreslog, at der i årbogen kom nogle artikler om konservering.

Riismøller gik varmt ind for en fortsat udgivelse af årbogen, der er det naturlige — og næsten eneste sted, hvor lokalmuseernes folk kan publicere deres fund og undersøgelser fra historisk tid. Han ville gerne vide, om de ældre årgange stadig kunne købes.

Andre repræsentanter udtalte sig ligeledes for en fortsat udgivelse af årbogen, som man anså for at være af den allerstørste betydning for museernes arbejde, ligesom den havde stor interesse langt ud over museumsfolkenes kreds. Adskillige repræsentanter tegnede sig for et yderligere antal abonnementer.

Sekretæren oplyste, at der endnu kunne skaffes eksemplarer af hele årbogen, men der fandtes kun et meget lille restoplag af »Danske Museer« II og III.

Formanden takkede for de fremsatte udtalelser, der måtte tages som udtryk for, at forsamlingen ønskede arbejdet med årbogen fortsat. Han var imod en

forhøjelse af kontingentet for at klare årbogen og udtalte håbet om, at det skulle lykkes i det kommende år at rette årbogens økonomi op uden en sådan.

Calov, Kalundborg, anbefalede at fortsætte med studiekredsmoderne efter den linie, der var fulgt i det forløbne år, men han ville dog henstille, at man ikke helt droppede diskussionen om de enkelte museumsgenstande.

Friis, Hjørring, var modstander af at lade konserveringsopskrifter og andre ting af rent museumsteknisk art trykke i »Arv og Eje«. Han ville foreslå, at den slags fremkom hektograferet på losblade, som kunne indsættes og opbevares i springbind.

Flere tilsluttede sig dette forslag, og bestyrelsen lovede at arbejde videre med dette og en fortsat udgivelse af »Museumsmeddelelser«.

Tidemand-Dal, Næstved, foreslog bestyrelsen at lade nedsætte et udvalg af museumsfolk og teknikere, som kunne finde en løsning på museernes belysnings- og varmemproblemer.

Formanden takkede for de stillede forslag og udtalte, at bestyrelsen gerne ville gå med til at søge disse fremmet.

Forsamlingen godkendte derefter formandens beretning.

Regnskabet. Kassereren, museumsdirektør *Knud Klem* forelagde derefter årsregnskabet, der balancerede med 17.996,33 kr. Årbogen havde givet et underskud på 2.506,37 kr., til brug for tekstilkonservering henstår 1.856 kr., og til foreningens almindelige drift er der 70,39 kr. Kassereren omtalte påny nødvendigheden af at forbedre årbogens økonomi gennem øget salg og tilgang af annoncer og mente, at der var gode muligheder på begge områder, dog ville det være af megen betydning, om et beløb kunne opnås som støtte i den første vanskelige tid. Regnskabet var revideret af de to revisorer *Jørgen Paulsen* og *Ove Marcussen*, der intet havde haft at bemærke til det. Regnskabet godkendtes.

Efter bestyrelsens forslag vedtoges det at lade *årskontingentet* forblive uændret.

Dispositionsbevillingerne. Sekretæren, museumskonsulent *P. Halkjær Kristensen*, forelagde sidste års fordeling af disse bevillinger. Ved tilskud fra tips-tjenestens overskud var bevillingen til anskaffelse af montrer m. v. forhøjet til 18.000 kr. Der var indkommen 18 ansøgninger om ialt 58.626 kr. Fordelingen blev følgende: Ringkjøbing Museum 500 kr. til montre, Esbjerg Museum 900 kr. til montre, Hørsholm Egns Museum 300 kr. til montre, Odder Museum 1.500 kr. til installationer, Randers Museum 800 kr. til indretning af købmandsbod, Vendsyssels hist. Museum 2.000 kr. til montrer, Tønder Museum 2.500 kr. til oliefyr og magasin, Falsters Minder 1.000 kr. til montrer, Vestfyns Hjemstavnsgrd 400 kr. til ændring af elektr. installation, Morslands hist. Museum 2.000 kr. til montrer, Haderslev Amts Museum 3.000 kr. til reoler, Ålborg hist. Museum 2.000 kr. til kontor- og arbejdslokaler, Køge Museum 1.100 kr. til brandslukkere og støvsuger.

Bevillingen på 20.000 kr. til indkøb og konservering havde 21 ansøgninger om ialt 36.307 kr., og fordelingen blev: Museet på Sønderborg Slot 1.200 kr. til indkøb, Haderslev Amts Museum 3.000 kr. til indkøb og konservering, Tønder Museum 1.100 kr. til indkøb, Frederiksværk Museum 928 kr. til indkøb, Lolland-Falsters Stiftsmuseum 722 kr. til indkøb, Næstved Museum 450 kr. til indkøb, Vendsyssels hist. Museum 1.500 kr. til indkøb og konservering, Ålborg hist. Museum 1.200 kr. til indkøb, Kalundborg Museum 3.500 kr. til indkøb og konservering, Åbenrå Museum 2.000 kr. til indkøb, Den gamle By 850 kr. til indkøb, Kerteminde Museum 150 kr. til indkøb, Hobro Museum 900 kr. til registrerings- og konserveringsarbejde, Nordsjællandsk Folkemuseum 800 kr. til registrerings- og konserveringsarbejde, Falsters Minder 500 kr. til konservering, desuden har

museumstilsynet for 1.200 kr. indkøbt en samling Blåtårnsfliser til fordeling blandt enkelte lokalmuseer.

Sekretæren redegjorde derefter ganske kort for det af ham i årets løb udførte *konsulentarbejde*. Protokollering og nyopstillinger er foretaget i en lang række museer, og for museerne i Odder, Grenå og Stege er der sket det glædelige, at de har kunnet flytte samlingerne til andre og bedre museumsbygninger, og Lemvig Museum har rejst en større tilbygning, hvorved der bliver plads til maleri- og specialsamlinger. Adskillige steder er man godt i gang med at rense de egnsfremmede genstande ud af samlingerne, hvorved museernes egnspræg træder tydeligere frem. Det er også glædeligt at mærke den stigende interesse, der overalt er for at få træ- og jernsager konserveret, et område hvor der i høj grad trænges til et energisk arbejde, hvis ikke mange af vore museumsgenstande skal gå til grunde.

Til *bestyrelsen* genvalgtes Gudmund Boesen, Aage I. Davidsen og Holger Friis. Svend Larsen genvalgtes til formand, Jørgen Paulsen og Ove Marcussen genvalgtes til revisorer.

Under punktet *eventuelt* spurgte *Tidemand-Dal*, om nogen kunne fortælle ham, hvor et sværd fra en udgravning i Næstved i 1862 var blevet af; det er formodentligt havnet i en privatsamling. Han ville også henstille, at man tænkte på indretning af hvilepladser i museerne, mange ældre besøgende ville være glade herfor.

Helge Søgaard og *Arne Meyling* omtalte museernes opgave i den almindelige skoleundervisning. Søgaard meddelte, at »Den gamle By« havde fået indrettet en skolestue til undervisningsbrug, og en lærer fra Århus kommunale skolevæsen havde fået til opgave at tilrettelægge skolernes museumsbesøg og undervisningsarbejdet i forbindelse hermed.

Langballe, Køge, anbefalede museerne gennem bytning og deponering at få de egnsfremmede genstande udskilt af samlingerne. Desværre kan det ofte være vanskeligt at finde frem til de rigtige bytteforbindelser.

Formanden takkede for de forskellige indlæg; han ville foreslå at lade meddelelser om bytteønsker gå til museumskonsulenten, som så kunne søge at finde den rette løsning på spørgsmålet.

Om eftermiddagen drøftede forsamlingen spørgsmålet om »*Konservering og restaurering af træsager*«. Indledende foredrag blev holdt af konservator *B. Brorson-Christensen*, der talte om konservering af mosefundet træ (foredraget vil delvis blive trykt i »Aarb. f. nord. Oldk. og historie« 1956), og museums-konsulent *P. Halkjær Kristensen*, hvis indlæg omhandlede konservering og restaurering af de ikke jordfundne trægenstande, idet han hovedsagelig holdt sig til indholdet af et par artikler af konservator *Axel Christensen*: »Konservering af museumsgenstande« (Svenska Museer 1956) og »Lidt om restaurering og konservering af stole« (Budstikken 1957).

Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Slesvig den 30. august-1. september 1957

De historiske samfunds sektionsmøde

afholdtes på Hotel Skandia fredag den 30. september kl. 15,00.

Som 1. punkt på dagsordenen behandledes spørgsmålet om den fortsatte udsendelse af amtsudgaverne af Danmarks Riges Breve. Sprog- og litteraturselskabets administrator, dr. phil. Alb. Fabritius, gav en redegørelse for arbejdet med udsendelsen af amtsudgaverne, der havde taget sin begyndelse i 30'erne. De økonomiske forhold havde siden da ændret sig meget væsentligt; trykkepriserne var steget meget, og amtssamfundenes bidrag til trykningen af amtshæfterne udgjorde nu kun en forsvindende del af fremstillingsomkostningerne. Såfremt amtssamfundene ikke var villige til at yde et beløb af en størrelsesorden på 15—20.000 kr. pr. hæfte, altså 4—5 gange så meget som hidtil, så bestyrelsen for selskabet sig nødsaget til at standse udgivelsen af amtshæfterne. Man var nået frem til år 1332, og dr. Fabritius fandt, at man lige så godt kunne standse her som ved 1340. Under den følgende drøftelse viste det sig, at enkelte af samfundene, Ribe amt og Sønderjylland, var interesseret i, at udsendelsen bliver fortsat. Dr. Fabritius ville undersøge, hvad prisen bliver, både når alle amter er med, og når kun enkelte ønsker at fortsætte. Sprog- og Litteraturselskabet er villig til at betale, hvad det koster at lade satsen stå, indtil der er truffet en afgørelse. Dr. Fabritius oplyste, at bd. 12 forelå i 2. korrektur. For 1. rækkes vedkommende må der ses helt bort fra udsendelse af amtshæfter, og for 3. rækkes vedkommende kan der kun leveres amtshæfter til fremstillingspris.

Punkt 2 vedrørte spørgsmålet om beskyttelse og fredning af de historiske minder. Emnet var ønsket drøftet af førstelærer H. K. Kristensen, Lunde, der i sin forelæggelse nævnte, at ejerne af marker, hvor der findes oldtidsminder, ofte ikke ved, at disse er fredede og ej heller om fredningen er tinglyst. Den maskinelle udvikling inden for landbruget havde medført betydelige skadevirkninger på mindesmærker. Efter fredningsloven skal dommerne hvert tredje år inspicere de fredede minder, men tilsynet var ikke effektivt nok, og de idømte straffe for overtrædelse af loven var alt for lemfældige. H. K. Kristensen henstillede, at DHF undersøgte muligheden for at få fredningsloven ændret, så det bliver Nationalmuseet, der overtager tilsynet. Formanden mente, at denne sag var meget ømfindelig, og at den vel nærmest hørte hjemme under museumsforeningen, men så dog gerne, at den drøftedes her. Han nævnte, at det for mange vist var et spørgsmål, om tilsynet ikke burde henlægges til de lokale museer. Forfatteren Tobiasen Kragelund mente, at en del af skaderne på højene kunne undgås, såfremt ejerne med mellemrum skriftligt blev gjort opmærksom på, at de havde fredede mindesmærker på deres marker. Førstelærer Strange Nielsen pegede på de kommunale fredningsudvalg, som årligt burde indsende beretninger om højenes tilstand. Direktør Kaaber holdt på, at dommerne burde beholde tilsynet, de var mest uhildede. Formanden afsluttede drøftelsen af dette

punkt med at sige, at han ikke troede, der var mange praktiske muligheder for at få en nyordning gennemført nu. Han ville gerne forelægge sagen for foreningens bestyrelse, og spørgsmålet kunne derefter tages op igen på næste årsmøde. Det rette forum for drøftelsen måtte dog efter hans mening være museumsforeningen.

Som *punkt 3* på dagsordenen behandledes spørgsmålet om udsendelse af litteraturlister eller oprettelse af et historisk forlag. *Formanden* indledede drøftelsen med at nævne, at forlagsspørgsmålet tidligere havde været fremme på årsmøderne og inden for styrelsen, men man turde ikke rigtig binde an med at oprette et forlag. Dette burde bygges op på andelsbasis, men den fornødne sagkyndige medhjælp ville medføre forholdsvis store udgifter. Der betales i dag 40—45 % til forlagene, hvoraf størstedelen vel kunne spares ved direkte salg til interesserede. Man har derfor tænkt sig muligheden af, at der i Fortid og Nutid skulle bringes fortegnelser over nyudkommet historisk litteratur med oplysninger om, hvor bøgerne kan købes. Endvidere har man overvejet at udarbejde et centralkartotek over historisk interesserede personer i Danmark, og dette skulle gratis stilles til rådighed for samfund, museer m. m. samt enkeltpersoner, og der var næppe tvivl om, at udsendelse af bestillingskort efter dette kartotek ville kunne give gode resultater. Arkivar *Iversen* nævnte, at man fra Historisk samfund for Sønderjyllands side havde været interesseret i at få forlagsspørgsmålet fremdraget på mødet, da man i Sønderjylland stod overfor en nyordning. Han havde ikke tænkt sig, at der skulle oprettes et nyt forlag, men at DHF bemyndigedes til på samtlige amtssamfunds vegne at forhandle med et forlag om en rimelig salgsordning. Dr. *Fabritius* anså ikke Iversens forslag for farbart, da der ikke kan rokkes ved boghandleravancen, og forlagenes kommissionsfortjeneste er så ringe, at der her ikke vil kunne opnås noget af betydning. Det oplystes, at Ribe og Holbæk amter har Haase som kommissionær. Sønderjylland sælger gennem boghandlerens kommissionsanstalt, men i Nord-slesvig tillige direkte gennem boghandlerne. *Formanden* konkluderede drøftelsen derhen, at foreningerne i så vid udstrækning som muligt bør arbejde henimod at sælge deres publikationer direkte, altså uden om forlag og boghandel. Han er på den anden side villig til at tage spørgsmålet om en gunstigere aftale med et forlag op til drøftelse inden for bestyrelsen. De enkelte foreninger bør dog vist spørges forinden.

Punkt 4 behandlede et ønske fra Randers amt om en drøftelse af spørgsmålet om bytteeksemplarers anbringelse i centralbiblioteker. Adskillige samfund overlader deres bytteeksemplarer til bibliotekerne med det resultat, at adskillige af disse udmelder sig som medlemmer af de foreninger, hvis årbøger de modtager. Arkitekt *Tidemand-Dal* mente, at det kunne være en fordel for samfundene, at bibliotekerne modtog bytteeksemplarerne, da de kommunale tilskud derved kunne presses i vejret. *Formanden* bemærkede, at der må skelnes mellem udenlandske og danske bytteeksemplarer. Man kan ikke forbyde samfundene at aflevere bytteeksemplarerne til bibliotekerne, men man vil ved brev henstille til foreningerne, at man ikke sender bytteeksemplarer til bibliotekerne.

Som *punkt 5* behandledes et forslag fra arkivar *Iversen* om at udskrive en prisopgave i stedet for at præmiere årbogsartikler. Arkivar *Iversen* fremhævede vanskeligheden for mange samfund ved at få egnet stof til deres årbøger. Dette kunne blandt andet skyldes de alt for lave honorarer, samfundene er i stand til at give. Da intet samfund har råd til den fordobling af honorarerne, der måske kunne virke som en spore for både lokal- og faghistorikere, foreslog han, at DHF udskrev en prisopgave hver andet år over et emne, der kunne besvares

af alle lokalhistorikere. Som mulige emner anførtes skolens historie inden for et herred eller amt, den kirkelige udvikling inden for et stift eller et gods' historie gennem nogle århundreder. Emnerne måtte i hvert fald være sådan, at alle lokalhistorikere havde muligheder for at gå i lag med dem. Prisen skulle være betydelig, f. eks. 1500 kr. i førstepræmie og 2 trøstpræmier à 500 kr. Dette ville medføre en udgift på ialt 2500 kr. hvert andet år, og da disse penge næppe kunne skaffes fra fonds, måtte de historiske samfund i fællesskab kunne magte denne opgave. Ved at udskrive et ekstrakontingent på 10 øre pr. medlem om året skulle man være i stand til at få pengene ind, når dertil kom de penge, DHF ellers brugte til præmiering og institutionsbidrag. *Formanden* stillede sig tvivlende overfor Iversens forslag, men fremhævede tillige det rigshistoriske syn, der også lå som baggrund for tanken. Det opløste lokalhistoriske institut havde været inde på noget lignende. Direktør *Kaaber* og landsarkivar *Lindberg Nielsen* anførte, at man der havde mere end stof nok til årbøgerne, og stationsforstander *Kaster* frarådede bestemt udskrivning af ekstrakontingent. *Formanden* konkluderede derhen, at der ikke var stemning for forslaget om udskrivning af prisopgaver.

Årsmødet

Årsmødet indledtes fredag den 30. august om aftenen ved et fællesmøde med Dansk kulturhistorisk Museumsforening på Gottorp slot. Deltagerne blev budt velkommen af museumsdirektør, dr. *Ernst Schlee*, der gav en ganske kort orientering om museets opståen og indretning, hvorefter man deltes i forskellige hold, der under ledelse af dr. *Schlee* og professor *Kersten* besøgte museets forskellige afdelinger. Kl. 22 samledes alle i Schloss-Keller, hvor Historisk samfund for Sønderjylland var vært ved en grog.

Repræsentantskabsmødet holdtes lørdag den 31. august på Gottorp slot. Her var følgende foreninger og institutioner repræsenterede: De historiske samfund for Ålborg, Frederiksborg og Holbæk amter, Horsens og omegn, Københavns amt, Lolland-Falster, Præstø, Randers, Ribe og Ringkøbing amter, Sønderjylland, Vejle og Viborg amter samt Østjysk hjemstavnsforening; endvidere Ringkøbing amtsråd, Dansk Sprog- og Litteraturselskab, Dansk Folkemindesamling, Rigsarkivet, landsarkiverne for Sjælland, Fyn, Nørrejylland og Sønderjylland, Københavns og Frederiksbergs stadsarkiver, de byhistoriske arkiver i Esbjerg, Fåborg, Haderslev og Odder samt 36 museer blandt dem, der dagen i forvejen havde været repræsenteret ved Museumsforeningens årsmøde. Mødet overværedes endvidere af repræsentanter fra Undervisningsministeriet.

Formanden, landsarkivar *Johan Hvidtfeldt*, Viborg, bød alle velkommen og rettede en tak til Gottorp slot for den udviste gæstfrihed. Han mindedes derefter postmester *C. Klitgaard* og folketingsmand *Svend Jørgensen*, der var afgået ved døden siden sidste årsmøde. Begge havde på hver sin måde haft stor betydning for foreningens arbejde og ville blive savnet stærkt i fremtiden. Forsamlingen rejste sig i mindet om de to afdøde.

Formanden foreslog derefter arkivar *Peter Kr. Iversen*, Åbenrå, valgt til dirigent. Denne blev valgt uden modkandidater.

Dirigenten gav straks ordet til formanden for at aflægge

Beretning for året 1956/57.

Mens foreningens medlemstal i de sidste par år har været nogenlunde det samme, har der været en ikke ringe fremgang i det forløbne år. Det udgør nu 185, nemlig 28 historiske amtssamfund og foreninger, 98 museer, 26 arkiver,

7 biblioteker og 26 by- og amtsråd. De nye medlemmer, som jeg byder hjertelig velkommen, er: Østjysk Hjemstavnsforening, Historisk-arkæologisk Forening for Køge og Omegn, Dansk Fiskerimuseum, Dragør Museum, Skjern Museum, Ærø Museum, Øregård Museum, Statens Arkiv for historiske Stemmer og Film.

Statstilskudet til amlssamfundene. Som det vil erindres, blev der sidste år givet en udførlig redegørelse for dette spørgsmål. Jeg gav da udtryk for håbet om, at det skulle blive muligt at få tilskudet forøget. Desværre blev der ikke i år tale om væsentlige ændringer, men jeg har forstået på Undervisningsministeriet, at man regner med ved de kommende uddelinger til tidsskrifter at få et noget større beløb til rådighed.

Det var sidste år styrelsens tanke, at man ville prøve at få tilskudet differentieret, således at de kommunale tilskud skulle blive bestemmende for statstilskudets størrelse. Der blev ført en indgående drøftelse af dette problem på årsmødet, og vi opfattede de faldne udtalelser således, at man anså det for rigtigere at lade medlemstallet være bestemmende for tilskudet. Vi indhentede derefter nye oplysninger fra de enkelte samfund, og efter at spørgsmålet havde været drøftet på et styrelsesmøde, sendte vi d. 21. december 1956 en udførlig ansøgning til Undervisningsministeriet, idet vi i en vedlagt fortegnelse gav en oversigt over samfundenes medlemstal, bygget på de indkomne oplysninger. I ansøgningen anmodede vi om, at det samlede tilskudsbeløb til samfundene måtte blive forøget »med et beløb efter ministeriets skøn og de forhåndenværende muligheder«, og at det for fremtiden bliver fordelt således, at alle samfundene får det samme grundbeløb, 850 kr., mens fordelingen af den øvrige del af tilskudet sker under hensyntagen til medlemstallet. Samtidig redegjorde vi for, på hvilken måde en fordeling efter medlemstal kan ske, idet vi samtidig tilbød at indhente nødvendige oplysninger og foretage de forskellige beregninger.

Der er som sagt udsigt til, at den forventede forøgelse vil kunne blive effektiv i det finansår, vi nu er inde i. Jeg har forstået på ministeriet, at man ikke har noget at indvende imod en delvis fordeling efter medlemstal, således som foreslået af DHF.

Konsulentvirksomhed. Som De vil erindre, har vi gennem flere år arbejdet for at få stillet penge til rådighed for en konsulentvirksomhed til gavn for det lokalhistoriske arbejde rundt om. Vi fik afslag sidste år, men har den 12. juli i år haft den store glæde at få en treårig bevilling af tipsmidlerne på ialt 6000 kr. til dette formål. I ansøgningen var opgaven formuleret således:

1. At skabe interesse for lokalhistorisk arbejde, bl. a. ved afholdelse af kursus rundt om i landet.
2. At hjælpe forfattere eller historiske udvalg med tilrettelæggelsen af arbejdet, udarbejdelse af arbejdsplan etc.
3. Støtte forfattere eller redaktioner under arbejdet, ikke mindst ved at klare enkelte konkrete spørgsmål, samt at hjælpe med til at finde frem til det rette kildemateriale i arkiver, museer eller biblioteker.
4. Gennemgang af de udarbejdede manuskripter, først og fremmest med henblik på dispositionen og det saglige indhold.

Det er vort håb, at denne bevilling vil gøre det muligt for os at yde en indsats til gavn for det lokalhistoriske arbejde her i landet, og jeg bringer Undervisningsministeriet en hjertelig tak for den givne bevilling. Lige efter årsmødet afholder DHF et styrelsesmøde, hvor vi vil træffe bestemmelse om den praktiske udformning af vort rådgivende arbejde. Der vil herefter blive udsendt meddelelse til de enkelte medlemmer af DHF. Det er vort håb, at De vil gøre, hvad

De kan, for at interesserede kan blive klar over, at der er mulighed for at få praktisk hjælp i det lokalhistoriske arbejde. Vi går også ud fra, at de enkelte samfund selv vil drage nytte heraf i den udstrækning, det er muligt.

Tilskud til trykning af lokalhistorisk litteratur. Vi ved alle, at udgivelsen af lokalhistorisk litteratur er meget vanskelig. Det er umuligt at få tilskud fra de store videnskabelige fonds, som regel er det også svært at få hjælp fra lokal side, ligesom det ofte vil knibe med at skaffe så mange abonnenter, at værkets økonomi kan hvile i sig selv. Det vil sige, at en lokalhistorisk forfatter tit vil komme til at bære en betydelig økonomisk risiko. Der kan ikke være tvivl om, at mange flere ville vove sig i lag med aktiv lokalhistorisk skribentvirksomhed, hvis de på forhånd vidste, at der var en vis mulighed for at få hjælp til trykningen. DHF har derfor arbejdet med tanken om at få en dispositionsbevilling, hvoraf der kunne ydes tilskud til trykningen af sådanne historiske værker, som ikke vil kunne få understøttelse fra de store fonds. Vi har haft kontakt med Undervisningsministeriet om dette spørgsmål, og vi vil nu indsende en ansøgning om tilskud hertil fra tipsmidlerne. Hvis vor ansøgning bliver bevilget, vil der selvfølgelig blive nedsat et sagkyndigt udvalg, som skal tage stilling til de enkelte ansøgninger om tilskud.

Håndbog for danske lokalhistorikere. Siden det sidste årsmøde er der sket det glædelige, at håndbogen er ved at være udsolgt. Vi foretog en henvendelse til en række historisk interesserede i Danmark og fik gennem det norske tidsskrift »Heimen« samt de lokalhistoriske tidsskrifter i Skåne, Halland og Blekinge udsendt en lille tryksag ang. håndbogen. Resultatet har, som man vil forstå, været over al forventning.

På det sidste årsmøde blev der af arkivar *Dybdahl* stillet forslag om i fortsættelse af håndbogen at udgive en slags historisk tidsskrift-leksikon. Vi har i styrelsen drøftet tanken og er enig om, at forslaget er interessant og værdifuldt. Vi har dog besluttet, at vi vil se tiden lidt an, inden vi tager nærmere stilling til, hvad der eventuelt bør gøres. Også andre muligheder kan jo komme i betragtning.

Fortid og Nutid. Vi har i år kunnet virkeliggøre det længe nærede ønske om at udsende Fortid og Nutid i to hefter. Det medfører en vis fordyrelse, som dog ikke er overvældende. Og vi håber, hvis vi kan få en ligelig fordeling på de to hefter, at kunne spare på portoudgiften. Vi er også i øjeblikket inde i forskellige overvejelser og undersøgelser med henblik på at formindske udgifterne til ekspedition.

Samtidig med, at DHF ansøgte Undervisningsministeriet om forhøjede tilskud til samfundene, bad vi i skrivelse af 11. december 1956 om en betydelig forøgelse af vort eget tilskud. Vi vil søge påny i år og håber på, at vor ansøgning vil kunne efterkommes. Når vi mener, at det er af stor vigtighed for os at få bevillingen sat i vejret, er det ikke mindst, fordi vi anser det for nødvendigt at udvide omfanget af Fortid og Nutid. Vi ønsker at bringe flere artikler af almindeligt indhold, og vi håber at kunne virkeliggøre et gammelt ønske om at give en mere omfattende oversigt over den kultur- og lokalhistoriske litteratur, både i Danmark og i vore nabolande mod syd og mod nord. Det er svært for historikeren at følge med i, hvad der kommer, og det må være en selvfølgelig opgave for Fortid og Nutid at bringe systematiske oversigter indenfor de områder af historien, som plejer at blive behandlet i tidsskriftet. En sådan »nyheds-tjeneste« kan vi kun yde, hvis vi får mere plads til vor rådighed.

Præstegårdshistorien. Som jeg nævnte sidste år, har styrelsen vedtaget at overlade det indsamlede materiale til Nationalmuseet. Dette har med tak taget imod dette tilbud, og når vort arbejde med dette spørgsmål er helt afsluttet,

vil de ret omfattende samlinger på Nationalmuseet blive tilgængelige for den historiske forskning. Det er så vort håb, at museet selv vil arbejde videre med denne opgave og forhåbentlig føre den frem til en tilfredsstillende løsning.

Løvrigt har styrelsen vedtaget, at de beløb, der er tilbage af de oprindelige — ret beskedne — bevillinger skal anvendes til opmåling og beskrivelse af Udby præstegård. Det bliver arkitekt fru *Tove Bojesen* og cand. mag. *Bregengård*, der udfører dette arbejde. Vi har fået tilladelse fra Udby menighedsråd til at foretage de nødvendige undersøgelser, og selve opmålingen forventes at være afsluttet omkring 1. september. Hvornår publicering af materialet kan ske, er det ikke muligt at sige i øjeblikket.

Nyudgivelse af Bauers kalender. DHF anser det for en af sine naturlige opgaver at udgive værker, der kan være historikeren til hjælp i deres arbejde. Vi har derfor efter forslag udefra arbejdet med muligheden af en nyudgave af Bauers evighedskalender, der skulle komme i en fototeknisk gengivelse. Vi ville gerne have udgivet denne i samarbejde med Samfundet for danske Genealogi og Personalhistorie. Jeg har haft en forhandling med dettes formand, overarkivar, dr. theol. *Bjørn Kornerup*. Selvom Samfundet af økonomiske grunde ikke turde binde an med opgaven, har dr. Kornerup medgivet forslaget sin bedste anbefaling. Vi har indhentet en række tilbud, hvorefter det skulle være muligt at genoptrykke værket for 3600 kr. Selvom vi kan regne med en stor interesse for denne værdifulde håndbog, vil salget dog ikke kunne dække udgifterne, og vi vil derfor søge om tilskud til udgivelsen fra tipsmidlerne.

Heraldisk nøgle til Nyt dansk Adelslexikon. Den unge historiker *Knud Prange* har udarbejdet en heraldisk nøgle til Nyt dansk Adelslexikon, hvorigennem det vil være muligt at bestemme de forskellige adelsvåbner. En sådan nøgle vil være af stor praktisk værdi for den arbejdende historiker, og DHF vil derfor gerne — formodentlig sammen med en anden forening — udgive dette værk, som er udarbejdet med stor omhyggelighed. Hr. Prange er i øjeblikket ved at foretage visse ændringer i og tilføjelser til værket, og det er vor hensigt at søge om tilskud til trykningen fra videnskabsfondet.

Udvalget til registrering af arkivalier og manuskripter. Jeg nævnte sidste år, at der ville blive nedsat et udvalg, som skulle indsamle oplysninger om, hvad der findes af arkivalier og manuskripter m. m. i danske museer, biblioteker m. m., idet det var tanken på grundlag af de indhentede oplysninger at udgive en oversigt over dette materiale. Udvalget er kommet til at bestå af: Bibliotekskonsulent *Mogens Iversen* fra Bibliotekstilsynet, cand. pharm. *Brandt* for S sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver, museums-konsulent *Halkjær Kristensen* for Museumsforeningen og undertegnede for DHF. Udvalgets formand er sidstnævnte, og bibliotekar *Anker Olsen*, Køge, er udvalgets sekretær. Det første møde blev holdt 28. november og siden da har der været en række møder, hvori man har udarbejdet de spørgeskemaer, som skal udsendes til de forskellige institutioner. Det har vist sig at være en ikke helt let opgave, men vi er nu så langt fremme, at vi regner med at kunne henvende os til de enkelte museer, biblioteker, arkiver m. m. først på efteråret. Arbejdet er lagt ret bredt an, idet vi anser det for at være af vigtighed, at oversigten bliver så fuldstændig som mulig. Dens betydning vil næsten helt og holdent komme til at afhænge af besvarelserne, og jeg beder Dem derfor alle modtage vor henvendelse med venlighed og interesse og at give os udførlige og præcise besvarelser.

Jeg kan i denne forbindelse nævne, at DHF også har planer om at udarbejde en oversigt over det topografiske indberetningsmateriale, som nu findes spredt rundt om i arkiver og biblioteker, tit således at det, der oprindeligt var en helhed, nu opbevares flere forskellige steder. Planen er endnu kun på over-

vejelsernes stadium, men det står os klart, at skal den virkeliggøres, må det ske i samarbejde med de institutioner i ind- og udland, hvor materialet findes.

Lokalhistoriske kursus. DHF har gang på gang understreget værdien af lokalhistoriske kursus rundt om i landet og har tilbudt vor hjælp ved tilrettelæggelsen. På initiativ af DHF blev der afholdt et kursus for Vejle amt i dagene 17.—18. maj 1957, arrangeret af Vejle museum, Historisk samfund for Vejle amt og DHF. Fra amt og byer fik vi så store tilskud, at de sammen med et lille kursusgebyr var tilstrækkelig til at dække udgifterne. Kursus var ualmindelig velbesøgt. Vi har planer om et tilsvarende kursus på Fyn i ret nær fremtid. Men iøvrigt vil jeg endnu engang understrege, at vi meget gerne vil medvirke til afholdelse af kursus andre steder i landet. Vi håber på et initiativ fra samfund og museer.

Aftenhøjskolen. Aftenhøjskoleloven giver god mulighed for at fremme arbejdet med hjemstavnshistorien rundt om i landet. I erkendelse af, at museer og samfund her har en mulighed for at udvide deres virkeområde, har DHF nedsat et lille udvalg til at arbejde med disse spørgsmål. Det består af statskonsulent, dr. Roar Skovmand, førstelærer Strange Nielsen, formanden og sekretæren. Der har været afholdt en del møder, hvorunder vi har udarbejdet en skrivelse til samfund og museer om dette spørgsmål. Der er heri redegjort for, hvorledes man i praksis skal gribe opgaven an, og hvilke krav der stilles. Forhåbentlig vil skrивelsen blive vel modtaget, så at man rundt om i by og på land vil gå i gang med oprettelse af aftenhøjskoler med hjemstavnshistorie eller andre historiske emner på programmet. Der er ingen tvivl om, at en indsats her vil kunne blive af stor værdi, både for den enkelte og for vore historiske institutioner.

Under drøftelsen af disse problemer kom vi, efter tilskyndelse fra dr. Skovmand, ind på tanken om at arrangere et kursus for de lærere i aftenhøjskolerne, som arbejder med hjemstavnshistorie. Da loven åbner gode muligheder for ret betydelige tilskud til kursus af denne art, blev vi hurtigt enige om at søge et sådant afholdt. Vi fik det ønskede tilskud fra Undervisningsministeriet, som jeg gerne vil bringe vor bedste tak herfor. Det lykkedes også at få de nødvendige lærere, og i dagene 8.—11. august kunne kursus afholdes på Bygholm Landbrugsskole ved Horsens. Det var besøgt af ialt 37 lærere i aftenhøjskolen. Det er mit indtryk, at man var glade ved den belæring, man her fik, og jeg kunne tænke mig, at DHF under en eller anden form vil fortsætte dette arbejde i de kommende år.

Fritagelse for papirafgift. Som mange vil huske, arbejdede DHF for nogle år siden for at få de historiske tidsskrifter fritaget for papirafgiften. Vi fik her en værdifuld støtte fra nu afdøde folketingsmand Svend Jorgensen, og det lykkedes at få loven ændret, så vore tidsskrifter kunne slippe for afgiften. Jeg har imidlertid bragt i erfarings, at der er forskellige foreninger, der ikke har benyttet sig af muligheden for at få afgiften refunderet. Vi har derfor nu sendt en ny skrivelse til samfundene om denne sag, efter at vi fra Inspektoratet for Omsætningsafgifter har indhentet helt ajourførte oplysninger om den praktiske fremgangsmåde. Jeg henstiller til alle, at man altid sørger for at få tilbagebetalingen af afgiften bragt i orden.

De historiske samfunds sektionsmøde. I henhold til den drøftelse, som fandt sted på årsmødet i Hjørring, afholdtes der i år et særligt møde for de historiske samfund (se s. 127), og formanden gav i sin beretning en oversigt over de der førte drøftelser.

Efter beretningen udspandt der sig en livlig diskussion, der især drejede sig om en eventuel oversigt over samfundenes virksomhed i Fortid og Nutid og afholdelse af kurser i hjemstavnsklære. I denne drøftelse deltog arkivar *P. Kr. Iversen*, baron *Rud. Bertouch-Lehn*, stiftamtmand, greve *F. Reventlow*, førstelærer *H. K. Kristensen* og museumsdirektorerne *Jorgen Paulsen* og *Knud Klem*. Arkitekt *J. Tidemand-Dal* rejste endvidere spørgsmålet om DHF's medhjælp ved udarbejdelsen af nye love for samfundene, og museumskonsulent *P. Halkjær Kristensen* foreslog, at foreningen lod udarbejde nogle normallove. Direktør *Arthur Fang* ønskede at give udtryk for sin utilfredshed med, at man ønskede tilskudene fra staten graderet efter medlemstal; han fandt, de lokale tilskud var et mere retfærdigt grundlag. Museumsinspektør *Peter Riismøller* rettede et kraftig angreb på redaktionen af Fortid og Nutid for rubrikken »Vore videnskabelige institutioners arbejde«. Ville man uden videre erklære alle de institutioner, der ikke var medtaget, for uvidenskabelige?

Formanden takkede diskussionsdeltagerne for indlægene. Han henviste direktør *Arthur Fang* til referatet af sidste årsmøde.

Formandens beretning blev derefter godkendt.

Dernæst aflagde kassereren, museumsdirektør *Jorgen Paulsen*, det reviderede regnskab (se s. 136). Han understregede, at regnskabet kun så gunstigt ud på grund af det overskud, man havde opnået ved salget af håndbogen, og fremhævede nødvendigheden af, at foreningens økonomi kom til at hvile på et sundere grundlag. Regnskabet godkendtes uden bemærkninger.

Til formand genvalgtes landsarkivar *Johan Hvidtfeldt*. Til styrelsen genvalgtes *Kristian Hald*, *Rasmus Mortensen*, *Jorgen Paulsen* og *Ole Karup Pedersen*, efter at de to sidstnævnte havde givet udtryk for deres ønske om til næste år at træde ud af styrelsen. De to revisorer, *Georg Galster* og *Knud Klem*, genvalgtes.

Under eventuelt blev nødvendigheden af en kontingentforhøjelse for samfundene kraftigt fremhævet af kassereren og formanden. Flere af repræsentanterne gav tilslutning til tanken. Formanden foreslog mødestedet for næste årsmøde et eller andet sted i Skåne, Halland eller Blekinge, hvilket blev mødt med almindelig tilfredshed. Til slut meddelte formanden, at kontingentet fortsat var 2 % af medlemskontingentet til samfundene.

Inden mødet hævedes, blev dirigenten takket for den udmærkede ledelse.

Efter middag samledes deltagerne igen på Gottorp slot, hvor der blev holdt 3 foredrag. Professor *Kristian Hald* talte om Slesvigs stednavne, landsarkivar *Johan Hvidtfeldt* om Slesvigs befolkning og overinspektør, dr. phil. *Axel Steensberg* om Slesvigs bygninger. Efter foredragene deltes deltagerne i to hold, hvoraf det ene tog til Dannevirke under ledelse af professor *Kersten*, medens det andet gik på byvandring under ledelse af bibliotekar *P. Kürstein*.

Festmiddagen holdtes på Ruhekrug få kilometer nord for Slesvig. Her talte landsarkivar *Johan Hvidtfeldt* om Slesvigs betydning som grænseland, dets afgørende betydning for dansk historie og dets særlige opgave både som front og bro.

Søndag den 1. september startede man i busser mod Egernførde. Man besøgte kirken og kirkegården i Siesby og gjorde en afstikker ud til det lille fiskerleje Maasholm. Efter frokosten i Kappel kørte man videre nordpå over Sandbæk og Ørsberg til Rundhof, hvor ejeren *H. H. von Rumohr* fortalte om gårdens historie. Midt på eftermiddagen nåede man frem til Lyksborg, hvor alle deltagerne blev vist rundt, og museumsinspektør *Hans Neumann* kort fortalte om slottets historie.

Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver

afholdt i tilslutning til Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Slesvig et møde fredag den 30. august 1957. I mødet deltog 21 repræsentanter.

Formanden, cand. pharm. *Hans Brandt*, Fåborg, bød velkommen og takkede direktør, professor dr. Hoffmann, der velvilligst havde stillet Landesarchivs læsesal til rådighed for mødet.

Dr. *Hoffmann* fortalte derefter om Landesarchivs organisation og dets tilværelse under krigen, da det havde været evakueret fra Kiel til et bjergværk. Evakueringen havde lykkeligvis bevaret arkivet, således at så godt som intet var gået tabt. Efter krigen kom det til Gottorp slot, hvor det havde fået ganske gode lokaler i slottets øverste etage.

Landsarkivar *Johan Hvidtfeldt* valgte derefter til dirigent og gav ordet til *formanden*, der i sin beretning oplyste, at det forløbne år havde været et roligt arbejdsår. Arbejdet med oprettelsen af nye arkiver var af økonomiske grunde gået langsomt, men der var dog kommet et nyt byhistorisk arkiv til i Varde. Af tipsmidlerne var der over to år bevilget sammenslutningen 1500 kr., hvilken bevilling ville gøre det muligt at udbygge arbejdet.

Prøver på standardmateriale var udsendt til medlemmerne, men da det havde vist sig, at en ordning med bibliografisk kontor ville blive for dyr, var der truffet aftale med bogtrykker Petersen i Fåborg om at påtage sig arbejdet med trykningen m. v. til en meget rimelig pris.

Drøftelserne om et samarbejde med Arbejderbevægelsens Arkiv var fortsat, ligesom formanden havde deltaget i en række møder angående den planlagte oversigt over arkivalsk materiale i museer, biblioteker og arkiver.

Kassereren, fuldmægtig *Olav Christensen*, Haderslev, fremlagde det reviderede regnskab, der balancerede med 932,43 kr. og udviste en kassebeholdning på 271,38 kr.

Til styrelsen genvalgtes stationsforstander *E. Kaster*, Odder.

I den efterfølgende drøftelse oplyste *Hans Brandt*, at der i Fåborg i forbindelse med en byfest var arrangeret en billedudstilling, der senere skulle til København i forbindelse med et arrangement tilrettelagt af hjemstavnsforeningen, og *E. Kaster* meddelte, at arkivet i Odder nu havde fået lokaler i museets nyerhvervede bygning. *Olav Christensen* oplyste, at man i Haderslev var i gang med en registrering af Sønderjyllands ældste avis »Dannevirke«, medens lektor *Tengnagel Jørgensen*, Esbjerg, kunne berette, at man der var gået i gang med at affotografere de lokale aviser. Lektor *N. A. Christiansen*, Roskilde, oplyste, at man foreløbig samlede materiale med dannelsen af et egentligt arkiv for øje, medens lektor *F. Michelsen*, Næstved, meddelte, at man der var ved at indrette arkivet på museet, og endelig oplyste *H. K. Kristensen*, at det nyoprettede arkiv i Varde havde fået lokaler på museet.

Efter mødets afslutning var der lejlighed til at bese Landesarchivs magasiner, der blev forevist af dr. *Hoffmann*, som endvidere havde foranstaltet en mindre udstilling af en række af arkivets ældste og mest sjældne dokumenter.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING'S REGNSKAB 1956—57

DRIFTSREGNSKAB 1. APRIL 1956 — 31. MARTS 1957

INDTÆGT

Kontingent og bidrag:

Foreninger	2.057,24
Museer	1.470,00
Arkiver, biblioteker o. l.	615,00
By- og amtstid	500,00
	4.642,24

Tilskud:

Staten	2.200,00
Dansk historisk Fællesfond	795,00
	2.995,00

Renter	113,42
Tidsskriftet »Fortid og Nutid«	4.132,97
Salg af skrifter	3.591,87
Forskelligt	44,20

Foreningsregnskabs indtægt: 15.519,70

Handbog for lokalhistorikere	25.155,29
Præstegårdsværket	0,00
Kulturhistorien	0,00

Ialt indtægt: 40.674,99

UDGIFT

Styrelsesudgifter	1.283,79
Sekretærhonorar	600,00
Tryksager, porto, telefon, kontorartikler	1.288,48
Arsmødet i Hjørring 1956	1.120,00
Fortællerpremie	500,00

Tidsskriftet »Fortid og Nutid«

Trykning	6.644,25
Forfatterhonorar	1.696,20
Redaktionshonorar	600,00
Ekspedition m. v.	691,06
Forskelligt	402,57

Foreningsregnskabs udgift: 14.826,35

Handbog for lokalhistorikere	24.077,71
Præstegårdsværket	0,00
Kulturhistorien	0,00

Ialt udgift: 38.904,06
Merindtægt 1.770,93

Balance: 40.674,99

STATUS PR. 31. MARTS 1957

Foreningens egne midler:

Beholdning pr. 1/4 1956	2.397,22
Merindtægt i 1956/57	693,35
Overført til Handbogs-kontoen:	
Beholdning pr. 1/4 1956..	3,72
Merindtægt i 1956/57	1.077,58
	1.081,30

Præstegårdsværket	3.117,76
Kulturhistorien	903,97

8.193,60

Beholdning:

Indestående på sparekassebog A 9193	5.232,03
» » postkonto 3516	1.998,50
» » » 86264	691,22
Kontant beholdning	271,85

8.193,60

Viborg og Hillerød, den 25. april 1957.

JOHAN HYDTEFELDT,
formand.

Ovenstående regnskab er revideret og fundet i overensstemmelse med bilagene.
Georg Gadster.

JØRGEN PAULSEN,
kasserer.

Knud Klem.

Carl Klitgaard

1868—1957

Da postmester Carl Klitgaard d. 1. juli 1957 lukkede sine øjne, var han af legeme en svag mand. Den ene svære sygdom efter den anden havde bundet ham til sengen, men hver gang lykkedes det ham at vinde sejr over døden, selv højt op i 80'erne var hans livsvilje ukuelig, uknækkelig. Og hans ånd var klar som altid, hans humor barok, som den må have været fra tidernes morgen, hans kampånd usvækket. Det var mærkeligt, næsten uvirkeligt, at høre, at nu endelig var den gamle af dage bukket under i den kamp, hvor ingen vinder slutsejr.

Carl Klitgaard blev født i Blokhus 1868. Hans fader og hans farfar havde været købmænd herude ved Vesterhavet, havde fortsat skudehandelens ældgamle traditioner. Hans bedstemor var af slægten Brix, en af de ældste skudehandlerslægter. Men skudehandlen var ved at være saga, da Carl Klitgaard kom til verden. Han fulgte ikke i forældrenes fodspor, men kom i 1885 ind ved postvæsenet. I tyve år var han postekspedient ved »de bevægelige postkontorer«, indtil han i 1917 blev postmester i Vrå, senere i Brønderslev og Hjørring.

Man hørte aldrig Klitgaard tale om postvæsen; et besøg hos ham i Hjørring var altid ensbetydende med historisk snak. Der kan næppe være tvivl om, at i hans hjerte stod Klios navn indskrevet. Hun var *hans* gudinde, som han blev tro til det sidste åndedragt.

Sin debut som historisk forfatter fik Klitgaard i 1897. Hans første artikel hed Efterretninger om Skude- og Strandhandelen paa Vestkysten af Vendsyssel. Slægtens fortid bandt ham, og hans næste værker kom da også til at beskæftige sig med familiens historie, med dens mennesker og deres liv. Klitgaard blev efterhånden en af vore førende personalhistorikere, han blev medlem af styrelsen for Samfundet for dansk genealogi

og personalhistorie, senere samfundets æresmedlem. Hans store bog *Kjærlulfske Studier* er et af hovedværkerne i dansk slægtshistorisk litteratur.

Det var ikke blot slægtens fortid, han følte sig bundet af. Han var vendelbo af oprindelse og af tilbøjelighed. Han følte sig bundet til dette land nordenfjords, som for så mange synes noget fjernt, næsten uvirkeligt. Det var for ham det mest virkelige af alt, og for ham betød bundethed det samme som at beskæftige sig med sit lands fortid, dets historie. Det må have været en drift, utvingelig, trodsende alle vanskeligheder. Det fortælles, at han i de mange år, da han var kørende postekspedient, brugte tiden undervejs i jernbanevognen til historiske studier. Flittig var han i hvert fald som få. Han kendte den historiske litteratur til bunds, og selv om han boede fjernt fra alle arkiver, gik han ufortrødent i gang med arkivstudierne. Til det sidste var han en flittig gransker af fortidens papirer.

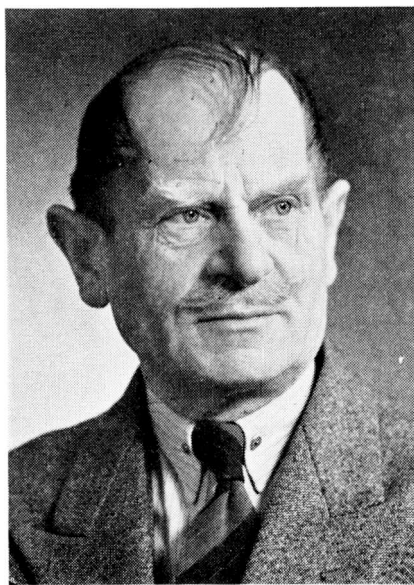
Der er mange, som har en levende, ja brændende interesse for historie, som samler historisk viden i hjernekistens gemmer, men aldrig giver andre noget af deres viden. Klitgaard øste rundhåndet ud. Hans trang til at producere var ligeså ubændig som hans historiske interesse, og det er et næsten ufatteligt antal bind og artikler, han har udsendt siden 1897, en ubrudt række, de sidste trykt posthumt, da døden havde revet pennen af hans hånd. Det store værk *Hvetbo Herred 1—2* er blevet kaldt den bedste danske herredsbeskrivelse, og hans købstadmonografier, *Nibe*, *Hjørring*, *Skagen* og *Brønderslev*, hævder sig smukt i den store litteratur om vore købstæder.

Allerede en snes år gammel blev han medarbejder ved *Jyllandsposten*, og i en menneskealder skrev C. K. om historisk, ikke mindst lokalhistorisk litteratur i det store jyske blad. Mangen en ung historiker, amatør eller fagmand, har i hans anmeldelser hentet venlig ros eller besindig dadel. Det var naturligt, at han som Jyllands førende lokalhistoriker blev knyttet til bestyrelsen for Det jyske historiske-topografiske selskab, der senere gjorde ham til sit æresmedlem. I 1915 havde han startet *Historisk samfund* for Hjørring amt, til sin død var han dets formand, og når samfundet idag er landets største, har han uden tvivl æren herfor. I 35 år var han redaktør af *Vendsysselske årbøger*, og hans utallige artikler i dette tidskrift har givet det et indhold af særlig lodighed.

Klitgaards fortjeneste som historiker lå i hans indgående studier, hans evne til at finde frem til nyt og værdifuldt materiale. Han er således en af de første, der i gerning har vist, hvilket fremragende historisk stof der findes i tingbøgerne. Han blev derfor mere end topograf og genealog, også den kulturhistoriske forskning står i stor gæld til ham. Hans force lå ikke i den stilistiske udformning, hans bøger og artikler er ikke underholdningslitteratur, men de er altid præget af Klitgaards store viden, hans sans for de kulturhistoriske enkeltheder.

Carl Klitgaards indsats i arbejdet med *Vendsyssels historie* vil aldrig blive glemt, så længe der er vendelboer i Danmark. Men det er ikke blot historikeren, der vil blive mindet, også mennesket, den jernflittige forsker, manden, der for al fortiden ikke glemte nutiden, der elskede et hyggeligt lag, en god genever, hvis humor altid piblede frem bag det lidt barske ydre og let vandt sejr over den medfødte trang til ikke altid at være af samme mening som andre. Vi er mange, der vil mindes Carl Klitgaard.

Johan Hvidtfeldt.

Hugo Matthiessen

1881—1957

Allerede som student havde Hugo Matthiessen sin livsplan klar. Han ville videreføre Troels Lunds kulturhistoriske forfatterskab. Det kunne i den unge mands mund lyde af meget; det blev mere. Samme år som Hugo Matthiessen ansattes ved Nationalmuseet — det var i 1910 — udkom hans første bog »Bøddel og Galgefugl«. Et særpræget forfatterfysiognomi var tonet frem, for atter og atter at vise sig næsten med pendulsvingets regelmæssighed. Bog fulgte efter bog, ialt 15 anselige bind. De først udstukne linier blev som et mønster ved at ligge under det hele forfatterskab, blot udformedes det stadig rigere, for vel nok at kulminere i friluftsbøgerne.

Meget enkelt kan det siges, at Hugo Matthiessen forenede videnskabsmanden med kunstneren. Han beherskede til fulde den historiske teknik: boglig og arkivalsk. Det trælsomt indsamlede materiales mosaik formåede han at sammensmelte, levendegøre gennem iagttagelser fra dagen og vejen og give glans af sin naturglæde. Hans sprog er en rytmisk prosa digterisk håret og med sans for stilens musik. Der kendes flere fine digte fra hans hånd. En meget yndet teknik består i levendegørelsen af det livløse. Selv den lidt rigelige anvendelse af symboler og metaforer formår kun sjældent at tynde stilen, hvis grundform er kort og prægnant.

Hugo Matthiessens vidtspændende forfatterskab kan sammenfattes i tre karakteristiske afsnit. Det første behandler — hvad man vel kan kalde — kulturhistoriske specialiteter til belysning hovedsagelig af købstadslivets vrangsider. Det er foruden debuthogen — »Natten« og »De kagstrøgne«.

Men allerede med »Gamle Gader« 1917 var forfatterskabets andet afsnit indledet, mere vægtfyldigt og af større vingeang end det første. Her tages købstæderne op til bredere behandling og i større sammenhæng, betragtes som levende organismer og analyseres så at sige biologisk. Det er i første

række værkerne: »Torv og Hærstræde« og »Middelalderlige Byer«. Til dette afsnit må vel også »Københavnske Gader 1728—95« henregnes, ligesom Matthiessens hyldest til fødebyen den tidlige bog »Fredericia 1650—1750« og den sene »Fæstning og Fristed«, der på en måde omgærder det hele forfatterskab. Med lidt fjernere tilknytning står det festlige bind »Snapstinget« med dets vrimmel af portrætter, et barn af forfatterens uudslukkelige Viborg-kærlighed. Den sidste bog »En Greve« må være inspireret af den megen færden i de jydsk »spilleres« forunderlige skov. Glemmes må heller ikke de mange små fastformede købstad-karakteristikker i Daniel Bruuns »Danmark«; de burde i grunden have været samlet i en bog. En del af artiklerne i de historiske amtsårbøger og de fleste af hans afhandlinger i »Architekten« er tilknyttet det just omtalte afsnit af forfatterskabet.

Hugo Matthiessen var om nogen jyde for Vor Herre. Een på Sjælland og mellem hovedstadens husrækker, en helt anden vest for Lille Bælt — i hans højtelskede Jylland. Den dejlige friske række af friluftsbøger er sat i gang af hans dybt bevægede og djærve naturglæde; den kunne give sig udslag både i om lyrik og bred patos. Dette hans forfatterskabs tredje afsnit indledtes i 1930 med den klassiske »Hærvejen«, vel nok Matthiessens mest populære bog; fire udgaver har den nået og et for en ikke-roman imponerende oplag på 6500 eksemplarer. Hertil slutter sig mere intimt »Viborg-Veje« og »Limfjorden«, lidt løsere »Den sorte Jyde« og »Det gamle Land«'s skønne fortids-drømmebilleder.

Hugo Matthiessens forfatterskab kan ikke betragtes isoleret; men må ses på baggrund af museumsmanden. Bedst kendes mester Hugo som museums-arkivets hyggelige pater familias; men rundt om i landet fandt han venner, når han mødte op for at varetage museets interesser. Mere påpasselig udgraver end han fandt man ikke let — altid på pladsen, altid overvågende og samtidig redbon til at yde videbegærlige oplysning. Behersket af lignende egenskaber har han med kameraet gennemstøvet købstæderne ind i de særeste afkroge, et uerstatteligt topografisk materiale, i værdi allerede øget af årene. Og hvorfor ikke også mindes fællesforeningens foredragsholder og hjemstavnsstævnernes beåndede byvandrere.

Som der var plan i Hugo Matthiessens forfatterskab, var der fast udformning over hans indre og ydre individualitet. Et sæt af skarpt — undertiden let paradoksalt — udformede meninger stod til hans disposition, og de blev forfægtet med bravour, hvis en letsindig vovede sig i skranken med ham; det gjorde dog kun de, der ikke kendte ham tilstrækkeligt.

Som livsplan og mønster lå fast, havde han støbt sig i sin egen ydre faste form og videreførte trofast provinsielle traditioner. Karakteristisk, at den ellers uddøde studenteruniform, havelocken, opretholdtes af ham. Senere blev det den stilige sorte paletot, dito bowler og spadserestokken ikke at forglemme. Skulle der — da han blev ældre — ses nøje efter, kom pincenezen på næsen. Var det mon også en ubevidst tribut til »de kloge franskmænd«? I tider, hvor flertallet af kønsfæller var raget blanke som kvinder, holdt mester Hugo fast ved sin let martialske moustache, og den gav ham unægtelig et særpræg.

Arthur Fang.

Historieforskningen vid Lunds universitet

Av *Jerker Rosén*

Den lundensiska historieforskningen har under de tvenne sista decennierna haft en blomstringsperiod utan något tidigare motstycke. Det räcker att såsom exempel nämna, att under tiden 1935—57 drygt 60-talet arbeten enbart i form av doktorsavhandlingar sett dagen i Lund. Den enda jämförbara motsvarigheten till en sådan blomstringsperiod vid ett svenskt universitet torde vara Harald Hjärnes professorstid i Uppsala vid tiden för sekelskiftet och ett par årtionden framåt. Att jag inledningsvis framhåller detta beror icke på lokalpatriotism utan endast för att understryka omöjligheten av att inom ett begränsat utrymme ge ens en antydning om alla de vetenskapliga avhandlingar, även sådana av hög kvalitet och av stor betydelse, som kommit till. Det blir nödvändigt att begränsa översikten till i första hand sådant, som speciellt utmärkt den lundensiska forskningsinriktningen, däri inbegripet intresset för de skånska provinsernas och Nordens historia. Men även en annan inskränkning måste noteras. I vissa till historien angränsande ämnen, såsom kyrkohistoria, praktiskt teologi, statskunskap och ekonomisk historia, som sedan några år i Lund liksom vid övriga svenska universitet är företrätt av särskild lärostol med egen institution, har avhandlingar kommit till, vilka nästan lika gärna kunde rubriceras såsom historia. Jag har funnit det riktigtast att — med något undantag — utelämna dem, då de bäst torde presenteras av vederbörande ämnesrepresentanter.

Impulserna till de speciella inriktningarna inom historieforskningen, i den mån man säkert kan tala om sådana impulser, har varit många. De har kommit från systeruniversitetet i Uppsala likaväl som från Danmark och kontinenten. Speciellt markant och tydligt är inflytandet från den uppsaliensiska forskningen under de tvenne första decennierna av 1900-talet. Detta sammanhänger förmodligen till stor del med att uppsaliensaren Sam Clason 1904 efterträtt Martin Weibull på den ännu så länge enda historieprofessuren vid universitetet. Några år tidigare, 1897, hade Clasons lärare Harald Hjärne riktat forskningens uppmärksamhet på de uppgifter, som väntade på den karolinska tidens område, särskilt Karl XII-periodens historia. Man måste gå till primärkällorna på bred front och man måste se de nordiska förvecklingarna mera mot europeisk bakgrund än vad som dittills skett. Intresset för Karl XII var visserligen gammalt i Lund. Niklas Tengberg, innehavare av historieprofessuren 1863—70,

hade under sina forskningar i frihetstiden, som han såg i mörka färger, kommit att uttrycka sin beundran för den karolinska periodens stats-
skick och för Karl XII-gestalten. Arthur Stille, som under åren 1908—22
innehade en förstränmda år inrättad dubbelprofessur i historia, hade
1889 och 1898 i tvenne avhandlingar behandlat Danmarks politik under
Karl XII:s polska krig. Men den nya synen på Karl XII-gestalten, sådan
den skisserats av Harald Hjärne, slog först igenom på 1900-talet och gav
då anledning till en rad arbeten. En originell inriktning fick den lunden-
siska Karl XII-forskningen genom Stille, som nu utvecklats till krigs-
historiker. I arbetet »Carl XII:s fälttågsplaner 1707—1709» (1908) för-
kastade han som källor de tendentiösa berättelser, varpå de dittillsva-
rande för Karl XII föga smickrande framställningarna bygggt. Karl XII
tecknades av Stille som en mycket betydande fältherre. Dessförinnan hade
zoologiprofessorn och Karl XII-beundraren August Qvenerstedt, direkt
inspirerad av Harald Hjärne, börjat ge ut den omfattande urkundspublika-
tionen »Karolinska krigares dagböcker» (bd. 1—12, 1901—18). Utfor-
skandet av problem i samband med Karl XII:s regering fullföljdes av
Stilles och Clasons elever, t. ex. Per Sörensson, Sten Bonnesen och Samuel
E. Bring, medan Stille själv företog de dittills mest omfattande forsknings-
resorna till utländska arkiv för att samla material till en undersökning
av den turkiska perioden i Karl XII:s historia. Han hann emellertid aldrig
redovisa sina resultat annat än i en översikt i den minnesskrift, som
utgavs till 200-års minnet av Karl XII:s död. Utan att någonsin i fortsätt-
ningen dominera i lundensisk historieforskning har intresset för Karl XII-
perioden levt kvar fram till nuet. Det må här räcka med att nämna Gösta
Lindebergs forskningar med ekonomisk-historisk inriktning, som skall
beröras i det följande, Stig Backmans avhandling »Från Ravitz till
Fraustadt. Studier i det stora nordiska krigets diplomati 1704—1706»
(1940), Sven Olssons stora biografi »Olof Hermelin. En karolinsk kultur-
personlighet och statsman» (1953) och Eric Tengbergs fullföljande av
Stilles forskningar i den turkiska periodens historia och i stor utsträck-
ning utnyttjande det av honom samlade materialet, tillgängligt i »Arthur
Stilles samling» på Lunds universitetsbibliotek, i avhandlingen »Från
Poltava till Bender. En studie i Karl XII:s turkiska politik 1709—1714»
(1953).

Sam Clasons professorstid medförde emellertid även att det lundensiska
forskningsintresset inriktades på ett annat område, Gustav IV Adolf och
1809 års revolution. Clasons forskningar, ytterst inspirerade av händel-
serna i samband med den svensk-norska unionens upplösning, i vilka
han var aktivt engagerad, redovisades i en rad arbeten omkring 1910 och
gick ut på, att orsakerna till Sveriges olyckor i samband med Napoleon-
krigen icke låg hos Gustav IV Adolf utan hos ämbetsmännen. Clasons
lärjungar tog upp näraliggande problem. Anders Grade behandlade »Sve-

rige och Tilsit-alliansen 1807—1810» (1913) och Johan Feuk »Sverige på kongressen i Wien 1814—1815» (1915). Också i detta avseende har linjen — även om det icke skett direkt — förts vidare i modern forskning. Sten Carlsson har i sin doktorsavhandling »Gustaf IV Adolfs fall» (1944) upptagit till förnyad prövning omständigheterna, som ledde fram till 1809 års revolution, varigenom bilden blivit betydligt mera nyanserad än hos Clason. Sture M. Waller har i sin stora doktorsavhandling »Georg Carl von Döbeln. Studier i Sveriges militäriska och politiska historia 1808—1813» (1947) samt i en rad följskrifter behandlat centrala frågor i revolutionshistorien och i den därpå följande utrikespolitiska utvecklingen. Slutligen har Jörgen Weibull fullföljt denna vad ämnesvalet beträffar lundensiska forskningstradition genom doktorsavhandlingen »Carl Johan och Norge 1810—1814» (1957).

Gemensamt för det begynnande 1900-talets forskningar rörande den karolinska tiden och tiden omkring 1809 var att de alla syftade till en omvärdering, som konkretiserades i rehabilitering av de båda enväldsmonarkerna Karl XII och Gustav IV Adolf, vilka bägge tidigare mer eller mindre fått sin historia skriven av de nya regimer med helt annan ideologi, som efterträtt dem. Det låg då nära till hands, att en tredje svensk monark, Erik XIV, som 1569 avsatts av brodern Johan III och som i mycket fått bibehålla de drag, med vilka han försetts i propagandan mot honom, skulle komma i blickpunkten. Genom Stilles arbete »De ledande idéerna i krigföringen i Norden 1563—1570» (1918) framstod Erik XIV:s ledning av krigsoperationerna såsom fast planmässig och konsekvent. Stilles forskningar fullföljdes sedermera av lundadocenten, nuvarande riksarkivarien Ingvar Andersson i ett flertal avhandlingar och uppsatser samt sammanfattande i biografien »Erik XIV» (1:a uppl. 1935) på andra områden än det strategiska, t.ex. i fråga om utrikespolitik, giftermålsunderhandlingar, idépolitiska sammanhang och karakteristik. Även här framstår konungen som den planmässigt handlande statsmannen. Med viss utgångspunkt i Ingvar Anderssons forskningar men med starkare betoning av de ekonomiska och handelspolitiska sammanhangen har Artur Attman genom sin doktorsavhandling »Den ryska marknaden i 1500-talets baltiska politik» (1944) fört forskningen vidare till att gälla frågan om de yttersta orsakerna till den under Erik XIV begynnande svenska expansionspolitiken i öster. I samband därmed diskuterades också det även i dansk forskning ventilerade problemet om handelsbalansen i Östersjöområdet, sådan denna avtecknar sig i Öresundstullsräkenskaperna (jfr. S. A. Nilsson, rec. av Attmans avhandling i Scandia 1945). Intresset för Erik XIV:s historia vid Lunds universitet avspeglas också i Sture Arnells och Hasse Petrinis doktorsavhandlingar »Die Auflösung des livländischen Ordensstaates» (1937) och »Källstudier till Erik XIV:s och Nordiska sjuårskrigets historia» (1942).

Med omnämmandet av detta arbete har emellertid en utveckling, som mera kan betecknas såsom speciellt lundensk, föregripits, nämligen inriktningen på källproblem. Källkritiken som sådan har gamla anor vid Lundauniversitetet. Banbrytaren för den moderna kritiska historieforskningen i Sverige, Sven Lagerbring, verkade som professor här 1742—70, ehuru ständigt tjänstledig för vetenskapligt arbete. Arvet från honom stod klart, när intresset för källkritik och källproblem, nu närmast genom impulser utifrån, blommade upp vid sekelskiftet och tiden närmast därefter. Hans skrifter och brev utgavs 1907 av Lauritz Weibull och i ett tal samma år framhöll Arthur Stille Lagerbrings insatser såsom föregångsman inom historieforskningen i Sverige. Hävdandet av moderna källkritiska principer var i och för sig ingenting nytt. Såväl Harald Hjärne i Uppsala som Martin Weibull i Lund kan sägas ha arbetat med moderna metoder, och när t.ex. Sam Clason började sin omvärdering av Gustav IV Adolfs regering, var det utifrån den metodiska principen, att vår uppfattning om vad som skett måste byggas på det samtida källmaterialet och på de enskilda personernas faktiska handlande, icke på de skildringar, som getts av konungens belackare efter avsättningen. Men med Lauritz Weibulls »Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000« (1911) och dess följskrifter skjutes källkritiken på ett helt annat sätt i förgrunden än vad som tidigare skett. Detta var delvis en följd av ämnesvalet, men också av den kategoriska principdeklaration, som här var nödvändig vid ett ställningstagande till det föreliggande källmaterialet. Det var, sådant källmaterialet och forskningsläget var beskaffat, behövt med klart uttalade metodiska grundsatser för att få fast underlag för en diskussion. Under starkt inflytande av de principer, som kommit till uttryck i fransk och dansk historieforskning, överförde Weibull så den moderna källkritiken på framför allt det isländska sagomaterialet. Sagorna analyseras med hänsyn till frågan om hur deras skildringar egentligen kommit till och skjutes sedan radikalt åt sidan såsom konstruktioner, uppbyggda på samma källmaterial, som står den moderne forskaren till buds, framför allt skaldeverser. Dessa, runinskrifter och eventuellt andra med händelserna mera samtida källor än sagorna lägges i stället till grund för Weibulls framställning. Det radikalt tillämpade programmet och den hårda konsekvens, varmed det genomfördes, väckte opposition från mera konservativa kretsar i hela Norden. Man kunde börja tala om en speciell »weibullsk« inriktning, som till en början stod tämligen isolerad i Sverige men hade stöd i motsvarande inriktningar framför allt i Danmark (Erslev, Arup) och i Norge (Bull, Koht). Linjen markerades ytterligare genom Curt Weibulls doktorsavhandling »Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridsen till Knut VI« (1915). När Lauritz Weibull, som 1919 blivit professor i Lund, 1928 började utge tidskriften *Scandia*, angav han programmatiskt tid-

skriftens syfte vara »en genomförd, allt strängare tillämpning av de källkritiska synpunkter, som tidigast framkomna inom diplomvetenskapen och den klassiska filologien, numera utformats till större stringens och allmängiltighet inom historieforskningen. . . En forskning, som icke bygger på historiska fakta, framvunna ur ett kritiskt siktat material, utan rör sig på det lösa förmodandets och den romantiska hypotesens gungfly, skapar inga vetenskapligt hållfasta resultat«.

För en senare generation historiker framstår de citerade meningarna snarast som truismer. Men detta innebär långtifrån att programmet, när det under seklets första decennier formulerades, saknade berättigande. Tvärtom har dess strikta tillämpning betytt offantligt mycket för den uppröjning, som skett inom svensk och nordisk historieforskning. När vi nu betraktar de citerade orden som självklara, beror det på att de källkritiska principerna, sådana de formulerats och tillämpats icke endast av Weibull utan från många andra håll med skiftande nyansering, helt slagit igenom. Man vågar nog konstatera, att fr. o. m. 1930-talet något strikt gränsmärke mellan en s.k. Weibullsk skola och de flesta andra historiker beträffande den principiella inställningen till källorna icke existerat. Att man även sedermera kommit till olika resultat och att diskussion kan råda om *hur* hårt källkritiken i det enskilda fallet skall tillämpas ligger i forskningens natur. Ett är emellertid säkert. Det ökade intresse för källorna själva, för frågor sådana som hur de är uppbyggda, vad de i sin tur har för källor, eventuellt nu förlorade, vilken tendens eller ideologi, de representerar osv, som det strikta hävdandet av det källkritiska programmet väckte till liv, kom att sätta djupa spår och sätter alltjämt spår i lundensisk historieforskning ifråga om ämnesval. På intet annat håll i Sverige eller Norden har mig veterligt så många undersökningar rörande de berättande källorna och deras struktur sett dagen. Lauritz och Curt Weibull inriktade, såsom nämnts, sina forskningar på det isländska och äldsta danska källbeståndet. Den sistnämndes Saxoavhandling och Lauritz Weibulls uppsats »Necrologierna från Lund, Roskildekrönikan och Saxo« (Scandia 1928) kom i mycket att utgöra förebilder. Ingvar Andersson behandlade i sin doktorsavhandling »Källstudier till Sveriges historia« (1928) svenska medeltida berättande källor, framför allt Erikskrönikan och Karlskrönikan, och hävdade, att dessas framställningar i stor utsträckning byggts upp på grundval av skriftliga, ännu tillgängliga äldre källor, såsom annaler och urkunder, och icke, som man menat, främst på muntlig tradition. Sture Bolin, som 1938 kom att efterträda Lauritz Weibull på den ena historieprofessuren, följde i arbetet »Om Nordens äldsta historieforskning« (1931) den äldsta historieskrivningens tillkomst från kalendarier över annaler och krönikor. Linjen har fortsatt av bl. a. Karin Hagnell, »Sturekrönikan 1452—1496. Studier över en rimkrönikas tillkomst och sanningsvärde« (1941), Gunnar T. Westin, »Historieskri-

varen Olaus Petri. Svenska krönikans källor och krönikeförfattarens metod» (1946), Sven Ljung, »Erik Jöransson Tegel. En biografisk-historiografisk studie» (1939) och Harald Olsson, »Johannes Messenius' Scandia illustrata. Studier i verkets tillkomsthistoria och medeltidspartiets källförhållanden» (1944). En något avvikande karaktär får denna typ av undersökningar, när den behandlar berättande källor från senare oros- eller krigsperioder. Syftet blir då mindre att skala fram vad som kan vara värt att bygga en historisk framställning på än att demonstrera nyhetsförmedlingens och propagandans vägar och metoder. Så är fallet med Hasse Petrinis i det föregående nämnda avhandling »Källstudier till Erik XIV:s historia», Ingel Wadéns »Berättande källor till Calmarkrigets historia» (1936) och Hans Villius' »Karl XII:s ryska fälttåg. Källstudier» (1951).

Det är ganska självklart, att historieforskningen vid ett universitet i en provins, som övergått från ett land till ett annat, har kommit att i hög grad intressera sig för de s.k. erövrade provinsernas speciella historia. Redan Sven Lagerbring, född av danska föräldrar i Skåne, publicerade i »Monumenta Scanensia» (1744—51) en del aktstycken till Skånes historia. Han fick åtskilliga efterföljare både när det gällde aktpublikationer till och framställningar om de skånska landskapens historia. År 1865 stiftades »De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening», som under skilda titlar under åren 1868—95 genom Martin Weibull i sina »Samlingar» utgav en rad urkunder och avhandlingar icke minst till belysning av övergångstidens historia. »Samlingarna» efterträddes av »Historisk tidskrift för Skåneland» (1903—23), som redigerades av Lauritz Weibull. Den av Vetenskapssocieteten i Lund sedan 1947 utgivna skriftserien »Skånsk senmedeltid och renässans» kan i viss mån, fast i betydligt utvidgat format, sägas vara en modern motsvarighet till »Samlingar». I denna serie publiceras dels källor, dels avhandlingar om de skånska landskapens historia under den angivna tidsperioden. Av avhandlingar kan nämnas Gösta Johannessons om »Den skånska kyrkan och reformationen» (1947) och Karl F. Hanssons om den siste danske och förste svenske biskopen »Lundabiskopen Peder Winstrup» (1950). Av urkundspublikationerna är hittills »Lunds stifts landebok», utg. av K.-G Ljunggren och Bertil Ejder (1950—52) och »Jordeböcker över Lunds ärkesätes gods vid medeltidens slut», utg. av G. Johannesson (1953) de mest omfattande. I detta sammanhang kan ej heller förbigås det moderna »Lunds stifts herdaminne», som började ges ut 1948 och för närvarande föreligger i 5 band. Det är endast att beklaga, att det begränsats till tiden efter reformationen. Utgivare och så gott som ensam författare är f.d. överbibliotekarien Gunnar Carlqvist. Herdaminnet avses att kompletteras med en särskild serie, »ser. I», innehållande urkunder och aktstycken. Av denna serie föreligger emellertid endast ett band (1943).

Några sammanfattande fullständiga framställningar av de skånska provinsernas historia, som fyller vetenskapliga krav, existerar icke. S. Bolins »Skånelands historia 1—2« (1930—33) och Ingvar Anderssons »Skånes historia I« (1947) når ännu icke fram längre än över äldre medeltiden. I vissa avseenden kan det omfattande verket »Lunds domkyrkas historia 1145—1945« (1946), tillkommet under medverkan av ett antal historiker och kyrkohistoriker i samband med domkyrkans 800-årsjubileum, sägas ge ett tvärsnitt genom Skånes historia med de förändringar, som övergången från Danmark till Sverige innebar. En brett lagd Hallandshistoria, utarbetad av fackmän, utkom 1953 med en första del, som går fram till Brömsebrofreden. Andra delen, som planerats att gå fram till våra dagar, beräknas utkomma innevarande år. Arbetet utges av Hallands läns landsting och har alltså intet direkt med universitetets forskningsinriktning att göra, även om ett antal lundaforskare medverkar.

Av naturliga skäl har den lundensiska forskningen i stor utsträckning kommit att vända sig till de intressanta problem, som själva övergången av de skånska landskapen och den därpå följande försvenskningssprocessen innebär. Det råder knappast någon tvekan om att det var 1800-talets skandinavistiska idéer, som först väckte denna forskning till liv, gav impulser till de skånska landskapens i det föregående nämnda historiska förening och påverkade Martin Weibulls publikationer i hithörande ämnen. Men det var från danskt håll, som den första större samlade undersökningen skulle komma. År 1906 publicerade Knud Fabricius, som hade nära svenska förbindelser, sin doktorsavhandling »Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige 1—2«. Arbetet följdes 1952 av en tredje del, som för skildringen fram till freden i Lund 1679, och ytterligare fortsättning torde vara att vänta. »Skaanes Overgang« synes icke omedelbart ha gett anledning till intensifierad forskning i försvenskingsfrågorna. Att intresset icke var dött, därom vittnar emellertid C. G. Weibulls kommenterande urkundspublikation till 250-årsminnet av freden i Roskilde »Freden i Roskilde. Aktstycken och framställning« (Historisk tidskrift för Skåneland 1908—09) samt smärre bidrag av Lauritz Weibull, Arthur Stille och Per Sörensson, de båda sistnämnda såsom krigshistoriker särskilt intresserade av snapphanerörelserna och krigsoperationerna. Stilles lärjunge Georg Göransson började förbereda en avhandling om ett av de mest centrala problemen i försvenskningssprocessen, den kyrkliga försvenskningen. Forskningarna blev emellertid försenade, och först för några år sedan, 1950, offentliggjordes de i form av en biografi över den kyrkliga försvenskningens ledande man, biskopen Canutus Hahn (Samlingar och studier till den svenska kyrkans historia, utg. av Hilding Pleijel, 25). Det var vid en tidpunkt, då några yngre forskare på nytt tagit upp övergångstidens historia till behandling ur olika synpunkter. I den popu-

lärt hållna översikten »Hur Skåne blev svenskt« (»Det levande förflutna« 3, 1942) redogjorde J. Rosén för huvuddragen av försvenskningssprocessen och i arbetet »Skånska privilegie- och reduktionsfrågor. Studier i Karl XI:s skånska räfstepolitik och Skånes försvenskning« (1944) sökte samme författare följa främst adelns ställning i provinsen under den första svenska perioden. Alf Åberg skildrade det svenska indelningsverkets införande i doktorsavhandlingen »Indelningen av rytteriet i Skåne 1658—1700« (1947). Åberg har sedermera fortsatt sina forskningar i Skånes äldre svenska historia bl. a. genom en biografi över generalguvernören Rutger von Ascheberg, som av världsliga ämbetsmän betytt mest för försvenskningens effektiva genomförande, och genom inlägg i diskussionerna om snapphanerörelsernas karaktär och rekrytering. Numera innehavaren av lärostolen i ekonomisk historia vid universitetet Oskar Bjurling har skildrat »Skånes utrikessjöfart 1658—1721« (1947), varvid konsekvenserna för denna vid övergången från ett land till ett annat klart framträder. Nya bidrag till försvenskningens historia är att förvänta, t.ex. när de forskningsresultat börjar offentliggöras, som är förknippade med den beslutade, stort upplagda Malmö stads historia.

Det är ett inom historievetenskapen ofta iakttaget faktum, att lokalhistorisk forskning, rätt bedriven och med ett objekt av central betydelse, ibland kan skänka större bidrag även till rikshistorien eller till internationella sammanhang än vad på dessa direkt inriktad forskning förmått ge. Så är fallet med åtminstone några av de i det föregående nämnda »skåneundersökningarna«. Exempel på till formen lokalhistorisk forskning, inriktad på föremål utanför Skånelandskapen, är H. Yrwing, »Gotland under äldre medeltid« (1940), som berör väsentliga frågor i de internordiska förvecklingarna under 1100- och 1200-talen samtidigt som de handelspolitiska sammanhangen i samband med tyskarnas framträngande till Östersjön klarlägges, och C. Härenstam, »Finnveden under medeltiden« (1946), som genom att följa en till de danska Halland och Skåne gränsande landsändas öden också skänker belysning åt de internordiska förvecklingarnas karaktär och konsekvenser för den inre organisationen i en gränsprovins.

Särskilt nära till hands har det emellertid legat för lundahistoriker att med utgångspunkt i den egna provinsens historia komma över på internordiska frågeställningar. Skånelandskapens historia var gemensam med både Danmarks och Sveriges. Här har givetvis också närheten till Köpenhamnsuniversitetet inverkat. Vi har redan i det föregående sett att t.ex. bröderna Weibulls källkritiska undersökningar inriktades mera på danska och nordiska källor än på speciellt svenska, även om undantag (exempelvis Lauritz Weibulls forskningar rörande Erik den helige) långtifrån saknas. Betecknande är det intresse, som i dessa forskningar ägnas åt den äldsta gränsläggningen mellan Sverige och Danmark.

Frågan tas upp av Lauritz Weibull i hans »Kritiska undersökningar« och fullföljes av Curt Weibull i avhandlingen »Den äldsta gränsläggningen mellan Sverige och Danmark« (Historisk tidskrift för Skåneland 1917—21). I arbetet »Om det svenska och danska rikets uppkomst« (ibidem) och i »Sverige och dess nordiska grannmakter under den tidigare medeltiden« (1921) har Curt Weibull sökt fastställa vad som går att fastställa om de inbördes relationerna mellan de nordiska rikena under den tidigaste period, då litterära källor står till historikerns förfogande.

Medan den lundensiska forskningen väsentligen kommit in på internordiska problem via den provinsionella historien och dansk historia, fick den från och med 1920-talet impulser också från svensk rikshistorisk forskning. När uppsaliensaren Gottfrid Carlsson 1925 övertog Arthur Stilles lärostol, som han kom att inneha till 1954, var han genom sin doktorsavhandling »Hemming Gadh. En statsman och prelat från Sturetiden« (1915) och genom en rad arbeten, företrädesvis i den äldre Vasatidens historia, från början starkt inriktad på internordiska problem både under medeltiden och tiden närmast efter Kalmarunionens definitiva upplösning. Hans syn på många av dessa problem var originell både i jämförelse med traditionell svensk historiesyn och med lundensisk. Såsom mest representativ för hans tidigare forskning framstår den några år efter hans överflyttning till Lund i Scandias andra årgång publicerade uppsatsen »Sten Sture d.y. En karaktärsstudie«. Denna innebar en fullständig omvärdering av Sten Sture-gestalten, samtidigt som den blottade ett framträdande drag i Carlssons historieuppfattning, nämligen det starka betonandet av personlighetens roll i historien. Av här mera aktuellt intresse är emellertid Carlssons uppfattning om relationerna mellan de nordiska rikena under Kalmarunionens tidsskede. Denna kom här att konfronteras med traditionell lundensisk inriktning på nordiska problem. Det var under sådana omständigheter ingen tillfällighet att tyngdpunkten i diskussionen om den nordiska medeltidens kanske mest centrala, i varje fall mest energiskt bearbetade problem, Kalmarunionens tillkomst, i början av 1930-talet kom att förläggas till Lund, där Lauritz Weibull i Scandia, Gottfrid Carlsson i Svensk historisk tidskrift framlade sina skilda synpunkter, åtminstone i viss utsträckning också bottnande i olika historisk grundsyn.

I alla händelser har den moderna lundensiska historieforskningen i hög grad kommit att inriktas på internordiska problem. Lauritz och Curt Weibulls forskningar i den äldsta nordiska medeltidens historia har fortsatt av Ove Moberg främst genom doktorsavhandlingen »Olav Haraldsson, Knut den store och Sverige« (1941), där han utnyttjade de nya tolkningar av de isländska skaldeverserna, som gjorts av Ernst Albin Kock. Hur sammanvävd de nordiska ländernas inre historia är med förvecklingarna mellan dem framträder i J. Roséns doktorsavhandling

»Striden mellan Birger Magnusson och hans bröder« (1939), som företrädesvis skildrar 1300-talets båda första decennier. Att det samma varit förhållandet på 1200-talet framgår bl. a. av ett par studier av Yrwing, av vilka den ena, »Kungamordet i Finderup« (1954), betecknande nog lägger tyngdpunkten på en bekant händelse i dansk historia till stor del i syfte att vinna ökad klarhet i förvecklingar, som var av betydelse för det fortsatta politiska händelseförloppet icke endast i Danmark utan också i Sverige och Norge. Steget helt över till dansk historia har även tagits av Ingvor Andersson, »Erik Menved och Venden. Studier i dansk utrikespolitik 1300—1319« (1954). Även här är utgångspunkten insikten om att de nordiska ländernas medeltida historia är så sammanvävd, att grundforskningar i grannländernas förhållanden är nödvändig för en rätt förståelse av vad som egentligen skett i det egna landet. Åke Sällström har i avhandlingen »Bologna och Norden intill Avignonpåvedömets tid« (1957) på grundval av dittills outnyttjat källmaterial skildrat de nordiska studenternas förhållanden i den italienska universitetsstaden under äldre medeltiden. Samma inriktning på nordisk historia har en rad undersökningar under den senare medeltiden, Lennart Sjöstedt, »Krisen inom det svensk-skånska väldet 1356—1359« (1954), Kjell-Gunnar Lundholm, »Sten Sture d.ä. och stormännen« (1956), Greta Wieselgren, »Sten Sture d.y. och Gustav Trolle« (1949) och Gunnar T. Westin, »Riksföreståndaren och makten« (1957) för att endast nämna några exempel. I sammanhanget bör ej förglömmas G. Carlssons fortsatta forskningar i unionstidens historia, bl. a. resulterande i den brett lagda framställningen i »Sveriges historia till våra dagar III:1« (1941) om unionstidens första skede fram till Kristofer av Bajerns död 1448. Den vilar på mycket omfattande primärforskningar, delvis redovisade i särskilda studier, publicerade företrädesvis i Svensk historisk tidskrift.

I det föregående har berörts, att Gottfrid Carlsson genomgående starkt betonat personlighetens roll i historien. Den präglar i mycket hans egen forskning. Men påfallande är också i hur stor utsträckning den biografiska formen kommit till användning i den lundensiska forskningen. I det föregående har nämnts Ingvar Anderssons Erik XIV-biografi. Den intar emellertid en särskild ställning i det avseendet, att den till alla väsentliga delar utgör en syntes av forskningsresultat, som dess författare under en följd av år redovisat på andra håll. Det samma gäller i stort sett om ett par andra biografier, Ivan Svalenius, »Gustav Vasa« (1950), Sten Carlsson, »Gustaf IV Adolf« (1945) och Göran Rystad, »Johan Gyllenstierna« (1957). Den biografiska formen, när det gäller att redovisa forskningsresultat, har däremot både sina för- och nackdelar. Till fördelarna hör, att det blir möjligt att i grunden följa en ledande persons handlande i ett händelsesammanhang och att man å andra sidan har något att så att säga hänga upp fakta på. Men det har också sagts, att biografien är den

mogne forskarens uttrycksform. Därmed har främst syftats på den självklara omständigheten, att man knappast rätt kan teckna den enskilde personens insatser utan att grundligt känna tidens historia. Man måste med andra ord känna miljön för att få fram den biograferade personlighetens särdrag och bedöma hans insatser. Annars överdimensioneras lätt bådadera. Det har icke så sällan hänt i svensk historieforskning, att vederbörande forskare från början tagit uppgiften att följa sin hjälte från vaggan till graven så allvarligt, att när boken slutligen kommit ut, den varit försedd med beteckningen »del I« och endast skildrat barndoms- och ungdomsåren, och någon fortsättning har aldrig följt. Den period av den biograferade personens liv, då han gjort sin insats och som motiverat att han gjordes till föremål för en biografi, har förblivit obekant. Å andra sidan kan ursprungsmiljö, uppfostran och utbildning ha varit av avgörande betydelse för en persons senare ställningstagande. Likaså kan en persons erfarenheter på ett område spela in för bedömningen av hans handlande på ett helt annat.

Man kan icke underlåta att göra dessa reflexioner, när man iakttar de försök att övervinna svårigheterna, som präglar ett flertal moderna lundaavhandlingar. I vissa fall har knappast de här antydda svårigheterna förelegat. För äldre perioder är materialet sällan rikare än att en uttömmande skildring både av ursprungsmiljö och insats kunnat åstadkommas. Så är exempelvis fallet med Ivan Svalenius' biografi över en av Gustav Vasas främsta medarbetare, »kyrkoministern« under en viktig reformperiod, Georg Norman (1937) och Ragnar Ohlssons över ärkebiskopen och oppositionsmannen från Johan III:s och Karl IX:s tid Abraham Angermannus (1946). En allsidig skildring har också Sven Olsson lämnat i sin redan i det föregående nämnda biografi över Olov Hermelin. Men omfånget har blivit betydande. Några forskare har — i stort sett lyckligt — löst svårigheterna genom att endast ta upp vissa väsentliga punkter i den biograferade personens historia före hans politiska verksamhet. Detta är fallet med Birger Sallnäs i hans doktorsavhandling om frihetstidsstatsmannen Samuel Åkerhjelm (1947) och Olle Gasslander i doktorsavhandlingen »J. A. Gripenstedt. Statsman och företagare« (1949). Man har också valt att begränsa undersökningen till vissa sidor av en persons verksamhet. Mer eller mindre utpräglat har detta skett i Sune Lundgren, »Johan Adler Salvius« (1945), där skildringen strikt begränsas till dennes insatser i krigsfinansieringen och fredsunderhandlingarna under 30-åriga kriget, och i Sture M. Wallers i det föregående nämnda avhandling om von Döbeln, där undertiteln »Studier i Sveriges militäriska och politiska historia 1808—1813« klart anger begränsningen.

Även om den lundensiska forskningen under de senaste årtiondena rent lokalt eller genom lärarnas intresseinriktning varit predestinerad att speciellt behandla vissa sidor eller perioder av historien på sätt, som an-

tytts i det föregående, så kan den likväl icke sägas ha varit lomhörd för de nya strömningar, som gjort sig gälland på andra håll. Den moderna historieforskningens starka inriktning på konstitutionella, ekonomiska, kamerala och sociala faktorerers roll i utvecklingen har även här satt djupa spår. I första hand bör nämnas Fredrik Lagerroth, »Frihetstidens författning. En studie i den svenska konstitutionalismens historia» (1915). Lagerroth, sedermera professor i statskunskap, var influerad av sin tids studentradikalism. Denna, som även påverkat den weibullska historiesynen, hade omedelbart innan Lagerroths avhandling förelåg i tryck fått kraftig vind i seglen icke minst i samband med de konstitutionella strider, som kulminerat i det s.k. bondetåget och borggårdskrisen 1914. I sin avhandling ser Lagerroth Sveriges inre historia som en sedan äldre medeltid ständigt pågående kamp mellan kungamakt och folk-makt, den sistnämnda under äldre skeden främst representerad av aristokratien. Frihetstidens statsskick, som fördömdes av tidens konservativa forskning, karakteriserades av Lagerroth som ett lovande steg i utvecklingen mot folkmakt och modern parlamentarism. Om frihetstiden icke avbrutits av 1772 års revolution och det gustavianska enväldet, hade denna utveckling kunnat påskyndas. Lagerroths omvärdering av frihetstiden presenterades vid en tidpunkt, då den ene professorn i historia, Arthur Stille, framstod som en av de främsta föregångsmännen för den i det föregående nämnda nya skolan på Karl XII-forskningens område, och den andre historieprofessorn, Sam Clason, hade rehabiliterat Gustav IV Adolf och därmed också i viss mån det gustavianska enväldet. Det var ganska självklart, att dess författare skulle ha svårt att vinna gehör för sina teser, som han sedermera under en lång forskargärning konsekvent hävdade och fört vidare. Trots den ensidighet, varmed Lagerroth hävdade sina teser, eller snarare just på grund av den konsekventa ensidigheten, har hans betydelse för den senare historieforskningen blivit stor. Den har mer eller mindre, direkt eller indirekt, påverkat de flesta arbeten i inre svensk historia. Detta gäller icke minst för medeltidens vidkommande.

Den konstitutionella linjen har emellertid i senare forskning icke renodlats utan mera kommit fram som moment i sociala, ekonomisk-historiska eller kamerala studier. Karl-Erik Löfqvist har i doktorsavhandlingen »Om riddarväsen och frälse i nordisk medeltid» (1935) tagit upp till diskussion frågan om hur adelsståndet uppstått och gett den i viktiga avseenden ny, övertygande tolkning. Problemet var sedan länge aktuellt i nordisk forskning, för Sveriges vidkommande genom Hans och Emil Hildebrand, K. G. Westman och Sven Tunberg, för Danmarks genom Kristian Erslev, Erik Arup och Sture Bolin. Den sistnämnde hade året innan Löfqvists avhandling kom ut publicerat studien »Ledung och frälse. Studier och orientering över danska samfundsförhållanden under

äldre medeltid» (1934). Det får anses betecknande för lundaforskningens inriktning, att Löfqvist försöker fånga de gemensamma och de särskiljande dragen i hela Norden. Han kommer därmed också in på en komparativ linje, som framträder även i andra arbeten. Så är exempelvis fallet i G. Carlssons till omfånget obetydliga men til sina konsekvenser ur statsrättslig och konstitutionell synpunkt viktiga undersökning »Gustav Vasas kröningsed» (Svensk historisk tidskrift 1946), där den medeltida svenska kröningseden ses i samband med den europeiska och nordiska och därigenom insättes i sitt naturliga sammanhang. Den komparativa synpunkten har också anlagts i J. Rosén, »Kronoavsöndringar under äldre medeltid» (1949), som närmast har en statsrättslig-kameral inriktning men som också berör frågor rörande frälsets ursprung.

På bred front har relationerna mellan adel och kungamakt under 1500-talet tagits upp till behandling av S. A. Nilsson, i tvenne arbeten, »Krona och frälse» (1947) och »Kampen om de adliga privilegierna 1526—1594» (1952), vilka i mycket betecknar en omvärdering av dittills förhärskande uppfattningar. Skattesystemet i Sverige under senare medeltid och tidig Vasatid har utförligt behandlats i Folke Dovring, »De stående skatterna på jord 1400—1600» (1949), icke minst av betydelse på grund av det källmaterial, som förtecknats. På det kamerala området, men med helt annan metod och annat syfte, rör sig också Birgitta Odén i sin doktorsavhandling »Rikets uppbörd och utgift. Statsfinanser och finansförvaltning under senare 1500-talet» (1955), där hon analyserar och ger en ny innebörd åt tvenne sammanställningar över rikets inkomster och utgifter för åren 1573 och 1582, av grundläggande betydelse för förståelsen av den svenska kronans finanser. Ett mera speciellt problem i förhållandet mellan konung och adel har behandlats av Erik Brännman i avhandlingen »Frälseköpen under Gustav II Adolfs regering» (1950). De inre motsättningarna och de idéer, som brutit sig mot varandra under Karl XI:s förmyndare och som ledde fram till det karolinska enväldet 1680, har analyserats och klarlagts i G. Rystad, »Johan Gyllenstierna, rådet och kungamakten. Studier i Sveriges inre historia 1660—1680» (1955), medan ett viktigt bidrag till den stora godsreduktionens historia under Karl XI:s regering lämnats av Ola Lindqvist, »Jakob Gyllenborg och reduktionen. Köpe-, pante- och restitutionsgodsen i räfstepolitiken 1680—1692» (1956). Krigsfinansieringen under slutskedet av det stora nordiska kriget har behandlats av Gösta Lindeberg, »Svensk ekonomisk politik under den görtzska perioden» (1941). Den ståndsutjämning, som ledde fram till ståndsriksdagens slopande och införandet av tvåkammerssystemet har skildrats av Sten Carlsson i det grundläggande arbetet »Ståndssamhälle och stånds-personer 1700—1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning» (1949), och samme författare har studerat den förändring i samhällets struktur, som industrialismen gett upphov till i »Lantmanna-

politiken och industrialismen. Partigruppering och opinionsförskjutning i svensk politik 1890—1902» (1953). I en mera populärt hållen översikt, »Svensk ståndscirkulation 1680—1950» (1950), följer han huvuddragen av utvecklingen fram till våra dagar. Bland andra arbeten med social-historisk prägel kan nämnas Per Nyström, »Stadsindustriens arbetare före 1800-talet» (1955), ingående i det stora samlingsverket »Den svenska arbetarklassens historia», samt den tre volymer omfattande halvpopulära »Bonden i svensk historia» (1948—56), de tvenne första författade av förre rektorn på Hvilans folkhögskola, fil. D:r Enoch Ingers, den sista av Sten Carlsson. Väsentligen på det agrarhistoriska området rör sig Folke Dovring, »Attungen och marklandet» (1947), som emellertid också genom ämnets natur behandlar spörsmål i äldre nordisk samfundshistoria, och Valter Elgeskog, »Svensk torpbebyggelse från 1500-talet till laga skifte» (1945). Slutligen bör i detta sammanhang nämnas Sture Bolins doktorsavhandling »Fynden av romerska mynt i det fri Germanien» (1927). Vi har här att göra med en mynthistorisk undersökning vid övergången från antiken till medeltiden. Arbetet fullföljer en förnämlig lundsisk forskningsinsats på numismatikens område. Men valet av ämnet för en historisk avhandling är unikt. Eftersom den antika historien sedan många år i Sverige bildar ett eget, från ämnet historia skilt ämne, blir det tyvärr alltför sällan, som gränsperioderna mellan den antika och medeltida historien kommer i forskningens blickpunkt.

Av rent historiska tidskrifter utges den av Lauritz Weibull startade Scandia i Lund. Större avhandlingar publiceras i den 1955 startade serien »Bibliotheca historica Lundensis», som f.n. redigeras gemensamt av de båda professorerna i historia Sture Bolin och Jerker Rosén. Lundahistoriker har medverkat och medverkar i åtskilliga andra serier och tidskrifter, som icke här kan redovisas. Nämnas bör emellertid »Meddelanden från Malmö luftförsvarsförening», som utges sedan 1946 och brukar innehålla av fackmän lämnade redogörelser för aktuella politiska problem, sedda mot deras historiska bakgrund. Historiska uppsatser och avhandlingar ingår också i de publikationer, som utges av Kungl. humanistiska vetenskapssamfundet i Lund och Vetenskapssocieteten i Lund, smärre bidrag i vederbörande sällskaps årsböcker, större i deras skriftserier.

Den till universitetet knutna Historiska institutionen har, förutom att i görligaste mån förse de studerande med kurslitteratur och för smärre uppgifter nödvändiga tryckta källor och litteratur, även viktiga vetenskapliga uppgifter. I första hand gäller detta om institutionens mikrofilmarkiv, som för närvarande torde omfatta över miljonen exponeringar, och som under de närmaste åren kommer att starkt utvidgas. Sedan åtskilliga år pågår översättningsarbete av tryckta ryska källor och rysk historisk litteratur, som berör de nordiska länderna.

Litteratur om Danmarks forhistorie 1953-1956

Af C. J. Becker

Der er stadig en sådan fart over udforskningen af Danmarks forhistoriske arkæologi, at en samlet omtale af de seneste fire års resultater må ledsages af en litteraturliste, der er længere end nogensinde¹. Tilmed skjuler der sig i den en del store eller afgørende arbejder, som virkelig bringer forskningen videre.

Inden de enkelte afsnit af oldtiden præsenteres, kan der være grund til at gøre opmærksom på nogle bredt sammenfattende oversigter. Der tænkes her ikke så meget på Palle Laurings inspirerende skildring af hele oldtiden (116) (anmeldt særskilt her, bd. XIX, 309), som på det store samlingsværk »Nordisk Kultur«, der omsider har kunnet afsluttes, og som i sidst udkomne bind behandler vigtige sider af den materielle kultur, også for dansk oldtid (19, 20, 70—72, 102, 106, 153, 175); nogle bidrag er holdt i ret almindelige vendinger, andre er fortrinlige oversigter med bred baggrund og direkte sammenhæng med værkets øvrige dele. Dette gælder således artiklerne om forhistorisk byggeskik i Danmark (102), fangst og indsamling (72) og primitiv keramik (175). I samme forbindelse bør nævnes Holger Rasmussens oversigt (165) over danske både, lavet af udhulede stammer (såkaldte eger eller knubskibe); her registreres 69 sådanne fartøjer i vore museer, og det fastslås endnu en gang, at de med enkelte undtagelser sikkert er forholdsvis sene, ja i mange tilfælde fra ny tid. Typen er så primitiv, at man ikke ud fra selve formen kan sige noget om alderen, og fremtidig vil vi ikke have flere udaterede både af den art med i litteraturoversigter om dansk forhistorie; så kan der nok så meget stå »oldtidsbåd« i de pågældende artikel-overskrifter.

Ældre stenalder

Allerede her møder vi det måske vigtigste og mest tankevækkende bidrag til dansk oldtidshistorie i Möhl-Hansens lille artikel om sikre spor af mennesker før sidste istid (137, jfr. 66). Det var næsten blevet et dogme,

1. Tal i parentes henviser til efterfølgende litteraturliste, der er ordnet efter samme principper som de tilsvarende oversigter i tidligere bind af Fortid og Nutid (XVI,344; XVIII, 176 og XIX,22). Ikke alle artikler har kunnet omtales i oversigten; der er især udeladt mindre bidrag, hvis indhold direkte kan aflæses af titlen, samt en del arbejder fra de flydende grænseområder mellem arkæologi og andre videnskaber. Forf. vil være taknemlig for at blive gjort opmærksom på mangler i litteraturlisten.

at vor forhistorie tog sin begyndelse, da isen sidste gang forlod landet. Ganske vist har forskellige forskere tid efter anden søgt at påvise tilstedeværelsen af mennesker i de forudgående mellem-istider, men uden resultat. Blandt dem var afd. dr. phil. N. Hartz, og så blev det alligevel et af hans fund, som gav det længe søgte bevis. 1912 indsendte Hartz nemlig til Zoologisk Museum nogle dådyrknogler fra en mergelaflejring ved Hollerup nær Randers. Ved gennemgang af jordfundne dådyr-rester i museets magasiner finder Möhl-Hansen for nylig ud af, at knoglerne er marvspaltede, d. v. s. knust af mennesker for at få fat i marven. Allerede det, at der er tale om dådyr, siger noget om alderen, da denne hjort ikke har levet vildt her i landet siden sidste mellem-istid. En nærmere bestemmelse må dog jordlagene give; her er man så heldig at vide ret god besked, idet knoglerne er taget i en ferskvandsaflejring under et 9—12 meter tykt lag sand fra en istid og i et lag, som på anden måde kan bestemmes som interglacialt, d. v. s. fra en mellem-istid.

Dådyrknoglerne fra Hollerup er måske 50.000 år gamle, måske endnu ældre. Det er mennesker, som har slået de svære rørknogler i stykker, og det er jo et klart bevis på tilstedeværelsen af jægere her i landet i en tid, der sammenlignet med vore vante forhistoriske perioder forekommer umådelig fjern. Manden selv og hans redskaber kender vi ikke endnu, og det er da for tidligt at få passet de omtalte spor af hans virksomhed ind i de forskellige kulturer, som gennem istider og mellem-istider kendes fra sydligere dele af Europa. Nu angår de ældste stenalderkulturer, de såkaldte palæolitiske kulturer, også dansk oldtid. At der vil blive mere at sige om denne sag i de nærmest kommende år, er givet; der har allerede i dagspressen været meddelelse om fund af stenredskaber (bl. a. en flække fra en grusgrav ved Kolding), som efter findestedet må være ældre end sidste istids slutning. Men lad os afvente den nærmere behandling af sidstnævnte fund.

Om ældre stenalders velkendte jæger- og fiskerkulturer er der ellers kun lidt at berette. Vigtig er dog Svend Jørgensens foreløbige beretning (96) om en boplads i den sjællandske Åmose, den såkaldte Kongemoseplads. Omfattende og meget omhyggelige udgravninger viser, at vi her står over for det hidtil største fund fra den såkaldte Gamle kystkultur eller Carstensminde-kulturen, d. v. s. det ældste stadium af den kystbundne gruppe, som direkte fortsætter i klassisk Ertebøllekultur. Hvad mere er, den nye boplads kan geologisk og pollenanalytisk dateres og viser sig at være lige så gammel som Maglemosekulturens sene bopladser (f. eks. Sværdborg). Alene herved giver det nye fund afgørelse på en gammel diskussion om forholdet mellem Maglemose- og Ertebøllekultur: når den sidstnævnte kulturs forløber nu findes i ren form i de samme mosedrag og på samme tid som egentlig Maglemosekultur, og når der er klar forskel på de to kulturers redskaber og flintteknik, må der være tale om

to uafhængige stenalderkulturer (sikkert også om forskellige stammer). Det kan således ikke være Maglemosekultur, som efterhånden udvikler sig til Ertebøllekultur. Den nye boplads har iøvrigt givet en række fine oldsagsfund, bl. a. ornamenterede bensager.

Til sin tid vil livet på Kongemose-bopladsen kunne rekonstrueres med en mængde detaljer. Fundet er rigt, i de gamle sø-aflejringer ligger velbevarede dyreknogler, som fortæller, hvad folkene særligt jagede, og hvad der iøvrigt fandtes af dyreliv omkring bostedet; gytjelagenes indhold af planters støvkorn gør det muligt at rekonstruere, både hvordan selve stedets naturforhold var, og hvordan skoven iøvrigt så ud på den tid. Kort sagt, også her er der fine muligheder for, at en lang række naturvidenskaber kan hjælpe arkæologien med at skabe kulturhistorie. Når der er grund til at nævne dette ganske velkendte forhold, skyldes det, at undersøgelsen — som en række mose-udgravninger fra de seneste år — ledes af Nationalmuseets nye, naturvidenskabelige afdeling; i sit virke og sine planer går denne langt ud over det beskedne moselaboratorium, som den hurtigt har udviklet sig af. At den naturvidenskabelige afdeling netop er indstillet på kulturhistorisk forskning, fremgår tydeligt af den skildring, som dens leder samtidig har givet af senglaciertidens jægere (194); her er på fremragende måde arbejdet sammen, hvad mange forskere fra forskellige lande og forskellige discipliner har kunnet samle af oplysninger om de rensdyrjægere, som ved slutningen af sidste istid og umiddelbart efter den færdedes herhjemme. Når Troels-Smith derefter følger arbejdet op ved at give en skildring af nulevende rensdyrjægere (195), er arkæologiens nærmest beslægtede videnskab, etnografien, taget med. Tilsammen giver disse to let tilgængelige oversigter et glimrende udtryk for, hvad arkæologien vil, og hvordan den når sine mål.

Maglemosekulturen berøres i forbindelse med en special-artikel om datering af visse sjællandske fund i forhold til vegetationshistorien (94). De samtidige jyske kulturgrupper er kun nævnt i forbindelse med nogle små meddelelser (181, 188); i sidstnævnte må dog fremhæves et stort, nyfundet ravsmykke. Om selve Ertebøllekulturen har der også været meget stille, bortset fra den vigtige boplads Muldbjerg (193), som dog bedst kan omtales sammen med hele den store diskussion om yngre stenalders begyndelse.

Man kunne vente, at en stort anlagt skildring af Skånes samtidige stenalderkulturer (C.-A. Althin, *The Chronology of the Stone Age Settlement of Scania, Sweden*. I. Lund 1954) også gav værdifulde oplysninger om dansk stenalder. Der omtales nemlig meget og vigtigt stof, særligt fra de storstilede udgravninger i Ageröd mose, men den egentlige dokumentation og fremlæggelse af de nye udgravningers resultater er udskudt til et senere bind. Interesserede kan henvises til bogen (eller en mere udførlig anmeldelse i *Göttingische Gelehrte Anzeigen* 1956, s. 158—62).

Yngre stenalder

Skellet mellem ældre og yngre stenalder er det mest afgørende kulturhistoriske skifte i hele Danmarks forhistorie. Der kommer her nye erhverv, som fuldstændig ændrer livsvilkårene. Ved siden af den gamle, naturbundne jæger- og fiskertilværelse giver agerbrug og husdyr nu store muligheder, og gennem storstilede rydninger af skov for at skaffe græsning til dyrene og plads til markerne påvirker mennesket nu balancen i selve naturen. Intet under, at yngre stenalders begyndelse er et centralt emne inden for arkæologisk forskning — i dag som for 50 og 100 år siden.

I løbet af de sidste fire år er man virkelig kommet videre på dette felt. Som det vil huskes fra tidligere oversigter, gav en fremstilling i Aarbøger f. nord. oldkyndighed 1947 det resultat, at første afsnit af yngre stenalder (dyssetid eller tidlig-neolitisk tid) kunne deles i tre afsnit, som efter inddelingen af den vigtigste lerkarform (tragtbægeret) betegnedes med A, B og C. Heraf var A og B ældre end de første dysser, men hvorvidt den nyopstillede A-gruppe virkelig repræsenterede den allerførste, neolitiske befolkning, blev kun en formodning, eftersom der ikke kunne peges på noget samlet fund, som sikkert viste det. Fra forskellig side stillede man sig da også noget skeptisk til en sådan tanke.

På dette felt har de af Troels-Smith ledede undersøgelser i Åmosen bragt hele spørgsmålet over et dødt punkt. Ved kombinerede geologiske, botaniske og arkæologiske undersøgelser er det lykkedes at få dateret en række oldsagsfund og bopladser i forhold til stedets vegetationsudvikling og således skabe en sikker, relativ datering for en del af de omstridte typer. I en yderst vigtig afhandling »Ertebøllekultur — Bondekultur« (193) er der gjort foreløbig rede for resultaterne. Det er lykkedes at finde den omtalte A-keramik som eneste neolitiske keramiktype på flere pladser, særlig bopladsen Muldbjerg I. Man har dermed sikkerhed for, at den repræsenterer en særlig gruppe, forskellig fra både B og endnu yngre grupper af tragt bægerkulturen. Dernæst er det lykkedes Troels-Smith at vise, at en række A-kar er ældre end de B-krukker, som er undersøgt i samme område. Dateringerne er pollenanalytiske og så sikre, som man kan forlange det.

Diskussionen omkring den ældste bondekultur her i landet og dens oprindelse må derfor dreje sig om A-keramikken og de fund, som den indgår i. I Aarbøger 1947 blev det formodet, at A-krukkerne var rent neolitiske, d. v. s. hørte til en ny-indvandret bondebefolknings materielle kultur, selv om der som nævnt endnu manglede de sikre fund. I Aarbøger 1953 tolker Troels-Smith sit nye, store materiale på anden måde, idet han mener, at de hidtil hjemløse A-kar nu må være blevet placeret i deres arkæologiske milieu, og at dette milieu er Ertebøllekulturen. Videre siges det, at denne kultur ikke er en ren jæger- og fiskerkultur,

men må opfattes som en halvagerbrugskultur. Folkene her har nok været jægere, men tillige haft tamme okser og får, muligt også geder, samt har dyrket små områder med korn.

Med andre ord får vi ikke blot en forklaring på den gradvise fremvækst af de første bondesamfund herhjemme (oven i købet dateret absolut ved hjælp af de nye kulstof 14-bestemmelser (se 183,196) til omkring år 2600 f. Kr.), men en helt ny opfattelse af sen Ertebøllekultur som helhed. Dansk forskning har ellers nogenlunde enstemmig anset den for en ren fangstkultur, selv om der af og til på bopladserne fandtes enkelte sager, som måtte høre til de tidlige bondekulturer.

I næste bind af Aarbøger (36, jfr. 33) blev diskussionen taget op med udgangspunkt i nogle affaldsgruber, som var fundet neden under den middelalderlige landsby Store Valby. Det var blot affaldsfyldte gruber, som stammede fra forskellige afsnit inden for sten- og jernalder. Men een af dem gav en ret stor samling af lerkarskår, hvorefter kunne udskilles rester af mellem 25 og 30 lerkar — alle tilhørende den såkaldte A-keramik inden for tragtbægerkulturen. I flere af skårene, særligt fra nogle tykke skiver af brændt ler, fandtes et stort antal aftryk af såvel kerner som akseled af byg (nøgen byg) og tre forskellige, primitive hvede-arter (dværghvede, emmer og enkorn) (84). For første gang har man nu A-keramik i et fund af samme art som bopladser med tragtbægerkulturens B- og C-keramik (f. eks. Havnelev), d. v. s. hørende til en ren bondebefolkning og ikke til Ertebøllekulturens jægere og fiskere. Det nye fund fra Store Valby støtter stærkt opfattelsen fra bl. a. Aarbøger 1947, hvorefter yngre stenalders afgørende nyheder er knyttet til den såkaldte A-keramik og kommer med en ny kultur, væsensforskellig fra de gamle jægere og fiskeres Ertebøllekultur. Man må regne med, at de to kulturformer findes her i landet side om side gennem lang tid, naturligvis med mulighed for gensidig påvirkning. Enkeltheder i denne diskussion skal ikke refereres i en oversigt; mange vil måske synes, at der allerede er brugt for megen plads på spørgsmålet; men der er faktisk tale om et af de vigtigste — i hvert fald det mest aktuelle — problem i dansk forhistorie. Nu venter vi spændt på næste indlæg.

Det bør i parentes nævnes, at samme spørgsmål er indgående behandlet dels i en større oversigt af en tysk forsker (107), dels i Erik Hinsch's store artikel i Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1951/53: »Tragtbægerkultur-Megalitkultur«. Den første er allerede forældet, men i den sidste får man en interessant og selvstændig vurdering af de danske problemer, selv om hovedtesen, at A-keramikken blot er en lokal, nordisk variant af den ældre, vesteuropæisk orienterede B-keramik, allerede er gjort mindre sandsynlig gennem de ovenfor refererede, allernyeste danske undersøgelser i Åmosen. Afhandlingen giver iøvrigt en fin behandling af det samtidige norske fundstof.

Tilbage til Store Valby: To af de nævnte stenaldergruber viste en helt anden keramik; også den dannede udgangspunkt for temmelig omfattende undersøgelser af kulturforholdene i den følgende mellem-neolitiske tid (jættestuetid) (34). Det viste sig nemlig, at krukkerne i de to gruber havde et særligt præg; de var grove i form, med meget sparsom dekoration og temmelig ringe i hele fremstillingsteknikken. Deres ganske bestemte stilpræg, der genfindes i andre fund, er i virkeligheden karakteristisk for en hidtil ikke bemærket, selvstændig periode allersidst i mellem-neolitisk tid. De hidtil kendte afsnit her er opkaldt efter vigtige bopladsfund (Troldebjerg, Blandebjerg, Bundsø og Lindø), og derfor blev den nye, femte periode benævnt efter Store Valby).

Nu siger det sig selv, at et nyt underafsnit inden for den del af yngre stenalder, hvor store, kulturhistoriske problemer er under debat, kan bringe nogen forstyrrelse i teorierne; da de beskedne fund fra Store Valby blev brugt som anledning til en mønstring af alle den mellem-neolitiske tids problemer inden for hele det sydsandinaviske område, viste det sig snart, at der flere steder var mulighed for diskussion af visse store problemer, som hidtil havde været anset for nogenlunde stabile. Lad os nøjes med et af dem her. For Danmarks befolkningshistorie er det som bekendt en vigtig ting, at der omkring midten af yngre stenalder indvandrer et nyt folk, det såkaldte enkeltgravsfolk. I første omgang besættes store dele af Jylland, derefter bortjager de gradvis den gamle befolkning fra yderligere dele af halvøen, ja, ved beslægtede stammers invasion på øerne trænges jættestuefolket i den grad, at det udspiller sin rolle som førende folk og frister en underklasses tilværelse gennem de følgende tider, medens de nye enkeltgravsfolk som herskere dominerer den videre udvikling. En sådan opfattelse har stort set været den gængse blandt fagfolk og i mere populære skildringer, hvor de krigeriske hændelser ofte er stærkt dramatiseret. Afgørende er tolkningen af forholdene i Syd- og Vestjylland. Her sætter den nye undersøgelse ind (34); gennem forsøg på at få dateret de forskellige stenalderkulturer i forhold til de nævnte fem perioder viser det sig, at jættestuefolket ganske rigtigt går voldsomt tilbage, men vel at mærke en rum tid — et halvt eller helt århundrede i absolutte tal — før de første enkeltgravsfolk har vist sig ved halvøens rod. Jættestuefolkets stærke tilbagegang skyldes antagelig vanskeligheder for deres erhverv (udpining af jord, misvækst, sygdom — hvad ved vi), og da enkeltgravsfolket så kommer, er der kun få af bønderne tilbage, spredt i de gamle bygder. Men disse få jættestuefolk bliver ved med at bo her, midt blandt enkeltgravsfolkene, og de kan følges så langt som til slutningen af perioden, hvor de endda synes at tage noget til i antal. Viser den nye opfattelse at holde — det kan andre end forf. bedre dømme om — må også dette cen-

trale spørgsmål inden for stenalderens kulturhistorie revideres. Man kan næsten tale om politisk afspænding også i yngre stenalder.

Der er meget andet at fortælle om yngre stenalder. Fængslende er Svend Jørgensens beretning om forsøg med skovrydning ved hjælp af flintøkser (93); gennem en lang række eksperimenter er det nu godtgjort, at tyndnakkede flintøkser med træskafter lavet efter mosefundne originaler har været særdeles effektive ved rydning af de samme skovtræer, som landets første bønder måtte slås med. Skovrydning har ikke været nogen uoverkommelig opgave for yngre stenalders agerbrugere.

Poul Kjærum er i gang med undersøgelsen af en samling store stengrave ved Tustrup på Djursland (99, 100); foruden to dysser og en stor jættestue har man her fundet et ganske enestående anlæg, tomten efter en ca. 5×6 meter stor bygning med vægge af svære tømmerstykker, på ydersiden støttet af en lav stenmur, der er afgrænset af ca. 1 meter høje sten. Langs bagvæggen er de endda endnu større. På gulvet fandtes rester af omkring en snes lerkar, heriblandt 10 af de store skåle på høj fod, samt 8 fint ornamenterede skeer af brændt ler; skål og ske dannede i reglen et sæt og var da mønstret i samme stil! Det hele kan vist kun tolkes som et kultisk anlæg, hvor der er foretaget offerhandlinger i forbindelse med gravlæggelser i de nære stengrave. Det er et af de vigtigste stenalderfund, som længe er gjort herhjemme.

Af mere ordinær art er en række nye gravfund fra samme kultur, fra tidlig-neolitisk tid således en jordgrav (22), en stengrav med kraveflaske (199) og måske en række langdysser; de er blevet sat i stand, og deres eneste gravfund var ganske vist fra den følgende tid (9). Fra mellem-neolitisk tid stammer et par interessante, vestjyske anlæg, en jordgrav fra Esbjerg-egnen (190) og to store stengrave fra Torsted mellem Ringkøbing og Holstebro (97); her fandtes forøvrigt et usædvanligt smukt lerkar på bunden af en ellers ødelagt jættestue (afb. også i 34). Endelig er der en jættestue fra Fyn (11), hvor man var heldig at finde både lerkar og stridsøkser fra senere gravlæggelser, som enkeltgravsfolket har foretaget, og allerøverst et par dolke samt et 50 cm højt lerkar af sen-neolitisk type. Fra Himmerland meldes om en sen-neolitisk grav (200).

For at blive ved tragtbægerkulturen må det nævnes, at der foreligger beretning om to større bopladsfund, dels en særdeles fundrig plads ved Nagelsti på Lolland (126) med fint ornamenteret keramik og flintsager fra flere mellem-neolitiske tidsafsnit, og dels en plads (ved Ørnekul på Nekselø ud for Sjællands vestkyst), der har været kendt siden 1935, men som først nu er ordentligt beskrevet (25). Fund af to små hus-tomter på sidstnævnte sted er ret vigtige, men der må udtrykkeligt gøres opmærksom på, at man i nogle af de foreløbige meddelelser har fået dem galt dateret. Bopladsens historie er nemlig langt mere kompliceret, end man vidste dengang. Mindst otte gange i løbet af sten- og jernalder

har man slået sig ned på eet og samme sted, uden at man ved selve udgravningen havde mulighed for at skelne mellem forskellige lag. De nævnte husrester er antagelig fra begyndelsen af yngre stenalder og kan i hvert fald ikke knyttes til den lokale enkeltgravskultur, som forøvrigt kun har efterladt sig et ringe antal sager på stedet. Behandlingen giver forøvrigt anledning til en række mere principielle bemærkninger om forståelsen af stenalderbopladser; de fleste fund af den art er i reglen mere blandede, end man hidtil har været tilbøjelig til at tro. Har et sted egnet sig til bosættelse, skal oldtidsfolkene nok finde det den ene gang efter den anden; de gamle havde et skarpt blik for at få det bedste sted, når huset, hytten eller teltet skulle rejses.

Endelig er tragtbægerkulturens tredje store fundgruppe, mosefundene, repræsenteret med et par små, men vigtige beretninger. Således beskriver Albrectsen en mærkelig samling af lerkrukker, stenredskaber, træsager (et skaft og køllefornede pile til fuglejagt) samt af rester af dyr og mennesker. Alt er fundet tid efter anden i en tørvemose og stammer sandsynligvis fra ofringer, foretaget gennem lange tidsrum (5). Endelig giver skildringen af et vældigt ravfund, med ca. 13.000 perler, fra Mollerup i Salling (26) anledning til en oversigt over hele denne fundklasse. Blandt de store samlinger af tidlig-neolitiske ravperler i navnlig jyske moser kan der nu skelnes mellem flere forskellige grupper. Skatten fra Mollerup er således en ravhandlers forråd af færdige, men ikke anvendte perler, som han har skjult i eng eller mose, sikkert under urolige tider. Det er naturligt at tyde disse ravfund på samme måde som vikingetidens sølvskatte eller 1600-tallets nedgravede værdisager.

Om yngre stenalders øvrige kulturer er der kun lidt at berette. For enkeltgravskulturens vedkommende er der egentlig kun nogle få rigt udstyrede, jyske enkeltgrave (187, se også 34 og 199—200), heriblandt et anlæg fra Gabøl i Haderslev amt, hvor man fandt to stridsøkser, den ene af sædvanlig jysk type, den anden derimod en såkaldt svensk bådøkse, d. v. s. en økse, som er lavet et eller andet sted inden for den beslægtede svenske enkeltgravskulturs område (28); hvordan den så er havnet i Sønderjylland, bliver vist aldrig opklaret. — Ja, så kunne der være grund til at pege på en bestemt type af store, grove lerkar med s-formet profil og een eller to pålagte lister foroven ved randen; disse lister er ofte bølgeformede på en karakteristisk måde, der ikke ligner noget andet inden for oldtids-keramik. Til gengæld finder man dem vidt omkring i Europa: det er enkeltgravskulturens svære bopladskar, som heller ikke er så helt sjældne i Danmark. Man har blot ikke tidligere været opmærksom på dem (37). Men den pålagte liste skal være bølgeformet eller i hvert fald forsynet med fingeraftryk, for at der kan være tale om enkeltgravskultur. Karrene må ikke forveksles med dem, der på samme tid har een

eller flere glatte, vandrette lister; de er nemlig sen-neolitiske, og den slags har der forøvrigt været et par billeder af (11, 179).

Den grubekeramiske kultur startede i sidste oversigt som et dansk begreb, efter at man gennem lange tider havde kendt den fra Sverige og Norges kyster. Det er endnu en af de dårligst kendte kulturgrupper herhjemme; vigtig er derfor et nyt bopladsfund fra Selbjerg på Øland i Limfjorden, hvor en flok af disse folk har slået sig ned for kortere tid og bl. a. efterladt dele af en af deres karakteristiske lerkrukker (122); desværre har andre folk haft samme idé, og fundet er derfor mere blandet, end man først troede; således har der noget senere boet enkelt-gravsfolk på præcis samme sted (34).

For fire år siden blev der også lejlighed til at nævne de første danske fund af grubedrift efter flint; forekomsterne ved Ålborg er siden da yderligere studeret, og der er fremkommet en del nye enkeltheder (42, 75). Nyt er det, at man har kunnet føre spor af pløjning tilbage til yngre stenalder; det er nu også lykkedes at finde »striber på kryds og tværs« i undergrunden under en gravhøj fra enkeltgravskulturen, altså mellem-neolitisk tid (98). Tidligere kendte man dem blot fra jernalder og ældre bronzealder, og da man hidtil har været enige om at tolke dem som spor efter pløjning med ard, betyder det nye fund, at dette ager-brugsredskab også har været brugt i yngre stenalder.

Godt gemt af vejen findes endelig en redegørelse for et kulturelement, som først bliver almindeligt senere hen. Det er ligbrændingen. Hidtil har man kendt eet sikkert tilfælde fra yngre stenalder. Nye fund og en gennemgang af gammelt materiale er resulteret i en hel række eksempler på denne gravskik; de er alle fra stenalderens slutafsnit, sen-neolitisk tid, men det er snart sagt også det eneste, de har tilfælles. Gravene afviger i enkeltheder så meget fra hinanden, at man ikke kan tale om een bestemt skik, udformet efter faste ceremonier. Derfor er det også vanskeligt at sige, hvorfra skikken kom til Danmark. Denne meget omhyggelige fremlæggelse af fundstoffet (111) er eksempel på det tilsyneladende selvmodsigende forhold inden for arkæologien, at forøget materiale giver større usikkerhed.

Inden vi er færdige med stenalderen, må det lige nævnes, at de to første bind af en stort anlagt materiale-publikation af Danmarks oldtids-befolknings antropologi har set dagens lys (54). Selv om der i første række er tale om et studium over de menneskelige skeletdele, har resultaterne også allerstørste interesse for arkæologien, så meget mere som værket er blevet til i snævert samarbejde mellem antropologer og forhistorikere. Blot er der i de to første dele ikke mange resultater, kun selve materialet, idet man har villet vente med de sammenlignende afsnit, til også jernalderens stof er fremlagt. Men det kan godt være et par år endnu.

Bronzealder

Det eneste større bronzealder-arbejde — IV bind af Danske Oldsager, for yngre bronzealder (44) — blev for nemheds skyld taget med i sidste oversigt tillige med de bøger, som det naturligt knyttede sig til. På den måde bliver der kun enkeltfund eller arbejder med stærkt begrænset emne tilbage til den foreliggende oversigt. Nogle af dem er nu vigtige nok.

Beretningen om det sjældne fund fra Grevensvænge ved Næstved fanger først interessen (47, 60). Det er en meget mærkelig historie. I Nationalmuseet findes i dag et par bronzestatuetter, som man hidtil ikke har vidst noget om. Den ene forestiller en knælende mand med hornet hjælm (vistnok beslægtet med de mærkelige bronzehjælme fra Viksø, der blev omtalt i oversigten 1945/48) den anden en bagoverbøjede kvinde med tydeligt angivet snoreskørt. De er ofte beskrevet og afbildet, men først et brev i Det kgl. bibliotek afslører nu, at de er fundet sammen med fire andre ved Grevensvænge. Og heldigvis har brevskriveren (den norske præst og lokal-historiker Marcus Schnabel) i 1779 tegnet de fire af dem efter originalerne, som atter er gået tabt. Mandsfiguren har været anbragt på et lille underlag sammen med en makker; i de udstrakte hænder — henholdsvis højre og venstre — har hver holdt en stor bredægget processionsøkse. Et tilsvarende underlag har een, sikkert oprindeligt to, stående kvindeskikkelser, hvis enkeltheder (stor hårknude i ene side og langt, folderigt skørt) måske havde bragt værdifulde oplysninger om bronzealderdragterne, hvis også denne figur havde været bevaret. Endelig var der tre, ensdannede kvindeskikkelser af den stærkt bagoverbøjede type, hvoraf den ene som sagt endnu findes. Alle figurer har forinden været afsluttet i små tappe, som må have været fældet ned i et fælles underlag; de har med andre ord udgjort een gruppe, hvis eneste mulige tolkning må søges på religionens område. Et enestående originaldokument om bronzealderfolkets religion er med andre ord genfundet. Lad så være, at man ikke kan give en klar tydning af dets indhold og mening. På dette felt er vi jo ikke stort bedre stillet med de talrige helleristninger (to beskedne fund af den art: 10, 73).

Nye former er der i hele tre tilfælde; i Vestsjælland er fundet et vældigt krumsværd fra tidligste bronzealder, af en form, der må være blevet til i Mellemeuropa, og som man hidtil blot har kendt fra to svenske fund — og så en mærkelig kopi i flint fra Fyn (125). Knap så voldsom i formen, men ikke mindre vigtig er en irsk bronzeøkse fra Ulstrup ved Randers (55), et vidnesbyrd om forbindelser med det andet store metalproducerende centrum i bronzealderens Europa (NB! Læs den engelske tekst; der er forstyrrende oversætterfejl i den danske). Om endnu fjernere forbindelser vidner en lille perle af blågrøn fajance, som for en snes år siden blev fundet i en bronzealderkiste på Mors (32). Man troede for nogle år siden, at den slags perler kunne lokaliseres til

een bestemt periode og til Ægypten, men nye forskninger har vist, at de vist er fremstillet flere steder i Orienten; i ældre bronzealder kommer de med fjernhandel til Europa, men hidtil har man ikke set noget til dem så langt mod nord. Der knytter sig derfor en del faglig interesse til disse uanselige oldsager (den nyeste oversigt over hele stoffet med fortegnelse over alle fund fra Indien til Mors findes i *Proceedings of the Prehistoric Society* 1956).

Nye udgravninger har vi også. En lav højning, hvori senere var nedgravet en svær stenkiste fra ældre jernalder, viste sig at være affaldsdynge fra en bronzestøbers værksted (91 og 201). Den samme kombination af grave og bopladslag fandtes ved Aalborg museums gravninger på et sted, som hedder Mellemholm (76). Her var blot gravene ældre bronzealder, og bopladslaget, som syntes at gå hen over dem og altså aflejret i en senere tid, indeholdt så mange flintredskaber, at man med udgraverne fristes til at se vidnesbyrd om regulær fabrikation af visse stenaldersformer et godt stykke ned i ældre bronzealder; det er på den måde, at afhandlingens undertitel: »En stenaldersboplads over bronzealdergrave« skal forstås. — En større gravhøj ved Kundby nær Holbæk måtte udgraves, fordi den var kommet for nær en grusgrav — eller snarere omvendt —; den indeholdt et stort antal brandgrave, de fleste fra bronzealderen, men den vigtigste af dem alle fra førromersk jernalder (39).

Om bronzealderdragterne se flere små bidrag (45, 52, 81); ny er Margrethe Halds tyding af en tøjstump som en vante (78).

Førromersk jernalder

Fra ældre jernalder har vi et af dansk oldtids »store« fund: bronzekedlen fra Brå ved Horsens. Den er nu publiceret i et storliniet og rigt illustreret arbejde (103). Klindt-Jensen gør først rede for fundet og beretter, hvorledes de ituhakkede og sønderrevne stumper af en vældig bronzekedel fandtes i en lille grube i jorden sammen med en jernøkse og dækket af et par store sten. Anlægget var tilsyneladende ikke nogen grav, men skyldtes snarere en eller anden religiøs ceremoni. Kedlen var splittet ad i en sådan grad, at man ikke har kunnet samle den, men kun rekonstruere den i tegning. Det har været et nærmest halvkugleformet kar med noget indadbøjet rand og en største bredde på 1,22 meter; rumindholdet har været sådan noget som 600 liter. Foroven har ved den svære, jernforstærkede rand været anbragt tre store bæreringe, fastgjort med svære, elegant udformede bronzeøskener, der afsluttes i realistisk modellerede ugle-hoveder. Ved hver hank har desuden været nittet et par støbte oksehoveder, ligeledes fremragende kunst. — I sin søgen efter forbilleder og alder på karret må forf. det meste af Europa rundt. De nærmeste paralleller til selve formen er fra Grækenland og Lilleasiens tidlige jernalder, men selve udsmykningen er keltisk og betydelig

senere. Selv om det ikke er lykkedes at finde direkte sidestykker til Brå-kedlen, kan der ikke være tvivl om, at vi har at gøre med et keltisk originalarbejde af højeste kvalitet. Forf.'s nærmere placering til det østlige Mellemeuropa og tiden til omkring 3. årh. f. Kr. er foreløbig en rimelig antagelse. Knap så sikker er man på de andre spor efter »tidlig« keltisk stil, som i samme arbejde påpeges inden for dansk jernalder. En stor del af halsringene og de svært støbte bronzespænder, som betegnes på den måde, er sandsynligvis yngre, hvad C. A. Moberg har gjort opmærksom på i et samtidigt arbejde (*Between Horn and Ornavasso. Studies of Chronology and Style in the La Tène Period. Acta Arch. XXV*); selv om det også indeholder en del dansk materiale, skal der blot henvises til det her, hvis nogen ønsker at stifte bekendtskab med en lidt tung, men grundig og idérig behandling af de meget vanskelige problemer omkring keltisk og nordisk kultur i førromersk jernalder.

Vigtig er Erling Albrechtsens sammenfattende behandling af alle fynske fund fra førromersk tid som led i en planlagt materialepublikation for i hvert fald hele ældre jernalder (7); den er allerede anmeldt særskilt i *Fortid og Nutid* (XIX, s. 310), men ud over, hvad der blev sagt her, kan tilføjes, at bogen indeholder et vigtigt bidrag til de igangværende studier over en ny inddeling af det samlede danske materiale fra denne periode. Albrechtsen følger den nyligt foreslåede inddeling i tre afsnit, og giver selv et vigtigt bidrag til diskussionen for den sidste periodes vedkommende. På det felt kan vi også kun komme videre ved klar stillingtagen og fremlæggelse af nyt materiale. At tilgangen ikke standses af en sammenfattende behandling, ses af et nyt bopladsfund, som det utrættelige Fyns Stiftsmuseum har undersøgt på Holsegårds mark i Brenderup (13).

Som led i samme bestræbelser må publikationen af en lille gravplads ved Nim i nærheden af Horsens opfattes (38); det er brandgrave fra ældste del af førromersk jernalder — reddet af vågne lokalfolk så at sige foran gabet af en gravko. — Det nye, som arbejdet her giver anledning til at sige, er påvisningen af lokalgrupper inden for periode I; i hvert fald i Jylland må man regne med tre sådanne geografiske grupper, med små forskelle inden for metalsagerne, delvis også keramikken.

Af mindre bidrag kan nævnes: nogle offer- eller affaldsgruber med førromersk keramik fra Vorrevangen i udkanten af Århus (43), brandpletgrave fra Ålborgkanten, hvori en enestående genstand, en skål af brændt ler, som i alle enkeltheder efterligner en træeske med låg og lukke (123), et nyt husfund og plovfurer ved Gjesing (189), en tidlig grav fra Himmerland (197), keramikfund fra moser (176) og sønderjyske bopladser (139).

Diskussionen omkring Gundestrup-karret er langt fra hørt op, selv om de to bidrag denne gang er specielle. Moberg behandler kritisk tidligere

forsøg på datering og lokalisering ved hjælp af keltiske møntbilleder (129), og Norling-Christensen genoptager en fransk kollegas forsøg på at flytte karret helt væk fra førromersk tid, så langt som til ca. 300 e. Kr. Det er dog et spring, som forf. vist bliver ret ene om (148).

Romersk jernalder

Fra ældre romertid (0—200 e. Kr.) må Fyn atter frem i forgrunden, gennem Albrechtsens nyligt udsendte andet bind i fremlæggelsen af de talrige gravfund fra denne periode på øen (15). Det er en vel afrundet og udtømmende skildring af materialet, dertil rigt illustreret og med en selvstændig vurdering. Det er nu klart, at vi i dette værk får en af de længelevende materialepublikationer, som nutidig og fremtidig forskning kan bygge videre på. Bare det var så vel for landets øvrige egne, som er fuldt så rige på såvel grav- som bopladsfund fra disse to århundreder. Vi har nu et stort anlagt katalog over de omfattende gravpladser i Århus amt (147), med overvældende rigt billedmateriale af i første række keramik. Men før den sammenfattende behandling med inddeling og datering af hele stoffet er udkommet, er den store bog ikke meget anvendelig; vi håber snart på den lovede, ræsonnerende del.

At romertids gravfund er almindelige, giver sig bl. a. til kende ved den række af mindre meddelelser om nye fund, som hver 4-årig litteratur-oversigt kan møde op med. Denne gang har vi dem fra Fyn (1), Sønderjylland (139, 206), Skanderborg amt (82), Randerseggen (207—10) og Ålborg amt (167, 197—200).

Under lidt andre former, måske mere overskuelig, er en tilsvarende publikation af gravpladsen Over Jersdal i Haderslev amt (185); langt de fleste af fundene er gengivet i enkle tegninger, grav for grav. En samlet publikation er vigtig, dels fordi fundene nu findes spredt i danske og tyske samlinger, og dels fordi pladsen har givet navn til en af tidens lokalgrupper.

Blandt bopladsfundene fra samme tid må nævnes en af Gudmund Hatts undersøgelser, som nu fremlægges (83); ved Rødklit på Holmsland nær selve den jyske vestkyst undersøgtes rester af en lille landsby, hvor man karakteristisk nok supplerede agerbruget med lidt fiskeri. Mere mærkelige er nogle cirkelformede grøfter omkring små nedgravninger, som forf., omend med tøven, sætter i forbindelse med frugtbarede riter. — Længere mod syd i Vestjylland kan Niels Thomsen melde om endnu en smuk, brolagt stald fra et tilsvarende hus (186); det synes at have været en lokal skik på de kanter at gøre mere ud af husets staldende end andetsteds i landet.

Af et af Danmarks bedst opreklamerede oldtidsfund — navnet Grauballe behøver vel knap at siges — har man nu fået en mere blivende omtale; i en række artikler i *Kuml* 1956 behandles Grauballe-manden arkæologisk,

geologisk, retsmedicinsk, konserveringsmæssigt og på endnu flere måder (74, 95, 110, 112, 134, 184, 202). Gennem et udmærket samarbejde mellem mange forskere tegner sig billedet af vore forfædres uhyggelige frugtbarhedskult i ældre jernalder. Liget stammer fra en mand, der fik halsen skåret over og blev kastet nøgen i en gammel tørvegrav. Tilfældigt har mosen bevaret sin hemmelighed forbløffende godt, som det forøvrigt er sket før i beslægtede tilfælde i Jylland, Nordvesttyskland og Holland. Fundene er så ensartede, at man med rette ser en bestemt skik bag dem; vi kommer ikke uden om, at den slags makabre offerhandlinger har været noget regelmæssigt tilbagevendende gennem nogle århundreder i ældre jernalder. Grauballemanden, der er det eneste af de danske moselig, som det er lykkedes at bevare helt, er da også ved både arkæologiske, pollen-botaniske og de nye kulstof 14-dateringer bestemt til at stamme fra romertiden. Endnu mangler vi om dette fund kun beretningen om hans sidste måltid, men den botanisk kyndige kan selv finde den i de lister, som Hans Helbæk i anden forbindelse har publiceret (85); så får vi andre vel en oversættelse og forklaring med det første.

Mens vi er ved disse mærkelige mosefund, som sjældent lader sig tidsfæste nærmere end til ældre jernalder, må det nævnes, at Margrethe Hald har publiceret en række nye fund (79) som supplement til den sidste gang omtalte, store bog om »Olddanske tekstiler«. Det er hovedsagelig tøjstykker eller store tæpper, hvoraf nogle sammen med en lille lerkop hører til et lig af nys omtalte art, fra Borremosen ved Års. Disse afsnit er, som forf.'s øvrige arbejder, præget af megen viden, kyndig behandling og stor erfaring, således at resultaterne her er af blivende værdi. Derimod er det lange afsnit om mose-tekstilernes datering knap så sikkert og misklæder det øvrige arbejde; hvorfor polemisere så voldsomt mod en kollegas datering af det lige nævnte Borremosefund, når det omstridte lerkar efter alt at dømme er rigtigt placeret til omkring ældre romersk jernalder? Det bør måske i samme forbindelse nævnes, at den yngre gruppe, som Margrethe Hald udskilte under navn af Corselitze-gruppen, stadig sættes lovlig tidligt (til 3.—4. årh.); det eneste arkæologiske holdepunkt, fiblen fra selve Corselitze, skal helt ned til omkring 500 e. Kr. (hvad Haakon Shetelig har sagt allerede 1910).

For nu at vende tilbage til de mere sikkert daterede fund fra romersk jernalder må nævnes en række vigtige ting fra dennes yngre afsnit (ca. 200—400 e. Kr.). H. C. Broholm publicerer to jyske gravpladser, henholdsvis fra Vrangstrup ved Randers og Stenderup i Sønderjylland (46). I det første tilfælde er der tale om vel udstyrede grave med en rigdom på keramik og guldsager, desuden skår af glasbægre og — takket være de særlige bevaringsforhold — ret gode stumper af fint udførte tæpper eller dragter. Ved Stenderup udgravedes en af de største gravpladser, som er kendt fra Jyllands yngre romertid; der undersøgte 32 lange,

smalle skeletgrave af ganske særpræget form og i flere tilfælde med spor af planke- eller bulkiste af træ. Gravgodset bestod hovedsagelig af lerkar og smykkesager, fibler og glasperler. Begge pladser er derfor af stor betydning, men til opbygningen af en mere detaljeret kronologi ved hjælp af sluttede fund lades man faktisk i stikken; for kun gennem afbildning af samtlige sager i de vigtige, samlede fund kan der gives andre mulighed for at bedømme, hvilken type lerkar eller glashæger, der skjuler sig bag farveløse beskrivelser eller henvisninger, som ikke altid er rigtige (således det importerede glas i Vrangstrup, grav 3). — På et andet felt er fundet fra Stenderup vigtigt. Forf. har øjensynlig overset, at det bebyggelseshistorisk er noget usædvanligt at finde såvel ældre som yngre romertid repræsenteret på samme jyske gravplads. Er der tale om kontinuerlig anvendelse af gravpladsen eller er det to forskellige gravpladser, som tilfældigt er lagt på samme sted? Desværre afbildes ikke eet stykke fra de ældre grave, så spørgsmålet står åbent, til fundene igen behandles.

Af gravanlæg fra yngre romertid må iøvrigt nævnes nogle mærkelige høje, slet ikke så helt små, på Vorbjerg ved Horsens (17); de dækkede over enkle urnegrave, men var desuden fulde af sære anlæg (f.eks. tomme stendynger og svære, lodrette midtstolper), som Harald Andersen med rette ofrer en del omtale på i sin beretning. — Endnu mere mærkeligt er det gravanlæg, som Hans Neumann har undersøgt ved Endrupskov i Sønderjylland, og som der er givet en foreløbig beretning om (140). Her fandtes rester af et svært stolpebygget hus, der antagelig er nedbrændt som led i gravceremonierne; omkring og i bålresterne lå det ødelagte gravgods, oprindelig rigt og blandt andet omfattende en romersk lerskål. — Et andet importstykke fra Rhinlandet — et svært, grønligt glashæger med påsatte løvemasker ligeledes i glas — var Neumann så heldig at finde i en rigt udstyret grav ved Højvang nær Skodborg, lige tæt ved den gamle grænse (138). Glasset er foreløbig uden sidestykke, her som i dets hjemland, og derfor af stor værdi; det må være kommet i jorden i 4. årh., som forf. selv siger ud fra fundets øvrige sager. — Endelig må nævnes, at et rigt fynsk fund, fra Vejrupgård, er blevet ny-konserveret og derfor beskrevet endnu en gang med nye billeder (2), og at et antal af de smukkeste oldsager fra nogle rige, sjællandske grave er afbildet sammen med en kortfattet beskrivelse af de samlede fund (48).

I flere af de lige nævnte grave indgår importerede kostbarheder fra provinsialromersk område. Navnlig glas- og bronzekarrene fra hele den romerske tid har gennem flere år været studeret med stor energi af nordiske forskere. Også denne gang må gøres opmærksom på nogle studier ud over, hvad der er skrevet i direkte forbindelse med nye fund. Grundig og værdifuld, omend noget speciel for dette tidsskrifts læsere, er Norling-Christensens studie over en bestemt type bronzekasseroller (144); mere

tilgængelig er en fint illustreret oversigt over glashægre fra danske fund (145, jfr. 149). I forbindelse med et nyt fund af et malet glaskar kommer Norling-Christensen endnu en gang ind på dem og giver samtidig nogle bidrag til studiet af de store bronzekar, som almindeligt benævnes Vestlandskedler (146); de bør dog læses i forbindelse med Gunnar Ekholms seneste artikel om samme emne (i tidsskriftet *Viking* for 1956).

Inden romertiden forlades, må sættes streg under et lille bidrag om et stort fund (18). Det har titel: »Afsked med Ådalen«; i den engelske oversættelse (*The Weapons in the Illerup Valley. The Close of Seven Years' Excavations*) får vi straks forklaringen. Nu er 7 lange års gravninger på denne højst vigtige plads afsluttet. Det femte »store« mosefund med våben og andre krigsofringer har holdt, hvad det lovede. Der var ikke blot rigdom på oldsager (tallet opgives omtrentlig til 1240 stykker), men næsten vigtigere er de oplysninger om selve fundet, som den fremragende ledede undersøgelse har givet eller vil komme frem med. Tre bunker kunne sikkert udskilles i mosen, forskellige i tid og da repræsenterende lige så mange nedlæggelser (mere korrekt: udkastninger fra den fordums søbred) på eet og samme hellig-sted. Hvad man har formodet om de andre store mosefund, får vi således vished for i Illerup.

Germansk jernalder

De næste 400 år af dansk forhistorie plejer at være svagt repræsenteret i vore oversigter. Nummerisk har det også gyldighed denne gang, men blandt bidragene er flere af stor betydning. Lad os først tage tiden 400—600, som jo rent kulturelt står nær yngre romertid. Der er kun et enkelt gravfund (205; trods titlen hører det vist hjemme her), mere om periodens mange skattefund. Elisabeth Munksgaard har behandlet to prægtige guld-halsringe, der fandtes for 20 år siden, og som er blandt vore allerfineste oldtidssmykker (135). De viser sig at høre sammen med nogle arm- og halsringe i de andre nordiske lande; trods deres overordentlige tekniske og kunstneriske kvalitet må de betegnes som hjemlige arbejder.

Mens vi er ved guldsagerne, må nævnes et af de stående emner: guldhornene. Imidlertid skulle det ikke være nødvendigt med særlig omtale, eftersom Johannes Brøndsteds udmærkede lille oversigt (50) allerede er omtalt udførligt (131) sammen med nye bemærkninger (jfr. 80). Hertil kan så lægges et nyere arbejde af en svensk forsker (156).

Nyt er derimod, hvad der skrives om en hidtil dårlig kendt fundklasse, sølvskatte bestående af småsmykker samt ituhuggede brugsgenstande og smykker. I to omfangsrige, grundige og dygtige arbejder behandler henholdsvis Olfert Voss og Elisabeth Munksgaard disse funds nordiske og fremmede (sen-antikke) elementer (203 og 136); deres udgangspunkt er publikationen af det næsten 4½ kg svære fund fra Høstentorp i Midt-

sjælland. Dansk forskning har været længe om en behandling af dette mærkelige skattefund, bl. a. fordi næsten alle sager var klippet, hugget, banket sønder og sammen og således svære at genkende. Her har begge forskere gjort et fint arbejde og fået rekonstrueret såvel nordiske spænder med dyreornamentik som klassiske skåle og fade. Sammen med to mindre fund af samme art giver Høstentorp antydning af, at der på den tid var anvendelse for sølv som værdimetal i de nordiske lande sideløbende med den guldmøntfod, som skjuler sig bag de svære guldringe og deres vægtforhold. Medens de sidste i reglen er hele og kun har været brugt, hvor der krævedes udbetaling af store beløb, har sølvsagerne været brugt i småstykker, man kunne fristes til at sige byttepenge. Voss gør således opmærksom på, at mange af de sammenbukkede småstykker er slidt, efter at de er foldet sammen og således har været i omløb i nogen tid i denne form. Munksgaards bidrag giver desuden en dybtgående analyse af de enkelte stykker af klassisk sølvtøj, former, som hidtil ikke har været kendt fra nordisk fortid. Flere af dem er gamle stykker, der — her eller i udlandet — er splittet ad; som antikviteter har vore forfædre ikke haft megen pietet for dem, men måske har ikke engang de set dem i hel tilstand.

Det bør nævnes, at der i Voss' bidrag om Høstentorp også skjuler sig et vigtigt og positivt bidrag til tidens stilhistorie og de forskellige fasers datering. Det nye er, at man skal regne med tre trin i stedet for som hidtil almindeligt bare to; det nye, som kaldes op efter sølvfundet i Nydam mose, skal skydes ind mellem de såkaldte Sösdala og Sjörup-trin og giver sandsynligvis forklaringen på en del af de uoverensstemmelser, som har hersket om dateringen af det sidstnævnte (jfr. 204).

De næste to århundreder af jernalderen kaldes herhjemme gerne for Yngre germansk tid (ca. 600—800), skønt de i vore nabolande rigtigere har eget navn (fordi det rent kulturhistoriske skel ved ca. 600 er meget skarpere end både ved 400 og ved 800). Uanset betegnelserne har yngre germanertid altid spillet en ringe rolle i dansk forhistorie, først og fremmest på grund af de meget få fund. Så meget mere årsag er der til at pege på et par større bidrag i denne omgang, hvoraf særlig Mogens Ørsnes' store afhandling om gravpladsen ved Kyndby på Sjælland (214, jfr. 213) er værd at stifte bekendtskab med: her er både overraskende nyt materiale og en fortrinlig behandling, som på flere områder giver vægtige bidrag til studiet af hele periodens kulturhistorie og specielt dens tiltrækkende dyreornamentik.

Kyndby ligger ved Isefjordens kyst, og i en lav strandvold tæt ved selve kysten fandtes en lille gravplads; 6 grave kunne undersøges og viste sig som brede, oprindelig sikkert plankebyggede anlæg, hvor de døde var nedlagt ubrændt. Graven har hverken været dækket af høj eller stensætning. I to af disse uanselige grave var der rigt udstyr: i den ene

talrige perler af glas samt to af ametyst, tre bronzespænder, armbånd, kniv og en lille cylindrisk bronzedåse, rigt ornamenteret på låg og sider. Hertil kom to hunde, to får og dele af en gris. Også den anden grav var udstyret med hund (kun een) samt rigelig kødmat i form af flæskesteg og fårekølle. Ellers var det våben: et stort, tveægget jernsværd med forgyldt og overdådig rigt ornamenteret bronzefæste, skjold og kniv. Begge grave er anlagt omkring 700.

I sin gennemgang af andet materiale viser forf., at den slags grave uden synlig høj eller lignende markering kendes fra flere andre lokaliteter på øerne, og at man sikkert her har en af grundene til tidens få fund: de bliver simpelt hen ikke bemærket. — Naturligvis behandles pragt-sværdet indgående; det er af en type, som ikke tidligere var kendt her, og som man efterhånden var indstillet på at skulle rejse til Sverige (og Finland) for at få at se. Der er tale om et stykke af meget høj teknisk og kunstnerisk kvalitet, hvad der ikke mindst kommer frem ved de komplicerede ornamenter, som pryder alle dele af grebet. Resultatet af undersøgelsen er overraskende: uden tvivl med rette mener forf., at der er tale om et dansk arbejde og ikke om et importeret svensk stykke. Sværdet bliver et vigtigt argument ved de videre undersøgelser, hvor en række oldsagsformer og deres udsmykning bestemmes som sydsandinaviske lokal-fænomener, således at den tidligere fremsatte tanke om et både særpræget og vigtigt kulturområde inden for de gammel-danske lande (og antagelig dele af Sydnorge) får en meget stærk støtte. De få fund, man hidtil har haft fra yngre germanertid i Danmark, må ikke tages som udtryk for en fattig tid og for kulturel isolering. Tværtimod!

Sidstnævnte spørgsmål berøres også i det andet arbejde, som tager sit udgangspunkt i publikationen af to nyfundne kvindegrave ved Nørre Sandegård på Bornholm (29). Denne ø har i modsætning til det øvrige land været rig på fund fra den omtalte tid, men de er alle kommet frem før århundredskiftet, så undersøgelsen af de to nye fund kunne give en række vigtige oplysninger om gravform og smykketyper. Således viste det sig, at de mange perler havde været båret som brystsmykker, hængende i flere rækker mellem to slutstykker af bronze, som har været fastgjort i tøjet. Den sædvanlige rekonstruktion af dem som halskæder er ikke rigtig. Nu kan det synes en bagatel, men når det viser sig, at samme måde at bære de store perlesmykker på kun kan påvises inden for det sydsandinaviske område, får man et vink om dettes særlige karakter. I en af gravene var forøvrigt en rigt dekoreret bronzedåse, som indeholdt fire små garnvindslers, tre af uldgarn, det fjerde af garn, som er lavet af brændenælde-taver; sammen med tøjrester, som var bevaret i småstykker, er de bemærkelsesværdige, og man vil håbe, at Nationalmuseets tekstil-ekspert vil få tid til at behandle dem nærmere.

De forholdsvis talrige gravfund fra Bornholm har hidtil været tydet således, at øen kulturelt hørte nær sammen med Gotland og Öland. De to nye grave gav anledning til at understrege det allerede omtalte, sydsandinaviske kulturområdes selvstændighed og til den teori, at Bornholm klart hører hertil, men som en mere perifer eller provinsiel del. Den sydsandinaviske kulturgruppe i yngre germanertid har haft sit tyngdepunkt inden for Fyn, Sjælland og Skåne. Kyndby understreger dette med al tydelighed. Et pragtfuldt perlesmykke fra en mose ved Ørby i Nordsjælland peger i samme retning (35, jfr. 29); det er et gammelt fund, som aldrig har været publiceret; nu er det rekonstrueret som samlet smykke, og der er gjort opmærksom på, at så rigt et perlesmykke ikke er fundet i nogen dansk grav; perler af ametyst indgår i det, og den slags var store kostbarheder, som kom fra middelhavslandene. I den rige kvindegrov på Kyndby-pladsen var der bare to sådanne perler, men i Ørby-kæden hele 17.

A propos fjernhandel: det må nævnes, at fordelingen af de danske fund i denne tid synes at hænge sammen med, at en af de store europæiske handelsveje på den tid passerede dansk område, nemlig den vigtige forbindelse mellem Østersølandene og Vesteuropa. I vikingetiden går den over Hedeby, men nu ser det ud, som om den før år 800 har passeret Limfjorden i stedet for (29). Den nye gravplads på Lindholm høje (se nedenfor) har i hvert fald bekræftet, at Limfjorden havde en af sine store perioder i 8. årh.

Vikingetid

Når man i en samlet fremstilling af dansk forhistorie endelig frem til vikingetid, er den tilmålte plads gerne brugt, således at denne vigtige periode i reglen bliver for knapt behandlet. Sådan også i det foreliggende tilfælde, hvor flere bøger og artikler var længere omtale værd, men nu må nøjes med kort præsentation. Bøgerne kan nu klares med henvisning til, at Sv. Aage Bays (»Bonde og Viking«) (24) allerede er omtalt udførligt (bind XIX, s. 196), og at Palle Laurings fascinerende skildring af vikingerne (118) bliver det (s. 187).

Iøvrigt samler vikingetids-forskningen sig fortrinsvis omkring nogle store, velkendte problemer. Det største hedder »Jelling«. I fortsættelse af Ejnar Døggves studier har vi fået en sammenfattende orientering om problemerne og de seneste resultater (63), som de store gravninger bragte forskningen videre med. De fleste af dem er allerede refereret i de foregående litteratur-oversigter, således at der her blot skal peges på, at det vældige »vi« — den tresidet indrammede helligplads, som ødelagdes ved anlæg af sydhøjen — nu ikke længere er noget specielt Jelling-fænomen. Døggve mener at have påvist et ganske tilsvarende ved Tibirke i Nordsjælland (62) og ved Tingsted på Falster (65). Anlæggene er selvsagt

vanskelige at datere nøje, men alle steder synes de at gå tilbage til før-kristen tid; de må være at finde endnu flere steder og giver nye muligheder for at komme de gamle hellig-pladser ind på livet. Noget tilsvarende gælder forøvrigt en del mærkelige iagttagelser om grupperingen af hellig-navne i forhold til central-helligdommen (senere afløst af en kirke på samme plads) og om beslægtede iagttagelser ude i terrænet. Martin A. Hansen var stærkt inde på, at der her kunne afsløres noget om hedensk tro og tankegang, og har bl. a. inspireret en sådan iagttagelse omkring Syv kirke på Sjælland (gemt i 178); for Bornholm har Palle Lauring set noget lignende og stukket det ind i sin vikinge-bog (118). Det skal indrømmes, at sagen ikke i øjeblikket har meget med arkæologi at gøre; men det kan blive arkæologiens sag at komme med faste holdepunkter i denne lige så spændende som farlige forskning.

Nu er vi allerede langt væk fra Jelling. Dyggves andre nyheder vedrører stavkirken (se også 61), som klart falder uden for opgavens rammer. Men inden vi forlader stedet, bør det nævnes, at der er ny uro omkring den store runesten. Sune Lindqvist foreslår (120), at runeindskriften er blevet til i to omgange, og at opregningen af Haralds bedrifter er en yngre tilføjelse. Hans Christiansson støtter dette (58) og går videre med studier over stenens kunstneriske forudsætninger; i reglen søger man dem i England, men nu foreslås det, at de er stærkt tysk-inspirerede. — (Om Jelling se også 89, 121, 142).

Vedrørende vore fire »trelleborge« er der nogen diskussion i anledning af selve Trelleborgs hus-rekonstruktioner (119), og om organisationen bag det (108). Heller ikke de igangværende undersøgelser på Lejre-området har givet stort mere end en antydning: Harald Andersen beskriver et af de nye fund fra den 900-tals gravplads, som han for tiden er i gang med (16); som enkeltfund er den her omtalte grav interessant og giver et realistisk billede af menneskeofring ved en vikings gravlæggelse.

Et nyt navn dukker nu op på linie med tidens velkendte pladser. På Lindholm høje afdækkes i disse år en vældig gravplads, der ganske vist begynder i germansk tid, men som har et stort antal gravlæggelser og et imponerende antal skibssætninger fra vikingetiden. De foreløbige beretninger (160—62, jfr. 56, 124, 166—69) giver løfte om en lokalitet, der vil få en fremtrædende stilling i vor forhistorie.

Resten af vikingetidslitteraturen behandler mere specielle ting. Vigtig er dog fundet af en billedsten, hvor man ser tidens egen fremstilling af myten om Tors fiskeri efter midgårdssormen (51); stenen var anvendt som bygningsmateriale i Hordum kirke i Thy. En hel anden side af livet kommer Knud Jessen ind på i sin omtale af plantefund fra vikingetid (92); hidtil har man ikke haft tilstrækkelig materiale fra denne del af oldtiden, men nye fund viser, at der siden ældre jernalder er sket en mærkbar forskydning i forholdet mellem de vigtigere kornsorter. Ligesom

tidligere er byggen almindeligst, men rug er i den mellemliggende tid vundet stærkt frem og betyder så meget, at den er blevet, hvad man forstår ved en almindelig kornsort. Videre har et gammelt fund fra gravpladsen ved Lousgaard på Bornholm ved ny undersøgelse givet oplysning om en usædvanlig gravform, bestående af et lille plankebygget kammer, støttet af svære sten (30); sådanne brede kammergrave har hidtil været anset for fremmede i dansk vikingetid, men det påpeges, at de i hvert fald på Bornholm kan have hjemlige forudsætninger. Endelig er der nogle enkeltstager. Døbefonten i Ørslev kirke på Fyn interesserer os her, fordi kummen har vist sig at være en vældig gryde af norsk klæbersten og antagelig fremstillet i vikingetid til alt andet end kristelige formål (154); omvendt er et bronzebeslag fra det kristne Irland havnet i hedensk, nordisk milieu (211).

For hele tiden fra romersk jernalder og fremefter gælder, at en række bøger fra vore nabolande enten er af betydning for dansk forhistorie eller direkte behandler visse afsnit af den i større sammenhæng. Nu er de fleste af dem af mere speciel, videnskabelig interesse, således at det måske kan forsvares blot at henvise til titlerne i stedet for at omtale dem udførligt. De vigtigste er:

H. J. Eggers, *Zur absoluten Chronologie der römischen Kaiserzeit im Freien Germanien*. Jahrbuch d.Röm.-Germanischen Zentralmuseums Mainz, vol. 2, 1955. — F. Tischler, *Der Stand der Sachsenforschung, archäologisch gesehen*. 35. Bericht d. Röm.-Germ. Kommission 1954 (1956). — Berta Stjernquist, *Simris. On cultural connections of Scania in the Roman Iron Age*. Lund 1955. — Nils Åberg, *Den historiska relationen mellan senromersk tid och nordisk folkvandringstid*. Kung. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Handlingar, Antikvariska ser. V, Stockholm 1956. — A. Genrich, *Formenkreise und Stammesgruppen in Schleswig-Holstein, nach geschlossenen Funden des 3. bis 6. Jahrhunderts*. Neumünster 1954. — Bertil Almgren, *Bronsnycklar och djurornamentik vid övergången från vendeltid till vikingatid*. Uppsala 1955. — Dagmar Selling, *Wikingerzeitliche und frühmittelalterliche Keramik in Schweden*. Stockholm 1955. — H. Jankuhn, *Haithabu. Ein Handelsplatz der Wikingerzeit*. 3. (ændrede) udgave. Neumünster 1956.

Synes man, at den foreliggende oversigt over dansk arkæologisk litteratur er for lang? I stedet for direkte svar kan henvises til, hvorledes man i vore nabolande løser tilsvarende opgave. I Norge bringes ca. hvert andet år en ren litteraturliste (senest i *Viking* 17, 1953 og 19, 1955), i Finland en tilsvarende bibliografi, dog for længere perioder (sidst for årene 1944—1950, trykt i *Suomen Museo* 1952), medens Sverige samler resultaterne for alle arkæologiske (og en del tilgrænsende) discipliner i større, recenserende bøger, der udgives af Svenska Arkeologiska Samfundet. Den seneste (*Swedish Archaeological Bibliography* 1949—1953. Stockholm 1956) er et værk på næsten 300 sider, men så er prisen også 25 sv. kr.

L I T T E R A T U R L I S T E

Forkortelser: Aarb. = Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie. Acta A. = Acta Archaeologica. NMA = Fra Nationalmuseets Arbejdsmark.

1. Albrechtsen, E.: Et jernalderfund fra Brockdorff. Fynske Minder 1953, 139—142.
2. — Vejrupgårdfundet. Fynske Minder 1953, 143—148.
3. — Det guldrige Fyn. Fynske Minder 1953, 149—151.
4. — Den åbne dør [nyopstilling af oldsagssamlingen]. Fynske Minder 1953, 152—155.
5. — Et offerfund i Sludegårds mose. Fynske Minder 1954, 4—14.
6. — Aske og potteskår. Fynske Minder 1954, 15—21.
7. — Fynske jernaldergrave, I. Førromersk jernalder. Kbhvn. 1954. 128 s.
8. — Die vorrömische Eisenzeit der Insel Fünen, Dänemark. Congr. intern. préhist. Actas de la IV. Sesión Madrid 1954 (1956), 817—21.
9. — Stendysserne ved Holstenshuus. Fynske Minder 1955, 81—91.
10. — Økseguden fra Lundsgård. Fynske Minder 1955, 96—98.
11. — Gåsestenen [jættestue]. Fynske Minder 1955, 119—28.
12. — Højfredningerne i Odense amt. Fynske Minder 1955, 129—36.
13. — Nye bopladsgreber fra jernalderen. Fynske Minder 1956, 179—87.
14. — Højfredningerne i Svendborg amt. Fynske Minder 1956, 188—94.
15. — Fynske jernaldergrave, II. Ældre romersk jernalder. Kbhvn. 1956. 281 s.
16. Andersen, Harald: Hvem vil dø med ham? [Vikingegrav]. Fra Københavns Amt 1953, 7—18.
17. — Højene på Vorbjerg banke. I »Seksten Aarhusrids tilegnede borgmester Sv. Unmack Larsen«. Aarhus 1953, 53—73.
18. — Afsked med ådalen. Kuml 1956, 7—21.
19. Arbman, Holger: Horn- och benarbeten, skinn och läder under förhistorisk tid. Nordisk Kultur, vol. XIV (1953), 114—24.
20. Arwidsson, Greta: Träets behandling under förhistorisk tid. Nordisk Kultur, vol. XIV (1953), 1—14.
21. Asschenfeldt Frederiksen, C.: Lidt om oldtidslivet paa højedraget omkring Ejer Bavnehøj, belyst ved de sidste fund og udgravninger. Østjydsk Hjemstavn 1953, 157—58.
22. — Jordgrave fra dyssetiden i Taaning sogn. Aarbøger udg. af Historisk Samfund for Aarhus Stift 1956, 84—91.
23. Baudou, Evert: Regionala grupper i Norden under yngre bronsålder. Fornvännen (Stockholm) 1956, 19—35.
24. Bay, Sv. Aage: Bonde og viking. Samfundsliv og tro i Nordens vikingetid. Kbhvn. 1954. 222 s.
25. Becker, C. J.: Ørnekul paa Nekselø. En sjællandsk stenalderboplads med hustomter. Aarb. 1952, 60—102.
26. — Tretten tusinde ravperler. Skattefundet fra Møllerup i Salling. NMA 1953, 91—98.

27. Becker, C. J.: Litteratur om Danmarks forhistorie 1949—1952. Fortid og Nutid XIX, 22—46.
28. — Stenaldergrav fra Gabøl med stridsøkser af jysk og svensk type. Kuml 1953, 155—62.
29. — Zwei Frauengräber des 7. Jahrhunderts aus Norre Sandegaard, Bornholm. Acta A. XXIV, 127—55.
30. — Lousgaard 28. Ein Kammergrab des 10. Jahrh. aus Bornholm. Acta A. XXIV, 155—63.
31. — Relative Chronologie der neolithischen Kulturen in Südkandinavien. Congrès Intern. Préhist. Madrid 1954, Actas (1956), 469—74.
32. — A Segmented Faience Bead from Jutland. With Notes on Amber Beads from Bronze Age Denmark. Acta A. XXV, 241—52.
33. — The Introduction of Farming into Northern Europe. Journal of World History II, 4, 1955, 749—66.
34. — Die mittelnolithischen Kulturen in Südkandinavien. Acta A. XXV, 49—150.
35. — Smykkefundet fra Ørby. Et glimt fra Sjællands glemte storhedstid. NMA 1955, 26—34.
36. — Stenalderbebyggelsen ved Store Valby i Vestsjælland. Problemer omkring tragtbægerkulturens ældste og yngste fase. Aarb. 1954, 127—83.
37. — Coarse Beakers with 'Short-wave' Moulding. Proceedings of the Pre-historic Society for 1955 (Festskrift til V. Gordon Childe), 65—71.
38. — Fra Jyllands ældste jernalder. Førromersk jernalder-gravplads ved Nim i Østjylland. Kuml 1956, 50—65.
- — se K. Bröste.
39. Bendixen, Erik: En nordvestsjællandsk storhøj fra yngre bronzealder. Fra Holbæk Amt 1953, 50—80.
40. Bertouch-Lehn, Rud.: Historiske minder på Sydlolland. Oldtid og middelalder. Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog 1952, 94—100.
41. — Lolland-Falsters Stiftmuseum. Aarsberetning 1956.
42. Bower, Jørn: Flintminen på Skovbakken. Fra Himmerland og Kjer Herred XLII, 1953, 1—24.
43. Bro Nielsen, Ole: Et bopladsfund med offergrube. Aarbøger Historisk Samfund f. Aarhus Stift 1955, 49—66.
44. Broholm, H. C.: Danske Oldsager. IV, Yngre bronzealder. Kbhvn. 1953.
45. — Frynsekortet hos Mordvinerne. Aarb. 1952, 244—50.
46. — To jyske gravpladser fra Yngre Romersk Jernalder. Aarb. 1953, 63—110.
47. — Bronzealderfundet fra Grevensvænge. Historisk Samfund f. Præsto Amt. Aarbog 1953, 5—32.
48. — Fra yngre romertid i Sydsjælland. NMA 1954, 95—107.
49. — Pragtfund fra Fyns bronzealder. Fynske Minder 1955, 99—118.
- — se Djupedal.
50. Brøndsted, Johs.: Guldhornene. Kbhvn. 1954. 86 s.
51. — Thors fiskeri. NMA 1955, 92—104.
52. — Bronze Age Clothing. The American-Scandinavian Review 43 (1955), 376—82.
54. Bröste, K. og J. Balslev Jørgensen, C. J. Becker og Johs. Brøndsted: Pre-historic Man in Denmark. A Study in Physical Anthropology. Vol. I-II. Kbhvn. 1956. 159 + 439 s.
55. Butler, Jay: Irske bronzeøkser fra Ulstrup. Kuml 1955, 36—40.

56. Bæksted, A.: The Runic Inscriptions from the Lindholm Cemetery. *Acta A.* XXIV, 196—99.
57. Christiansson, Hans: Väst dansk fornforskning. *Nordisk tidskrift f. vetenskap, konst. o. industri*, utg. av Letterstedtska fören. 1953, 197—201.
58. — Jellingstenens bildvärld. *Kuml* 1953, 72—97.
59. Didriksen, J.: Bidrag til Syd-Hads-Herreds forhistorie. *Aarbøger Historisk Samfund f. Aarhus Stift* 1953, 17—40.
60. Djupedal, Reidar og Broholm, H. C.: Marcus Schnabel og Bronzealderfundet fra Grevensvænge. *Aarb.* 1952, 5—55.
61. Dyggve, Ejnar: Gorm's Temple and Harald's Stave-Church at Jelling. *Acta A.* XXV, 221—39.
62. — Hvorhen førte oldtidsvejen i Tibirke? Et Vi af Jellingtype i Tibirke. *NMA* 1955, 61—73.
63. — Jellingkongernes Mindesmærker. I »Jelling, Det gamle Kongesæde«. *Vejle Amts Historiske Samfunds Festskrift* 1955, 127—97.
64. — Über Technik und Darstellung von Grabungen. *Kunstchronik VIII* (München) 1955 [cit. efter litt.].
65. — Falstringernes Bygde-Vi og Landsting. *Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog* 1956, 289—306.
66. Fæster, K.: Nogle bemærkninger foranlediget af U. Mohl-Hansens påvisning af menneskets tilstedeværelse i Danmark i interglacialtid. *Aarb.* 1955, 132—33.
67. Gabrielsen, Sven: Udgravningen paa Flynderhage 1945—47. *Aarbøger Historisk Samfund f. Aarhus Stift* 1953, 5—16.
68. Galster, Georg: De nordiske guldbrakteater. En anmeldelse. *Nordisk numismatisk årsskrift* 1951 (1953), 1—16.
69. — Karolingiske mønter fundne i Danmark. *Ibid.* 1951 (1953), 28—40.
70. Geijer, Agnes: Det textila arbetet i Norden under forntid och medeltid. *Nordisk Kultur*, vol. XV A, 1953, 66—90.
71. Gjessing, Gutorm: Bruken av edelmetaller i Norden i førhistorisk tid. *Nordisk Kultur*, vol. XV A, 1953, 32—43.
72. — Veiding og sankning i førhistorisk tid i Norden. *Nordisk Kultur*, vol. XI-XII A, 1955, 1—63.
73. Glob, P. V.: Solskibet fra Fruestræde i Svendborg. *Fynske Minder* 1955, 92—95.
74. — Jernaldermanden fra Grauballe. *Kuml* 1956, 99—111.
75. Grantzau, Sylvest: Stenalderens grubedrift. *Kuml* 1954, 30—47.
76. Grantzau, Marseen og Riismøller: Mellemholm, en stenalderboplads over bronzealdergrave. *Kuml* 1953, 121—34.
77. Grieg, Sigurd: Jernvinna i Norden i oldtid og mellomalder. *Nordisk Kultur*, vol. XIV, 1953, 155—86.
78. Hald, Margrethe: Fod-sko eller Haand-sko. *NMA* 1953, 30—35.
79. — Olddanske Tekstiler. *Fund fra Aarene* 1947—1955. *Aarb.* 1955, 1—43.
80. Hansen, Ernst: I hvert fald det ældste af guldhornene maa have været snoet. *Magasinet (tillæg til dagbladet Politiken)* 23/4 1955.
81. Hansen, Henry Harald: Egtvedpigens dragt endnu engang. *Aarb.* 1952, 235—41.
82. Hansen, Holger: Oldtidsfund i Voel sogn, Østjyds Hjemstavn 1956, 33—34.
83. Hatt, Gudmund: An Early Roman Iron Age Dwelling Site in Holmsland, West Jutland. *Acta A.* XXIV, 1—25.

84. Helbæk, Hans: Store Valby — Kornavl i Danmarks første neolitiske fase. Aarb. 1954, 198—202.
85. — Prehistoric Food Plants and Weeds in Denmark. A Survey of Archaeobotanical Research 1923—1954. Studies in Vegetational History in honour of Knud Jessen 29th November 1954. Danm. Geol. Unders. II, 80 s. 250—61.
86. Hermansen, Victor: Baggrunden for Oldsagskommissionen. Aarb. 1953, 157—99.
— Hoff-Møller, A, se Lauring.
87. Hougen, Haakon: Vindumhede-fletningene og kjærlighetsknop. Kuml 1956, 86—97.
88. Høgsbro Østergaard, K.: En trehovedet Gud? To mærkelige Stenskulpturer fra Glejbjerg og Bramminge. Kuml 1954, 55—75.
89. Jacobsen, Niels: Runemindesmærker i Jellings omegn. Jelling, Det gamle Kongesæde (se nr. 63), 1955, 198—206.
90. Jankuhn, H.: Nydam og Torsbjerg. Mosefund fra jernalderen. Slesvig-Holstenske Oldtidsmuseum i Slesvig. Vejviser nr. 6. Neumünster 1954, 38 s.
91. Jensen, Bent: En bronzestøbers værkstedsplads. Beretning om undersøgelse af et bronzeaders kulturlag. Løgstor 1956, 27 s.
92. Jessen, Knud: Plantefund fra Vikingetiden i Danmark. Botanisk Tidsskrift 50, 1954, 125—39.
93. Jørgensen, Svend: Skovrydning med flintøkse. NMA 1953, 36—43.
94. — A Pollen Analytical Dating of Maglemose Finds from the Bog Aamosen, Zealand. Studies in Vegetational History (se nr. 85), 159—87.
95. — Grauballemandens Fundsted. En mosegeologisk Undersøgelse. Kuml 1956, 114—127.
96. — Kongemosen. Endnu en Aamose-Boplads fra ældre Stenalder. Kuml 1956, 23—37.
97. Kaae, Alfred: Kongenshøj i Torsted. Hardsyssels Aarbog 50, 1956, 90—103.
98. Kjerum, Poul: Striber paa kryds og tværs. Om plovfurur under en jysk stenalderhøj. Kuml 1954, 18—27.
99. — Tempelhus fra stenalderen. Kuml 1955, 7—32.
100. — En kultbygning paa megalitgravpladsen ved Tustrup. Stavanger Museum, Årbok 1955, 83—86.
101. Klindt-Jensen, Ole: Keltisk tradition i romersk jernalder. Aarb. 1952, 195—223.
102. — Byggeskik i Danmark i forhistorisk tid. Nordisk Kultur, vol. XVII, 1953, 71—107.
103. — Bronzekedelen fra Brå. Jysk Arkæologisk Selskab Skrifter III, 1953, 97 s.
104. — Ein Greifenkopf von Zugmantel und sein Gegenstück im Vimose-Fund. Saalburg-Jahrbuch XII, 1953, 58—59.
105. — Early Celtic Art illustrated by recent discoveries. Congrès intern. Préhist. Madrid 1954, Actas (1956), 857—61.
106. — Landbrug i Norden i forhistorisk tid. Nordisk Kultur, vol. XIII, 1956, 1—42.
107. Knöll, Heinz: Zum Frühneolithikum des Nordens. Festschrift d. Römisch-Germanischen Zentralmuseums in Mainz 1952, vol. III, 29—56.
108. Knudsen, Regnar: Viking military organization and the Danish trelleborgs. The Viking Congress. Lerwick 1950 (1954), 239—54.

109. Kragh, Anders: Gjøl i oldtiden og den grubekeramiske kultur. Vendsyssel-ske Aarbøger 1956, 139—57.
110. Krebs, Carl og Ratjen, Erling: Det radiologiske fund hos moseliget fra Grauballe. Kuml 1956, 138—50.
111. Kunwald, Georg: De ældste vidnesbyrd om ligbrænding i Danmarks oldtid. Dansk ligbrændingsforenings beretning for 1954, 71—112.
112. Lange-Kornbak, G.: Konservering af en oldtidsmand. Kuml 1956, 155—58.
113. Larsen, Knud A.: Ad fortids veje. I Gadstrup og Syv sogne. Roskilde 1953, s. 9—19.
114. — Solvogn og solkult. Kuml 1955, 46—62.
115. Lauring, Palle: Preserved for two thousand years. American-Scandinavian Review 41, 1953, 343—50.
116. — De byggede riget. Dansk oldtids historie. Kbhvn. 1954, 219 s.
117. — Jernalderen. Udgivet af A/S Jernkontoret i anledning af 50-aars jubi-leet 1. april 1955. Kbhvn. 1955, 40 s.
118. — Vikingerne. Kbhvn. 1956, 228 s.
119. — og Hoff-Møller, A.: Trelleborghusets rekonstruktion. Aarb. 1952, 108—62.
120. Lindqvist, Sune: Den stora Jellingstenen. Kungl. humanistiska vetenskaps-samfundet i Uppsala. Årsbok 1952, 197—205.
121. — Uppsala och Jelling. I Jelling, Det gamle Kongesæde (se nr. 63), 1955, 79—126.
122. Marseen, Oscar: Fangstfolk på Selbjerg. Kuml 1953, 102—18.
123. — En træeske af ler. Kuml 1954, 50—53.
124. — Oldtidsbrønde. Kuml 1956, 68—83.
— se Grantzau.
125. Mathiasen, Therkel: Et Krumsværd fra Bronzealderen. Aarb. 1952, 229—34.
126. — En stenalderboplads ved Nagelsti. Lolland-Falsters historiske Sam-funds aarbog 1954, 295—306.
127. — Fredningen af vore oldtidsmindesmærker. Fortid og Nutid XIX, 1954, 1—5.
128. — Lolland-Falsters Oldtidsmindesmærker. Lolland-Falsters historiske Samfunds aarbog 1956, 161—73.
129. Moberg, C.-A.: Om Gundestrup-kittelen och de keltiska mynten. Arkeolo-giska forskningar och fynd. Studier utg. m. anl. av konung Gustav VI Adolfs sjuttioårsdag 11. 11. 1952, s. 362—71.
130. — Till frågan om samhällsstrukturen i Norden under bronsåldern. Forn-vännen (Stockholm) 1956, 65—78.
131. Moltke, Erik: Guldhornene. En anmeldelse og et bidrag. Fortid og Nutid XIX, 1955, 311—22.
132. — Lousgaard-perlens runeindskrift. Festskrift til Peter Skautrup. Aarhus 1956, 1—8.
133. Mosegaard, H.: På sporet af vore forfædre [Stenalderboplads]. Naturens Verden 37, 1953, 286—90.
134. Munck, Willy: Patologisk-anatomisk og retsmedicinsk undersøgelse af moseliget fra Grauballe. Kuml 1956, 131—36.
135. Munksgaard, Elisabeth: Collared Gold Necklets and Armlets. A Remarkable Danish Fifth Century Group. Acta A. XXIV, 67—80.
136. — Late-Antique Scrap Silver Found in Denmark. The Hardenberg, Høsten-torp and Simmersted Hoards. Acta A. XXVI, 31—67.

137. Möhl-Hansen, U.: Første sikre spor af mennesker fra interglacialtid i Danmark. Marvspaltede knogler fra diatoméjorden ved Hollerup. Aarb. 1954, 101—120.
138. Neumann, Hans: Et løveglas fra Rhinlandet. Kuml 1953, 137—52.
139. — Haderslev Amts Museum. 5. Haderslev 1955. 28 s.
140. — Et stolpebygget dødehus fra yngre romersk jernalder i Endrupskov. Stavanger Museum, Årbok 1955, 108—110.
141. Nielsen, Karl Martin: Kuml. Kuml 1953, 7—13.
142. — Bække-Læborg-stenene og den lille Jelling-sten. Aarb. 1954, 252—62.
143. Nielsen, Søren: En gravhøjs historie. Fra Himmerland og Kjær Herred 1956, 321—28.
144. Norling-Christensen, Hans: Kasseroller med tre huller eller tredelt hul. Aarb. 1952, 166—91.
145. — Romerske glaskar i Danmark. NMA 1953, 81—90.
146. — Vestlandskedler og malede glas. Kuml 1953, 47—57.
147. — Katalog over ældre romersk jernalders grave i Århus amt. Nordiske Fortidsminder IV, 2. 1954.
148. — Sølvkedlen fra Gundestrup. Et bidrag til spørgsmålet om dens datering. Aarb. 1954, 77—97.
149. — Some notes concerning the painted Roman glasses from Denmark. Congrès intern. préhist. Madrid 1954, Actas (1956), 935—37.
150. Novrup, Leo: Oldtidsbebyggelsen og gravhøjene. I Gesten sogns historie. Kolding 1955, 10—28.
151. — Høj med fodkrans og grav med stolpehuller. Vejle Amts Aarbog 1956, 182—85.
152. — Stensat barnegrav. Fra Ribe Amt 1956, 117—19.
153. Oldeberg, Andreas: Koppar och därmed legerade metaller under förhistorisk tid. Nordisk Kultur, vol. XIV, 1953, 125—54.
154. Olsen, Olaf: Ørslev kirkes døbefont. Fynske Minder 1956, 195—202.
155. Overgaard, Helene: Borbjerg-fundet. Hardsyssels Aarbog 1953, 121—23.
156. Oxenstierna, Eric: Die Goldhörner von Gallehus. Stockholm 1956. 247 s.
157. Raben, J.: Vore oldtidsmindesmærker II. Fra Als og Sundeved XXXII, 1953, 7—63.
158. — Oldtidsminder i Sottrup sogn. Fra Als og Sundeved XXXIV, 1955, 5—19.
159. Ramskou, Thorkild: Ragnarok. Kuml 1953, 182—91.
160. — Lindholm. En gravplads fra yngre jernalder og en boplads fra tidlig middelalder. NMA 1954, 37—48.
161. — Lindholm. Preliminary report of the 1952—1953 excavations of a Late Iron Age cemetery and an Early Mediaeval settlement. Acta A. XXIV, 186—96.
162. — Lindholm Høje. Second preliminary report for the years 1954—55 on the excavations of a Late Iron Age cemetery and an Early Mediaeval settlement. Acta A. XXVI, 177—85.
163. — Oldtidsminder. I værket Danmark Før og Nu, red. af Johs. Brøndsted. Øerne II (Sjælland). Kbhvn. 1955, 87—102.
164. — Oldtidsminder. Danmark Før og Nu. Øerne I (Fyn, Lolland-Falster, Bornholm). Kbhvn. 1956, 85—100.
165. Rasmussen, Holger: Hasselø-egen. Et bidrag til de danske stammebådes historie. Kuml 1953, 15—41.
166. Riismøller, Peter: Aalborg Historiske Museum i 1952—53. Fra Himmerland og Kjær Herred 1953, 141—50.

167. — Aalborg Historiske Museum 1953—54. Ibid. 1954, 302—14.
168. — Aalborg Historiske Museum 1954—55. Ibid. 1955, 131—42.
169. — Aalborg Historiske Museum 1955—56. Ibid. 1956, 349—53.
— — Se Grantzau m. fl.
170. Rosenstand, K. H.: Provinsens ældste museum. Den antikvariske samling i Ribe. Fra Ribe Amt 1955, 557—66.
171. Schütte, Gudmund: En lakune i Danmarksforskningen. Danske Studier 1953, 104—08.
172. — Gottonsk stednavnekronologis klassisk avhjemlede udgangspunkter. Danske Studier 1954, 165—70.
173. — Dansk forhistorie [om Kimbrerne]. Skivebogen, Historisk Aarbog for Skive og Omegn 46, 1955, 51—61.
174. — Gottjods ældste Guder. Skivebogen 1956, 61—67.
175. Selling, Dagmar: Primitivt krukmakerhantverk i Norden. Nordisk Kultur, vol. XV A, 1953, 1—31.
176. Simonsen, Povl: To djurslandske Mosefund fra keltisk Jernalder. Kuml 1953, 61—70.
177. Stjernquist, Berta: Runde Beschlagplatten mit Befestigungsöse. Saalburg-Jahrbuch XIII, 1954, 59—68.
178. Strange Nielsen, A.: Fra hedenskab til kristendom. I Gadstrup og Syv sogne. Roskilde 1953, 19—24.
179. Sylvest, Bent: Et dolktidsfund i Oens ved Horsens. Horsens Museum 1954/55, 17—20.
180. Sølvér, Carl V.: Vestervejen. Om vikingernes sejlads. Kbhvn. 1954, 136 s.
181. Sørensen, T. M.: En Gudenaaboplads ved Ribe Aa. Fra Ribe Amt 1955, 625—31.
182. Tauber, Henrik: Datering med radioaktivt kulstof. Ingeniøren 1952, nr. 32, 497—501.
183. — og Voss, O.: Atomfysik og arkæologi. NMA 1956, 5—22.
184. — Tidsfæstelse af Grauballe-manden ved kulstof-14 måling. Kuml 1956, 160—63.
185. Tischler, Fritz: Das Gräberfeld Oberjersdal, Kreis Hadersleben. 4. Beiheft zum Atlas der Urgeschichte. Hamburg 1955.
186. Thomsen, Niels: Om en vestjysk stald. Kuml 1953, 171—79.
187. — En stenalders enkeltgrav i Jerne sogn. Fra Ribe Amt 1953, 318—28.
188. — Smykkefund fra et undergået land. Fra Ribe Amt 1954, 430—38.
189. — Oldtids pøjespor i Gjesing. Fra Ribe Amt 1955, 592—600.
190. — En grav fra jættestuetid i Skovbølling. Fra Ribe Amt 1956, 84—92.
191. Thomsen, Rudi: 2000-årige britermonter i Danmarks jord. NMA 1953, 21—29.
192. Thorvildsen, Elise: Oldtidsminder. I Danmark Før og Nu, red. af Johs. Brøndsted. Jylland, bind III. Kbhvn. 1954, 87—102.
193. Troels-Smith, J.: Ertebøllekultur-Bondekultur. Resultater af de sidste 10 Aars Undersøgelser i Aamosen. Aarb. 1953, 5—47.
194. — Senglacialtidens jægere. NMA 1955, 129—53.
195. — Nulevende rensdyrjægere. NMA 1956, 23—40.
196. — Neolithic Period in Switzerland and Denmark. Science, Nov. 2, 1956, vol. 124, No. 3227, s. 876—81.
197. Vestergaard Nielsen, S.: Vesthimmerlands Museum i 1952—53. Fra Himmerland og Kjer Herred 1953, 151—55.
198. — Vesthimmerlands Museum i 1953—54. Ibid. 1954, 315—20.

199. — Vesthimmerlands Museum i 1954—55. Ibid. 1955, 143—49.
200. — Vesthimmerlands Museum i 1955—56. Ibid. 1956, 354—59.
201. — Vindblæs-Fundet. En vesthimmerlandsk bronzestøberplads. Kuml 1956, 41—48.
202. Vogelius Andersen, C. H.: Forhistoriske fingeraftryk. Kuml 1956, 151—54.
203. Voss, Olfert: The Høstentorp Silver Hoard and its Period. A Study of a Danish Find of Scrap-Silver from about 500 A.D. Acta A. XXV, 171—219.
204. — Folkevandringstidens stilproblemer og Høstentorp-fundet. Stavanger Museum, Årbok 1955, 59—61.
205. — Et interessant gravfund fra yngre romersk jernalder i Gesten sogn. Fra Ribe Amt 1956, 73—83.
206. — Als i Oldtiden. I Bogen om Als, red. af R. Huhle. Aabenraa 1956, 47—84.
— — se Tauber, H.
207. Warthoe Hansen, Ole: Fra Randers Museums arbejdsmark. Forhistorisk Tid. Fra Randers Amt 1953, 102—05.
208. — Fra Randers Museum. Forhistorisk Tid. Ibid. 1954, 102—05.
209. — Randers Museum. Forhistorisk tid. Ibid. 1955, 83—85.
210. — Randers Museum. Forhistorisk tid. Ibid. 1956, 113—17.
211. Wilson, David M.: An Irish Mounting in the National Museum, Copenhagen. Acta A. XXVI, 163—72.
212. Ørsnes-Christensen, M.: Oldtidsminder. I Danmark Før og Nu, red. af Johs. Brøndsted. Jylland, bind II. Kbhvn. 1953, 75—90.
213. — Kyndbygravpladsen. Rige fund fra en fundfattig tid. NMA 1955, 74—81.
214. — Kyndby. Ein seeländischer Grabplatz aus dem 7.—8. Jahrhundert nach Christus. Acta A. XXVI, 69—162.

Anmeldelser

Museumsteknik

- Thor B. Kielland* (red.): *Kunstindustrimuseet i Oslo 75 år.*
Om museumsbygg, innredning, montering. Kunstindustrimuseets årbok,
Oslo 1953, 192 sider + 3 planer og 1 farvepl. Engelsk resumé.
Nordenfjeldske Kunstindustrimuseum, Årbok 1954—1955.
Trondheim 1956. 144 sider.

I den første tid af et museums tilværelse vil det næsten altid være indsamlingen af genstande, der sluger museumsledelsens og medarbejdernes tid og kræfter. Næsten alle museumsstiftere har været store samlere, og selvom en del af dem vel også havde sans for at »servere« indsamlingens resultater, så er det dog først i den sidste menneskealder, at begrebet udstillingsteknik har spillet nogen større rolle i museumsarbejdet. Samlingerne vokser, pladsmangelen melder sig, og da der i reglen ikke er tænkt på magasiner, bliver resultatet let en overfyldt og uoverskuelig udstilling, en sammenstuvning som i et pulterkammer. Hertil kommer så andre krav, der går ud på at sikre genstandenes bevarelse. Alt dette koster penge, og vanskeligheden ved at skaffe dem kender museumsfolkene så godt som nogen. Men det økonomiske er ikke alt, selvom det er noget meget væsentligt, den erfarne museumsmands viden og idékraft må være med fra første færd, være såvel impulsgivende som regulerende under arbejdets planlægning og udførelse.

En større ombygning og nymontering i Kunstindustrimuseet i Oslo har givet anledning til omfattende og dybtgående studier af museumsbygninger og til talrige forsøg på monteringsområdet. Festskriftet til museets 75 års jubilæum indeholder et par meget interessante artikler herom. Underbestyrer ved museet, arkitekt Guthorm Kavli, har studeret såvel ældre som nyere museumsbygninger verden over, og resultaterne heraf sammenfatter han i en meget tankevækkende artikel: »Om å bygge museer«. Han kommer ind på de principper, hvorefter der i forskellige perioder inden for de sidste to århundreder er bygget og indrettet kunstindustrielle og kulturhistoriske museer i de forskellige lande. Indtil midten af 1800-årene blev museerne almindeligvis installeret i gamle bygninger, ofte slotte, der — selvom de ombyggedes lidt — ikke var særlig velegnet til formålet. En historisk bygning kan dog i visse tilfælde have sine fordele, idet den uden videre kan danne en charmerende ramme om specielle museumssamlinger, noget som kan være vanskeligt at opnå i en nyere bygning, men den historiske bygning kan ofte være en slem spændetrøje, idet pietetshensyn stiller sig hindrende for påkrævede udvidelser og ændringer. Da man efter 1850 begyndte at rejse nye museumsbygninger i de forskellige lande, var hverken arkitekter eller museumsfolk klar over, hvilke praktiske og æstetiske krav de måtte stille til en museumsbygning. Resultatet blev derfor, at arkitekterne i tidens stil byggede museumspaladser med tårne og tinder, monumentale facader med søjler

og store vinduer, og det indre svarende hertil uden hensyn til museums-genstandenes art og karakter. Disse bygninger egner sig ligeså lidt til formålet som de gamle slotte. Senere rejste sig store museums-karré-bygninger med kilometerlange gange og hundreder af værelser, som publikum tvinges til at gennemvandre til sidste rum, fordi der ikke er nogen mulighed for at slippe ud forinden. Udstillingsmulighederne kan være meget gode i disse bygninger, men den lange vandring trætter, og de besøgende vil ofte slæbe sig bort, bandende dyrt på, at det skal vare længe, før de igen kommer her.

Det største og mest interessante afsnit i Kavlis artikel omhandler de sidste 25 års museumsbyggeri. Her synes de nordiske lande, ikke mindst Sverige, at indtage en førende stilling. Mange af disse års museums-bygninger er såvel i det ydre som i det indre præget af den funktionalistiske stil. Bygningskonstruktionen muliggør stor elasticitet med hensyn til skillevægges opstilling, de højsiddende vinduer giver ligeledes museumsfolkene friere spillerum ved monteringen, og de tekniske installationer vedrørende belysning, opvarmning, luftfornyelse m. v. er lige så funktionalistiske som alt det øvrige. Et intimt samarbejde mellem arkitekt og museumsfolk synes omsider at være etableret. Kavli anfører til slut nogle generelle betragtninger over de problemer, man i dag står overfor ved bygning og indretning af museer: dagslys kontra kunstig belysning, »air-conditioning«, montretyper, farver, variation i opstilling, rundgangen, faste kontra temporære udstillinger, museumstræthed hos publikum, etikettering m. v. I mange tilfælde mener han dog, at der vanskeligt lader sig opstille generelle regler for løsningen af disse problemer, men alment gældende må det være, at arkitekter og museumsfolk bestræber sig for at se fremtidskravene og søger problemerne løst således, at der ikke spændes ben for udviklingen.

Løsningen af de mange og vanskelige monteringsproblemer ved museets nyindretning giver museumsdirektør, dr. phil. Thor Kielland på sin sædvanlige meget inciterende og livfulde måde en indgående skildring af i sin artikel: »Om å gjøre et museum større for at få det mindre«.

Kielland er en mester i monteringskunst, hans erfaring på dette område er meget stor, og han evner stadig at lade sig inspirere af den foreliggende opgave, kommer med nye ideer til løsning af problemerne, men er altid ledet af sit sikre blik for proportioner, former og farver. Hans artikel er en guldgrube for enhver, som arbejder med museumsudstillinger. Spørgsmålet om de bedst egnede montrere til de forskellige rum og genstande diskuteres, ligeledes montrebelysningen, på hvilket område meget nyt er prøvet. Også rumbelysningen er der eksperimenteret med, ikke mindst i de interiørprægede rum, hvor et naturligt, ikke for stærkt sidelys giver genstandene den bedste belysning. Et helt kapitel for sig og måske det, som Thor Kielland har tumlet stærkest med, er farverne i såvel de enkelte rum som i montrerne. Fra rum til rum veksler farverne på væggene, gardiner og montrebetræk, for hvert rum indbyrdes nøje afstemt og som helhed harmonerende med rummets genstande. Dette tjener også sammen med en æstetisk velafvejet variation i montre- og genstands-opstilling til at modvirke museumstrætheden hos publikum.

De to artikler er spækket med gode og instruktive fotografier af museer og museumsinteriører; på de sidste skal vi med fantasiens hjælp sætte tekstens farver. Festligt!

I forbindelse med ovenstående vil det være naturligt at henvise til en artikel, som direktøren for Nordenfjeldske Kunsthindustrimuseum i Trondheim, Thv. Krohn-Hansen har skrevet i dette museums årbog for 1954 —55. Det er en beretning om, hvorledes museets nye sal for temporære udstillinger er indrettet, og navnlig om dens belysningstekniske udstyr, der repræsenterer noget helt nyt på dette område. Ved at fjerne skille-væggen mellem to oprindelige udstillingssale har man fået et stort rum, og heri er den nye sal opført à la det kinesiske æskesystem, samtidig er loftet sænket, og derved er skaffet plads til lysarmatur, ledningsnet og ventilationsaftræk. Dagslyset kan efter behag lukkes ude eller afskærmes. Montrer kan anbringes hvorsomhelst på de med træfiberplader beklædte vægge og oplyses efter ønske, idet væggenes bæreskiner til fastgørelse af ophængningsknægtene for montrernes glashylder er strømførende, og hyldebelysningen ligger i u-formede skinner, som uden særlig fæste-anordning kan hægtes over de hyldebærende knægte, der får strøm fra væggenes bæreskiner. Mange andre tekniske finesser er taget i brug i denne moderne udstillingssal, der indtil videre er ret enestående.

P. Halkjær Kristensen.

Arkæologisk metode

Siegfried J. de Laet: Arkæologien. Metoder, teknik og problemer. På dansk ved Erling Albrechtsen. Munksgaard 1957. 155 sider.

De Laets bog giver en oversigt over arkæologien, dens metoder, teknik og problemer. Efter at have placeret arkæologien som en selvstændig forskningsgren indenfor historien, bliver der givet en skildring af arkæologens arbejde, begyndende med rekognosceringer i marken, udgravning af forskellige former for objekter, hustomter, gravhøje o.l. Der gives talrige eksempler på de vanskeligheder, en udgraver støder på. Videre følger man konserveringen af tingene for tilsidst at få et overblik over dateringsmetoder og de muligheder, der frembyder sig for tolkning af fundene.

Bogen er meget klar og velskrevet, og under læsningen får man stor sympati for dens forfatter. På den ene side forundres man over det væld af viden, som må være baggrund for denne knappe fremstilling, og samtidig glæder man sig over den respekt for faget, som lyser frem fra bogens sider. Den er skrevet af en mand, for hvem arkæologi er videnskab, og han er hård i sin bedømmelse af dem, der ikke honorerer videnskabens krav f.eks. m.h.t. omhyggelig og objektiv udgravningsteknik. Bogen henvender sig i lige grad til fagfolk som til lægfolk med interesse for arkæologi, men det er ingen kogebog i den forstand, at den angiver konkrete metoder for udgravning, således at man med bogen i den ene hånd og en spade i den anden kan give sig til at lege arkæolog. Det er en meget inspirerende bog, der giver stof til eftertanke, og den er oversat i et klart og godt sprog.

Specielt til den danske udgave har de Laet skrevet et forord, som kunne se ud som blodig ironi, idet han heri nærmest gør undskyldning for, at hans bog oversættes til dansk: »... Jeg føler det som en særlig ære, at mit arbejde nu også udsendes i en udgave på dansk. Danmark er et af de lande, hvor arkæologisk forskning har nået sit højeste stade, og hvor altså behovet for en kritisk bedømmelse skulle føles mindre stærkt.

Dog kan bogen måske gøre sin nytte ved at vise Nordens forhistorikere, at arkæologisk forskning og undersøgelse ikke allevegne er af samme høje karat som i deres hjemlande, og at de ville handle uklogt i at lægge for megen vægt på det arkæologiske materiale, der fremkommer andesteds, således at de i hvert fald først nyttiggør sig det efter fornøden kritisk overvejelse. . . . » Når man har læst bogen og derved fået kendskab til forfatteren, bliver man klar over, at forordet sikkert er alvorligt ment. — Men kan dansk arkæologi modtage en sådan ros uden at rødme?

Det er en sand glæde at stifte bekendtskab med en bog og en mand, der så klart går ind for redelig og objektiv forskning.

J. Troels-Smith.

Vikingerne

Palle Lauring: Vikingerne. Schonberg 1956. 228 s.

To vikinger, skåret som skakbrikker i hvalrostand og fundet på øen Isle of Lewis, der i en fortræffelig optagelse pryder omslaget af Palle Laurings bog, siger noget væsentligt om bogens bedømmelse af vikingetiden. Det er nok grumme krigere, men mere resignerende overfor den skæbnebestemte kamp end kamplystne, mere modne end modige. Lauring forfalder ikke til højskoleromantiske forestillinger om vikingetiden som en forbilledlig heltetid, men han ser heller ikke på denne voldstid med moderne, humanistiske øjne — ikke moralsk vurderende. Det er bogens bedste egenskab, at den prøver at skildre tiden ærligt udfra tidens egen før-kristne tankegang, og det kræver unægtelig mere end digterisk begavelse. Forfatteren røber da også bogen igennem et så indgående kendskab til både arkæologisk-historisk kildemateriale og videnskabelig vikingetids-litteratur, at fremstillingen i virkeligheden mange steder er tung af stof. Den er slet ikke så let læst.

Den 222 sider lange fremstilling er een lang, ubrudt fortælling, hvor korte afsnit uopholdeligt følger hinanden. Man føler sig undertiden i selskab med en meget talende mand, der ikke eet øjeblik lader tilhøreren få ordet eller giver ham lejlighed til at besinde sig på det fortalte. Det er ikke blot lidt trættende, det er også lidt farligt. For Lauring er jo en ligeså fantasifuld som vidende skribent, der virtuost sammenkæder det faktisk erkendbare med det teoretisk mulige. Godt ville det derfor have været, om en vis kapitelinddeling havde givet læseren lejlighed til ophold og overvejelse, og samtidig havde muliggjort en dramatisering af stoffet ved fremhævelse af enkelte passager. Det er faktisk synd for både læser og forfatter, om de helt ypperlige afsnit som det om kvinden i Norden, om Snorre og Saxo eller — og især — om den unge Ansgar som den tyske kejsers kutteklædte gesandt i Østersøhandelens brændpunkter, skulle gå tabt ved den uopholdelige læsning. Sådanne afsnit fortjener at afsluttes med punktum og pause. Bedre egner fremstillingsformen sig for omtalen af »det vestlige eventyr« — her læser man tryllebundet og erkender med glæde, at det elementære historiebegreb får liv i digterens genfortælling.

Bogen om vikingerne er tungere læsning end »De byggede riget«, som den direkte fortsætter; men den er tung af tanker og viden, som det er godt at få del i.

Mogens Ørsnes.

Institutionernes virksomhed

Nationalmuseets 1. afdeling 1957.

Fredningsarbejdet. Den omfattende kortlægning og beskrivelse af landets bevarede oldtidsminder, der var en direkte følge af naturfredningsloven af 1937, afsluttedes i 1956. I »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark« 1957 har overinspektør, dr. phil. Therkel Mathiasen redegjort for det samlede resultat af berejsningen. Fredningsarbejdet er imidlertid ikke afsluttet hermed, idet stadig tilsyn og vedligeholdelse af de 24.000 nu fredede oldtidsminder er påkrævet. Tilsynet foretages i samarbejde med fredningsdommerne, således at alle fredede mindesmærker bliver gennemgået indenfor 3-års perioder. I 1957 foretog afdelingen som en følge af dette arbejde 185 besigtigelser i marken.

Vedligeholdelse og restaureringer. Under ledelse af konservator K. Thorvildsen istandsattes i årets løb ialt 70 oldtidsminder, der fordeler sig således: 21 gravhøje i Hjørring amt, 30 høje og 1 stenkammer i Aalborg amt og 17 høje og 1 langdyse i Randers amt. Af disse arbejder må særlig nævnes istandsættelsen af Donbækgravpladsen (Hjørring amt), hvor 18 af de nævnte 21 høje er beliggende, og hvor planering og rydning også har fundet sted, samt langdyssen i Nødager sogn (Randers a.), der er et 25 m langt anlæg med 32 randsten og 2 velbevarede kamre. Endvidere har museumsinspektør C. L. Vebæk forestået restaureringer af gravhøje ved Ø. Linnerup i Hjørring amt, ved Hvolbæk, Vitved, Sorring Mark, Voel og Gern Vestermark i Skanderborg amt og på Kvong Sønderhede i Ribe amt.

Undersøgelser i marken. Storre undersøgelser: Udgravning af en frigivet, velbevaret gravhøj ved Redsted, Mors, Thisted amt, rummende 5 klart skelnelige bygningsfaser og ialt 7 yngre stenalders enkeltgrave og 2 bronzealdergrave (M. Ørsnes). — Udgravning af en stor, delvis overpløjet gravhøj ved Ingstrup, Hjørring amt, hvori 3 egekistegrave og 1 stenkiste, alle med bronzer fra ældre bronzealder. Undersøgelsen fortsætter. (C. L. Vebæk.) — Undersøgelse af en omfattende gravplads på St. Loftsgårds Strandmark, Bornholm. Pladsen, der er dækket af flyvesand, har foreløbig givet henved tyve grave fra ældre og yngre bronzealder (O. Klindt-Jensen). — Fortsatte gravninger på en ældre jernalders gravplads ved St. Frigård, Bornholm (O. Klindt-Jensen). — Fortsat udgravning af det omfattende våbenofferfund fra ældre jernalder i Ejsbøl mose ved Haderslev. Undersøgelsen foretages i samarbejde med Haderslev amts museum (M. Ørsnes). — Fortsat undersøgelse af voldstedet Trælborg fra germansk jernalder, Ribe amt (O. Voss). — Fortsat undersøgelse ved Klebæk høje-monumentet, Ribe amt. Udgravningen har godtgjort, at de bevarede bautasten er rester af en 45 m lang skibssætning. Denne har omsluttet en grav, der dog viste sig at være blevet plyndret i gammel tid (O. Voss). — Fortsat undersøgelse i samarbejde med Ålborg historiske museum af Lindholmhøjekomplekset. Sporene af et anseligt trekantet hus fra yngre germansk jernalder er bl. a. blevet fremdraget (Th. Ramskou).

Mindre undersøgelser: Stenalder: Trørød, Københavns amt. Votivfund med 5 flintsegle og 5 dolke fra senneolitisk tid (C. L. Vebæk). — Slotshøj, Præsto amt. Yngre stenalders boplads (E. Lomborg). — Læsø, Hjørring amt. En ældre jættestuets jordgrav med 4—5 skeletter og en stendyngegrav fra senneolitisk tid (C. L. Vebæk). — Toftum, Skanderborg amt. Yngre stenalders boplads (C. L. Vebæk). — Voel, Skanderborg amt. Høj med 3 enkeltgrave og en yngre bronzealder urnegrav (C. L. Vebæk). — Gern Vestermærk, Skanderborg amt. Høj med enkeltgrav (C. L. Vebæk). — Sevel Kalkværk, Ringkøbing amt. Høj med to enkeltgrave og en yngre bronzealder urne (M. Ørsnes). — Åsted, Ribe amt. Bopladsgruber fra mellemneolitisk tid (C. L. Vebæk). — *Bronzealder:* Mangelhøj, Faarevejle, Holbæk amt. Høj med 4 grave (E. Bendixen). — Lundeberg, Hjørring amt. Høj med 2 grave (O. Voss). — Lundgaard, Ålborg amt. Høj med 2 grave og ardspor (O. Voss). — Vestervig, Thisted amt. Høj med stenkeste (M. Ørsnes). — Solbjerg, Mors, Thisted amt. Urnegrav under flad mark (M. Ørsnes). — Gjerrild, Randers amt. Høj med stendyngegrave (C. L. Vebæk). — Volstrup, Skanderborg amt. Høj med urnegrave fra yngre bronzealder (C. L. Vebæk). — Gyldenshøj, Østermarie, Bornholm. Høj (O. Klindt-Jensen). — Rorby, Holbæk amt. Undersøgelse på findested for bronzekrumsværd (M. Ørsnes). — Farum, Frederiksborg amt. Sten med hjulkors (C. L. Vebæk). — Blåholt, Bornholm. Afdækning af helleristning (O. Klindt-Jensen). — *Jernalder:* Ingstrup, Hjørring amt. Stensat grav fra ældre romersk jernalder (O. Voss). — Fragtrup, Ålborg amt. Hustomt fra tidl. keltisk jernalder eller yngre bronzealder (E. Thorvildsen). — Klim, Thisted amt. Grav med sølvnåle, lerkar og perler fra yngre romersk jernalder (C. L. Vebæk). — Smediebjerg, Fuur, Viborg amt. Hustomt fra keltisk jernalder (M. Ørsnes). — Givskud, Vejle amt. Gruber med keramik fra ældre jernalder (G. Kunwald). — Orten, Ribe amt. 2 langhøje med urnegrave fra keltisk jernalder (O. Voss). —

Registrering af fund. — En registrering af fund i danske provinsmuseer og privatsamlinger er blevet påbegyndt som et led i opbygningen af et omfattende centralkartotek over forhistorisk kildemateriale. Følgende byer er besøgt: Viborg, Års, Nysum og Ålborg (O. Voss og M. Ørsnes). —

Nationalmuseets 2. afdeling, maj—december 1957.

Om afdelingens undersøgelser i årets 7 første måneder er der givet meddelelse i sidste hefte. I årets resterende del er undersøgelserne på Fyrkat voldsted og restaureringen af Vitskøl klosterruiner fortsat. Endvidere er frådstenskrypten under Vor Frue kirke i Aarhus indviet efter endt rekonstruktion. I Pedersborg er en stor kvaderklædt murblok gravet fri og rejst som et minde om den nyopdagede romanske rundkirke. På Fogedbygaard voldsted ved Næstved er som beskæftigelsesforanstaltning iværksat en større arkæologisk undersøgelse. På Møn er Spejlsby kirketomt udgravet. Sammen med Danmarks Naturfredningsforening er en videregående fredning af den jyske hærvej forberedt. I øvrigt er undersøgelserne for »Danmarks Kirker« fortsat, ligesom der er restaureret kalkmalerier og inventar i adskillige kirker.

Nationalmuseets 3. afdeling, Dansk Folkemuseum, 1957.

Arbejdet i museet. Rækken af skiftende småudstillinger er blevet fortsat med en lille, men farverig udstilling af fjerarbejder. Årets største udstillingsarrangement var legetøjsudstillingen, der ikke blot omfattede genstande fra 3. afdeling, men fra de fleste andre afdelinger af Nationalmuseet, fra nogle andre museer og tillige fra en lang række private.

Inden Nationalmuseets 150 års jubilæum blev riddersalen i Prinsens Palæ for midler stillet til rådighed af Ny Carlsbergfondet sat grundigt i stand, og ved velvilje fra Rosenborgsamlingen blev de flamske gobeliner, hvortil salens væginddeling er beregnet, atter forenet på deres gamle plads. Som et sidste jubilæumsarrangement kunne museet åbne et nyindrettet sølvkammer, som giver mulighed for en overskuelig og instruktiv udstilling af dansk sølvtoj fra régence til sen-empire. Til indretningen af dette rum var ydet tilskud af Bikuben, direktør Carl Christensen, A/S Dansk Cementcentral, C. L. Davids fond og grosserer L. F. Foght. Endelig er der i det forløbne år indrettet et rum med genstande, især møbler, fra danske hjem i tidligere Dansk Vestindien.

Ligesom de foregående år skyldes størstedelen af tilvæksten til genstandssamlingerne en lang række gaver fra folk, der interesseret fulgte museets virke. En del af disse gaver er skænket i anledning af museets jubilæum. Som eksempler kan nævnes fire gamle doktorhatter, overrakt fra Københavns Universitet; to spejle med tilhørende konsoller, prægigt udskåret i rokokostil, en gave fra Ny Carlsbergfondet; lige så rigt udskåret, en hjørnekonsol fra samme tid, skænket af Dansk Kautionsforsikring. Alle nyindkomne ting kan ikke omtales, nævnes skal blot, at den med hensyn til kvantiteten største tilvækst stammer fra de omfattende undersøgelser i de københavnske saneringskvarterer. To store private samlinger er indgået til afdelingen, foreningsemler o. l. samlet af forfatteren Villh. Bergsøe og polititegn samlet af statspolitichef Mensen. Endelig har også bondesamlingen haft en tilvækst, bl. a. nogle særdeles gode malede møbler, i de fleste tilfælde indgået som gave til museet.

Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser har udsendt en spørgeliste om hør og hamp.

»Fonden til fordel for Nationalmuseets 3. afdeling, Dansk Folkemuseum«, der tidligere har fået kongelig konfirmation, er nu efter modtagelse af en testamentarisk gave blevet i stand til at træde i virksomhed.

Undersøgelser i marken. Arbejdet i saneringskvartererne i København er fortsat. Bondegårdsundersøgelserne er foretaget i følgende områder: Sydfyn, Langeland, Ærø og småøerne syd for Fyn samt Sydslesvig (Nordfrisland). I Burkal sogn i Sønderjylland har man fotograferet bondekultursager i privat eje. I tilknytning til arbejdet med spørgelister vedrørende bondekultur er der foretaget optegnelsesrejser i Vestjylland, Sønderjylland og Sydslesvig med henblik på oplysninger om husdyrenes pasning og i Nordvestjylland og Sønderjylland med henblik på begravelsesskikke. De tidligere undersøgelser på Læsø er fortsat, og på denne ø er et saltkøgeri blevet udgravet. Også undersøgelsen af middelalderagre i Borupris skov er fortsat og nu suppleret med en mosegeologisk-botanisk undersøgelse. Endelig skal nævnes, at Nationalmuseets mølleudvalg har forhandlet om istandsættelse og fredning af en lang række vand- og vindmøller, og at Vibæk mølle i Sønderjylland efter en gennemgribende restaurering har kunnet genindvies. Internationalt sekretariat for udforskning af landbrugsredskabernes historie har afsluttet den i 1955 påbegyndte registrering af plove på danske museer.

Der henvises iøvrigt til den mere udførlige beretning for året 1957 i den af afdelingen udsendte årbog »Budstikken« 1958.

Den kongelige Mont- og Medaillesamling 1957.

Der er i året indkommet 67 fund med ialt 1940 mønter. — Ved de af lektor Davidsen, Bornholms Museum, og konservator Oluf Olsen sstds. foretagne fortsatte udgravninger og harpning af fyld fra Lilleborg i Almindingen er fundet

to romerske denarer, fra kejser Hadrian (132—134 e.C.) og ubestemmelig kejser (brudstykke) samt 65 andre mønter fra Valdemar I til Erik Klipping; på nær 7 var disse mønter slået i Lund. Fundene er vigtige ved at vise, at man har benyttet denne kongelige borg endnu en lille snes år efter erobringen af ærkebiskoppens partigængere 1259. Endvidere er de bornholmske møntfund af betydning ved at forsyne samlingen med skånsk mønt.

På gårdejer Oscar Olsens ejendom matr. nr. 7 a i Stuby, Kastrup sogn, Hammer herred, Præstø amt, blev 24. april fundet en lerpotte med 641 mønter. Potten stod et spadestik under gulvet i det gamle, nu nedrevne stuehus. Af mønterne var to fra Erik Menved, Roskilde, 186 turnoser, 450 sterlinge og tre hulpenninge. Pengesummen antages at være gemt hen i 1340'erne før den sorte død.

Ligesom i de foregående år er ved restaureringsarbejder i en række kirker fundet mange spredt liggende mønter fra Valdemarerne til nutiden: Klestrup, Starup, Asnæs, Nykøbing S., Knebel, Hjadstrup, Hostrup, Helgenæs, Poulskirke, Bornholm, Vorgod, Vester Starup, Mejrup, Sandager, Frerslev, Karup, Pedersborg, Nørre Nissum, Vedsted, Arnborg, Ginnerup, Galtén, Nysogn og Kollerup. Herunder er fremkommet 6 nye mønttyper fra Valdemar II, Nørrejylland, samt en ny jydsk mønttype fra kong Niels.

Af andre fund kan nævnes 54 spredt liggende mønter fra Knud VI, Roskilde, til kong Hans, Malmø, fra udgravninger på Axeltorvet, Næstved (fordum Gråbrødre kirkegård).

I anledning af Nationalmuseets jubilæum har Samlingen modtaget værdifulde gaver fra Numismatisk Forening, København (tetradrachme fra Apamea 246—244 f. C.), overretssagfører Holger Hede (norsk dobbelt-speciedaler 1669), direktør Johan Chr. Holm og sagfører, cand. jur. Axel Ernst.

Der har i årets løb været 22554 besøgende i Samlingen.

Iøvrigt henvises til Samlingens sædvanlige årsberetning, der udkommer i Nordisk Numismatisk Årsskrift.

Nationalmuseets 7. afdeling, Frilandsmuseet, 1957.

Frilandsmuseet har i 1957 haft 105.465 besøgende. Se iøvrigt sidste beretning.

Kunstindustrimuseet 1957.

Vigtigere nyerhvervelser: Bergère af nøddetræ udført i Paris omkr. 1750, gave fra Ny Carlsbergfondet. Sidste del af en samling tin, som har tilhørt afdøde kammerherre Chr. Lerche. Hele den Lerche'ske tinsamling ejes nu af museet. Et par hjørneskabe, fineret med oversøiske træsorter og forsynet med forgyldte bronzebeslag, udført af Pierre Migeon i Paris omkring 1750. Een encoignure skænket af Ny Carlsbergfondet, en af Kunstindustrimuseets Venner. Dåse af sølv, udført af J. H. Mundt, København 1687, gave fra Ny Carlsbergfondet. Tabatière af guld med agat, udført af Frederik Fabritius, Kbhv. 1760'erne, skænket af Konsul George Jorck og hustru Emma Jorck's Fond. En messchagel af silkebrokade, udført i Persien i det 18. årh. Gave fra Ny Carlsbergfondet. En bane guldindvirket fløjsbrokade, udført i Tyrkiet i det 16. årh. Gave fra Vera og C. J. Michaelsens Legat. En korkåbe, dels udført af tyrkisk fløjsbrokade fra det 16. årh. dels af europæisk guldbrokade fra det 18. årh. Skænket af Ny Carlsbergfondet og Helge Jacobsens legat. En usædvanlig stor korkåbe, udført af persisk silkestof fra det 17. årh. Gave fra Ny Carlsbergfondet. Fayencegruppe forestillende Pluto, der bortfører Proserpina, Kastrup, 18. årh.'s midte. Gave fra Ny Carlsbergfondet. To stykker silkebrokade, delvis guldindvirket, udført i

Venedig o. 1700. To skåle af mørkegrøn jade i bladform, udført i Kina i det 18. årh. Skænket af Ny Carlsbergfondet.

Blandt nyerhvervelserne af moderne kunsthåndværk er der særlig grund til at fremhæve et fiskefad af solv, tegnet af Henning Koppel og udført hos Georg Jensen. Skænket af Benny Dessau's Mindelegat. En finsk rya »Vintergatan«, skænket af generalkonsul E. Høyvald, samt tre amerikanske stole, tegnet af Charles Eames.

I kalenderåret 1957 har der været afholdt 17 udstillinger. Vi fremhæver særligt en udstilling af stole, en udstilling af gamle og nye finske ryer, en fotografiudstilling »Brasilien Bygger«, en udstilling af ældre orientalske tæpper og silker, en udstilling af tre danske kunsthåndværkeres arbejder: Finn Juhl, Anna Thommesen og Henning Koppel, Snedkerlaugets Møbeludstilling, en udstilling af svensk hemslojd samt i bibliotekets forværelse: Nyerhvervelser af Ornamentstikbøger og Franske Plakater, en udstilling af håndkolorerede bøger fra Ackermann's forlag, Koptiske Textiler — et japansk billedværk fra udgravninger i Ægypten og endelig en udstilling af italienske skrivebøger.

I 1957 har der været afholdt et foredrag for Kunstindustrimuseets Venner, hvor direktøren for Rijksmuseum i Amsterdam Monsieur Th. H. Lunsingh Scheurleer talte om Dutch Interiors and Furniture of the 17th and 18th Centuries og et offentligt hvor chefen for Bibliothèque Nationale's manuskriptkabinet M. Jean Porcher talte om Les plus Beaux Manuscrits de la Bibliothèque de Jean de Berry.

Tojhusmuseet, august—december 1957.

Blandt nyerhvervelserne, der omfatter genstande i alle museets afdelinger, skal særligt fremhæves: 1 hagebøsse i skæfte, såkaldt dobbelthage. Böhmen, ca. 1500—25. 1 schweizisk hellebard (Kriegshippe) ca. 1500. 1 Spitfire-jager. 1 uniformsfrakke, båret af kejser Wilhelm II. 1 uniform for det danske FN-kommando i Ægypten.

Museumsinspektør, dr. phil. Arne Hoff har på en studierejse til Italien studeret civile og militære skydevåben i de vigtigste italienske museer.

Købstadmuseet »Den gamle By« Århus, 1957.

I løbet af året er der foretaget en indre ombygning af kontorer og magasiner i Århus Mølle, hvorigennem det er lykkedes at opnå en beskeden forøgelse af magasinerne og bedre kontorforhold. Desuden er der indrettet et lokale til brug for skolerne, der blev taget i anvendelse 2. oktbr. Ved velvilje fra Århus Skoledirektion er der ansat to lærere, der har udarbejdet opgaver og på anden måde tilrettelagt skolernes benyttelse af museets samlinger. Museet har deltaget i udstillingen »Barn i Århus« i rådhusalen 19/1—3/2 med forskelligt materiale m. v. 7/7 besøgte ICOMs studiekreds for frilandsmuseer museet.

Af nyindretninger skal nævnes lærerens kammer i snedkerens hus fra Haderslev. Helsingør Teater er nedtaget og bragt til Århus, og arbejdet med dets genopførelse er fortsat.

Blandt nyerhvervelserne skal to sølvfund fra svenskekrigene fremhæves foruden forskellige malerier til den topografiske samling. Museets apotek har forøget sin samling af standkrukker af fajance. Til urmuseet er der modtaget ure af Joachim Brandt (Kbh.), Moses Joseph (Aalborg) og Kjeld Jensen (Århus) foruden en sølvdåse af tysk arbejde, i hvis bund et ur er monteret. Mellem håndværkssamlingens forøgelser er den vigtigste gravmester Fr. Britzes værksted.

Cand. mag. Gunner Rasmussen er blevet ansat som museumsinspektør. Fri-luftssceenen spillede 1957 Jean de France.

I øvrigt skal museet henvise til sin årsberetning i den kommende årbog.

Aalborg Historiske Museum 1957.

På sjette år graves der på Lindholm Høje. Gravpladsen blev færdigundersøgt i 1956, mens dette års gravning gjaldt undersøgelse af oldtidsagre på arealets østlige del, hvor agre med tydelige plovfurur og inddeling nu er bevaret ved tilsåning med holdbart græs. Hustomter med bagerovn var bevaret i sandlaget over agrene, dateret ved monter fra 1030'erne. I et yngre lag lå en runemønt, slået for Sven Estridsen. På Lindholm Højes nordskråning udgravedes en snes småhytter, halvt nedgravede i marken, i ca. 15 af dem fandtes spindestene og vævevægte i gulvlaget, i tre tilfælde endog mellem 10 og 25 vævevægte. En hytte er rekonstrueret over de originale stolpehuller. Yderst i nordøst er fundet tomten af gård eller hus af tresidet form.

En grubekeramisk boplads i Nørre-Tranders sogn har været under observation i et par år og er endnu ikke færdigundersøgt, den har foreløbig givet mange lerkarskår og i hundredevis af cylindriske flækkeblokke og flækkepile med skafttunge. Eftersøgningen efter sådanne bopladser fortsættes langs Limfjorden og har givet bedst resultat i Nørholm sogn. I Lille Vildmose undersøgte i sommeren 1956 nogle brønde fra ældre jernalder, foret med risfletning. I år har O. Marseen publiceret disse og andre oldtidsbrønde i Kuml. Et trækar af hidtil ukendt form er fundet i Limfjorden ved Gjøl, stående med overkant lige under daglig vande. Karret er firkantvalt 41×38 cm og 16 cm højt, af en tommetykt udhugget elmerod, meget elegant formet, med fire øreknopper med horizontal gennem boring.

I sommeren 1957 blev to gamle købmandsgårde, opført i 1663, i karreen mellem Budolfi kirke og Strandstien nedrevet. Grunden skal foreløbig udlægges som parkeringsplads, og her har museet en chance for at grave uden tidsfrist. En prøvegravning i efteråret 1957 gav til resultat, at lagene afsluttes opad med to brande i 1500-årene (1530 og 1534?) og iøvrigt indeholder hustomter med gulve, funderingspæle, kloaker og affaldskuler. En nålemagers værksted er nedbrændt omkring 1250, i gulvet lå flere kg metal, halvfabrikata, brudstykker af nåle, spænder, ringe og pincetter foruden enkelte hele, færdige ting. Til datering lå i gulvlag og svalekar monter fra tiden 1236 til 1247. Gulvkonstruktioner af forskellig art og import af norsk tommer lod sig påvise. Den meget lovende gravning blev foretaget for en bevilling fra Aalborg by, og vil blive fortsat i 1958, foreløbig med undersøgelse af en affaldskasse fra 1500-årene, hvis rand vi nåede til, inden frosten satte ind.

Af gaver i årets løb skal især nævnes en landmålerkæde af rundjærn, inddelt i halve alen, med ringe for hver fem alen, kardansk håndtag og stikker til fastgørelse, et komplet landmålerredskab. Kæden er en gave fra sognerådsformand Søren Fanøe, Øster Hassing i Kjær herred.

Den undersøgelse af de tre nordjyske glasværkers historie og produktion, hvis første del blev publiceret af Peter Riismøller i Arv og Eje 1956, er fortsat med rundspørge og publikation af anden del i samme årbog for 1957. Der indkommer dog stadig en del glas og oplysninger, og måske bliver der stof til en tredje publikation. Tre egebladslebe vinglas er modtaget som gave sammen med en lågvase af koboltblåt glas, alle af Conradsmindes fabrikat, mens en alterkande af samme farve er indkøbt, identificeret ved paralleller til antagelig at være fra Mylenberg glasværk.

Fajancer og lertøj fra slægten Becks fabrik på Øland har været eftersøgt af vort museum gennem mange år. Gennem O. Marseens gravning i fabrikkens tomt har en del hidtil uidentificeret lertøj kunnet henføres til Øland (publiceret i Arv og Eje 1957) og denne samling er i årets løb vokset ved gaver og køb.

Samlingen af lokalt solv er forøget med en tekande af Christopher Mayntz-huusen (mester 1818—61) en vandkande af Jac. Chr. Smith (mester 1837—76) samt et kridthus af Thomas Hansen Pop (mester 1702—29). Fra en svensk kollega har vi erhvervet et standur signeret I. C. Torbeck, Aalborg. Uret er fundet i en gård ved Smålandsgrænsen, hvor det havde stået i mands minde. Det er en god kollegial handling at sørge for, at sådanne ting kommer hjem. I årets løb har vort museum modtaget meddelelse om tre testamentariske gaver, i alle tre tilfælde hele møblementet med mange oplysninger om lokal herkomst. Nærmere redegørelse herfor, når disse ting indgår.

En udstilling af tegninger og fotos af helleristninger, arrangeret af Fred. Gudnitz, Tanumshede, blev besøgt af 500 gæster. I påsken arrangerede Kulturhistorisk Forening for Nordjylland en udstilling Ældre kunsthåndværk i nordjysk privateje i Helligåndsklosteret i Aalborg. Museet udstillede ikke, men dets personale, bistået af mag. art. Inge Mejer Antonsen, Kunstindustrimuseet, gjorde det meste arbejde og havde stort udbytte af at registrere de ialt godt 300 genstande her var samlet. Der var 2360 besøgende.

Landsarkivet for Sjælland m. m. 1957.

Antallet af besøgende på læsesalen var: 4909 (1956: 4712), og der blev til brug for dem fremtaget 36920 bd., pk. og læg (1956: 35437).

De i årets løb modtagne afleveringer og gaver udgjorde 971 bd. 1023 pk. og 112 læg eller løse stk., svarende til ca. 102 hyldemeter.

Der har i 1957 ikke fundet nogen større aflevering sted. Fra dommere og politimestre (Soro, Slagelse, Kalundborg, Ringsted, Hillerød, Vordingborg og Nakskov) er der modtaget efterleveringer. Heraf kan fremhæves, at der fra Tranebjerg dommerkontor er afleveret 10 bd. omskrevne realregistre og en enkelt skøde- og pantebog. Fra politimesteren i Kalundborg afleveredes Kalundborg rådstueprotokol 1858—1905, der var anbragt i politimesterens arkiv. Fra gejstlige embedsmænd er der kun afleveret to kontraminsterialbøger. Fra Sct. Pauls kirke i København afleveredes bl. a. en kirkeinspektionsprotokol 1876—1915. Endvidere modtoges afleveringer fra forskellige kredslæger. Fra Mønstringskontoret afleveredes sager fra 1925—1945.

Kassationer af forskellige arkivalier udgjorde i 1957 ialt ca. 29 hyldemeter.

Fra Landsarkivets side er der i de senere år lagt vægt på at få afleveret omskrevne realregistre, der er begyndt engang i sidste halvdel af forrige århundrede, fordi mange af dem er i en meget dårlig tilstand, hvilket skyldes både det dårlige papir, der er anvendt til protokollerne, og tillige den hyppige brug. I 1957 er der restaureret 3 bd.

Ordningsarbejdet er foretaget efter samme linjer som i det foregående år. Udarbejdelsen af alfabetiske navneregistre til de forskellige protokoller er fortsat.

Landsarkivet for Fyn, 12. juli — 31. december 1957.

Benyttelse. Landsarkivet har i kalenderåret 1955 haft et besøg på 2.340, i 1956 2.621 og 1957 2.628. Der er på læsesalen benyttet i 1955 16.784 bind og pakker, 1956 19.766 og 1957 17.092 bind og pakker.

Afleveringer. Der er modtaget en række normale afleveringer fra dommere, politimestre og præster. Fremhæves kan en pakke tegninger og overslag vedr.

en projekteret jernbane på Ærø 1916 (fra Ærøskøbings dommer), næringsprotokol fra Ærøskøbing 1850—1920 og borgerbog fra Marstal 1861—1920 (fra Ærøskøbing politimester). Landsarkivet, Aabenraa, har afgivet målings- og taksationsforretning over kirker, præstegårde og degneboligers jorder på Ærø 1734.

Gaver. Afholdslogen »Elias«, Odense, har skænket sit arkiv 1892—1942, Birkerød statsskole en ret stor pakke diverse dokumenter fra Østergaard godsarkiv, bygningsinspektør A. Lütken, Skern, breve til Vilh. Lütken fra registrator Fr. Krarup og provst, senere biskop C. F. Wegener 1901—02 og pensionist Lauritz Andersen, Odense, et manuskript: »Gaardmænd i Gestelev«.

Ordnings- og registreringsarbejder. Arbejdet med gennemgang og delvis omordning og omregistrering af godsarkiverne fortsættes. Færdige er i alfabetisk rækkefølge godsarkiverne fra Rønningsøgaard til Aaløkkegaard. — Baag og Vends herredsfogeds arkiv for 1798 er ordnet og registreret. — Samtlige forligskommissionsarkiver er blevet ordnet og registreret. — Påbegyndt er arbejdet med at ordne arkiverne fra brandforsikringen for landbygninger. — Arbejdet med at skabe alfabetiske registre over viede og døde i købstæderne før 1891 er fortsat. Sedlerne over viede og døde i Odense, Svendborg og Faaborg er renskrevet i foliobind, der stilles frem på læsesalen til publikums benyttelse. For alle øvrige fynske købstæders vedkommende foreligger der sedler over viede og døde før 1814, og der arbejdes videre med tiden 1814—91. Sedlerne vil kun ganske undtagelsesvis kunne stilles til publikums benyttelse, for de er renskrevet i protokoller. Dette arbejde vil snart blive påbegyndt for Nyborgs vedkommende.

Kassationer. I forligskommissionernes arkiver er kasseret 40 pakker dokumenter til forligsprotokollerne fra tiden efter 1857 eller 2,75 hyldemeter.

Landsarkivet for Nørrejylland 1957.

Landsarkivet har i 1957 haft et besøg på 3003 (1956: 3105), og der er på læsesalen benyttet 29344 bind og pakker arkivalier. Der er ialt afleveret 2630 bind og pakker, hvoraf de 58 er gaver. Der er bl. a. modtaget arkivalier fra Hansted hospital, Stovringgård Jomfrukloster, Lerkenfeld gods, Års og Hobro museer, protokoller over mosaiske trosbekendere i Århus og Hobro, mosaisk ministerialbog for Randers, Sydvestjysk Præstekonvents forhandlingsprotokoller (sognepræst K. H. Østergaard, Åstrup). Det broderlige Skydeselskab i Ålborg har afleveret forskellige protokoller; postmester C. Klitgaards enke har foræret Landsarkivet håndeksemplarer af hendes mands værker med hans egenhændige tilføjelser. Fra landbrugskonsulent Jeppesen Jensen er modtaget en række ekstraktafskrifter af lensregnskaber og jordebøger fra Skivehus, fra grosserer H. Friis, Århus, fortegnelser over dimittender fra Vesterborg og Brahetrolleborg seminarier, fra boghandler Brinch-Fischer, Esbjerg, forskellige arkivalier fra Sønderho og fra skoleinspektør Jensen, Mariager, breve til overlærer Melchior og »gravminder« over folk i Villerslev sogn 1834—72. Kommunale arkivalier til ca. 1900 er modtaget fra Skagen, Sæby, Mariager, Holstebro og Ringkøbing. Fra Rovso m. fl. herreders dommer er modtaget forligskommissionsprotokoller og Ribe stiftsprovst har afleveret provste- og kirkeinspektionsarkivet fra Ribe domkirke. Fra Direktoratet for Statsskovbruget er modtaget arkivalier fra Buderupholm og Palsgaard skovdistrikter.

De fleste nyafleverede arkivalier er i årets løb blevet ordnet og registreret. Registreringen af Ålborg bispearkiv er afsluttet. Registreringen af Århus bispearkiv ventes afsluttet i 1958.

Forhandlingerne om Landsarkivets byggesag har været fortsat i 1957. Der er bevilget 73.000 kr. til detailprojektering af den nye arkivbygning, og et byggeudvalg er blevet nedsat. Det har holdt flere møder og foretaget studierejse til Stockholm og Västerås. Også arkiver i Tyskland, Holland og Frankrig er studeret.

Landsarkivet for de sonderjyske landsdele, 1. juli—31. december 1957.

Læsesalsbesøget, der en del år har været nedadgående, har i 1957 været i stærk vækst. Det har udgjort 1328 (1956: 730). Der er fremtaget 16923 sager til læsesalen (1956: 14707).

Af afleveringerne skal nævnes, at der er afleveret forskellige grundbøger og grundakter, så at der nu findes på landsarkivet grundbøger og grundakter fra retskredsene Rødning, Toflund og Løgumkloster, samt fra Gråsten følgende ejerlav: Asbøl, Bommerlund, Bov, Bovrup, Egersund, Frøslev, Grøngroft, Kiskelund, Kollund, Kragelund, Kruså, Ladegårdskov, Norre Smedeby, Trådbøl og Vejbæk.

Sønderjydske Fonds arkiv er afleveret til landsarkivet (ikke tilgængeligt), brandforsikringsprotokol 1857—79 for Søgård, Artoft m.m. brandgilde, en beretning fra lotterne om deres bespisning ved grænsen 1945 af folk fra tyske fangelejre, og deponeret af dr. Lor. Christensen: sager vedr. jødiske slægtskabsforbindelser (kun tilgængelig med tilladelse af dr. Lor. Christensen).

Tønder amtsarkiv er under ordning. Der er udarbejdet seddelregister til skiftesager (»Erbseheine«) i amtsretsarkiverne og registre til Bov kirkebøger og personregistre, Gråsten kirkebøger og Nordborg personregistre. Register til Gram kirkebøger er ved at blive renskrevet og til Gråsten og Rødning personregistre er under udarbejdelse.

I vinteren 1957—58 lader Historisk samfund for Sønderjylland afholde et kursus i vejledning i personal- og lokalhistorisk arbejde på landsarkivet. Tilslutningen har været så stor, at kursuset har måttet deles i 3 hold.

Erhvervsarkivet, 1. september — 31. december 1957.

På trods af, at årets fire sidste måneder for Erhvervsarkivet var stærkt præget af flytningen til og indretningen af den nye bygning, er der dog indgået ca. 450 bind og pakker. Hovedparten heraf udgøres af to større handelsarkiver: Chr. Boyes Vinhandel A/S, Århus, 1897—1943, og købmand N. K. Nielsen, Holstebro, 1884—1923. Ret omfattende er også arkivet fra den betydelige murerforretning C. Licht, København, 1877—1933, der er modtaget fra Nationalmuseets 3. afdeling. Et enkelt industriarkiv er cykelstelfabrikken »Concordia«, København, 1922—52.

Fra dagbladet »Jyllands-Posten« er afleveret enkelte mindre sager vedrørende landsudstillingen i Århus 1909, og fra Akademiet for de tekniske Videnskaber er afleveringerne fortsat. Af retsbehandlede arkiver er der en samling fra Vejle herredsret, fortrinsvis mindre købmandsarkiver.

I håndbiblioteket udgør tilvæksten 176 bind. Erhvervshistorisk årbog 1957 er udsendt.

Københavns stadsarkiv, 1957.

I kalenderåret 1957 afleveredes til stadsarkivet fra de kommunale institutioner 116 bind og 2787 pakker arkivalier samt 3295 bind og 22 pakker tryksager. Som gaver og deposita fra forskellige institutioner og personer er modtaget 42 bind og 7 pakker. Ved publikationsudveksling med arkiver og biblioteker m. v. i

ind- og udland samt andre håndbogsanskaffelser er arkivets håndbogssamling forøget med 413 bind og hæfter.

Antallet af ekspeditioner til magistraten udgjorde 5033 stk. journalsager, 693 stk. protokoller, regnskaber m. v., samt 1609 stk. tryksager. Fra magistraten tilbageleveredes til indsætning 4501 stk. journalsager og 714 stk. protokoller m. v.

Arkivets fonds benyttedes af 1941 besøgende, til hvem der ekspederedes 9.409 stk. arkivalier m. v. For magistraten, andre offentlige institutioner og private personer i ind- og udland foretoges 45 mere omfattende historiske undersøgelser, hvortil anvendtes ialt 1353 stk. arkivalier m. v.

Af tidsskriftet »Historiske Meddelelser om København« udsendtes 4. række IV binds 11. hæfte og 4. række V binds 1.—4. hæfte.

Stadsarkivets fotografiske atelier har for offentlige (hovedsagelig kommunale) institutioner og private udført 4.874 mikrofotograferinger, 8218 andre fotografiske arbejder og assisteret ved 12 lysbilledforedrag.

Det kongelige bibliotek, 1. april—31. december 1957.

Det kgl. Bibliotek har i 1957 udgivet 4. årgang af sit årsskrift »Fund og Forskning« indeholdende bl. a. artikler om Den første »Flora Danica« (Christopher Heerforts Herbarium Danicum), oberst Fr. Thorkelin og hans Grundtvigsamling, N. F. S. Grundtvig og censuren, Fra J. P. Jacobsens kreds, Ole Borch og Portugal, H. S. Paulli og dansk musikliv i det 19. århundrede.

Biblioteket har i sine egne lokaler afholdt 8 udstillinger, hvoraf især udstillingen i anledning af 100-årsdagen for Henrik Pontoppidans fødsel den 24. juli 1857 er af personalthistorisk interesse. I september og oktober vistes udstillingen »Københavns bombardement og tabet af flåden 1807« i anledning af 150-året for bombardementet og tabet af den danske flåde.

Håndskriftafdelingen har bl. a. erhvervet følgende: Niels Stenfeldt: Historiske Skitser. Dr. phil. Gudmund Schütte: Bibliografi over egne trykte arbejder 1893—1956. Fru Helene Tidemand, f. Hilarius-Kalkau's efterladte papirer. Heri 1) breve til hendes moder Vilhelmine Hilarius-Kalkau, f. Erichsen, 2) hendes fader proprietær Valdemar Hilarius-Kalkau's kalendere 1878—1916 og arbejdsjournal for Gundsogaard 1884. H. Friis-Petersen: Dimittenderne fra Vesterborg Seminarium. 1957. En stambog med indførsler 1770—71 fra Leipzig, Göttingen, Lausanne, Paris m. m. af danske og norske, desuden C. G. Heyne, C. M. Wieland o. a. »Ahnennliste Welding, für Birgit von Rennenkampff, geb. Welding, zusammengestellt von Olaf G. C. Welding in Stade 1956«. Peter Uldalls tale for kronprinsen i højesteret 3.3.1785 samt hans og hans hustrus dagbøger fra deres rejse til Pymont 1788. V. Woll: Kobmand i Kerteminde Rasmus Casparius Klingenberg og hustru Anne Marie Jørgine f. Schmidt samt deres slægt. H. Friis-Petersen: Dimittenderne fra Brahetrolleborg Seminarium. 1957. Forfatteren Thorkild Gravlunds efterladte papirer (utilgængelige). Chr. Hee's og Chr. Hee's Eftf.s auktionsprotokoller: 1. Bogauktioner 1868—1946 (397 bd.). 2. Andre Auktioner 1868—1946 (694 bd.). Overretsjustitiarius i Viborg, konferensråd Christen Noe Tang: Dagbøger 1817—1886 (52 bd.) samt optegnelsesbøger (3. bd.).

Kort- og billedafdelingen har i det forløbne år modtaget en række større gaver, hvoraf kan nævnes: Fra kgl. kommissarius, kammerherre Chr. Lerches bo en meget omfattende samling fotografier (portrætter og topografiske billeder), fra malerinden Emilie Demant Hatt ca. 400 fotografier af danske og udenlandske kulturpersonligheder samt topografiske billeder, især fra Færoerne, fra boet efter klosterfrøken i Vemmetofte Marie von Späth gennem kammerjunkerinde Friede Boeck ca. 900 portrætter og topografiske billeder; iøvrigt tre store samlinger portrætfotografier stammende hovedsagelig fra familierne Malling,

Dreyer, Prior og Bendixen, ca. 700 portrætter fortrinsvis af familierne Poulsen, Orlamundt, Paulli og Carstensen, fra boet efter samleren Axel Pedersen ca. 4.000 portrætter af danske og udenlandske kongelige personer. Ved køb er erhvervet et håndtegnet kort over Grønland fra ca. 1770. Kartografen er ubekendt. En gennem pressen udsendt anmodning om studentergruppebilleder gav godt resultat.

Statsbiblioteket i Århus til 31. december 1957.

Da statsbiblioteket ikke tidligere har indsendt beretning om sin accession, anføres her de væsentligste nyerhvervelser til manuskriptsamlingen siden 1953, regnet til 31. december 1957.

Afdøde overbibliotekar Vilhelm Grundtvigs store arkiv, som belyser dels familien Grundtvigs historie, dels dansk biblioteks- og kulturhistorie ca. 1800—1945. — A. C. Andersen: 54 Aar ved Købmandshandel (1946). — [E. Winkel]: En Redegørelse for Dyrkelsen af Kammermusik i Danmark i anden Halvdel af attende Aarhundrede (1940). — 24 breve og diverse dokumenter vedrørende Frit Danmarks århusgruppe (1947—48). — C. E. Røjskjær: Monaural taleaudiometri. Orienterende undersøgelser med dansk sprogmateriale med henblik på anvendelse i klinisk audiologi 1—3 (1949) (delvis utrykt materiale). — Chr. Heilskov: Nogle Oplysninger om Vandmøller i Nørrejylland (1950). — Samme: Optegnelser om Sognedegne i Jylland 1—3 (1935—55). — Maria Rasmussen: Die Geschichte des Handels Flensburgs bis gegen 1700 (1920). — E. Slej: Johannes Secundus (1944) (indeholder: 1) oversættelser til engelsk af en række digte af J. S., 2) biografiske og kritiske notitser efter trykte kilder, 3) bibliografi over neo-latinsk litteratur og 4) bibliografi over J. S.). — E. Stensgård: Redegørelse for mit Forhold til Forberedelsen af Aarhus Universitets Start (1945). — H. E. W. Tegler: »Kæmp for alt, hvad du har kært —« (1945—46) (manuskript til 1. udg. med indføjede rettelser til 2. udg.). — L. Wad: Peder Chr. Holm Wad. Bidrag til en jysk Lærerslægts Historie (1953). — F. M. Bendtsen: Katalogarbejde. Katalogisering og klassifikation. Spredte optegnelser 1—2. (1956). — H. Friis-Petersen: 5 stamtavler over familierne Friis fra Steenstrup, Naskov, Ryslinge, Lolland og Arrild (1955). — Samme: En række maskinskrevne fortegnelser over dimittender fra forskellige seminarier (Segeberg (1839—64), Kiel, Gedved (indtil 1880), Brøndbyvester (1802—20), Lyngby 1—2, Tønder (1788—1880), Brahetrolleborg, Blaagaards (suppl.) og endvidere forskellige nedlagte seminarier) (1955—57). — Sammen med J. C. Sixhøj har samme forfatter lavet en fortegnelse over dimittender fra Borris seminarium (1954). — J. C. Sixhøj og A. Larsen: Diverse fortegnelser over dimittender fra Lyngby, Borris, Ranum, Brahetrolleborg og Brøndbyvester seminarier samt fra eksamenskommissionen 1799—1868 (1950—51). — H. Friis-Petersen: Studenterne ved Københavns Universitet 1829—1880, 1—2 (1950—51). — Samme: Kaldelser for samtlige Skolelærere i Aarhus Stift 1819—1875 (1957).

Endvidere er afdøde overretssagfører C. J. T. Thomsens efterladte samlinger blevet gennemgået og delvis registreret. Samlingerne består i første række af materiale til Århus bys historie, specielt i 17. årh., og de omfatter dels excerpter af trykte publikationer, dels udskrifter og excerpter af utrykt materiale. Endvidere findes et betydeligt seddel- og kartoteksmateriale, som indeholder et stort stof til personal- og ejendomshistorie i Århus.

Stednavneudvalget, 1. juli—31. december 1957.

Publikationer. Manuskriptet til »Svendborg Amts Bebyggelsesnavne« er færdig udarbejdet, sat og korrekturlæst og vil snarest blive udsendt. Der er arbejdet

videre med manuskripterne til »Stednavne i Århus og Skanderborg Amter« og »Svendborg Amts Naturnavne«.

Optegnelser. Mag. art. J. Kousgård Sørensen har optegnet Sønder sø s., Skovby h., Odense amt. I Ringkøbing amt har stud. mag. Hans Veirup optegnet sognene N.- og S.-Bork, S.-Vium og Hemmet, N. Horne h., samt sognene Rind og S.-Felding i Hammerum h. I Århus amt har dr. Kr. Møller optegnet sognene Ved-slet, Gangsted, Søvind, Ørreslev, Kattrup, Hylke og Tåning i Voer h., Voerlade-gård og S.-Vissing sogne i Tyrsting h., Ormslev s. i Ning h., Fruering s. i Hjelmslev h. samt Astrup s. i Hads h.

Udvalgets samling af indberetninger er forøget med en fortegnelse over stednavne i Støvring s., Randers amt af lærer Sv. Aa. Jensen.

Udvalg for folkemål. Institut for dansk dialektforskning. 1. juli — 31. december 1957.

Publikationer: Omålsordbogens redaktion er ført frem til *bo-*. Færdige til trykning foreligger to manuskripter om dialekten på Nordsamso: Ella Jensen, Nordsamsisk, undersøgelse af udtrykssystemet, og Poul Lindegård Hjorth, Nordsamsisk bøjningslære. De vil fremkomme i UFF.s publikationsserie A som nrr. 15—16. Under trykning er seriens nr. 14: Poul Andersen, Fonemsystemet i østfynsk.

Af spørgemateriel er udsendt omålsordbogens spørgelister nr. 4, mens nr. 5 er under forberedelse, samt en jysk spørgeliste.

Arkivet. Indkomne optegnelser. Foruden de af UFF.s faste medarbejdere foretagne optegnelser er i UFF.s topografiske samling indgået en lang række besvarelser dels på omålsordbogens spørgelister nrr. 1—4, dels på udsendte avissspørgsmål, der besvares regelmæssigt af et stort antal af lokale meddelere spredt over hele området. Besvarelserne har givet c. 4000 ordsedler, der er indgået i omålsordbogens samlinger. I håndbiblioteket kan af større foretogelser noteres: Niederdeutsche Studien, bd. 1—4 og Mitzka, Deutsche Wortatlas, bd. 6. Lydarkivet er forøget med 4 lydbånd med prøver fra Ommer-syssel og Hads herred (Gylling sogn) samt Vejlbj v. Århus. En række forespørgsler fra især svenske forskere og institutioner er besvarede efter undersøgelser i og udskrivning af samlingerne.

Poul Andersen har foretaget korte optegnelsesrejser på Fyn, bl. a. besøgt korresponderende meddelere. Ella Jensen har foretaget optegnelser i Nordby på Samso, Kr. Møller har rejst i Nordvestsjælland, bl. a. besøgt fiskerlejer ved Isefjorden, og Ella Jensen og Chr. Lisse har foretaget lydoptagelser i Ommer-syssel og Midtøstjylland.

Det danske Sprog- og Litteraturselskab, 1. april 1956—31. december 1957.

Selskabet har udsendt følgende skrifter: Christian Molbechs brevveksling med svenske forfattere og videnskabsmænd (1812—56) I—III, udgivet af Morten Borup. Hans Adolph Brorson: Samlede skrifter III, udgivet af L. J. Koch med en filologisk redegørelse af Paul Diderichsen og en afhandling af Arthur Arnholtz om Brorsons vers- og sangkunst. Aage Hansen: Udtalen i moderne dansk. Correspondance de Georg Brandes II, L'Angleterre et la Russie, udgivet af Paul Krüger, med tilhørende noter (bind IV, 2) (fortsættes). Registrant over N. F. S. Grundtvigs papirer I—III (fortsættes). Saxonis Gesta Danorum II, 4 (Saxoordbogen, udgivet af Franz Blatt, er hermed afsluttet). Middelalderens danske Bonnebøger III, udgivet af Karl Martin Nielsen (fortsættes).

Ordbog over det danske Sprog, hvis 1. bind udkom 1918, er blevet afsluttet

med bind XXVIII indeholdende den bebudede forkortelsesliste, lydskrifttavle og efterskrift.

Af Diplomatarium Danicum og Danmarks Riges Breve er udsendt 1. række 5. bind, omfattende tiden 1211—1223, udgivet af Niels Skyum-Nielsen. Af amtsudgaven af Danmarks Riges Breve, redigeret af C. A. Christensen, er hæfterne 4—5 blevet udsendt, de omfatter 1306—22, og udgaven er derefter komplet for tiden 1250—1332; en eventuel fortsættelse op til 1340 vil være afhængig af den økonomiske udvikling.

Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie til 31. dec. 1957.

Udvalget har i tidsrummet mellem sidste beretning og udgangen af 1957 udsendt 4. og sidste hæfte af Skast herreds tingbog for 1638 samt 5. og sidste hæfte af Sokkelund herreds tingbog 1621—22, 1625—28.

I december er udsendt Landbohistoriske Skrifter, bind 1, Gunnar Olsen: Hovedgård og bondegård. Studier over stordriftens udvikling i Danmark i tiden 1525—1774, som den 19. dec. af forfatteren forsvaredes for den filosofiske doktorgrad ved Københavns Universitet.

Ved en trykfejl i sidste beretning er antallet af registreringskort i Udvalgets kartotek over adkomstdokumenter på dansk landgods 1513—59 angivet til ca. 500. Det rigtige tal er ca. 5000.

Foreningen »Danmarks Folkeminder«, 1. juli—31. december 1957.

Foreningen har i efteråret 1957 som medlemslevering for året 1957 udsendt: August F. Schmidt, »Danmarks Byremser«, 3. hefte af tidsskriftet »Folkeminder« redigeret af museumsforstander H. P. Hansen, Herning, og arkivar ved Dansk Folkemindesamling L. Bødker, samt »Bibliografi over dansk folkekultur 1955« ved L. Bødker, H. Grønning og H. Rasmussen.

Dansk Pressemuseum og Arkiv, 1. juli—31. december 1957.

Samlingen af jubilæumsaviser er blevet forøget, så den nu i alt væsentligt må siges at være komplet, og også mange andre særprægede publikationer har vi modtaget. Her skal blot nævnes et gammelt eksemplar af verdens ældste nyhedsblad »Maryland Gazette«, der udkom første gang i 1727 og stadig eksisterer, Amerikas første avis »Public Occurrences« Boston 25.9.1690, »Tilskueren i Kiøbenhavn« 1787—88 (komplet), det første nummer af »Dagens Nyheder« 27.9. 1868, et originalt Kingo-tryk fra 1680, det sidste nummer af »Bornholms Avis«, der ophørte med at udkomme ved årsskiftet, en samling russiske aviser fra revolutionstiden 1917—18, »Fædrelandsvennen« i Kristiansand 1940—45 og »Sunday Dispatch« med forsiden skrevet på dansk 8.6. 1947.

Manuskripter af bl. a. Henry Hellssen, Franz v. Jessen, Vald. Koppel og Anders Vigen. Billeder: Schröders kopi af Erik Henningsens maleri fra Adressekontorets gård, to billeder fra det gamle Berlingske Bogtrykkeri og Avertissements-Contoir, fotografier af Aarhuus Stiftstidendes redaktør og ejer 1818—58, overkrigskommissær Adolf Fr. Elmquist og hustru, ungdomsbillede af Viggo Hørup. Andre nyere hændelser: Isensteins buste af Anker Kirkeby, posttrykker, skabt af Thor Bøgelund til Berlingske Tidendes 200 års jubilæum 1949, båndoptagelse af Peter Freuchens sidste tale i Danmark, scrapbog med mindeord om Anker Kirkeby.

Også biblioteket har fortsat sin vækst, og omfatter nu ca. 2.000 bind. Af de nye ting bør nævnes ca. 70 bind om presseforhold i Amerika, England, Frankrig, Sverige og Danmark fra redaktør Flemming Madsen samt en lang række publikationer fra Svenska Tidningsutgivareföreningen.

Om 1844-matriklen som landbohistorisk kilde

Af K. L. Jarnhus

Endnu savnes en hele Danmark omfattende fremstilling af gangen i udskiftning og matrikulering. I det hele taget er jordbesiddelsesformernes historie i betydelig grad stadig en hvid plet på det historiske danmarkskort, skønt den er en vigtig side af vor økonomiske og ikke mindst vor sociale historie, bondesamfund som Danmark har været indtil for ret nylig. Visse sider af husmandsstandens oprindelseshistorie er heller ikke klarlagt. F. ex. har Aksel E. Christensen efterlyst en undersøgelse af, i hvor høj grad gårdmændene har finansieret overgangen fra fæste til selveje ved at sælge husmandslodder fra gårdene. I sådanne undersøgelser ligger store opgaver og venter — også på lokalhistorikerne —, og bliver opgaverne løst, har man en del af brikkerne til det puslespil, der hedder Danmarks økonomiske og sociale historie. Et i denne forbindelse yderst vigtigt materiale er matriklen af 1844, og derfor skal der her fortælles lidt om dens tilblivelseshistorie og de oplysninger, man kan finde i forarbejderne til den¹.

Forordningen af 1. oktober 1802

I årene omkring 1800 havde den danske statskasse brug for store indtægter som følge af napoleonskrigene, og man benyttede forskellige extraordinære udveje for at skaffe disse indtægter. I mange år havde hartkornsskatterne, der blev pålignet efter matriklen af 1688, udgjort en væsentlig bestanddel af rigets direkte skatter, men denne matrikel var på grund af landboreformerne håbløst forældet, og dens skyldsætning af landets jord højst uretfærdig. Således var f. ex. al den nyopdyrkede jord ikke sat i hartkorn, og mange udstykninger var foregået, uden at hartkornet var blevet fordelt mellem parcellerne, hvorfor mange ejendomme havde større hartkorn, end der kunne tilkomme dem efter deres jordtilliggende, og andre havde mindre eller slet intet. Alt dette havde man længe været klar over i rentekammeret, hvis præsident stadig var grev C. D. F. Reventlow til Christianssæde, men forskellige planer om en ny skyldsætning var strandet, og nu kom krigen med sine øjeblikkelige og ubønhørlige krav.

1. Matrikelsarkivet har tidligere været omtalt i *Fortid og Nutid* (17. bind side 248-62), hvor alle arkivets bestanddele er omtalt. Her bliver der kun tale om 1844-matriklen.

De »overordentlige indtægter«, man i nogle år havde forsøgt at klare sig med, var blevet utilstrækkelige, og i 1802 blev der pålagt en ny skat på »besiddelse, nytte og brug af fast ejendom«. Forordningen herom udkom den 1. oktober, og i dens § 44 bestemmes det, at der til norm for alle fremtidige hartkornsskatter skulle tilvejebringes en ny matrikel for Danmark. I 1802 krævede situationen imidlertid omgående handling, og finanskommissionen, hvem arbejdet med at udforme nytte- og brugsskatten påhvilede, havde allerede den 10. juni i en forestilling til kongen peget på den da gældende matrikels (1688-matriklens) utilstrækkelighed og umuligheden af at vente med at udskrive skatten, til den ny matrikel kunne foreligge, hvorfor man foreslog udnævnelse af en række amtskommissioner til efter nøje foreskrevne regler at ansætte jordejendommene til nytte- og brugsskats svarelse. Hele denne skatteforanstaltning er uhyre interessant, og rigsarkivet har en lang række arkivalier om den, men i denne forbindelse må vi nøjes med blot at nævne den. I forordningens § 44 har vi begyndelsen til 1844-matriklen, og rentekammeret forbeholder sig at komme tilbage til sagen, når amtskommissionerne havde tilendebragt deres skattetaxationer.

Forestilling og kgl. resolution af 8. og 16. maj 1804

Det sker officielt den 8. maj 1804, da rentekammeret indgår til kongen med allerunderdanigst forestilling om en ny matrikels forfattelse for kongeriget Danmark². Den skulle omfatte alle jordejendomme i landet, privilegeret såvel som uprilegeret hartkorn, og kun fredsskovene skulle undtages fra skyldsætningen.

Ifølge rentekammerets opfattelse var den første betingelse for en »rigtig« matrikulering rigtige kort og arealberegninger over hver enkelt ejendom. En del af dette kortmateriale havde man fra udskiftningstiden, dels i rentekammeret og dels hos godsejerne, men de eksisterende kort måtte kun bruges, hvis de var »rigtige«, d. v. s. i nøje overensstemmelse med forholdene i marken. Var dette ikke tilfældet, skulle der foretages ny-målinger.

Når kort- og beregningsmaterialet er i orden, skal jorden boniteres og ansættes til pengeværdi, hvorefter 1688-matriklens hartkornsmængde skal fordeles på ejendommene på grundlag af denne taxation. Nyopdyrkede, ikke tidligere skyldsatte arealer skulle selvfølgelig sættes i hartkorn, men ellers var der ikke tale om at forøge hartkornsmængden som en mere eller mindre skjult omvej til øgede skatteindtægter. Tværtimod fastslog rentekammeret gang på gang, at hensigten udelukkende var en bedre fordeling af den eksisterende hartkornsmængde under hensyntagen til jordens bonitet. Boniteringen skal ske i forhold til en i forvejen fundet

2. Rentekammerets relations- og resolutionsprotokol 1804 no. 132 i rigsarkivet. Genpart i matrikelsarkivet i sagen M. J. 1804 no. 1.

og beskrevet »normaljord«, der skal betegnes med tallet 24. Vurderingen til pengeværdi optager sindene meget, og der gives en række detaljerede bestemmelser vedrørende fremgangsmåden, men der er ingen grund til at gå nærmere ind på dem her, for vurderingen blev aldrig gennemført. Allerede ved prøvematrikuleringen i 1805 skød landinspektørerne vurderingsforretningen over på rentekammeret, og det endte altså med, at man helt opgav tanken. Hartkornsberegningen, der skulle finde sted i rentekammeret, blev udelukkende baseret på boniteringen som et udtryk for jordens ydeevne.

Den 16. maj 1804 bifalder kongen forestillingen, og dermed er i hovedsagen de retningslinjer givet, som matrikuleringsarbejdet kom til at følge. Det første, der skulle ske, var da at skaffe sig overblik over, hvad der fandtes af anvendelige kort og beregninger hos private godsejere, at få meddelt alle nødvendige oplysninger om ejendommenes brugere og hartkorn m. m. og at gennemføre en prøvematrikulering for at få et grundlag for den nødvendige arbejdsinstruks.

Oprindelig var det tanken, at matrikuleringsarbejdet skulle gå hurtigt, og rentekammeret var indstillet på at ansætte det nødvendige antal landinspektører og landmålere, men krigen med England 1807—14, chefskiftet i rentekammeret, hvor Møsting i 1813 afløste grev Reventlow, landbrugskrisen efter krigen og en almindelig svækkelse af interessen for landboreformer bevirkede, at arbejdet kom til at vare i næsten 40 år og først blev bragt til ende, da de rådgivende provinsialstænderforsamlinger i slutningen af 1830'erne tog sagen op. Opmålingen blev færdig i 1822, boniteringen i 1826, undersøgelsen og bedømmelsen af det udførte arbejde i 1827, men endnu manglede der en hel del beregningsarbejde i rentekammeret, og i den følgende lille halve snes år gik det kun langsomt. Havde stænderforsamlingerne ikke taget sagen op, er det måske tvivlsomt, om den overhovedet var blevet ført til ende; på et vist tidspunkt tvivlede Chr. Rothe, den drivende kraft i arbejdet, i hvert fald selv herom. Heldigvis gik det bedre end ventet. Matriklen blev både færdig og sat i kraft, hvilket blev til gavn for dansk landbrug og dermed for den almindelige samfundsudvikling.

Indberetningerne af 1805

Allerede den 16. juni 1804 skriver rentekammeret til amtmanden over Roskilde amt for at meddele ham, at der snarest skal afholdes en prøvematrikulering i hans amt, hvorfor han skal sørge for, at ejendomsbesidderne afgiver en række nærmere betegnede oplysninger, som senere ved cirkulære af 25. september 1804 kræves fra landets øvrige amter. Godsejerne skulle meddele de ønskede efterretninger for herregårde og fæstegårde, præsterne for embedsjorden og amtsforvalterne for »selvejergods, kroer, møller og alt andet gods, hvorom efterretninger ikke fra jorddrotter

eller præster kan fordres«. Dermed skulle de tre kategorier af hartkorn, nemlig privilegeret, beneficeret og contribuerende være dækket.

Til brug ved indberetningernes affattelse udsendtes fra rentekammeret trykte skemaer, som skulle udfyldes og yderligere suppleres med oplysninger om dyrkningsforhold, jordpriser, eventuelle skelstridigheder m. m. I Fortid og Nutid, 17. bind, side 254 ff. er der udførligt gjort rede for, hvilke oplysninger det drejede sig om for de forskellige kategorier af hartkorn, og vi kan derfor i denne forbindelse indskrænke os til at konstatere, at private kort og beregninger til kopiering og alle de andre oplysninger for en væsentlig dels vedkommende var afleveret til rentekammeret inden udgangen af januar måned 1805. Fristen var oprindelig sat til den 1. januar, men en del godsejere søgte og fik udsættelse, »dilation«, sjældent dog mere end 1 måned, og i det store og hele ser det ud til, at indberetningerne er indkommet nogenlunde regelmæssigt og fuldstændigt i løbet af det første kvartal af året 1805.

På grundlag af indberetningerne blev der i rentekammeret udarbejdet konceptbeskrivelsesprotokoller til brug ved matrikuleringsarbejdet i marken, og denne samling af indberetninger og bearbejdelser kan være af stor betydning for lokalhistorikeren, ikke alene på grund af deres standardindhold af statistiske og topografiske oplysninger, men også — og ikke mindst — på grund af de supplerende oplysninger af mere almen art, hvis forekomst dog er noget varierende, og de rettelser af navne m. v., som i tidens løb tilføjes i konceptbeskrivelsesprotokollerne.

Fra 1817 ophører man med at basere konceptbeskrivelsesprotokollerne på indberetningerne. Matrikuleringen havde nu stået på i 12 år, og i den tid var der selvfølgelig sket ændringer i jordernes inddeling, således at protokollerne ikke længere »af de i sin tid indkomne, men nu forældede efterretninger med nytte kunne sammendrages«³. I stedet for anmoder rentekammeret amtmændene om at pålægge sognefogderne at levere matrikuleringsarbejderne fortegnelser over jordejere og -brugere med angivelse af deres hartkorn. Da indberetningerne foreligger så at sige komplet for hele landet — der mangler kun nogle ganske få godser — er det et ret enestående kildemateriale til studiet af Danmarks jordfordeling, ejendomsforhold og besiddelsesformer, og det er i høj grad ønskeligt, at materialet bliver brugt. Det gælder ikke mindst alle oplysninger vedrørende ejendoms køb, hvad enten det nu drejer sig om fæstegårdes overgang til selveje, eller der kun er tale om salg af større eller mindre parceller. I mange tilfælde kan man finde oplysninger om jordpriserne, og kortlægning af dette spørgsmål ville være af den største interesse, så vidt det nu er muligt at foretage. Eventuelt kunne materialet suppleres med oplysninger fra andre kilder, f. ex. skode- og panteprotokoller.

3. M. J. kopibog 1817 no. 253. I matrikelsarkivet.

Prøvematrikuleringen

Kort, beregninger og indberetninger blev forlangt først i Roskilde amt, og de indkom også først. Den 27. oktober 1804 meddeler rentekammeret overlandinspektør Ehlers, at der nu var indkommet en del kort og beregninger til brug ved prøvematrikuleringen i Roskilde amt og anmoder ham om sammen med de andre deltagere i prøven at komme til stede i kammeret den 12. november for at aftale de nærmere retningslinjer. Arbejdet skulle gennemprøves i alle enkeltheder, da der senere skulle udarbejdes en generel instruks for matrikuleringen, og prøven har derfor udpræget almen og ikke synderlig lokal interesse, bortset naturligvis fra de steder, hvor den blev foretaget.

»Normaljorden« skulle først og fremmest findes, og i »deliberationsprotokollen« meddeler landinspektørerne deres overvejelser om boniteringen eller taxationen, som de selv kalder den, og i de første dage af maj måned 1805 berejser de store dele af Roskilde amt, hvor de på forhånd vidste, at jorden var god. Efter foretagne undersøgelser indstilles jord på Karlslunde mark til »normaljord«, og rentekammeret approberer indstillingen i skrivelse af 13. maj 1805 til overlandinspektør Ehlers.

Kortprøven bestod i afgørelsen af en række måletekniske problemer. Rentekammeret havde bestemt, at der kun måtte anvendes »rigtige kort« ved matrikuleringen, men ikke forklaret nærmere, hvad man forstod ved rigtige kort. Dette spørgsmål blev nu klarlagt og bestemte regler vedtaget for, hvornår et kort kunne godkendes til brug ved matrikuleringen. Der fastsættes en bestemt fejlprocent, disproportion, som ikke måtte overskrides, og viste et kort sig ved prøvemålingen ikke at opfylde betingelserne, skulle det kasseres og et nyt opmåles.

Endelig havde rentekammeret forlangt en særskilt fortegnelse med »nøjagtig forklaring om fremgangsmåden og grundene« vedrørende prøvematrikuleringens vurdering til pengeværdi som et led i boniteringen, men dette problem går man meget let henover, idet deliberationsprotokollen kort og godt meddeler, at jordens bestemmelse til pengeværdi anses for at falde uden for prøvens rammer, og man går ud fra, at rentekammeret selv vil tage sig af ansættelsen til pengeværdi, hvorfor man vil indskrænke sig til at søge oplysninger om skete køb og salg samt om, hvorvidt særlige omstændigheder måtte have haft indflydelse på priserne. — Som allerede nævnt blev ansættelsen til pengeværdi opgivet igen, og det er nok tænkeligt, at landinspektørernes holdning har bidraget sit hertil. Det er måske nok beklageligt set fra et historisk synspunkt, men næppe fra et matrikulært.

På et nyt landinspektørmøde i København den 29. juni, hvor alle, der skulle deltage i det kommende arbejde, var til stede, blev resultatet af prøven forelagt og diskuteret, og man besluttede yderligere at foretage en prøve i Erritsø sogn i Vejle amt for at få erfaring i at bonitere hedestræk-

ninger og lette sandjorder. Denne prøve fandt sted i juli-august 1805, og den 13. september blev undersøgelserne og bedømmelserne af prøvematrikuleringen underskrevet. Derefter kunne matrikelsinstruktionen udfærdiges og arbejdet sættes i gang.

Arbejdets gang

Fra og med foråret 1806 kunne man med fuld kraft tage fat på det egentlige matrikuleringsarbejde. Der blev sat ca. 130 landinspektører og landmålere ind på opgaven, men de fik ikke engang to hele arbejdsomre i fred, før krigen 1807—14 delvis standsede arbejdet. Mangel på mandskab og penge bragte arbejdsindsatsen ned på et minimum, men trods alle vanskeligheder lykkedes det at holde liv i sagen. I 1810 begynder man at planlægge arbejdet i Jylland, i løbet af 1813 var kortenes anskaffelse og boniteringen færdig for største delen af den sjællandske øgruppe, godt i gang på Fyn og påbegyndt i Jylland.

Rækkefølgen i markarbejdet blev denne: kortprøve og nymåling, bonitering, undersøgelse og bedømmelse af disse to forretninger med påfølgende rettelse af eventuelle fejl og mangler. Senere kom forskellige undersøgelser af skete ændringer, siden opmålingen og boniteringen fandt sted. Om matrikelskortene er der næppe grund til at sige særlig meget. De fleste historikere kender dem og ved, at de består af to grupper, dels ældre kort, der er prøvet og antaget, og som altså kan indeholde oplysninger, der er ældre end matrikuleringstidspunktet, og dels nymålte kort, der giver situationen, som den var på dette tidspunkt. I mange tilfælde findes de prøvede og kasserede kort i Matrikelsarkivet, og de er selvfølgelig også af stor interesse for historikerne. Kortene vil altid bære påskrift om, hvilken kategori de hører til, og desuden meddeler de jo navne, matrikelnumre, taxter og taxtgrænser m. m. — Hvad angår den måletekniske side af sagen er der måske grund til at fremhæve, at kortene virkelig var »rigtige«. Matrikelskortene er så nøjagtige, som det med datidens hjælpemidler og matematiske viden var muligt at få dem, og selv i vore dage kan man uden alt for stort besvær bringe overensstemmelse mellem de gamle kort og vor tids nymålinger.

Arbejdsjournalerne

De lokale detailoplysninger om boniteringen finder man i arbejdsjournalerne, der er et sidestykke til prøvematrikuleringsens deliberationsprotokol. De er ført herredsvis og samtidig med eller umiddelbart efter arbejdet i marken og indeholder en mængde forskellige oplysninger om arbejdets gang, tvivlstilfælde og deres afgørelser, tidspunkter for arbejdets påbegyndelse og afslutning m. m. Arbejdsjournalerne er lette at have med at gøre, da de alle er forsynede med registre ordnet efter bynavne, således

at man hurtigt kan finde de steder, hvor den by, man arbejder med, er omtalt.

Alle boniteringsforretningerne er indført i arbejdsjournalerne og må regnes til deres vigtigste indhold, da man får oplysning ikke alene om de boniterede jorder, men også om veje, gadepladser, fædrifter og andre fællesarealer, som i henhold til matrikelsinstruksen skulle undtages fra skyldsætningen. Også forhold i forbindelse med kortprøve eller opmåling er omtalt.

Først når kortmaterialet var i orden, kunne man begynde på markarbejdets næste og hele matrikuleringsarbejdets vigtigste led, nemlig boniteringen eller taxationen. Matriklen var jo anlagt som en skattematrikel, og det, der skulle beskattes, var jordens produktive evne under passende dyrkning, og det var netop denne evne, man ved boniteringen skulle finde et udtryk for. For ensartethedens og retfærdighedens skyld ønskedes boniteringen foretaget uafbrudt over større sammenhængende strækninger, og derfor var det nødvendigt, at kortprøven og opmålingen fik et vist forspring.

Oprindelig havde det været tanken, at boniteringen skulle foretages af to landinspektører i forening, men på grund af personalemangel under krigen ændres denne regel efter få års arbejde, og langt den største del af boniteringen er enkeltmandsarbejde. Til gengæld blev kontrollen med arbejdet dobbelt, idet først den ledende landinspektør i det pågældende arbejdsdistrikt, distriktsbestyreren, og derefter matrikuleringskommissionen undersøgte og bedømte det udførte arbejde.

Med boniteringens afslutning skulle markarbejdet være afsluttet, men på grund af matrikuleringens langvarighed blev det nødvendigt flere gange at foretage undersøgelser for at få de forandringer med, som havde fundet sted i tiden mellem markarbejdets udførelse i en egn og matriklens afslutning. Desuden gav kommissionens bedømmelse af arbejdet anledning til en række »antegnelser«, der alle skulle besvares, men det skete som regel umiddelbart efter bedømmelsen, og disse ekstraordinære undersøgelser fik ingen indflydelse på matrikuleringen, der formelt betragtedes som afsluttet fra det øjeblik, boniteringen var approberet af matrikuleringskommissionen.

Om alle disse forskellige processer indeholder arbejdsjournalerne en mængde lokale detailoplysninger.

De »blandede distrikter« syd for Kongeåen

I februar 1821 forlangte rentekammeret hos den geografiske landmålingskommission kort over de områder af Ribe amt, der ligger syd for Kongeåen, udlånt til brug ved matrikuleringen, og hos det slesvig-holsten-lauenborgske landvæsenskontor oplysninger om de jorder syd for Kongeåen, der hørte under dansk jurisdiktion, men derefter synes sagen at være gået

i stå indtil 1838, da det oplyses, at forhandlingerne om reguleringen af grænsen mellem de til dansk hartkorn og slesvigsk plovtext hørende jorder var standset i 1805. Nu er det imidlertid nødvendigt at få en afgørelse på sagen, og stiftamtmanden får ordre til at fremskaffe og indsende alle ejendomskort. I september skal kortprøven begynde, og det er hensigten at gå frem på sædvanlig måde. Hvis en ejendom omfatter både hartkorns- og plovtextjord, skal to danske og to slesvigske taxationsmænd under bestyrerens vejledning bestemme det areal, der skal udlægges for hartkornet. Befordring og arbejdsfolk til landmålerne skal principielt ydes af hartkornsejerne, men i sådanne blandede tilfælde bør dog også ejerne af plovtextjorderne deltage i disse byrder. Iøvrigt skal man, hvor der er tale om matrikulering af hartkornsjorder, behandle disse på sædvanlig måde, og stort flere oplysninger giver kilderne i matrikelsarkivet ikke. Adskillelsen af hartkorns- og plovtextjorder har ikke været så ligetil, for arbejdet trækker ud, men matrikelsarkivets oplysninger om dets gang er som sagt meget sparsomme.

Købstæderne

For købstædernes vedkommende bestemte matrikelsinstruksen, at gader og torve samt byggegrunde med haver, bebyggede såvel som ubebyggede, skulle undtages fra skyldsætning, men erfaringerne fra det praktiske arbejde i marken viste, at denne regel var meget vanskelig at praktisere, fordi de lokale omstændigheder var forskellige fra sted til sted. Allerede ved prøvematrikuleringen, som også omfattede Køge, opdagede man, at en del af købstadens grunde havde både hartkorn og grundtaxt. Der havde i Køge været grundtaxtansættelse i 1682 og i 1778 og desuden matrikuleringen i 1688. Som følge af denne sammenblanding kunne reglen om, at kun tidligere matrikulerede jorder skulle skyldsættes, ikke anvendes ved prøvematrikuleringen af Køge købstad, og man medtog derfor resolut ved skyldsætningen al jord, der i forvejen havde hartkorn uden hensyn til eventuel grundtaxt, »på grund af at denne sidste kun er en regel for fordelingen af købstadens egne udgifter på ejerne og ikke for kongelige skatter og offentlige byrder«⁴. Forholdet mellem hartkorn og grundtaxt synes at have været ualmindelig sammenblandet for Køges vedkommende.

På grundlag af de erfaringer, man havde fra Køge, Roskilde og Holbæk indstiller matrikuleringskommissionen i 1809 til rentekammeret, at man opgiver særbehandlingen af købstædernes bygrunde. Det indrømmes, at man ikke er i stand til at finde en anvendelig fremgangsmåde til at adskille navnlig de ubebyggede grunde med deres haver fra den jord, der skal skyldsættes. Mange af disse grunde kunne være op til et par tønder land eller større, og ofte var de tilsæt med korn eller vidnede på anden

4. Prøvematrikuleringens deliberationsprotokol, 2. afsnit, side 42-43.

måde om typisk landbrugsmæssig udnyttelse. Under henvisning hertil og til, at »da adskillige af de mindre købstæders egentlige og bedste næring er avlsbrug, så synes det billigt, at de ved forfattelsen af den ny matrikel behandles lige som landsbyer, af hvilke den ubetydeligste grund og have medtages under matrikuleringen«.

Ved samme lejlighed indstiller kommissionen, at vedvarende skanser og fæstningsværker undtages fra matrikulering og skyldsætning, mens derimod de under krigen anlagte små batterier og skanser medtages, hvis det ikke er hensigten at bevare dem. Ligeledes foreslås, at de kongelige slottes grunde og haver ligesom andre Hans Majestæt tilhørende jorder og ejendomme medtages under matrikulering og skyldsætning.

Resolutionen på disse forslag blev en opretholdelse af instruksens princip. Det bestemtes, at der for hver købstad skal søges en efter lokale forhold passende grænse mellem den jord, der i sin egenskab af bygrund skal fritages for skyldsætning, og den tilstødende jord, som skal skyldsættes, og denne grænse bør så vidt muligt være den samme som købstædernes told- og konsumtionsgrænse. Ligger der inden for denne grænse jord, som bærer hartkorn, skal den også nu uden undtagelse skyldsættes. Hvis købstæderne omgives af fæstningsværker, skal alt, hvad der ligger inden for disse, fritages. Batterier og skanser fritages ligeledes, men ikke de under krigen anlagte små, midlertidige skanser og vejene til dem. De kongelige lystslottes grunde og haver skyldsættes ligesom andre Hans Majestæt tilhørende jorder.

Den egentlige købstadsmatrikulering fandt sted i 1860'erne og var en ret summarisk forretning, hvis arkivalier ikke indeholder meget af interesse for historikerne.

Korrespondance

Selv om der var lagt faste rammer for markarbejdets udførelse, gav det alligevel anledning til en temmelig omfattende korrespondance med rentekammeret. Matrikuleringskontoret oprettede straks i 1804 en M. J.-journal, der fortsætter, til den i begyndelsen af 1840'erne afløses af M. C. J.-journalen, matrikuleringskomiteens journal. M. J.-journaler og kopibøger er bevaret næsten komplet, og langt de fleste af sagerne findes ligeledes i matrikelsarkivet den dag i dag. Stoffet er let tilgængeligt, da der findes udmærkede registre til journalerne. Registrene, der er alfabetisk ordnede, indeholder både sted- og personnavne, så det er et forholdsvis overkommeligt arbejde at bruge dem, hvis det er bestemte, lokalt begrænsede oplysninger, man søger. Sagernes indhold er meget varierende, men gennemgående af stor interesse. Først og fremmest finder man her alle landmålerens tvivls- og fortolkningsspørgsmål forelagt, behandlet og afgjort, dernæst findes der en række henvendelser fra jordejere og -brugere vedrørende forhold i forbindelse med matrikuleringen, og man kan finde

mange oplysninger om landmålerens forhold til befolkningen under arbejds udførelse.

Endelig finder man blandt M. J.-sagerne en række principielle spørgsmål i forbindelse med matrikuleringen, skyldsætningen og hartkornsbeskatningen i al almindelighed. Ophavsmanden til så godt som alle disse principielle indlæg er landvæsenssekretær Chr. Rothe, der var med i matrikuleringsarbejdet fra først til sidst, og ved at studere hans indlæg får man et glimrende indtryk af samtidens syn på landboreformerne set både under en økonomisk og en social synsvinkel og set både fra regeringens og befolkningens standpunkt.

Skrivelser og koncepter vedr. matrikuleringen

Markarbejdet gav også anledning til korrespondance uden rentekammerets deltagelse, nemlig mellem landmålerne indbyrdes og mellem landmålerne og de lokale myndigheder og jordejere og -brugere. En hel del af dette materiale findes stadig i matrikelsarkivet, hvor det er ordnet i pakker for hvert amt. Disse pakker er igen delt op i læg for hvert herred og sogn, der er bevaret arkivalier fra. Indholdet er meget broget, men da pakkerne aldrig har været genstand for en systematisk registrering, må vi nøjes med nogle eksempler og antydninger. Man kan f. ex. finde koncepter til undersøgelsen af kortproven og til betænkning over jordtaxationerne vedføjet kontrollens bemærkninger og eventuelt landmålerens svar. Alt dette er senere indført i arbejdsjournalen i approberet form, men netop kladderne med deres overstregninger, tilføjelser og rettelser kan have værdi for historikeren. Ligeledes vil man i de fleste tilfælde her kunne finde de før nævnte antegnelser og deres besvarelse, yderligere kopier af rentekammerets arbejdsordrer, diverse lokal korrespondance, kortskitser og byplaner, ofte i løs og henkastet form uden bynavne, så at benyttelsen vil kræve et vist detektivarbejde, men ofte også vil kunne give interessante lokale resultater.

Matriklens protokoller

Matriklen skulle bestå af to protokolrækker, den egentlige matrikel, der er affattet herredsvis og kun indeholder matr. nr., ejer- eller brugernavn, geometrisk areal, boniteret areal og hartkorn samt beskrivelse af beliggenheden for hver enkelt lod, og beregningsprotokollen, der i daglig tale kaldes sogneprotokollen, fordi der findes en for hvert sogn. Matriklerne har ikke særlig stor historisk betydning, mens beregningsprotokollerne, der indeholder arealberegning ikke alene for hver enkelt lod, men også over hvert taxtstykke, såvel for det geometriske som for det boniterede areal, og ikke mindst koncepterne til beregningsprotokollerne, kan give værdifulde oplysninger. Talmaterialet er det samme i beregningsprotokollen og koncepterne, men man kommer ofte ud for, at der i koncepterne er

rettet i navnerubrikkerne, og når man skal bag om matriklen, er navnene på ejer og bruger jo ofte det eneste holdepunkt, man har for at identificere ejendommene. Endelig blev der fremstillet en række herredsvis affattede hartkornsekstrakter, der som navnet siger kun var ekstrakter af matrikelsprotokollerne, og som skulle fremlægges på amtstuerne til gennemsyn, for at alle jordejere eller -brugere kunne få lejlighed til at klage over hartkornsansættelsen, hvis de mente sig forurettede. Hartkornsekstrakterne hører ikke til de mest værdifulde, men de er interessante derved, at de vidner om den humane indstilling, der lå bag denne skattereform. Man var indstillet på at høre efter og tage hensyn til alle berettigede klager.

Det kan være vanskeligt i sammentrængt form at give en forestilling om matriklens mangfoldighed og værdi som historisk kilde, men foranstående bemærkninger kan forhåbentlig gavne og inspirere en og anden blandt læserne. — Næppe nogen periode i vort lands historie har draget historikerne som landboreformerne, og ikke desto mindre må det indrømmes, at vi langt fra er færdige med denne periode. Stavnshåndets, hoveriets og fællesskabets ophævelse er de mest dramatiske begivenheder, og de har virket mest tiltrækkende på forskerne, hvorimod matrikuleringen og loven om hartkornets skattemæssige ligestilling, dets »egalisering«, næppe nok endnu har været genstand for samlet undersøgelse og fremstilling, men vil man forstå den økonomiske og sociale udvikling i Danmark i det 19. århundrede, kommer man ikke uden om reformperiodens slutfaser. Først ved skattereformerne nåede de personligt og driftsmæssigt frigjorte bønder frem til muligheden for at kunne høste det økonomiske resultat af deres arbejde, og bøndernes forbedrede økonomiske og sociale kår i forbindelse med den stadigt forbedrede folkeoplysning er igen forudsætningerne for den store driftsomlægning fra kornavl til produktion af forædlede landbrugsprodukter. Landbrug var ved at blive en viden-skab, og andelsbevægelsen krævede frie, uafhængige og oplyste deltagere med en vis økonomisk reserve, for vi må jo ikke glemme, at alt dette er skabt af bønderne selv uden offentlig støtte. Når alle disse krav kunne honoreres, skyldes det i udstrakt grad landboreformerne, og vil man forstå den historiske udvikling, må man også kende dens forudsætninger.

Anmeldelser

»Danmarks Oldtid« i ny udgave

Johannes Brøndsted: Danmarks Oldtid. Bind I, Stenalderen. 2. udgave. København 1957 (Gyldendal). 408 sider, 685 tekstillustrationer og 14 plancher, hvoraf 4 i farver.

1938 blev et mærkeår i dansk arkæologi, idet Johannes Brøndsted udsendte første del af »Danmarks Oldtid«. Allerede nu foreligger en ny udgave af denne enestående håndbog i dansk forhistorisk arkæologi; i hvert fald er første bind med hele stenalderen en realitet, og resten vil følge i de nærmeste år.

Nu er »Danmarks Oldtid« så velkendt, at det både over for fagfolk og interesserede skulle være overflodigt at give en egentlig anmeldelse af værket selv og dets emne. Det er tilstrækkeligt at gøre opmærksom på, at den nye udgave er udvidet med 32 sider tekst og et antal nye, fra mange sider roste fotografiske gengivelser, til dels i farve.

Fortid og Nutids læsere vil dog sandsynligvis spørge, om der er nogen forskel i teksten mellem de to udgaver, og om det allerede efter 19 års forløb skulle være nødvendigt med en ny udsendelse. Kan man ikke klare sig med den første, når man nu har den stående i sin reol? For at sige det med det samme: Nej! — Der er siden 1938 sket så meget inden for dansk stenalderforskning, mange nye fund er dukket frem, de naturvidenskabelige nabodiscipliner har været inde i en rivende udvikling, og — ikke mindst — selve arbejdet med udforskningen af Danmarks stenalder er nået så langt, at første udgave på talrige punkter må siges at være forældet. Professor Brøndsted har konsekvent revideret sin bog, skrevet om, føjet til, ja i ikke så få tilfælde givet nye tolkninger af materialet, også på områder, hvor det har resulteret i ændring af egne opfattelser. Veloplagt og fordomsfrit er det store arbejde påbegyndt og nu for hele stenalderens vedkommende ført til heldig afslutning. Vor uundværlige håndbog i dansk arkæologi er atter à jour, med dokumentation og henvisninger af samme høje kvalitet som forhen.

Hvad er der så ikke sket i de forløbne 19 år! Ganske vist har dette tidsskrift regelmæssigt orienteret sine læsere om udviklingen inden for arkæologisk forskning, men det virker alligevel overvældende, når man ser alt det nye på een gang. Der skal her gøres opmærksom blot på nogle få områder, hvor vor viden er ændret på afgørende måde. For første gang har man påvist sikre spor af menneskers færden her i landet for sidste istid, og den sen-palæolitiske boplads ved Bromme i Midtsjælland — vor hidtil ældste regulære boplads — har fået sin naturlige plads, i et mildere

stadium inden for afsmeltningstiden efter yngste istid. I den efterfølgende fastlandstid møder vi en helt ny kulturgruppe, opkaldt efter et stort fund i Kongemosen i Aamose-området. Den spændende overgangsperiode mellem ældre og yngre stenalder eller rettere det dybe skel i landets kulturhistorie, hvor nye erhverv sætter sig afgørende spor i hele landets videre udvikling, er skrevet helt om. En tidlig fase af vor første bondekultur kan nu illustreres med landsbyen ved Barkær. Noget helt nyt betegner også jættestuefolkets mærkelige tempel-lignende bygning fra Tustrup på Djursland. I en mere fremskreden del af yngre stenalder møder man et nyt folk, de såkaldte grubekeramikere. Mod stenalderens slutning bliver der endelig anledning til kort omtale af en herhjemme ny type fortidslevninger med spor efter et nyt erhverv: minedrift efter flint. Ja, værket er ført å jour i den grad, at man i en note finder oplysning om det allernyeste fund af sidstnævnte art, udgravet kun een måned, for bogen forelå færdig; der sigtes her til de store, vistnok tidlig-neolitiske flintminer fra Hov i Thy.

Det var blot de mere skelsættende fund eller landvindinger inden for arkæologien. Der er mange flere nyheder både på oldsagernes og iagttagelsernes område, men det er ugørligt at komme ind på dem her. Det skal blot nævnes, at man ved omhyggelig læsning også får klar besked om ændrede opfattelser eller nye teorier, som efter forf.'s mening ikke har været godt nok underbyggede til at forårsage ændring af bogens tekst. Man er med andre ord i stand til at følge de forskellige diskussioner inden for stenalderen, som har været eller stadig er aktuelle. Naturligvis tager forf. som deltager i mere end een debat stilling til de enkelte problemer, men lader også de andre opfattelser komme til orde, snart i teksten, snart i noterne. Man har vist lov til at sige i den forbindelse, at det netop var første udgave af »Danmarks Oldtid«, som på en hel række felter gav anledning til frugtbar diskussion; den blev således selv medvirkende til, at den så hurtigt forældedes.

Måske vil ovenstående kommentarer til den nye udgave ikke forekomme ærlig ment, uden at der samtidig blev gjort opmærksom på ting, som ikke ubetinget kan bifaldes. Når forlaget har ofret så meget på nye billeder, kunne man godt have bekostet bare nogle få, å jour-førte udbredelseskort over de forskellige stenalderkulturer. Det får endda være. Jysk enkeltgravskultur fordeles nu på anden måde end før inden for mellem-neolitikums to kapitler; her er det vanskeligt at få ældre og yngre grupper i overensstemmelse med de inddelinger, som er anvendt i nyere arbejder om samme emne. Hertil kommer, at navne som overgrave og overgravstid i det foreliggende værk ikke dækker over de samme begreber som inden for nyere speciallitteratur, således at man nok må regne med adskillig vanskelighed for de mere interesserede læsere på dette punkt.

Trods øget sidetal i anden udgave har der ikke kunnet være plads til alt det nye. Noget har derfor måttet udelades; den foreliggende udgave får en klar drejning mod det mere populære, ved at de mange udbredelseskort over grav- eller oldsagstyper med tilhørende fundlister har måttet ofres. Herved opnås, at fagfolk hverken kan klare sig med den nye udgave alene — og selvsagt heller ikke udelukkende med den første. Om hvor mange tilsvarende værker kan man sige, at en gennemrevideret og stærkt forøget ny-udgave alligevel ikke gør den første helt overflødig?

C. J. Becker.

Nørre Fjand

Gudmund Hatt: Nørre Fjand. An Early Iron-Age Village Site in West Jutland. With a Contribution by Holger Rasmussen. Text. Plates. Arkæologisk-kunsthistoriske skrifter udg. af Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab, bd. 2, no. 2. Kbh. 1957 (Munksgaard). 382 s. + XXI pl.

Blandt de arkæologiske undersøgelsesobjekter er det bopladsfundene, der i højest grad uddyber vort kendskab til de forskellige oldtidsperioder. Bopladserne giver ofte gode oplysninger om mange sider af oldtidsfolkernes tilværelse gennem rester af bosteder og en mangesidig repræsentation for dagliglivets brugsgenstande. Men bearbejdelsen af materialet fra de større bopladsundersøgelser er et så krævende — og også tidkrævende — hverv, at der tit vil hengå lang tid inden et udgravet materiale kan fremlægges, og det er sket, at tiden er blevet forpasset.

Det er derfor en af de virkelige store begivenheder inden for dansk arkæologi, at Gudmund Hatt til den række af publikationer, hvormed han har beriget den arkæologiske litteratur herhjemme, nu har kunnet føje redegørelsen for den mest omfattende udgravning, der her i landet er foretaget af en landsby fra ældre jernalder, en bonde- og fiskerlandsby i Nørre Fjand ved Nissum Fjord — man kan rolig sige *kun* 16—17 år efter markarbejdets afslutning i 1940.

I løbet af 3 års udgravningskampagner er der her på en lokalitet, der ligger kun 2—300 m fra sydsiden af Nissum Fjord afdækket et areal på 2200 m² i indtil 2 m dybde i den centrale del af en ældre jernalders landsby. Under landsbysamfundets beståen i tiden fra 100-årene før til 100-årene efter Kr. f. er der på dette sted foregået en stadig sandflugt, der har dækket resterne af de nedbrændte eller af andre grunde forladte huse, af stenbrolægninger, forrådsrum o. s. v., således at man for sig har enestående lagfølger spændende fra den på et tidspunkt i forromersk jernalder opdyrkede, men endnu ikke bebyggede mark, der markeres af ardfurer i undergrundssandet, til de øverste af den moderne dyrkning mere eller mindre ødelagte husrester fra slutningen af ældre romersk jernalder. Af 55 hustomter kunne erkendes så store rester, at man kunne slutte sig til i alt fald visse enkeltheder om husene, men herudover fandtes spor af et ligeså stort eller større antal. I tilslutning til selve bopladsundersøgelsen udgravedes en lille gravplads med begravelser fra den senere del af det tidsrum, landsbyen spænder over.

En række af hustomterne var fortrinligt bevarede, især forsåvidt angår de brændte huse, og en del af dem afgav gode fund af keramik m. v. Når dette ses i forbindelse med, at tomterne i ikke ringe omfang kan dateres i forhold til hinanden enten fordi de findes i en egentlig lagfølge eller fordi f. eks. stenbrolægninger eller askelag viste en indbyrdes relation, er det klart, at Nørre Fjand er en arkæologisk nøieposition, et af de fund som forskningen fremover stadig vil vende tilbage til. Og det vil den kunne gøre så meget bedre, som det foreliggende værk gennem talrige fortrinlige fotografier, tegninger og klare beskrivelser giver en sjældent god dokumentation.

Hatt undgår en nærmere typeinddeling af husene: de er lange eller de er korte. Blandt de lange var der kun 3 eksempler på den klassiske, enlængede, jyske jernaldergård med beboelse i vestenden og stald i den noget forsænkede østlige del. Ved andre af de længere huse sås en opdeling i 2 rum, uden at noget af rummene kunne karakteriseres som stald, medens

omvendt enkelte huse havde nogle få båseskillerum i en af siderne, uden at dette husafsnit var særlig adskilt. Hovedindtrykket af alle husene undtagen de 3 staldhuse var, at de kun har været anvendt til beboelse. Dette indiceres især af de som regel centralt i husene beliggende ildsteder. En nøjere typeopdeling ville heller ikke have noget særligt formål, fordi alle husene (muligvis med en eneste undtagelse XX B, som synes at have udvendige bærende stolper) som konstruktive hovedelementer har de to rækker af svære, indre tagbærende stolper, som må vise hen til en højremskonstruktion. Anvendelsen af ialtfald de to rækker stolper var ufravigelig om det så var i det mindste hus på $3,5 \text{ m} \times 2,5 \text{ m}$, men i et enkelt af de store staldhuse (XIV) var der 4 rækker indre, tagbærende stolper foruden nogle få i midteraksen.

De fremlagte Fjandhuse og de slutninger, Hatt drager af materialet og som iøvrigt kan drages af det, er særlig aktuelle på baggrund af den diskussion, senere års gravninger bl. a. i marskegnene og i Gørding har vakt.

Fjandhusenes vægge repræsenterer mange stadier imellem næsten fuldt sammensluttede rækker af ret svære egeplanker eller -stolper — en vægkonstruktion, der forsåvidt kunne tænkes at være tagbærende eller -støttende — og især i de yngre huse svage fletværkswægge uden så meget som en stok, der har kunnet sætte mærke i jorden under væggen. Til beskyttelse af væggen har der i adskillige huse været opkastet græstørv eller jord, der kunne følges som en indtil 0,3 m høj vold langs større eller mindre dele af husenes sider (f. eks. I A). En sådan vold har været anset som det særlige kendetegn for den traditionelt som jordvægshuse betegnede gruppe blandt de jyske jernalderhuse, men ingen af Fjandhusene karakteriseres som jordvægshuse, idet jordvoldene ikke har været tilstrækkeligt høje til at kunne karakteriseres som vægge. De lave volde skulle altså være opkastet på ydersiden af væggene som en støtte og isolering, muligvis på samme måde som det såkaldte »træk« endnu i forrige århundrede.

Med hensyn til tagkonstruktionen har det ikke været muligt for Hatt — heller ikke efter fremkomsten af argumentationen for »spændhuset« i forbindelse med Harald Andersens publikation af Gørding-fundet — at opretholde sin i 1940 omtalte teori om, at taget på enkelte af husene kunne have været helt nedløbende. Ialtfald på adskillige huse har taget været beklædt med lyngtørv og har derfor næppe kunnet være ret stejlt, så meget mere som det i en del tilfælde har været belagt med sten. Hertil kommer, at det måtte have været meget vanskeligt at fremskaffe tilstrækkeligt lange og regelmæssige grene af de forhåndenværende løvtræer til helt nedløbende rafter og spær, især da efterhånden som træresourcerne svandt.

Imidlertid træffes der uden for husvæggene render, der kunne være gravet af hensyn til et nedløbende tag eller lignende, men disse render dækker kun mindre partier af væggen. Bortset herfra kan det bemærkes, at rendernes forløb i forhold til husvæggen er ret uregelmæssigt, og at de i enkelte tilfælde direkte drejer bort fra væggen, som om det drejede sig om afløbsrender. Men også andre træk kan tyde på, at den væg, der afgrænser selve gulvlaget, ikke altid har udgjort den egentlige ydervæg. Når således nogle af de brændte huse var omgivet af askelag på alle sider, må det ligge nær at antage, at brændbart materiale har forløbet ud over væggen, og når huse delvis er omgivet af lerlag, som ikke kan have været

udsat for vejr og vind, tyder også det på en yderligere dækning. Hatt regner her med, at husene over større eller mindre partier af deres omkreds kan have været forsynet med udhæng eller skærme, der har forløbet op til taget eller eventuelt, at taget kan have været helt nedhængende, uden at nedhængen dog har haft væsentlig konstruktiv funktion. At et eventuelt udhæng ikke har haft egentlig konstruktiv betydning illustreres bedst i hus Ib, hvor der ikke kan have været brug for nogensomhelst yderligere støtte til taget, idet huset, foruden kraftige tagbærende indre stolper, i væggene havde tømmer, der også kunne have været tagbærende.

På forhånd kunne det betragtes som naturligt, om man havde forsøgt at isolere de primitive jernalderhuse yderligere eller at beskytte deres ofte svage vægge gennem en afskærmning, og der er da også andre træk i materialet, der peger hen imod, at en afskærmning har været anvendt i ret vidt omfang. Der tænkes på det forhold, som ikke fremhæves særlig i publikationen, at der omkring større eller mindre dele af et antal af husene langs væggenes yderside kan iagttages en knap 1 m bred stribe, som kan være markeret på forskellig måde, men bl. a. ved, at den udad ofte er afgrænset af en stenrække eller af sten- og gruslægnings, hvor sådanne er lagt mellem husene. Så langt ud som denne stribe når, rækker også forstuen ved indgangen. Man må derfor nok regne med udhæng ved husene i et ganske vidt omfang.

Skal man gøre op det fremlagte materiales betydning for problemstillingen omkring de jyske jernalderhuses konstruktion, er man nok nødt til at forsøge at opstille en begrebsbestemmelse for de forskellige hovedtyper under anvendelse af relevante kriterier. Det vil næppe have noget formål at karakterisere andre huse som spændhuse end sådanne, hvor taget bærer sig selv, idet tagspær og rafter, som principielt er de eneste bærende led i huset, støtter direkte på jorden, eventuelt på sten eller lignende. I højremshuset er taget derimod løftet op på eller båret af højremskonstruktionen og kræver i princippet ikke anden støtte end denne konstruktion giver. Endelig kan det ikke have noget formål at tale om jordvægshuse, hvor ikke væggen i hele sin højde består af græstørv.

Med dette udgangspunkt bliver problemerne på en gang forenklet og mere komplicerede. Forenklet derved, at højremshuset bliver enerådende imellem de fuldt udgravede huse, og kompliceret ved den meget store variation, der har været i vægudformningen og i væggenes eventuelle ydre dække. Det er altså inden for samme hovedhustype, at man kan træffe stolpevægge med klining, fletvægge med eller uden klining og med eventuel beskyttelse gennem en græstørvs- eller jordvold, udhæng eller måske nedløbende tag. Væggen er en skærm, og som sådan ville jordvæggen også virke i de hidtil som jordvægshuse betegnede huse, men for antagelsen af egentlige jordvægshuse giver det danske materiale ikke længere tilstrækkelig basis.

Et væld af detailoplysninger om jernalderhusets konstruktive og indretningsmæssige enkeltheder fremlægges i forbindelse med beskrivelsen af de enkelte huse. I flæng kan nævnes den flere steder påviste adskillelse mellem to husafsnit ved en gulyplanke, der i alt fald et sted var suppleret med en fletværksvæg eller -måtte, båseskullerummene i staldene, ildstederne med deres forskellige udformning, ornamentik og offerkar, ildstedsstolperne, som kan have haft en funktion i forbindelse med madtilberedningen, fundet af en hel dør blæst ind i et af husene og på tærskelsten koncentriske slidmærker fra en indad åbenlig dør. Alt fremlægges

nøgeternt og knapt, undertiden synes man lidt for knapt. Således kunne det tænkes, at man kunne have hentet oplysning om det øvre forløb af tagbærende stolper gennem en nærmere undersøgelse af den hvalknogle-stolpe, der fandtes i hus XVIII. At dømme efter plantegningen af hus XIV under de forskellige udgravningsfaser kunne det også have været interessant at høre Hatts opfattelse med hensyn til, om forekomsten af strå måske med korn, som her synes at ligge oven på tværgående grene, indicerer et stænge, hvilket ville være noget nyt.

En stor og vigtig linie, som Hatt trækker op, er den stigende udarmning af landsbyen. Den viser sig i almindelighed ved den med tiden voksende mangel på ordentlig træ til husene, og for staldhusenes vedkommende ved den aftagende mængde båseskillerum, altså ved mindre besætninger.

Den store variation i hustyperne, større end på andre hidtil undersøgte pladser, afspejler et mere differentieret samfund end kendt andetsteds. Tidligere kendtes kun få huse, der ikke var staldhuse. Her er flertallet af den som regel lille staldløse type, og der har næppe på et givet tidspunkt været mere end eet staldhus inden for det undersøgte parti af landsbyen. Det erhverv, befolkningen her har haft udover landbruget, var fiskeriet. I huse af alle typer fandtes sænkesten fra fiskenet, undertiden liggende i klumper, så det måtte antages, at et helt net havde været anbragt på det pågældende sted. Sænkestenene var sædvanlig ikke ret store, de fleste 7—10 cm, færre 10—18 cm og nogle få »ankersten« ca. 25 cm lange.

Bortset fra den økonomisk dominerende bondefamilie i landsbyen har således størstedelen af beboerne formentlig haft fiskeriet som hovederhverv. Den nærliggende Nissum Fjord må også have været et velegnet sted at drive et primitivt fiskeri.

Desværre har bevaringsforholdene for knogler været meget ringe, så der kun foreligger et lille materiale. Særlig vigtigt i den forbindelse havde været fiskeknogler, der kunne give oplysning om det her for første gang i dansk jernalder konstaterede mere omfattende fiskerierhverv. De eneste fundne fiskeknogler — af aborre og gedde — indicerer, at fiskeriet har fundet sted i Nissum Fjord.

Sænkesten af samme art som de i oldtidshusene fundne, er anvendt på stedet op til vor tid. Det er derfor velkomment, at fiskerieksperten Holger Rasmussen i et særligt afsnit af bogen foretager en gennemgang af fiskeriet i Nissum Fjord, som det blev drevet indtil mekaniseringen i moderne tid. Holger Rasmussens instruktive redegørelse omfatter også sådanne fangstmetoder bl. a. inden for vinterfiskeriet, som kan have været anvendt af jernalderfiskerne. Afsnittet illustrerer tillige, hvor vanskeligt det er at trække linjer fra nutidig etnologisk overlevering til et sparsomt forhistorisk arkæologisk materiale.

Alle arkæologiske sider af jernaldersamfundet i Nørre Fjand blev ikke dækket ind under undersøgelserne. Der blev således ikke fundet nogen brønd på området. Det har også kun været en meget lille del af de under landsbyens beståen foretagne begravelser, der fandtes spor af på den lille gravplads med en snes grave beliggende øst for landsbyen. Hvis denne gravplads har tjent en større kreds end en enkelt familie, må betydelige partier af den være forsvundet senere. Gravpladsen omfattede dels fattige brandgrave og dels et par eksempler på plankekistegrave fra romersk jernalder af den særlige vestjyske type, der her for første gang får en grundig publikation.

Et meget værdifuldt supplement til fundene opnåedes gennem iagt-

tagelsen af en dyrkningshorisont under landsbyen. Det konstateredes her, at der i primært podsoleret jord var krydsende plovspor, der afdækkedes over anselige flader, og som også strakte sig ind under voldinger, der lå under bebyggelseslaget. Den primære podsolering viser, at der har været hede på stedet, da det opdyrkedes engang i ældre jernalder. Denne kummerlige start for samfundet gør den konstaterede udarmning så meget mere forståelig. Agrenes eksistens under landsbyen viser, at landsbyen ikke altid har ligget på dette sted. Kværnsten og kulturrester i det gamle muldrag viser dog, at den ikke har ligget særlig langt borte. Bebyggelsen er sikkert flyttet imod øst, sådan som det også kan ses, at der er sket en vis flytning under den udgravede landsbys beståen indtil dens opgivelse i alt fald som bondesamfund.

Formelt, dateringsmæssigt er dette fund af agervoldinger betydningsfuldt. Af afgørende betydning i kronologisk henseende er Fjand-fundet også for så vidt angår keramikken, ikke mindst fordi materialet er så stort, at Hatt kan udskille alle blot lidt tvivlsomme fænomener og begrænse sig til fremlæggelsen af stratigrafisk fiksérbare fund, hvis samhørighed med de enkelte hustomter er uomtvistelig. Hustomterne kan i vidt omfang dateres i forhold til hinanden, også selvom de ikke direkte overlejrer hinanden. På grundlag heraf er det muligt at fremlægge en ret kontinuerlig serie af keramiske fund, spændende fra sen førromersk jernalder (periode III A) til sen ældre romersk jernalder. For den sidste periodes vedkommende ses der overensstemmelse mellem grav- og bopladskeramikken. Fjandfundet kommer således til at indtage en nøgleposition for disse perioders keramiske kronologi. Det alsidige og meget varierende materiale, der er fremkommet i flere af de enkelte huse, vil være en god advarsel mod for fintmærkende typologiske grupperinger.

Norre Fjand er et storværk både kvalitativt og kvantitativt. Og dog er det omfanget, der må have fået Hatt til at knappe af på fremstillingen talrige steder. Det er det største savn i værket, at man ikke i en række tilfælde får mere at vide om netop Hatts tolkning af arkæologiske fænomener eller hans tanker om forhold i det samfund, hvis materielle levn han har fremdraget.

Fjandmaterialet har fået en værdig publikation. Det må håbes, at det kan blive opstillet og tilgængeliggjort på en lige så værdig måde.

Viggo Nielsen.

Spadens vidnesbyrd

Geoffrey Bibby: *Spadens vidnesbyrd*. Med arkæologen i marken. (Oversat fra engelsk efter »The Testimony of the Spade«). Gyldendal 1957. 362 s.

På henved 350 sider giver forfatteren en række billeder af kulturudviklingen nord for Alperne i de hundreder af årtusinder, som ligger forud for kendskabet til skrivekunsten i disse egne. Billederne er grupperet omkring kendte fundsteder, og berømte forskere spiller hovedrollen. Ind imellem det kronologisk ordnede stof er der kapitler, som giver indblik i den arkæologiske videnskabs metode. Læseren får således ikke blot en beretning om arkæologerne og deres resultater, men også et indtryk af, hvorledes resultaterne er opnået. Bogen synes inspireret af Ceram's kendte bog »Fund, Forskere og Fortidsgåder« og er et udmærket supplement til

dette værk, som helt forbigår »spadens vidnesbyrd« nord for Alperne. Ligesom Ceram's journalistisk velskrevne bog er Bibby's bog livligt skrevet med sans for den effekt, som opnås ved at følge arkæologen på arbejde både i mark og studerekammer. — At udvalget af arbejdspladser og arkæologer nu og da kan forekomme lidt tilfældigt gør vel mindre til sagen, ligesom det i en bog af denne art synes mindre væsentligt, at forskernes sidste resultater ikke altid er taget med i billedet af kulturudviklingen. — En oversætterfejl, som må formodes at have ærgret forfatteren en del, skaber i det palæolitiske afsnit forvirring om betegnelserne »skive« (det engelske »flake«) og »flække« (det engelske »blade«). Men i det store og hele må det siges, at på en let måde, som var det ved læsning af en spændende roman, skaffer den danske læser sig ved hjælp af denne bog et overblik over årtusinder, som ellers kun opnås ved besværlige studier i vanskeligt tilgængelige værker.

E. Thorvildsen.

Traps Danmark

J. P. Trap: D a n m a r k. Femte udgave. Redigeret af *Niels Nielsen, Peter Skautrup, Povl Engelstoft.* Svendborg amt (bind V,2), 1957, s. 517—1004, Landet og folket (bind I,1), 1958, 344 s. Gad.

I fortsættelse af tidligere anmeldelser (F. og N. XIX, 328 ff. og XX, 47 f.) skal opmærksomheden henledes på femte udgave af denne vigtige håndbog. Bindet om Svendborg amt følger konsekvent den linie, der er lagt for værket, og tegner sikkert det billede af de enkelte sogne, som topografiske, statistiske og antikvariske oplysninger kan give. Nogle af de tidligere rejste indvendinger har da naturligvis stadig gyldighed. Svendborg amt er nok et udpræget herregårdsland, men efter billedstoffet at dømme er landsognene i amtet bebygget så at sige udelukkende med herregårde, kirker og nogle idylliske småhuse i bindingsværk. Det ville være velgørende at se bare et enkelt husmandssted eller en ganske almindelig bondegård, hverken særlig gammel, særlig smuk eller knyttet til en eller anden kendt mand. På tilsvarende måde synes købstæderne ifølge billederne ganske blottet for erhvervsliv, og illustrationerne giver dermed værket en stærkere slagside end teksten. Et skibsværft eller en fabrik ville live op. Til supplerung af Sønder Broby sognebeskrivelse skal meddeles, at der i skoven Tvedshave er en forekomst af højryggede agre, som dog vistnok ikke før har været omtalt på tryk. Sådan kan der — trods et væld af oplysninger — hist og her føjes noget til, men dog næppe meget, som falder inden for den emnekreds, man har vedtaget at behandle.

Amtsbindenes karakter af antikvariske håndbøger træder særlig tydeligt frem ved sammenligning med indledningsbindet, der i langt højere grad i tekst så vel som i illustrationer tager sigte på en skildring af det moderne samfund. Især i det store afsnit om Befolkning og bebyggelse trækkes den historiske baggrund dog op, men ellers er det antikvariske i dette bind henvist til to kapitler, et om Oldtidsminder, hvori de jordfaste mindesmærker sættes ind i kulturhistorisk sammenhæng, og et andet kapitel om Arkitektoniske mindesmærker og deres bevaring, hvori der yderst knapt gøres rede for den bygningshistoriske udvikling i middelalder og nyere tid. Dette afsnit svarer til amtsindledningernes Bebyggelse

i historisk tid, hvor ordet bebyggelse åbenbart betyder noget andet end i indledningsbindet. Lidt bebyggelseshistorie savnes nemlig netop i amtsindledningerne, enten det så skulle anbringes i afsnittet Kulturgeografi eller i Bebyggelse i historisk tid.

Peter Michelsen.

Ulfborg

Alfred Kaae: Ulfborg. Sogn og saga II. Kaaes forlag, Kronhede, Ulfborg. 1956. 257 s.

I 1956 afsluttede Alfred Kaae sit store værk om Ulfborg sogn i Ringkøbing amt med bind II. Med første bind, der er anmeldt i Fortid og Nutid XIX, s. 101, fylder denne sognebeskrivelse ialt 484 store sider. Det kan give et begreb om omfanget af det arbejde, der ligger bag.

Her i andet bind er det de enkelte ejendommes, herregårdenes, de gamle landsbyers og bøndergårdes samt stationsbyens historie, der fylder, men også kirker, præster og skolevæsen samt »Moderne livsformer«, dvs. foreninger, bibliotek, sparekasse, plantningssag m.m., er grundigt behandlet. Herregården er Niels Bugges berømte Vosborg, der første gang nævnes 1299, og få år efter nævnes Buggeslægten i sognet. 1551 deles gården mellem to frænder. Knud Henriksen Gyldenstjerne fik Nørre Vosborg, der under landboreformerne kom i den kendte Tangslægts eje, mens Sønder Vosborg blev overtaget af Gregers Holgersen Ulfstand. Efter synsforretninger er her grundige beskrivelser over gårdene.

De enkelte bøndergårdes historie er ligeledes udredet. Kaae gør selv opmærksom på vanskelighederne derved. Sønder Vosborgs fæsteprotokol mangler, og her som adskillige andre steder er de nybagte selvejere besat af en voldsom trang til forandring, til udstykning og magelæg, så ejendomme forsvinder og nye opstår, og da det er for matrikelnumrenes tid, er det ofte en værre rebus at løse, når man skal identificere ejerne. En hjælp har det været, at her fra gammel tid har været så mange enkeltgårde med eget navn. Så vidt det kan skønnes, har Kaae lykkeligt klaret skærene. Ligeledes har han med stor dygtighed — og dristighed skildret den unge stationsby og dens mænd. I korte klare rids gives her som under gårdhistorien en lang række personskildringer. Med rette ofres noget mere plads på den landskendte gamle Ulfborgkøbmand H. J. Aastrup, en åndspersonlighed og skønhedsdyrker af ædel karat, han har »mere end nogen anden gjort sit til, at byen ikke skulle blive en ravnekrog og et forsumpet hul«.

Mange fortrinlige billeder, heriblandt Kaaes egne tegninger, præger bogen, der dog helt bæres oppe af forfatterens viden, grundighed og levende fremstillingsevne, så selv den ellers så tørre gårdhistorie — som kun få studerer udenfor ejendomsbesidderne, der til gengæld også venter at finde den i sognebogen — bliver læselig. Det er både en lokalhistoriker og et stykke af en kunstner, der har ført tuschpenen og behandlet skrivemaskinen.

Det må også fremhæves, at 2. bind i virkeligheden er en personalhistorisk samling, en guldgrube for de slægtsforskere, hvis objekter kommer til at tangere dette store sogn.

H. K. Kristensen.

Tre hjemstavnsbøger

Bogen om Als. Hovedredaktør: *Robert Huhle*. Danskerens Forlag, Åbenrå. 1956. 591 s.

Bogen om Bornholm. Hovedredaktører: *Richard Nielsen, Thorvald Sørensen*. Danskerens Forlag, Åbenrå. 1957. 664 s.

Bogen om Himmerland. Hovedredaktør: *Robert Huhle*. Danskerens Forlag, Åbenrå. 1958. 637 s.

Det er godt at konstatere, at der kan udgives så stort anlagte hjemstavnsbøger på forretningsmæssigt grundlag, og man må håbe, at det kan lykkes at fortsætte rækken. I hovedsagen er bøgernes udstyr tiltalende, og der er ikke sparet på illustrationerne, som kun i ret få tilfælde må siges at være mindre velvalgte og velplacerede. Alle de gængse emner for egnsskildringer er behandlet, og der er blandt de mange bidrag eksempler på god fortællekunst og klar, letfattelig fremstilling. Så talstærk forfatterskaren er, forekommer kapitler, som er bredt snakkende og nok ville have vundet ved en stramning. Nogle afsnit repræsenterer den højeste, andre en lidt mindre grad af sagkundskab. Nogle steder fremføres opfattelser, som nyere forskning måske har revideret lidt. Men om bøgerne skal siges, at de giver en god indføring i kundskaben om de tre områder og er et godt udgangspunkt for videre læsning, også på grund af de omfattende litteraturlister.

Peter Michelsen.

Hørsholm

H. C. Rosted: Fra adelsborg til kongeslot. Hørsholms historie indtil 1730. 323 s. Ill. G. E. C. Gads Forlag. Kbh. 1957.

Da C. Christensen i 1879 udsendte sin bog om Hørsholms historie, udtalte han med klædelig beskedenhed, at hans arbejde overvejende havde lokal interesse, og at han kun på opfordring lod det trykke. Det er vel tænkeligt, at det havde fået en noget anden form, om det fra første færd var tiltænkt en videre kreds. Imidlertid blev det, sine mangler til trods, navnlig ved sin indgående skildring af godshistorien et pionerarbejde, som sikrede ham en hæderfuld plads blandt vore historikere, en position som hans senere agrarhistoriske studier yderligere befæstede. Nu knytter der sig jo til Hørsholm — også lokalhistorisk betragtet — en ikke ringe, for ikke at sige en ganske betydelig interesse, men C. Christensens hovedfortjeneste var dog, at han viste, hvilket skatkammer lokalhistorien, dyrket med grundighed og talent, kan være for rigshistorien.

Uanset med hvilken veneration man betragter de gamles arbejde, er det dog uundgåeligt, at det nu og da må tages op til revision. Forskningen skrider fremad, og navnlig er adgangen til kilderne i vore dage langt lettere. Der er imidlertid et ikke ringe ansvar forbundet med en sådan revision. Hvor man bærer over med mangt og meget hos den, der bryder ny jord, må man derfor møde med større kritik over for den, der bygger videre på det en gang skabte. H. C. Rosteds bog honorerer ikke, dens fortrin ufortalt, de fordringer, der må stilles til en afløser af C. Christensens bog.

Allerede titlen virker utilfredsstillende. »Fra adelsborg til kongeslot« siger ikke noget specifikt om Hørsholm, men kunne gælde mange af vore slotte. Undertitlen er upræcis, da forf. faktisk går frem til 1736. Denne afgrænsning er dog i sig selv det mest utilfredsstillende. Den i enhver henseende interessanteste del af Hørsholms historie ligger efter dette tidspunkt, men det fremgår ikke, at forf. har planer om en fortsættelse. Ved en stramning, som kun havde været en vinding for bogen, kunne der ellers nok være blevet plads til at føre os frem, om ikke til nutiden, så dog til nedbrydningen af Sophie Magdalenes slot, ikke mindst da godshistorien efter værkets plan er skudt i baggrunden. Forf.s grundighed, som i sig selv er prisværdig, har ført ham ud i vidtløftigheder, der skæmmer og tynger. Hvad vi ved om Hørsholm i middelalderen er såre sparsomt. Det kan man beklage, men det er ingen god udvej i stedet at fortælle alt, hvad man ved om dens ejere i øvrigt. S. 51 indeholder et afskrækkende eksempel. At Bent Byg i 1350 skødede Næstved kloster en gård i Holløse, har i sig selv ingen relation til Hørsholm. Helt urimeligt bliver det, når denne sydsjællandske bondegårds skæbne derpå følges op til 1417. Også mange gentagelser optager urimelig plads. At den brave ridefoged Lorenz Tuxen indtager $\frac{1}{10}$ eller mere af bogen, noter og registre medregnet, forekommer — hans fortjenester ufortalt — meget rundhåndet, men det turde i hvert fald være overflødigt 3 gange, heraf 2 på samme side (151), næsten ordret gentaget at angive datoen for og de nærmere omstændigheder ved hans ansættelse. Drabet på Karlebo-præsten Chr. Bircherod berettes omstændeligt både s. 89 og 194.

Bogen er forsynet med udførlige kildehenvisninger, billedfortegnelse, forkortelsesliste og person- og stedregister. Man kunne dog have ønsket en større omhyggelighed. Når man f. eks. mellem Kerstrup og Kirkelte har fundet Kettinge, vil nok de færreste falde på også at søge den mellem Kalundborgr (!) og Kaningården. Carl X Gustav står under C, medens Karl XI (! skal være XI) må søges under K. Med noterne står det ikke bedre til. S. 288 f. omtales en J. A. Fabricius som forfatter til Adelsv. sidste Dage. Johan Grundtvig bliver til Johs. Grundvig eller blot Grundvig. Kilder citeres principløst snart i en til ukendelighed sammentrængt form, snart med overflødig omstændelighed og i talrige besynderlige variationer. Man efterse f. eks. citeringen af udgaverne af Chr. IV.s egenhændige breve. Om »Egenh. Br.« henviser til Molbechs eller Brickas og Fridericias udgave, er umuligt at se. I bedste fald må man sige, at slige fejl i høj grad mispryder bogen, i værste fald at de alvorligt svækker tilliden til dokumentationen. Da forf. er noget korreksende, hvad han i og for sig ikke skal dadles for, burde han i højere grad selv have tilstræbt nøjagtighed.

Forf. anfører, at han i modsætning til C. Christensen har næret en særlig interesse for bygningshistorien. Især m. h. t. interiører har hans overordentlig minutøse studier af regnskaber og inventarier båret god frugt og affødt livfulde og interessante passager. Overhovedet må det påskønnes, at han har fremdraget en del nyt stof. Med større fasthed i dispositionen kunne bogen være blevet et værdifuldt supplement til C. Christensens. Der er grund til at fremhæve det smukke ydre, det gode papir og den nydelige typografi, som virker særdeles indbydende. Endvidere indeholder bogen mange gode illustrationer, hvoraf dog en del med forsvindende ringe tilknytning til emnet kunne være sparet.

Jens Holmgaard.

Købstadhistorie

Carl Svenstrup: Grenaa Bys Historie. I-IV. Eget forlag. 1938—57.
Bd. C (1957). 941 sider.

I 4 mægtige bind på ialt ca. 2800 sider har Carl Svenstrup skrevet Grenaas historie, hvoraf sidste bind, kaldet C, er blevet afsluttet i 1957. To af bindene, A 1. og 2. halvbind, indeholder den almindelige byhistorie, medens forfatteren i bind B og C gennemgår samtlige ejendomme i den gamle bykerne, fortæller om de skiftende ejere og medtager mangfoldige træk, der ikke har kunnet indpasses i den almindelige byhistorie. I den almindelige byhistorie går forfatteren beklageligt let hen over byens økonomiske liv. Langt værdifuldere er bind B og C med den minutøse gennemgang af samtlige gårde og huse. Disse bind er for øjeblikket af størst interesse for Grenaas beboere (for hvem værket da også i første række er skrevet), men vil utvivlsomt i tidens løb, f. eks. om 100 eller 200 år, vise sig at være af betydelig kulturhistorisk interesse, ikke mindst takket være den rigdom af billeder, der ledsager teksten.

Carl Lindberg Nielsen.

Gunnar Sandfeld: Nye tider. Struer bliver købstad. I kommission hos Christensens bogforlag. Struer 1957. 400 sider.

»Fra en helt anden tid« var titlen på en stor bog om Struer, som lektor Gunnar Sandfeld udgav i 1955. Nu foreligger fortsættelsen »Nye tider«, der allerede ved sin titel viser, at den ligger i forlængelse af den første. Forfatteren behandler tiden fra Struers udskillelse fra Gimsing sogn 1895, byens tilværelse som stationsby, til den bliver købstad i 1917, og følger derefter dens historie et par år længere frem i tiden for at få krigsafslutningen og de første efterkrigsår indtil 1920 med som afrunding af fremstillingen.

400 sider om 20—25 år af et sogns historie er sandt at sige meget, og den, der kun kender Struer fra gennemrejse, synes på forhånd ikke, der skulle kunne skrives så meget om denne by. Og så læser man dog bogen med levende interesse. Man spørger sig selv, hvoraf det egentlig kommer; thi emnet i sig selv synes jo ikke særligt tiltrækkende.

Det er her nærliggende at sammenligne de to bøger om Struer med Hugo Matthiessens to best-sellers om Fredericia. Selv om det er to vidt forskellige tidsperioder, de to forfattere behandler, er der dog på et par punkter en afgørende lighed mellem dem.

For det første ligner de hinanden i deres glimrende og malende stil og veloplagte fortællemåde. Den, der kender lidt til Hugo Matthiessens bøger, ved, hvad det vil sige.

Men dertil kommer noget andet. Sandfeld kommer i sin bog ind på, om det virkelig er berettiget »at skrive så meget om noget, der dog ret beset ligger et godt stykke udenfor verdens navle. Forhåbentlig har læseren indset, at her var ikke alene tale om en lille ubetydelig bys historie, men også om et *tidsbillede*. Struers historie er også Danmarks historie — eller omvendt, om man vil; og som forholdene var i landkommunen Struer 1900—1917, sådan var de i det store og hele i alle danske landkommuner af bymæssig karakter på den tid. Der er altså lige så meget tale om noget typisk som om noget specielt.«

Det er sagen.

Og at der er tale om noget typisk, viser forfatteren i et interessant slutningskapitel ved at drage nogle paralleller med sin egen barndomsegn Nyholte stationsby med omliggende villabyer 2 mil fra rådhuspladsen i København, og han konkluderer således:

»Skal vi fastslå, hvilken af de to stationsbyer der er den mest »provinssielle«, bliver det afgjort den i Københavns umiddelbare nærhed. Det kan måske være godt for nogen at få det slået fast.«

Ved stilens rigdom og sikkerhed og ved sandheden af de tidsbilleder, de bringer, er det, at både Hugo Matthiessens og Gunnar Sandfelds bøger om små ting hæver sig fra blotte *tryksager* til *litteratur*. Enhver, der vil skrive et sogns historie, kan lære af Sandfeld, hvorledes en sognehistorie kan gøres til en tiltrækkende læsning i stedet for til den dræbende ked-sommelighed, der ruger over så mange sognebøger.

Carl Lindberg Nielsen.

Vilh. Lorenzen: Vore byer. Studier i bybygning. III—IV. Kbh. 1955 og 1957 (Gad). 331 og 303 sider.

Af Vilh. Lorenzens store værk *Vore Byer*, hvoraf bind I og II er anmeldt af H. H. Engqvist (XVIII, 59 og XIX, 97) foreligger nu bind III (1955) og IV (1957) omfattende tiden 1660—1814, altså det meste af enevældens tidsalder. Det er den periode, hvor København voksede frem til at blive en virkelig hovedstad efter absolutismens krav, og hvor provinsbyerne enten gik tilbage eller stagnerede i trange kår. Enevælden ønskede at gøre København til en mønsterby på højde med andre residensstæder i Europa, sæde for hof og administration, for de statsunderstøttede manufakturer og monopoliserede handelsselskaber. Her byggedes Frederiksstaden efter rococoens ideale krav med Amalienborg plads som udtryk for en virkelig pladskunst i den store stil, og kun her er der tale om bygninger for åndsliv og sociale formål af monumental karakter som Frederik III's bibliotek- og kunstkammerbygning, operahuset i Bredgade og det kgl. Frederiks hospital. I samme periode nåede provinsbyerne lavpunktet i deres eksistenskamp. Deres antal forblev nogenlunde uændret. Slangerup forsvandt til fordel for Frederikssund, og af Frederikssoddes ruiner opstod Fredericia. Som nye byer medregnes flækkerne med Frederiksværk og Christiansfeld som de mest markante. Den første er en industriby med indslag af grønt, en militær idyl om man vil, den anden en religiøs asylby, kunstnerisk helstøbt i mild Louis Seize og i tidens ånd med lindetræer i gaderne.

Af provinsbyerne interesserede den ældre enevælde sig fortrinsvis for fæstningsbyerne, en interesse som deles af dr. Lorenzen, hvorfor han ikke blot redegør for det bymæssige, men også for det specielt fortifikatoriske. I den lange fredsperiode efter 1720 tabte denne forkærlighed sig noget, men kun ved særlige lejligheder som efter de ødelæggende ildebrande gøres der forsøg på at modernisere byerne efter barokkens krav og med hensyn til æstetiske og brandtekniske krav. Men mod periodens slutning føjedes endelig nye træk ind i bybilledet med alléer og parker som f. eks. Tøjhushaven i Randers og Kilden i Ålborg. Ellers er fremgangstegnene små. Det officielle byggeri repræsenteres af tøjhuset i Randers og et par rådhus, værdige og holdningsfulde, og for sociale formål nogle små stiftelser og enkelte beskedne sygehuse. Man må samstemme

med dr. Lorenzen, at provinsbyerne er uden egentlig bybygningshistorie. Her havde det nu været rart med en smule sammenligning med forholdene udenfor riget. Sverige og Holland synes f. eks. ikke at have kendt den totale forsømmelse af provinsbyerne til fordel for hovedstaden. Når det drejer sig om den monumentale kunst og fæstningsbyggeriet er dr. Lorenzen ikke nær så karrig med udenlandske paralleller. Denne indvending skal dog på ingen måde tilsløre, at Vilh. Lorenzen med dette fast disponerede og smukt illustrerede værk med meget fyldige henvisninger har skabt en klar og nyttig oversigt over sit emne, den første i sin art. Som en sammenfatning og registrering af vor nuværende viden bør den kunne blive inspirerende for supplerende og uddybende studier. Forhåbentlig vil Vilh. Lorenzen, der altid har forstået at få sine værker fra hånden, inden længe kunne fremlægge det afsluttende femte bind.

Til en trykfejlsliste kan f. eks. noteres, at postholdergården i Åbenrå præsenteres med flere forskellige byggeår, og at Fladstrands og Rønnes fæstningstårne (III, 293) er blevet byttet om.

Sigvard Skov.

Folkeviseforskning

Erik Dal: Nordisk folkeviseforskning siden 1800. Omrids af text- og melodistudiets historie og problemer især i Danmark. Universitets-jubilæets danske samfund, publikation 376. København 1956 (Schultz). 448 sider, ill.

Erik Dals bog om den nordiske folkeviseforsknings historie fra tiden omkring det 19. århundredes begyndelse og op til nutiden er en samarbejdning af to guldmedailleafhandlinger, dels en musikvidenskabelig fra 1949: folkevisemelodi-forskningen i Skandinavien, dens udvikling og dens problemer (stillet af Københavns Universitet), dels en litterær fra 1952: en kritisk redegørelse for hovedlinierne i nordisk folkeviseforskning fra Svend Grundtvig til vore dage (stillet af Århus Universitet). Værket falder i to større afdelinger: *forskningens historie* og *visernes problemer*, og læseren sættes således grundigt ind i viseforskningen »dels geografisk-kronologisk, dels efter dens emner og problemer«, som det hedder i det afsluttende kapitel.

Af grunde, som mindst af alt kan lægges forfatteren til last, kan man ikke tale om en egentlig sammensmeltning af de to aspekter: litterært — musikalsk. I afsnit II hedder et kapitel *Svend Grundtvig*, et andet *A. P. Berggren*, et kapitel hedder *Evald Tang Kristensen*, et andet *Thomas Laub*. Kapitel 14 og 15 benævnes henholdsvis *Norge efter 1900 — melodi-forskning* og *Norge efter 1900 — textforskning*. I afsnit III, om visernes problemer, samles kapitlerne 29-30-31 under titlen *Fra musikforskningen*. Det fremgår således alene af indholdsfortegnelsen med al tydelighed, at kun de færreste forskere har behersket begge områder, og det må hilses med bifald, at i al fald den danske folkeviseforskning med Erik Dal har fået en mand, der med samme omhu og sagkundskab behandler både teksternes og melodiernes problemer.

I det første hovedafsnit glæder man sig over forfatterens besindighed og modenhed i dommene og hans udprægede sans for den »historiske« retfærdighed. Eksempelvis vurderes folk som Nyerup og A. P. Berggren helt efter de forudsætninger, de måtte arbejde under; om den sidste

hedder det et sted: »som melodisamler kan han sidestilles med selve Grundtvig«, og dermed er der sagt noget centralt om Berggrens indsats. Hans tidsmæssige bundethed af dur-moll tonalitet kan så træde i baggrunden såvel som det principielt uinteressante spørgsmål, om man kan lide hans harmoniseringer eller ej. Af afsnittet bør iøvrigt fremhæves gode portrætter af Svend Grundtvig og Evald Tang Kristensen samt en instruktiv og meget levende redegørelse for forholdene omkring den store svenske folkevisesudgave, tildels baseret på nyt stof, deriblandt forskellige såre interessante brevvekslinger.

I afsnittet om *visernes problemer* gør Erik Dal rede for, hvad de forskellige forskere har ment om så kildne spørgsmål som *visernes herkomst og vandring* og *visernes tilblivelse og overlevering*. Skønt han her færdes på gyngende, i nogle tilfælde endog vulkansk grund — de nysnævnte emner har forårsaget bataljer af en selv i den humanistiske verden usædvanlig bitterhed — er fremstillingen bestandig nøgtern og velovervejet, medens forfatteren har sin egen mening om tingene og delagtiggør os i den. På adskillige af spørgsmålene kan der næppe nogensinde gives en objektiv løsning, dette gælder ikke mindst restitutionsproblemet, som ingen, der skal udgive en folkevisesamling til almindelig brug, kommer udenom. Kapitel 28, *restitutionsforsøg* er et godt eksempel på forfatterens klare og søbre skrivemåde. Hans værk vil i det hele taget kunne bruges som lærebog af både gymnasier og universitetsstuderende. Det mærkes desuden overalt i bogen, at autor er en erfaren biblioteksmand; alene som ræsonnerende bibliografi vil den være af stor værdi for kommende viseforskere.

Paul Raimund Jørgensen.

Hovedgård og bondegård

Gunnar Olsen: *Hovedgård og bondegård*. Studier over stordriftens udvikling i Danmark i tiden 1525—1774. Landbohistoriske Skrifter. Bind 1. Udgivet af Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie. Rosenkilde og Bagger 1957. 401 s.

At der mellem middelalderens slutning og landboreformtiden er sket en udvidelse af hovedgårdsdriften i Danmark på bondebrugets bekostning, har længe været kendt. Bevarede navne på landsbyer, som stordriften opslugte, er vidnesbyrd herom. En sådan udvikling har naturligvis haft sine følger for landbosamfundets økonomiske og sociale struktur og dermed for landets historie i det hele. Men da der her utvivlsomt er tale om et marginalområde, hvor forholdsvis små forskydninger har kunnet fremkalde vidtrækkende virkninger, er det først muligt at nå til virkelig klarhed over disse, når man kender bevægelsens omfang. Man må vide noget eksakt om dens styrke både for hele landet og gennem længere tid og, da udviklingen forløb forskelligt fra egn til egn og fra tid til anden, tillige i de enkelte landsdele og i enkelte tidsafsnit. Jo større differentiering des bedre muligheder for at øjne årsagsforbindelser. Det må derfor hilses med den største tilfredshed, at arkivar Gunnar Olsen har påtaget sig det vældige arbejde at løse denne betydningsfulde opgave og har gjort det på en måde, der med fuld ret har indbragt ham den filosofiske doktorgrad ved Københavns universitet.

Kernen i hans arbejde er de meget omfattende bilag I-III (s. 289—358),

som indeholder en kronologisk oversigt over samtlige konstaterede oprettelser, udvidelser og nedlæggelser af hovedgårde i tiden 1525 til 1774. For enhver, der beskæftiger sig med godshistorie og med topografi, udgør disse lister i sig selv en meget nyttig registratur, hvis værdi dog havde været endnu langt større, om forf. havde anvendt en større omhu i detaljen, men dette er unægtelig hans svageste side. En stikprøvevis foretaget sammenligning med herregårdsartikler i Trap, 5. udg., Odense og Svendborg amter, afslører en del mangler. Et par eksempler skal anføres: Skårupgård, Skårup s., Sunds hrd., angiver forf. (s. 291) som oprettet før 1564. Dette er f. s. v. rigtigt, som den utvivlsomt bestod som hovedgård allerede 1486 (se Repertoriet, 2. rk. nr. 5987), men forf.s oplysning er jo i bedste fald noget upræcis. Dertil kommer, at S.gd. altså som bestående før 1525 med urette er indgået i hans oprettelsesliste. Da den endvidere, skønt afgjort nedlagt som hovedgård før 1774, ikke er anført i nedlæggelseslisten, bliver fejlen dobbelt. Til Stovgård på Tåsinge skrives 1550 væbner Hans Grim, som 1556 skødede til Frands Brockenhuus »hans hoffuidgord Stougordt« (Danske adelige Brevkister, s. 31, hvor der endvidere tales om S. »og des thilliggendis guodz«). At den var en hovedgård, kan der således ikke være tvivl om, så lidt som om, at den før 1678 var blevet en bondegård, idet den dette år hører til det bøndergods, som Niels Juel fik tilskødet sammen med Valdemarsslot (Kronens Skøder, II, s. 447). Forf. kender den imidlertid ikke, sålidt som Bjørnemossegård, Tved s., Sunds hrd., der dog vitterligt endnu i 1550 (Danske Kancelliregistranter 1535—50, s. 437f.) og formentlig endnu 1618 (Kronens Skøder, I, s. 395) var en bondegård, hvoraf der svaredes landgilde til lensmanden på Nyborg. Disse eksempler kunne suppleres med adskillige andre, f. eks. Strarupgård, Gislev s., Gudme hrd.; Anhof, Svindinge s., Gudme hrd.; Øksendrupgård, Øksendrup s., Gudme hrd.; Vormarkgård, Hesselager s., Gudme hrd.; Brudagergård, Brudager s., Gudme hrd.; Jershave, Revninge s., Bjerger hrd.; Gerskov, Skeby s., Lunde hrd.; Gyrup, Hjadstrup s., Lunde hrd.; Rolstedgård, Rolsted s., Åsum hrd.; Kilegård, Ejlbys s., Skovby hrd.; Barløsegård, Barløse s., Båge hrd.; Hestholm, Gamtofte s., Båge hrd.; Krengerup, Ørsted s., Båge hrd. og flere. Fælles for de anførte eksempler er, at talen er om små hovedgårde. Fejl og mangler vil derfor antagelig ikke røkke afgørende ved undersøgelsens hovedresultater, men de svækker bogens værdi som topografisk opslagsværk. I samme retning virker det, at nedlæggelseslisten i modsætning til listerne over oprettelser og udvidelser ikke er forsynet med kildeangivelser. — Til disse bilag slutter sig nogle mindre, hvoraf navnlig IV og V har interesse ved at vise, hvilke landsbyer, der er nedlagt ved oprettelser og udvidelser af hovedgårde.

I afhandlingens centrale kapitler: XI »Nedlæggelsernes omfang«, XII »Stordrifterne« og XIII »De nedlagte landsbyer«, bearbejder forf., bl. a. i en række tabeller, dette materiale. Han fremhæver med rette kilde-materialets meget mangelfulde karakter — man må hertil føje, at dets udnyttelse efter sagens natur ikke har kunnet være blot tilnærmelsesvis 100 %, dertil slår enkeltmands kræfter ikke til —, men mener det dog forsvarligt ved hjælp af et forsigtigt skøn at søge hullerne udfyldt f. s. v. angår de endelige talmæssige resultater. Hvorledes man end vil bedømme denne sikkerhedsmargin, står det fast, at udviklingen mod stordrift har haft et betydeligt større omfang end tidligere antaget. Allerede de nogenlunde sikkert konstaterede minimumstal viser dette. Efter disse skulle der i tiden 1525 til 1774 være nyoprettet 397 hovedgårde, medens 400 har

fået større eller mindre udvidelser. På den anden side er der konstateret nedlæggelse af 377 hovedgårde. Udviklingen gik altså ikke kun i én retning. Imidlertid skal man ikke hefte sig altfor stærkt ved de blotte tal for oprettelser og nedlæggelser, navnlig da ikke ved de sidste. De nedlagte hovedgårde var ofte ganske små, og i andre tilfælde var deres nedlæggelse just udtryk for en koncentration, idet de lagdes under andre hovedgårde, hvorved altså netop stordriftstendensen akcentueredes. Som vist i tabellerne 6 og 7 (s. 166—69) skal der foruden et antal landsbyer med ukendt gårdtal ved hovedgårdsoprettelser og -udvidelser være nedlagt henholdsvis 893 og 1624 bøndergårde. En eftertælling af de — i øvrigt noget vanskeligt forståelige — tabellers enkelttal viser, at de to hovedsummer skulle være hhv. 904 og 1633, vel ikke betydelige fejl, men ret skæmmende, da disse to tabeller danner udgangspunkt for de øvrige. I tabel 7 har endvidere en del kolonner forskubbet sig på en temmelig forstyrrende måde.

De således konstaterede minimumstal for oprettelser, udvidelser og nedlæggelser af hovedgårde samt for nedlæggelser af bøndergårde analyserer forf. derpå i en række tabeller både tidsmæssigt og geografisk, og det er ikke mindst herved, at undersøgelsens mest interessante resultater fremkommer. Man kunne dog have ønsket sig en på visse punkter endnu mere differentieret behandling, navnlig hvad det tidsmæssige angår. De anvendte rent mekaniske 50-års inddelinger tillader vel til en vis grad at fastslå udviklingens hovedetaper, men skærer rigtignok de toppe af udviklingskurven, som måske mere end noget andet kunne have bidraget til forståelse af en række vigtige årsagssammenhænge. Navnlig gælder dette utvivlsomt perioden 1650—1699, hvor udviklingen nåede et højdepunkt, og hvor der sikkert ville være særligt gode muligheder for årsagsanalyser. Af betydelig interesse ville det også have været, om forf. havde sammenstillet sine tal i perioder svarende til de af Fridericia og Henrik Pedersen særligt undersøgte. Rent metodisk havde dette været af stor værdi, ikke mindst da forf. selv (s. 26) opstiller det som et af sine formål at fastslå, om deres tal er for små. Man kan jo nok ved en temmelig møjssommelig sammenligning med forf.s egne tabeller se, at det må de være, men mangelen på kongruens mellem perioderne gør det umuligt at få et eksakt indtryk af forholdene.

Med tillæg dels af de tilfælde, hvor det vides, at bøndergårdsnedlæggelser har fundet sted, men gårdtallene er ukendte, og dels af de nedlæggelser, som må formodes at være sket, uden at kilderne taler derom, eller at forf. har fundet de evt. vidnesbyrd herom, skønner han, at det samlede antal nedlagte bøndergårde for hele perioden 1525 til 1774 må andrage 3000—3500. Imidlertid er en del af de nedlagte hovedgårde på ny blevet til bondejord — forf. anslår, at der heraf må være opstået 6—700 bøndergårde —, og slutresultatet skulle herefter være, at i alt 2400—2900 bøndergårde er blevet opslugt af stordriften, eller rettere af hovedgårdsdriften; thi til egentlig stordrift vil forf. kun regne hovedgårde på over 50 tdr. hartk. hovedgårdstakst. For bøndergodset er der således tale om en reduktion på omkr. 5 %, når man tager sit udgangspunkt i Henrik Pedersens i 1688-matriklen konstaterede 57.433 bøndergårde. For hovedgårdene betød dette i gennemsnit formentlig godt op imod en fordobling af deres areal.

Disse hovedresultater er i sig selv meget talende, men bliver det i endnu højere grad, når man betragter den geografiske fordeling. Hvad der her

navnlig springer i øjnene, er det i og for sig ikke overraskende, at bøndergårdsnedlæggelserne og stordriftens udvikling har været langt stærkere på Sjælland og Lolland-Falster, altså på det gamle vornedskabs område, end i de øvrige landsdele. Ifølge tabellernes minimumstal er således på Sjælland nedlagt ikke mindre end 6,7 % af samtlige bøndergårde eller 7,1 bondegård pr. hovedgård. De faktiske tal er utvivlsomt en del højere.

At forf. har følt sig fristet til at udvide sin undersøgelse til udviklingens årsager og følger, er forståeligt, og afhandlingen rummer på disse felter også adskilligt af stor værdi. De problemer, der knytter sig hertil, er imidlertid så omfattende og komplicerede, at det på forskningens nuværende stade ikke er muligt at nå til afgørende resultater. Ikke mindst på disse områder viser det sig derfor som en åbenbar svaghed ved det foreliggende arbejde, at forf. har villet spænde over så lange tidsrum. Der kommer herved trods mange fine iagttagelser og værdifulde oplysninger noget løst over mange ræsonnementer og dokumentationer, ja endog over definitioner af problemer og begreber. Et eksempel på det sidste er kap. II, 2. afsnit »Hovedgård — sædegård«, hvor man stærkt savner et skel omkr. enevældens indførelse. For nyere tid går det ikke an at betragte hovedgård og sædegård som synonymer. Det spiller som bekendt den dag i dag en rolle i arveretlig henseende, om en hovedgård tillige er sædegård.

Et meget vigtigt problem m. h. t. årsagerne til stordriftens udvikling er forholdet mellem godsejernes indtægter af hovedgårdene og af det underliggende bøndergods. Når hovedgårdene udvidedes med bøndergods og dermed deres afkastning øgedes, skete der samtidig nødvendigvis en nedgang i indtægterne fra bøndergodset. For at inddragelser under hovedgårdsdriften skulle kunne svare sig, måtte altså et lige areal give større udbytte drevet som hovedgårdsjord end som bondebrug — alt set fra godsejerens synspunkt. Der var ved sådanne beregninger mange faktorer at tage i betragtning, og forf. peger på adskillige. Ikke mindst problemerne omkring hoveriet får en god og indgående behandling. Interessant og overbevisende er hans påvisning af hovedgårdenes store styrke frem for bøndergårdene m. h. t. mejeribruget. Langt mindre overbevisende er derimod hans betragtninger over kornavlens (s. 140), hvor han synes tilbøjelig til at tilmåle hovedgårdsdriften forholdsvis langt mindre fordele. Der synes her at være en logisk brist i hans argumentation, idet han — såvidt jeg kan se — blander spørgsmålet om hovedgårdsdriftens fortrin frem for bondebrugets sammen med spørgsmålet om den egentlige stordrifts frem for den almindelige hovedgårdsdrifts. Det er muligt, at foldudbyttet ikke steg med arealets størrelse, ja måske endog p. gr. af ekstensiv drift kunne aftage noget, når visse grænser overskredes, men det afgørende er rigtignok, om udbyttet absolut taget var større med på bøndergodset. Sålænge det var tilfældet, og kornpriserne i øvrigt opfordrede til øget produktion, måtte der heri ligge en latent tilskyndelse til udvidelser, hvor ikke andre faktorer trak den anden vej.

At hovedgårdene virkelig i det store og hele var bøndergårdene overlegne i kornproduktionen, og det gælder både kvantitet, kvalitet og afsætningsvilkår, herom kan der vel næppe være nogensomhelst tvivl, i hvert fald ikke for periodens senere del. Forf. anfører selv (s. 142) en udtalelse fra 1768 af v. Finecke på Dallund, der anslår kornproduktionen på en sædegård på 50 tdr. hartk. til 3—4 gange større end på det tilsvarende areal bøndergods. Lad være at denne vurdering i sit agitatoriske sigte kan være noget overdreven, en kerne af sandhed rummer den nok. Dertil

kommer, at hovedgårdenes korn var af en langt bedre kvalitet end bøndernes. Det var jo netop en af de væsentligste ulemper ved fællesskabet og hoveriet, at de stillede sig i vejen for en rationel kornavl på bøndergodset. Dels kunne høsten ofte ikke foregå til rette tid p. gr. af hoveriet eller hensynet til fællesskabet, således at resultatet ofte blev mere eller mindre fordærvede kornvarer, dels var det umuligt at holde kornet blot nogenlunde rent. De indberetninger, som Rentekammeret i 1778 lod indhente fra godsejerne om midler til at fremskaffe rene kornvarer, der kunne konkurrere på udenlandske markeder, taler deres aldeles klare vidnesbyrd herom, og man tør tro, at netop ønsket om at forbedre kornets kvalitet var stærkt medvirkende til at få udskiftningsbevægelsen i gang. På hovedgårdene havde man formodentlig ganske andre muligheder for at få høsten afviklet i rette tid og ikke mindre for på de store samlede arealer at holde rent korn. A. G. Moltkes besvarelse af 5. dec. 1778 (Rtk. Landv.ktr. Div. sager. 1778—79. Forslag til kornavlens forbedring. RA) udtrykker godt den overvejende anskuelse: »At ved Hovedgaardene kan tilveyebringens saavel reene som gode Korn-Vahre, har Erfarenhed overbeviist mig om. . . . Hvad Bønder-Markerne angaaer, da findes mange Vanskeligheder, førend det vil komme saavit, at deraf kan forventes reenere Korn-Vahre end tilforn. Fælledskabet imellem Bye og Bye og det indbyrdes Fælledskab i een Bye, legger i den Henseende mange Hindringer i Veyen. Bøndernes Agre ligge i Fleng med hverandre, de have Ager om Ager ved hindanden, sa ikkun een Ploug-Fuur adskiller Agrene. Naar een Bonde og imellem gjør sig Umage for at saae reent Sæde-Korn, saa kan dog deraf ey indavles reen Sæd, siden hans Naboe ikke saarer til samme Tiid reen Sæd eller det samme Slags Korn i sin Ager næst ved, eller ikke høster med ham til een Tid; thi den mindste Blæst i Sæde- eller Høste-Tiiden forarsager Sammenblanding.«

Hvad angår betydningen af kornprisernes svingninger, synes forf. ligeledes (s. 144f) at male med lovlig bred pensel, når han nærmest vil tillægge dem samme virkninger for hovedgård og bøndergods. Det er uimodsigeligt, at stigende kornpriser øger indtægten af både hovedgården og, gennem jordebogsindtægterne, af bøndergodset. Men det afgørende ligger i nuancerne. Hvor bliver stigningen størst? Her er et punkt, der ganske tydeligt viser, hvor aldeles nødvendige konkrete og tilbundsgående analyser er, for at problemerne overhovedet lader sig løse. Påvisninger af almindelige tendenser slår ikke til. M. h. t. konjunkturernes betydning er det i øvrigt bemærkelsesværdigt, at forf., hvor talen er om stordriftens udvikling i England (s. 19) og i Nordtyskland og Balticum (s. 22), ikke synes at nære betænkelighed ved at antage kornprisernes stigning som afgørende faktor.

M. h. t. udviklingens følger gælder som m. h. t. dens årsager, at problemerne er for mangfoldige og omfattende til at løses nu og af enkeltmand. Her som der må det siges, at forf. har fremført meget interessant stof og sat mange problemer under debat. Også her kunne der være et og andet at bemærke, men jeg skal indskrænke mig til at pege på et enkelt problem, som utvivlsomt kunne fortjene mere opmærksomhed, end forf. har tildelt det. Jeg tænker på vandringerne til byerne. Det hedder s. 241, at »Bgds-nedlæggelserne (disse skrækkelige forkortelser, lad dem ikke danne skole!) skabte ikke noget direkte socialt problem. Det var ikke sådan, at bønderne fra de nedlagte gde i flokkevis strejffede hjemløse rundt eller arbejdsløse måtte søge til købstæderne.« Her har forf. igen den altfor

brede pensel i brug. Det er jo klart, at nedlæggelse af måske højst 20—30 gårde på et år ikke, betragtet som et isoleret fænomen, har kunnet skabe akutte sociale kriser af større omfang, men det er her unægtelig de indirekte og langsigtede virkninger, der vejer. Indvandringen til byerne har jeg i øvrigt intet kendskab til, men dette problem er rejst af andre så kategorisk, at det næppe kan være rimeligt at afvise det uden nærmere dokumentation, som forf. her gør. Det er dog påfaldende, at han selv kan citere Samuel Gottfried Meyers plan til hoveriets afskaffelse (s. 230) og dennes bemærkning om, at mange tusinde bønder var søgt til købstæderne, især til København, uden at blive betænkelig. Besynderligt også, at han slet ikke synes at kende Albert Olsens afhandling »Bybefolkningen i Danmark paa Merkantilismens Tid«, hvor denne (s. 6) udtaler følgende: »Foruden en Tilgang af et relativt kapitalstærkt og faglært kvalificeret Fremmedelement fik Byerne en stærk Tilvækst af Landboere, der søgte ind til Byerne under Tryk af den Omlægning, som fandt Sted paa Landet. Overgangen til Stordrift og Hovedgaardsdrift gik ud over Bønderne, hvis Gaarde blev mageskiftede for at skaffe Plads for Hovedgaardene. . . . Den enorme Tilgang fra Land til By kan vi kontrollere for en Del af de større jyske Byers Vedkommende, men ikke for de sjællandske.« Om Albert Olsen har ret eller ikke — det må forekomme som en mangel ved en specialundersøgelse over stordriftens udvikling i Danmark, der overhovedet går ind på problemerne om dens følger, at den ikke tager hans synspunkter under overvejelse.

Kan der således end være mangt og meget at indvende mod Gunnar Olsens afhandling — og det negative må jo desværre ifølge sagens natur altid komme til at indtage en uforholdsmæssig plads i en recension — bør det dog ingenlunde kunne fordunkle indtrykket af et overordentlig væsentligt bidrag til dansk landbohistorisk forskning. De fleste anker kan i virkeligheden føres tilbage til, at han har villet yde mere, end der med nogen rimelighed kunne forlanges. Driften er derved blevet noget ekstensiv.

Jens Holmgaard.

Havekunst

Johannes Tholle: Haveanlæggene og gartnerne ved Frederiksborg Slot. Havebrugets Forskningsfond. 1958. 102 sider.

Bogen vil give en dokumenteret, mere omfattende skildring af haven gennem tiderne med væsentlige træk af gartnerlivet og gartneres personalhistorie (s. 5). Gennem citater og referater af et righoldigt, i vidt omfang utrykt, kildemateriale berettes om udviklingen af de forskellige haveanlæg omkring Frederiksborg. Man følger indkøb af urter og træer, anlæg af nytte- og prydhaver og byggeri i tilknytning hertil, havernes produktion og administrative forhold. Det kræver et grundigt lokalkendskab at følge forf., der næsten aldrig angiver, hvilke lokaliteter de mange og skiftende betegnelser dækker, ja, topografiske bestemmelser, som ansete forskere med megen flid har foretaget, omtales ikke. Kriegers haveanlæg indtager, som naturligt er, en dominerende plads i fremstillingen; man bemærker omtalen (s. 22) af en hidtil upåagtet plan, desværre ikke gengivet, som er udarbejdet 1718 af H. H. Scheel. Der stilles imidlertid ikke spørgsmål til materialet; et vigtigt punkt som buxbomhækkenes ukendte alder affærdiges i en lakonisk fodnote (s. 64). Man savner lidt

orientering om de områder, der for en tid lå under anden administration, især Dyrehaven og Indelukket i 18. og første del af 19. årh.; det er lidt flot, at udgravningen af badstuedammen ikke omtales. Litteraturhenvisningerne lader meget tilbage at ønske, registre mangler, end ikke en indholdsfortegnelse findes. Bogen er rigt illustreret, men gengivelsen er alt for ofte unødigt ringe, og anvendelsen af billederne forvirrende; i flere tilfælde modsiger teksten og illustrationerne hinanden. De moderne rekonstruktionsforslag, der gengives s. 29 og 91, er morsomme og interessante.

Povl Eller.

Arbejdermiljø

Björn Hallerdt: Leva i brukssamhälle. En studie över sociala relationer vid Surahammars bruk 1845—1920. Svenskt liv och arbete nr. 22. Nordiska Museet. Stockholm 1957. 236 s.

Edvard Bull: Arbejdermiljø under det industrielle gjenembrudd. Tre norske industristrøk. Utgitt av Norsk Folkemuseum. Universitetsforlaget. Oslo 1958. 412 s.

Björn Hallerdt's bog er en studie over et enkelt västmanlandsk industrisamfund med kapitler om virksomhedens ydre udvikling, arbejdet i jernværket (arbejdsbeskrivelser, arbejdstiden og aflønning, rekruttering og fordeling af arbejdskraft), bolig og husholdning, familien og samværet i hjemmene, selskabs- og foreningsliv, virksomheden og dens omland, befolkningsudvikling og social lagdeling, samfundsbilledets forandringer. Edvard Bull behandler derimod tre træindustriområder i Østfold fylke. Hver enkelt af hans tre miljøbeskrivelser er bygget op over tre problemkomplekser: Rekrutteringen af arbejderklassen; arbejderens levestandard; arbejderne som social gruppe og deres forhold til andre grupper, individer og institutioner. For begge bøger er det vigtigste kildestof levnedsskildringer, som er indkommet henholdsvis ved Nordiska Museets arbejderundersøgelser og Norsk Folkemuseums afdeling for arbejderminder. Dette materiale sammenholdes med den viden, der kan udledes af arkivalske og trykte kilder. Begge bøger giver en levende og rigt nuanceret skildring, som ikke kunne have været grundet på gængst historisk kildestof alene. Bøgerne er dog såre forskellige, Hallerdt's præget af svensk folkelivsforskningens problemstilling, Bulls af solid historisk skoling, der også viser sig i interessen for politiske forhold. Man må prise Bull for, at der er blevet plads til både i det indledende og afsluttende kapitel at give bidrag til en vurdering af arbejderminder som historisk kilde. Først og fremmest glæder man sig over, at arbejderundersøgelserne ved Nordiska Museet og Norsk Folkemuseum nu er nået ud over det rent indsamlede og beskrivende men ganske vist såre produktive stade (se tidl. anm. i F. og N. XIX, 223 ff.) og nu befinder sig på et analyserende og ræsonnerende stadium.

Peter Michelsen.

Livet på Shetland

Gordon Donaldson: Shetland Life under Earl Patrick. Oliver and Boyd. Edinburgh 1958. 150 s.

Hovedsagelig på grundlag af en tingbog for 1602—04, tidligere udgivet af forfatteren, tegner bogen et detaljeret billede af shetlandsk kultur ved

begyndelsen af 1600-årene. Stoffet suppleres fra få andre kilder som en lidt senere tingbog, nogle dødsboopgørelser og fæstefortegnelser. Mange ældre forhold belyses med eksempler fra forfatterens solide viden om livet på øerne i mands minde. Bogen skal her nævnes, fordi den viser, hvor meget kulturhistorie der kan komme ud af en tingbog, og fordi dens skildring af kulturen på Shetland på et tidspunkt, da det nordiske endnu ikke var ganske fortrængt af det skotske, er af største betydning for det kulturhistoriske studium af livet på Færøerne, hvorfra der nu også foreligger en tingbogsudgave (jf. F. og N. XIX, 337 f.).

Peter Michelsen.

Atlas över svensk folkkultur

Atlas över svensk folkkultur. Atlas of Swedish Folk Culture. I. Materiell och social kultur. Utgiven av Kungl. Gustav Adolfs Akademien under redaktion av *Sigurd Erixon*. Bokförlaget Niloé, Uddevalla. 1957. 62 s.

I følge den plan for atlassets udarbejdelse, der blev vedtaget i 1937, skal værket bestå af fire dele, hvoraf de tre endnu ikke færdige skal omhandle folklore, folkemål og stednavne. Det er således et stort anlagt atlas, men de enkelte dele udgør i virkeligheden selvstændige publikationer med egen redaktion.

I et forord redegør Sigurd Erixon for de omfattende forarbejder. I den oprindelige plan gik man ud fra, at det nødvendige kildemateriale stort set var for hånden, dels i form af genstande i de mange museer, dels i form af billeder og optegnelser i Nordiska Museets arkiv og i dets Etnologiska Undersökning, i Landsmåls- og Folkminnesarkivet i Uppsala og i Folkklivsarkivet vid Lunds Universitet, men det viste sig snart, at dette materiale ikke dækkede hele landet med ensartede oplysninger og i det hele taget ikke indeholdt tilstrækkelig mange enkeltheder, hvorfor den energiske redaktør satte en storstilet indsamling i gang. Denne blev fra 1940 koncentreret i Institutet för Folkklivsforskning, der har udsendt mere end 140 spørgeblade jævnsides med de ældre institutioners indsamlingsarbejde. Dertil kommer, at der i udstrakt grad er udsendt videnskabeligt uddannede optegnere for blandt andet at fremskaffe et stof til supplement og kontrol af spørgelistematerialet. Når man betænker, hvilket arbejde det har været at registrere samlingerne i museerne (der er nu mere end 1000 hjemstavns-museer i Sverige) og at udskrive oplysninger fra de mange tusinde optegnelser, forstår man, at der er investeret adskillige millioner i dette kortlægningsarbejde, men selvfølgelig er det foreliggende atlas kun den mindre, synlige del af det uvurderlige materiale, som herved er sikret eftertiden. I virkeligheden er en betydelig del af den litteratur, som i de sidste tyve år er udkommet om svensk folkeliv på en eller anden måde udløber af atlasarbejdet, og gennem talrige artikler i samlingsværket Svenska Kulturbilder og i tidsskriftet Folk-Liv har man kunnet følge, hvorledes arbejdet skred frem, og så tidligt som i 1945 kunne Sigurd Erixon udgive en lille, men stærkt koncentreret bog: Svenska Kulturgränser och Kulturprovinser, hvori der er trukket stregrænser for en snes kulturelementer.

Det har derfor ikke manglet på forhåndsinteresse for den foreliggende del af atlasset, og af flere grunde har man haft grund til at stille store for-

ventninger. For det første er Sverige ved sin beliggenhed og natur et etnologisk interessant studieobjekt, fordi landet med den lange udstrækning fra syd til nord i Europas udkant indeholder kulturelementer af vidt forskellig alder og tilpasset vidt forskellige geografiske miljøer, fra den sydsånske slette, der har nær forbindelse med det mellemeuropæiske slette-land, hvor nye kulturelementer ret hurtigt har kunnet brede sig, og til Lapmarkerne, hvor en gammel fangst- og nomadekultur stadig har livsbetingelser. Derfor har man også uden for landets grænser været interesseret i en grundig kortlægning af svensk folkelig kultur. Men hertil kommer, at studiet af den hjemlige kultur i Sverige har haft en blomstring som vel i intet andet europæisk land, og redaktøren af det foreliggende bind har i en årrække været en central figur i dette forskningsarbejde.

Sigurd Erixon har i flere afhandlinger om etnologiens metode fremhævet, at hvert kulturelement må fastlægges med hensyn til de tre dimensioner rum, tid og socialt lag. Rummet omfatter i dette atlas Sverige. Kun i visse tilfælde er der vist udbredelsen af de samme eller beslægtede elementer i Finland, og i to tilfælde i Estland. Norge og Danmark er ligesom det øvrige Europa kun berørt i teksten, der ledsager kortene. Tiden er perioden 1850 til 1900. Fra det tidsrum har man kunnet samle mundtlig tradition, og det, som man i dette atlas har villet belyse, er kulturen før industrialiseringens omlægninger, men i indledningen betones det, at det må være en kommende opgave at belyse den nyere tids omdannelser kartografisk. Med hensyn til bygningskulturen har man dog medtaget træk, der går helt tilbage til middelalderen, men som endnu var bevaret i den behandlede periode, selvom kulturelementet ikke længere var produktivt. Den tredje dimension er bondestanden i dens forskellige afskygninger. Herved får atlaset den vigtige begrænsning, at såvel de højere stænders som bybefolkningens kultur falder bort, ligesom den lappiske fangst- og rensdyrnomadekultur er forbigået. I Sigurd Erixons inspirerende bog *Svenskt Folkliv* fra 1938 optages en trediedel af sidetallet af de fire kapitler: Aldersklasser och ynglingalag, Äktenskap och giftermål, Familj, Släkt, men i atlaset er det trods titlen kun på ganske få kort, at sociale eller samfundsmæssige foreteelser får udtryk, og det er vel en af grundene til, at atlaset forekommer at give et lidt ensidigt billede af svensk bondekulturs variationer, men måske vil den del af kulturen, som er overladt til folkemindeforskerne, udfylde dette savn. Iøvrigt er det tydeligt, at værkets formål er at belyse de kulturelle skel, hvorimod man ikke har forsøgt at belyse bondens tilværelse kartografisk. F. eks. omtales ofte den rolle, som fæbodsvandringer, foderbjærgning i fjerne udmarker og fiskeri langt borte fra hjemmet har spillet for Nordsveriges kulturtype i modsætning til Sydsåns bofaste bonde, men man har ikke vist eksempler på de to bondetypers virksomhedsområde, og et så vigtigt fænomen som dalkarlenes årlige arbejdsvandringer illustreres kun ved den særlige plejlform, hvis udbredelse forklares som en følge af disse årlige vandringer.

Atlaset er bygget op på den overskuelige måde, at hvert sidepar udgør en enhed. På siden til venstre optages de tre af fire spalter af et hovedkort, medens resten af sideparrets fem spalter er udfyldt med tekst og mindre bikort. På hvert kort kan der forekomme op til 23 forskellige signaturer i to farver, hvilket trods atlassets store format er vel meget, især da signaturerne ikke alle er udformet helt så pædagogisk, som det nok kunne have

været tilfældet. Derimod har man løst problemet med signaturforklaringerne på en forbilledlig måde, idet der er anbragt en nydelig tegning ud for hver signatur, hvor der er tale om genstande — og det er der i de fleste tilfælde. Alligevel savner man i flere tilfælde illustrationer i teksten, dette gælder således artiklen om leskafterne, men noget sådant har der ikke været plads til, og det tekstbind, som oprindeligt var planlagt, er der ikke blevet råd til. Iøvrigt har det store format og de to farver den ulempe, at det er meget vanskeligt at gengive et kort i en almindelig bog.

På det første hovedkort er afsat de 1050 skrevne landsbyvedtægter fra 1580 og til slutningen af 1800'årene, som er bevaret, hvorved det viser sig, at vedtægternes hovedudbredelsesområde mod nord afgrænses af en linie omtrent fra Götaelvens udløb og mod nordøst til Dalelvens udløb. Denne grænse skal vi senere vende tilbage til.

På det samme kort har man afsat beliggenheden af de såkaldte kirkesteder, hvorved forstås samlinger af stalde og overnatningshuse omkring kirkerne i det spredt bebyggede Nordsverige. Her fandtes bebyggelser på mere end tusind huse, som stod tomme det meste af året, men hvor folk samledes ved kirkehøjtiderne og på ting- og markedsdage.

Et bikort viser udbredelsen af periodisk anvendte fiskelejer. I den behandlede periode fandtes sådanne sæsonfiskepladser på Öland og Gotland og videre nordpå fra skærgården nordøst for Gotland og langs kysten ved den Botniske bugt, hvor der ofte findes et kapel i fiskelejerne, således som det også kunne være tilfældet ved de middelalderlige, danske sæsonfiskepladser, hvor landbefolkningen strømmede til for at deltage i det kortvarige fiskeri, der dels var baseret på eksport, dels på hjemligt forbrug i fastetiden. Efter reformationen bortfaldt med det synkende forbrug af fisk baggrunden for storfiskeriet i det sydlige Skandinavien, men i de nordlige egne, hvor landbruget ikke rummede så store muligheder, var der helt op til nutiden behov for et stort hjemligt forbrug af konserveret fisk, saltet, tørret eller syrnet, hvor salt var for kostbar en vare. Også dette fænomen, at ældre danske foreteelser kan genfindes i nyere tid i den nordlige del af Sverige, kommer igen adskillige gange i atlasset.

De følgende tre hovedkort er helliget forskellige redskaber til agerens tilberedning. Især arderne får en udførlig behandling, medens plove slet ikke er omtalt, men man må stadig huske, at udvalget af behandlede kulturelementer er meget lille i forhold til det samlede antal. Et udmærket supplement til atlasset har man imidlertid i Sigurd Erixons afsnit i de bind af Nordisk Kultur, som handler om teknisk kultur og om bygningskultur, hvor man tillige finder en udførligere beskrivelse af en hel del af de kortlagte elementer, end der er plads til i atlasset, medens man til gengæld savner udbredelseskortene i Nordisk Kultur, og her har man lejlighed til at konstatere, hvor meget mere et kortbillede giver end selv en omhyggelig beskrivelse af et udbredelsesforhold. Hvor stor vægt Sigurd Erixon iøvrigt lægger på de lokale ardformer, kan man se af en enkelt ytring i Nordisk Kultur (bd. 13, s. 119), hvor der tales om hjælpbillerne på de danske jernalderarder: »Traditions­mässigt kunde rent av ett primitivare stadium bevarats inom bondekulturen än det, som representeras av de mera komplicerade och tekniskt mera fullgångna årdren från tiden omkring 500 f. Kr. Före dem måste ligga en tämligen lång utveckling. Om denna försiggått på nordiskt område eller ej, må här lämnas osagt«. Det er uægtelig store forventninger at stille til et nutidigt materiale, især når

der sagligt er rig mulighed for forenkling eller tilpasning til grovere arbejde. Iøvrigt synes teorierne i atlasset at være mere afdæmpede end i de foreløbige artikler, men atlasset er jo også et værk, som helst skal kunne blive stående i mange år uden at blive forældet.

På det femte hovedkort er der afsat 23 forskellige former for beholdere til at holde såkornet i under såningen, og på bikort er der vist en række kulturelementer, som har en indbyrdes sammenhæng. Man ser, hvor det har været fast skik, at kvinderne besørgede tilsåningen, hvilket ellers er et typisk mandsarbejde, der her i landet altid var husbondens, selv om denne ellers ikke deltog i markarbejdet. Fra Jämtland og Medelpad og nordpå var det imidlertid kvindearbejde, hvilket Sigurd Erixon tolker som et minde fra den tid, da mændene i det nordlige Skandinavien var optaget af forskellige bierhverv til landbruget. Endvidere vises sydgrænsen for sæterbruget og for brugen af mælk, der er konserveret med urten *Pinguicula vulgaris*, således at mælken kunne lagres, »varigenom den fyllde ett viktigt behov hos lantbefolkningen i övre Sverige med dess mycket rörliga livsföring och långperiodiska bortovaro från hemmen — —». Sydgrænsen for brug af denne konserverede mælk går fra Stockholm til Göteborg, medens sæterbrugets sydgrænse har et parallelt, men lidt nordligere forløb. Blader man atlasset igennem, finder man et betydeligt antal kulturgrænser, der løber som et knippe fra sydvest til nordøst. At et vigtigt kulturskel ikke viser sig ved en enkelt grænselinie, men ved et helt bundt af enkeltlinier, er et velkendt fænomen, som man blandt andet har søgt at vise i det polske etnologiske atlas, som er under udgivelse. Det dybe kulturskel ved linien fra Götaelvens udløb til Dalelvens udløb hænger sammen med den allerede berørte forskel i erhvervsformen, idet den nordsvenske bonde måtte udnytte et langt større område end den mellemsvenske, der indtog en mellemstilling mellem den nordsvenske og den stærkt bofaste sydsvenske (skånske) bonde. Næsten hele året rundt måtte medlemmer af husstanden i en nordsvensk gård være på farten. Om foråret skulle kreaturerne således føres til sæterens fjerne græsgange, og snart begyndte det arbejde med at bjerge hø i ofte fjerne enge og moser, der med afbrydelser varede til efterårets komme, og når vinteren meldte sig med slædeføre, var tiden inde til at føre afgrøderne hjem. Jagt og fældfangst, fiskeri i fjeldsoer, elve eller havet, lange handelsrejser og skovarbejde fordelte sig ligeledes over de forskellige årstider.

Sigurd Erixon mener, at den nordsvenske gård er helt lukket i firkant for at være vanskeligt tilgængelig i de perioder, da den stod tom, og han påviser, hvorledes forrådshuse på pæle, som er karakteristiske for området, genfindes i egne med en mobil levevis. Undersøgelser har imidlertid vist, at det ikke blot drejer sig om et skel i erhverv og bolig. Også når det drejer sig om samfundsmæssige foreteelser og åndeligt kulturgods kommer grænsen frem. Nord for denne optrådte således det udprægede natterfieri, dvs. at bygdens unge mænd kom i kontakt med de unge piger ved i flok og følge at besøge pigerne lørdag nat i tugt og ære efter ganske bestemte regler.

I dette år har vi tillige grund til at mindes, at de omtalte forhold har haft konsekvenser også for vort lands historie, idet befolkningen nord for den beskrevne grænse gennem deres levevis var uddannet til militærlivet så effektivt som nogen moderne soldat. At kunne skyde og bruge et bjørnespyd var en livsbetingelse. Bonden var vant til lange ture til hest, til føds

og på ski. At ligge ude og sove under åben himmel ved et bål var noget selvfølgeligt for ham, og det voldte ham ikke vanskelighed at tilberede de medbragte madvarer over ilden. Det er derfor ikke mærkeligt, at den svenske konge var i stand til at skabe helt andre militære traditioner i sin hær end kongen over de danske slettebønder, for hvem tanken om sådanne strabadser var vederstyggelig, og hvad der gælder Nordsverige, er også tilfældet i store dele af Norge og andre dele af Europa, hvor naturforholdene betingede en agerbrugstype med hovedvægt på sæterbrug eller transhumance som i det alpine område, Skotland og dele af Spanien og Balkan, der har afgivet soldater til en betydelig del af Europas krige.

Af det foregående fremgår det, at kulturskellet i Sverige er delvis geografisk betinget, men dette betyder ikke, at skellet altid har ligget fast. Flere forhold tyder således på en langsom forskydning mod nord, og går man tilbage til tidlig middelalder kan der ikke have været så stor en forskel mellem den bofaste slettebonde og den nordsvenske skovbonde som senere i tiden. Jo tættere landsbyerne kom til at ligge, og jo mere skoven og vildtbestanden svandt ind, des mere indskrænket blev slettebondens virksomhedsområde, og hver gang et jagtområde blev forbeholdt herremanden, sank den almindelige bondes våbenfærdighed, ligesom ophøret af de periodiske fiskerier betød, at en stor del af den kystnære befolkning blev uvant med sejlad, hvilket har haft såvel militære som handelsmæssige (og derved også kulturelle) konsekvenser. Slettebondens verden blev stadig mindre.

Det sjette hovedkort angiver udbredelsen af de forskellige typer leskafter, der som bekendt kan have mange former. Selv i vort lille land optræder der fire hovedtyper, der alle genfindes i Sverige. Mærkeligt nok har man ikke kortlagt de redepinde, som i hvert fald i dele af Sverige påsattes under kornhøsten, og deres eksistens nævnes end ikke i teksten. Forskydninger inden for den behandlede periode er ikke medtaget i dette atlas. Når man ikke har taget denne side med, der ellers tillægges stor betydning i andre landes etnologiske kortlægning, skyldes det næppe, at det ville kræve betydelig flere kort, og at museumsgenstande ikke er velegnede som kilde hertil, idet deres brug som regel er dårligt tidsfæstet, men man har formodentlig villet overlade denne opgave til et atlas, der skal vise den nyere tids forskydninger. På kortet over leskafterne er den type, som er den ekspansive, dog markeret med afvigende farve, således at det træder tydeligt frem, at de ældre former især har holdt sig dels i de nordligere dele af landet, dels i Skåne. Dette forhold kommer igen i en række tilfælde, og det viser, hvorledes de gamle danske provinser hurtigt optog en række nye kulturelementer i den senere middelalder og renaissance, og disse elementer har man holdt fast ved, således at landskaberne fra at have et moderne præg gik over til på flere områder at være et reliktområde. Iøvrigt viser kortet på samme dobbeltside over riveformerne, at Öland og Gotland følger Skåne og Blekinge.

Næste dobbeltside belyser de mange metoder, hvorved kornet sattes til vejring, efter at det var høstet, og på den følgende vises de forskellige plejltyper på et kort, der vel nok er atlassets eleganteste. Mon ikke alle sverigesrejsende har undret sig over de mange og mærkelige brødder, som kan købes rundt om i landet. På det niende hovedkort får man en oversigt over de 23 typer hverdagsbrød. Også her træder fællesskabet mellem Danmark og Skåne, Halland og Blekinge samt Öland og Gotland tyde-

ligt frem, ligesom grænsen fra Götaelvens munding til Dalelvens udløb viser sig. Syd herfor er det gærede brød enerådende, medens det ugærede tyndbrød, der kan holde sig i lange tider, er dominerende som hverdagsbrød nord for linien. Iøvrigt er de tre sidste kort resultatet af tre store bøger skrevet af henholdsvis Eerik Laid, Dag Trotzig og Åke Campbell.

Næste kort belyser brugen af heste og okser som trækdyr — de sidste hører selvfølgelig til syd for det store kulturskel — medens hovedkort 15 viser udbredelsen af løbbinding af halm og fletning af birkebark. Den første er som bekendt en af de ældgamle husflidsgrene, som endnu ikke er helt uddød her i landet, idet de smukke halmarbejder nu indgår i vor kunstindustri. Kortet viser tydeligt, at løbbindingen i Sverige er snævert begrænset til Bohus len, Halland, Skåne, Blekinge og Öland. En lige så karakteristisk udbredelse har barkfletningen, idet den afspejler de områder, hvor finske kolonister slog sig ned i 1500- og 1600årene. I Värmlands skovegne kan man endnu hist og her høre finsk, og en række kulturelementer, hvoraf nogle er kortlagt, vidner om indvandringen, medens andre udbredelsesforhold er et resultat af den livlige forbindelse tværs over den Botniske bugt, som har ført adskillige kulturelementer fra Sverige til Finland, men også fra Finland til Sverige, og det er især dette forhold, man har stræbt efter at belyse i det foreliggende atlas, medens vandringerne af kulturelementer den anden vej vil blive behandlet i det finske atlas, som er under udarbejdelse. Iøvrigt er der også eksempler på, at samme kulturelement findes isoleret både i Finland og Nordsverige, uden at der er nogen direkte forbindelse, idet der er tale om reliktføremønstre af et tidligere almindeligt udbredt fænomen.

Hovedkort 12 viser fordelingen af redskaber anvendt til hørrens tilberedning, og på et par bikort vises udbredelsen af forskellige vævninger til stuens udsmykning, der er knyttet til en bygningstype, som benævnes högloftsstuga, som fandtes i det nordøstlige Skåne, det sydlige Småland og Blekinge. Her har gamle traditioner haft betingelse for at holde sig helt op til nyere tid, da hemslöjdsbevægelsen satte ind. Svensk vævning har som bekendt haft en betydelig indflydelse på nyere dansk vævning, men det er for en del gamle danske traditioner, som slår tilbage i fornyet form. Iøvrigt er de bierhverv, som knytter sig til landbruget i ældre tid, kun sparsomt repræsenteret i atlasset. Således er hverken fiskeri, fangst med fælder og snarer eller jagt taget op til særskilt behandling, og folkekunsten må nøjes med enkelte kort i forbindelse med bygningskulturen, der optager den sidste halvdel af bogen, og som i ganske særlig grad har haft redaktørens interesse. En stor del af materialet er fremskaffet på de feltundersøgelser, som Sigurd Erixon har ledet. Det er da også et rigt varieret billede, som her gives af de svenske gårde fra Sydsåns bindingsværkslanger over Mellesveriges bullhuse til Nordsveriges blokhuse, fra fast bundne stråtage i det sydligere Sverige over Mellesveriges løst oplagte stråtage til Nordsveriges trætage. Alle de forskellige fænomener er vist gennem stikprøver, men dog på en sådan måde, at atlasset er et fortrinligt middel for den, som før eller under en rejse i nabolandet ønsker at skaffe sig lidt overblik over den kulturelle mangfoldighed, som stadig er at iagttage på Sveriges landsbygd.

Om formålet med atlasset siger redaktøren i indledningen: »En utbredningskarta uppfattas här i första hand som ett medel att i ythänseende åskådliggöra ett bestämt kunskapsstoffs geografiska omfattning och

fördelning. Genom materialets detaljerade lokalfixering markeras därvid dess samhörighet med vissa natur- och bebyggelsemiljöer. Utbredningskartan innebär närmast en metod att magasinera ett hopat vetenskapligt material, som man annars skulle ha svårt att överblicka. « Längere fremme fortsættes: »För den speciella vetenskapliga uppgift, som denna atlas skall tjäna, utgör en dylik mer eller mindre mekanisk materialmagasinering blott en förberedelse. Med eller utan färdiga kartor av detta slag har det gällt att fixera, vilka regionala motsättningar som existerade under 1800-t. senare hälft och att på grund av sådana gränser söka urskilja sammanhängande utbredningsområden och splittrade förekomster. Sådana differenser kunna i gynnsamma fall ge etnologen klarhet om respektive objekts territoriella utvecklingshistoria och i vissa fall bli till hjälp för mera allsidiga analyser av de framkomna utbredningsområdenas inre karaktär».

En kortlægning er således ikke i sig selv et endeligt mål, men den er et vigtigt middel, og med denne samling af detaljerede kort har svensk etnologi givet et fint stykke værktøj til brug i den videre udforskning af Europas kultur. Endnu nyttigere vil det imidlertid blive, når det suppleres med tilsvarende fra andre lande. Således savner man under læsningen af det foreliggende atlas ofte norske kort, idet statsgrænsen mellem Sverige og Norge i ringe grad fremtræder som et kulturelt skel, måske endog i ringere grad end den tidligere grænse mellem Danmark og Sverige. En bearbejdning og publicering af det materiale, som allerede er indsamlet af henholdsvis Norsk Etnologisk Gransking og Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser vil vise det.

Ole Højrup.

Dansk kulturhistorisk Museumsforenings årsmøde i Ystad den 28.-29. august 1958

Mødet begyndte torsdag den 28. august kl. 20 på hotel Continental. Her holdt professor, fil. dr. *Sigfrid Svensson*, Lund, et foredrag om »Genstande og optegnelser«. Foredraget var ledsaget af lysbilleder og belyste på inciterende måde, hvorledes den etnologiske forskning drives i Sverige, og hvilken betydning optegnelsesarbejdet har for den rette forståelse af museumstingene. Ved det efterfølgende kaffebord fortalte museumsforstander *H. P. Hansen*, Herning, og tandlæge *Holger Friis*, Hjørring, morsomme oplevelser fra deres første tid som museumsledere.

Repræsentantskabsmødet indledtes den følgende dag kl. 9 med, at formanden, museumsdirektør *Svend Larsen*, Odense, bød gæster og repræsentanter velkommen. Han udtalte derefter følgende mindeord: »Siden sidste årsmøde har den danske museumsverden mistet en række af sine mænd. Døden har gjort sin høst blandt både ældre og yngre kolleger, som vi var glade for at se i vor kreds. I Thisted virkede viceskoleinspektør *P. L. Hald* i en menneskealder for sit museum. Med utrættelig energi arbejdede han på at øge sine samlinger og skaffe velegnede lokaler dertil. Hans interesser samledes navnlig om den forhistoriske tid. Egnen opfordrede jo til det, og det var en oplevelse at besøge ham og gennemgå samlingerne med ham. I nær kontakt med Nationalmuseet udførte han et forbilledligt arbejde indenfor de givne rammer. Østvendssyssel Museum i Sæby har også mistet sin mangeårige leder, redaktør *P. C. Pedersen*, der trofast arbejdede på at forbedre sit museums forhold. I Esbjerg har der i de seneste år været udført et stort arbejde for at skabe et museum, som dels skulle belyse vesterhavsfiskeriets historie, dels egnens almindelige kulturhistorie. Foretningsfører *Tobias Tobiassen Kragelund* var som formand sjælen i dette arbejde. Med klog udnyttelse af de til rådighed stående midler satte han skub i indsamlingsarbejdet og i bestræbelserne for at skaffe museet en velegnet bygning. Han har en væsentlig del af æren for, at museumsarbejdet i Esbjerg kom i gang, og resultater blev opnået. Kontorchef *P. Lerche-Thomsen*, der i en årrække har ledet vort ældste lokalmuseum, »Den antikvariske Samling« i Ribe, døde midt under arbejdet med at planlægge festlighederne i anledning af 100-året for museets oprettelse. Disse planer omfattede også en hårdt tiltrængt udvidelse af museets lokaler og en nyordning af samlingerne. Stadsskoleinspektør *Johannes Høirup* var en flittig deltager i vor møder. I de mange år, han havde sit virke i Nyborg, var han levende optaget af historisk forskning. Han virkede energisk for indsamling af materiale til »Mads Lerches Gaard«, og endnu virksomere var han, når det gjaldt at henlede offentlighedens opmærksomhed på Nyborg slot. Man kan vel sige, at han var mere turistforeningsmand end museumsmand, men han var utrættelig, når det gjaldt at skaffe midler til sit museum, og da den nye museumslov skulle søges gennemført, var han en meget værdi-

fuld støtte. I de senere år har der været arbejdet for etablering af et museum i Ringe. Forstrelser *H. M. Henriksen* var initiativtageren og sigtede vel først og fremmest mod at skabe en samling, der kunne tjene undervisningsarbejdet. Han opnåede at se samlingerne anbragt i egen bygning og fulgte til det sidste museets forhold med interesse. Kort før han skulle falde for aldersgrænsen døde konservator *Peter Linde*, Nationalmuseet. Få kendte som han det gamle København; han var en utrættelig forsker og en fin stilist. Dybt tragisk er det, at også to af Nationalmuseets yngre medarbejdere er gået bort i løbet af de sidste måneder. Først museumsinspektør *Svend Jespersen*, der var leder af Nationalmuseets bondegårdsundersøgelser; en mand, der gik sine egne veje, men som foretog dybtgående undersøgelser, hvis resultater man så hen til med forventning. Dernæst museumsinspektør, arkitekt *C. G. Schultz*, hvis undersøgelser af middelalderlige befæstningsanlæg og kirkearkitektur vidnede om en sjælden evne til at gøre iagttagelser. Samtidig havde han en sjælden kombinationsevne, og mange problemer blev af ham sat i nyt lys. Kun få af hans undersøgelser blev publicerede, han kunne aldrig få grundlaget solidt nok. Også han var en ener, men vi, der kom til at kende ham, kom også til at sætte stor pris på ham og havde håbet, at en længere livsbane måtte blive ham beskåret. På de fleste danske museumsfolk virkede det stærkt at erfare museumsinspektør *Hugo Matthiessens* død. Selv om han havde taget sin afsked, færdedes han stadig på rejser rundt i landet, lige frisk, lige biddsk i sin form, men bag denne form en sjælden varme og skønhedssans. Hans forfatterskab var helstøbt; han havde fundet den emnekreds, der egnede sig for hans pen og hans sind. Hans bøger kom med ganske præcise mellemrum, næsten alle i samme udstyr og til det sidste præget af den glød, der gav hans skildringer farve, som kun få danske historikere har evnet det, — en mand, der var bærer af de bedste af Nationalmuseets traditioner fra en svunden tid, en mand, der var godt at møde, og som vi savner meget. Vi vil ære og bevare mindet om disse mænd i taknemmelighed.«

Ved navneopråb var følgende museer repræsenteret: Nationalmuseets 3. afd., Rosenborg, Tøjhusmuseet, Handels- og Søfartsmuseet, Helsingør Bymuseum, Frederiksborg og museerne i Frederiksværk, Gilleleje, Hørsholm, Espergærde, Roskilde, St. Magleby, Holbæk, Kalundborg, Næstved, Vordingborg, Rønne, Mariibo, Odense, Bogen, Hjørring, Frederikshavn, Try, Nykøbing M., Ålborg, Mariager, Grenå, Ebeltoft, Horsens, Silkeborg, Odder, Kolding, Herning, Ribe, Esbjerg, Sønderborg og Søllerød.

Efter at landsarkivar *Johan Hvidtfeldt*, Viborg, var valgt til dirigent, aflagde *formanden* følgende årsberetning: »Blandt den snart lange række af årsmøder, som vor forening har afholdt, må dette få en særlig karakter, som præges af, at folketinget den 3. juni vedtog *den nye museumslov*. År efter år har man diskuteret, hvorledes der kunne skabes et bedre økonomisk grundlag for de kulturhistoriske lokalmuseer. Der har været tider, hvor man mente, at målet var i sigte, og umiddelbart efter blev forhåbningerne gjort til skamme, fordi almene økonomiske og politiske vanskeligheder tårnede sig op.

Bestyrelsen har haft lejlighed til at følge og deltage i de seneste forhandlinger. Endnu på det foregående årsmøde havde vi ikke vished for, at forslaget ville blive forelagt i folketinget; først i løbet af efteråret blev det stillet i udsigt, at regeringen ville søge det gennemført. Den 6. marts fremsatte undervisningsministeren lovforslaget i folketinget, og en uge senere kom det til første behandling. Alle partiers ordførere udtalte anerkendelse af det arbejde, som lokalmuseerne har udført. Der blev givet udtryk for ønsket om, at lokalmuseernes arbejde fremdeles måtte hvile på det lokale initiativ som hovedprincip, men det blev også sagt, at man måtte yde et statstilskud »af en sådan størrelse, at

det virker som en opmuntring, ikke som et forsøg på at gøre dem til statsdrevne virksomheder», og at de enkeltpersoner, som har ofret tid, kræfter og ofte formuer på at samle disse minder fra en svunden tid, har fortjent »at deres livsværk føres videre under betryggende økonomiske vilkår«. Som helhed må man karakterisere forslaget modtagelse som overordentlig velvillig. Forslaget blev derefter behandlet i et 17-mands udvalg og vedtaget ved 3. behandling den 3. juni og stadfæstet som lov nr. 166 af 7. juni 1958.

Under behandlingen af forslaget er dette undergået enkelte ændringer. Der er i § 2 indsat en bestemmelse om, at undervisningsministeren i en overgangstid kan meddele dispensation fra kravet til landsdelmuseerne om, at de skal have fagligt uddannet personale. Endvidere er der i § 3 meddelt museerne fritagelse for, at de skal holde åbent een dag om ugen med gratis adgang, idet man har ment, at dette må overlades til hvert enkelt museums afgørelse. En væsentlig ændring er indeholdt i § 5, hvor det tilskudsberettigende grundbeløb, hvoraf der ydes 100 % statstilskud, er forhøjet fra 2000 til 3000 kr., og i stedet for, at disse lokale tilskud udelukkende skulle være faste kommunale eller amtskommunale tilskud, hedder det i loven blot »faste stedlige tilskud«. Endvidere har man i § 7 optaget reglerne for sammensætningen af statens lokalmuseums-tilsyn. Dette skal bestå af 7 medlemmer, der beskikkes af undervisningsministeren, nemlig direktøren for Nationalmuseet som formand, yderligere 2 repræsentanter for Nationalmuseet, udpeget af direktøren, 1 repræsentant for undervisningsministeriet, 1 repræsentant for de fire kommunale organisationer, udpeget af disse i fællesskab, og 2 repræsentanter for lokalmuseerne, udpeget af bestyrelsen for Dansk kulturhistorisk Museumsforening blandt heldagsbeskæftigede, fagligt uddannede museumsledere. Medlemmerne vælges for fire år ad gangen sammenfaldende med den kommunale valgperiode. De nærmere regler for tilsynets virksomhed fastsættes af undervisningsministeren, og loven har virkning fra 1. april i år.

Blandt ændringerne vil de fleste lokalmuseer, og især alle små og mellemstore museer med glæde bemærke, at grundtilskudet er forhøjet.

Som en af dem, der gennem medarbejderskab ved udarbejdelsen af provinsmuseumsnævnets betænkning har deltaget i skabelsen af det oprindelige grundlag for det nu vedtagne lovforslag, kan jeg ikke undlade ved denne lejlighed at udtale min tilfredshed med, at det altså nu har vist sig, at de synspunkter og argumenter, der var bærende for vort arbejde i sin tid, har været så indlysende og så stærke, at selv den nøgterne politiske behandling af forslaget nåede til det resultat, at forslaget ikke alene var berettiget, men at det endda var for behersket. Og jeg kan gentage, hvad jeg vist tidligere har sagt, at når det oprindelige forslag ville have medført en indtægtsnedgang for et par lokalmuseer, var vi de første til at beklage dette forhold. For os måtte det absolut vigtigste til enhver tid være at tilvejebringe et så nøgternt og økonomisk behersket forslag, at det, om jeg så må sige, ikke var til at komme udenom.

Værdifuldt er det også, at tilsynet har fået en sammensætning, der tager rimeligt hensyn til berettigede interesser. Bestyrelsen har fra undervisningsministeriet modtaget anmodning om at udpege dens to repræsentanter i »Statens lokalmuseumstilsyn«, og man har foreslået, at repræsentanterne bliver den tidligere formand for provinsmuseumsnævnet, professor P. V. Glob og mig. Det er undervisningsministeren, der skal fremsætte de nærmere regler for tilsynets virksomhed, og jeg vil være lydhør overfor eventuelle forslag til ændringer af udkastet til bekendtgørelsen. Først når tilsynet er organiseret, vil de enkelte museer erfare lovens virkninger. De ordinære statstilskud, der er udbetalt i indeværende finansår, må opfattes som a conto beløb, der vil blive

afløst af eller suppleret med tilskud af den størrelsesorden, som vil blive fastsat efter gennemgang af museernes forhold.

Der er naturligt nok fra forskellige museer kommet forespørgsler om tilrettelæggningen af det fremtidige arbejde, det gælder spørgsmål om ansættelse af personale, om anlæg af kartoteker o. s. v., men disse spørgsmål henhører under tilsynet og kan først behandles, når dette er etableret. Loven har imidlertid gyldighed fra 1. april, og der vil da i de nærmeste måneder blive en lang række problemer, som der skal tages stilling til.

Idag kan vi konstatere, at de ønsker, der gennem en meget lang årrække er blevet fremført på vore årsmøder, ønsker, der har været koncentreret om, at statens tilskud måtte blive forøget og sat i forhold til de lokale tilskud, er blevet opfyldt og lovfæstet.

Det har i denne forbindelse afgjort været af overordentlig værdi, at man sammen med reglerne af 1941 fik etableret undervisningsministeriets provinsmuseumsnævn, der blev et middel til, at vor forening kunne fremføre vore medlemmers interesser for ministeriet. Efter lovens vedtagelse er nævnet ophævet, men vi mindes idag med taknemmelighed mænd som kredslæge J. S. Møller, overlærer Albert Thomsen og museumsinspektør Chr. Axel Jensen, som hver især var med til at berede jordbunden, og hvis tanker til det sidste kredsedes om muligheden for at finde vej frem.

Når det lykkedes at nå et resultat, skyldes det en række gode omstændigheder. Vi erindrer med taknemmelighed undervisningsminister Bomholts varme interesse og undervisningsminister Jørgen Jørgensens forståelse af vore særlige problemer; vi har haft kontakt med politikere, med organisationer og institutioner, der har givet os råd og støtte. Vor tak gælder i særlig grad undervisningsministeriet. Fra første færd har en af ministeriets tjenestemænd været nævnets sekretær; den forbindelse, man herigennem har fået med ministeriet, har ikke synet udadtil, men dens betydning har været ganske overordentlig, ja, jeg fristes til at sige afgørende.

Der er nu gennem lovgivningen lagt en ramme om de kulturhistoriske lokal-museers arbejde og skabt et økonomisk grundlag for dette arbejde fremover, og det vil i fremtiden stå til hvert enkelt museum selv at vække interesse for sit arbejde, udbygge det, knytte forbindelse med det område, hvor det har sine opgaver, og tilvejebringe den lokale økonomiske støtte, der er en af betingelserne for, at staten kan yde sit bidrag. Måtte dette arbejde lykkes, og museerne omsider indtage en plads i samfundet, der gør dem til nyttige redskaber både i det videnskabelige og det folkeoplysende arbejde — thi det er lovens mening.

I det forløbne år er der i foreningen *optaget tre museer*: Bakkehuset, De Rahbekske Mindestuer; Søllerødegns historiske arkiv og museum; samt Orlogsmuseets Udstilling. Vi byder de nye medlemmer velkommen i museumsforeningen, som nu tæller 103 medlemmer. I henhold til de gældende love kan ethvert dansk kulturhistorisk museum optages som medlem. Dette er en meget rummelig bestemmelse, og der har da også været givet udtryk for, at den er for rummelig, og at der bør formuleres visse principielle retningslinier, således at kun museer, der er i offentligt eje eller er selvejende institutioner med offentlig støtte kan optages. Spørgsmålet har været drøftet i forbindelse med det forslag til nye love, der er sat på dagsordenen, og vi har ved formuleringen af § 2 taget hensyn til dette forhold.

Vi har i årets løb afholdt et *studiekredsmøde*, som fandt sted i Odder. Hovedemnet var drøftelse af spørgsmålet om møllefredning, et spørgsmål, der jo tid efter anden bliver aktuelt indenfor alle lokalmuseers område. Resultatet af drøftelserne blev enighed om, at spørgsmål af denne art normalt kan henvises

til det under Nationalmuseet sorterende mølleudvalg. Iøvrigt havde vi lejlighed til at se det nyindrettede museum, og vi takker Odder Museum for den venlige modtagelse og det vel tilrettelagte møde, der med ca. 45 deltagere var det største af denne art, foreningen har afholdt. Deltagelsen var så stor, at det giver anledning til alvorlig overvejelse af, om man ikke i fremtiden bliver nødsaget til at arrangere møderne som kredsmøder med en vis geografisk afgrænsning. Om dette vil jeg gerne høre forsamlingens mening.

På tidligere studiekredsmøder har der været fremsat ønske om, at der blev udsendt *museumstekniske vejledninger* i losbladsform, og spørgsmålet var atter til drøftelse på årsmødet i Slesvig sidste år. Indenfor bestyrelsen erkender man, at den gamle plan om udgivelse af en bog om museumsteknik kan have sine svagheder; nye metoder og nye principper kommer hurtigt frem og gør en sådan bog forældet i løbet af kort tid. På årsmødet i Slesvig gav firmaet Gorivaerk i Kolding tilsagn om at ville skænke foreningen et antal samlebind, og foreningens medlemmer har i disse dage modtaget et bind, hvori vi har indsat vejledninger vedrørende konserveringsproblemer og indføring af museumsgenstande. Det er tanken tid efter anden at udsende lignende vejledninger i andre museumsspørgsmål samt supplere tidligere udsendte vejledninger med oplysninger om nye metoder og anvisninger, men forøvrigt vil måske en væsentlig del af dette rent museumstekniske oplysningsarbejde i fremtiden komme til at sortere under tilsynet, der vil få midler til disse fællesopgaver.

I denne forbindelse kan jeg nævne, at vi har ført uforbindende drøftelser med »Norske Museers Landsforbund« om et muligt samarbejde mellem Danmark og Norge om udgivelsen af det norske museumstidsskrift *Museumsnytt*. Fra norsk side har man behandlet vor forespørgsel med velvilje og stillet positivt forslag om et samarbejde. Som bekendt giver »Museumsnytt« orientering om norske museers arbejde og museumstekniske problemer. Disse problemer er i mange tilfælde fælles for både danske og norske, ja, for alle skandinaviske museer, og det kunne formentlig være frugtbart for alle parter, om man her kunne finde frem til en form for samarbejde. Det vil imidlertid kunne betyde en vis økonomisk forpligtelse for foreningen, og det vil derfor være nyttigt for bestyrelsen at vide, hvorledes man fra forsamlingens side ser på denne tanke.

Af foreningens årbog *Arv og Eje* er bind III udsendt i disse dage. Det er en stor tilfredsstillelse at se dens stadige vækst. Årbogen trykkes for øjeblikket i 999 eksemplarer, men salget af den er nu så stort, at vi må tage under overvejelse at forøge oplaget. En udvidelse af oplaget vil imidlertid automatisk medføre øgede udgifter til forfatter- og redaktionshonorar, idet vi gerne vil følge de af Foreningen til Beskyttelse af Videnskabeligt Arbejde fastsatte takster. I en ansøgning til undervisningsministeriet om fornyelse af statens bevilling til årbogen har vi gjort opmærksom på det ønskelige i forøgelse af oplaget og bedt om en forøgelse af det årlige tilskud fra 1000 til 1500 kr. I betragtning af, at der ikke fra statens side iøvrigt ydes tilskud til foreningens drift, og at trykningsudgifterne er steget væsentligt, siden vi i 1950 første gang fik tilskud til årbogen, kan dette ønske vist ikke anses for ubilligt. Det er vor opfattelse, at årbogen stimulerer museernes medarbejdere til at publicere genstande fra deres samlinger. Den bliver et bindeled mellem museerne indbyrdes, og den tjener til at henlede offentlighedens opmærksomhed på museernes indhold og arbejde. Vi takker årbogens redaktør, museumsinspektør Holger Rasmussen for den dygtighed og præcision, hvormed han har varetaget redaktionen også af dette bind, og vi tilskynder medlemmerne at levere bidrag, der ligger på linie med indholdet af de udkomne bind.

I tilslutning til omtalen af vor publikationsvirksomhed vil jeg gerne henlede

opmærksomheden på det store og smukke kvartals-tidsskrift *Museum*, som udgives af UNESCO. Det indeholder en rigdom af oplysninger om museumsarbejde verden over med særligt henblik på rent tekniske erfaringer. På den anden side skal det også siges, at man meget sjældent ser meddelelser fra danske museer eller om danske museer. Man har en følelse af, at der på dette specielle felt findes en vis passivitet, som kan medføre, at dansk museumsarbejde ikke får den placering i det internationale arbejde, som det burde have. Fremmede må få det indtryk, at Danmark i museumsmæssig henseende er et underudviklet område.

Med hensyn til de to *dispositionsbevillinger* på henholdsvis 20.000 kr. og 10.300 kr. har vi lidt en skuffelse. Den sidstnævnte, der især sigter mod forbedring af museernes effektivitet, er i en årrække blevet suppleret med et tilskud fra tipsmidlerne, men i år har kun et meget begrænset antal museer kunnet få del i disse midler, idet de, såvidt jeg har forstået, er blevet anvendt til andre formål. Denne omlægning er så meget mere beklagelig, som der har foreligget en række særdeles vel motiverede ansøgninger til forbedring og udbygning af museer, og den del af tipsmidlerne, der anvendes til lokalmuseerne, er meget beskedn. Det må understreges, at en forbedring af museernes effektivitet fuldt ud vil kunne gavne det almindelige oplysningsarbejde, og det vil være meget ønskeligt, om der fra museumsforeningens side kan gøres en indsats for at opnå en forhøjelse, selv om man må håbe, at nedskæringen i år må opfattes som et eengangsfænomen.

Det er stadig nødvendigt at understrege, at ansøgningerne om tilskud af dispositionsbevillingerne skal være ordentligt motiverede. Alt for mange ansøgninger er af en sådan art, at man ikke kan se, om det er berettiget at yde støtte. Man vil have bemærket, at der endnu ikke er indkaldt ansøgninger til dispositionsbevillingerne for indeværende år; dette hænger sammen med gennemførelsen af den nye museumslov. Indkaldelsen af ansøgninger vil dog snart fremkomme.

Museumslovens gennemførelse har også nødvendiggjort visse *ændringer i vor forenings love*. Under arbejdet hermed har det vist sig ønskeligt at foretage en omredigering. Et forslag til nye love er udsendt, og dets behandling er opført som et særligt punkt på dagsordenen.

Af kassererens regnskab vil det fremgå, at *foreningens økonomi* må karakteriseres som tilfredsstillende, og jeg kan slutte beretningen med at bringe en tak til foreningens medlemmer for al venlighed og tålmodighed i det forløbne år og med en tak til mine bestyrelseskolleger for godt sammenhold og trofast støtte, og ingen vil tage det fortrydeligt op, at jeg ganske særligt retter en tak til museumskonsulent Halkjær Kristensen, hvis konsulentvirksomhed ikke er begrænset til lokalmuseerne, men har langt videre sigte.

Under den efterfølgende diskussion gav en del udtryk for ønsket om, at der ikke skete større ændringer i studiekredsmodernes nuværende form. N. A. *Christiansen* ønskede i bekendtgørelsen indføjet overgangsbestemmelser vedrørende museumsledernes medlemskab af museumsbestyrelserne, ligesom han ønskede bibeholdt de livsvarige bestyrelsesmedlemmer. Han spurgte, om loven ville betyde, at museumsledere skulle nyansættes eller have ny anerkendelse. *Kaster* ville gerne i bekendtgørelsen have nogle retningslinier for valg af bestyrelse og for affattelse af vedtægter samt have en definition af, hvad der var faste lokale tilskud. *Calov* syntes, at støtteforeningernes medlemsbidrag burde medregnes til de faste stedlige tilskud, f. eks. med et gennemsnitsbeløb for en årrække. Vedrørende planerne om en fælles dansk-norsk udgivelse af »Museumsnyt« var der nogen betænkelighed hos de fleste. Man mente, at det ville blive for dyrt, og at en del af stoffet næppe ville have større interesse for danske

museumsfolk. Enkelte mente, at det snarere måtte være en opgave for Skandinavisk museumsforbund at tage op til løsning. Det henstilledes til bestyrelsen at undersøge, om enkelte af tidsskriftets artikler kunne købes og udsendes til indføjelse i de nye ringbind.

Formanden takkede for de fremsatte udtalelser, som bestyrelsen gerne skulle tage hensyn til. De fremsatte ønsker vedrørende bekendtgørelsen skulle han fremføre i tilsynet.

Forsamlingen godkendte derefter formandens beretning.

Kassereren, museumsdirektor *Knud Klem*, Kronborg, forelagde derefter det reviderede årsregnskab, der balancerede med en sum af kr. 17.073,76. I sine kommentarer til regnskabet bemærkede han, at årbogen for 1957 vel figurerede med et overskud på kr. 1.015,02, men da der på dette regnskab er bogført to års tilskud à kr. 1.000,- fra undervisningsministeriet, kan der kun lige regnes med balance på årbogens regnskab. Årbogens økonomi ligger i et bedre leje, men er endnu ingenlunde sikker, hvorfor man stadig har fastholdt forfatterhonorarerne i et plan, som ikke i længden kan holdes. Kassereren takkede annoncørerne for deres gode støtte og håbede på, at man efterhånden kunne forøge annonceres antal. Han takkede desuden for et beløb af kr. 1.200,-, som efter regnskabets afslutning var modtaget fra tipsmidlerne til delvis dækning af underskudet på årbogen for 1956. Da der endnu var et beløb af ca. kr. 1.300,- udækket af dette underskud, måtte det håbes, at dette kunne bevilges på næste års uddeling af tipsmidler. Kassereren foreslog, at medlemskontingentet fastsættes uændret for det kommende år. Dette vedtoges, og der gaves decharge for regnskabet uden nærmere forhandling.

Formanden forelagde derefter bestyrelsens lovforslag. Da forsamlingen ikke repræsenterede halvdelen af medlemmerne, kunne lovændringerne ikke vedtages på dette årsmøde, men der udspandt sig en livlig diskussion om enkelte punkter i det foreliggende forslag. Det henstilledes til bestyrelsen at udarbejde nyt lovforslag til forelæggelse på næste årsmøde og i god tid forinden udsende dette til medlemmerne.

Sekretæren, museumskonsulent *P. Halkjær Kristensen* forelagde fordelingen af sidste års *dispositionsbevillinger*. Til bevillingen på 20.000 kr. til indkøb og konservering var der indleveret 23 ansøgninger om ialt 34.701 kr., og fordelingen blev: Vendsyssels hist. Museum 3.000 kr. til indkøb og konservering, Museet på Koldinghus 900 kr. til indkøb, Hobro Museum 1.740 kr. til indkøb og konservering, Ålborg hist. Museum 1.000 kr. til indkøb, Den gamle By 700 kr. til indkøb, Roskilde Museum 1.500 kr. til indkøb, Fredericia Museum 1.600 kr. til indkøb, Museet på Sønderborg Slot 3.000 kr. til konservering, Ringkjobing Museum 250 kr. til konservering, Haderslev Amts Museum 3.000 kr. til konservering, Åbenrå Museum 310 kr. til indkøb, Hørsholm Egns Museum 650 kr. til indkøb, Langelands Museum 500 kr. til indkøb, Helsingør Bymuseum 850 kr. til indkøb, Falsters Minder 1.000 kr. til konservering.

Bevillingen på 10.300 kr. havde 30 ansøgere om tilsammen 75.628 kr. For fordelingen blev: Forhistorisk Museum 860 kr. til destillationsapparat, Mons Museum 3.200 kr. til montrer, Museet på Sønderborg Slot 2.000 kr. til montrer og indretning af konserveringsrum, Fredericia Museum 1.500 kr. til centralvarmeanlæg, Marstal Museum 540 kr. til montrer og lysinstallation, Langelands Museum 1.200 kr. til skrivemaskine, Odder Museum 1.000 kr. til radiatorer.

Museumskonsulenten redegjorde derefter ganske kort for sit konsulentarbejde af forskellig slags ved ca. 20 museer. Han udtalte herunder ønsket om, at konserveringen må være et af de spørgsmål, som museumsforeningen på bredt

grundlag tager op til snarlig løsning. Museerne skal ikke blot samle, de skal også søge de gamle kulturminde bevaret.

Til *bestyrelsen* genvalgtes Svend Larsen, Knud Klem, Helge Sogaard og Hal-kjær Kristensen. Svend Larsen genvalgtes til formand. Da Ove Marcussen ønskede at blive fritaget for hvervet som revisor, nyvalgtes i hans sted dommer T. Worsaae, Vordingborg, medens Jørgen Paulsen, Frederiksborg, genvalgtes som revisor.

Under *eventuelt* fremsattes der med tilslutning fra et flertal af forsamlingen ønsket om, at der forud for årsmødet udsendtes duplikeret beretning og regnskab. Formanden lovede at overveje dette, og idet han takkede for de mange gode indlæg i den førte forhandling, meddelte han, at man må være forberedt på en nybesættelse af formandsposten næste år.

Efter frokosten holdt museumsinspektør *Ole Højrup*, Nationalmuseet, et foredrag med lysbilleder om Nationalmuseets etnologiske undersøgelser og påviste, hvorledes de forskellige leformers udbredelse kan fortælle om kulturpåvirkninger og enkelte egnes særlige traditioner. Museumsinspektør *Holger Rasmussen*, Odense, illustrerede ved nogle eksempler den betydning, som lokalmuseerne har for indsamlingen af værdifuldt traditionsstof til belysning af de enkelte egnes kulturhistorie. Til slut gav han nogle oplysninger vedrørende den udsendte instruks om museumsgenstandenes indføring på kartotekskort og i hovedprotokol.

Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Ystad den 29.-31. august 1958

De historiske samfunds sektionsmøde

Sektionsmødet afholdtes på Ystads gamle rådhus fredag den 29. august kl. 15.00. Formanden, landsarkivar *Johan Hvidtfeldt*, bød velkommen og meddelte, at der ikke var indkommet forslag til dagsordenen, hvorfor kun de af Fællesforeningen anførte punkter ville komme til drøftelse.

Punkt 1: Er samfundenes organisatoriske struktur rigtig?

Formanden indledte denne drøftelse med at påpege, at spørgsmålet kunne deles i to afsnit: 1) Er det rigtigt at være organiseret i store amtssamfund? 2) Er der tilstrækkeligt samarbejde inden for amtet mellem alle foreninger og institutioner, der arbejder for fremme af den historiske interesse?

Hvad det første afsnit angik, henviste han til de mange små samfund, der var opstået i Københavns omegn, uden at amtssamfundet havde været medvirkende dertil. I Sverige findes der også mange små foreninger, der er sammensluttet lensvis og i fællesskab udsender meget værdifulde publikationer. Han nævnte endvidere Historisk samfund for Sønderjylland, der for få år siden er blevet omorganiseret, således at det er opdelt i amtskredse, hvis formænd er medlemmer af samfundets styrelse. Denne opdeling havde givet store resultater i form af medlemstilgang.

Formanden stillede det spørgsmål, om samfundene burde gå i spidsen for en sådan decentralisering? Spørgsmålet må naturligvis afgøres af hvert enkelt samfund, men foretager man en opdeling, må man sørge for en koordination, og publikationsvirksomheden må ikke decentraliseres, derved opnår man blot mange små og svage tidsskrifter.

Hvad samarbejdet mellem de forskellige historiske institutioner og foreninger inden for amterne angår, foreslog formanden oprettelsen af et »historisk råd« i hvert amt. Her skulle der planlægges og foretages en samling af kræfterne. De nuværende personlige kontakter mellem institutionerne og foreningerne anså han for utilstrækkelige. Repræsentanterne i et sådant råd må kunne »tegne« de forskellige foreninger og institutioner.

Formanden sluttede sin indledning med at understrege, at den udelukkende måtte opfattes som et oplæg til en drøftelse af problemer, som han anså for vigtige for alle samfund.

I den efterfølgende drøftelse understregede førstelærer *H. K. Kristensen*, at der burde være mere samarbejde mellem amtssamfundene og de udvalg, der blev nedsat for at skrive sognehistorier. Amtssamfundene anede som regel intet om disse udvalg, for de modtog ansøgning om økonomisk støtte. Han var selv i tvivl om, hvad der kunne gøres.

Førstelærer *A. Strange Nielsen* mente, at amtssamfundene burde vise tydeligt, at de er parate til at hjælpe sådanne udvalg, og skabe reklame om sig selv, så folk ville henvende sig til dem. Han fremhævede endvidere, at samfundene gennem aftenhøjskolerne kunne komme i forbindelse med mange historisk interesserede. Samfundene burde gennem det lokale ungdomsnævn holde sig underrettet om, hvor der blev afholdt aftenkurser i hjemstavnslære, og så sætte sig i forbindelse med arrangørerne af disse kurser. I Sorø amt havde denne fremgangsmåde givet gode resultater.

Direktør *Arthur Fang* fandt sognenes selvstændighedstrang forståelig og tiltalende, men han troede ikke, at man i sognene ville tage hensyn til amtssamfundene ved udarbejdelsen af f. ex. sognehistorier. Han omtalte de mange historiske foreninger, der gennem de sidste år var dukket op i Københavns amt, uden at amtssamfundet var blevet underrettet. Formandens idé om et »historiens råd« kunne han bifalde, men dette var næppe tilstrækkeligt.

Førstelærer *H. K. Kristensen* udtalte, at samfundene hverken havde råd eller tid til at være med ved de enkelte sognehistorier. Han anså iøvrigt de små foreninger for skadelige, da de ikke ville kunne skaffe tilstrækkelige midler, og arbejdet derfor ville blive jævnt skidt.

Arkivar *Peter Kr. Iversen* kunne kun anse de små foreninger og de sognehistoriske udvalg for fremmede for den historiske interesse. Og amtssamfundene måtte også være interesserede i, at denne blev vakt, det ville bl. a. tilføre samfundene flere medlemmer. For at få kontakt med sognene må man på en måde slå amtssamfundene i stykker — f. ex. i herredsforeninger, hvis formænd så er medlemmer af samfundenes styrelser. Herredsformanden skal have kontakt med sognenes enkelte medlemmer, hvad han meget bedre er i stand til end samfundets sekretær. Så skal sognene nok komme til samfundet med deres sognehistorier. Hvad redaktionen af disse angår, mente han iøvrigt, at denne bedst kunne varetages af en udensogns mand, der dog ikke absolut behøvede at være medlem af samfundets styrelse. På et spørgsmål om kontingentfordelingen ved en sådan opdeling, svarede han, at i Sønderjylland indgik hele kontingentet til samfundet, der derefter fordelte de overskydende penge til amtskredsene.

Fuldmægtig *Olav Christensen* støttede arkivar Iversen og understregede, at man gennem opdelingen styrker det tillidsmandssystem, der bygger på en tillidsmand i hvert sogn. Det er dennes pligt at indberette til samfundet, hvad han måtte anse for vigtigt — f. ex. planer om en sognehistorie. I Sønderjylland havde opdelingen visse steder givet en medlemsstigning på indtil 50 %, og han var absolut tilhænger af dette system.

Direktør *Arthur Fang* fremhævede Københavns amts historiske samfunds vanskelige stilling. Han var overbevist om, at de små foreninger i Københavns omegn ikke ville underkaste sig amtssamfundet.

Bibliotekar *Anker Olsen* oplyste, at foreningerne i Københavns omegn har et samarbejdsudvalg, der ganske vist ikke er særlig effektivt.

Handelsgartner *Bek Pedersen* omtalte de særlige problemer for Maribo amt, der især drejede sig om oprettelsen af aftenhøjskolekurser i hjemstavnslære uden om samfundet, mens man der i amtet ikke kendte til »revolutionære foreninger«.

Arkivar *Peter Kr. Iversen* mente, at man netop kunne undgå disse »revolutionære foreninger« ved at decentralisere »fra oven« — fra amtssamfundene. De enkelte foreninger måtte naturligvis ikke gå uden om amtssamfundet.

Førstelærer *H. K. Kristensen* fandt arkivar Iversens idé med en herredsoptdeling god. Selv i Vestjylland havde bilismen forkortet de lange afstande, der ellers kunne blive et problem.

Førstelærer *A. Strange Nielsen* understregede atter aftenhøjskolens værdi som fremmer af den historiske interesse — og dermed af medlemstilgangen til amtssamfundene.

Formanden fremhævede, at efter hans mening måtte samfundene selv tage initiativet til en decentralisering (dog undtaget Københavns amt med dets særlige problemer). Gør de ikke det, vil der opstå en masse små foreninger, der arbejder hver for sig, og publikationernes kvalitet vil blive dårlig. En sådan decentralisering vil endvidere lægge initiativet ud i de enkelte sogne, der derved aktiviseres i det historiske arbejde. Man kan ikke vente, at sognehistorieudvalgene af sig selv skal komme til samfundene — samfundene må tage de første skridt. Dansk historisk Fællesforenings konsulentvirksomhed står endvidere til rådighed for dem, der gerne vil igang. Han påpegede i denne forbindelse forholdene i Norge, hvor der på lignende måde er sat en masse igang, således at man deroppe mærker en grode, mens vore hjemlige forhold kan minde om en visse steppe. Det er en udfordring til os. Vi må ud i sognene. Han anså den sønderjyske fremgangsmåde for rigtig.

Han førte derefter drøftelsen over på spørgsmålet om samarbejdet inden for amtet og foreslog, at man amt for amt afholdt rundbordskonferencer med deltagelse af alle historisk interesserede til drøftelse af, hvordan et sådant samarbejde kunne gribes an.

Førstelærer *A. Strange Nielsen* fandt, at man burde begynde med at sætte ind i de »bare egne« — de egne, hvor der næsten ikke fandtes sognehistorier. Han påpegede, at mens Vestjylland og Sorø amt næsten var dækket med hensyn til sognehistorier, var f. ex. Maribo amt så godt som »bar« for sådanne.

Handelsgartner *Bek Pedersen* imødegik *Strange Nielsen* med en omhyggelig gennemgang af alle de amts-, købstads- og herredshistorier, der fandtes for Maribo amt.

Arkivar *Peter Kr. Iversen* gav sin tilslutning til formandens idé om rundbordskonferencer. Han ville meget gerne være med til at arrangere en sådan i Sønderjylland. Iøvrigt mente han, at mange sognehistorier var for ensartede; det var et spørgsmål, om man ikke hellere skulle give sig i lag med herredshistorier.

Formanden anførte, at han i Håndbog for danske lokalhistorikere netop havde slået til lyd for denne tanke.

Stationsforstander *E. Kaster* fandt det rimeligst, at sådanne konferencer blev afholdt i »døde områder«, og han nævnte her egnen syd for Århus.

Handelsgartner *Bek Pedersen* redegjorde for arbejdet i Maribo amt, hvor man havde flere skrifter igang.

Lærer *Chr. Stenz* meddelte på en forespørgsel, at Sønderjysk Månedsskrift økonomisk hviler i sig selv. Det samme gælder en hel del af samfundets små skrifter.

Arkivar *Peter Kr. Iversen* knyttede hertil den bemærkning, at nok var Historisk Samfund for Sønderjyllands tilskud særlige, men på den anden side havde samfundet betydeligt større lokale tilskud end de fleste andre samfund.

Førstelærer *A. Strange Nielsen* spurgte, hvorledes Historisk Samfund for Sønderjylland stillede sig til den nyligt udkomne bog om Als.

Arkivar *Peter Kr. Iversen* svarede, at denne bog var et rent kommercielt foretagende, som Historisk Samfund intet havde at gøre med.

Formanden udtalte, at bliver en sådan bog lavet godt, kan samfundene kun være interesseret i at støtte den og arbejde for, at den bliver så god som mulig. Han mente iøvrigt, at samfundene var for beskedne med hensyn til lokale tilskud; der var også muligheder for tilskud til særlige formål. Dansk historisk Fællesforening vil prøve at støtte alt det, den formåede, og han omtalte i til-

knytning hertil foreningens ansøgning om en dispositionsbevilling, der dog endnu ikke var givet. Grunden kunne bl. a. tænkes at være de særlige forhold, der i år p. gr. af landsdelsorkestrene havde gjort sig gældende ved uddelingen af tipsmidlerne.

Bibliotekar *Anker Olsen* nævnte, at Lyngby-Tårnbæk kommune havde givet 5.000 kr. til en årbog og Søllerød kommune 1.000 kr. Disse eksempler viser, at der er offervilje til stede.

Formanden nævnte i denne forbindelse udgaven af Sokkelund herreds tingbog, der bliver finansieret ved tilskud fra kommunerne i Sokkelund herred. Men inden man søger om sådanne tilskud, må man sørge for, at alt er tilrettelagt, således at man tydeligt kan redegøre for, hvorledes pengene vil blive anvendt.

Forstelærer *H. K. Kristensen* spurgte, hvordan man kunne financiere en sognehistorie.

Stationsforstander *E. Kaster* spurgte, om man kunne vente en lov for samfundene svarende til den nyligt gennemførte museumslov.

Formanden svarede, at man i øjeblikket næppe kunne rejse dette spørgsmål, da man havde opnået betydelige forhøjelser ved den nye fordeling af statstilskudene.

Forstelærer *A. Strange Nielsen* spurgte, hvordan de nye regler ville komme til at virke.

Formanden redegjorde for de nye regler, hvorefter extratilskud ud over de faste tilskud bliver fordelt efter medlemstal.

Direktør *Arthur Fang* fandt, at extratilskudene burde være fordelt efter lokale tilskud og ikke efter medlemstal.

Formanden svarede, at denne fremgangsmåde var blevet anbefalet af repræsentanterne på årsmødet i Hjørring i 1956. Han afsluttede endvidere diskussionen om dette punkt og takkede for de mange indlæg, der havde givet mange værdifulde synspunkter, som han var sikker på ville virke frugtbargørende på arbejdet fremover.

Punkt 2: Udflugters og egnsvandringers betydning for samfundenes arbejde.

Formanden gav ordet til arkivar *Peter Kr. Iversen*, der ville indlede om dette punkt.

Arkivar *Peter Kr. Iversen* indledte: De amtshistoriske samfund er folkelige foreninger, ikke videnskabelige selskaber. Vore medlemmer kommer fra alle samfundslag — eller burde i hvert fald gøre det —, og derfor er det af betydning for samfundenes fortsatte trivsel, at arbejdet fra ledelsernes side lægges således til rette, at der bliver lidt for enhver god smag. Vi mennesker er jo nu engang ikke ens. Nogle skal have lærdommen ind ad øjet, andre gennem øret ved foredrag eller fortælling, og andre kan glæde sig ved både syn og horelse. Også blandt de ikke-læsende kan der være en god portion historisk interesse, og derfor må de amtshistoriske samfund også interessere sig for denne ikke lille gruppe. Det kan gøres ved foredragsmøder, byvandring, udflugter og egnsvandring, og det er da heldigvis også sådan, at årbogslæserne også møder op til disse arrangementer.

Så vidt jeg er orienteret, forekommer det mig, at der fra adskillige af foreningernes side gøres for lidt i denne retning. Man udgiver en større eller mindre årbog, og dermed anser man foreningens formål for opfyldt. Jeg skal være den sidste til at benægte, at udgivelsen af årbogen er foreningens vigtigste opgave, men det er ikke den eneste. Der ligger en meget vigtig opgave for foreningerne i at søge at vække den historiske sans og interesse i et bredere publikum, og dette formår man ikke at gøre blot med udgivelsen af årbogen. De,

der indmelder sig i foreningen for at få årbogen, er som regel i forvejen historisk interesserede, de kommer som regel af sig selv, og dem skal der her ikke ofres mange ord på.

Vi vil jo alle gerne have flere medlemmer. Adskillige foreningers økonomi er ret anspændt, og de kan derfor ikke præstere en så god og stor årbog, som de gerne ville. Et øget medlemstal ville give mere luft under vingerne. Der er adskillige måder at drive hvervekampagner på; den mest effektive er vel nok gennem gode sognetillidsmænd, men også foredragsarrangementer, byvandring, udflugter og egnsvandring er velegnede midler hertil. Det er i hvert fald vor erfaring i Sønderjylland, at den årlige, store egnsvandring, som vi nu i de sidste ti år har arrangeret, har været med til at skabe øget interesse om vort arbejde og har medvirket til, at vort medlemstal er blevet sat betydeligt i vejret. Jeg tror, at andre foreninger har høstet de samme erfaringer.

Blandt de amtshistoriske samfund er Fyns vel nok det, der har kunnet mønstre den største tilslutning til en enkelt udflugt, 5—600 deltagere. Fyn har i nogle år holdt to til tre udflugter, og man har ikke holdt sig inden for sit eget amt, men har været i Sønderjylland både syd og nord for grænsen.

Også Ribe amts historiske samfund har haft god tilslutning til sine egnsvandring — 250—300 deltagere. I Sønderjylland har vi ligeledes kunnet glæde os over stor tilslutning. Vi har således haft ture med omkring 400 deltagere og andre med henved 300.

Vi har i Sønderjylland ved vore store egnsvandring lagt vægt på, at vi som medvirkende havde en kapacitet udefra. Flere af Nationalmuseets dygtige folk har således medvirket, ligesom vi også har hentet folk fra andre institutioner. Vore medlemmer ved, at på de store udflugter kan de foruden vore egne dygtige museumsfolks og andres medvirken, tillige regne med et stort navn udefra. Denne samvirken mellem vore egne folk og specialisten udefra giver mere alsidighed og mere afveksling over en udflugt. Afvekslingen er vigtig. Der må nye folk til hvert år, for det er lige så meget manden som det historiske minde, der trækker.

Det er endvidere af stor betydning, at egnsvandring og udflugter, især med store deltagerantal, er vel tilrettelagte. Det rent praktiske arrangement må være gennemtænkt og så vidt muligt også gennemprøvet i alle enkeltheder.

Man vil måske indvende, at det ligger over de fleste foreningers økonomi at betale rejse og honorar til en fremmed foredragsholder. Hertil vil jeg sige, at det altid kan betale sig med et godt program, uanset om det kommer til at koste noget mere. I Sønderjylland har vi ordnet os på den måde, at vi opkræver en afgift på 3 kr. pr. deltager. På denne måde bliver vi i stand til at betale trykning af indbydelser, porto, foredragshonorar m. v. uden at belaste foreningens økonomi. Vore store egnsvandring har i de senere år økonomisk kunnet hvile i sig selv. Regnskabet for dem har balanceret med op imod 1500 kr.

Da vi i Sønderjylland i nogle år havde holdt de store egnsvandring med stadig stigende tilslutning, begyndte vi at blive bange for, at tilslutningen kunne blive så stor, at det ville ende i kaos. Og da vi for nogle år siden opdelt vort samfund i amtskredse, begyndte disse derefter selv med egnsvandring, uden at det gik ud over tilslutningen til den store egnsvandring. Ved amtskredsens egnsvandring benyttes udelukkende hjemlige førere og vejledere. Der er adskillige steder, hvortil man kun vanskeligt kan komme med den helt store flok, men som en amtskreds med det noget mindre deltagerantal udmærket kan besøge. I de sidste par år er det derfor blevet skik, at hver af amtskredsene arrangerer een eller to egnsvandring i sommerens løb. Også her har det været

god tilslutning — et enkelt tilfælde op imod 300 deltagere og nogle med 200. I år har der således i amtskredsens egnsvandring tilsammen været omkring 600 deltagere.

Men vi har ikke nøjedes med at lade amtskredsene arrangere egnsvandring. Vi er gået et trin længere ned, idet vi i forsommeren har opfordret vore sogne-tillidsmænd til at søge arrangeret aftenvandring i sognene i samarbejde med de stedlige ungdoms- og foredragsforeninger. Det er noget nyt, og vi ved endnu ikke rigtig, hvorledes det kan udvikle sig. Mig bekendt har der i hvert fald i år været afholdt fire sådanne arrangementer samt en byvandring og alle med god tilslutning. I et enkelt sogn var der 125 deltagere.

Vor store egnsvandring er kun for medlemmer med husstande, og dette hånd-hæver vi strengt, endda så strengt, at en sognebibliotekar ikke kan komme med på bibliotekets medlemskab. Der er stor interesse for at komme med på disse ture, og vi får mange indmeldelser på denne konto. I amtskredsene er det almindeligvis også kun for medlemmer med husstande, men en enkelt amtskreds har dog også indbudt andre interesserede ud fra den betragtning, at deltagende ikke-medlemmer på opfordring ville indmelde sig. I sognevandringerne skal alle interesserede kunne deltage. Tillidsmændene får da lejlighed til ved kaffebordet at fortælle lidt om historisk samfund og opfordre til indmeldelse. Endnu har vi ingen rigtig erfaring for, om dette giver bonus. Vi håber i hvert fald, at det på længere sigt vil give det.

De vil sikkert spørge, om medlemmerne ikke kan blive overfodret med egnsvandring? Jeg ved det ikke. Vi har i hvert fald inden for vor forening, hvor vi dog det sidste par år har haft tilsammen fire-fem arrangementer og i år når endnu højere op, endnu ikke mærket til nogen træthed. Jeg tror også, at grænsen ligger ret højt. Fra Sverige kan jeg således nævne et eksempel på, at en ret lille forening på ca. 400 medlemmer i 1956 arrangerede elleve udflugter, deraf de ti som aftenudflugter. Man besøgte slotte, herregårde, oldtidsminder og kirker, og tilslutningen var så god, at disse udflugter gav et samlet overskud på 500 kr.

At deltage i udflugterne må gerne koste noget, men på den anden side må deltagelsen ikke blive for kostbar. Det skal være således, at alle interesserede medlemmer har en mulighed for at kunne være med. Det gælder frem for alt om, at de historiske samfund ikke får ord for at være foreninger for de fine og velhavende. De amtshistoriske samfund henvender sig til alle samfundslag, og derfor skal alle også kunne have råd til at være med. Vi har derfor også i Sønderjylland nærret nogen betænkelighed ved at arrangere heldagsture, da disse jo almindeligvis vil blive dyrere end eftermiddagsture.

Egnsvandring, byvandring og sognevandring er et såre vigtigt led i de amtshistoriske samfunds arbejde. Det er et af de allerbedste midler til at få et stort publikum i tale. Der tales så ofte om ringe eller manglende historisk interesse, men er det rigtigt? Er forholdet mon ikke snarere det, at der er tale om en slumrende interesse, der blot trænger til at blive vakt? Hvor der gøres en indsats, viser det sig, at folk gerne vil med i et historisk arbejde. Vi der er med i ledelserne i de amtshistoriske samfund, har her et stort ansvar. Vi må ikke stivne i gamle, vedtagne former, men også vi må følge med tiden og tale dens sprog. Skal vi vække den slumrende interesse, må vi ikke sidde passivt afventende. Vi må i skrift og tale — alt efter evner og anlæg — ved foredragsmøder og ved arrangementer af egnsvandring søge at få folk i tale. Og det er min erfaring, at egnsvandring mer end noget andet er med til at påkalde folks historiske interesse.

Formanden takkede arkivar Iversen for den udmærkede indledning og understregede især betydningen af afvekslingen, den virkelige kapacitet som leder og tilrettelægningen ved sådanne egnsvandring.

Førstelærer *A. Strange Nielsen* kunne ganske tilslutte sig arkivar Iversen. Han havde selv erfaret, hvor meget sådanne egnsvandring kunne betyde, og fremhævede endelig, at aftenhøjskolars kurser i hjemstavnslære burde følges op af sådanne vandring i sognet eller egnen.

Skoleinspektør *Kr. Værnfelt* gav også tanken sin fulde tilslutning og omtalte de erfaringer, man havde gjort i Ålborg amt.

Også handelsgartner *Bek Pedersen* var tilhænger af sådanne udflugter, der med stort held var blevet arrangeret i Maribo amt.

Formanden afsluttede drøftelsen af dette punkt med endnu en tak til arkivar Iversen og til alle, der havde ytret sig. Han syntes, man havde lært meget om egnsvandringene og disses betydning for den personlige kontakt.

Punkt 3: Meddelelser fra formanden.

Formanden redegjorde for amtsudgaven af Danmarks riges breve, der foreløbig synes at måtte standse. Dr. Albert Fabritius havde dog sidste år på sektionsmødet lovet at undersøge, hvad omkostningerne ville blive ved en fortsættelse. Det havde endnu ikke været muligt at beregne disse omkostninger, men dr. Fabritius havde lovet at underrette foreningen, så snart et resultat forelå, og Dansk historisk Fællesforening ville så straks give besked til medlemmerne.

Da ingen ønskede ordet under punkt 4: Eventuelt, kunne formanden afslutte sektionsmødet med en tak til alle deltagerne.

Årsmødet

Årsmødet indledtes fredag den 29. august kl. 20 ved et fællesmøde med Dansk kulturhistorisk Museumsforening på Ystads gamle rådhus. Deltagerne blev budt velkommen til Ystad af stadsfullmæktiges ordförande *Eric Anderson*, der gav udtryk for byens glæde ved at se danske kulturhistorikere som byens gæster og udtalte sine bedste ønsker for årsmødets forløb. Formanden gav derefter ordet til foreningens mangeårige formand og æresmedlem, professor emeritus, dr. phil. *Knud Fabricius*, der talte om »Freden i Roskilde og den efterfølgende udvikling i Ystad og omegn«. Foredraget blev hilst med stort bifald, og formanden tolkede over for professor Fabricius deltagernes taknemmelighed over at være blevet delagtiggjort i dennes righoldige videnskabelige forrådskammer.

Efter professor Fabricius' foredrag var Ystad by vært ved en forfriskning, der blev serveret i de tilstødende lokaler.

Repræsentantskabsmødet holdtes lørdag den 30. august på hotel Continental. Følgende foreninger og institutioner var repræsenterede: De historiske samfund og foreninger for Fyns stift, Herlev, Hjørring og Holbæk amter, Horsens, Københavns, Maribo, Præstø, Ribe, Ringkøbing og Sorø amter, Søllerød, Sønderjylland, Vejle og Viborg amter samt Østjysk hjemstavnsforening; endvidere rigsarkivet, landsarkiverne for Fyn, Nørrejylland, Sjælland og Sønderjylland, Københavns og Frederiksberg stadsarkiver, Matrikelsarkivet, Dansk folkemindesamling, Det danske sprog- og litteraturselskab, Nørresundby bibliotek og centralbiblioteket i Viborg, de byhistoriske arkiver for Esbjerg, Fåborg, Haderslev, Hillerød, Odder, Søllerød og Viborg samt 32 museer blandt dem, der dagen i forvejen havde været repræsenteret ved Museumsforeningens årsmøde. Mødet overværedes endvidere af repræsentanter fra undervisningsministeriet.

Formanden, landsarkivar *Johan Hvidtfeldt*, bød alle velkommen og mindedes derefter museumsbestyrer *P. L. Hald*, forfatteren *Tobiassen Kragelund* og skoleinspektør *Johs. Hoirup*, der var afgået ved døden siden sidste årsmøde. Han bad forsamlingen rejse sig i mindet om de afdøde.

Formanden foreslog derefter som dirigent museumsdirektør *Knud Klem*, der blev enstemmigt valgt.

Dirigenten gav straks ordet til formanden for at aflægge

Beretning for året 1957/58.

Ligesom sidste år har der i det forløbne år været nogen fremgang i *foreningens medlemstal*. Det er nu ialt på 194, nemlig 30 historiske amtssamfund og foreninger, 103 museer, 37 arkiver og biblioteker og 24 by- og amtsråd. De nye medlemmer, som jeg har den glæde at byde velkommen er: Historisk-topografisk Selskab for Herlev Kommune; Bakkehuset, De Rahbekske Mindestuer; Danmarks Folkeminder; Centralbiblioteket for Viborg Amt; Søllerødegnens historiske Arkiv og Museum; Orlogsmuseets Udstilling.

Statstilskudet til amtssamfundene. Dette spørgsmål, som har været drøftet på de to sidste årsmøder, er nu blevet løst på en heldig måde. Efter at vi i december havde indsendt en ny ansøgning om forhøjelse af statstilskudet til samfundene, drøftede vi på et styrelsesmøde i januar de forskellige muligheder for at fordele en eventuel forhøjelse efter medlemstal. Der har hele tiden været enighed om, at hver forening skulle have et grundbeløb på 850 kr. svarende til det tidligere tilskud. Vi vedtog nu at anbefale, at forhøjelsen fordeltes på samtlige foreninger efter medlemstal, hvilket ville betyde, at alle foreninger, også de små, fik andel i forhøjelsen. Undervisningsministeriet meddelte d. 7. marts, at der havde fundet en forhøjelse sted, så det samlede tilskud nu blev 25.000 kr., og at dette kunne fordeles på de 19 foreninger, der var tale om, efter de af os foreslåede retningslinier. På grundlag af de oplysninger om medlemstal, som var indhentet fra foreningerne, foretog vi derefter de nødvendige beregninger, som blev indsendt til Undervisningsministeriet.

Ser man på fortegnelsen over tilskudene efter forhøjelsen, tror jeg, man har lov at sige, at det er et værdifuldt resultat, der her er nået, og jeg vil gerne bringe en varm tak til Undervisningsministeriet herfor, en tak, som jeg retter til kontorchef Gimsing, hvis varme interesse for det historiske arbejde og for denne sag har været af den største værdi og betydning.

DHF's konsulentvirksomhed. Konsulentvirksomheden kom i gang omkr. 1. december, og konsulenten, arkivar Prange, har siden da modtaget 32 henvendelser. Den hjælp, der er blevet ydet, strækker sig over vidt forskellige områder, eksempelvis kan nævnes: Orientering i trykt litteratur, oplysning om enkelte arkivgrupperes indhold, eftersøgning efter bestemte kilder samt gennemlæsning og kommentering af tilsendte manuskripter. Der er herigennem skabt kontakt med en del lokalhistorikere, en kontakt, som forhåbentlig kan udvides og udbygges. Vi beder alle foreninger, også arkiver og biblioteker, have opmærksomheden henvendt på den hjælp, der herigennem kan ydes enhver, som arbejder med lokalhistorie. Man behøver kun at skrive til Dansk historisk Fællesforenings lokalhistoriske konsulent, Landsarkivet, Viborg.

Forkortelsesudvalget. Enhver tidsskriftredaktør og enhver historisk forfatter har vist ofte savnet en liste over forkortelser, som kan anvendes i historiske værker m. m. Der har i notehenvisninger været — og er — et kaos, som kun kan forårsage hovedbrud og forvirring. Styrelsen har derfor i januar d.a. nedsat et udvalg til at udarbejde forslag til en sådan liste over forkortelser. Det

består af professor, dr. phil. Kr. Hald, museumsinspektør Peter Michelsen samt formanden og sekretæren. Udvalget har begyndt sit arbejde, og det er tanken, når arbejdet er afsluttet, at indkalde til et møde, hvor også universiteterne, redaktionerne af de større tidsskrifter samt vore vigtigere institutioner er repræsenteret. En sådan liste kan selvfølgelig aldrig blive bindende for enkeltmand eller redaktion, men det er også klart, at skal den få nogen betydning, må den finde så bred tilslutning som mulig. Sker det, vil den uden tvivl kunne blive af værdi.

Udvalget til registrering af manuskripter og arkivalier. Udvalget har i det forløbne år roligt og støt fortsat sit arbejde, som dog er blevet noget forsinket på grund af, at sekretæren, bibliotekar, mag. art. Anker Olsen, er flyttet fra Køge til København. Der er ialt udsendt 269 henvendelser og efter den sidste opgørelse, der er godt en måned gammel, var der ialt indkommet 229 besvarelser. Materialet er selvfølgelig noget uegalt, men der er mange fortræffelige besvarelser, og vi har modtaget et væld af yderst værdifulde oplysninger. Det er mit indtryk, at man næsten alle steder har haft fuld forståelse af, at løsningen af denne opgave er vigtig for enhver, der beskæftiger sig med dansk historie. Der kan ikke være tvivl om, at når den påtænkte oversigt foreligger, vil der være skabt et uundværligt hjælpemiddel for historikerne.

Udvalget har til sit arbejde modtaget tilskud fra Carlsen-Langes legatstiftelse og fra Den Hielmstjerne-Rosencroneske stiftelse. På udvalgets og de forskellige foreningers vegne bringer jeg begge stiftelser en varm tak for disse tilskud, som har været af stor betydning for udvalgets arbejde.

Lokalhistoriske kursus. Ligesom i det foregående år har der også i år været afholdt et lokalhistorisk kursus. Det fandt sted i dagene 2.—3. maj 1958 på Lolland-Højskole i Søllested og blev arrangeret af Lolland-Falsters Historiske Samfund, Lolland-Falsters Stiftsmuseum og DHF. Kursus modtog lokal støtte og blev gennemført med et betydeligt antal deltagere. Både af omtalen i pressen og af samtaler med deltagere synes det at fremgå, at der var stor glæde over dette kursus. Jeg vil gerne bringe de to formænd, baron R. Bertouch-Lehn og stiftamtmand, greve F. Reventlow en hjertelig tak, fordi de tog denne sag op og førte den igennem på så fortræffelig en måde.

Der har endvidere været afholdt et møde om planlægning af et lokalhistorisk kursus for Fyn. Det er meningen, at det skal finde sted i den kommende oktober-ferie.

Jeg benytter påny lejligheden til at opfordre samfundene og museerne rundt om til at arrangere sådanne kursus. De kan altid regne med al mulig støtte fra DHF med hensyn til den praktiske tilrettelæggelse, fremskaffelse af lærere m. m. Iøvrigt vil jeg gerne nævne, at der jo også er mulighed for at arrangere kursus, der afholdes over et længere tidsrum, f. eks. en række aftener eller lørdags-eftermiddage. De kan være beregnet for en enkelt by eller for et større område. Et kursus i denne skikkelse vil jo gøre det muligt at gå mere i dybden, end når der kun kan undervises i en to-tre dage; man får på denne måde mere kendskab til dem, der vil være med i det lokalhistoriske arbejde, man kan lettere tilskynde dem til at give sig i lag med de praktiske opgaver, sørge for, de får en undervisning, der letter arbejdet.

Kursus for lærere i aftenhøjskolen. Ligesom sidste år har et særligt udvalg, bestående af dr. Skovmand, førstelærer H. K. Kristensen samt formand og sekretær, drøftet muligheden af også i år at få et kursus for lærere i aftenhøjskolen. Det besluttedes at afholde et sådant på Søhus Gartner- og Frugtavlshøjskole i nærheden af Odense 3.—6. august. Vi havde fået en række fremragende lærere — det kan nævnes, at kirkeminister Bodil Koch talte om: Kir-

ken, monument eller gudshus? — og det er også mit indtryk, at deltagerne var meget glade ved dette kursus. Tilslutningen var ikke så stor, som vi havde regnet med. Det skyldtes uden tvivl, at vi havde været ret forsigtige i vor propaganda, dels belært af erfaringen fra sidste år, hvor der havde meldt sig betydeligt flere, end vi havde regnet med, dels fordi der kun kunne være et begrænset antal deltagere på skolen. Vi har fået et meget stort antal opfordringer til at fortsætte med disse kursus, og jeg håber, det vil kunne lade sig gøre. Der er af Undervisningsministeriet blevet givet et betydeligt tilskud, til afholdelse af kursus på Søhus, og jeg bringer ministeriet DHF.s bedste tak herfor.

Aftenhøjskolen. Ligesom sidste år har vi også i år til foreninger, museer m. m. udsendt en skrivelse med oplysninger om de praktiske problemer i forbindelse med afholdelse af hjemstavnshistoriske kursus under aftenhøjskoleloven. Da vi er interesseret i, at så mange som muligt får disse oplysninger og dermed også en opfordring til at begynde en aftenhøjskole med hjemstavnshistorie på programmet, har vi i forvejen spurgt, hvor mange eksemplarer der ønskedes. Jeg ved, at vor skrivelse sidste år har gjort god gavn, og da den i år er kommet ud til endnu videre kredse, håber vi, at man endnu flere steder vil give sig i gang med dette arbejde. Vi overvejer iøvrigt muligheden af dels at udgive nogle mindre oversigter over den mere almindelige litteratur, som kan være af betydning ved sådanne kursus, dels at få udarbejdet flere forskellige og forholdsvis fyldige planer for en sådan undervisning, både for købstæder og landsogne, eventuelt også for større stationsbyer og københavnske omegnskommuner. Når der findes flere forskellige planer, skulle det være lettere for den enkelte kursusleder at finde frem til netop de emner, som han gerne vil i lag med. Materialet vil iøvrigt udelukkende være beregnet for ledere og lærere, ikke for elever.

Fortid og Nutid. Også i det forløbne år har vi kunnet udsende *Fortid og Nutid* i to hefter, og vi håber, at dette ligeledes vil kunne ske i årene fremover. Også DHF har fået sit statstilskud sat i vejret, en kærkommen hjælp, som vi bringer Undervisningsministeriet vor bedste tak for. Vi råder dog stadig ikke over midler, der er tilstrækkelige til at udvide tidsskriftet, så vi foruden de almindelige artikler, anmeldelser m. m. også kan bringe den virkelige nyhedstjeneste, som vi anser for så vigtig, og som stadig savnes af alle, der på en eller anden måde arbejder med historie.

Vi havde håbet at kunne spare plads ved at udsende beretninger om årsmøderne for sig og på en billigere måde. En række undersøgelser viste imidlertid, at denne vej ikke var farbar, og vi er derfor nødt til at fortsætte på den vante måde. Iøvrigt kan jeg nævne, at institutionsoversigterne, der nu kommer i forårsheftet, er blevet lagt om, således at de alle omfatter et enkelt kalenderår, mens beretningsåret tidligere var ret forskelligt for de enkelte institutioners vedkommende.

Vi har i de sidste hefter bragt adskillige artikler om skånsk forskning. Vi har gerne villet udsende en samlet udgave af disse værdifulde oversigter, og dette er nu blevet muligt ved et tilskud fra Den Carlsen-Langeske Legatstiftelse, som vi bringer en hjertelig tak. Der har været nogen vanskelighed ved at få de lovede bidrag ind i rette tid, og det er muligt, at det af den grund ikke vil blive muligt at udsende den samlede udgave før i 1959.

Heraldisk nogle til Nyt Dansk Adelslexikon. Sammen med Samfundet for dansk Genealogi og Personall historie har DHF søgt Videnskabsfondet om et tilskud til at udgive den af arkivar Knud Prange udarbejdede nogle til Nyt Dansk Adelslexikon. Vi har fået en bevilling på 6.000 kr., som vil gøre det muligt at trykke dette værk, som vil blive et værdifuldt hjælpemiddel for dem, der arbejder med ældre dansk historie. Manuskriptet vil være klar til opsætning i løbet

af ret kort tid, og bogen skulle således kunne udsendes inden alt for længe. Som honorar til arkivar Prange har de to foreninger fra Den Hielmstjerne-Rosen-croneske Stiftelse modtaget et tilskud på 1.500 kr. Vi bringer såvel Videnskabsfondet som Stiftelsen vor varmeste tak for de ydede tilskud.

DHF.s jubilæum i 1959. Den 19. oktober 1909 holdtes det konstituerende møde indenfor DHF. Denne efterårsdag for snart 50 år siden kan med en vis ret anses for vor fødselsdag. Styrelsen er dog indstillet på ikke at holde noget stort fødselsdagsgilde. Arbejdsopgaverne er vigtigere end fest. Vi vil imidlertid gerne mindes dagen. Fortid og Nutid håber i en artikel at kunne fortælle om den halvtredsåriges liv og trivsel. Vi ville også gerne markere dagen ved at udsende en bog om dansk historisk arbejde igennem de 50 år, en bog, der skulle skildre alle sider af historikernes, arkæologernes, stednavneforskernes og folkloristerens virke. Det var vor mening, at den skulle skrives af en enkeltmand, og vi har ført forhandlinger med forskellige fremtrædende historikere, som vi kunne tænke os ville være interesseret i opgaven. Jeg tror, jeg tør sige, det ikke manglede på lyst, men kun skortede på tid, vel også — som forståeligt er — på mod til at tage fat på en så stor opgave, til hvis løsning der kun ville være ret kort tid. Vi har derfor måttet lade opgaven ligge. Mange andre muligheder har været drøftet i styrelsen, også tanken om at udgive en bog om det historiske arbejde, hvori de forskellige sider af dette blev belyst af hver sin forfatter. Vi var dog bange for, at et sådant værk ville komme til at mangle den enhed, som vil være væsentlig, når en så vigtig side af dansk kulturliv skal behandles. Resultatet af overvejelserne er blevet, at vi i stedet vil prøve at udgive en lille bog med korte biografiske og bibliografiske oplysninger om alle arbejdende danske historikere af idag. Bogen skal ikke blot medtage faghistorikere, men også amatørhistorikere, som har ydet selvstændige bidrag, den skal selvfølgelig også omfatte arkæologer, filologer, der har arbejdet med emner af historisk betydning, folklorister m. fl. Det vil — det er vi klar over — slet ikke blive helt let at foretage det nødvendige udvalg, og det er vor tanke også her at få de lokale foreninger med i arbejdet, ikke for at forflygtige ansvaret, men for at få fremskaffet de oplysninger, som er nødvendige for at kunne træffe en afgørelse, der er ret og rimelig.

Præstegårdshistorien. Den publikation vedr. Udby præstegård, som er omtalt i sidste årsberetning, vil forhåbentlig kunne udsendes inden altfor længe. Arkitekt fru Tove Bojesen har afsluttet sine opmålinger og har rentegnet sit materiale. Cand. mag. Bregengaard, som skulle udføre de alm. historiske undersøgelser i forbindelse med udgaven, blev i lang tid forhindret heri af andet arbejde og måtte tilsidst bede om at blive fritaget for opgaven. Mag. art. fru Kirsten Elisabeth Jessen har derefter fortsat og afsluttet arbejdet, således at hele materialet skulle være klart. Det bliver nu opgaven at skaffe de nødvendige midler til udarbejdelse af trykmanuskript og til trykning.

Kartotek over eventuelle købere af historiske værker. Styrelsen har vedtaget at lade udarbejde et kartotek over personer, der kan tænkes at være interesseret i at købe historiske værker. Arbejdet hermed er blevet forsinket, da den mand, der skulle gøre arbejdet, har været syg igennem lang tid. Det vil dog nu snart være afsluttet. Kartoteket bygger dels på materiale, som findes i Erhvervsarkivet, dels på materiale, som DHF selv ligger inde med. Hvis nogen af vore medlemmer skulle have salgslister, som kan tænkes at være af betydning ved supplering af kartoteket, vil vi være taknemmelig for at få disse udlånt.

Når vi har besluttet at lade et sådant kartotek udarbejde, er det et resultat af de tidligere nævnte overvejelser vedr. et eventuelt historisk forlag, bygget op på andelsgrundlag. Tanken er for øjeblikket opgivet, men er ikke skrinlagt for

stedse. Selvom vi er klar over, at et sådant kartotek efterhånden vil blive forældet, tror vi dog, det vil kunne have sin værdi, når foreninger eller enkeltmand vil prøve at komme i direkte kontakt med historisk interesserede, dels for at forøge salget, dels for at undgå de store kommissionsudgifter. Kartoteket vil gratis blive stillet til rådighed for alle interesserede. Når det er færdigt, vil der blive udsendt meddelelse herom.

Love. På sidste årsmøde drøftede vi muligheden af, at DHF udarbejdede en slags standardlove, som kunne være vejledende for de enkelte foreninger. Vi anmodede i henhold dertil foreningerne om at indsende deres love. Det materiale, vi har fået, har imidlertid været så beskedent, at vi ikke har ment det rimeligt at foretage noget på det grundlag. Er der interesse for det, vil vi gerne arbejde videre med sagen.

Bauers evighedskalender. Vi har søgt om understøttelse fra tipsmidlerne til en nyudgave af denne kalender. Vi har ikke fået den ønskede bevilling, men vi håber alligevel stadig på, at der skulle være en mulighed for før eller senere at få sagen igennem — en evighedskalender kan jo, når det skal være, vente lidt.

Tilskud til trykning af lokalhistoriske værker. Også til dette formål har vi søgt om støtte fra tipsmidlerne, med samme resultat som for kalenderens vedkommende. Også her håber vi på et resultat før eller senere.

Til slut redegjorde formanden for de drøftelser, der dagen i forvejen havde fundet sted på *de historiske samfunds sektionsmøde* (se s. 248 ff.).

Dirigenten takkede formanden for beretningen og satte den straks til drøftelse, idet han foreslog, at man tog de forskellige punkter hver for sig.

Førstelærer *A. Strange Nielsen* ville gerne vide, om foreningens konsulent også kunne rejse ud til samfundene.

Formanden svarede bekræftende.

Overarkivar, dr. phil. *Harald Jørgensen* oplyste, at man også for ca. 30 år siden havde arbejdet med tanken om at gennemføre ensartede forkortelser, men den var blevet opgivet igen. Han håbede meget, at det måtte lykkes foreningen at finde frem til en løsning af problemet, men henstillede, at man i hvert fald indtil videre arbejdede for, at forfatterne lavede forkortelseslister i deres værker samt udstyrede disse med person- og sagregistre.

Museumsbestyrer *P. Christensen* ville gerne vide, om man ønskede at indføre en slags autoriserede forkortelser. Dette var han betænkelig ved, mens han ville hilse en liste over ønskelige forkortelser med glæde.

Overarkivar *C. Rise Hansen* henviste til Dansk standardiseringsråd, der allerede længe har arbejdet med ensartede forkortelser af udenlandske tidsskrifter.

Overinspektør, dr. phil. *Axel Steensberg* omtalte den forkortelsesliste, der var udarbejdet til anvendelse i Nationalmuseets skrifter. Man skulle nødtig gå imod denne.

Museumsinspektør *Knud Klem* tilsluttede sig overarkivar Harald Jørgensen i ønsket om person- og sagregistre.

Formanden oplyste, at man var opmærksom på både Dansk standardiseringsråd og Nationalmuseets liste. Det var ikke meningen at autorisere noget — det kan Fællesforeningen ikke — men blot at henstille, at de ensartede forkortelser blev brugt.

Baron *Bertouch-Lehn* mente, at fristen for besvarelsen af de spørgeskemaer, som registreringsudvalget havde udsendt, havde været for kort. Han spurgte, om udvalget ville være interesseret i supplerende oplysninger. Han påpegede endvidere ønskeligheden af kildefortegnelser for de enkelte amter. Omkostningerne ved trykningen af sådanne fortegnelser er så afskrækkende, at samfun-

dene i stedet burde henvende sig til bibliotekerne og lade fortegnelsen duplikere.

Museumsinspektør *Peter Riismøller* fandt det rent ud en uring, at der findes arkivalier på museerne. De skriftlige kilder er spredt nok i forvejen og vanskelige at finde frem til. Han foreslog, at udvalget, når det havde afsluttet sit registreringsarbejde, henstillede til museerne at aflevere deres arkivalier til landsarkiverne eller byhistoriske arkiver. Naturligvis kunne visse arkivalier have så stor — især udstillingsmæssig — betydning for museet, at man nødigt ville af med dem, men så burde museerne søge kontakt med landsarkiverne og få arrangeret en affotografering.

Overarkivar, dr. phil. *Harald Jørgensen* kunne med glæde tilslutte sig *Peter Riismøller*. Han sagde endvidere, at rigsarkivet havde nægtet at besvare det tilsendte spørgeskema, da det enten ville være ganske uoverkommeligt eller værdiløst. Han håbede, at rigsarkivet snart ville være i stand til at udsende en fornyet udgave af Kr. Erslevs oversigt over rigsarkivet. Han fandt iøvrigt initiativet udmærket og håbede, man ville nå et godt resultat.

Formanden takkede for indlæggene og redegjorde for udvalgets sammensætning. Det er iøvrigt ikke Fællesforeningen, som har taget initiativet til dette arbejde, men udvalgets sekretær, bibliotekar, mag. art. *Anker Ølsens* indsats. Det var med vilje, man havde sat så kort frist til besvarelsen af spørgeskemaerne, men man så naturligvis gerne, at der blev indsendt supplerende oplysninger. Han kunne helt ud tilslutte sig museumsinspektør *Riismøllers* betragtninger og så gerne, at Museumsforeningen opfordrede museerne til at skille sig af med deres arkivalier.

Museumsdirektør *Knud Klem* gjorde opmærksom på, at der kunne være særlige arkivalier ved museerne, som disse ikke ønskede at komme af med. Han nævnte specielt den samling af skibstegninger, som Handels- og søfartsmuseet ligger inde med.

Formanden fandt baron Bertouch-Lehns idé med kildefortegnelser udmærket. Han mente bibliotekerne kunne løse opgaven; om fortegnelsen skulle trykkes eller duplikeres måtte samfundet selv afgøre. Det måtte under alle omstændigheder blive en lokal opgave.

Fuldmægtig *Olav Christensen* mente nok, at midler til sådant arbejde kunne skaffes lokalt, hvis man blot var tilstrækkelig ihærdig til at bede om dem.

Førstekerer *A. Strange Nielsen* ønskede at henlede repræsentanternes opmærksomhed på aftenhøjskolen og de muligheder, denne rummer. Gennem amtsungdomsnævnet kunne samfundene holde sig underrettet om, hvor der holdtes kurser i hjemstavnslære. Iøvrigt fandt han, at her også lå en opgave for museerne. Han bad samfundene læse Fællesforeningens vejledning meget grundigt.

Arkitekt *J. Tidemand-Dal* ønskede, at der kunne komme en clearing i stand, så man kunne erhverve ældre numre af Fortid og Nutid og komme af med overskydende eksemplarer.

Museumsdirektør *Jørgen Paulsen* svarede, at en sådan clearing allerede fandt sted gennem ekspeditionen af Fortid og Nutid. Han opfordrede alle, der måtte have ældre overskydende eksemplarer liggende, til at indsende dem til ekspeditionen.

Arkitekt *J. Tidemand-Dal* ville gerne vide, hvor det indsamlede materiale til præstegårdsværket kan ses.

Formanden oplyste, at det vil blive opbevaret på Nationalmuseet.

Kontorchef *Th. Gimsing* udtalte vedrørende ansøgningen om dispositionsbevilling til trykning af lokalhistoriske værker, at det i år havde været meget

vanskeligt at fordele tipsmidlerne på grund af den store sum, der forlods blev afsat til landsdelsorkestrene. Han mente dog, at man kunne søge igen.

Dirigenten kunne derefter erklære formandens beretning for godkendt, da ikke andre ønskede ordet.

Han gav derefter ordet til kassereren for at aflægge regnskab for regnskabsåret 1957/58.

Museumsdirektør *Jørgen Paulsen* forelagde det reviderede regnskab (se s. 264) og fremhævede som de lyse sider, at kontingentindtægterne var gået frem, ligesom statens tilskud var blevet sat i vejret. Det ovenud fine resultat skyldtes dog udelukkende overskudet på Håndbogen for danske lokalhistorikere, der havde været en stor salgssucces. På den anden side måtte man gøre sig klart, at indtægterne stagnerede, så der måtte før eller senere findes andre veje for at skaffe øgede indtægter. Han afsluttede sin forelæggelse med at takke for sin tid i styrelsen og rettede en tak til de to revisorer; han glædede sig over fortsat at bevare kontakten med foreningen gennem ekspeditionen af *Fortid og Nutid*.

Overinspektør, dr. phil. *Axel Steensberg* fandt, at forfatterhonorarerne til *Fortid og Nutid* var for lave.

Overarkivar *C. Rise Hansen* fandt, at der også kunne være grund til at forhøje redaktør- og sekretærhonorarerne.

Dirigenten takkede *Jørgen Paulsen* for hans arbejde som kasserer; der havde altid været fin orden i regnskaberne. Han konstaterede derefter, at der var givet decharge for regnskabet.

Man gik derefter over til valg af formanden. Landsarkivar *Johan Hvidtfeldt* blev foreslået genvalgt, hvilket skete med akklamation.

Ved valget til styrelsen genvalgtes *Svend Larsen, Peter Michelsen, Roar Skovmand og Axel Steensberg*.

Formanden meddelte derefter, at tre af styrelsens medlemmer havde ønsket at trække sig tilbage. *Rasmus Mortensen* havde været alvorligt syg og følte sig ude af stand til at deltage i styrelsens arbejde. Han rettede en tak til *Rasmus Mortensen* for hans arbejde for dansk historie og i Fællesforeningens styrelse. *Jørgen Paulsen* havde beklædt posterne som redaktør, sekretær og nu sidst som kasserer. *Ole Karup Pedersen* havde som sekretær siddet i styrelsen i tre år. Til at erstatte disse tre foreslog styrelsen: arkivar *Peter Kr. Iversen*, Åbenrå, førstelærer *H. K. Kristensen*, Lunde, (der vil påtage sig kassererhvervet) og arkivar *Knud Prange*, Viborg (der vil påtage sig sekretærhvervet). Disse tre blev valgt.

Formanden rettede dernæst en tak til overinspektør *Georg Galster*, der ønskede at trække sig tilbage som revisor. Til at erstatte *Georg Galster* foreslog styrelsen fuldmægtig *Olav Christensen*, Haderslev. Denne blev valgt, og museumsdirektør *Knud Klem* genvalgtes som revisor.

Under eventuelt begærede overlærer *Arne Meyling* ordet, idet han ønskede at fremlægge sin årsberetning fra *Tikøb* historiske samling. Det var hans håb, at et sådant arbejde kunne udfylde tomrummet mellem skole og videnskab, samt at eleverne derved kom til at føle, at historien vedgik dem.

Baron *Bertouch-Lehn* redegjorde for forløbet af det lokalhistoriske kursus i Mariibo amt. Det vellykkede resultat skyldtes ikke mindst den indsats, der blev ydet af landsarkivar *Johan Hvidtfeldt*, til hvem han rettede en varm tak.

Statskonsulent, dr. phil. *Roar Skovmand* ønskede at knytte nogle bemærkninger til det kursus for lærere ved aftenhøjskoler, der var blevet afholdt på Søhus. Den ringe tilslutning havde været en skuffelse, og han mente, at Fællesforeningen måske burde søge kontakt med Dansk aften- og ungdomsskoleforening ved fremtidige arrangementer af sådanne kurser. Han opfordrede end-

videre medlemmerne til at komme til ham med deres vanskeligheder med sådanne aftenhøjskolekurser.

Formanden redegjorde for et forslag til lovændring, der var indkommet fra Dansk kulturhistorisk Museumsforenings side. Man ønskede, at Museumsforeningens årsmøde fremtidig skal vælge dens repræsentanter i Fællesforeningens styrelse. Styrelsen havde givet forslaget sin tilslutning. Ændringen kunne dog først gennemføres næste år — og den kunne i det hele taget rejse spørgsmålet om sammensætningen af Fællesforeningens styrelse.

Apoteker *O. Løye* spurgte, om ikke Fællesforeningen burde foretage sig noget i anledning af de salg af dansk jord, der i den sidste tid er foregået til udlændinge. Han foreslog, at mødet vedtog en resolution, der fordømte disse salg.

Museumsdirektor *Jorgen Paulsen* mente, at Fællesforeningen næppe kunne vedtage en resolution. Man måtte formode, at folketinget snart ville fremkomme med en lov, der satte en stopper for den slags salg.

Forstekerer *H. K. Kristensen* fremhævede, at det ikke var den lokale befolkning, der solgte grundene til tyskerne, men fremmede spekulanter.

Museumsdirektor *Knud Klem* henstillede til styrelsen at tage sagen op til overvejelse. Ad lovgivningens vej ville der nok snart ske en ændring i de herskende forhold.

Formanden foreslog som mødested for næste årsmøde København. Dette blev vedtaget.

Formanden rettede derefter en tak til dirigenten for veludført arbejde og erklærede mødet for afsluttet.

Om eftermiddagen samledes deltagerne på hotel Continental, hvor intendent *Nils Olsson*, Ystad, holdt et kort foredrag om »Byen Ystad og renæssancens bindingsværksbygninger«. Foredraget var en introduktion til den påfølgende byvandring, der foregik under intendent *Nils Olssons* ledelse.

Om aftenen holdtes festmiddagen på hotel Continental. Her talte landsarkivar *Johan Hvidtfeldt* om den særlige glæde, der altid var ved dansk-svensk samarbejde og rettede en tak til byen Ystad. Han hyldede endvidere professor *Knud Fabricius* og takkede ham, fordi han havde villet deltage i årsmødet. Professor *Knud Fabricius* mindedes sin tid i Dansk historisk Fællesforening og priste den høje luft, der altid havde været i foreningens virke. Museumsdirektor *Jorgen Paulsen* motiverede en skål for Dansk historisk Fællesforening. Seminarielektør *Jels Forchhammer* bragte som gammel elev en hyldelse til professor *Fabricius*. Ordförande *Eric Anderson* gav udtryk for sin glæde over at deltage i årsmødet. Kontorchef *Th. Gimsing* rettede en tak til begge foreninger for den venlighed, de viste, ved altid at invitere ministeriets repræsentanter med til disse møder. Museumsdirektor *Svend Larsen* takkede ministeriets repræsentanter for den nye museumslov og Fællesforeningens formand og styrelse for det gode samarbejde mellem foreningerne. Fru museumsdirektor *Klem* appellerede til museumsfolkene om også at tænke på de uvidende pædagoger.

Søndag den 31. august kl. 8.30 kørte deltagerne i busser fra Ystad. Turen blev ledet af intendentene *Nils Olsson* og *Gustav Åberg*. Den gik over Valleberga og öster Hoby til Glimmingehus. Efter besøget her fortsattes til Simrishamn, hvor helleristningerne blev beset. Frokosten spistes på hotel Svea i Simrishamn, hvorefter intendent *Gustav Åberg* foreviste österlens museum. Fra Simrishamn kørte man videre til Kivikgraven og Skt. Olofs kirke, der begge blev beset. Ved 17-tiden var man tilbage i Ystad, hvorfra langt de fleste af deltagerne i busser bragtes sikkert ombord i båden fra Malmö til København.

Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver

har i tilslutning til Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Ystad afholdt et møde fredag den 29. august 1958. I mødet deltog 28 repræsentanter.

Formanden, cand. pharm. *Hans Brandt*, Fåborg, bød velkommen. Landsarkivar *Johan Hvidtfeldt* blev valgt til dirigent og gav ordet til *formanden*, der i sin beretning bl. a. oplyste, at der på et den 19. januar afholdt styrelsesmøde var vedtaget at anvende det af tipsmidlerne bevilgede tilskud til en agitationsrejse. Man ønskede at få konstateret, hvor der var muligheder for at få oprettet arkiver, at søge sådanne oprettet, hvor der allerede var et arkivararbejde igang, og iøvrigt at kontakte personer, der var interesseret i et sådant arbejde.

Formanden havde derefter i forsommeren aflagt besøg i Nørrejyllands byer, nemlig 24 købsteder og 7 større stationsbyer. Der var herved skabt kontakt med lokalhistoriske kredse over hele Jylland, idet kassereren, fuldmægtig Olav Christensen, Haderslev, samtidig havde besøgt byerne i Sønderjylland. I de kommende uger ville agitationsarbejdet blive fortsat på øerne.

Arbejdet havde foreløbig resulteret i to indmeldelser, Grindsted sognearkiv og biblioteket for Vejle by og amt, således at sammenslutningen derefter tæller 26 medlemmer.

Men hensyn til det påtænkte samarbejde med arbejderbevægelsens arkiv var forhandlingerne trukket i langdrag, men man håbede på et resultat i det kommende år.

Kassereren aflagde det reviderede regnskab, der balancerede med 2022,15 kr. og udviste en kassebeholdning på 1309,83 kr.

Til styrelsen genvalgtes fuldmægtig *Olav Christensen*.

Under den efterfølgende drøftelse gav en række repræsentanter oplysning om de enkelte arkiver, hvoraf helhedsindtrykket blev, at der rundt om i landet blev udført et godt arbejde. Lektor *Tengnagel Jørgensen*, Esbjerg, oplyste bl. a., at tilskudet fra Esbjerg kommune nu var kommet op på 4000 kr. årligt. Af de øvrige udtalelser skal kun fremdrages, at der i Hillerød var afholdt et agitationsmøde, hvor rigsarkivaren havde talt om arkivforhold, og at formanden henledte medlemmernes opmærksomhed på de muligheder, der lå i at kontakte hjemstavnsforeningerne i København. Fåborg-arkivet havde haft megen glæde af et sådant samarbejde og havde fået optaget et par spalter i hvert nummer af hjemstavnsforeningens medlemsblad om arkivets arbejde og ønsker.

Til slut understregede *formanden* betydningen af at søge alt værdifuldt materiale samlet, men henstillede samtidigt at lade alle ting, som retteligt hørte hjemme på de store statsarkiver, gå videre til disse, medens landsarkivar *Hvidtfeldt* henledte opmærksomheden på Det Kongelige Biblioteks billedsamling og anbefalede, at arkiverne søgte samarbejde med denne samling.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING'S REGNSKAB 1957—58

D R I F T S R E G N S K A B 1. A P R I L 1957—31. M A R T S 1958

I N D T A G T

<i>Kontingent og bidrag:</i>	
Foreninger	2.651,21
Museer	1.560,00
Arkiver, biblioteker o. l.	655,00
By- og amtsråd	460,00
<i>Tilskud:</i>	5.326,21
Staten	3.000,00
Dansk historisk Fællesfond	800,00
Renter	3.800,00
Tidskriftet »Fortid og Nutid«	224,51
Salg af skrifter	4.447,43
Forskelligt	6.903,71
	270,75
Foreningsregnskabets indtægt:	20.972,61

<i>Særlige konti:</i>	
Præstegårdsværket	0,00
Kulturhistorien	0,00
Lokalhistorisk konsulentvirksomhed	2.000,00
Manskriptregistrering	3.000,00
Heraldisk værk	1.500,00
Udgivervirksomhed (Artikler om skansk videnskab)	2.000,00
Ialt indtægt:	29.472,61

U D G I F T

Styrelsesudgifter	1.297,19
Sekretærlønninger	600,00
Tryksager, porto, telefon, kontorartikler	1.243,24
Årsmødet i Slesvig 1957	852,17
Forfatterpræmie	0,00
<i>Tidskriftet »Fortid og Nutid«:</i>	
Trykning	6.703,91
Forfatterlønninger	1.506,15
Redaktørlønninger	600,00
Ekspedition m. v.	838,35
Forskelligt	9.648,41
Foreningsregnskabets udgift:	14.539,86
» merindtægt:	6.432,75
	20.972,61

<i>Særlige konti:</i>	
Præstegårdsværket	2.780,96
Kulturhistorien	0,00
Lokalhistorisk konsulentvirksomhed	538,80
Manskriptregistrering	673,64
Heraldisk værk	500,00
Udgivervirksomhed	0,00
Merindtægt på samtlige konti:	4.005,60
Balance:	29.472,61

S T A T U S P. R. 31. M A R T S 1958

<i>Foreningens egne midler:</i>	
Beholdning $\frac{1}{4}$ 1957	4.171,87
Merindtægt i 1957—58	6.432,75
	10.604,62
<i>Præstegårdsværket:</i>	
Beholdning $\frac{1}{4}$ 1957	3.117,76
Udgift i 1957—58	2.780,96
	336,80
<i>Kulturhistorien:</i>	
Beholdning $\frac{31}{3}$ 1958	903,97
<i>Lokalhistorisk konsulentvirksomhed:</i>	
Tilskud i 1957—58	2.000,00
Udgift i 1957—58	539,80
	1.460,20
<i>Manskriptregistrering:</i>	
Tilskud i 1957—58	3.000,00
Udgift i 1957—58	673,64
	2.326,36
<i>Heraldisk publikation:</i>	
Tilskud i 1957—58	1.500,00
Udgift i 1957—58	500,00
	1.000,00
<i>Udgivervirksomhed:</i>	
Tilskud i 1957—58	2.000,00
	18.631,95

Beholdning pr. $\frac{31}{3}$ 1958:

Sparekassabog Af 9193	12.195,88
Postkonto 3516	4.716,57
Postkonto 86264	1.396,23
Kontant	323,27
	18.631,95

Viborg og Hillerød, den 15. april 1958.

J O H A N H V I D T F E L D T, J Ø R G E N P A U L S E N,
formand. kasserer.

Ovenstående regnskab er revideret og fundet i overensstemmelse
med bilagene.

Knud Klem Georg Galsler.

Mikrofotograferingens anvendelse i de danske arkiver

Af Aa. Rasch

Fortid og Nutid vil gerne belyse den betydning, som fotografering af arkivalier har eller kan få for det historiske arbejde. Arkivar Rasch fortæller i det følgende om den fotografering, der hidtil er gennemført i de danske arkiver. En senere artikel vil behandle de mere principielle problemer, herunder også de forskellige former for fotografering.

Det danske arkivvæsen kan rose sig af at være kommet tidligere med i anvendelsen af mikrofotograferingstekniken end de fleste andre europæiske. Grunden til, at man her i landet med særlig iver kastede sig over denne tekniske nyhed, var i begyndelsen simpelthen den tvingende nødvendighed: man måtte finde en metode til at beskytte uerstattelige arkivalier mod de mange farer, som krigen truede dem med. I modsætning til lande som Sverige, Norge eller Tyskland mangler Danmark jo beklageligvis underjordiske klipperum til brug under evakuering, og de lokaler, der under krigen blev taget i brug til dette formål, rummede ikke stort, og de var heller ikke i stand til at yde nogen fuldstændig sikring mod bombeskader. Man måtte derfor finde andre metoder til sikring, og her frembød mikrofotograferingen sig som den mest anvendelige mulighed.

Det første skridt til en sikringsfotografering blev taget så tidligt som i februar 1940, da man opnåede en bevilling til fotografering af Rigsarkivets registraturer. For disse midler blev der i de følgende måneder optaget films af alle vigtigere registraturer på arkivets læsesal, både de gældende og en del af de ældre, der vel ikke er direkte gyldige, for så vidt som de ikke viser arkivaliernes nuværende anbringelse, men angiver ældre tiders ordninger. Da de imidlertid er uundværlige til identifikation af kildeanvisninger i ældre værker, fandt man det nødvendigt at tage dem med. Blandt disse skal kun nævnes den stadig meget benyttede registratur over den opløste topografiske samling.

Optagelsen af disse films kan dog kun vanskeligt betegnes som mikrofotografering i moderne forstand. Man anvendte vel 35 mm film,¹ men

1. På samme måde havde en nordisk historikerdelegation iøvrigt allerede i 1930'rne optaget en del films i russiske arkiver.

kun i Leica-apparater til korte filmslængder ($1\frac{1}{2}$ m), men der blev dog optaget over 1400 af disse. Fotograferingen udførtes af et privat firma, idet Rigsarkivet på dette tidspunkt endnu ikke rådede over et egnet atelier. Det blev først indrettet i 1941.

Efterhånden som luftbombardementerne Europa over i krigens løb tiltog i mængde og ødelæggende virkninger, blev ængstelsen her i landet naturligvis større, og i april 1944 blev der opnået bevilling til en sikringsfotografering af langt større omfang end den første. Det var hensigten, at den skulle omfatte alle de vigtigste serier i Rigsarkivet og i landsarkiverne, og den blev gennemført, skønt forholdene var overordentlig vanskelige for arbejdet. For det første var der dengang næsten ingen herhjemme, der havde større erfaring med arbejdet med mikrofilm, og dertil kom, at man manglede kameraer, der var egnede til formålet, således at man i stedet måtte klare sig med filmskameraer, der var bygget med ganske andre formål for øje, og det var dertil vanskeligt at få kvalificeret arbejdskraft. Alvorlig var også materialesituationen. Det var ganske vist en tid muligt at få brandfrie films, men så slap de op, og man måtte nøjes med brændbare, hvad der senere gav store problemer med opbevaringen af dem. Værst synes det imidlertid at have været, at de kemikalier, der kunne fås under krigen, ikke var af tilstrækkelig god kvalitet, og at det firma, der fik arbejdet overdraget, måske ikke var vidende om de strenge krav, der må stilles til skylningen af de fremkaldte films, for de er i dag uden undtagelse temmelig plettede. Dertil kommer, at de kun har et lille billedfelt, og at de som følge af apparaternes ufuldkommenhed er mindre skarpe end ønskeligt. De er således i dag ikke, hvad man anser for velegnede til brug i læseapparater, men kan dog anvendes, og det vil være muligt at fremstille forstørrelser – omend ikke gode – efter dem, til erstatning for arkivalier, der måtte blive ødelagt i en katastrofesituation. De er derfor endnu af betydelig værdi som sikring betragtet, indtil de, forhåbentlig inden for længe, bliver afløst af bedre. Havde en katastrofe ramt arkiverne under krigen, havde de været rent ud uvurderlige, og der er derfor god grund til at takke initiativtagerne til denne omfattende fotografering, navnlig den fungerende rigsarkivar, dr. H. Hjelholt og arkivar A. G. Hassø, der ledede arbejdet.

Omfattende var fotograferingen nemlig. I Rigsarkivet optoges ikke mindre end 946 ruller med hver ca. 1000 optagelser og på landsarkiverne ca. 375 ruller, ialt således ca. 1,3 millioner optagelser, der hver indeholdt to sider. Man fotograferede i Rigsarkivet de vigtige rækker af kopibøger og forestillinger i kancellierne indtil 1848, matriklerne af 1664 og 1688, folketællingerne 1787 og 1845, Rentekammerets forestillingsprotokoller, udenrigsstyrelsens kopibøger, de finansielle kollegiers forestillinger o.m.a., et repræsentativt udvalg af de vigtigste arkivalier. På landsarkiverne fotograferedes kirkebøgerne indtil 1814. De store udgifter hertil deltes mellem

Undervisnings- og Kirkeministeriet. — Så vidt det har været muligt at se, var Danmark det europæiske land, der under krigen gennemførte den mest omfattende sikringsfotografering.

Krigens ødelæggelser havde verden over åbnet historikernes og til en vis grad også de bevilgende myndigheders øjne for den store risiko for, at uerstatteligt kildemateriale under en ny krigssituation skulle blive ødelagt, og medens man endnu havde ødelæggelserne i frisk erindring, opstod der forskellige planer om at sikre kilderne for eftertiden, så vidt muligt var. To af disse projekter kom direkte til at berøre det danske arkivvæsen, nemlig for det første en norsk plan om fotografering af en del arkivalier i danske arkiver, som var af betydning også for Norges historie. Det andet var den amerikanske mormonkirkes Genealogical Society's storstillede forsæt om en omfattende fotografering af europæiske historiekilder af personalhistorisk værdi.

Den norske plan kom på tale i løbet af året 1946. Det blev hurtigt klart, at til de store mængder optagelser, det her drejede sig om, måtte der anskaffes et fuldtud tidssvarende optagelsesapparat, som det på daværende tidspunkt ikke var muligt at købe eller leje her i landet under den herskende mangel på dollarvaluta. Der blev derfor truffet den ordning, at det norske Rigsarkiv købte et moderne amerikansk apparat og leverede det hertil på de vilkår, at det danske Rigsarkiv skulle betale ved levering af films af de arkivalier, som man ønskede i Norge. Ordningen var meget gunstig for begge parter. Nordmændene fik mulighed for at få optagelser af en udmærket kvalitet, og Rigsarkivet fik lejlighed til at erhverve et optagelsesapparat, det ellers næppe ville have fået, en model, der var så god, at den er produceret siden med kun uvæsentlige forbedringer.

Apparatet blev monteret i slutningen af 1947, hvorefter fotograferingen kunne tage sin begyndelse umiddelbart efter nytår 1948, og den fortsatte med afbrydelser indtil 1953. Det norske Rigsarkiv fik fotograferet dele af de vigtigste protokolrækker fra kollegierne i fællestiden før adskillelsen fra Danmark. Det drejede sig i første række om Danske Kancellis vigtigere serier, nemlig supplik- og gratialprotokollerne samt brevbøgerne. Hertil kom lignende vigtige serier fra andre kollegier, norske sager i Højesterets voteringsprotokoller og mindre dele af de militære arkiver. Ialt beløb det sig til 651 ruller eller knap 400.000 optagelser med 2 sider på hver. Det norske Rigsarkiv erhvervede herved et uundværligt supplement til de store mængder af bilag, der til forskellige tider er afleveret herfra til Norge.

Oprindeligt var det vist nordmændenes hensigt, at der skulle fremstilles forstørrelser efter filmene, således at de fik duplikater af de originale protokoller, men dette synes endnu ikke at være blevet virkeliggjort. Der er derimod fremstillet filmskopier af en del af dem, men ellers har de vanskelige pladsforhold i det norske arkiv indtil videre hindret, at de

mange films er blevet udnyttet efter fortjeneste. Foruden erhvervelsen af apparatet opnåede det danske Rigsarkiv ved fotograferingen, at en række også for os meget vigtige protokoller er blevet sikret og negativfilmene anbragt i passende lang afstand fra København.

Den anden store fotografering – for det mormonske Genealogical Society i Utah – er af et langt større omfang end den norske, og den er i og for sig også af ældre dato, eftersom der havde været forhandlet om den allerede før krigsudbruddet i 1939. Såvel Undervisnings- som Kirkeministeriet havde givet tilladelse, selv om der fra gejstlig side havde været en vis betænkelighed til stede ved at lade tilhængere af en afvigende trosbekendelse få kopier af folkekirkens fornemste arkivalier. Det var nemlig kirkebøgerne, der først og fremmest skulle være fotograferingens genstand, og desuden var det hensigten at supplere dem med folketællingerne, skifter og lægdsruller, alt til og med år 1860.

Opgavens udførelse skulle overdrages til et privat firma, men apparaterne skulle opstilles i arkiverne. Til vederlag for den ikke ubetydelige ulejlighed, der herved påførtes disse, lovede Genealogical Society at skænke en kopi – en positiv film – af hver rulle, der blev optaget, samt et antal moderne læseapparater. Tilbudet gav arkiverne den overordentlige fordel, at en række vigtige arkivalier ville blive fotograferet og de negative films anbragt et sikkert sted langt fra Danmark, ligesom man ville kunne få megen nytte af de kopier, der blev stillet i udsigt. Brugen af disse ville bl.a. skåne de originale bøger, og dette var meget velkomment, idet mange af disse var stærkt medtaget af slid.

Krigens udbrud standsede disse planer, men umiddelbart efter dens ophør blev de genoptaget, nu yderligere aktualiseret af atombømbetruslen, som havde vist sig i krigens slutfase. Fotograferingen kom derfor nu hurtigt i gang og vedvarede med nogle afbrydelser lige til 1955. Der blev i dette tidsrum optaget over 6.400 films med noget over 4 mill. optagelser à to sider. Men herudover har Genealogical Society videre planer. Det har i 1956 søgt og fået tilladelse til at fortsætte med optagelser også af landsarkivernes skode- og pante- samt fæsteprotokoller og at fortsætte den tidligere fotografering af kirkebøger m.v. så langt op mod nutiden, som dette materiale i almindelighed er tilgængeligt. I Rigsarkivet nærer det desuden ønske om at fotograferer en lang række arkivalier af værdi for personalhistorien, t.eks. bestallingsbøger, embedsansøgninger, lens- og amtsregnskaber og militære ruller. Det påregnes, at denne fotografering vil blive af samme eller måske større omfang end den tidligere, og for dansk historieforskning er det naturligvis betryggende at vide, at endnu flere grupper vigtige arkivalier på denne måde sikres, så vidt menneskeligt muligt er.

Rigsarkivets store mikrofotograferingsanlæg, der blev anskaffet til fotograferingen for Norge, har ikke haft mange ledige stunder siden dets op-

stilling her. Det har udført i tusindvis af større og mindre ordrer, og tallet på bestillinger stiger fra år til år. Medens det i begyndelsen for private mest drejede sig om optagelser, der skulle anvendes til fremstilling af forstørrelser på papir, går tendensen mere og mere i retning af, at bestillerne nøjes med mikrofilm, som de fleste på en eller anden måde sætter sig i stand til at læse. Uden at gå til alt for megen opremsning, skal der her nævnes nogle enkelte af de større leverancer til ind- og udland.

Blandt de fotograferinger, der er foretaget af sikringshensyn, er der grund til at nævne, at man i 1952-53 fotograferede Nationalmuseets udgravningsberetninger for museets regning. Det største arbejde i denne henseende er imidlertid den i 1954 påbegyndte fotografering af de københavnske kirkebøgers protokoller over fødsler og vielser. Der fotograferes kun i de tilfælde, hvor både hoved- og kontraminiestrialbogen endnu findes i selve sognet. Denne fotografering blev afsluttet i 1958, og der blev optaget mere end 300.000 optagelser, hver dækkende to kirkebogssider. Disse films bliver indtil videre henlagt i et lokale uden for København.

Af anden karakter er de bestillinger, man stadig modtager fra udlandet på optagelser af danske arkivalier, der skal benyttes af udenlandske forskere til mere begrænsede opgaver. Der er således fotograferet mange dele af udenrigsstyrelsens arkivalier, af papirer fra Dansk Vestindien og af sundtoldsregnskaberne. Men også fotografering af hele arkivfonds er fortsat. Man har således i 1957 fotograferet lensregnskaberne fra Båhus len fra tiden før dets afståelse for landsarkivet i Göteborg, og for islandsk regning har man påbegyndt filmning af en del vigtige kilder til Islands økonomiske historie i det 18. århundrede.

Endnu skal nævnes, at man af de relativt små midler, der står til rådighed, har erhvervet film af nogle arkivalier fra udlandet, således i 1952 af ordrer fra regeringen i Washington til amerikanske diplomater i Danmark i årene 1833-1906 og af disses indberetninger i årene 1811-12 og 1827-61. Fra arkivet på Gottorp har man modtaget film af de dele af den slesvigske folketælling 1803, som beror der.

For arkivernes besøgende har det vel indtil videre været af størst betydning, at rigsarkivar Axel Linvald i 1953 besluttede, at de kopifilm, som Rigsarkivet havde modtaget fra mormonernes Genealogical Society, skulle tages i brug. Dette kunne man gøre uden betænkelighed, da »moderfilmene« lå i sikker forvaring i USA, og da det bestemtes, at efterhånden som kopierne blev slidt op, skulle nye fremstilles. De fordeltes derefter således, at landsarkiverne fik films af folketællinger og lægdsruller, dækkende deres område, medens Rigsarkivet beholdt filmene med optagelser fra landsarkiverne. På Rigsarkivet, hvor man allerede havde et par helt moderne læseapparater til publikums disposition, er denne ordning blevet en meget stor succes, på landsarkiverne knap så mærkbar, da man her har været hæmmet af såvel pladsmangel som af, at man ikke havde helt

moderne læseapparater. Det sidste er der nu rådet bod på, idet landsarkiverne i provinsen i 1957 har modtaget nye apparater.

Alt i alt er det ikke lidet, der er opnået i den tid, man her i landet har arbejdet med mikrofilmen. Men der er ikke tvivl om, at man i fremtiden vil kunne drage endnu mere nytte af denne teknik. Det må forudses, at grupper af arkivalier, især kirkebøger og folketællinger, der er særligt udsat for slid, inden alt for mange år må undtages fra udlån, og redningen for forskerne må da blive mikrofilmen. Man vil nemlig næppe få råd til at fremstille kopier på papir af dem – det er ca. 10 gange så dyrt som at optage en negativ film med tilhørende positiv kopi. Man må desuden ønske, at endnu en lang række vigtige arkivalier fotograferes af sikringshensyn, således at man får dækket de huller, som krigsfotograferingen og mormonfotograferingen har efterladt. Fremdeles må dansk historieforskning naturligvis i almindelighed ønske, at arkivalier i udenlandske arkiver, der er af særlig betydning for Danmark, bliver sikret os ved mikrofilmens hjælp. Endelig kan måske en dag mikrofilmen blive så billig, at den kan indfri de forventninger, man fra nogle sider har næret til den om, at den skulle hjælpe til at løse arkivernes pladsproblem, idet det skulle blive muligt at kassere grupper af mindre vigtige og sjældent benyttede arkivalier, når de var fotograferet. Forudsætningen herfor er imidlertid, at det bliver billigere at fotograferer end at bygge magasiner, hvilket imidlertid endnu er langt fra at være tilfældet. Erkendelsen heraf breder sig nu også mere og mere, selv i USA, hvor man hidtil har været ivrigt optaget af tanken om at fotograferer og kassere i stedet for at opbevare arkivalier.

Kilder til de danske søfolks historie under 2. verdenskrig

Af Knud Prange

I en kronik i Information rejste dr. phil. Jørgen Hæstrup i efteråret 1955 spørgsmålet: Hvad findes der af kildestof til belysning af de danske søfolks indsats i allieret tjeneste under 2. verdenskrig? Dr. Hæstrup svarede selv, at der vel eksisterede en del, men at der manglede materiale, der kunne belyse »selve livet på krigshavet, selve kampens billede«. Artiklen mundede derfor ud i et ønske om, at der kunne skaffes økonomisk grundlag for at tilvejebringe beretninger fra søfolk, der sejlede under krigen. Disse beretninger, fortalt eller skrevet af søfolkene selv, ville være et meget værdifuldt supplement til de i forvejen eksisterende kilder.

Denne aviskronik affødte et tilbud fra rederiet J. Lauritzen om at ville bekoste et sådant indsamlingsarbejde, undertegnede fik opgaven overdraget, og i månederne august til oktober 1956 foregik arbejdet. Som retningslinier opstilledes følgende punkter: 1. At fremskaffe beretninger, udarbejdet af søfolk, der sejlede for de allierede under krigen, eller af personer, der sad i ledelsen af de danske søfolks organisationer i England eller på anden måde havde kontakt med de danske søfolk. 2. At indsamle, hvad der eventuelt måtte være bevaret af skriftlige efterladenskaber fra selve krigstiden, enten fra enkelte søfolk eller fra søfolksorganisationerne.

Det siger sig selv, at dette program langtfra har kunnet gennemføres til bunds, men mange søfolk lovede beredvilligt at skrive en beretning, mens nogle foretrak at fortælle om deres oplevelser, mens jeg tog notater og siden udarbejdede en beretning på grundlag deraf. Et flertal af de beretninger, der er afgivet løfte om, er endnu ikke indløbet, så det er ikke muligt at gøre status over resultatet af indsamlingsarbejdet. Det vil dog sikkert være nyttigt at gøre rede for de foreløbige resultater af de tre måneders arbejde. 8 beretninger er udarbejdet på grundlag af notater af samtaler, 6 beretninger er afleveret, og endnu 33 beretninger er lovet. Det vil sige, at der skulle være mulighed for at tilvejebringe omtrent 47 beretninger. Efterhånden som beretningerne indløber, vil de blive afleveret til Rigsarkivet, hvor de er tilgængelige på de betingelser, hver enkelt beretter fastsætter.

Man kunne på forhånd være skeptisk over for muligheden af at finde synderligt kildemateriale fra krigstiden, men på dette punkt har resultaterne været over forventning. Under krigen varetoges de danske søfolks

interesser uden for Danmark af henholdsvis »De sammensluttede danske Skibsofficers-Foreninger« og »De sammensluttede danske Sømandsorganisationer«, begge med hjemsted i Newcastle. Fra den sidste organisation er der formodentlig ikke bevaret nogen form for skriftlige efterladenskaber, men for Skibsofficers-Foreningens vedkommende synes omtrent hele arkivet bevaret, og det er nu afleveret til Rigsarkivet. Disse papirer (afleveret fra Maskinmestrenes Forening og fra Dansk Styrmandsforening) omfatter 6 bind forhandlingsprotokoller og hovedbøger, 10 ringbind med korrespondance og et seddelkartotek over medlemmerne af skibsofficerernes forening i Newcastle.

Sammensluttede danske Skibsofficers-Foreninger udgav fra maj 1943 til april 1945 20 numre af et blad: »Meddelelser til Medlemmerne«. Hverken Det kongelige Bibliotek eller Statsbiblioteket havde eksemplarer af bladet. Takket være skibsinspektør, kaptajn R. Geisler og kaptajn H. C. Røder har de to biblioteker nu hver et komplet sæt af bladet.

Dette materiale suppleres på udmærket måde af følgende 3 arkiver, der er afleveret til Rigsarkivet. *Kaptajn R. Geislers arkiv*. Kaptajn Geisler var under krigen sekretær i Skibsofficers-Foreningen, og hans arkiv giver et godt indtryk af arbejdet i foreningen. *Cand. polit. Kay Heckschers arkiv*. Dette arkiv består af 2 hovedgrupper: en, der vedrører søfolkene og deres organisationers arbejde i Newcastle, og en, der vedrører det danske råd og forholdet mellem dets medlemmer. Kay Heckscher var medstifter og medlem af det danske råd i London. Dette arkiv synes at indeholde meget væsentlige papirer.

Under krigen var det forbudt de søfarende at føre dagbog. Enkelte brød dog forbudet og en sådan dagbog er bevaret i *Journalist Aage Tofts arkiv*. Aage Toft sejlede som telegrafist under hele krigen, og hans omfattende papirer – 4 notesblokke og 606 maskinskrevne sider – udgør en dagbog, der er ført fra 29. september 1940 til 10. september 1945. Der er ingen tvivl om, at denne dagbog er en fortrinlig kilde til belysning af søfolkenes liv under krigen.

Fornylig er modtaget nogle henvendelser, hvoraf det bl.a. fremgår, at der er bevaret i hvert fald endnu to dagbøger ført af søfolk under krigen. Der er givet løfte om, at den ene af disse bøger vil blive afleveret til Rigsarkivet.

Er dette materiale ikke stort, så er det dog uden tvivl af stor betydning, at det nu er blevet sikret for eftertiden. Der er derfor god grund til at takke først og fremmest rederiet J. Lauritzen, der har bekostet undersøgelsen, men også de mange organisationer og enkeltpersoner, der har ydet hjælp ved indsamlingsarbejdet og som beredvilligt har afgivet arkivalier og betretninger. Uden deres velvillige bistand havde arbejdet ikke været muligt.

En anden ting er, at mulighederne for at fremskaffe yderligere kilde-materiale sikkert langtfra er udtømt.

Dansk landbrugshistorisk litteratur

1952–58

Af Gunnar Olsen

Vejledninger til studiet

De forløbne år siden sidste oversigt over landbrugshistorisk litteratur 1945-51 (Fortid og Nutid XVIII, s. 263 ff.), har bragt adskillige vejledninger om litteratur, kilder eller kildegrupper til landbrugshistoriske studier og om deres anvendelse.

Blandt disse må først og fremmest nævnes *Dansk Landbrugsbibliografi, Bind I* (indtil 1814) (1958) ved *Ole Karup Pedersen*. Et gennem lange tider følt savn af en fyldestgørende bibliografi over dansk landbrugslitteratur er således i færd med at blive afhjulpet. Det foreliggende bind indeholder den sparsomme ældre danske landbrugslitteratur sammen med reformtidens frodige vækst af landbrugsskrifter. Oversigten bringer såvel monografier som artikler i tidsskrifter og andetsteds. Monografierne kunne tidligere omend med et langt større besvær findes i *Bibliotheca Danica*, men for tidsskriftsartiklernes vedkommende drejer det sig om ting, det var såre vanskeligt at komme helt til bunds i. De nye gode muligheder for hurtigt at orientere sig om litteraturen indenfor specielle felter vil utvivlsomt sætte et heldigt præg på fremtidens landbrugshistoriske undersøgelser.

Bibliografien omfatter ca. 6300 numre; den meddeler forfatter, fuldstændig titel, udgiversted (eller tidsskrift) og trykår. Ved en del anonymt udgivne skrifter er forfatternavn anført, og det samme gælder en række skrifter udgivet under pseudonym. Den har forfatterregister, navneregister over navne anført i titlerne, stedregister, sagregister og fortegnelse over de citerede tidsskrifter.

Mellem de øvrige er *Johan Hvidtfeldts* indledning til *Håndbog for danske lokalhistorikere* (1956). Denne indledning indeholder et specielt afsnit: *Kilder til landbrugshistorie*, men ikke alene i dette, men også mange andre steder i indledningen vil man finde oplysninger om, hvorledes man finder frem til og udnytter det landbrugshistoriske materiale i vore arkiver, biblioteker og andre samlinger.

En vejledning i at finde kilder til gårdes historie gives ved hjælp af et konkret eksempel: udforskningen af en gårds historie af *Torsten Balle: Hvorledes finder man noget om en ejendoms historie*. (Historisk årbog for Thisted amt, 1957).

Om en særdeles betydningsfuld landbrugshistorisk kilde skriver *K. L. Jarnhuus: Om 1844-matriklen som landbohistorisk kilde*. (Fortid og Nutid XX, 1958). Heri redegøres dels for matrikuleringsarbejdets fremadskriden op til 1844, dels for, hvilket kildemateriale ethvert trin af arbejdet har afsat, samt for, hvilke spørgsmål disse kilder vil være i stand til at svare på.

For en speciel kildegruppe gives en redegørelse af *Gunnar Olsen: Præsteindberetninger om sognekaldenes og kirkernes økonomiske kår*, (Fortid og Nutid XIX), senere udkommet som led i en skriftrække: *Bol og by. Meddelelser fra Udvalget til udgivelse af kilder til landbefolkningens historie*. Heri oplyses om, hvornår og hvorfor disse indberetninger er afgivet, og om hvad de indeholder af betydning for landbrugshistoriske undersøgelser, og til sidst gives en oversigt over, hvor de forskellige indberetninger er at finde: i Rigsarkivet, i landsarkiverne, på Det kongelige Bibliotek, i Landesarchiv på Gottorp og på Universitetsbiblioteket i Kiel.

F. Skrubbeltrang har i *Om brugen af landbohistorisk talmateriale* (Fortid og Nutid XIX), givet en oversigt over en række af de væsentligste landbohistoriske kilder, men først og fremmest en vejledning i deres kritiske behandling. Skrubbeltrang fastslår, at når det drejer sig om talmateriale, må man have et nogenlunde stort og nogenlunde sikkert materiale for at kunne nå til nogenlunde sikre resultater. Overfor dårlige kilder kommer selv den bedste behandling til kort. Der kan imidlertid i reglen ikke skelnes mellem absolut gode og absolut dårlige kilder. Ofte er det således, at en kilde kan være tilfredsstillende i en eller flere henseender men svigte i andre. Han maner til forsigtighed ved benyttelse af det store talmateriale; det behøver ingenlunde at være fejlfrit, fordi det er stort; og overfor et talmateriale, der dækker flere landsdele, eventuelt hele landet, bør man være forsigtig med at drage slutninger om dets karakter fra een landsdel til andre, fejlkilderne behøver ikke at fordele sig ligeligt på alle landsdele. Der understreges også, at de bedste kilder til landbrugsstatistik ikke behøver at være dem, som indeholder de fleste tal. Skrubbeltrang gennemgår derefter nogle af de vigtigste kildegrupper til befolknings-, erhvervs- og ejendomsforhold, fæste- og afgiftsforhold, ud-sæd og høstudbytte og kreaturhold, og viser under gennemgangen, hvilke muligheder de forskellige kildegrupper giver, og hvilke faldgrupper de rummer.

Kildeudgaver

Årene har været præget af en flittig udgivervirksomhed. Dette skyldes i første række det tidligere nævnte *Udvalg for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie*, som blev stiftet 1952. Selskabets første opgave var udgivelse af gamle danske tingbøger. Det er forlængst anerkendt, at ting-

bøgerne er en af de vigtigste kildegrupper til vor landbrugs- og landbohistorie, men erfaringen viser, at de endnu kun er udnyttet i en forbavsende ringe grad. Ikke så få lokalhistorikere har ganske vist med stor flid gransket deres hjemstavns tingbøger, men indtil videre har kun H. H. Fussing formået at skrive et rigshistorisk værk på grundlag af tingbøgerne. Dette skyldes først og fremmest deres mængde, men også manglen på indholdsfortegnelser, registre og ethvert andet hjælpemiddel, der kan lette brugen af dem. Med udgivelserne vil tingbøger for første gang blive gjort tilgængelige for en bredere kreds af forskere. Udvalget har påbegyndt udgivelsen af fire tingbogsrækker og indtil videre er udkommet: Ved *Karen Marie Olsen: Herlufsholms birks tingbøger 1616-19, 1630-33.* Ved *Aksel E. Christensen og Troels Dahlerup: Åsum herreds tingbøger 1640-43, 1643-45.* Ved *Poul Rasmussen: Skast herreds tingbøger 1637, 1638, 1639,* og ved *Ole Karup Pedersen: Sokkelund herreds tingbøger 1621-22, 1625-28, 1628-30.* Udgaverne er forsynede med kommentarer, og register er udarbejdet til Herlufsholms birks tingbog 1616-19 og vil blive det til de øvrige. Udvalget har desuden som første bind i en serie *Kilder til kirke- og præstegodsets historie* ved *Svend Gissel* udgivet *Sjællands stifts landebog 1567.* Landebogen giver i første række oplysninger om præste- og degnegodset i de sjællandsk-mønske sogne, og den giver tillige antallet af tiendeydere for samtlige sogne, hvad der gør den til en betydningsfuld landbrugsstatistisk kilde fra det 16. århundrede.

Adskillige særdeles værdifulde kildeudgaver skyldes dog andre selskaber. Således har *Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie*, som et led i serien *Danske middelalderlige regnskaber, 3. række* udsendt *Roskilde domkirkes jordebøger og regnskaber* ved *C. A. Christensen* (1956). Hovedstykket i denne er så afgjort Roskildebispens jordebog fra o. 1370, som er en hovedkilde til studiet af sjællandske landboforhold i middelalderen (og tillige en særdeles vigtig kilde til Københavns historie). Jordebogen har tidligere været udgivet af Langebek i *Scriptores Rerum Danicarum VII*, men først nu foreligger en tilfredsstillende udgave, idet denne tager de talrige tilføjelser med og gør rede for varianterne i afskrifterne af det andet eksemplar af jordebogen, der åbenbart har eksisteret. Foruden jordebogen 1370 indeholder udgaven fadeburets regnskab 1522-24, Roskilde domkirkes regnskaber 1504-20 og adskillige oversigter og inventarier.

Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur har ved *Henning Paulsen* udgivet *Sophie Brahes Regnskabsbog 1627-40* (1956). Sophie Brahe var gift med den berømte lærde adelsmand Holger Rosenkrantz til Rosenholm, og hendes regnskaber viser såvel indtægterne af godsdriften, som den adelige families private udgifter, samt det spegede spind af lånetransaktioner, dels mellem de adelige familier indbyrdes, dels mellem adelige og borgerlige. Bedre end nogen anden kilde fra samme tid giver den mulighed

for at få indblik i datidens godsøkonomi, og den giver værdifulde bidrag til såvel korn- som studehandelens historie.

Den for ejendomshistorien så værdifulde kildepublikation *Kronens skøder*, der udgives af Rigsarkivet, er blevet forøget med et nyt bind: *S. Nygård: Kronens skøder på afhændet og erhvervet jordegods i Danmark, Femte bind, 1731-1765* (1955), hvorved man er nået op til tiden for de sidste store krongodsudlægs begyndelse.

Visse bidrag til handelen med danske landbrugsprodukter, navnlig heste, gives i *Emilie Andersen: Malmokøbmanden Ditlev Enbeck og hans regnskabsbog. Et bidrag til Danmarks handelshistorie i det 16. århundrede* (1954). Om regeringens forsøg på at bekæmpe virkningerne af et misvækstårs følger berettes i *Georg Norregaard: Statens foranstaltninger overfor kornkrisen 1847*. (Danske Magasin, 7. rk. 5. bd.).

Den store udgave af Danmarks middelalderlige brevstof *Diplomatarium Danicum* med oversættelsen *Danmarks middelalderbreve*, hvoraf 2. række er nær sin afslutning, mens 1. og 3. række er begyndt at udkomme, bringer selvsagt også et væsentligt stof til landbrugets historie i middelalderen.

Af en gammel topografisk beskrivelse, som giver gode oplysninger om herregårde og landsbyer, og hvoraf en del er blevet udgivet tidligere, har *Johan Hvidtfeldt* udgivet det resterende, nemlig *L.C. Buchholts Beskrivelse af Tørrild Herred*. (Vejle amts årbog, 1952).

Til de egentlige kildeudgaver slutter sig et par afhandlinger, der refererer kilder. Det drejer sig om *Frits Jacobsen: J.V. Neergaards beskrivelse af Ø. Flakkebjergs herred*. (Årbog for Historisk Samfund for Sorø amt, 1955). Heri gives dels et referat, dels uddrag af J.V. Neergaards bog: Statistisk-oekonomisk Beskrivelse over Øster-Flakkebjerg Herred efter det Kongelige Danske Landhusholdningsselskabs Opfordring 1830. Afhandlingen beskæftiger sig fornemmelig med landbrugets produktionsforhold og gør bl.a. rede for de nye metoder, der er taget i brug, og de derigennem vundne fremskridt, men den beskæftiger sig også med de sociale forhold indenfor herredets landbefolkning.

Af lignende art er *Frits Jacobsen: Bondeliv og bondevirke i Vestsjælland 1770*. (Årbog for Historisk Samfund for Sorø amt, 1956). Denne giver et referat af August Hennings interessante optegnelser fra den tid, da han som landmåler opholdt sig mellem de vestsjællandske bønder og i høj grad kom på talefod med dem. Referatet bygger på J. Blochs udgave af A. Hennings optegnelser i »Fra Arkiv og Musæum«, 1. r. I, s. 156-90.

Befolkningsforhold og befolkningsgrupper

Egentlige befolkningsstatistiske undersøgelser har ikke set lyset i de senere år, men der foreligger adskillige arbejder om landbefolkningens forskellige grupper. Det vigtigste af disse er *F. Skrubbeltrang: Den danske Husmand. Husmænd og husmandsbevægelse gennem tiderne I-II*, (1954).

I værket, der er udgivet af De Samvirkende Danske Husmandsforeninger i anledning af de provinsielle samvirksomheders 50 års jubilæum, giver Skrubbeltrang en kort oversigt over husmændenes forhold fra 1660 til landboreformerne, den periode, han tidligere har behandlet så grundigt i *Husmand og Inderste*. Men det nye og egentlige kommer med den tid, da en væsentlig del af husmændene fik deres egen lille jordlod til rådighed. Det er navnlig disse husmænds kår gennem det 19. århundrede, der behandles, men de jordløse husmænd, de egentlige landarbejderes kår berøres også. I sidste halvdel af 1. bind behandles husmændenes politiske stilling, husmandslovgivningen og husmændenes begyndende organisation i husmandsforeninger og de samvirkende organisationer.

2. bind, der omfatter tiden 1910-52 har hovedvægten på husmandsbevægelsen. Det skildrer husmændenes indflydelse på jordlovgivningen, som bidrog så væsentlig til udstykningens stortid efter 1919, og ligeledes bevægelsens faglige og kulturelle arbejde, der bl.a. gav sig udslag i oprettelse af husmandsskoler, i konsulentvirksomheden, i husholdningsarbejdet og i det landøkonomiske ungdomsarbejde. Ligeledes gives der en indgående skildring af husmændene under tredivernes landbrugskrise, under besættelsen og i tiden efter befrielsen. Bindet giver desuden skildringer og karakteristikker af husmandsbevægelsens ledende mænd.

Et bidrag til karakteristik af bønderne er givet i *Gunnar Olsen: Bønderne i Holbæk amt for 200 år siden*. (Fra Holbæk Amt, 1954). Grundlaget er indberetninger fra præster samt en udtalelse fra amtmanden over Holbæk amt, Lente v. Adeler.

Forholdet mellem bønder og husmænd behandler *Georg Nørregaard: Klasseforskel mellem gårdmænd og husmænd i 1870'erne*. (Jyske Samlinger, Ny rk. I, 1951). Her skildres de to gruppers økonomiske vilkår; gårdmændenes lå nu højt over husmændenes; deres oplysning, hvori der efter forfatterens mening var nogenlunde jævnbyrdighed; og de sociale skel, som nu var ved at uddybes. Husmændene kunne ikke følge gårdmændene i deres fremgang, politisk forsøgte gårdmændene, Det forenede venstre, at hæve husmændene, bl.a. ved at skaffe dem udvidet valgret til sogneråd og amtsråd, måske for at hindre dem i at gå til socialisterne.

Om de vestjyske tjenestefolks form for arbejdssøgen fortælles i *Niels Hahne: Folkemarkeder i gamle dage*. (Hardsyssels årbog, 1952). Denne beretter navnlig en række træk fra folkemarkederne i Ringkøbing og Ribe i sidste halvdel af forrige århundrede.

Georg Hansen: Sædelighedsforhold blandt landbefolkningen i Danmark i det 18. århundrede (1957) giver på grundlag af et overordentligt stort materiale fra kirkebøger, retsprotokoller, fængselsarkiver en skildring af moralen i landbefolkningen og straffene for dens overtrædelse.

Krig og pest's indvirkning på befolkningsforholdene er genstand for *Aksel Lassens* behandling i: *Skæbneåret 1659, Hungersnød og pest over*

Syddjylland (1958). Bogen viser, hvor frygtelige følgerne af en plettyfus-epidemi kunne blive for en befolkning, der i forvejen havde været udsat for krigens hærgninger, og som rimeligvis derfor befandt sig på hungersnødens rand. Den viser, at enkelte sogne i de egne, hvor pesten hærgede kraftigst, mistede mere end 75 % af deres befolkning. For Malt herred tyder materialet på et gennemsnitligt befolkningstab på 85 %, i Tørrild på 77 %, i Nørvang på 72 %, i Slaugs på 67 %, Jerlev på 62 %, Anst på 60 %. Selvom kildernes sparsomhed gør resultaterne noget usikre, giver de dog et overbevisende vidnesbyrd om katastrofens omfang. Særdeles værdifuld er ligeledes påvisningen af, at de så hårdt ramte egnes befolkning blev bragt på fode igen ved en storstilet tilvandring fra egne, der ikke var blevet berørt af pesten, navnlig fra Nord- og Vestjylland. Meget taler for, at den vestjyske befolknings stagnering i de følgende årtier i hvert fald for en del skyldes en stærk udvandring til de pestramte egne.

Ejendomsforhold

Ejendomsforholdene vil altid være et centralt punkt indenfor landbrugs-historien, da så mange andre forhold vil være afhængige af dem. Trods dette er ejendomsforholdenes historie ikke dyrket med særlig iver i de sidste år. Den er i det væsentlige overladt til een mand, men han har til gengæld gjort et overordentligt stort arbejde. Den ene er *Poul Rasmussen*, der med stor flid har fortsat sine tidligere påbegyndte studier over kirkegodsets historie i Aarhus stift. En lang række nye undersøgelser foreligger fra hans hånd, nemlig: *Om Klosters jordegods 1554-1573 og dets historie* (Østjysk Hjemstavn, 1955-56), *Ring Klosters jordegods 1573 og dets historie* (Østjysk Hjemstavn, 1956), *Jordegods, som tilhørte St. Hans Kloster i Horsens 1536-85* (Østjysk Hjemstavn, 1956), *Alling klostergodts 1536-1586* (Østjysk Hjemstavn, 1956-57), *Tvilum klosters jordegods (1536)-1586 og dets historie* (Østjysk Hjemstavn, 1957). Rækken slutter med *Efterskrift til herreklostrenes godshistorie* (Østjysk Hjemstavn, 1957). Til disse arbejder knytter sig: *Essenbæk klosters jordegods i Sønder Hald herred*. (Historisk årbog fra Randers amt, 1958), og endelig kan nævnes: *Bidrag til Gylling bys historie i middelalderen* (Østjysk Hjemstavn, 1953).

I disse afhandlinger påviser Poul Rasmussen ved hjælp af jordebøger fra det 16. århundrede, navnlig Skanderborg lens jordebog 1573 og Silkeborg lens jordebog 1586, hvor meget jordegods klostrene besad efter reformationen, og derefter gøres der, så langt de middelalderlige kilder rækker, rede for, hvornår, fra hvem og under hvilke omstændigheder, dette gods blev erhvervet. Disse undersøgelser viser en række interessante træk, først og fremmest, at erhvervelsen af klostergodset foregik i ryk. I visse perioder voksede det stærkt, ind imellem var der stagnations- eller ligefrem nedgangsperioder. Ligeledes behandles klostergodsets drift, og der

påvises, at navnlig Øm kloster oprindeligt med stor iver forsøgte at få oprettet ladegårde på sit gods. Adskillige ting tyder på, at klostret har haft op imod 20 grangier (ladegårde), men hen i det 14. århundrede fandt munkene åbenbart ikke denne drift for hensigtsmæssig mere. Nogle af ladegårdene blev udstykket, andre blev forpagtet bort til adelsmænd. Ligeledes tyder forholdene på, at munkene fra Øm har anlagt Ry købstad efter en fast plan.

Desuden bliver klostergodsets afgifter gjort til genstand for en grundig undersøgelse. Den samlede landgilde gøres op for en række byer og enegårde, og landgilden ses i sammenhæng med de pågældende byers hartkorn i 1688 og dyrkede arealer i 1683, hvorved det viser sig, at klostrenes fæstere gennemgående betalte 1 ørtug korn af hver mark guldsjord.

Desuden oplyses om andre afgifter, således om jægergæsteri og hovhestegæsteri m.fl., og tilsammen giver afhandlingerne et omfattende bidrag til middelalderens ejendoms historie.

Til ejendoms historien i nyere tid foreligger kun et enkelt bidrag, nemlig *H. P. Bertelsen: Krongodssalgene og Bondefrigørelsen i Aarene omkring 1765* (Vejle amts årbog, 1953). Heri skildres baggrunden for krongodssalgene, rustningerne under den truende krig med Rusland 1762, statsgældens voldsomme vækst, Schimmelmänn's indgriben og til slut Koldinghus rytterdistrikts bønders selvejekøb.

Det bør dog nævnes, at den nye 5. udgave af Traps Danmark for herregårdenes vedkommende ligesom i de forrige hovedsagelig bringer ejerlister og ejendoms historie. Adskillige ejerlister har været ude for en tiltrængt revision, mens en del gårde, der ikke var med i de tidligere udgaver, er med i den ny.

Jordejere og jordbrugere, godssystemet

Forholdet mellem jordens ejere og dens brugere hører ligeledes til landbrugets centrale problemer. Adskillige undersøgelser indenfor dette felt er fremkommet i de senere år.

En enkelt undersøgelse: *H. P. Bertelsen: Et Blad af Selvejernes Historie* (Vejle amts årbog, 1952), er viet det tilfælde, hvor ejer og bruger var identiske, nemlig selvejerne. Forfatteren skildrer heri adskillige forsøg, der blev gjort på at fratage Koldinghus rytterdistrikts selvejerbønder deres ejendomsret, og han beretter om, hvorledes bønderne i disse tilfælde mødte op med deres gamle adkomstdokumenter for at fastslå deres ejendomsret. Disse gamle dokumenter, som for en del blev afskrevet, giver væsentlige bidrag til selvejendomsbøndernes historie, og forfatteren viser ved hjælp af nogle konkrete eksempler, hvor meget og hvad de kan fortælle.

Forholdet mellem kronen og dens bønder er behandlet i et stort arbejde, *Holger Munk: Rytterbonden. Et landbrugs- og kulturhistorisk stu-*

die fra Vordingborg rytterdistrikt 1718-68. I. Gaard, jord og besætning (disputats, 1955). Bogen indledes med skildringer af Vordingborgs ryttergods og dets administration, hvorunder der fortælles om de enkelte regimentsskrivere og deres indsats for godset og bønderne. Derefter berettes om bøndernes produktionsmidler, først om gården, om dens erhvervelse gennem fæstet og om dens bygninger; dernæst om besætningen: heste, køer, får og svin; for de sidstes vedkommende berettes særlig om oldensvinene og oldenskovene. Efter en kort redegørelse for avlsredskaberne følger en mere grundig for jorden, navnlig dvæles ved rebningen. Herefter behandles udsæd og høst, bl.a. gives en oversigt over gode og dårlige høstår. Under græsning og høstet behandles særlig græsningen på de store overdrev, men også de fælles fang beskrives. Sluttelig gives en oversigt over rytterbøndernes udnyttelse af skovene og af deres forhold til vildtet. Som bilag følger opgørelser over materialet fra synsforretningerne over rytterdistriktet 1719, 1739 og 1768, med tal for bøndergårdenes bygninger, bøndernes besætning, jordens udsæd og andre opgivelser, og til sammenligning anføres nogenlunde tilsvarende tællinger fra Vemmetofte gods 1717, 1742, 1754 og 1766.

Om godsdrift i middelalderen beretter *Johs.T.Christensen* i *Sorø klosters ladegårde* (Årbog for Historisk Samfund for Sorø amt, 1957). Selvom Sorø kloster hører til dem, hvis godshistorie er bedst kendt, flyder kilderne vedrørende ladegårdene og deres drift dog ret sparsomt, og forfatteren når ikke langt udover Poul Nørlunds resultater i *Sorø. Klostret, Skolen, Akademiet*, 1924. Dog kan han takket være nyere udgravninger berette nyt om Petersborg ladegårds bygninger, og interessant er ligeledes påvisningen af enkelte af ladegårdenes skiftende skæbne som ladegårde, bøndergårde, ladegårde igen og sluttelig herregårde.

Problemet herregårde-bøndergårde behandles i *Gunnar Olsen: Hovedgård og bondegård. Studier over stordriftens udvikling i Danmark i tiden 1525-1774* (disputats), udgivet af Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie, som Landbohistoriske Skrifter, bd. I (1957). Problemet i denne er i første række hoved- og ladegårdens udvikling til stordrifter. Der påvises, at selvom stordrift ikke var ukendt i middelalderen, var det dog først efter 1550, at denne udvikling tog stærkere fart, og at den kulminerede i årtierne efter 1660. Hovedgårdens vækst skyldes hovedsagelig nedlæggelse af bøndergårde med efterfølgende inddragelse af deres jord under hovedgårdsmarkerne, undertiden blev jord dog også inddraget uden nedlæggelse af gårde. Nedlæggelserne førte ofte til, at hele landsbyer forsvandt. Omkring 260 landsbyers nedlæggelse er påvist indenfor det behandlede tidsrum, og nedlæggelserne kostede rimeligvis op mod 3500 bøndergårdes eksistens. Heraf blev ca. 400 nye hovedgårde oprettet og o. 650 udvidelser blev foretaget. Til gengæld modtog bondebruget et ikke ubetydeligt tilskud af jord ved nedlæggelser af hovedgårde, omkring

400 hovedgårde blev nedlagt, men da det så godt som altid drejede sig om ganske små gårde, har de rimeligvis ikke tilført bondebruget mere end 6-700 bøndergårdes jord.

Årsagerne til udviklingen søges påvist, og forholdene tyder på, at der mindre er tale om en generel årsag, end om en række forhold, der virkede i samme retning. Blandt disse var hovedgårdsjordens begunstigelse gennem dens privilegier, bestræbelserne for at få hovedgårdsjorden ud af landsbyfællesskabet, ødegårdsproblemet, skattepolitikken og kronens godstransaktioner, først og fremmest mageskifterne, jordegodsudlæggene og konjunktursvingningerne. Ligeledes gøres der rede for de forhold, som hæmmede udviklingen, efter 1682 navnlig lovgivningen og administrationens indgreb.

Følgerne af nedlæggelserne blev i første række udviklingen af en række meget store landbrugsbedrifter, stordrifterne. De fleste og største af disse opstod på Sjælland og Lolland-Falster, mens de talrige fynske hovedgårde holdt sig på beskeden størrelse.

Stordrifterne og – omend i mindre udpræget grad – de jævnt store herregårde, blev landbrugets tyngdepunkter; de producerede for en stor del salgsvare og kom til at spille en væsentlig rolle for såvel tilførslerne til købstæderne som for landbrugseksporten. I kraft af denne position opnåede godsejerne talrige begunstigelser bl.a. stavnsbåndet. Medaljens bagside var det stigende hoveri og bøndernes dårlige kår overhovedet. Derfor blev storgodsdriften i periodens slutning genstand for en hård kritik, og mens der i årene før 1774 oprettedes mange nye hovedgårde på Sjælland, Falster og i Østjylland, var hovedgårdenes udstykning og bortsalget af bøndergodset begyndt i Nord- og Vestjylland.

Denne udstykning har været genstand for et par skildringer af *Flemming Jerk: Himmerlands herregårde og deres udstykning* (Fra Himmerland og Kjær herred, 1957) og *Ringkøbing amts herregårde gennem godsslagtningsens tidehverv* (Hardsyssel årbog, 1958). I disse gennemgås de enkelte herregårdes skæbne med hensyn til godssalg og udskiftning, og navnlig for Ringkøbing amts vedkommende peges på en række forhold, som medvirkede til, at denne landsdels i forvejen ret fåtallige og ret små herregårde for en stor del mistede deres bøndergods og bukkede under for udskiftningen.

En udførligere skildring af salget af en vestjysk herregårds bøndergods gives i *Laurids Pedersen: Salget af stamhuset Nørholm fæstegods 1861-79 samt fideikommiskapitalens anbringelse 1874-1917* (Fra Ribe amt, 1956). Nørholm var blandt de vestjyske herregårde, som længst holdt på bøndergodset, først og fremmest ved at give bønderne rimelige kår, mener forfatteren, men o. 1860 var tiden til salg moden. Godsejeren C.P. Rosenørn-Teilmann tog selv initiativet til salget og fremmede det, ved at en væsentlig del af købesummen blev stående som førsteprioritet i de fra-

solgte gårde. Godssalget var sluttet 1879. Indtil 1874 havde salget indbragt 450.000 rigsdaler, og disse penge blev samlet i en fideikommiskapital tilhørende stamhuset. Denne kapital vedblev at yde lån til de forhenværende fæstebønder, og 1917 var dens udestående ca. 1,3 mill. kr.

En skildring af vekselspillet mellem bondegårdsdrift og stordrift gives i *M. Larsen: Haslevgårde* (Fra Himmerland og Kjær herred, 1958), der viser, hvorledes en lille landsbys bøndergårde under stordriftens første fremtrængen må vige pladsen for en ladegård, som imidlertid ikke svarer regning og forsvinder. Men de genoprettede bøndergårde må sidenhen, efter 1700, atter vige for en ny ladegård, skønt enkelte af bønderne åbenbart gjorde så hård en modstand, som der dengang kunne være tale om.

Om en af de små hovedgårdes udskiftning fortæller *N.P. Glerup i Hustrup hovgård*. (Historisk årbog fra Randers amt, 1955).

Om fæsternes vilkår under godssystemet er der kommet enkelte mindre arbejder. *Birger Isaksens: Lidt om Lykkesholms fæstere* (Fynske årbøger, 1953), fortæller på grundlag af undersøgelser i Lykkesholms fæsteprotokoller noget om fæsternes kår med hensyn til forpligtelser, aftægtsforhold, enkeægteskaber o.l. Om tilsvarende forhold på Samsø beretter *Bent Rasmussen i Vilkårene for en samsk gårdfæster og husmand* (Fra Holbæk amt, 1953).

Træk fra stavnsbåndets tid bringer *Rasmus Nielsen: Fra Stavnsbåndstiden i Nordvestsjælland* (Fra Holbæk amt, 1956). Hovedsagelig fra Alkestrup-Egemarkke godser gives nogle eksempler på tjenestekarles rømninger, på stridigheder godserne indbyrdes om de stavnsbundne, på ulovlig skovhugst, på kvægsygen i Viskinde og endelig om nogle ildebrandstilfælde.

I *Stavnsbåndet og tjenestekarlene* (Jyske Samlinger Ny rk. 1 bd., 1952) kommer *Gunnar Olsen* med en indsigelse mod det af *Johan Hvidtfeldt* i *Stavnsbåndet, dets Forudsætninger og Virkninger* (Vejle Amts Årbog, 1938) og i *Kvindestavnsbånd i 1750'erne og 1760'erne* (Festskrift til Erik Arup, 1946) fremsatte nye syn på stavnsbåndet: at dette ikke så meget er rettet mod bønderne som et middel til at få gårdene besat, men »en ren klassepolitisk forholdsregel rettet mod landboudommen med det formål at drive tjenestefolkenes lønninger ned«. Efter at have gjort rede for udviklingen af tjenestefolkenes lønninger fra ca. 1600-1780 og for de momenter, der influerede på deres højde, indrømmer forfatteren, at stavnsbåndet bl.a. havde til hensigt at hæmme og om muligt helt standse tjenestefolkenes vandringer. Disse vandringer gik dels ud af riget, dels til København og købstæderne, men de gik desuden fra Jylland til øerne, og fra de dårlige godser til de bedre. Det var ikke mindst de sidste vandringer, stavnsbåndet var rettet mod, og disse vandringer medførte ikke en stigning af tjenestefolkenes lønninger i almindelighed, men en udligning af dem, således at de gav tendens til stabilisering eller stigning i de dårligste egne og på

de ringeste godser, men virkede trykkende på lønningerne på de bedre egne og på de gode godser. Der peges på, at stavnsbåndet netop havde sine ivrigste tilhængere i de dårligste egne og blandt de fattigste gods-ejere, som var interesseret i at holde bønder og tjenestekarle i så hårde bånd som muligt, og tillige påvises, at det langt fra var alle godsejere, der var interesserede i at få de lavest mulige tjenestekarlelønninger. Stavnsbåndet var derfor ikke en foranstaltning ensidig rettet mod tjenestekarlene, men det var en kriseforanstaltning til beskyttelse for de dårligst stillede godsejere, og den blev permanent, fordi der vedblev at være godsejere, som var dårligere stillet end andre, efter at den akute krise forlængst var ovre.

Om den i godssystemet så vigtige person, ridefogden, er kommet et par mindre arbejder. *Vald. Andersen* skriver om *Ridefogder på Silkeborg 1660-1720* (Østjysk Hjemstavn, 1957). Han giver en del personalhistoriske oplysninger om de skiftende ridefogder og desuden en del træk vedrørende deres administrative metoder. Fra samme forfatter foreligger *Ridefogdens Pligter og Beføjelser. Instruktion for Ridefoged Casper Møller på Matrups, 1779* (Østjysk Hjemstavn, 1955). Instruksen giver et anskueligt billede af ridefogdernes mangeartede forretninger.

Indenfor godssystemets mange relationer mellem godsejere og bønder var hoveriet utvivlsomt det, der havde størst betydning for begge parter, og det område, hvor de kom hinanden nærmest ind på livet. Adskillige arbejder har da også søgt at udvide vor viden derom. Blandt dem er *August F. Schmidt*, der har øget sin lange række af bøger om landbrugs-historiske, lokalhistoriske og folkloristiske emner med en ny *Fra Hoveriets Dage* (1957). Hoveriets dage står her for hoveriets sidste dage, tiden ca. 1800-1850, idet forfatteren først og fremmest har forsøgt at samle folketraditionen om hoveriet. Folkemindesamlernes, navnlig Evald Tang Kristensens, materiale har været hans hovedkilde. Det viser sig, at traditionen har været rig. Den fortæller om hovbud, hovdage, om de forskellige arbejder, der blev udført på hovmarkerne, om hovrejser, hovviser og husmandshoveri; den giver også besked om hovbøndernes beklædning, om hovpiser, om livet på hovmarkerne. Vi hører om udspekulerede hovbønder, om de straffe, bønderne blev tildelt for forsømmelser og andre forseelser, om gode og onde herremænd og til sidst om hoveriets afskaffelse. Et stort, hidtil spredt materiale er således samlet i bogen. Desuden giver den en oversigt over tidligere behandlinger af hoveriet.

Holger Munk giver i *Hovbud og ægtkører* (Historisk Samfund for Præstø amt, årbog 1952) en skildring af rytterbøndernes hoveri på Vordingborg rytterdistrikt. Fra rytterdistriktets digre tingbøger har han gravet et interessant stof frem, bl.a. kan han i mange tilfælde påvise, hvilke personer der mødte til hovarbejdet. *H.A. Riis-Olesen* skildrer i *Hoveriet ved Vestervig Kloster* (Historisk årbog for Thisted amt, 1955) en række ho-

verikonflikter fra Vestervig i Jens Moldrups ejertid. Nogle hovbønder undlod at møde til hoveriet, og forsømmelsen kostede dem et ophold i Viborg tugthus. Om husmandshoveri i tiden efter landboreformerne fortæller *L.Lauridsen* i *Husmandshoveri på Lerbæk* (Vejle amts årbog, 1958).

A. Skjødsholm beretter i *En romning fra Borglum Klosters gods* (Vend-sysselske årbøger, 1953) om en bondekarls flugt fra godset. For at gennemføre flugten stjæler han en hingst, men han fanges alligevel og idømmes som straf 4 års tugthus. Et sammenstød mellem herremand og bonde skildres af *Alfred Larsen* i *En bondemishandling i Kalvehave* (Historisk Samfund for Præstø amt, årbog 1954). Den bondefødte godsejer Peter Johansen, der blev ejer af Petersgård, kom i konflikt med en af sine bønder, og godsejeren afbankede ham kraftigt med sin stok. Det kom til proces, og Peter Johansen idømtes af landsretten en mulkt på 200 rigsdaler.

Det kendte mord på landsdommer Ahasverus Becker skildres af *Erling Pedersen* i *Da landsdommeren på Bækkeskov blev myrdet*. (Historisk Samfund for Præstø amt, årbog 1952).

Om en række sammenstød mellem bønder og lensmænd fortæller *Hans Valdemar Gregersen: Bonde og øvrighed i Åbenrå amt omkring år 1600*. (Sønderjyske årbøger, 1956).

Adskillige afhandlinger er skrevet om enkelte herregårde. I reglen drejer de sig mest om ejerne og ejendomshistorie. Således forsøger *C.D.O. Lunn* i *En Herregårdshistorie. Knabstrup* (Fra Holbæk amt, 1958) at klare Knabstrups indviklede ejendomshistorie i middelalderen; dette lykkes ved hjælp af en række hypoteser, først og fremmest at Niels Henriksen = Niels Hallandsfar = Niels II af Werle, dernæst at Marina, hvis forældre ikke kendes, var datter af prins Erik Birgersøn af Sverige, der tidligere er antaget at være død ugift og uden arvinger. Hvis disse antagelser holder stik, kan de øvrige vistnok også gøre det, således at antagelsen af Knabstrup som gammelt kongeleve, der splittes ved arvedelinger mellem den danske kongestammes forgreninger, er rigtig.

Valdemar Andersen skriver i *Stamhuset Maltrup* (Århus stifts årbøger 1955) om stamhusets oprettelse og dets skæbne som stamhus. *Anders Kjellerup: Fra det gamle Kjærgaardsholm* (Skivebogen, 1955) om ejendomshistorie, men desuden noget om gårdens besætning og om det hoveri, der blev ydet til den. *Kr.Værnfeldt* beretter i *Langholt* (Fra Himmerland og Kjær herred, 1952) om gårdens ejendomsforhold og om dens bygninger og gengiver en synsforretning over den.

Et mere omfattende stykke godshistorie gives i *Sigurd Kristensen: Spredte træk fra Skovgård omkring midten af det syttende århundrede* (Vejle amts årbog, 1956). På grundlag af de udmærket bevarede rantzau'ske godsarkiver kan han berette om gårdens studehandel, om dens besætning, om svineholdet og om svinene på skoven. Kornavlen fortælles

der ligeledes om, blandt andet bringes adskillige års foldudbytter. Pløjemetoden belyses gennem en interessant instruktion til fogeden. Der fortælles om gødningens formerelse ved hjælp af lyng og andre plantedele, om hedens opbrydning og om grøftegravning i kær og enge. Til sidst gives et billede af godsets sørgelige tilstand efter svenskekrigene, da mange bønder er døde, formodentlig af pesten, hvorfor de overlevende overbebyrdes af hoveriet, så de må klage over den hårde foged, og sluttelig berettes det, hvorledes mangelen på fæstere delvis afhjælpes ved tilvandring fra Thy og Vendsyssel.

Kronbøndernes forhold under et len er genstand for *Alfred Kaaes: Bidrag til Bøvlings lens historie* (Hardsyssels årbog, 1955). Der gøres rede for bøndernes afgifter, for hoveriet, som gentagne gange gav anledning til konflikter, fordi det stadig havde tendens til at vokse, for de forseelser, der bragte bønderne til at figurere i sagefaldslisterne, og for de få større forbrydelser, som forekom.

Landsbyer og landsbyfællesskabet

Landsbyen byder en række problemer, som de danske agrarhistorikere tidligere har tumlet flittigt med. Der er da også i de senere år ydet adskillige bidrag til deres løsning.

En god oversigt over den gamle, vel nærmest bestemt den middelalderlige landsby, og de begreber, den rummer, giver *A. Steensberg i Bebyggelsen på landet i Danmark i historisk tid* (Nordisk Kultur XIII, 1956). Her gives en kort forklaring på jordens inddeling i tofter, vange, åse og agre, på forte, overdrev, fælle, ornum og gribsjord. Fællesskabet og dertil knyttede forhold som rebning og hegning beskrives, og der bliver gjort rede for jordskifteformerne: solskifte, bolskifte, fornskifte og årsskifte, samt for de forskellige byplaner, landsbyerne frembyder.

Om den påbegyndte opmåling af den øde landsby ved Tjustrup sø Borupris' marker, Ø. Flakkebjerg herred giver *J.L. Østergaard Christensen* en foreløbig meddelelse i *En midtsjællandsk landsby fra tidlig middelalder* (Budstikken, 1954). Ligeledes har *A. Steensberg* givet en foreløbig meddelelse om udgravningen af den o. 1770 nedlagte landsby Store Valby ved Slagelse i *Store Valby. En sjællandsk landsby, der blev genfundet* (Fra Nationalmusæets Arbejdsmark, 1953).

Om en landsbys udseende før udskiftningerne oplyser *Niels Holtse* i *Om gårdenes beliggenhed i Stokkemærke før udskiftningen*. (Lolland-Falsters historiske Samfunds årbog, 1954).

Nedlæggelser af landsbyer er som tidligere nævnt behandlet i *Gunnar Olsen: Hovedgård og bondegård*. Desuden har *Johs.T.Christensen* beskrevet nedlæggelsen af nogle midtsjællandske landsbyer i det 19. århundrede, i *To landsbyer ved Haraldsted sø, Egestrup og Slangerup* (Årbog for Hi-

storisk Samfund for Sorø amt, 1954), og i *Allindemagles udslettelse* (Årbog for Historisk Samfund for Sorø amt, 1953).

Eksemplerne viser, at faren for landsbyerne langt fra var drevet over med landboreformerne; de risikerede stadig at blive opslugt af store bedrifter. For Slangerup og Ejlstrups vedkommende var det kun ganske små landsbyer, det drejede sig om. Den første måtte give plads for proprietærgården Slangerupgård, den anden blev lagt under Kærup. Men Allindemagle var en stor landsby på 18 gårde, og dens nedlæggelse var et af de ejendommeligste fænomener indenfor de danske landsbyers historie overhovedet, idet den blev foretaget i henhold til et løfte af 1721 til grev F.A. Danneschiold-Laurvig om at nyde hovedgårdstakstefrihed for 100 tdr. hartkorn. I henhold til dette løfte måtte en lang række bønder mere end 100 år efter forlade deres gårde, og en avlsgård, Allindemaglegård, blev oprettet i deres sted.

Marken og markfællesskabet med de dertil knyttede problemer har ikke været genstand for samme intensive forskning, som i årene umiddelbart før 1952, men et par betydningsfulde arbejder kan dog nævnes. I Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder skriver A. Steensberg om *Ager*. Selv om det drejer sig om en oversigtsartikel, bringer den dog adskilligt nyt stof hidrørende fra Steensbergs egne undersøgelser i marken, navnlig vedrørende de middelalderlige agerforekomster fra Alstruphede, Kongens Tisted sogn, Gislum herred, og fra den ovenfor nævnte Borupris. Borupris marker giver ikke det billede af den middelalderlige landsbymark, som man i almindelighed forestiller sig. Agrene er ikke højryggede, og de ligger meget uregelmæssigt; de synes ikke at have været undergået nogen rebningsproces.

Poul Rasmussen har i *De regelbundne landskifter og gårdenes historie i Aarhus stift* (Aarhus stifts årbøger, 1956), gjort et meget energisk forsøg på at trænge ind i markskifternes mysterier. Hans bestræbelser går bl.a. ud på at finde en ny metode til beskrivelse af markernes landskifter, og han betjener sig til den ende af en art matematisk tegnsprog. Derved lykkes det at forenkle beskrivelsen i høj grad, men systemet i sig selv er i sin nuværende form ikke ligefrem let forståeligt, og det må åbenbart simplificeres noget, før det bliver enhver givet at forstå og anvende det. Desuden understreger Poul Rasmussen kraftigt, at man ikke kan forvente at løse alle problemer, landsbymarkerne vedrørende, ud fra landskifterne alene. Det er absolut nødvendigt at supplere deres vidnesbyrd med den viden, man kan hente fra jordebøger, adkomstdokumenter og andre kilder.

Ved analyse af en række landsbyers marker viser Poul Rasmussen, at metoden i hans hånd er effektiv nok. Der påvises i adskillige tilfælde, hvorledes andetsteds fra kendte delinger eller sammenlægninger af gårde har sat deres spor i agrenes indbyrdes beliggenhed. Og på den anden side sandsynliggør agrenes beliggenhed i andre landsbyer, at der er sket æn-

dringer med hensyn til gårdenes antal og størrelse, som man enten slet ikke har kendt tidligere, eller som kun har sat sig svage spor i stednavne.

En kilde til landsbymarkernes historie må afgjort ligge i marknavnene. Hidtil synes disse imidlertid ikke at have været genstand for særlig opmærksomhed, hverken fra historikeres eller filologers side. En begyndelse er dog gjort med *Inge Wohlerfs* afhandling: *Marknavne i Rørby sogn* (Fra Holbæk amt, 1955), hvori der forsøges en ren filologisk tolkning af det forekommende marknavnestof, uden at der drages slutninger af den ene eller anden art ud fra det.

Et par hidtil ukendte landsbyvider er blevet fremdraget. *Karl Fausing* bringer *Vide og Vedtægt for Uth by* (Vejle amts årbog, 1957). Viden er fra 1789. Den er fundet hos gårdejer Karl Petersen, Degnegården i Uth. *Alfred Kaae* giver i *Fra Hee og No sogne. Gammel vedtægt og moderne nybrud* (Hardsyssel Årbog, 1953) dels en vedtægt fra Sønderby og Halby, udateret, men muligvis fra 1772, og nogle senere vedtægter, nemlig en »Forening mod fremmede fattigfolk« fra 1800, og en »Forening mellem beboerne i Hee og No sogne angående en hjælpekasse til understøttelse i sognet for dem, der har vanheld med deres kreaturer« fra 1803.

Om et vigtigt led indenfor såvel fællesskabet som for driften, nemlig gærder og hegn, skriver *E. Foged* i *Gærder, hegn og markskel i Thisted amt*. (Historisk årbog for Thisted amt, 1952). Han skildrer heri forekomsterne af stendiger og jorddiger i Thy. På dette felt foreligger der imidlertid et langt større arbejde, nemlig *August F. Schmidt: Hegn og Markfred, 1953*. I dette digre værk er samlet en væsentlig del af, hvad der tidligere på vidt forskellige steder er skrevet om emnet, og alle sider hegnene vedrørende er behandlet. En første del handler om kampen for markfreden, lovenes udsagn – fra landskabslovenes til vore dage – anføres. Der gives eksempler på trætter om markfred og hegn, og den langvarige kamp om markfreden i første halvdel af 19. århundrede skildres. Til dette såvel som til de følgende afsnit om de forskellige hegnstyper: grenegærder, levende hegn, jorddiger og stendiger har amtsbeskrivelserne fra 1820'rne og 1830'rne været hovedkilden, men mange oplysninger er samlet andetsteds fra.

Bondegårde

En række nye undersøgelser foreligger over landbrugsbygningernes, bøndergårdenes, historie. For første gang i lange tider er der givet en oversigt over samtlige landsdeles byggeskik, nemlig af *Peter Michelsen* i *Byggeskik på landet* (Danmark Før og Nu, Jylland I-III og Øerne I-II, 1952-56). Forfatteren udnytter i disse oversigter den gennem udgravninger af oldtids- og middelalderlandsbyer erhvervede viden om oldtids- og middelaldergårdene og tillige de af Nationalmusæets III afdeling gennem mange år foretagne bondegårdsundersøgelser. Det langt større materiale har

gjort det muligt at tegne et mere detaljeret billede af forholdene, end man hidtil har kunnet.

Oversigter, navnlig over den middelalderlige bondegårds former, er desuden givet af A. Steensberg i *Byggekonstruktioner i Danmark* (Nordisk Kultur XIV, 1953) og i *Boligskik på landet i Danmarks middelalder* (Nordisk Kultur XVII, 1953), hvori forfatteren i høj grad udnytter de gennem hans egne udgravninger vundne resultater. I *Bondehuse og vandmøller i Danmark gennem 2000 år. Med et bidrag af Valdemar M. Mikkelsen* (1952) giver A. Steensberg den første udførlige skildring af sine udgravninger af middelalderlige huse og landsbyer. Værket omhandler udgravningerne af den vendsysselske o. 1650 nedlagte landsby Bolle, Dronninglund sogn, nogle hustomter i Aså krohave, Aså-Melholt sogn, Pebringegården, Karise sogn, og nogle hustomter på Nødskov hede, Lomborg sogn. Udgravningerne, navnlig af Pebringegården, viser, hvorledes bøndergårdene konservativt holdt sig til den samme grund, således at nye bygninger i reglen blev bygget på tomten af den gamle. Såvel i Pebringe som i Aså og Bolle kan de ældste spor af gårde dateres til middelalderen, men i Pebringe blev der umiddelbart ved gården fundet spor fra bronzealderen.

I *Et nordisk gårdproblem* (Fortid og Nutid XIX, 1955) beskæftiger Svend Jespersen sig med den danske (nordiske) bondegårds grundformer. Han vender sig mod den gamle, og af de fleste forskere, navnlig Sigurd Erixon, senere antagne teori, at den firlængede gård er en sen udvikling af den enlængede gård, der fra jernalderen skulle have været dominerende i Danmark. Han vender sig tillige imod følgen af teorien om den enlængede gård: at stald og beboelse i almindelighed skal have ligget i samme længe. Ud fra et stort arkivmateriale fra slutningen af det 17. århundrede, påviser han, at de fire- og trelængede gårde var dominerende på denne tid i størstedelen af Danmark, men at spørgsmålet en- to- tre- eller firlænget i høj grad var afhængigt af pladsbehovet. Jo større jordtilliggende en gård havde, des mere plads måtte dens bygninger have, og dette førte naturligt til en udvidelse af fagenes og i forlængelse deraf af længernes antal. En række middelalderlige kildesteder tyder også på, at gården i hvert fald havde flere huse, hvad der må antages at være identisk med flere længer.

Svend Jespersen udvikler nærmere sine anskuelser i *Den firsidiga gården* (Norden och kontinenten. Föredrag och diskussioner vid trettionde nordiska folklivs- och folkminnesforskarmötet i Lund 1957. Skrifter från Folklivsarkivet i Lund utgivna genom Sällskapet Folkkultur N:r 3). Han påpeger her vanskelighederne ved at følge kontinuiteten fra den enlængede jernaldergård frem til det tidspunkt i 1600 årene, da kildematerialet giver muligheder for at få kendskab til gårdsbygninger i større tal. Han viser desuden, at de hidtil kendte jernaldergårde ikke alle er af samme karakter. Mens nogle må anses for at være samhuse, længer under samme tag uden skillerum, må andre åbenbart karakteriseres som samlænger, huse

under samme tag men med skillerum, der satte skel mellem længens forskellige funktioner som bolig og stald.

De middelalderlige kilder viser, at den danske bondegård tidligt – Svend Jespersen sætter det til o. år 1000 – og muligvis endnu længere tilbage – har haft forskellige huse. Kilderne nævner således stue, bur, ildhus, herbergshuse, loftshus, fæhus og lade, uden at man dog kan fastslå noget om disses indbyrdes beliggenhed. Han giver desuden en redegørelse for betegnelserne lægård, fægård og ladegård.

Udviklingen gennem middelalderen kan ikke følges, men man er i hvert fald i senmiddelalderen nået frem til den firlængede gård, som kendes fra 1505, og som o. 1700 udgjorde 80 % af de danske bøndergårde (Sønderjylland undtaget). Om denne udformning så er et rent hjemligt produkt, eller om den er påvirket andetsteds fra – således fra den frankiske gård i Pommern – er det for øjeblikket ikke muligt at afgøre.

Landbrugsproduktionen

Arbejder om selve agerbruget har været få. En indgående skildring af en rimeligvis også her i landet i fortiden benyttet agerbrugsmetode er givet af A. Steensberg: *Med bragende flammer. Brændingskulturens metode i nutid og fortid* (Kuml 1955). Steensberg har inddraget det meste af jordkloden i sine undersøgelser. Han viser først, hvorledes brændingskulturen eller svedjebruget anvendes den dag i dag, eller i hvert fald har været anvendt indtil for ganske nylig hos en række naturfolk i Asien, Afrika og Sydamerika. Derefter giver han en skildring af svedjebruget i dets klassiske land, Finland. Han påviser i hvor stor en udstrækning det har været i brug i Norge og Sverige. Sidstnævnte sted bl.a. i Småland, hvorfra det navnlig kendes fra Linnés beskrivelse.

Derimod er sporene af svedjebrug fra nyere tid i Danmark sparsomme. Nærmest synes vi at komme det i et kongebrev af 9/6 1652 til Skanderborg len om bøndernes lyngbrænding, der kunne føre til skoves afbrænding, og dertil kan føjes vidnesbyrdene fra nogle stednavne, således Brændte Overdrev i Fakse herred. Fra middelalderen kan brændingskultur konstateres næsten overalt i Europa, men heller ikke fra denne tid forlyder der meget om svedjebrug i Danmark. En paragraf i Jyske lov tyder dog på dets brug, og dertil kommer igen en række stednavne, som peger mod brand og svidning. Til sidst gennemgås den romerske landbrugslitteraturs meddelelser om brændingskultur i oldtiden.

Om nogle primitive landbrugsformer beretter Bjarne Stoklund i *Gammeltdags landbrug på Læsø* (Fra Nationalmuseets arbejdsmark, 1952). På Læsø træffer man bl.a. træk som jævning af pløjejorden med spade, gødningens formerelse med lyngtørv og andre plantedele samt en særlig måde at sprede gødningen på, fra en fure midt på ageren sammen med den opgravede jord.

Hans Helbæk beretter i *Korndyrkningens udvikling på Bornholm* (Bornholmske Samlinger, 1958) om, hvad man fra nogle kornfund fra oldtiden og fra middelalderen i Lilleborg i Almindingen kan slutte om Bornholms kornavl.

Til landbrugsredskabernes historie har *Peter Michelsen* ydet et bidrag med *Den sjællandske krog* (Budstikken 1958). I denne gives en redegørelse for de ældste billeder og omtaler af krogen, der rækker så langt tilbage som til o. 1500, og dernæst skildres dens funktioner – først og fremmest nedkrøjning af bygget og ærterne – hovedsagelig på grundlag af landbrugslitteraturen fra o. 1750-1850, men også med god brug af folketraditionerne. Ligeledes gives en beskrivelse af de eksemplarer af krogen, som endnu findes på de danske musæer, og sluttelig berettes om, hvorledes krogen o. 1850 forsvandt, idet dens funktioner blev overtaget af svenskharven.

Om svingplovens fremtrængen fortæller *Jens Østergaard* i *Træk af Svingplovens Historie fra det vestlige Fjends herred* (Skivebogen, 1956). Heri berettes om skiftet mellem hjulplov og svingplov. Endnu op mod 1840 var hjulploven i brug i Fjends herred, men i midten af fyrrerne brød svingploven igennem væsentlig takket være nogle lokale smede, således Jeppe Sørensen, Daugbjerg, og Andreas Westergaard, Frøslev, som begge konstruerede og fremstillede udmærkede plove.

Om harverne skriver *N.G.Heine* i *Den svenske harve i Danmark. Et bidrag til dansk landbrugshistorie*. (Danske Museer, 1952). Der gives heri en beskrivelse af en række modeller af svenskharver på Landbrugsmuseet, og der berettes, hvorledes svenskharven vandt indpas i Danmark. Æren for det tilkommer i første række forpagter N.E.Hofman (Bang) på Hofmangave. På denne gård brugtes den første svenskharve i 1840, og i løbet af forbausende kort tid – en 10-15 år – slog den igennem overalt i Danmark. Det skyldtes, at den var den gamle danske ledharve langt overlegen i teknisk henseende, og at den var langt billigere at fremstille end de mere komplicerede harveformer: extirpatoren, scarificatoren og skotskharven, og endelig, at den på fortræffelig vis supplerede svingplovens arbejde. Der berettes ligeledes om de forskellige forsøg på forbedringer, man foretog, således ved at give sidestykkerne buet form – hvad dog også var kendt i Sverige – og navnlig ved at erstatte træbullerne med jernbuller, hvorved harvens holdbarhed øgedes i høj grad.

Enkelte træk til belysning af den finere hesteavl giver *Jan Steenberg* i *Esrom Kloster som stutlerigård*. (Fra Frederiksborg amt, 1955). Visse træk om kreaturrøgten i Vestjylland meddeles i *Vilhelm Milthers: Et vestjysk hyrdeliv i 1870'erne* (Hardsyssels årbog, 1954).

I *Nogle bemærkninger om kunstvanding i Norden* (By og Bygd, 1953) giver *Peter Michelsen* en kort oversigt over engvandingen i Danmark. Denne omtales ret hyppigt i reformtidens landbrugslitteratur, men man

ved ikke meget om, i hvilken udstrækning den blev anvendt dengang. Det danske Hedeselskab gjorde i årene fra 1866 og fremover et kraftigt fremstød for engvandingen; den sædvanlige fremgangsmåde under dette var vanding fra kanaler, som førtes ud fra de jyske åer. Men efter århundredskiftet blev større nyanlæg af denne art sjældne. Rundt om i landet har der imidlertid været foretaget engvanding i mindre stil, bl.a. på Als. Enkelte steder har strømhjul været brugt til vandingen.

Om en speciel gren af landbrugsproduktionen, høravlen, fortælles af *N.A.Dahlberg: Om hør og hørberedning. Et uddøet håndværk* (Fynske Årbøger, 1953) og navnlig af *Jens Pilegaard i Høravlingsinstituttet på Lykkenssæde* (Fynske Årbøger, 1953).

Landbrugsproduktionens afsætning

Handelen med landbrugsprodukter har været genstand for en længere række arbejder. Særlig har opmærksomheden været rettet mod studehandelen, og meget nyt materiale, navnlig til belysning af studeeksportens omfang, er fremdraget.

Begyndelsen til disse undersøgelser blev gjort i fyrrerne med *Hans Valdemar Gregersen: Studedriften forbi Toldsted i 1600-tallet* (Jyske Samlinger, 5. rk. VIII), (omtalt i min oversigt »Dansk landbrugshistorisk litteratur 1945-51, Fortid og Nutid XVIII, 1952) hvor materialet fra Toldsted vest for Åbenrå blev fremlagt. Denne fulgtes i 1952 af *R.Willerslev: Dansk studehandel fra 1560 til 1660*. (Jyske Samlinger. Ny rk. II, 1952). Også denne afhandling giver oversigt over eksporten, men på grundlag af et andet materiale, nemlig rentemesterregnskaberne og kronens kvittancebøgers oplysninger. Her er med visse lakuner tallene for udførselen ved hovedtoldstederne samlet. Der er således ikke alene mulighed for at følge udviklingen indenfor den samlede eksport, men tillige dennes fordeling mellem de forskellige toldsteder og mellem Jylland og øerne. Også fra Skåne er det lykkedes at finde noget materiale, navnlig for Malmø og Ystads vedkommende.

1953 bringer en lokalhistorisk undersøgelse af studehandelen, nemlig *H. K. Kristensen: En godsejers studehandler*. (Fra Ribe amt, 1953). Godsejeren er A.C.Teilmann, Nørholm, og tiden 1758-71. Afhandlingen viser, hvorledes Teilmann køber studeopdræt hos bønderne og lader det græsse og stalde, og den skildrer derefter salget, bl.a. gennem redegørelse for betalingskontrakterne, og endelig studedriften sønderpå.

Fyns studeeksport er blevet genstand for en indgående undersøgelse i *Jens Kolmos: Fynske købmænds indsats i dansk handelsliv fra slutningen af 16. til midten af 17. århundrede* (Fynske årbøger, 1954). De relativt godt bevarede toldregnskaber fra Assens og Middelfart, i forbindelse med toldregnskaberne fra Gottorp, har givet mulighed for at tegne et tydeligt billede ikke alene af Fyns samlede studeeksport, men også af en række

enkelte købmænds indsats indenfor eksporten. For 49 år viser den et årligt gennemsnit på 3.120 stude, men i århundredets andet tiår nåede eksporttallet gentagne gange op på over 10.000 fynske stude. Den største studeeksportør var Oluf Bagers søn, Niels Bager, som i enkelte år udførte mere end 1000 stude.

Kampen om retten til at stalde og eksportere stude skildres i *Poul Ene-marks: Adelig studehandel i 16. århundrede. Kommentar til en rettertings-dom af 1557* (Erhvervshistorisk årbog, 1955). Den pågældende dom er faldet i den kendte sag mod fru Sofie Lykke, der havde drevet en meget omfattende studehandel og eksporteret langt flere stude, end recesserne hjemlede hende ret til, nemlig kun så mange, som hun kunne stalde på eget foder. Forfatteren gør dels rede for dommens forudsætninger, den lange og hårde tovtrækning mellem adel og borgere om retten til at stalde stude, og for kronens vekslende stilling i denne kamp. Dels for dens følger: en ny reces om studehandel i 1558, der er tydeligt påvirket af dommen, og endelig bestemmelserne om studestaldning i den store reces af 1558, der giver adelen ret til at holde fodernød hos bønderne, og mulighed for at lade dem holde staldøksne. Det er desuden lykkedes forfatteren at finde nogle eksempler på adelens fortjeneste ved studehandelen i årene 1524-1534, og disse tyder i høj grad på, at studehandelen i disse år virkelig har været den af borgerne påståede guldgrube for adelen.

Poul Enemark har desuden beskæftiget sig med en ålborgensisk studehandler i *En købmandsskæbne fra Ålborg fra begyndelsen af 17. århundrede*. (Erhvervshistorisk Årbog, 1957). Købmanden er den tyskfødte Hubert Snitlag, der gennem mange år stod i første række blandt Ålborgs studeeksportører med en eksport på ca. 500 stude årligt. Han havde sin blomstringstid i de store studeår 1610-20, klarede sig nogenlunde gennem de vanskeligere eksportforhold i 1620'ernes første halvdel, men blev slået ud under kejserkrigen.

Endelig behandler *Poul Enemark* også Danmarks studehandel gennem de første år, hvori kildematerialet åbner mulighed for at få et mere indgående kendskab til den, i *Den økonomiske baggrund for de første oldenborgske kongers udenrigspolitik. En arbejdshypotese* (Jyske Samlinger. Ny rk. 4. bd., 1957). Han analyserer her afsætningsforholdene for studene og kan ved hjælp af nogle regnskaber over Gottorptolden konstatere en stærk stigning i studeeksporten fra 1485 til 1508. Samtidig er det lykkedes ham at påvise forskydninger i eksporten fra efterårseksport af græsstude til Tyskland, til forårseksport af staldstude til Nederlandene.

Korneksporten har i nogen grad måttet stå i skygge af studeeksporten. *Poul Enemark* kommer kun i meget store træk ind på dens problemer i den ovenfor nævnte afhandling. Til den lokale korneksports historie gives et interessant bidrag i *Emilie Andersen: En lille rest af et købmandsarkiv 1567-85* (Afhandlinger tilegnede arkivmanden og historikeren, rigsarkivar,

dr.phil. Axel Linvald, 1956). Et på landsarkivet for Sjælland fremdraget arkiv fra købmanden Christoffer Faaborg, Kalundborg, viser, hvorledes denne i årene 1567-72 regelmæssigt med eget skib sendte byg og rug til Amsterdam, men efter 1572, da frihedskrigen hæmmede Amsterdams handel, i nogle år handlede på Emden i Østerfrisland, senere på Enkhuizen i provinsen Holland.

Christoffer Faaborg havde ved siden af den nederlandske handel også nogen korneksport til Lübeck og Rostock. Afhandlingen oplyser desuden om den holstenske købmand Claus Drewes virksomhed i Nordvestsjælland som rheder og korneksportør; han handlede og fragtede delvis i kompagniskab med Christoffer Faaborg.

Jens Kolmos behandler i sin tidligere nævnte afhandling også de fynske købmænds kornhandel. Deres handel med private findes der kun få oplysninger om, derimod beretter kilderne noget om deres handel med kronens, d.v.s. lenenes korn. I århundredets første årtier aftog de fynske købmænd ikke alene kornet fra de fynske len, men købte også op på Sjælland; i slutningen af 1620'erne blev de imidlertid på Sjælland slået ud af de store københavnske købmænd, der også, hvad angår kronens korn, fik indpas på Fyn. Derimod synes de fynske købmænd dog at have beholdt handelen med adelens korn. 1620-30 sendtes en del korn til Holland, men Fyns faste afsætningssted gennem hele perioden var de nordtyske byer. I slutningen af perioden påbegyndtes korneksporten til Norge.

Poul Enemark kommer i den tidligere nævnte afhandling om Hubert Snitlag også ind på dennes kornhandel. Han købte korn på herregårdene og drev nogen malthandel; en tid var han også aftager af korn fra Hald og Aalborghus len.

Et blad af kornhandelens særlige historie giver *Gunner Rasmussen: Fra købstadhandelen i det 18. århundrede. En lollandsk klage fra 1762.* (Erhvervshistorisk årbog, 1954). Den heri behandlede klage er den gamle og ofte gentagne, at handelen med bøndernes korn gik udenom købstæderne, fordi det blev købt og eksporteret af proprietærer, forvaltere og fogeder. Stiftamtmanden bestred klagens rigtighed, derimod påstod han, at købmændene selv drev forprang med kornet, så almuen ikke kunne få det til købs på torvene. Kancelliet afviste da også pure klagen, selvom visse forhold tyder på, at den ikke var ganske uberettiget.

Den sjællandske kornhandel i det 19. århundredes første halvdel belyses af *Finn H. Lauridsen: En sjællandsk kornkøbmand. Af agent H.H. Schous levned og optegnelser.* (Erhvervshistorisk årbog, 1955). Afhandlingen bygger på den nævnte købmænds egenhændige optegnelser om kornhandelen fra årene 1831-42, 1844, 1849 og 1851. De har deres store interesse, da der kun findes få af lignende art, og fordi de stammer fra en af Sjællands førende kornhandelsmænd gennem mange år. H.H. Schou drev dels handel for egen regning, dels som kommissær for Hartvig Philipp

Rée, Aarhus. Handelen omfattede hele Sjælland, og Schou oprettede en filial i Frederikssund og oprettede tre private havne for korneksporten. Optegnelserne indeholder år for år meddelelser om høstens størrelse, om kornets kvalitet, afsætningsforholdene og priserne, og de giver et levende billede af de forskellige momenteres griben ind i hverandre og af den risiko, der til stadighed var forbundet med kornhandelen.

Et vægtigt indlæg til kornhandelens eller rettere kornprisernes historie er givet i *Kristof Glamann: Om kapitelstakst og kornmål* (Historisk Tidsskrift 11 rk. IV). Heri gør han opmærksom på, at når man sammenligner priserne efter kapitelstakst, kirkekøb og efter de frie markedspriser, må man være sikker på, at det drejer sig om de samme målmæssige enheder. Dette har man gået ud fra hidtil, men spørgsmålet er, om dette er rigtigt? Mens forordningerne af 1. maj 1683 og 10. januar 1698 fastsætter, at man i almindelighed skal regne med strøget mål, fastsætter de tillige, at man ved ydelse af tiende og landgilde in natura skal regne med topmål, forskellen bliver 4 %. Da kapitelstaksten er knyttet til tiende og landgilde, må man for dens vedkommende have regnet med topmål. Det viser sig da også, at man ved kornsalg har regnet med et særligt kapitelsmål, og dette forklarer delvis kapitelstakstens højere pris. Men også kornets tæthed i målet spiller en vis rolle, der var vægtforskel på løst og sat mål, og den vedblev at være der, selvom der ved plakat o. 1788 blev bestemt, at kun løst kornmål skulle gælde. Hertil kom forskellen i kornets kvalitet, og man forsøgte at bestemme denne ved hjælp af kornets vægt, men usikkerheden med hensyn til kornet prægede også ansættelsen af kapitelstaksten. Disse forhold bør tages i betragtning ved sammenligninger mellem priser efter kapitelstakst og andre takster.

Mens der således såvel fra de seneste år, som tidligere, foreligger en del bidrag til såvel stude- som kornhandelens historie, har den utvivlsomt ikke ganske ubetydelige hestehandel og hesteeksport hidtil været aldeles forsømt. Et lille glimt af denne handel gives nu i *Ole Karup Pedersen: Helsingørs handel på Christian IV.s tid* (Frederiksborg amts historiske Samfunds årbog, 1954). Forfatteren har heri ved hjælp af Helsingørs og Helsingborgs toldregnskaber kunnet påvise dels overførslerne af heste fra Skåne til Sjælland, dels hvem det var, som handlede med hestene. Regnskaberne viser en overførsel på 2-3000 heste årlig, 1630/31 dog stigende til 9-10.000. Sjællænderne og lolland-falstringerne var de store hesteopkøbere, men også langelænderne var godt med, en del af hestene blev åbenbart eksporteret til Tyskland. Borgerne tog ikke del i denne handel, hestehandelerne synes fornemmelig at have været bøndernes.

Om afsætningen af flæsk og andre produkter af svinene skriver *F. Skrubbeltrang i Andelsslagterierne og deres virksomhed* (Slagtererhvervet i Danmark, 1958), hvori der gives en oversigt dels over andelsslagteriernes oprettelse, dels over deres organisation af flæskeeksporten, og endelig over

afsætningsvilkårene for flæsket gennem gode tider, krig og kriser op til dagen i dag.

Enkelte perioder

Behandlinger af enkelte perioder indenfor landbrugshistorien har været forholdsvis få. Således har der hersket ro på den klassiske valplads: Kong Valdemars jordebog. *J.P.Lindøes: Lidt om Kong Valdemars Jordebog af 1231* (Skivebogen, 1954) giver blot en almindelig orientering om det berømte værk og anfører dens udsagn om nogle lokale forhold. Til et andet af de middelalderlige landboforholds stående stridsspørgsmål, guldvurderingen, har *Poul Rasmussen* ydet et bidrag *Store og små mark guld. Et bidrag til diskussionen om guldvurderingen og jyske lovs ledingsbestemmelser*. (Historisk Tidsskrift 11 rk. IV, 1954). Hidtil har man anset det nødvendigt at regne med såvel den lille som den store mark guld, for at få nogle opgivelser i jyske lovs regler om ledingskat til at stemme, men Poul Rasmussen søger at påvise, at man kan løse de problemer, der knytter sig til guldvurderingen, selvom man forudsætter, at jyske lovs mark guld er de sædvanlige små mark guld, men han indrømmer, at det i betragtning af kildematerialets beskaffenhed er vanskeligt at nå til en sikker afgørelse.

Løvrigt har forskningen naturligt nok særlig samlet sig om den virkelig store tid indenfor landbrugshistorien, reformtiden fra 1750-1800.

Om den livlige debat af landboproblemerne i kongeriget er der intet nyt, derimod er debatten i hertugdømmerne behandlet af *Troels Fink: Økonomisk debat i Slesvig og Holsten mellem 1773 og 1807 belyst ved befolkningens ønsker og krav til regeringen*. (Erhvervshistorisk årbog, 1955). Blandt de i hertugdømmerne stærkest debatterede problemer var udskiftningen, hedernes opdyrkning og først og fremmest livegenskabets ophævelse, et punkt, hvor den offentlige drøftelse fik den vigtige følge, at godsejerne selv blev grebet af tanken, så de gik til kongen og foreslog ophævelsen, delvis i håb om, at de ved at vise sig så ædelmodige på dette punkt kunne opnå andre ønskelige fordele.

Den lille landbokommissions arbejde og dettes følger er behandlet af *Jens Holmgaard: De nordsjællandske landboreformer og statsfinanserne*. (Erhvervshistorisk årbog, 1954). Forfatteren hælder til den opfattelse, at de fiskale interesser har spillet en væsentlig rolle for regeringens landbopolitik. Den gik så stærkt ind for reformerne, fordi de var en god forretning for staten finansielt set. Dette viser sig bl.a. ved Den lille landbokommissions arbejde i Nordsjælland. Regeringen ofrede en del penge på reformerne, men de kom igen med meget store renter; Holmgaard beregner dem til 12½ % af den indsatte kapital. Staten kunne derfor roligt skænke bønderne gårdene til arvefæste; gennem de forhøjede skatter og afgifter holdt den sig rigeligt skadesløs. Og de gode erfaringer, staten

havde gjort i Nordsjælland, overførte den til de andre krongodser, et stadigt stigende krav om finansielt udbytte var et hovedtræk i dens politik.

Udskiftningen er behandlet i adskillige arbejder. *Thorvald Hansen: Udskiftningen i Nørre Urup i Grindsted sogn* (Fra Ribe amt, 1956), skildrer på grundlag af en udskiftningsprotokol ovennævnte bys udskiftning i 1798. *Kr.Værnfeldt* gør i *Stade Udskiftning* (Fra Himmerland og Kjær herred, 1957) rede for bemeldte bys udskiftningsplan og for den drøftelse, den fremkaldte. Videst rækkende og dybest gående er *Harald Nielsen: Oversigt over udskiftningen i det forrige skanderborgske rytterdistrikt*. (Jyske Samlinger. Ny rk. III, 1954). Afhandlingen giver en god skildring af de enkelte landinspektørers arbejder. Den behandler udflytningen i sammenhæng med udskiftningerne og konstaterer, at udflytningerne var fåtallige, det var sjældent mere end een eller et par af en landsbys bønder, der formåedes til at flytte ud til landsbymarkernes udkanter. Udskiftningsmåderne måtte blive derefter. Stjerneudskiftningen blev dominerende. Størstedelen af de øvrige blev blokudskiftede, men kun i enkelte tilfælde var blokudskiftning ledsaget af udflytning. Interessant er rede-gørelsen for udskiftningsmåden. I de enkelte byer kæmpedes der hårdt om, hvorvidt udskiftningen skulle foregå efter hartkorn eller efter dyrket areal. En række andre forhold i forbindelse med udskiftningen, såsom veje, hegn, fælles heder, moser og skove, drøftes, og der bliver gjort rede for husmændenes vilkår under den. Endelig behandles klagerne over udskiftningen, og der pointeres, at hvad klagerne end gik ud på, så blev de alle grundigt undersøgt og behandlet.

Landboreformernes gennemførelse i et enkelt sogn er skildret i *M.Hesselbjerg: Landboforholdene i Randlev sogn, Hads herred 1793-1806* (Århus stifts årbøger, 1952). Heri gennemgås Randlevs udskiftning, der blev forbundet med en forholdsvis stor udflytning. Udskiftningen medførte desuden, at hovedparten af sognets husmænd fik jord. Et andet led i landboreformerne var hoveriets ændring. Sognet var delt mellem Dybvad og Rodstenseje godser. Dybvads fæstere fik afløst hoveriet, mens dette først blev fastsat for Rodstensejes. Samtidig kom overgangen fra fæste til selveje, allerede i 1797 begyndte afhændelsen af Dybvads bøndergods, og efter århundredskiftet Rodstensejes.

Tiden efter landboreformerne har ikke tiltrukket historikerne. Kun *M.Hesselbjerg* har fortsat ovennævnte skildring med *Landboforholdene i Randlev sogn, Hads herred 1807-1845* (Århus stifts årbøger, 1953). Om inflationen og pengeforringelsens år 1807-1818's virkninger i sognet gives ikke mange oplysninger udover nogle eksempler fra ejendomsprisernes stigning. Et specielt fænomen for Randlev sogn i disse år var Det Randlevske Distrikts-Selskab for gavnlig virksomhed, stiftet af pastor Niels Blicher og med hans søn Steen Steensen Blicher som bogholder. Dets formål var at fremme christeligt sind og dyd, ager- og havedyrkning og hus-

flid. Fra de følgende perioder, landbrugskrisen til 1828 og opgangstiden til 1845, er det ikke lykkedes forfatteren at konstatere noget særligt sognet vedkommende udover svingninger i ejendomspriserne og indførelsen af den ny matrikel 1844.

Fra den senere tid kan nævnes *Thomas Lindstrøm: Fra Kettrup sogn 1890* (Historisk årbog for Thisted amt, 1956), der bringer oplysninger om landbrugets omlægning i årene op mod 1900, andelsbevægelsens gennembrud etc.

Opdyrkning

Til opdyrkningens og rydningernes historie er leveret bidrag af *Harald Skodshøj* (red.) *Hedens Opdyrkning i Danmark*, 1953. De historiske afsnit skyldes fornemmelig *Rasmus Mortensen*, der har behandlet samme emne i *Hedeopdyrkningen i Vejle amt*. (Vejle amts årbog, 1953). Forfatteren kommer ind på en række af de væsentligste problemer angående hedeopdyrkningen. Han skildrer den gamle metode, hedens afbrænding, og de nyere forsøg, navnlig bosættelsen af de tyske kolonister på Randbøl hede, desuden påviser han betydningen af trafikmidlernes udvikling, af den lettere adgang til kapital, af de nye og bedre redskaber, og desuden skildres navnlig i førstnævnte værk en lang række af hedeopdyrkningens pionerer og deres indsats.

Alhedens opdyrkning skildres i *Valdemar Andersen: Alheden med Frederik Sogns Historie*. (Årbog for Viborg amt, 1953).

Et landvindingsarbejde af anden art beskrives i *Niels Amstrup: Den ældste tørlægning af Soborg Sø*. (Fra Frederiksborg amt, 1955). Denne afhandling begynder med søens første tørlægning 1794-1800, og derefter skildres udnyttelsen af den indvundne jord, først og fremmest til høst, men tillige til rorskær; ligeledes berettes om de senere forbedringer af tørlægningen 1818-19 og 1831-32, og om det øgede udbytte, der fulgte efter dem. Trods den fortsatte tørlægning vedblev rorskæret at have stor betydning.

Den lange række af sognehistorier, der er kommet i de senere år, bringer selvsagt også meget stof, som mere eller mindre berører den egentlige landbrugshistorie. En gennemgang af hele dette stof ville dog føre for vidt.

Dertil kommer, navnlig i de amtshistoriske årbøger, en lang række afhandlinger, hovedsagelig af folkløristisk karakter, som dog samtidig bringer en del stof, der falder indenfor landbrugshistoriens rammer.

Mellem disse er der først og fremmest grund til at nævne den utrættelige *August F. Schmidts* arbejder. Henimod en snes store afhandlinger foreligger der vel fra disse år fra hans hånd, foruden den lange række af bøger, han har skrevet i de samme år. Blandt afhandlingerne er *Bornholmsk Bondeliv* (Bornholmske Samlinger, 1955), som bringer en hel del

stof til belysning af Bornholms landbrug i det 19. århundrede, dernæst *Mellem Gram og Ribe* (Sønderjyske årbøger, 1952), *Bidrag til Borum Sogns Historie* (Aarhus stifts årbøger, 1953), *Bidrag til Kasted Sogns Historie* (Aarhus stifts årbøger, 1956), *Dalby Sogns Historie* (Skivebogen 1958) m.m.fl.

Et indgående billede af dagens og årets arbejder på en bondegård gives i *Bodil Hoyer: Dagligt liv på en nordsjællandsk bondegård i midten af forrige århundrede*. (Fra Frederiksborg amt, 1954). Blandt andet giver den en interessant skildring af bøndernes mejeribrug før andelsmejeriernes fremkomst.

Elna Uldbjerg beretter i *Træk af Flaaris' historie* (Aarhus stifts årbøger, 1956) om en enegårds historie og anfører bl.a. en del ældre tingsvidner gården angående.

Til slut må nævnes enkelte værker, der vel ikke direkte har et landbrugshistorisk sigte, men som ikke desto mindre bringer landbrugshistoriske bidrag eller bidrag, der vil kunne få betydning for den landbrugshistoriske forskning. Først og fremmest *Astrid Friis og Kristof Glamann: A History of Prices and Wages in Denmark 1660-1800. Vol. I* (1958). Dette bind bringer for det første en oversigt over mål og vægt, dernæst de københavnske takster for levnedsmidler for årene 1684-1800, og sluttelig københavnske markedspriser for årene 1712-1800.

Dernæst må om den tidligere nævnte *Håndbog for danske Lokalhistorikere* tilføjes, at dens historiske leksikon giver korte forklaringer og kildehenvisninger til yderligere undersøgelser til en lang række af de sædvanligst forekommende begreber indenfor landbrugshistorien.

Det samme gælder for det ligeledes fornævnte *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. Her er det ifølge sagens natur udelukkende de middelalderlige landboforhold, som kommer i betragtning. Til gengæld er behandlingen fyldigere end i håndbogen, og de samtidige behandlinger af de tilsvarende emner fra norsk, svensk og finsk side bidrager i høj grad til at sætte de danske forhold i perspektiv.

Arkiv i Skåne, Halland och Blekinge

Av Birger Lundberg

Det lokala arkivväsendet i Sverige har organiserats först vid tiden omkring det senaste sekelskiftet. Lokala arkivinstitutioner ha efter hand inrättats i Vadstena, Uppsala, Lund, Visby, Göteborg, Östersund och Härnösand, var och en med sitt arkivdistrikt. Stadsarkiv med uppgifter motsvarande landsarkivens ha tillkommit i Malmö och i Stockholm. Inom Skåne, Halland och Blekinge finnas för närvarande två arkivinstitutioner, nämligen stadsarkivet i Malmö för Malmö stad och landsarkivet i Lund för de nämnda landskapen i övrigt.

Landsarkiven ha att mottaga arkivhandlingar och att vara lokala myndigheter för det offentliga arkivväsendet. De arkivhandlingar, som skola mottagas, komma från alla slag av arkivbildare. De största leveranserna härröra från statliga myndigheter, av vilka särskilt må nämnas länsstyrelser och dem underordnade myndigheter, vidare häradsrätter och rådhusrätter, pastorsämbeten, bergmästare, fångvårdsanstalter, kontraktsprostar, kristidsorgan, lotsstatens, skogsstatens och tullstatens organ samt vissa äldre, nu upphörda myndigheter. Några myndigheter och anstalter, t.ex. domkapitel, undervisningsanstalter, sjukvårdsinrättningar m.fl. kunna under vissa omständigheter överlämna sina äldre handlingar. Åtskilliga verk och institutioner förvara själva sina arkivalier, t.ex. kommunikationsverken, lantmäteristyrelsen med underlydande verk, statistiska centralbyrån, universitet och högskolor, akademier m.fl. De militära myndigheternas arkiv leveras till krigsarkivet i Stockholm. De kommunala myndigheterna i städerna och på landsbygden förvara i regel själva sina arkiv. Privata arkiv kunna mottagas och förvaras i landsarkiv.

Från de myndigheter, som skola leverera sina äldre arkivalier, mottaga landsarkiven leveranser vart tionde år. Då överlämnar den levererande myndigheten efter anmodan de handlingar, som äro äldre än etthundra år. För närvarande är för landsarkivet i Lund 1860 ett vanligt slutår för leveranserna. Många undantag härifrån förekomma. Från upphörda myndigheter och från vissa andra har landsarkivet mottagit betydligt yngre handlingar, t.ex. kristidsmyndigheters arkiv från de två världskrigen, kronofogde- och kronolänsmansarkiv t.o.m. 1917, vissa landsfiskalsarkiv t.o.m.

1941, de flesta häradsskrivarearkiv t.o.m. 1935, m.fl. I fråga om accessio-
ner från privata arkiv, som landsarkivet mottager, finnes självfallet icke
något gränsår. Samtliga kommuner inom Lunds landsarkivdistrikt för-
vara själva sina arkiv.

Upplysningar om arkiv i Skåne, Halland och Blekinge och även om ar-
kiv och arkivalier på annat håll, som röra nämnda landskap, förefinnas
ganska rikligt i tryck. Det väsentliga rörande arkivväsendet i Sverige är
behandlat i riksarkivets årsberättelser, som från och med årsberättelsen
1875 föreligga tryckta i Meddelanden från svenska riksarkivet. Där finnas
skrivelser och utlåtanden rörande arkivväsendets organisation, uppsatser
och meddelanden på arkivhistoriens, arkivteoriens och andra arkivistikens
områden, arkivförteckningar m.m. Beträffande landskapen Skåne, Hal-
land och Blekinge ha för den danska tiden arkivhistoriska uppgifter läm-
nats av flera forskare, Kr. Erslev (*Repertorium diplomaticum regni danici
mediævalis. Fortegnelse over Danmarks breve fra middelalderen*, 4 bind,
registre, København 1906-1912), W. Christensen (*Repertorium etc. Series
secunda. Fortegnelse etc.*, 2 rekke, 8 bind, Oplysninger om arkiver, om
historikere og samlere m.fl. og om haandskriftsamlinger, København
1936), L.Weibull (*Bibliotek och arkiv i Skåne under medeltiden*, Lund
1901), av arkivmän i danska riksarkivet (*Vejledende arkivregistraturer*)
m.fl. Arkivhistoriska undersökningar och meddelanden förekomma även
i *Samlingar till Skånes historia*, utg. genom M.Weibull (Lund 1868 ff)
samt i *Historisk tidskrift för Skåneland* (Bd 1 utg. av M.Weibull och
L.Weibull, Lund 1903. Bd 2-7 utg. av L.Weibull, Lund 1904 ff). Spridda
arkivhistoriska uppgifter kunna påträffas i bibliografiska arbeten, ur-
kundspublikationer, hembygds- och fornminnesföreningars skriftserier,
genealogisk litteratur, jubileums- och minneskrifter, historiska monogra-
fier och andra arbeten.

Landsarkivet i Lund, som började sin verksamhet 1903, förvarar enligt
den sista uppmätningen 1958 omkring 8.000 hyllmeter arkivalier. Institu-
tionen har haft fördelen att disponera en särskild fastighet. Denna är upp-
förd efter ritningar av sedermera chefen för byggnadsstyrelsen Carl Möl-
ler. Om- och tillbyggnad av fastigheten är sedan länge en av institutionens
stora frågor. Landsarkivet hålles öppet för allmänheten vardagar kl. 9-15,
måndagar och tisdagar dessutom kl. 18-20. En kortfattad översikt rörande
landsarkivets samlingar lämnas här nedan.

Domkapitlets i Lund arkiv (ca 150 hyllmeter arkivalier) tillhör de
arkivbestånd i landsarkivet, som mest anlitas av forskare. Lunds dom-
kapitels och dess arkivs historia har behandlats i L.Weibulls ovannämnda
arbete *Bibliotek och arkiv i Skåne under medeltiden*, och ägnats en sär-
skild undersökning af C. G. Weibull (*Bidrag till Lunds domkapitels och
dess arkivs historia efter reformationen*, *Historisk tidskrift för Skåneland*
4, 1910-1913). Ett sammandrag av landsarkivets handskrivna förteckning

över domkapitelsarkivet har utarbetats och publicerats av K. Gierow (Lunds domkapitels arkiv, summarisk förteckning, Meddelanden från kyrkohistoriska arkivet i Lund 3, 1943). Biskopens i Lund arkiv levererades till landsarkivet med domkapitlets arkiv. Biskopsarkivets största serie utgöres av serien kungliga brev, omfattande spridda brev 1542-1679. En avskrift från tiden omkring 1650 av Palteboken, ärkebiskop Birger Gunnersens jordebok över ärkesätets jordegendom, har efter växlande öden 1913 från kammarkollegiet i Stockholm överlämnats till landsarkivet (Jordeböcker över Lunds ärkesätes gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok, utgivna av Gösta Johannesson, Lund 1953. Skånsk senmedeltid och renässans. Skriftserie utgiven av vetenskapssocieteten i Lund, 7). Amiralitetskonsistoriets i Karlskrona arkiv 1683-1825 (ca 4 hyllmeter arkivalier) överlämnades enligt föreskrift i k. brev 1826 24/6 till domkapitlet i Lund. Mest omfattande äro serierna protokoll 1683-1825, koncept till avgångna brev 1692-1825 och inkomna handlingar 1691-1825. Då landsarkivet 1910 kvitterade leveranser från domkapitlet av nämnda arkiv räknades biskopsarkivet som 12 volymer, amiralitetskonsistoriets som 71 volymer, och domkapitlets som 2.149 volymer.

År 1697 utfärdade K. M:t kyrkoinspektorsinstruktion för kyrkoinspektorerne i Skåne och Halland. Den kom att tillämpas även i Blekinge. Kyrkoinspektoren hade att hålla uppsikt över kyrkorna och deras inkomster. Efter räkenskapsmöten med präster och kyrkovärddar skulle kyrkoinspektorerne upprätta kyrkornas räkenskaper och ingiva dem i två exemplar till guvernementets kyrkobokhållare. Kyrkoinspektorstjänsterna indrogos enligt beslut 1811. De i landsarkivet förvarade kyrkoinspektorsarkiven från Skåne och Halland tillhöra företrädesvis 1700-talets senare hälft men innehålla även handlingar från tiden före 1697, då inspektionen utövades på växlande sätt (S. Hedar, *Ecklesiastika räkenskaper i Kammararkivet, Meddelanden från svenska riksarkivet*, Ny följd, I:60-62, 1924, sid. 238 ff). Leveranser av kyrkoinspektorsarkiv (tillhopa ca 5 hyllmeter) ha kommit från domkapitlet, från häradsskrivare, från ett pastorsämbete och från en enskild givare.

Kontraktsprostarnas arkiv (ca 15 hyllmeter arkivalier) omfatta räkenskaper rörande kollekt m.m., statistiska tabeller, visitationshandlingar, prosteirkulär, prostböcker m.m. De äro ojämnt bevarade. Serierna börja sällan före mitten av 1700-talet. Någon gång levereras tillsammans med ett prostarkiv värdefulla trycksaker. En undersökning rörande ett halländskt prostarkiv har publicerats av K. Mellander (Hur ett arkiv uppbygges och förskingras. Studier i Varbergs kontrakts prostarkiv. Arkiv, samhälle och forskning 1, 1953).

De till landsarkivet överlämnade delarna av kyrkoarkiven (tillhopa ca 800 hyllmeter arkivalier) äro de arkivalier, som användas mest av landsarkivets forskare och tjänstemän. Om de svenska kyrkoarkiven finnes en

ganska rik litteratur, senast en översikt av G. Lext (Våra svenska kyrkoarkiv, Lund 1957. Meddelanden från kyrkohistoriska arkivet i Lund 12). De i landsarkivet förvarade serierna av födelse-, vigsel- och dödböcker börja i några församlingar redan under tiden 1646-1648. I k. brev 20 maj 1645 till biskopen i Själlands stift och 17 maj 1646 till övriga danska biskopar föreskrevs, att prästerna skulle föra kyrkoböcker (Danmarks kirkebøger ved S. Nygård, Vejledende arkivregistraturer V, sid. III). Kyrkoböcker med begynnelseår från 1640-talet hava antecknats från Ausås, Backaryd, Barsebäck, Billinge och ytterligare ett 20-tal församlingar särskilt i Östra och Västra Göinge, bland dem Kviinge, Loshult och Osby. I de sistnämnda församlingarnas ifrågavarande kyrkobok finnes avskrift av Kristian IV:s ovannämnda brev. I övrigt börja ett stort antal församlingars födelse-, vigsel- och dödböcker i slutet av 1680-talet med anledning av föreskrifter i 1686 års svenska kyrkolag. Husförhörslängderna äro av sent datum. I många Skåneförsamlingar börja de först omkring år 1813. Vissa lösa handlingar, särskilt flyttningssedlar äro väl bevarade, likaså handlingar rörande kyrkan och kyrkans jord. Bland annat till de skånska kyrkoarkivens väl bevarade serier av flyttningssedlar anknyter C. G. Weibull i en arkivteoretisk uppsats om arkivordningsprinciper (Arkivordningsprinciper. Historisk återblick och nyorientering. Scandia, bd III 1930).

De delar av kyrkoarkiven, som mest komma ifråga vid släktforskning, ha summariskt förtecknats i en av L. Weibull utgiven förteckning (Vägleddande förteckning vid person- och släktforskning i Landsarkivet i Lund, Lund 1916). I denna förteckning förekomma anmärkningar om några av de berörda arkiven, t.ex. rörande arkivalieförluster på grund av eldsvåda. Förteckningen berör utom delar av kyrkoarkiven vissa serier ur andra arkiv, nämligen katekismilängder, mantalslängder, mantalsuppgifter, bouppteckningar och borgarematriklar. Arbetet att utarbeta fullständiga arkivförteckningar för kyrkoarkiven pågår i landsarkivet, och vid utgången av 1958 föreligga sådana för samtliga församlingar i Hallands län.

Lunds domkyrkas arkiv förvaras icke i landsarkivet utan i arkivrum i domkyrkans fastighet, Kraftstorg 12 i Lund. Över domkyrkans arkiv har förteckning utarbetats och publicerats (Lunds domkyrkas arkiv. Förteckning, på domkyrkorådets uppdrag utarbetad av G. Wetterberg och H. Richter, Lund 1948).

Hovrättens över Skåne och Blekinge äldre arkivalier, avseende tiden 1821-1850 (ca 180 hyllmeter arkivalier), ha i enlighet med k. brev 25 maj 1917 överlämnats till landsarkivet. Från hovrätten levererades 1904 skånska landstingets och lagmansrättens i Skåne arkivalier 1667-1757 samt Kristianstads läns lagmansrätts arkiv 1759-1849, Malmöhus läns lagmansrätts arkiv 1758-1849 och Blekinge lagmansrätts arkiv 1716-1849. Skånes landstings dombok 1654 är en gåva till landsarkivet från landsarkivet på

Själland. De bevarade delarna av Hallands landstings och lagmansrätts arkiv äro mindre omfattande (tillhopa ca 4 hyllmeter). De ha överlämnats till landsarkivet i skilda sammanhang.

På grund av föreskrifter i k. brevet 28 september 1869 hade häradsrätternas arkivalier för tiden före 1736 överlämnats till riksarkivet. Därför levererades efter hand till landsarkivet de häradsrättsarkivalier, som tillhörde arkivdistriktet. Den första leveransen kom 1903. Den omfattade äldre arkivalier från häradsrätter i Malmöhus län. Senare ha häradsrätterna levererat direkt i vanlig ordning. Häradsrättsarkivalierna i landsarkivet (tillhopa nära 1.000 hyllmeter arkivalier) äro flitigt anlitade för utredningar och forskningar. Bouppteckningarna höra till landsarkivets mest efterfrågade handlingar.

Rådhusrätters, magistraters m.fl. äldre arkiv tillsammans kallade stadsarkiv (tillhopa nära 900 hyllmeter arkivalier), ha i de flesta fall väl bevarade bestånd med vissa serier börjande på 1600-talet, nämligen Karlshamn, Sölvesborg, Kristianstad, Simrishamn, Ängelholm, Lund, Landskrona, Hälsingborg, Ystad, Laholm, Falkenberg, Varberg och Kungsbacka. Några stadsarkiv ha gjort förluster genom eldsvådor, särskilt Karlskrona och Halmstad. Med rådhusrätters och magistraters arkiv ha till landsarkivet levererats arkiv från åtskilliga närstående myndigheter och inrättningar, t.ex. byting och kämnärsrätt, accisrätt, sjötullsrätt, hall- och manufaktur-rätt, posträtt, slottsrätt m.fl. Enstaka särskilda bestånd ha medföljt stadsarkiven, t.ex. handlingar tillhörande hantverksskrån, hospitalsråd, fattigdirektion, handels societet m.m. Av person- och släktforskningen användas utom protokoll, brev, bouppteckningar och mantalslängder särskilt stadsarkivens förteckningar rörande borgare, borgarematrklarna. Borgarematrklar från den danska tiden förvaras i landsarkivet för Landskrona och Skanör. Senare under 1600-talet ha de bevarade matrklarna från Karlskrona och Kristianstad tillkommit. Noggrant upplagda och förda äro även matrklarna från Karlshamn, Hälsingborg och Ystad.

Det strax efter Roskildefreden tillkomna skånska generalguvernementet (1658-1719) hade under årens lopp växlande omfattning. Bortsett från tiden 1669-1676, då generalguvernör icke var tillsatt, omfattade generalguvernementet Skåne, Halland och Blekinge till 1680. Under generalguvernören sköttes styrelsen av landshövdingar och länshövdingar. Från Rutger v. Aschebergs utnämning till generalguvernör omfattade generalguvernementet (1680-1693) Skåne, Halland och Bohuslän. Under tiden 1693-1719 utgjorde Skåne för sig ett guvernement. (Gustaf Banérs generalguvernörsberättelse, 1664-1668, utg. med inledning och kommentar av Ingvar Andersson, Skrifter utg. av K. humanistiska vetenskapssamfundet i Lund XXX, 1940. J. Rosén, Rutger v. Aschebergs ämbetsberättelse 1693, Scandia bd XVII, 1946). Skånska generalguvernementets arkiv (tillhopa ca 110 hyllmeter arkivalier) levererades till landsarkivet redan 1903.

Innan Halland 1658 inlemmades i det skånska generalguvernementet, hade det under den första svenska tiden styrts av guvernörer, generalguvernörer och kommandanter m.fl., som i rask följd hade avlöst varandra. Landskapet hade från 1648 och några år framåt ingått i Lennart Torstenssons generalguvernement, vilket omfattade Västergötland, Halland, Dal och Värmland. Till landsarkivet har från länsstyrelsen i Hallands län överlämnats landsböcker från 1646. Dock företer serien vissa luckor, bland annat för tiden 1650-1662. Med undantag för vissa serier och volymer har Hallands länsstyrelse först ett stycke in på 1700-talet att uppvisa ett väl bevarat arkiv.

Arkivalier rörande Blekinge för tiden efter 1658 ingå utom i skånska generalguvernementets arkiv för några år i arkiven från Kronobergs län och från Kalmar län. Svåra förluster led länsstyrelsearkivet vid staden Karlskronas brand 1790. Kristianstads och Malmöhus länsstyrelsers arkiv börja 1719, dock beträffande åtskilliga arkivalieserier av naturliga skäl utan skarp gräns mot generalguvernementsarkivet.

Länsstyrelsearkiven (tillhopa ca 1700 hyllmeter arkivalier) äro störst av de arkiv, som finnas i landsarkivet. Av deras arkivalier användas mest landskontorens kamerala handlingar av skilda slag, vidare landskansliets och landskontorets militära handlingar, deras diarium, koncept, inkomna handlingar samt vissa ämnesordnade handlingar. Bland landsarkivets mest använda och kända handskrifter är Lunds stifts landebok, en förteckning över kyrkornas m.fl. inkomster och egendomar upprättad på befallning 1569 av Fredrik II. Landeboken har tillhört Lunds domkapitel och senare i styckat skick landskontoren i Malmö, Kristianstad och Karlskrona (Lunds stifts landebok utgiven av K. G. Ljunggren och B. Ejder, Lund 1950-1952. Skånsk senmedeltid och renässans. Skriftserie utgiven av vetenskapssocieteten i Lund, 4-5).

Kronofogdearkiven (tillhopa ca 450 hyllmeter arkivalier) äro av växlande ålder. Spridda handlingar, vid ordningsarbetet ofta lagda bland de ämnesordnade, t.ex. rörande brandförsvar, flygsandsfält, gästgiverier, jordrannsakingar, skjutsväsende, vägar och broar, milstolpar och vägvisare nå tillbaka till 1700-talet. De stora serierna handlingar rörande exekutiva fastighetsauktioner, exekutionsdiarium, brevidiarium, brevkoncept m.fl. avse i regel 1800-talet.

Häradsskrivarna hade att upprätta åtskilliga längder och handlingar till bruk vid debitering och uppbörd av skatt, däribland jordeböcker, skattläggningshandlingar, mantalslängder och taxeringslängder. Dessa längder äro mycket efterfrågade av forskare. Av häradsskrivarnas arkiv (ca 450 hyllmeter i landsarkivet) ha de äldre delarna i regel gått förlorade. Kronoräkenskaper förekomma i några fall från 1700-talet, medan däremot bevarade serier av mantalslängder endast undantagsvis gå tillbaka till tiden före år 1800.

Länsmansarkiven (ca 220 hyllmeter arkivalier) äro icke väl bevarade. De omfatta vanligen tiden från senare hälften av 1800-talet och fram till och med 1917. Omfattande äro serierna brevdia-rier eller expediti-
onsdiarier, vissa liggare, t.ex. dagböcker i utsökningsmål, vidare koncept och inkomna brev.

Länsmännen efterträddes i flera av sina åligganden 1918 av landsfiska-
lerna, av vilkas arkiv i samband med omreglering av landsfiskalsdistrikt-
en handlingar ha levererats till landsarkivet, som nu förvarar ett 20-tal
landsfiskalsarkiv, somliga avseende tiden 1918-1931, andra tiden 1918-
1941.

Fångvårdsanstaltarnas arkiv, mestadels avseende 1800-talet och början
av 1900-talet utgöra jämförelsevis omfattande bestånd (ca 140 hyllmeter
arkivalier) med åtskilliga liggare, t.ex. fångrullor, fångförteckningar och
fånglistor såsom de för den personhistoriska forskningen mest begärliga
handlingarna. I åtskilliga fångvårdsanstalters arkiv ingå vissa kyrko-
böcker, som beträffande fången meddela de i husförhörslängden vanliga
uppgifterna om namn, ålder, födelseort och kristendomskunskaper samt
dessutom speciella upplysningar, om brott, om strafftid m.m. Kyrkoböcker
ingå i fångvårdsanstaltsarkiv från flera städer, nämligen Malmö, Ängel-
holm, Landskrona, Karlshamn, Karlskrona, Kungsbacka, Varberg och
Halmstad. I Malmö straffängelses arkiv finnas även flyttningssedlar
1832-1850.

Bland ett antal sjukvårdsinrättningars arkiv, som förvaras i lands-
arkivet, kan nämnas Malmö hospitals och asyls arkiv 1584-1927, omfat-
tande flera smärre arkiv och innehållande några väl bevarade serier av
räkenskaper, inkomna handlingar m.m.

Sjömanshusorganisationen går tillbaka på bestämmelser från 1748 års
kofferdireglemente. Sjömanshusens arkiv innehålla handlingar och räk-
enskaper rörande sjömän och fartyg. Landsarkivet förvarar sjömanshusets
i Varberg äldre arkiv.

Tullanstaltarnas arkiv (ca 55 hyllmeter handlingar) äro ganska väl
bevarade. För tiden före 1860, äro tullanstaltarnas arkivalier ofta samlade
i ett band för vart år, s.k. årshandlingar. Dessa innehålla alla slags be-
varade handlingar. För några arkiv gå handlingarna tillbaka till 1600-
talet. Årshandlingar från 1600-talet förekomma i tullanstaltsarkiv från
Åhus, Malmö, Hälsingborg, Karlshamn och Ystad.

Av undervisningsanstalters arkiv förvarar landsarkivet några mindre
omfattande arkivaliebestånd från läroverket i Ystad och från upphörda
läroanstalter i Landskrona, Laholm och Falkenberg. Examenskataloger,
dagböcker, matriklar och räkenskaper användas flitigt av forskarna.

Från överjägmästaren i södra distriktet och däri belägna revir ha gan-
ska omfattande bestånd levererats. Arkivalierna, som mestadels tillhöra
senare delen av 1800-talet samt 1900-talet, gå undantagsvis tillbaka till

1700-talet och utgöras av korrespondens, räkenskaper, handlingar rörande skogshushållning, rörande flygsandsfält m.m.

Privata arkiv innehålla självfallet arkivalier av skiftande slag. De i landsarkivet förvarade privata arkivalierna härröra från ett stort antal olika arkivbildare, t.ex. gård, släkt, person, by, affärsföretag, förening, sällskap, stiftelse, gille, skrå, kassa. De utgöras i många fall av enstaka volymer (en räkenskapsbok) eller handlingar (ett gåvobrev). Tillhopa äro de privata arkiven i landsarkivet av jämförelsevis begränsad omfattning (mindre än 200 hyllmeter). Gårdsarkiven, bland vilka de största ha kommit från Karsholm, Löberöd, Trollenäs, Örup, Jordberga och Svaneholm, innehålla utom de ordinära gårdshandlingarna och räkenskaperna i flera fall samlingar av pergamentsbrev och lantmäterikartor. Bland mera omfattande enskilda arkiv, som överlämnats, märkas arkivet tillhörande spannmålsfirman C. F. Neess i Landskrona, som har nyttjats flitigt för ekonomisk-historisk forskning, och Malmöhus läns hushållningssällskaps äldre arkiv. Livligt efterfrågade äro Otto Lindbergs anteckningar och samlingar rörande släkter i Skåne, Halland och Blekinge, den Hauswolffska samlingen med anteckningar rörande skånska slott samt Sophia Brahes samling av släkt- och kopieböcker. Vid arkivalieutbytet 1929 med danska riksarkivet erhöll det svenska riksarkivet bland annat handlingar tillhörande Peter Julius Coijets diplomatiska arkiv från Karl X Gustavs tid, hovmarskalken Wilhelm Julius Coijets m.fl. arkiv. Däribland funnos några volymer med särskild anknytning till Skåne, i det danska bytesinstrumentet kallade Forskellige Coijetske Papirer. Dessa volymer förvaras nu i landsarkivet i Lund. Bland landsarkivets senaste förvärv av privata arkiv märkes arkivet från Hellerup i Halland (K. Mellander, Gårds- och släktarkivet från Hellerup i Halland, *Arkivvetenskapliga studier*, 2 samlingen, Uppsala 1954). Av de enskilda arkiven äro några överlämnade såsom gåva, andra äro deponerade tills vidare. Vissa delar av dem äro undantagna från att utlånas åt forskare.

På vanligt sätt äro kartor och ritningar från skilda arkiv sammanförda i en kartsamling, och pergamentsbrev från skilda arkiv äro sammanförda till en pergamentsbrevsamling, båda med särskilda kortförteckningar.

Under senare år ha allt fler fotografiska reproduktioner samlats i landsarkivet. Dessa ha under 1958 ordnats och förtecknats i landsarkivets reproduktionssamling, som bland annat för släktforskares räkning tillhandahåller arkivfilm för användning i stället för skadade kyrkoböcker.

Stadsarkivet i Malmö är att anse såsom landsarkiv för Malmö stads vidkommande (K. instruktion 29 december 1949 för stadsarkivet i Malmö). Stadsarkivet började sin verksamhet 1903. Dess arkivaliebestånd omfattar för närvarande omkring 3.200 hyllmeter handlingar. Ett flertal arbeten om stadsarkivet ha utarbetats och publicerats av institutionens hittillsvarande två föreståndare A. U. Isberg (stadsarkivarie 1903-1933)

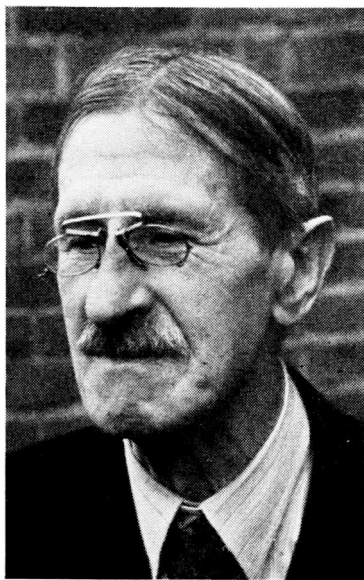
och L. Ljungberg (stadsarkivarie sedan 1933). Bland Isbergs skrifter om stadsarkivet må nämnas *Vården af Malmö rådhusarkiv* (Malmö 1902) samt *Stadsarkivet* (Malmö, en skildring i ord och bild af stadens utveckling och nuvarande tillstånd, 1914). Stadsarkivarien Ljungberg har bland annat publicerat *Stadsarkivet i Malmö, en orientering* (Malmö fornminnesförenings årsskrift 1934), vidare *Antikviteter och nymodigheter i Malmö stadsarkiv* (Arkivvetenskapliga studier, 2 samlingen, Uppsala 1954) samt *Stadsarkivet i Malmö under 50 år* (Malmö i hävd och handling, 1953).

Till forskarens hjälp finnas arkivförteckningar och register av olika slag. Stadsarkivets bibliotek är betydande, särskilt i fråga om avdelningarna topografi och genealogi.

Stadsarkivet hålles öppet för forskare lördagar 9-14, andra vardagar 9-16. Institutionen kommer att under närmaste tiden flytta från sina gamla lokaler i rådhuskällaren (Kyrkogatan 6) till förutvarande riksbankshuset vid Östergatan.

Bland de grupper av arkiv, som icke obligatoriskt överlämna sina äldre handlingar i landsarkivens vård, är det två, som äro föremål för särskilt intresse och särskild möda för närvarande, nämligen privata arkiv och kommunala arkiv. Inom Lunds landsarkivdistrikt äro ännu de privata arkiv, som förvaras hos sina ägare, till stor del okända. Det gäller företagsarkiv, enskildas arkiv, gårdsarkiv, arkiv tillhörande de s.k. folkrörelserna (arbetarrörelsen, idrottsrörelsen, nykterhetsrörelsen m.fl.) föreningsarkiv och andra. En inventering av de privata arkiven, liknande den som pågår i Göteborgs landsarkivdistrikt, har förberetts.

På senare år ha landsarkiven fått ett nytt verksamhetsområde, genom att de tilldelats uppgiften att vara rådgivare åt kommunerna rörande kommunernas arkiv (KK 29 december 1949, Svensk författningssamling, nr 719, angående överlämnande av kommunala arkivalier till nybildade borgerliga kommuner). Alldeles nyligen ha cirkulär utfärdats med råd och anvisningar rörande gallringen i kommunernas arkiv. Anvisningarna gälla i första hand landskommunernas arkiv men kunna följas även beträffande andra borgerliga kommuners arkiv (K. M:ts cirkulär 24 oktober 1958, Svensk författningssamling, nr 529. Riksarkivets cirkulär 30 oktober 1958, nr 530).

M. Mackeprang

1869—1959

Nationalmuseets tidligere direktør, dr. phil. Mouritz Mackeprang, døde 8. marts 1959, 89 år gammel. Han var groet af den sønderjyske muld og kom både ved forfatterskab («Nordslesvig» 1910, tysk udg. 1912, et værk han selv betragtede som sit vigtigste arbejde) og ved et grundlæggende arbejde forud for afstemningen 1920 til at gøre en indsats for det genvundne land. Hans tanker var vendt mod arkiv-vejen; men skæbnen ville det anderledes: han blev arkæolog og museumsadministrator. Nationalmuseet blev i egentligste forstand hans livsværk. Til denne institution knyttedes M. M. som assistent 1897 (efter en to-årig »bryllupsrejse« i Italien, hvor han gennemgik og excerperede pavebreve), 1910 blev han direktør for 2. afdeling og fra 1922 til 1938 enedirektør. På den medalje, der blev slået for M. M. til hans 70års dag, med hans portræt på den ene side og det nye Nationalmuseum på den anden, står der: »Fortidsmindernes Værner«. Det er vel truffet. M. M. var en af de mest energiske ophavsmænd til den betydningsfulde lov af 12. marts 1918, der sikrede Danmarks verdslige bygninger af værdi. Ham var det, der sikrede sine elskede kirker, da han (sammen med Poul Nørlund og Chr. Axel Jensen) grundlagde storværket »Danmarks Kirker« (1931ff.). Forarbejdet var den lille arkitekturhistoriske perle, »Vore Landsbykirker« (1920, 2. udg. 1944), også den et led i værnearbejdet, idet bogen er et resultat af forelæsninger på Kunstakademiet, hvormed M. M. ville indpode arkitektstuderende respekt for de bygninger, de senere blev sat til at restaurere, ændre eller udvide. Dette samarbejde mellem Nationalmuseet og Akademiet blev, til stor skade for vore kirker, afbrudt og har endnu ikke fundet sin endelige løsning.

Det var Mackeprang, der forbedrede, ja, skabte det gode forhold mellem Nationalmuseet, provinsen og provinsmuseerne, en good-will som er afgørende for museumsarbejdet i marken. Han etablerede og styrkede den

gennem den ånd, som i kraft af ham herskede på museet, og gennem sine utallige rejser. Kronen på det administrative museumsarbejde var opførelsen af det nye, store Nationalmuseum, der rummer alle samlingerne under sine tage. Selv var han oprindelig tilhænger af den såkaldte Kastelplan, men da han her kom i modsætningsforhold til næsten alle sine kolleger inden for murene, bøjede han sig og gik med den største energi ind i arbejdet for at indrette den nye bygning så hensigtsmæssigt som muligt. Da huset stod færdigt 1938, indgav han sin afskedsbegæring, små to år, før han skulle gå. Sin natur tro ville han, at hans efterfølger, til hvem han havde udset Poul Nørlund, skulle have æren og glæden ved at indrette og lede det store samfund fra dets start.

Og hvilket otium fik så denne energiske mand? To kæmpeværker, hvert for sig tilstrækkeligt til at være mands livsgerning, så dagens lys (foruden andet mere): »Danmarks middelalderlige Døbefonte« 1941 og »Jydske Granitportaler« 1948, bygget på selvsyn, granskning og erfaring gennem år. Et vældigt, et uoverskueligt materiale er her syntetisk fremlagt, Danmarks ældste og fornemste kunstschat, hele eller næsten hele den romanske billedskulptur, belyst af og i sig selv. M. M. var den første til at beklage, at hans arbejde ikke havde levnet ham tid til at rejse og undersøge mulighederne for de håndværksmæssige, arkitektoniske og kunsthistoriske forudsætninger i udlandet. Men det grundlæggende arbejde har han gjort, og opgaven er mønstergyldigt løst med det forhåndenværende stof – en arv vel værd at løfte for en europæisk orienteret kunsthistoriker. – Endnu var M. M.s produktive kraft ikke udtømt. Sammen med Sigrid Flamand Christensen udgav han 1950 den statelige bog om Kronborg tapeterne.

Da disse værker var afsluttet, hvoraf fonte- og portalbøgerne krævede nye rejser, som den aldrende mand begav sig ud på med en ynglings ildhu, meldte han sig som »assistent« ved sit hjertebarn, »Danmarks Kirker«. Under udgivelsen af de sønderjyske amter organiserede han den arkivaliske gennemgang af dette kolossale, indfildrede materiale og lod sig nølede overbevise om, at han var den eneste, der ville være i stand til at udrede de spegede kirkepolitiske tråde i Nordslesvig. Herom skrev den da 81årige mand en blændende indledning til det første sønderjyske bind, »Haderslev amt«. Men til sidst ville øjnene ikke mere, og uden større resignation måtte M. M. de sidste år nøjes med at være en passiv, men overmåde interesseret tilskuer. Sin sidste arbejdskraft nedlagde han i sine Erindringer, skrevet for familie og venner.

Retsindig var Mackeprang som få, ilter endnu højt oppe i årene, men der bankede et stort og varmt hjerte i den lille, spinkle krop. Uforfængelig og uimponeret af magt og ære.

De fleste lærde sælger deres bøger, når de lægger op og øjnene bliver dumme. Mackeprang, der tilbragte de sidste år af sit museumsliv blandt de unge, til største glæde for begge parter og til usigelig rigdom for de sidste, delte rundhåndet ud af sin store bogsamling til de unge og yngste museumskolleger. Bog efter bog vandrede derhen, hvor den kunne gøre mest nytte, og med denne sidste gestus satte M. M. et punktum for et rigt museumsliv og delte så at sige sig selv ud, på det at han også efter sin død kunne komme sin gamle institution til nytte. Han var i sandhed en sjælden mand.

Erik Moltke.

Anmeldelser

»Danmarks Oldtid«. Bronzealderen

Johannes Brøndsted: Danmarks Oldtid. Bind II, Bronzealderen. 2. udgave. København 1958 (Gyldendal). 316 sider, ca. 550 tekstillustrationer og 14 plancher, hvoraf 4 i farver, samt kortbilag: Danmarks stengrave og gravhøje.

Kun eet år efter udsendelse af stenalderbindet i ny udgave foreligger værkets anden del, som omfatter hele bronzealderen. Efter en forholdsvis udførlig præsentation af første bind (Fortid og Nutid XX, s. 212) er det næppe nødvendigt at omtale ny-udgavens mere almindelige træk. Når det er sagt, at nogle af de nye farveplancher med pragtstykker fra yngre bronzealder er af stor skønhed og virkning, kan man gå direkte til de sider af værket, som særlig interesserer Fortid og Nutid's læsere.

Det kan ikke nægtes, at bronzealderafsnittet ikke giver helt samme billede af aktiv og arbejdende forskning som stenalderbindet. Det virker i hvert fald forstemmende, at største delen af teksten (og det gælder alle de afgørende punkter) har kunnet bevares næsten uændret og alligevel være à jour, til trods for at mange, omfangsrige og fra flere sider roste bøger om Danmarks bronzealder har set dagens lys i de mellemliggende 19 år. Det ny i den nu foreliggende udgave skyldes praktisk talt kun enkeltfund fra mark og mose, og her synes flertallet at holde sig til, hvad man i forvejen vidste og kendte. Kun de hornprydede bronzehjelme fra Viksø og det heldige fund af gamle tegninger, visende ikke mindre gådefulde, til dels atter mistede figurer fra Grevens Vænge, har virkelig givet noget nyt og overraskende. To vægtige krumsværd fra Rørby er nok de første fra dansk jord, men de erstatter jo blot afbildning og omtale af svenske fund i første udgave. I noterne skjuler sig forøvrigt mange af de mere specielle nyheder; her findes således det første billede, som overhovedet er publiceret, af en enestående helleristningssten fra Bjergagergård ved Horsens. Det må også nævnes, at inden for området helleristninger har den nye udgave erstattet og udvidet det tidligere billedmateriale af stof fra vore nabolande med en serie ganske udmærkede illustrationer.

I forbindelse med billedmaterialet må der gøres plads for en lille indvending, der også gjaldt stenalderbindet, men som blev holdt tilbage i den tilsvarende omtale af det: ved redaktionen af billedstoffet til de mange nye helsidesplancher har man af og til ladet kunstneriske hensyn dominere vel stærkt på bekostning af de saglige krav, som nu engang stilles til en sådan håndbog og lærebog; der har også på det felt indsneget sig mindre korrekte ting, som når een og samme ragekniv afbildes s. 56 og igen på planchen s. 216, men med forskellig tekst. Sådanne småting skal fagfolk nu nok finde ud af, og det almindelige indtryk af værket anfægtes ikke. Bronzealderbindet er et storværk om en stortid.

C. J. Becker.

Vikingetid

Arndt Ruprecht: *Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften* (Palaestra Bd. 224). Vandenhoeck & Ruprecht. Göttingen 1958. 188 s.

Forf. har stillet sig den opgave, ved en analyse af de svensk-danske runeindskrifter at søge at kaste nyt lys over den udgående vikingetid. Han synes at være ret fortrolig med den dansk-svenske litteratur om emnet og kaster lejlighedsvis også sideblik til den norske (A.W. Brøgger, Magnus Olsen, Hakon Shetelig). At han er hjemme i den tyske litteratur også om de baltiske landes runologi, er en selvfølge; derimod synes det mig en følelig mangel, at der er taget meget lidt hensyn til den engelske vikingelitteratur.

Efter en indledning om opgaven følger et kapitel om tidsperiodens politiske historie fra begyndelsen af det 10. til udgangen af det 11. årh., derefter en oversigt over handelens udvikling. Disse kapitler bringer ikke meget nyt, men indskrænker sig til referater af den tidligere litteratur. Det centrale kapitel i bogen er formentlig det tredje: Vikinger og Handelsfahrrer, delt i tre afsnit, et om runeindskrifternes døde, deres hjemegn, levealder og stilling i familien, et om runeindskrifter om vikinger og handelsfarere, delt i sikre og usikre. De sidste kalder forf. »sandsynlige«, men det forekommer mig, at hans slutninger ofte er for dristige. Hvorfor skal *varð dauðr*, uden tilføjelse af stedet, nødvendigvis betyde, at manden fandt døden på udlandsfærd eller at han overhovedet var »viking«? Eller at han druknede (*drunknaði*)? Værdifuld er sammenstillingen efter landskaber, mindre sikker grupperingen efter alder. Derfor lider også sidste afsnit »Zusammenfassung und historische Auswertung« af visse brist.

Dette hænger bl.a. sammen med, at forf. ganske afviser min opfattelse i Old Danish thegn and drengs (Acta Philologica II. (1927) 1-30), at thegn og dreng var titler for medlemmer af den kongelige hird (pueri regis), at N.N. var en grumme god dreng, ikke betyder »et pænt ungt menneske«, men snarest »en velbyrdig svend«. Rigets *gode* mænd var dog folk af høj, adelig byrd, og Knud den Store nævner i en af sine engelske forordninger de engelske læs-thegnas »mindre-thegner«, som danerne kalder »unge mænd«, altså »drenge«. Der vil jo afgjort komme en skævhed ind i den statistiske gruppering hos forf., når enhver thegn skal være en gift mand og enhver dreng en ung, ugift mand, og når man ganske ser bort fra den høje, sociale placering i samfundet, som thegn og dreng efter min opfattelse har. Det er dog overvejende sandsynligt, at hovedparten af vore rune-stene er rejst af og over folk af stormandsklassen, dels rigets »hedvorde« mænd, dels rigets »gode« mænd, en klasse af herremænd og godsejere, den som også de danske »drenge« i England tilhørte. På een vestgotisk og to upplandske sten ses det da også, at en ægtemand, en fader og en søn betegnes som »drenge«.

Medens Ludvig Wimmer hævdede den etiske betydning af *góðr drengr*, svarende til den nylandske betydning af *góðr drengr*, et adjektiv, der snarest betyder noget i retning af *gentlemanlike*, og medens Karl Martin Nielsen endnu i en afhandling i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1945, s. 111-121: »Var thegnerne og drengene kongelige hirdmænd?« søgte at fastholde Wimmers teori, så har både Lis Jacobsen, Erik Moltke og Peter Skautrup taget min teori til deres hjerte, og K. M. Nielsen har tilmed elsk-

værdigst mundtlig meddelt mig, at han er gået over til mit synspunkt. Arndt Ruprecht har derfor ikke røkket mig i min stædige fastholden af den tro, at de gode thegner og drenge var en overklasse af kongelige hirdmænd.

Bogens 4. kapitel behandler Den kristelige mission på runestenskulturrens områder. Det indeholder mange værdifulde iagttagelser efter en kort indledende oversigt over den herhen hørende litteratur.

En ekskurs behandler to »storbondeslægter« og deres gårde i Mälardalen i det 11. århundrede efter runeindskriftens vidnesbyrd. Den giver enkelte kritiske bidrag til Sune Lindqvists afhandling i *Fornvännen* 1914: »Ramsundsbron vid Sigurdsristningen och en storbondesläkt från Missionstiden«, men vover sig selv hist og her ud i temmelig dristige genealogiske konstruktioner. Jeg ville foretrække »stormænd« for »storbønder«, da der vel næppe tør tvivles om, at disse slægter, blandt hvis medlemmer, der også fandtes en (svensk) Hakon jarl hørte til blandt rigets mægtigste, langt over bøndernes kreds.

I tillæg I gengives de sikre indskrifter om udlandsfærder, ordnet landskabsvis. Tillæg II giver en oversigt over de kristelige runestene, tillæg III et overblik over mindstene over kvinder.

Sluttelig følger en litteraturfortegnelse, hvori man, som sagt, savner en stor del af den engelske litteratur, endvidere et register over fundsteder, over ord og navne, og i en lomme bagest en samling meget oplysende planer, statistiske tabeller og kort.

Det havde været rart, om forf. i sin gennemgang af stenene ved Danevirke og Jelling havde taget mere hensyn til Erik Moltkes afhandling i *Grænsevagten* okt. 1952, s. 257-262: Danevirke og de danske kongesten. Bag dennes friske og forsorne sprog ligger der megen visdom og kyndig viden at hente om Hedeby, Danevirke, Jelling-stenene og Danmarks samling og kristning.

Trods min uenighed med forf. på visse punkter, vil jeg dog mene, at hans bog rummer så meget værdifuldt stof, bl.a. i sine oversigter og i sit interessante kortmateriale, at man stærkt må anbefale de interesserede at læse den.

Svend Aakjær.

Runologiens historie

Erik Moltke: Jon Skonvig og de andre runetegnere. Et bidrag til runologiens historie i Danmark og Norge. II. Skildring og kommentar. 1958. Bibliotheca Arnamagnæana. Supplementum. Vol. II. 299 s.

Første del af Erik Moltkes store værk har jeg omtalt i dette tidsskrift XX (1957) p. 37 f. Anden del udkom i slutningen af 1958 og blev forsvaret for den filosofiske doktorgrad den 20. januar 1959. Den store og statelige bog er tilegnet Ole Worm og Ludvig F.A. Wimmer. Ole Worm var Danmarks første runolog. Wimmer kaldes i tilegnelsen med rette for Danmarks største runolog.

I forordet fremhæver Erik Moltke, at en bog om Jon Skonvig og de andre runetegnere må skrives af en praktisk runolog, d.v.s. en epigrafiker, der har arbejdet i marken, som gennem mange år er blevet fortrolig med

alt, hvad der hører til dette mark-arbejde. Kun en erfaren mand opfylder de elementære betingelser for at give den rigtige vurdering af runestens-tegnerne. De problemer, som tegnerne har haft at slås med, har han også haft. Oprindeligt var det Erik Moltkes plan at udgive og behandle Skonvigs tegninger; men det viste sig hurtigt, at denne fremgangsmåde ikke var tilfredsstillende. Skonvig ville komme til at stå isoleret og savne baggrund, hvis han ikke blev stillet sammen med de andre runetegnere. Planen blev udvidet til at blive en kritisk gennemgang af alle runetegnere af interesse og betydning i Danmark: Skonvig, Hans Mejer, Laurids Bording, Søren Abildgaard, M. F. Arendt, R. H. Kruse, Chr. Zeuthen, Jacob Kornerup, Heinrich Hansen og Magnus Petersen. Drøftelsen af forholdet mellem Worm og Jon Skonvig førte til, at der måtte tages stilling til fagrunologens benyttelse af og indflydelse på det »manuelle« materiale, og planen blev udvidet til at blive til en gennemgang af runologiens historie i Danmark med en kritisk vurdering af tegnerne og fagrunologernes forhold til dem, først og fremmest udgiverne af vore tre første runeværker: Worm, P. G. Thorsen og Wimmer. Undersøgelsen slutter med billedbindet i »Danmarks runeindskrifter« 1942.

Historien viser, at runologerne har været slemme ved hinanden. Ole Worm var hård, og Wimmer var meget hård mod P. G. Thorsen, og Lis Jacobsen var meget hård ved Wimmer. En forsker, der da var ung, husker det, og han mindes det uden glæde. Erik Moltke har sat sig den opgave at gøre ret og skel, at lade kendsgerningerne tale. Wimmers kritik af forgængerne holder ikke altid stik; den hadske tone i hans angreb på Stephens og Thorsen »kaster et lidt ubehageligt skær over ham som menneske og videnskabsmand«.¹ Ole Worms indsats er så stor, at den aldrig, uanset sprogvidenskabens og teknikkens fremskridt, kan formindskes eller for-dunkles. Erik Moltke fremhæver med rette Carl S. Petersens »fyldige, varmtfølede og rammende skildring af Worm og hans værker« i »Illustreret dansk Litteraturhistorie« I. Men først med Wimmers storværk kom der orden og system i det hele, og eftertiden fik en solid grundvold at bygge videre på. Efter Erik Moltkes mening er Wimmers dyder nok så store som hans – i det væsentlige tidsbestemte – lyder. Worm var samleren, Wimmer ordneren og systematikeren. Og kan vi tilføje: Erik Moltke fuldenderen i moderne tid sammen med Lis Jacobsen, Anders Bæksted og Karl Martin Nielsen.

Erik Moltkes arbejde er overordentlig grundigt og lærd. Det er et lær-domshistorisk bidrag med en fylde af detailler, ofte spændende eller pud-sige. Der er personalhistoriske bidrag, f.eks. om Jon Skonvig, af stor inter-esse. De er med til at gøre bogen levende. Vi føler, at vi har at gøre med mennesker, og traditionerne opleves som værdifulde. Dette værk måtte og skulle skrives, og ingen i Norden var rustet til det uden Erik Moltke. Vi manglede bogen om afbildningernes historie og teknikken knyttet der-til op igennem de skiftende tider. I fremtiden ved runologen, hvilke fejl-kilder der må regnes med, hvor vi har at gøre med runestene, som kun kendes fra tegninger. Anmelderen må tilstå, at han ikke er fagmand på forfatterens særlige område. Han har kun at bøje sig i beundring og blive belært om ting, som vi først nu får virkelig besked om. Man kan let se, at

1. Om Wimmer se Johs. Brøndum-Nielsens skildring i bogen »Fra Rask til Wimmer« (1937) p. 113 ff. og Paul Diderichsen i »Dansk biografisk Leksikon« XXVI (1944) p. 35 ff. (med litteraturhenvisninger p. 45).

arbejdet må have været uhyre tidskrævende. En vis ujævnhed i sprogtonen spores måske nu og da, og den er således et udtryk for, at arbejdet har strakt sig over et åremål. Men sligt er uvæsentligt i forhold til helheden. Det må hilses med stor glæde, at Erik Moltkes mangeårige og betydningsfulde virksomhed er blevet kronet med en disputats. Ved den mundtlige behandling blev det bebrejdet Erik Moltke af den første officielle opponenter professor dr. C. J. Becker, at han ikke havde omtalt de svenske runetegnere. De burde vel være omtalt ganske kort, selv om det er Danmark (og Norge) værket handler om.

I det følgende skal jeg komme med et par beskedne randbemærkninger. Et meget smukt resultat har Erik Moltke vundet ved sin påvisning af, at en del af Wimmers afbildninger er metalsnit (tinsnit). Ved den mundtlige handling blev Erik Moltke yderligere støttet af museumsinspektør Victor Hermansen, der kom med nye og vigtige iagttagelser.

Skonvig har efterladt et meget vigtigt materiale, som er brugbart; det er ikke blot af historisk interesse, men værdifuldt for hele det runologiske studium. Hans læsninger rager langt op over hans samtidige kollegers. Han var en bedre runelæser end Worm. Jeg citerer et vigtigt afsnit: »Hvor nøjagtig Magnus Petersen end har været, hvor kunstnerisk Heinrich Hansen og hvor omhyggelig Kornerup, Kruse, Arendt, Abildgaard, Skonvig – deres værker er og bliver dog subjektive præstationer, der ikke giver mulighed for kontrol af læsningerne. En garanti mere bliver det, når der til den trænede, nøjagtige tegner knyttes en praktisk og dygtig fagrunolog – alligevel er tegningen subjektiv med alle subjektivitetens mangler, og der som runologen, som Wimmer, er således indrettet, at han *vil* læse alle indskrifter og løse alle problemer, selv på trods af stenenes tilstand, er det klart, at enhver tegning af enhver udslidt indskrift, hvor han er med som dirigent, bliver intet mindre end suspekt. Dette er på overbevisende måde dokumenteret af Lis Jacobsen« (p. 249).

Kapitel 19 handler om runefotografiet og nyere metoder, det korte slutningskapitel 20 om atlasbindet i »Danmarks runeindskrifter«. Det hedder her, at fotografierne »er reproduceret i udskrabede, ætsede autoklicheer på 65 raster (monter og brakteater dog 85) og trykt på et glittet, krideret, elfenbensagtigt papir. Det er formentlig sidste gang, en sådan metode vil finde anvendelse i et runeværk. Udskrabningen er uheldig, fordi den ikke, trods den største omhu, kan undgå at skrælle noget af stenenes kontur ... En ukornet reproduktionsmåde er idealet« (p. 263 f.).

I slutningen fastslår Erik Moltke, at allerede 15 år efter udsendelsen af atlasbindet kan man skønne, hvad der i nogen grad vil komme til at præge fremtidens runeværk og dermed reducere DR.s billedbog til et historisk stadium. Det er farvefotografiet og det plastiske foto, der atter til sin tid vil forene i det plastiske farvefotografi (p. 267). Hvilke tekniske perspektiver! Alene farvefotografiet vil fjerne en stor procentdel af de usikkerhedsmomenter, der klæber ved de sort-hvide positiver.

En filologisk detaille. På Flemlose 1 læser Skonvig *f a a þ i R* i stedet for *f a a þ i*. Han er faldet for epigrafikerens farligste og almindeligste fristelser: fortrinsvis at læse kendte former. »Vi må ikke bebrejde Skonvig hans læsning *f a a þ i R* for hårdt. Han kendte ikke ordet *f a þ i* malede, ristede, mens *f a þ i R* fader, træffes snart sagt på hveranden sten, og da stenen er meget grovkornet, har det været ham en smal sag allerede under sit besøg ved stenen med rolig samvittighed at trylle en yr-rune frem, hvis det ikke er et gustent overlæg, som har fået ham til at tilføje runen

under rentegningen i hjemmet» (p. 35). Men som det blev fremhævet af den ene af opponenterne ex auditorio Karl Martin Nielsen er det akkusativformen *f a þ u r* der findes så ofte. Nominativformen *f a þ i R* er kun brugt et par gange som personnavn (Västra Strö monumentet).

Værket afsluttes med en litteraturliste, person- og indskriftregistre og et ret omfattende engelsk resumé (p. 287-299).

Harry Andersen.

Middelalderlig bebyggelse og sogneorganisation i Angel

Hans Joachim Kuhlmann: Besiedlung und Kirchspielorganisation der Landschaft Angeln im Mittelalter. (Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, 36, Neumünster 1958. 288 s.)

Med denne kielerdissertation har forfatteren sat sig som mål at vise, hvorledes oprettelsen og den videre udvikling af kirkesognene gik for sig i Angel i højmiddelalderen. Netop fra Slesvig stift har vi adskillige senmiddelalderlige kirkefortegnelser bevaret; men i stedet for at tage sit udgangspunkt i disse og efterhånden gennem stedse mere usikre tilbage-slutninger at arbejde sig bagud har han påtaget sig det kæmpearbejde først at skildre områdets bebyggelse i oldtiden og derpå gennem den formodede bosættelse ca. 11-1200 søge at rekonstruere de ældste sogne og deres omfang i en tid, hvor skriftlige kilder praktisk talt ikke eksisterer.

Bogen indledes med grundige afsnit om naturforhold, jordfund og stednavne, der – da forfatteren hverken er arkæolog eller filolog – væsentligt bygger på den omfattende litteratur (ikke mindst dansk stednavneforskning). Forfatteren hylder teorien om anglernes udvandring til England, og det kan ikke nægtes, at hypotesen støttes af påvisningen af, hvor tyndt befolket halvøen var ved den historiske tids begyndelse. Kun i det sydvestlige hjørne (nord for Slesvig) finder man en samlet bygd, dertil mere spredt bosættelse på den nordangelske højderyg. Først gennem vikingetidens landnam får området en sammenhængende bebyggelse, hvorfor det især præges af stednavne med -torp, -toft og -bølle endelser (af 41 kirkebyer har 23 vikingetidsnavne), og langt op i middelalderen fortsætter udvidelsen af det dyrkede areal (-ryd, -skov o.lign., 6 kirkebyer af denne type), uden at Angel derved synes at nå op på samme befolkningstæthed som det egentlige Danmark (medens der i Salling gik 13-14 km², på Mors kun en 11 km² pr. sogn, formoder jeg, at der i Angel gik 23-24 km²).

Omend også 14. århundredes nedgang satte sine spor på halvøen, synes det – som naturligt er – ganske overvejende at være byer af det senere navnelag, der blev øde (over 2/3 af ødebyerne har vikingetidsnavne), og tre kirker, alle i den gamle sydbygd, nedlagdes. Medens disse ødebyer fordeler sig ret jævnt over hele Angel (tilsyneladende koncentreret, hvor bebyggelsen var tættest), viser forfatteren, hvorledes ødebyerne efter 1500 koncentrerer langs Slien og på østkysten, dvs. det senere 2. Angler godsdistrikt. I beskrivelsen af landsbyens indre organisation anføres, at trevangsbrug var ukendt, og at der fandtes et gårdvangsbrug, nærmest et alsædsbrug med fortsat intensiv dyrkning af den gødede indmark og med

periodisk dyrkning af udmarken (forfatteren synes dog ukendt med nyere dansk agrarforskning).

Forfatteren er gennemgående forsigtig i sine konklusioner, og i store træk vil hans rekonstruktion af Angels bebyggelse ca. 1200 og ca. 1500 sikkert kunne godtages. Gennem et indgående studium af såvel de ældste udskiftningskort som af de senere matrikelskort har han samlet et rigt stednavnemateriale (placeret i overskuelige tillæg), som han bruger til område for område at søge påvist, hvilke dele der først var bebygget, og hvilke der først senere toges under plov (især ud fra marknavne på -ryd, -skov osv.), og gennem tre valgte eksempler (Munkbrarup = Lyksborg, Sattrupholm og Lindau) søger han i detaljer at underbygge sine bebyggelseshypoteser. At sogne-, herreds- og bygrænser kun ganske undtagelsesvis krydses, kan naturligvis, i alt fald til dels, ses som vidnesbyrd om, at de oprindeligt af skov og ødemark omgivne bygder først sent gennem rydning kom til at støde op til hinanden og derved få aktuelle grænseproblemer, men med lidt større kendskab til dansk topografis ejendommeligheder ville det være mere naturligt at forestille sig senere reguleringer, hvorved grænsernes værdi for en rekonstruktion af forholdene ca. 1200 bliver særdeles problematisk.

På grundlag af disse rekonstruerede bygder og ikke mindst udfra kirkernes placering i forhold til disse, kommer forfatteren til det mildest talt forbløffende resultat, at der ca. 1200 kun eksisterede 21 kirker, og at de resterende 20 følgende må være yngre og opstået ved deling af de ældre sogne. Forholdene forud for denne tid finder forfatteren ingen mulighed for at komme ind på livet, og ikke mindst betoner han, at han ingen holdpunkter har fundet til at antage eksistensen af de i Tyskland velkendte »Grosskirchenspiele«. Gennem en undersøgelse af kirkebygningernes historie mener han at finde sin teori bekræftet, hvilket dog står og falder med spørgsmålet, om der ikke også i Angel forud for stenkirkerne almindeligvis fandtes stavkirker, et problem han på det nærmeste negligerer. At således alle fire kvaderstenskirker formentlig var fyrstelige patronatskirker behøver ikke vise, at disse sogne er blandt de ældste, men snarere, at fyrsten gik i spidsen ved indførelsen af de nye byggeskikke.

Er forfatteren således overordentlig dristig i at kombinere sine enkelte hypotetiske resultater og til slut hobe indicier op, er han til gengæld overordentlig forsigtig i sin behandling af cathedraicumslisterne, idet han nøjes med at fastslå de tre afgiftsbeløbs geografiske fordeling (24, 12 og 6 β), samt at der formentlig ligger en grov velstandstaksering bag. Og netop her møder vi forhold, som forfatteren i følge bogens anlæg skylder os redegørelse for, i særdeleshed fordi de ligger så lige for, at jeg her kort skal redegøre derfor.

Som bispemodtog cathedraicum, oppebar sysselprovsterne visitationsgebyrer, som i Slesvig stift var graduerede, således at *capella* kun betalte det halve af *ecclesia*. Tager vi for os *Catalogus vetustus*, finder vi, at denne liste tilstræber en inddeling af kirkerne netop i *ecclesia* og *capellæ* (hvilket her må betyde annexkirke). Desværre standser specificationen, inden vi kommer til Angel; men sammenligner vi *Catalogus vetustus* med for eksempel *cathedraicumsfortegnelsen* for 1509 for domprovstiets vedkommende, bliver det ganske indlysende, at der er en sammenhæng, idet 24 β normalt ydes af *ecclesia*, medens *capellæ* slap med det halve. Går vi til Kær herred, er de tilsvarende beløb 12 og 6 β , måske har herredet som følge af 14. århundredes krise fået sine afgifter halveret

(NB fra sysselprovsti til sysselprovsti møder vi ofte store forskelle på afgifternes størrelse). Kun undtagelsesvis optræder alle tre afgiftsbeløb inden for samme herred som for eksempel i Nørre-Gøs, hvor de to som *ecclesia* betegnede kirker betalte 24 β , fire (vel *capellæ*) 12 β , medens to ydede 6 β , og af disse karakteriseredes den ene som *deserta*.

Vender vi os med denne viden til Angel, ser vi straks, at 24 β afgiften hører hjemme mod nord, først og fremmest i Ny Herred (5 af 7 kirker), medens i Husby herred alene kirken af samme navn (herredskirke?) gav 24 β , Rylskov – dens anneks? – slap med 6 β , de resterende fire alle 12 β . I de sydlige herreder (hvor alle tre nu nedlagte kirker lå) havde kun Nørre-Brarup 24 β afgiften (herredskirke?), ellers møder vi alene 12 og 6 β afgifter, og det i en sådan rækkefølge, at man fristes til at antage, at hver 6 β ydende kirke var annektet den foranstående 12 β 's kirke.

Jeg kan ikke se rettere, end at forfatteren – der ellers udførligt refererer selv de mest resultatløse undersøgelser – her har ladet et væsentligt problem ligge. Også på andre punkter fatter man mistillid til hans indsigt i middelalderlig kirkeorganisation, som når han opfatter en incorporation som omfattende såvel mensa som fabrica, eller når han insinuerer, at sognefolkenes her ret udbredte præsentationsret kan opfattes som et menighedspatronat. Desuden anses den slesvigske tiendeordning, der 1187/88 stadfæstedes af ærkebisp og pave, for at betyde ikke blot indførelsen af bispe-, men også af præste- og kirketiende.

Afhandlingen slutter med gode skildringer af biskops, kapitels og klostres besiddelser i Angel, i det hele taget ligger dens styrke i dispositionen, de klare og overskuelige oversigter, udmærkede bilag og fremragende kortmateriale (løse kortblade i særskilt hefte). Men dens kirkeorganisatoriske resultater er det nærværende recensent umuligt på grundlag af de fremførte præmisser at godtage.

Troels Dahlerup.

Gustav Vasas reformationsmalerier

Armin Tuulse: Gustav Vasas Reformationslavor. Allhems Förlag, Malmö 1958. 110 sider med talrige illustrationer og flere farveplancher.

I Kungl. Biblioteket i Stockholm opbevares fem vandfarvebilleder fra 1700-årene, kopier af større malerier, som i det mindste dengang fandtes på Gripsholm slot. Originalerne lader sig bl.a. ved dragthistoriske kriterier bestemme til tiden o. 1540-50, Gustav Vasas periode, men hvorledes tolkes deres indhold, hvem har malet dem? Det er disse og talrige andre spørgsmål, som forfatteren ud fra en dybtgående viden om Gustav Vasas historie og periodens nordeuropæiske kunst søger at besvare. Resultaterne afviger, navnlig hvad angår tolkningen af billedernes indhold, på adskillige og afgørende punkter fra forgængernes. Tuulse er kommet til den overbevisning, at akvarellerne gengiver en serie lærredsmalerier, som Gustav Vasa har ladet fremstille for hermed at dekorere Den store Sal på Gripsholm slot i anledning af en fest 1547. Han tolker suiten allegorisk-symbolsk og mener, at den har skullet fremstille kongens kamp mod og sejr over den

katolske kirke. Det er interessant, ja spændende at deltage i forfatterens forsøg på at fremskaffe beviser for sine hypoteser. Det er i mere end een henseende lønnende at følge hans tankegang, som ofte giver læseren vide udblik over reformationstidens kunst- og kulturhistorie. Men er nu tolkningen også rigtig? At søge den efterprøvet i en kort anmeldelse ville være halsløs gerning. Det vil uden tvivl blive gjort på et mere passende sted, og Tuulses teorier er næppe de sidste, som vil blive fremsat. Thi disse små, sirligt udførte akvareller rejser talrige problemer, hvoraf kun ganske få kan besvares præcist; ikke eet eneste samtidigt vidnesbyrd står til vor rådighed. Vi kender således ikke originalbilledernes størrelse, sammenhæng eller beskaffenhed, veed end ikke, om de oprindeligt har været udført til Gripsholm. Forfatterens opfattelse er, at akvarellerne gengiver en serie lærredsmalerier, og han forudsætter, at eet eller flere må være gået tabt, forinden kopieringen fandt sted; på anden måde kan han ikke få dem til at udfylde pladsen i Gustav Vasas store sal, ej heller skabe mening og sammenhæng i sin symbolske tolkning. Så omhyggeligt synes kopierne at være udført, at de gør det muligt at søge efter forlæg – sandsynligvis af grafisk art – som maleren mere eller mindre frit må have benyttet. Forfatterens jagt er værd at deltage i, selvom den blæses af, for noget direkte forbillede er fundet. Tuulse antager under fremdragningen af talrige træsnit, enkeltblade og bogillustrationer (navnlig til Livius' fortælling om Verginias død), at der til gripsholmbillederne må have eksisteret et urforlæg, et nu tabt monumentalmaleri, som mere eller mindre frit er blevet kopieret, og hvis indhold helt er blevet omtolket af reformationskongen selv eller en lærd i hans nærmeste kreds.

Lykkes det således ikke for forfatteren trods den beundringsværdige indsats af viden og skarpsindighed at finde frem til de træsnit, som maleren af Gripsholm-suiten har benyttet, følger heldet ham helt og fuldt under eftersøgningen af forlæggene for de malede hoveder på drabant-salens kassetteloft på Gripsholm slot fra 1543. Ligheden med illustrationerne i den af Heinrich Vogtherr den ældre og den yngre 1538 udgivne monsterbog er aldeles overbevisende.

Sluttelig medtager Tuulse i sine undersøgelser nogle kalkmalede dekorationer fra samme periode, som for nogle år siden blev fremdraget og istandsat på Åbo slot, bl.a. en slagscene, hvortil maleren, en temmelig ringe kunstner, må have benyttet grafiske forlæg, bl.a. af Cranach.

Tuulses grundige undersøgelser har sin største værdi i den metodiske gennemgang af tidens træsnit, som var en uudtømmelig rigdomskilde for de malere, der måtte arbejde i det fjerne Norden. Vi har også fra Danmark oplysning om, hvorledes Christian III's maler Jacob Binck hjemførte europæiske nyheder på denne måde. Men end ikke i kopi er herhjemme bevaret eet eneste monumentalmaleri fra Christian III's slotte. Derimod fremkom for få år siden på kansleren Johan Friis' Hesselagergaard et fragment af et stort slagmaleri af fremragende kunstnerisk kvalitet. Forlægget for dette enestående billede fra o. 1550-60 kan bl.a. eftersøges i den kreds af malerier og stik, der gengav periodens navnkundigste slag Frants I's nederlag ved Pavia 1525. Tuulse drager nogle af Pavia-billederne frem og påpeger deres betydning for slagmaleriet i Nordeuropa, en genre som først skulle finde sin blomstring i barokken. Tuulses bog demonstrerer nødvendigheden af at betragte kunsten på bred kulturhistorisk baggrund. Der lå tanker bag tidens billeder.

O. Norn.

Færøske tingbøger

Tingbókin 1615-54. Skrivað av og givið ut hevur Einar Joensen. Forlag Einars. Tórshavn 1953-57. 408 s.

Løgtings- og Várlingsbókin 1655-66. Hefte 1-5, udg. af samme. Samme forlag. Tórshavn 1958-59. S. 1-160.

I »Fortid og Nutid« 1955 omtalte nærværende anmelder udgivelsen af de første hefter af den ældste, nu bevarede færøske tingbog og udtrykte håbet om, at det ville lykkes udgiveren at få hele protokollen udgivet, evt. komme i lag med de følgende bind. Nu foreligger udgaven af tingbogen 1615-54 afsluttet, 402 tryksider tekst, og de fem første hefter af det følgende bind er ligeledes udsendt, omfattende tiden 1655-59. Som det var at vente, er de mange småsager talmæssigt overvejende; horsager er der mange af, færre er tyverisagerne, som man vist har behandlet mere lempeligt end tilfældet var i det øvrige Danmark. Med særlig interesse læser man de hyppigt forekommende tingsvidner, om det islandske og færøske kompagni havde ført tilstrækkeligt store kvanta varer til øerne og i ordentlige kvaliteter. 1630 vidnes det således, at fra jul og indtil det første skib ved pinsetid kom til øerne var der intet at få hos købmanden, hverken mel, korn, malt eller øl, heller ikke vin til kirkerne, hvorfor mange fattige mennesker bortdøde af stor hungersnød. Købmanden forsvarede sig med, at indbyggernes forbrug på grund af fejlslagent fiskeri havde været særlig stort. Det følgende år var der stor mangel på bådømmer; 1634 havde købmanden heller ikke mel og korn efter jul, så fattigfolk måtte leve af fisk. 1635 var derimod alt vel. 1636 var der nok spiseligt at få, men tjære, sæbe, snører, jern, bådømmer, røde kvindehuer og blå og rødt uldgarn var mangelvarer. Således gik det op og ned. Færingerne var ikke så underkuede, at de tav stille; endnu 1657 vidner de, at de »seneste deler, som var de gemen deler af gran, kunde ikke vere fragten værd hid at føre«, og tilføjedes det »så er det Compagniet bedre, at her kommer gode deler og timber for god betaling, end ringe for ringe betaling«. Om de strikkede hoser, der forfærdigedes på øerne til eksport – 1631 udskibede købmanden med det første skib til Holland over 12.000 par – var der hyppigt strid; købmanden var utilfreds med kvaliteten. 1657 klagede forvalterne (mellem dem Hans Nansen) i et brev over de dårlige hoser, der var årsag til, at varen var kommet i foragt i Holland. Der er naturligvis meget andet (f.eks. om det i Kvalbø forliste tyrkiske skib 1629, om ulovlig handel med englændere og hollændere, om reparation af skansen 1657), men de mange udtalelser om monopolhandelen vil sikkert blive læst af danske med særlig interesse. Af det øvrige stof er adskilligt vanskeligere at sætte sig ind i, da en virkelig vurdering af det forudsætter et noget dyberegående kendskab til færøske forhold end danske i almindelighed har, og her svigter udgiveren i flere henseender. Sagen er jo den, at foretagendet er et fritidsarbejde udført af en interesseret autodidakt, der vil – som han siger i en efterskrift til første bind – bringe lys i det mørke, der ligger over begivenhederne på øerne i disse tider. At det er lykkedes, er åbenbart for den, der læser tingbøgerne igennem, men nogle noter og ordforklaringer ville have gjort godt, og det må inderligt håbes, at der på et eller andet tidspunkt bliver råd til i hvert fald et navneregister. Den, der er fortrolig med de vanskeligheder af økonomisk art, et udgiverarbejde af denne art kommer ud for, vil imidlertid ikke gå i rette med udgiveren for disse manglende udenværker, men takke, fordi arbejdet er kommet så vidt og

stadig skrider. Også danske i den ikke færøske del af riget henvender disse hefter sig til; de kan anbefales varmt.

C. Rise Hansen.

To højkirkemænd

To højkirkemænd. Brevveksling mellem biskperne H. Stein og J. Swane. Ved P. G. Lindhardt og Jørgen Swane †. (Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur 4). Universitetsforlaget i Aarhus 1958. 503 s.

I 1896 udgav H. F. Rørdam i »Kirkehistoriske Samlinger« en række breve fra I. P. Mynster til provst, dr. theol. W. F. Engelbreth i Lyderslev. Biskop Swane, den ene af denne bogs hovedpersoner, skrev i den anledning til sin ven biskop Stein »jeg vilde af Pietet for Mynster meget ønske, at de vare forblevne utrykte« og fortsætter senere »Men der er Grund til at spørge, med hvad Ret H. R. har ladet dem trykke. Mynster har udtalt sig i Fortrolighed og, som han selv siger, »ladet Pennen løbe«, saaledes som han aldrig vilde have tilladt sig, dersom han kunde vide, at man 50 til 70 Aar efter ville grave disse Breve op og trykke dem. Jeg mener, at det fra H. R.s Side er uforsvarlig Omgang med Hittegods«. Man studser, når man efter at have læst 400 sider af den Swane-Steinske fortrolige brevveksling, når frem til denne ytring. Hittegods er der nu imidlertid ikke tale om her, for såvidt som denne brevveksling er nedarvet i Swanes familie til sønnesønnen, nu afdøde amtsforvalter Jørgen Swane; denne henvendte sig 1952 til prof. Lindhardt om en udgave af dette materiale og har selv medvirket ved afskrivningen af brevene og deres kollationering, men døde 1957, inden opgaven afsluttedes. Han nærrede ikke mindste betænkelighed ved en udgivelse, og stort set må enhver vel være enig heri. Det er jo nu engang sådan, at hovedaktørerne på den kirkepolitiske scene som på andre scener – må være forberedt på kraftig bedømmelse – offentlig som privat; der sker ikke Vilh. Beck, Skat Rørdam eller Fr. Nielsen nogen større overlast, selv om de to bisper skyder med skarpt. Mere uheldigt kan det måske være, når småfolk – landsbypræster, der har forset sig eller gjort sig umulige på anden måde – nu får deres affærer publiceret; men de er formentlig nu alle døde. Er kirke- og kulturhistorikeren, ja, den, der alene er optaget af den politiske historie med, glad for en sådan udgave, og det har han grund til at være, så kan en arkivmand dog måske nok spørge, om ikke en så tidlig publiceren af brevstof i det lange løb giver bagslag – trods oliefyrr og fjernvarme – og medvirker til øget tilintetgørelse af den slags materiale.

Dog, det spørgsmål lader sig ikke besvare; bedre at glæde sig over, at der her fremlægges en sådan brevveksling – 288 breve fordelt over årene 1873-99 (især dog over det sidste tiår), begyndt, da Stein endnu var præst ved Diakonissestiftelsen og endt ½ års tid før hans død smst. Der skal ikke her gås ind på skildring af de to hovedpersoner, prof. Lindhardt har i sin indledning tegnet et forstående og sympatisk billede af disse to konservative, ret pessimistiske kirkemænd, der begge udgik fra det københavnske bourgeoisie blev bisper i provinsen, og dér, kæmpende på for mange fronter, søgte at forsvare skanser, der nu engang ikke lod sig

holde. Swane vil vist forekomme mest sympatisk af de to, fast, robust, helstøbt, retlinet. Stein mere usikker, geskæftig og dirrende, måske i grunden mindre konservativ med et præg af ungdommens kristelig sociale indstilling.

Kulturhistorisk giver bogen bidrag til belysning af spørgsmål, der optog sindene i disse år, om diakonisserne og plejen af de mandlige patienter, ligbrændingssagen, forholdet til den romersk-katolske kirke, om seminariernes forhold til gejstligheden o.s.v.

Trods de mange breve og mange hjertelige ord bevares afstanden dog mellem de to bisper. Den 19 år ældre Swane når – lidt faderligt – frem til at kunne indlede med: Kjære Ven el. Min kjære Ven, mens Stein til det sidste fastholder: Kjære Biskop Swane, og naturligvis for begge: De, Dem, Deres helt igennem; trods denne ydre stivhed mangler brevene dog ikke helt varme. De lader sig udmærket læse af almindeligt historisk interesserede, men partier af bogen virker dog noget monotone.

Da hele korrespondancen endnu (1958) er i privateje, er en efterprøvnings af udgavens nøjagtighed ikke mulig; antagelig har den været i gode hænder, men man kunne dog vist have ønsket, at den lille, men vigtige del af brevvekslingen (fra nov.-dec. 1894), der findes i biskop Steins arkiv i Rigsarkivet, var blevet aftrykt på sin plads; nu omtales dens indhold kun i noterne.

Værket, der er smukt trykt, er forsynet med portrætter af de to hovedpersoner og prøver på deres håndskrifter. Bogen har et personregister, men mangler et stedregister, og *det* kunne nu ikke have været uoverkommeligt at fremstille, og kun hvad man kunne vente af et selskab som det gamle jyske, der har så glørværdig en fortid, hvad det topografiske angår. Iøvrigt fortjener selskabet – og Statens Videnskabsfond – ros, fordi det fortsat udsender sine publikationer indbundne i nyttige og forholdsvis pyntelige papbind.

C. Rise Hansen.

Degnekristne

Knud Banning: Degnekristne. En Almuerejsning, En Studie over den gudelige Vækkelse paa Sydvestsjælland med særligt Henblik paa Skolelærer Rasmus Sorensens Virke. (Kirkehistoriske Studier, II Række, Nr. 4. Udgivet af Institutet for Dansk Kirkehistorie. Under redaktion af Hal Koch. G. E. C. Gads Forlag 1958. 357 s.).

Danmarks kirkehistorie i det 19. århundrede har i de sidste årtier været flittigt dyrket. En lang række afhandlinger og kildepublikationer har øget vort kendskab til ledende skikkelser og bevægelser. Fra »profanhistorisk« side er der al mulig grund til at være taknemmelig for alle disse arbejder, hvorfra der kan hentes såre mange bidrag til landets almindelige historie. Man kan f.eks. blot tænke på det rige stof til sjællandsk lokalhistorie, der findes i udgaven af biskop Mynsters visitatsdagbøger.

Det er da med ikke ringe forventning, man modtager Knud Bannings bog om Rasmus Sørensen. Denne usædvanlige skolelærer har en plads i dansk kirkehistorie fremfor mangan theolog, og i den politiske historie er han at regne blandt pionererne for Bondevennerne – det senere så mægtige Venstre. I den historiske litteratur har han ingenlunde været ubemærket, navnlig har Hans Jensen flere gange behandlet hans virksomhed som

agitator. Men nogen tilbundsgående undersøgelse er ikke hidtil foretaget, og da man tillige næppe kan sige, at Hans Jensen helt har formået at frigøre sig fra den gamle partitradition, der fremstillede Rasmus Sørensen som den velmenende, men uomgængelige og upraktiske dilettant, så er det værdifuldt, at hans første periode skildres uden skelen til den senere politiske løbebane. Oprindeligt har det vistnok været forf.s tanke at skrive en bog om Rasmus Sørensen og hans virke indtil 1844, da han opgav sit lærerembede for at blive rejsende agitator. Ungdomstiden og selve lærergerningen er imidlertid skilt ud og skildret i en særlig bog (*En Landsbylærer, Skolelærer Rasmus Sørensens ungdom og lærergerning 1799-1844*. G. E. C. Gads Forlag 1958), så at »Degnekristne« har forholdet til den sjællandske vækkelse som hovedemne. Forf. har således på snedig måde undgået det velkendte »Bind I«, der kun altfor ofte må vente forgæves på fortsættelse. Men det er rigtignok et spørgsmål, om denne fremgangsmåde er heldig. Vil man begribe Rasmus Sørensens forhold til vækkelsen, kommer man nemlig ikke uden om »En Landsbylærer«, og det havde uden tvivl været til gavn for forståelsen af vækkelsesprædikanten, hvis man stadig havde haft skolelæreren for øje. I virkeligheden var Rasmus Sørensen i alt, hvad han foretog sig, først og sidst pædagog, et karaktertræk man gerne havde set fremhævet i gennemgangen af pjecen med den meget sigende titel »Ja, Troen er virkelig ogsaa en Skolesag ...« (»Degnekristne« s. 143 f.), og som møder en overalt. Megen af hans hensynsløshed og til tider højst usympatiske fanatisme kan forklares som udslag af hans sikre forvisning om at være kaldet hertil. – Det må da anbefales først at læse »En Landsbylærer« og at have den ved hånden under læsningen af »Degnekristne«. Forøvrigt læses skildringen af opvæksten i Jylland, seminarietiden på Lolland og lærergerningen med fornøjelse, velskreven og overbevisende som den i det store og hele er. Kun er det vanskeligt at se, at der nødvendigvis må være tale om et socialt opgør mellem Rasmus Sørensen og præsterne i Århus (s. 43); efter alt at dømme var han netop da i en så exalteret stemning, at han næppe har sanset andet end sig selv og sin egen betydning. Hvad Rasmus Sørensen selv angår, kan man forøvrigt spørge, om han nogensinde har nærret den ringeste tvivl om, at han som lærer i det mindste var præsternes jævnbrydige. Hans ugenerte opførsel tyder ikke på det. Men fastholder man det sociale synspunkt, må man sikkert i højere grad end forf. lægge vægt på, at Rasmus Sørensen ved sin tilbagekomst til Lolland for alvor fik fattigdom at føle, samtidig med at han, gårdmandssønnen, der altid fremhævede sin afstamning fra de frie Jellingfolk, ægtede en arbejderdatter. Ubestridelig er derimod konklusionen, der ganske vist ikke er ny, men nok så solidt underbygget som det hidtil foreliggende: at Rasmus Sørensen i sit væsens grund var præget af oplysningstidens bedste kræfter.

Den store bog, »Degnekristne«, der har skaffet forf. den theologiske doktorgrad, har samme tiltalende egenskaber som »En Landsbylærer«: omfattende viden og en behagelig fremstilling. Begge bøger er, hvad man også glæder sig over, smukt trykt, men de nydelige omslagsbilleder er ikke helt rammende, drengen uden på »En Landsbylærer« ligner et herskabsharn, og Fritz Jürgensens vittige tegning er lovlig idyllisk som optakt til beretningen om Rasmus Sørensen og præsterne. Alvorligere indvendinger kan rettes mod titlen »Degnekristne. En Almuerejsning«, da det under læsningen bliver mere og mere tydeligt, at hovedvægten ligger på sidste del af undertitlen »En Studie over den gudelige Vækkelse paa Sydvest-

sjælland med særligt Henblik paa Skolelærer Rasmus Sørensens Virke«. Bogens anlæg er således betydelig mere traditionelt, end titlen lader formode, idet der gives en for så vidt udmærket og vistnok udtømmende skildring af Rasmus Sørensen samt andre forgrundsskikkelser, medens forf. ligesom har glemmt, at Mynster, hvem vi skylder betegnelsen »Degnekristne« hermed ikke alene sigtede til lederne, men også til deres tilhængere. Titlens andet led »En Almuerejsning« lover også for meget, eftersom vækkelsesrørets umiddelbare resultater var højst beskedne. Rasmus Sørensens hensigter og ideer har overtaget – et enkelt sted endog i forf.s sprog, s. 203 læser man: »Hans Opfattelse er ikke en livløs Forstaaelse, men en stærkt arbejdende og skelsættende Idé ...« Rasmus Sørensen ville sikkert have sagt noget lignende. De menige »Degnekristne« hører vi meget lidt om, bl.a. fordi forf. med forsæt lader »sociologiske Mærkværdigheder« ligge (s. 20). Da forf. på den anden side flere steder har givet oplysninger angående nævnte mærkværdigheder, skal der her fremdrages nogle momenter, der uvilkårligt melder sig under læsningen. Den meget interessante liste over underskrivere s. 221 viser således, at det ikke var ved overvældende talstyrke, bevægelsen skulle opnå resultater. Sætter man tallet af underskrivere i relation til folketællingen 1840 får man følgende billede:

Vemmelev	64	underskrivere,	folketal	839
Venslev	15	»	»	339
Holsteinborg	15	»	»	643
Ørslev	3	»	»	559
Fuirendal	17	»	»	846
Marvede	35	»	»	570 o.s.v.

Fra folketallet skal naturligvis trækkes børn og andre, der ikke kunne komme i betragtning som underskrivere, antagelig mellem en trediedel og halvdelen, men selv med dette når underskrivernes tal kun to steder op på mere end een tiendedel af indbyggertallet. Tal siger imidlertid ikke alt. Pastor Duus oplyser i sin bog om Sorø amt (1840 s. 227), at der i Venslev fandtes 20 fæstegårde, 5 fæsteboelssteder, 20 fæstehuse med og 9 uden jord. Havde det nu været 15 af gårdmændene, som skrev under, kunne situationen set fra øvrighedens side have været betænkelig nok. Men det var ikke tilfældet. De 15 var nemlig foruden Rasmus Sørensen selv med husstand, en smed, en hjulmand, en boelsmand, 2 husmænd, en skrædder samt hustruerne til 5 af de forannævnte. I Holsteinborg sogn, hvor der også var 15 underskrivere, var forholdet et lignende, her nævnes 4 husmænd, 2 vævere, en skomager, en fisker og en (enlig?) kvinde plus 6 hustruer. Og i Ørslev sogn nævnes en husmand og en skrædder med hustru. Disse eksempler er sikkert repræsentative. Vi ser endvidere, at vækkelsens ledere ikke led af fine fornemmelser. Rasmus Sørensen har selv skildret, hvorledes han holdt forsamling for næsten »bare Horer og Canallier«. Sådant kunne hos modstanderne (Stemann, Mynster) hurtigt blive til, at bevægelsen var tilholdssted for slette mennesker. Slette eller ikke slette, så meget turde være sikkert, at vækkelsen havde stærkt tilhold blandt de fattigste. Thi for husmænd og deres lige var 1830'erne en streng tid i modsætning til den forbedring af gårdmændenes vilkår, der samtidig var ved at ske. Denne modsætning er muligvis oven i købet blevet skærpet ved den fæstepolitik, der førtes af grev Holstein. Der findes en interessant

samtidig udtalelse herom. Forfatteren er ingen ringere end Rasmus Sørensen, der skrev i »Almuevennen« 1842: »Det har altid været for mig en Gaade, ja det forunderligste Særsyn, at han, den salig afdøde gode Kammerherre og Ridder, Greve F. A. Holstein, som var et af de bedste og kærligste Hjerter, jeg har kendt, havde kunnet lade sit Grevskabs Fæstehusmænd ansætte paa saa usle Vilkaar ved Siden af den gode Forbedring, som han forskaffede Fæstegaardsmændene i deres Stilling ...« (stedet er med god grund aftrykt af Hans Jensen i Dansk Jordpolitik 1757-1919 II, 1945, s. 163). Disse forhold må tages i betragtning, både når det gælder de Degnekristne i almindelighed og Rasmus Sørensen i særdeleshed. Ikke blot præsternes forholdsregler mod lægprædikanterne, som bogen giver en udmærket skildring af, men også sociale modsætninger inden for landbefolkningen (betegnelsen almuen er i denne sammenhæng alt for bred) har gjort det umuligt for Rasmus Sørensen at samle en stor og enig skare under sit førerskab. Thi når vi ved, at vækkelsen var stærkest blandt de fattige, har vi tillige en antydning af, hvor de »Præstekristne« var at finde. Uden tvivl blandt gårdmændene, hos hvem Rasmus Sørensen havde svært ved at få tilslutning (s. 121). Man kan vel også tænke sig, at når præsterne ikke ville komme til forsamlingerne i fattigfolks huse (s. 107), kan hensynet til den »pæne« og største del af menigheden have været afgørende. Rasmus Sørensen har da været højst revolutionær, når han tog sig af underklassens åndelige og timelige anliggender (dette sidste er kort behandlet s. 270). Her var han af en ganske anden mening end samtiden, der betragtede fattigfolk med frygtblandet foragt. Men han var i nøje overensstemmelse med det reventlowske reformprogram, som nu han opfattede det.

Er »Degnekristne« således ikke i alt for god overensstemmelse med sin titel, er det på den anden side en meget indholdsrig og velskreven bog, der fortjener mange læsere. Situationer og personer står levende, og man stifter bekendtskab med en række tendenser og meninger, der kom til at præge den følgende tid. Bondevennernes og Grundtvigianernes kamp mod embedsmandsstyret, den religiøse vækkelse blandt småkårsfolk som en forløber for Indre Mission – og Søren Kierkegaards navnkundige kampagne mod statskirken viser sig at være foregrebet af lægprædikanterne en snes år tidligere. Først og sidst må »Degnekristne« dog hilses velkommen for den gode og grundige skildring, den giver af en af de mærkeligste og betydeligste agitatorer, der har virket i Danmark. Det må håbes, at det lykkes forf. at afrunde sit værk om Rasmus Sørensen med den fremstilling af hans politiske gerning, som stilles i udsigt. Både Rasmus Sørensen og læserne fortjener det.

Johan Jorgensen.

Nørre Nebel og Lydum sogne

H. K. Kristensen: Nørre Nebel og Lydum sogne. Udgivet af et udvalg. I kommission hos Viggo Nielsen, Nr. Nebel. 1958. 374 sider.

Den bog om Nørre Nebel og Lydum sogne, som førstelærer H. K. Kristensen, Lunde, har skrevet, udmærker sig som de fleste vestjydske sognehistorier ved grundighed. Indholdet er det traditionelle for en sognebog: oldtiden, kirke og præster, degne og skoler, landbruget med fællesskab og

udskiftning, herregård og bøndergårde med fæstere og ejere, den kommunale historie efter 1841, sognenes foreninger og som afslutning forskellige småstykker, således et afsnit om en trulldomssag mod en afdød, et andet om handelsmanden og legatstifteren Chr. Vad m.m.

H. K. Kristensen har under arbejdet været bistået af et historisk udvalg for de to sogne, hvis medlemmer har samlet stoffet til gårdhistorien for de sidste 100 år. Afsnittet om den kommunale historie efter 1841 er skrevet af gårdejer Martin Jacobsen, meget levende for øvrigt. De forskellige foreningsformænd beretter om deres foreninger. Men ellers er det H. K. Kristensen, der fører ordet og beretter om resultaterne af fund og forskning i mark og museum og først og fremmest i arkivernes gulnede pergamenter og papirer. Beretningen er dokumenteret ved kildehenvisninger. Derimod har et alfabetisk navneregister af pladshensyn måttet udelades, men kan i duplikeret stand fås ved henvendelse til forfatteren.

Lydum og Nebel sogne hører ikke til de bedst kendte, og store afgørende begivenheder knytter sig ikke til disse steder. Dog er der en mærkelighed at notere, nemlig at udenlandske fyrster i det 13. og 14. århundrede i 150-200 år har ejet jordegods i den nordlige del af Varde syssel, måske da også i Nr. Nebel og Lydum, som H. K. Kristensen antager. Ejerne har dels været brunsvig-lyneborgske hertuger, dels den sønderjydske hertug og i to perioder de holstenske grever. Her må det dog bemærkes, at det næppe var i 1375, godset sidste gang overgik til greverne, som forfatteren mener. Allerede i 1360'erne synes nemlig de holstenske grever at have besiddet det vestjydske jordegods (»Fra Ribe Amt« 1950, side 387-98).

En egen flugt er der over skildringen af Lydumgaard, hvis bedst kendte ejer var oversekretæren i Danske Kancelli Erik Krag. I den forbindelse kan det nævnes, at Erik Krag's søster Margrethe ikke døde som barn, men som 21-årig ung jomfru. Med megen dramatisk virkning fortælles der om mordet på proprietær Jørgen Jensen Bramming på Lydumgaard 1702.

Bogen bygger på et stort kildemateriale. H. K. Kristensen behandler kilderne med kritik og bringer ikke upålidelige sagn og fortællinger til torvs. Den er en smuk tilvækst til vor lokalhistoriske litteratur og tjener både forfatteren og det lokalhistoriske udvalg, der har gennemført udgivelsen, til ære.

Carl Lindberg Nielsen.

Frederiksværk

(Egon Eriksen:) *Frederiks-Værk. Fra kanoner til kedler 1756-1906-1956.* De Forenede Jernstøberier (1956). 91 sider.

Egon Eriksen: *Krudtværket på Frederiksværk 1758-1958.* Udgivet af Krudtværket, Frederiksværk 1958. 242 sider.

De to store industrivirksomheder, der er »Det Frederiksværkske Etablissement« arvtagere, har begge i anledning af 200-års jubilæet udsendt skrifter, der fremlægger virksomhedernes historie på grundlag af indgående studier. Begge har overdraget arbejdet til museumsinspektør Egon Eriksen, hvis undersøgelser i den Frederiksværkske industrihistorie også har afsat et bidrag til Kniv- og Sabelfabrikkens historie 1800-1857 i Vaabenhistoriske Aarbøger VIII, 1955-56.

De to bøger har flere fælles træk. Det bærende er redegørelsen for det tekniske, hvor da også forf.s. sagkundskab kommer til sin fulde ret; derimod interesserer det lokalhistoriske ham kun lidt. Kun den Classenske periode behandles bredere, men den får til gengæld en uforholdsmæssig stor plads. Endvidere spores en tendens til at forklare billederne for lidt, flere af dem mister på den måde deres værdi. I øvrigt er bøgerne i det ydre så forskellige, som tænkes kan.

Jernstøberierne har anlagt deres publikation populært i stort format, med talrige billeder, og teksten, der nota bene er en »forkortet gengivelse« af manuskriptet, brydes af hyppige overskrifter. Af almen kulturhistorisk interesse er afsnit om ting som støbe-processen og kontrollen af produktet i det 18. årh. De sidste sider er viet Anker Heegaard. Det er vist en skrivefejl, at han 1864 fabrikerede krudt (s. 84).

Krudtværkets historie giver i virkeligheden den grundlæggende fremstilling af krudtfremstillingens historie i Danmark. Digressionerne om Classen forvirrer lidt og følger de kendte biografier. Også i visse af de tekniske spørgsmål har forf. kunnet bygge på et tidligere arbejde, nemlig kaptajn A. E. Jørgensens artikel om Krudtværket i Dansk Artilleri Tidsskrift 1933; dette må nævnes, fordi en række verbaloverensstemmelser viser, at den har været benyttet, hvad henvisningerne ikke oplyser.

Carl af Hessen købte 1794 hele etablisementet og overdrog det 1804 til sin svigersøn kronprinsen. Grunden var, hedder det, at værkets økonomiske stilling efterhånden blev vanskelig (s. 143). Oplysningen er vistnok ny og burde have været uddybet, da den stiller den ganske vist ikke omtalte og senere overtrådte klausul om, at staten aldrig måtte få værket, i et mærkeligt lys. Er det rigtigt?

Afhandlingens sidste fjerdedel fortæller om, hvordan kemien revolutionerede krudtfremstillingen i 19. årh. Sortkrudtet afløstes som krigskrudt af det røgsvage krudt, der fremstilledes på basis af skydebomuld, på Frederiksværk fra 1891. Det brune prismatiske krudt blev kun fremstillet en kort årrække, 1884-1900. Oven på redegørelsen for årsagerne til anvendelsen af denne krudtsort virker det overraskende, at det netop blev den ret lille 9 cm. feltkanon m. 1876, der fik brunt krudt (s. 195). Mon ikke det er en sammenblanding med, at denne i 1892 som den første anvendte skydebomuldskrudt?

For det 20. årh.s vedkommende er fremstillingen oversigtsmæssig; dog får værkets store succes, jagtpatronerne, en god omtale i afsnittet om krudt til civilt brug.

På eet punkt må jeg kritisere: det er dadelværdigt, at en bog som Krudtværkets historie ikke er forsynet med noget register. Både person- og sagregister var meget påkrævede.

Povl Eller.

Gamle fotografier

Bjorn Ochsner: Fotografier i Danmark indtil år 1900. Udgivet af Landsudvalget for Indsamling af gamle Fotografier. Dansk Bibliografisk Kontor. København 1956. 406 s.

I de senere år er der mange steder i landet gjort en bemærkelsesværdig indsats for at samle og bevare gamle fotografier. I vide kredse er man nu langt mere end før opmærksom på sådanne billeders værdi som historisk kilde-

materiale. For at anspore til mere systematisk indsamling og bistå med råd og vejledning ved ordningen og opbevaringen af indkomne fotografier og negativer blev der for nogle år siden etableret et landsudvalg (adresse: Det kongelige Bibliotek), hvori såvel lokale som landsomfattende billedsamlinger er repræsenteret. Dette udvalg står som udgiver af ovennævnte værk, hvis forfatter er den initiativrige leder af Det kongelige Biblioteks Kort- og Billedafdeling.

Både ved sin form og sit indhold er bogen et udpræget pionerarbejde. Den er multilitteratur, ikke trykt; dens enkelte artikler er ikke affattet efter noget strengt skema, men søger at give så mange direkte oplysninger som muligt, hvor det skønnes af betydning. Man fornemmer, at formålet med udsendelsen også har været at anspore til indsendelse af supplerende oplysninger og eventuelle rettelser. Ad åre agtes dette foreløbige værk vel afløst af en trykt fotograffortegnelse. Tro nu blot ikke, at man så skal vente med anskaffelsen! I sin nuværende skikkelse har bogen alle et pionerværks fortrin. Det er en inciterende og righoldig materialesamling, langt mere end et tørt leksikon.

Grundlaget for de meddelte oplysninger er ikke blot flittigt og tålmodigt indsamlede enkeltheder om personer, tid og sted fra trykte og utrykte kilder, men også personlig vurdering ud fra Ochsners eget kendskab til så at sige alt, hvad der findes af fotografier i danske offentlige samlinger. Navnlig de tidligste fotografer har hans særlige bevågenhed; de mange forskelligartede oplysninger om dem og deres værk er det fængslende og morsomt at blive gjort bekendt med. Man får herigennem et levende billede af fotograferingens barndom her i landet, et indtryk af, hvordan »kunsten« vandt indpas ved omrejsende udlændinge og udviklede sig fra en amatørbetonet hobby for bl.a. portrætkunstnere, malermestre, snedkere og guldsmede til et professionelt erhverv.

Fra et historisk synspunkt må det være de fremstillede emner, der er det primære; fotograferne har i den forstand sekundær interesse. På grund af sine koncise og mangeartede oplysninger er Bjørn Ochsners fotograffortegnelse ikke desto mindre et primært hjælpemiddel for enhver, der beskæftiger sig med fotografier og navnlig for museer, arkiver og biblioteker. Dens forskellige registre gør den let håndterlig som håndbog. Dens vigtigste formål er at hjælpe til at få uidentificerede fotografier nærmere bestemt, hvad enten det gælder portrætter og situationsbilleder eller fremstillinger af topografisk og saglig art. Man må ønske den en så vid udbredelse som muligt.

Jørgen Paulsen.

Bergens guldsmedekunst

Thv. Krohn-Hansen. Robert Kloster: Bergens Gullsmed Kunst fra Laugstiden. Utgitt av Gullsmedlauget i Bergen og Vestlandske Kunstindustrimuseum. I-II 1957. 380+256 s.

Tobindsværket om Bergens guldsmedekunst fra laugstiden udkom tyve år efter den store sølvudstilling i Vestlandske Kunstindustrimuseet 1937, som museets daværende direktør Einar Lexow arrangerede. Dengang blev sølvarbejderne samlet, beskrevet og fotograferet, og det var naturligvis meningen, at Lexow også skulle være den drivende kraft bag en bebudet publikation. Men så kom krigen, Lexow døde, og idag har hans to assisten-

ter og elever, der nu leder kunstindustrimuseerne i Trondhjem og Bergen fuldført planen i samarbejde med Bergens gamle guldsmedelaug.

Tekstbindet er på næsten 400 sider og inddelt således, at Krohn-Hansen har taget sig af perioden 1568-1740 og Robert Kloster af perioden 1740-1840. Tavlebindet omfatter 256 sider med mere end 450 illustrationer. De to forfattere følger stort set samme plan: først skildres laugshistorien, dernæst kunsthistorien og endelig gives en kronologisk guldsmedebiografi, hvor der er samlet alt, hvad der vides om og kendes af de enkelte mestre. I margin ud for de enkelte biografier er trykt mesterens stempler. Værket indeholder et stort og meget grundigt udarbejdet engelsk resumé og et alfabetisk register over mesterstempler samt de øvrige stempler, der findes på Bergens sølv. Hermed er Bergen som Norges førende guldsmedeby endnu en gang dokumenteret med 271 biografier over sølvsmide. Af 225 mestre kendes stempler. For Københavns vedkommende er de tilsvarende antal mestre og stempler ca. 1050 og 600, for Aalborgs 92 og 52. Bergen er altså klart tvillingerigernes guldsmedeby nr. 2, og det bekræfter tavlebindets overdådige fotografisamling.

De to museumsdirektørers tekster bringer meget nyt, der har stor interesse for danske forhold. Væsentlig er Krohn-Hansens påvisning af laughistoriens indflydelse. De nordiske lande var tilknyttet den centraleuropæiske »Zunft«, en mægtig, tysksproget organisation, der strakte sig fra det nordlige Norge til Ungarn og fra de baltiske Randstater til Rhinen. Inden for dette håndværkerlige gaves ingen grænser, men stod en svend i lære udenfor, var det næsten umuligt for ham at etablere sig ved hjemkomsten. Han var »geschimpft«. Det er derfor, at Bergens og Danmarks sølvarbejder under Oldenborgerne har så få berøringspunkter med fransk, italiensk, ja selv med engelsk guldsmedekunst.

På denne baggrund er det interessant at følge de to forfatters omhyggelige udredninger af Bergen-sølvets kunsthistorie, og vi må gang på gang konstatere, at hvad der gælder for Bergen stort set gælder for København (bortset fra hoffets særlige bestillinger, hvor andre indflydelser gør sig gældende). Da vi ikke har nogen tilsvarende bog om København eller om de andre danske byer, hvori dygtige sølvsmide har virket, kan værket varmt anbefales til alle offentlige eller private bogsamlinger, der har et dansk kulturhistorisk og håndværkshistorisk sigte. I tilskud fås en kynig kulturhistorisk tekst og et stort omend uegalt billedstof, der genstand for genstand bekræfter den bergensiske guldsmedekunsts nære slægtskab med Danmarks.

Erik Lassen.

Vore byer

Vilh. Lorenzen: *V o r e b y e r*. Studier i bybygning. V. København 1958. Gad. 241 s.

Dr. Vilh. Lorenzen har gennem mange år beskæftiget sig med dansk arkitekturhistorie, og han har udsendt en lang række skrifter om dette emne. Herved har han ydet en stor indsats for at vække interessen for og udbrede kendskabet til vore gamle bygninger, et arbejde, som i høj grad må påskønnes. Det skyldes ham, at vi i dag har oversigtsværker, der behandler væsentlige sider af vor arkitekturhistorie.

For nylig har dr. Lorenzen afsluttet sit fembindsværk »Vore byer«. Det er et stort anlagt værk, som beskriver vore byers arkitekturhistoriske udvikling fra ca. 1536 til 1870. (Se tidligere anmeldelser i Fortid og Nutid XVIII, 59; XIX, 97 og XX, 224).

Sidste bind, som omfatter tiden 1814-1870, indledes med afsnit om bybestanden omkring 1814 og om forudsætningerne for byggeriet. Derefter følger hovedafsnittet, en oversigt over, hvad der blev bygget i den pågældende periode. Forfatteren har ikke villet skrive arkitekturhistorie i egentligste forstand, men kun villet give en redegørelse for de forskellige bygningstyper og -typer. Baggrunden for disse søges klarlagt i indledningsafsnittene, men man mærker, at forfatteren er arkitekturhistoriker; han folder sig først rigtigt ud, når det er arkitekturen og især den monumentale, han behandler. Ganske vist beskæftiger han sig med den funktionelle side af byggeriet, men det er, som om dette område er blevet forfordelt. Det viser sig f.eks. i afsnittet om boligen. Man bevæger sig det meste af tiden langs ad gaderne, man ser på facader, men man kommer ikke rigtig ind i husene. Selv om forfatteren udtaler, at man ved bedst besked med boligtyper og planløsninger i København, får man alligevel kun sparsomme oplysninger om disse emner. Man får at vide, at »der er en udtømmelig Variation i Planløsninger«, men der er kun gjort et svagt forsøg på at klassificere disse variationer og at fremlægge hovedtyperne.

Det udmærkede afsnit om bygningsvæsenets organisation hviler på forfatterens egne undersøgelser i rigsarkivet. Sammen med forskellige, spredte oplysninger, indsamlet i landsarkiverne i Viborg og Odense, repræsenterer det de utrykte kilder. Det er fremført før mod dr. Lorenzens værk, at kildegrundlaget på visse punkter er for spinkelt. Denne anke må desværre atter fremføres her. Når man vil udrede bebyggelses- og boligforholdene i vore byer, kan man ikke undlade at benytte så vigtige kilder som bl.a. brandtaksationer og vurderingsforretninger. Hvis forfatteren havde udnyttet disse meget givtige kilder i forbindelse med folketællingerne, ville han have været i stand til at belyse middelstandens og de fattiges boligforhold langt klarere, end det er sket i det korte afsnit, man nu må nøjes med.

Flere steder i værkets femte bind udtaler forfatteren, at undersøgelser på forskellige felter er få eller ganske mangler. Det ville uden tvivl have gavnet adskillige af afsnittene, at nærmere undersøgelser var blevet foretaget. Nok er det nødvendigt med overblik og syntese, men syntesen kræver mange detailundersøgelser.

Det trykte kildemateriale er af varierende lodighed, og udnyttelsen af det virker noget tilfældig. Under omtalen side 124 af bestemmelserne i byggeloven af 1858 for købstæderne henvises til en byhistorie. Byggeloven er her den egentlige kilde, hvorfor så ikke henvise til den? I flere tilfælde er henvisningerne så summariske, at de er uden kildeværdi, som f.eks. note 7b til side 79, hvor der blot står: »Undersøgelser i Odense Landsarkiv«! I andre tilfælde bringes citater, uden at kilden oplyses, f.eks. side 35 og side 47. Noteapparatet er ikke særlig hensigtsmæssigt. I masser af tilfælde henvises ved anførelse af forfatternavn med tilføjelse »Anf. V.«, hvorfor man meget ofte må søge tilbage i noterne for at finde det pågældende værk, som i visse tilfælde slet ikke er anført! Der er mange fejl, og det er kun en brøkdel, der er kommet med i rettelleslisten. De fleste af fejlene kunne sikkert være undgået ved en ekstra gennemlæsning; side 10 tales om loven af 1856 om næringsfrihed. Side 158 henvises til Politiken

af 16/3 1856. I note 6 til side 24 er henvist til S.Grundtvig: Medd. fra Rentekammerarchivet. Det skal være J.Grundtvig. På side 63 oplyses, at demarkationslinien omkring København flyttes ind til søerne i 1832, det skal være 1852.

Størstedelen af illustrationerne er gode. På side 9 er gengivet et udmærket maleri fra Næstved. Men hvorfor får man ikke at vide, hvem der har malet det? En del af illustrationerne virker derimod tilfældigt udvalgt. Det gælder især Eckersbergs tegning fra 1843 af »Kampen mellem Sejl- og Dampskib«. Der er, til trods for at der henvises til den adskillige gange, ingen nærmere forbindelse mellem den og teksten. Ofte er billederne placeret mærkeligt umotiveret, langt fra det sted i teksten, hvor de omtales. Hvorfor er f.eks. billederne af Frederikshavn anbragt på side 6, når omtalen af byen først kommer side 15? Det samme gælder Esbjerg: side 72 vises en plan over byen fra 1870 og et luftfoto fra 1950. Teksten vedrørende Esbjerg findes s. 54 og 110 f., og på s. 109 vises en plan fra 1897. Endelig er på side 220 som afslutning på hovedafsnittet anbragt et billede af en overbebygget storstad, som viser sig at være – Berlin. Man behøver ikke at gå til udlandet for at finde den slags billeder. Side 153 tales om den farlige overbebyggelse, og der henvises bl.a. til Tybjergs hus i Bredgade 4. Der findes bedre eksempler på overbebyggelse end dette hus.

Til slut skal lige nævnes nogle københavnske bygninger, som ikke er omtalt i bogen. Mens forfatteren omtaler Sankt Johannes kirken, der i øvrigt blev bygget 1856-61, ikke som anført 1836-61, og bringer et billede af den, nævnes Tinghuset på Blegdamsvej ikke. Det opførtes 1847-48 efter tegning af Bindesbøll og Nebelong. Heller ikke Navigationsskolen i Havnegade 23, der byggedes 1865 af Meldahl, nævnes, til trods for, at det side 184 omtales, at skolen i 1839 blev en statsinstitution. Endelig er også Fri-murerlogen i Klerkegade, opført 1867-68, udeladt.

Med »Vore byer« har dr. Lorenzen ydet et bidrag til de danske byers monumentalhistorie. Værket ville sikkert have vundet ved at blive strammet, men det er dog et langt skridt frem ad vejen mod en systematisk beskrivelse af vore byers udviklingshistorie.

Poul Stromstad.

Clausholms bygningshistorie

Harald Langberg: Clausholms Bygningshistorie. København 1958. 331 sider + 15 tavler.

Forlængst har vore største kongelige slotte været genstand for en dyberegående monografisk behandling. Selv om litteraturen om herregårdene er anseelig, har monografier i større målestok dog hidtil ikke set dagens lys. For oversigter over den enkelte gårds historie er man oftest henvist til de relativt korte artikler i værket »Danske Slotte og Herregaarde«. De enkelte afhandlinger i dette værk er af ulige kvalitet og ofte med for stor hældning mod det personalhistoriske. Al respekt for et sådant synspunkt, som er såre vigtigt, men altfor ofte er dette skyld i en negligering af bygningens historie. Det må derfor hilses med glæde, at Harald Langberg har foretaget en omhyggelig undersøgelse af een af vore betydelige herregårdes bygningshistorie, støttet af personalhistoriske oplysninger.

Langberg har ikke indskrænket sig til at bogføre forandringer i den nuværende bygnings struktur, men har som led i Nationalmuseets 2. afdelings bygningsundersøgelser, foretaget gravninger i haven øst for hovedbygningen. Herved er det godtgjort, at der på dette område har ligget bygninger af frådsten, hvilket byggeemne næppe har været brugt herhjemme i større udstrækning efter 1160'erne (p. 10). Ved middelalderens slutning har der ganske vist ligget et firefløjet anlæg, der hvor hovedbygningen nu ligger, men der er ikke fundet bygningsrester så gamle som dem på den såkaldte »Staldgaardsholm«. Frådstenen lader formode, at der har været tale om en gejstlig bebyggelse, men dette er ikke bekræftet arkivalsk. 1471 meddelte det, at Clausholm er brændt, og nogle år senere, at Axel Lagesen lod gården »opmure af grund«. Han byggede et trefløjet anlæg, hvis syd- og vestfløj lå på samme sted som den nuværende bygnings, medens nordfløjen lå på det nu åbne areal mellem øst- og vestfløjenes nordender. På dette tidspunkt har Staldgaardsholmen haft en grundmuret staldbygning med flere andre bygninger og en bro, der førte videre over til hovedholmen.

Axel Lagesens datterdatter Mette og hendes mand Mogens Gøye arvede hver især fra deres familier udstrakte godser, hvor de satte store byggeforetagender i gang. Forfatteren har rekonstrueret det Clausholm, som Mogens Gøyes arvinger overtog 1546, og vi finder et anlæg, der ikke er ulig Frederik II's Frederiksborg. Det var efter Mogens Gøyes død, at gården blev delt mellem to søskende, af hvilken årsag der fremkom mange uoverensstemmelser og deraf følgende retssager. Gennem sagens akter har man kunnet få en fornemmelse af, hvorledes de enkelte huse har været placeret i gården.

Efter at have været i samme families eje siden middelalderen, gik gården ad forskellige veje over til Conrad Reventlow, den senere storkansler. Det Clausholm greven overtog i 1684 var i flere henseender forskelligt fra det anlæg Mogens Gøye efterlod sig i 1544. Den allerede flere gange af forskningen (Josephson, Lorenzen) benyttede skitse i Brahe Trolleborgs arkiv, der viser gården i 1684, er vidnesbyrd herom. Der forefindes nu et axialt anlæg efter 17. århundredes idealer med staldgård og ladegård placeret henholdsvis nord- og syd for hovedbygningen. Borggården har været opført af røde mursten på kampestenssokkel og har haft blyndfattede ruder. Flere af rummene har indvendigt været dekoreret med kalkmalerier, og der har været kakkellovne, opmuret af glacerede kakler.

Det var Conrad Reventlow, rigets mægtigste mand, der gav Clausholm den skikkelse, det stort set har i dag. Reventlow havde forhandlet med Ewert Jansen og dennes søn, der arbejdede som gartner på gården. Men det blev ikke sønnen, der efter faderens død kom til at opføre det nye Clausholm, men derimod den bygmester, som baron Frederik Krag havde brugt på sin gård, Stensballegaard ved Horsens, Ernst Brandenburg. Det er Langbergs fortjeneste at have fremdraget dette navn fra arkiverne. En henførelse af bygningen til denne mand udfra stilistiske træk ville aldrig kunne lade sig gøre, dertil er hans kunstneriske personlighed endnu for fåget. Tegningerne, der ikke er bevaret, må være blevet til omkr. nytår 1693. Oprindeligt havde Reventlow tænkt sig en firefløjet plan, men Tessins projekt til det nye Københavns slot, der netop var under udarbejdelse i disse år, skulle være trefløjet, og Reventlow ville følge den kongelige plan. Han gik endog så vidt, at han anmodede selveste Tessin om at corrigere planerne til bygningen. Arkitekten tegnede portalen og gav en plan til

haven 1695. Tessins haveplaner blev til i nøje samarbejde med den kongelige gartner Johan Hårleman, og det er interessant at notere sig, at Reventlow sendte sin egen gartner til Stockholm for at lære hos ham.

Med hensyn til bygningens plan og rummenes distribuering henviser Langberg til C.A. d'Avilers mønsterplaner i hans »Cours d'Architecture«, der udkom 1691. Denne jævnføring er meget slående og ligeledes påvisningen af forbindelse med slottet Rossewitz i Mecklenburg, der var bygget af generalmajor Joachim Heinrich Vieregg og hans hustru Anna Margretha von Hahn. Medlemmer af familien von Hahn gjorde tjeneste ved det danske hof samtidig med Conrad Reventlow, og denne giftede sig i 1681 med overjægermester von Hahns datter, så det ligger uden for al tvivl, at Reventlow må have kendt slottet. Den store midtfronton med de cirkelrunde vinduer både til gården og til haven må være hentet herfra.

Da Frederik IV købte Clausholm af sin svigermoder begyndte nye bygge- og reparationsarbejder. 1722-25 byggedes de to små fløje mod syd i forlængelse af øst- og vestfløjene, så planen fik form af et H. Forfatteren henfører den bevarede tegning til J.C.Ernst, hvad der sikkert er korrekt. Bygningerne, der før har været røde, bliver nu pudset og kalket, og der bliver påmalet vinduesindfatninger svarende til dem, der hugget i sten findes på Frederiksberg slot. I hovedfløjen ændredes nogle rum, for at skaffe værdige appartementer til kongen og dronningen. Lofterne blev smykket med de stukarbejder, der ved siden af Fredensborgs hører til de fornemste bevarede fra tiden. Panelerne dekoreredes med båndornamentik i Bérains stil af Berendt Nohr. Havens kaskadeanlæg fra storkanslerens tid blev udvidet efter tegning af Johan Cornelius Krieger, men det fik på grund af vanskeligheder med vandtilførselen ikke lang levetid, og det sløjfedes af Anna Sophie.

Som enkesæde for dronning Anna Sophie blev flere af rummene atter nydekorerede, bl.a. med malede kineserier på panelerne. Og i kirken i vestfløjen indrettedes en speciel stol for dronningen. Alt er forbløffende velbevaret fra denne tid; de senere ombygninger har været få, og man får stadig ved besøg på stedet et udmærket indtryk af de omgivelser, i hvilke den ulykkelige dronning tilbragte sine sidste år.

Den bog Harald Langberg har skrevet, er imponerende at se til. Før man går i gang med læsningen spørger man sig selv, om der virkelig er så meget (323 s. i stor kvart) at sige om Clausholms bygningshistorie. Er problemerne så mange, at det må der til? Dog nej, bogen indeholder ialt 122 sider tekst, hvoraf ca. halvdelen er billeder, dertil 10½ side noter (dobbeltspalter), 113 sider bilag, 68 sider med en gennemgang af rummene, ligeledes rigt illustreret, og til sidst navneregister og 15 tavler med opmålinger og rekonstruktioner af bygningen i de forskellige faser. Forfatteren siger i sit forord, at han ikke har villet tynde teksten med for mange detaljer og derfor har lagt en væsentlig del af bevisførelsen i noterne. Dette er for så vidt udmærket, hvis den så var at finde i noterne. I flere tilfælde sker det imidlertid, at der i noten er henvisning til et bilag, men slår man op på dette (efter meget besvær, fordi kun bilagets nummer og ikke sidetallet er angivet), finder man adskillige tættrykte sider, der må gennemlæses fra ende til anden. Når læsningen af hovedteksten genoptages, findes et kort referat af det netop gennemlæste gigantiske bilag.

Teksten er tung, men ikke uinteressant læsning. Der ligger et stort og omhyggeligt arbejde bag dette værk og på flere punkter er nyt lys kastet over den prægtige gamle gårds historie. Bogen er udstyret med en lang

række fremragende reproduktioner, der som oftest på mønstergyldig vis følger teksten. Man kunne ønske sig, at et koncentrat af bogen blev udgivet i en form, der svarer til Nationalmuseets »blå bøger«. Med en kort indledning om Clausholms historie kunne den udmærkede gennemgang af rummene være grundstammen heri. Det ville være en nyttig vejledning for de mange mennesker, der hvert år besøger slottet, efter at det er blevet offentligt tilgængeligt. Bogen er udgivet som del af lensbaron Hans Berner Schilden Holstens fornemme slægtetog, hvor allerede »Møblerne på Clausholm« og »Clausholms have« er behandlet.

Inge Mejer Antonsen.

Danelagen

Palle Lauring: Danelagen. Danmark i England. Gyldendal 1957. 243 s.

En yderst indholdsrig bog om de mange problemer, der knytter sig til den nordiske bosættelse i England. Den er velskrevet, virker inciterende på læseren, og man deltager i forfatterens beklagelse af, at dansk forskning siden Worsaaes og Johs. Steenstrups dage ikke i højere grad har interesseret sig for emnet. Det kan ikke nægtes, at vi i udforskningen af de anglo-nordiske arkæologiske, bebyggelseshistoriske og sproglige problemer i nogen grad er distanceret af nordmænd og svenskere. Indenfor studiet af de engelske person- og stednavne, herunder også navne af nordisk oprindelse, har særlig svenske forskere, først og fremmest Eilert Ekwall, ydet en stor indsats, men meget står endnu tilbage at gøre, og udforskningen af Danelagen vil på mange måder kaste lys over vikingetidens kultur- og sprogforhold i hjemlandet.

Palle Lauring er vel orienteret i den foreliggende litteratur, men han er ikke den, der nøjes med at popularisere andres resultater. Han vil selv gøre et førstehånds forskerarbejde for at nå til nye resultater, og han giver sig dristigt i kast med problemerne, men det kan ikke undgås, at han, trods sin ildhu og sin iagttagelsesevne, ofte kommer til kort. Lauring ved naturligvis, at udbredelsen af de enkelte nordiske nationaliteter i England må belyses ved hjælp af sprogligt materiale, først og fremmest stednavnene, men da han ganske mangler sproglig skoling, er hans fantasifulde nytolkninger ofte forfejlede. Om det angelsaksiske Canterbury (754 Cantwaraburg »Kent-boernes borg«) hedder det s. 25, at »navnet er nordisk og »bury« kan minde om klangen i vestjysk »borg«. Bradwell, også et angelsaksisk navn, der simpelthen betyder »den brede bæk«, forklares s. 22 som et »brad-væld«, »men der mindes også om Bretteville i Normandiet«, uden småligt hensyn til at Bretteville er sammensat med fransk ville »by«. Rye ved Dover er det »ikke urimeligt« at opfatte som et nordisk navn (s. 59), men det danske Ry(e), som det sammenlignes med, er i virkeligheden et ryde »rydning«. Dover sættes forsøgsvis i forbindelse med det enslydende jyske landsbynavn, skønt navnet faktisk er overleveret før den germanske invasion i England i midten af det 5. århundrede. En passant meddeles det (s. 58) som en kendsgerning, at det spanske Lejre er et navn, som vestgoterne har bragt med fra Norden. Disse eksempler er nok til at vise, at Palle Lauring ikke kan tages helt alvorligt

som filolog. Hans bog må hævde sig ved andre kvaliteter. Den har sin berettigelse i den interesse, den formår at skabe om de spørgsmål, forfatteren selv er så levende optaget af og skriver om med så stor begejstring.

Kristian Hald.

Hertugdømmernes historie

Otto Brandt: *Geschichte Schleswig-Holsteins*. 5. udg. Walter G. Muhlau Verlag. Kiel 1957. 301 sider.

I de sidste menneskealdre har der med betydelig energi været arbejdet på udforskningen af Sønderjyllands historie. I årene 1930-42 kunne en række danske historikere give en sammenfattende skildring af hertugdømmets historie i et stort fembinds værk. En kortere oversigt – til foreløbig orientering og introduktion – savnedes stærkt, men *Troels Finks* to bøger: *Rids af Sønderjyllands Historie* og *Sønderjylland siden Genforeningen* i 1920, begge i serien *Vi og vor Fortid*, har løst denne opgave og gjort det på en klar og præcis måde. De to bøger foreligger nu i en samlet tysk oversættelse *Geschichte des schleswigschen Grenzlandes*, 1958. Der er her foretaget enkelte ændringer, især i behandlingen af den nyeste tids historie, og skildringen er ført lidt længere ned, til 1955, da de tysk-danske mindretalsforhandlinger blev afsluttet. Det må hilses med glæde, at der nu på et af hovedsprogene findes en oversigt over Slesvigs historiske udvikling, skrevet af en mand, der har så indgående et kendskab til den historiske udvikling i grænselandet, kan behandle problemerne med et så roligt jugement.

I 1958 så endnu en Sønderjyllands Historie lyset. Den er udgivet af *Chr. Stenz*, som i mange år har været lærer i Flensborg. Den er beregnet til skolebrug, derfor også mere kortfattet end *Finks* to bøger. Det er ikke nogen let opgave at sammentrænge dette meget store stof på en 125 sider, og det er svært i en så kortfattet fremstilling at give en redegørelse, der virkelig dækker det historiske hændelsesforløb. Helt er det vel heller ikke lykkedes. Iøvrigt må det siges, at *Stenz'* lille bog er skrevet i et letfatteligt sprog og overalt bærer præg af sin forfatters vilje til at fælde objektive domme.

De her nævnte værker behandler kun Slesvigs historie. Og det er naturligt, at man i danske værker ikke medtager det helt tyske Holsten. På den anden side må det ikke glemmes, at de to hertugdømmers historie nu engang er vævet nøje sammen, at deres skæbne ofte blev fælles, og at de begge, og hver for sig, også har været bestemmende for den historiske udvikling i Kongeriget. Holsten er trods alt ikke et fremmed land som Hannover eller Westphalen, og skal man helt forstå de sønderjyske problemer, må man også have et vist kendskab til det holstenske land, dets mennesker, dets historie. I 1925 udgav *Otto Brandt* en *Geschichte Schleswig-Holsteins*, som året efter blev udsendt i dansk oversættelse. Det viste sig hurtigt, at *Brandts* bog blev stærkt efterspurgt, og allerede i 1935 måtte der udsendes et tredje oplag. Det blev dog ikke *Brandt* selv, der besørgede det, han var død den 16. januar samme år, men *Wilhelm Klüver* i *Ascheberg*. Den kendte arkæolog *Herbert Jankuhn* havde i denne udgave givet en skildring af oldtid og vikingetid, men iøvrigt var både denne og den næste, 4. udgave, kun en ajourføring. Derimod er den

nyeste udgave, der nu er blevet udsendt, stadig med Klüver som udgiver og Jankuhn som medarbejder, en fuldstændig omarbejdelse af værket. Fremstillingen er ført helt op til vor egen tid, men iøvrigt er der så at sige ikke en side, hvor der ikke er foretaget ændringer. Mens værket i den danske oversættelse fyldte 183 sider, er det nu på 301 betydeligt større sider. Det er ledsaget af fortræffelige registre, en fortegnelse over ledende mænd indenfor regering og administration siden 1866, stamtavler og udmærkede kort. Ikke mindst værdifuld – også for danske læsere – er de udførlige litteraturoversigter, dels en indledende fortegnelse over den »grundlæggende litteratur«, dels i forbindelse med de enkelte afsnit. Der er også her en del henvisninger til danske historiske arbejder, selvom udvalget heraf nu og da synes at være lidt tilfældigt.

At skildre fortiden nøjagtigt som den var, er et mål for historikeren – men et mål, der altid vil være uopnåeligt som den fjerneste bjergtinde. Det må man selvfølgelig gøre sig klart, når man skal bedømme, hvad der fra tysk side bliver skrevet om grænselandets historie. Hvor stor deres stræben efter objektivitet end er, vil en dansk og en tysk forskers skildring af de afgørende begivenheder aldrig kunne blive kongruent, det gælder vel især de sidste 150 års historie, men selv når talen er om en fjern fortid, vil man mærke forskellen. Der er en hel del steder i denne bog, hvor man må sætte spørgsmålstegn, hvor redegørelsen enten er så stærkt præget af forfatterens tyske opfattelse, at den giver et skævt billede af den danske udvikling i Slesvig, eller hvor den er direkte forkert. Der er ingen tvivl om, at man ønsker at give en nøgtern redegørelse, der tages hensyn til den anden parts opfattelse og bedømmelse, og der er afsnit om selv meget vanskelige problemer, som i høj grad er skrevet med forståelse og indføling. Men der er også passager, hvor enten ligefrem uvidenhed eller svigtende objektivitet i bedømmelsen giver en skæv fremstilling. S. 93 nævnes »die deutsche Grenzmark Schleswig« mellem Sli og Ejder, som blev grundlagt af de saksiske kejsere, en noget letsindig omgang med historie tør man jo nok sige. Ikke mindre mærkeligt lyder det, når Svans siges at være en del af denne »deutsche Grenzmark« og efter forfatterens opfattelse synes at skulle henregnes til det område, der blev koloniseret af tyskerne. Enhver der ser på stednavnene i dette område kan straks se, at her er tale om dansk eller – om man vil – nordisk bebyggelse, og der har da heller ikke været uenighed mellem dansk og tysk forskning på dette punkt. Der må have fundet en betydelig tysk indvandring sted i løbet af middelalderen, men endnu i slutningen af 1400-årene var Svans et nationalt blandingsområde, og den tyske forsker August Sach – der ikke ligefrem var nogen danskerven – har bevidnet, at han i 1865 har truffet folk fra Svans, som kunne huske, at deres forældre havde kunnet tale dansk.

Under omtalen af det nationale røre i 1840'erne nævnes det, at Laurids Skau bittert klagede over det tyske sprogs overvægt i Nordslesvig »ohne zu beachten, dass das Schriftdänische ebensowenig die Muttersprache der nordschleswigschen Bauern war wie das Hochdeutsche; denn diese sprachen den plattdänischen Dialekt, während das Schriftdänische bereits in ihrem Rechtsleben sowie in Kirche und Schule vorherrschte«. Man kan hertil bemærke, at Laurids Skau jo nok har opdaget, at nordslesvigerne ikke talte rigsdansk, men sønderjysk, men dette forhold kan dog ikke gøre Laurids Skaus berettigede kritik af det tyske sprogs dominans i Nordslesvig mindre berettiget. Det pågældende afsnit er jo kun en variation over

et emne, som i over et århundrede har været yderst populært i den tysk-nationale agitation, men man kan jo nok undre sig over, at denne noget alderstegne propagandakrikke skal føres til markeds anno 1957. Forundringen bliver ikke mindre, når det s. 262 hedder, at Nordslesvig i de to årtier efter 1920 »durch eine starke Einwanderung von Reichsdänen überfremdet wurde«. Det er en meningsløshed, og det minder på en ubehagelig måde om besættelsestidens toneføring, som vi kunne møde den i Nord-schleswigsche Zeitungs angiverrubrik »Unsere Stimme« eller i de forskellige skrifter og artikler, som udsendtes af Peter Kragh og hans »Amt für bevölkerungspolitische Fragen«.

Der er som sagt ingen tvivl om, at man i den nye Klüver-udgave af Otto Brandts bog har villet give en saglig og rolig fremstilling af de to hertugdømmers historie. Ofte er det lykkedes, og bogen giver på mange måder en god oversigt over udviklingen. Men nu og da svigter objektiviteten, og skildringen af de slesvigske forhold – ikke mindst i ældre tid – er for tit præget af manglende viden. Det på så mange måder fortræffelige og værdifulde værk vil sikkert komme i en ny udgave. Det ville være til gavn for bogen, om man så foretog en nøje gennemgang og revision af de afsnit, der behandler de dansk-tyske nationale forhold og de særlige slesvigske problemer.

Johan Hvidtfeldt.

Litteratur for lokalhistorikere 1958

Nærværende fortegnelse over lokalhistorisk litteratur fra 1958 (samt den del af 1957, som ikke nåede at komme med i sidste års liste) bygger på den af Gads Forlag udgivne »Dansk Bogfortegnelse«.

Bøgerne er opstillet efter forfatternavn eller det første betydende ord i titlen. Man skulle af fortegnelsen kunne se, hvor bøgerne kan erhverves, og i de fleste tilfælde er der endvidere givet oplysning om prisen på den billigste udgave af bogen bortset fra abonnement eller subskription.

Udvalget er gjort så omfattende som muligt, men alligevel vil en og anden nok savne enkelte værker i denne fortegnelse. Det er Fællesforeningens håb efterhånden at kunne udbygge fortegnelsen til at blive en virkelig hjælp for alle, der driver lokalhistorie. Samtidig ønsker man på denne måde at give samfundene en mulighed for at få kendskabet til deres egne publikationer ud i den videst mulige kreds. Medlemmerne opfordres indtrængende til i løbet af det kommende år at sende oplysninger om lokalhistorisk litteratur for deres forskellige områder til foreningens sekretær.

- Albeck, Gustav* (red.): Den Jyske Opera 1947-57. Udg. af Den Jyske Opera, Den Jyske Opera's Hjælpfond og Den Jyske Opera's Venner. Universitetsforlaget, Århus 1957. 15 kr.
- Andresen, Sune*: En sundevedsk bonde-slægts historie. [Andresen-slægten fra Ullerup]. Efter P. Andresens optegnelser. Gasas Forlag, Odense 1957. 15 kr.
- Arv og Eje*. Aarbog for Dansk Kulturhistorisk Museumsforening (Danske Museer, 6). Andelsbogtrykkeriet, Odense 1957. 13 kr.
- (Danske Museer, 7), 1958. Dansk Kulturhistorisk Museumsforening, Kronborg. 13 kr.
- Banning, Knud*: Degnekristne. En Almue-rejsning. En Studie over den gudelige Vækkelse paa Sydvestsjælland med særligt Henblik paa Skolelærer Rasmus Sørensens Virke. (Kirkehistoriske Studier, 2. rk. 4). Gad 1958. 18 kr.
- Barn i Århus*. 2. samling. Red.: Åge Bredsted, Vagn Dybdahl og Emanuel Sejv. Udg. af Århus Byhistoriske Udvalg. Universitetsforlaget, Århus 1957. 15,50 kr.
- Bibliografi over dansk folkekultur 1955*. 1. årg.). Udg. af foreningen »Danmarks Folkeminder«. Munksgaard 1957. 3.75 kr.
- Bornholmske Samlinger*. Udg. af Bornholms Historiske Samfund. Bd. 35. Rønne 1957. 7 kr.
- Brandes, Georg*: Dagbogsblade fra en Rejse i Slesvig 19. Juli-26. Juli 1860. Boghal-len, 1957. 25 kr.
- Bruhn, Hans*: Kaptajn Hans Bruhns Erin-dringer. Ved Erland Møller og Johan Hvidtfeldt. (Skrifter, udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland, 18). Aaben-raa 1957. 16 kr.
- Brøndsted, Johannes*: Danmarks oldtid. 2. udg. Bd. 1. Stenalderen. Gyldendal 1957. 85 kr.
- Budstikken 1958*. Udg. af Dansk Folkemu-seum, Nationalmuseets 3. afdeling. Na-tionalmuseet 1958. 12,50 kr.
- Baagø, Kaj*: Magister Jacob Christian Lindberg. Studier over den grundtvigske bevægelses første kampe. Kirkehistori-ske studier 2. rk. nr. 5. Gad, Århus 1958. 24 kr.
- Danmarks Adels Aarbog*. Udg. af en for-ening. 74. årg. Schultz 1957-58. 40 kr.
- Danmarks kirker*. Udg. af Nationalmuseet. Sønderjylland, Tønder amt. Hf. 1. Gad 1957. 8 kr.
- Maribo amt. Hf. 16-17. Gad 1958. 15 kr.
- København. Hf. 7. Helligåndskirken. Gad 1958. 10 kr.
- Danmarks riges breve*. Udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Under le-delse af Franz Blatt. 3. rk. Bd. 1. 1340-1343. Munksgaard 1958. 20 kr.
- Danmarks stedsnavne*. Nr. 13. Svendborg Amt's bebyggelsesnavne. Udg. af Sted-navneudvalget ved John Kousgaard Sø-rensen. Gad 1958. 24 kr.

- Danske Forstkandidater.* Ved Aksel Thysen. Bd. 2. 1890-1955. Allingaabro 1956. 30 kr.
- Danske kirkes historie, Den.* Bd. 7. Gyldendal 1958. 40 kr.
- Danske voldsteder fra oldtid til middelalder.* Vilh. la Cour og Hans Stiesdal. Thisted amt. Nationalmuseet 1957. 75 kr.
- Elling, Christian:* Paraden. Kunst i Enevældens Danmark. Undersøgelser. Bd. 1. Gyldendal 1958. 98 kr.
- Erhvervshistorisk Årbog 1957.* Meddelelser fra Erhvervsarkivet. Bd. 9. Universitetsforlaget, Århus 1957. 14 kr.
- Eriksen, Egon:* Krudtværket på Frederiksværk 1758-1958. Krudtværket, Frederiksværk 1958. (Ikke i bogh.).
- Fabritius, Albert:* Frederiksberg kommunestyre 1857-1957. Under medvirken af Sven Houmøller. Udg. af Frederiksberg kommunalbestyrelse. Frederiksberg kommunebiblioteker 1957. 35 kr.
- Vore fortidsminder.* Arkæologiske kort. Udg. af Geodætisk Institut og Nationalmuseet. Bogense - Fyns Hoved - Gedser. Geodætisk Institut 1956. à 4 kr.
- Faaborg - Nykøbing F. - Sønderborg - Tommerup - Tønder. 1957. à 4,50 kr.
- Frederiksberg.* Minorerede matrikelkort 1811-1957 samt andre særlige kortarbejder. Udg. af Frederiksberg kommunalbestyrelse. Frederiksberg kommunebiblioteker 1957. 250 kr.
- Frederiksberg gennem tiderne.* Udstilling af historiske billeder på Frederiksberg Raadhus 29. december 1957-12. januar 1958. Arrangeret af Historisk-Topografisk Selskab. Frederiksberg kommunebiblioteker 1957. 1 kr.
- Digternes Frederiksberg fra Oehlenschläger til Frank Jæger.* Udg. af Historisk-Topografisk Selskab for Frederiksberg. Nyt Nordisk Forlag 1957. 24 kr.
- Friedell, Egon:* Kulturhistorie. Kulturstrømninger fra den sorte død til første verdenskrig. Bd. 1. Renæssance og reformation. Rosenkilde og Bagger 1958. 32,50 kr.
- Friis, P., og H. K. Kristensen:* Maleren Chr. Lyngbø vestjyske billeder i udvalg. (Historisk Samfund for Ribe Amts Småskrifter, 2). Historisk Samfund for Ribe Amt. Lunde J. 1958. 5 kr.
- Fynske Aarbøger.* Udg. af Historisk Samfund for Fyns Stift. Bd. 6 II. Hempelske Boghandel, Odense 1957. 11 kr.
- Fynske Minder 1957.* Udg. af Odense Bys Museer. Fyns Boghandels Forlag. Odense 1958. 9 kr.
- Galster, Kjeld:* Da H.C. Andersen tog Jylland i besiddelse. Konrad Jørgensens Bogtrykkeri, Kolding 1957. 9,75 kr.
- Galster, Kjeld:* Stiftamtmand Fr. Moltke og rektor Emmanuel Tauber i Aalborg. Oprettelsen af det første stiftsbibliotek og den første sparekasse i Jylland. Konrad Jørgensens Bogtrykkeri, Kolding 1958. 19 kr.
- Fra det gamle Gilleleje 1956-1957.* Nordsjællands-Kystens årbog. Årg. 24-25. Gilleleje Museums Forlag. Hellerup 1957. 8 kr.
- Glostrup Sogns Kirkebog 1676-1814.* Hf. 2. Udg. af Historisk Selskab for Glostrup og Omegn. Kildevældets Allé, Glostrup 1957. 5 kr.
- Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg. Årbog 1958.* Udg. af selskabet »Handels- og Søfartsmuseets Venner«. Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg 1958. 12,50 kr.
- Hansen, H. P.:* Hedeboender i tre slægtled. Udg. af Foreningen af Jydske Landboforeninger. Rosenkilde og Bagger, Århus 1958. 12 kr.
- Hardsyssels Aarbog.* Udg. af Historisk Samfund for Ringkøbing Amt. Bd. 51. Haase, Holstebro 1957. 10 kr.
- Hatt, Gudmund:* Nørre Fjand. An Early Iron-Age village site in West Jutland. (Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Arkæologisk-kunsthistoriske skrifter, bd. 2, no. 2). Munksgaard 1957. 120 kr.
- Bogen om Himmerland.* Hovedred. Robert Huhle. Danskerens Forlag. Aabenraa 1958. 85 kr.
- Fra Holbæk Amt.* Historiske årbøger. Bd. 51. Udg. af Historisk Samfund for Holbæk Amt. Haase, Holbæk 1957. 5 kr.
- Holm-Petersen, F.:* Ærø-sejlskibe. Beretninger og breve fra de hvide sejls dage. Skandinavisk Bogforlag, Odense 1958. 42 kr.
- Holst, Poul:* Gader og navne i Absalons by. Bd. 1. Fagskolen for Boghåndværk, bogtrykskolens forskole. 1957. (Ikke i bogh.).
- Høgen, N. L.:* Domkirken i Roeskilde tegnet og stukket i Omrids for Kunstforeningen i København. Selskabet for Arkitekturhistorie. Arkitektens Forlag. Ringkøbing 1957. 12 kr.

- Jørgensen, Johan:* Det københavnske patriat og staten ved det 17. århundredes midte. (Skrifter udg. af Det historiske Institut ved Københavns Universitet 1). Gyldendal, Århus 1957. 9,75 kr.
- Jørgensen, Jørg.:* Bogen om Ringkøbing, Holmsland og Holmslands Klit (Søndervig-Hv. Sande) gennem 150 år. Ringkøbing 1957. 11 kr.
- Klitgaard, Carl:* Serreslev Sogn. Udg. af Historisk Samfund for Hjørring Amt. Ellen Poulsens Boghandel, Hjørring 1957. 6 kr.
- Kristensen, H.K.:* Nørre Nebel og Lydum sogne. Udg. af et udvalg. Viggo Nielsens Boghandel. Nørre Nebel 1958. 30 kr.
- Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder.* Fra vikingetid til reformationstid. Bd. 2. Blik-data. Rosenkilde og Bagger 1957. 48 kr.
- Bd. 3. Daterings-epiphania 1958. 48 kr.
- Kultur og Folkeminder Bd. 10.* Udg. af Nordsjællands Museumsforening, Hillerød 1958. 8 kr.
- Københavns bibliografi.* Litteratur om København til 1950. Ved Svend Thomsen, Drude Lange og Irmelin Nordentoft. Bd. 2. J. Jørgensen og Co. København 1958. 30 kr.
- Fra Københavns Amt 1957.* Aarbog udg. af Historisk Samfund for Københavns Amt. Flensborgs Boghandel, Roskilde 1958. 8 kr.
- Laet, Sigfried J. De.:* Arkæologien. Metoder, teknik og problemer. Munksgaard, Aalborg 1957. 21 kr.
- Langberg, Harald:* Claussholms bygningshistorie. Lensbaron Hans Berner Schil-den Holsten, Langesø 1958. 60 kr.
- Larsen, G.:* Ærskøbing kirke gennem 400 år. Udtog af kirkens historie, samlet fra forskellige kilder. C.Th.Creutz' Boghandel, Ærskøbing 1958. 3 kr.
- Lauring, Palle:* Fyn. (Rejse i Danmark, 3). Carit Andersen 1957. 35 kr.
- Lauring, Palle:* Nord- og Vestjylland. (Rejse i Danmark, 4). Carit Andersen 1958. 35 kr.
- Lindahl, Fritze:* Danmarks mønter 1377-1448. Johan Chr. Holms Forlag, København 1958. 8 kr.
- Linvald, Steffen:* Sophie Amalienborg og Dronningens Have. Papir- og bogtryk-firmaet Uffe Petersen Schmidt, Toldbodgade, København 1958. 26 kr.
- Lolland-Falsters Historiske Samfund.* Årbog 46. 1958. 9 rk. Bd. 1. J.R.Deins Boghandel, Maribo 1958. 10 kr.
- Lorenzen, Vilh.:* Vore byer. Studier i Bybygning. Fra Middelalderens Slutning til Industrialismens Gennembrud 1536-1870. Bd. 4. Afviklingen af den senmiddelalderlige By videreført. De nye Byidealer fortsat fastholdt. 1720-1814. Gad 1957. 45 kr.
- Bd. 5. Afviklingen af den senmiddelalderlige By atter fortsat. Byidealet under Forvandlingens Lov 1814-1870. Gad 1958. 35 kr.
- Møller-Christensen, Vilh. og Aa. Roussell:* Æbelholt Klostermuseum. Vejledning. (Nationalmuseets blå bøger). Nationalmuseet 1957. 1,50 kr.
- Fra Nationalmuseets arbejdsmark 1957.* Nationalmuseet 1957. 17,50 kr.
- Nationalmuseets Arbejdsmark 1958.* Nationalmuseet 1958. 17,50 kr.
- Nedergaard, Paul* (udg.): Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie. (Kirkelig geografi). 1849-1949. Bd. 5. Aalborg Stift. Hf. 2. (Hf. 34). 1957. 14 kr.
- Bd. 5. Hf. 3. (Hf. 35). 1958. 14 kr.
- Bd. 5. Hf. 4. (Hf. 36). 1958. 14 kr.
- Bd. 5. Hf. 5. (Hf. 37). 1958. 14 kr.
- Bd. 5. Hf. 6. (Hf. 38). 1958. 14 kr.
- Neiiendam, Robert:* Forlystelsernes Allé. De frederiksbergske Teatres Historie. Historisk-Topografisk Selskab for Frederiksberg. Nyt Nordisk Forlag 1958. 35 kr.
- Nørlund, Poul:* Trelleborg. 3. opl. (Nationalmuseets blå bøger). Nationalmuseet 1957. 2,75 kr.
- Olsen, Gunnar:* Hovedgård og bondegård. Studier over stordriftens udvikling i Danmark i tiden 1525-1774. (Landbohistoriske skrifter, 1). Rosenkilde og Bagger 1957. 35 kr.
- Historisk Aarbog fra Randers Amt 1957.* 51. årg. af »Fra Randers Amt«. Udg. af Randers Amts Historiske Samfund under medvirken af Randers Museums historiske afdeling. Randers 1957. (For medlemmer).
- Rasmussen, Poul:* Herreklostrenes jordegods i det 16. århundrede og dets historie. (Den katolske kirkes jordegods i Aarhus Stift, 3). Udg. af Østjydsk Hjemstavnsforening. Haase, Skanderborg 1957. 12 kr.
- Fra Ribe amt 1958.* Bd. 14 III. Udg. af Hi-

- storisk Samfund for Ribe Amt. Esbjerg 1958. 10 kr.
- Rosted, H.C.*: Fra adelsborg til kongeslot. Hørsholms historie indtil 1730. Gad 1957. 22 kr.
- Roussell, Aage*: Børglum Kloster. 3. udg. (Nationalmuseets blå bøger). Nationalmuseet 1958. 3 kr.
- Sandfeld, Gunnar*: Nye tider. Struer bliver købstad. 1900-1920. Christensens Bogforlag, Struer 1957. 25 kr.
- Schmidt, August F.*: Danmarks Byremser. (Danmarks Folkeminder, 67). Munksgaard 1957. 15 kr.
- Schmidt, August F.*: Fra Mors. Bd. 1. Eget forlag, Brabrand 1957. 10 kr.
- Schmidt, J. Boisen*: Sognestyret på Frederiksberg før 1857. Udg. af Frederiksberg kommunalbestyrelse. Frederiksberg kommunebiblioteker 1957. 20 kr.
- Schmidt, J. Boisen*: Tjenestemænd i Frederiksberg kommune 1857-1957. Udg. af Frederiksberg kommunalbestyrelse. Frederiksberg kommunebiblioteker 1957. 10 kr.
- Skast herreds tingbog 1638*. Udg. af Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie. Ved Poul Rasmussen. Hf. 4. Rosenkilde og Bagger 1957. 6 kr.
- Skivebogen*. Historisk Aarbog for Skive og Omegn. Bd. 49. 1958. Udg. af Historisk Samfund for Skive og Omegn 1958. 6 kr.
- Smidt, C.M.*: Gurre. (Nationalmuseets blå bøger). Nationalmuseet 1957. 2 kr.
- Smith, Johannes*: I tidernes morgen. Små forløb med rod i Ringkøbing. Gyldendal, Ringkøbing 1957. 10,75 kr.
- Sokkelund herreds tingbøger 1621-22, 1625-28*. Udg. af Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie. Ved Ole Karup Pedersen. Hf. 5. Rosenkilde og Bagger 1957. 9 kr. 1628-30. Hf. 1-2. 1958. à 6 kr. 1628-30. Hf. 3. 1958. 6 kr.
- Aarbog for Historisk Samfund for Soro Amt*. Bd. 45. Svegårds Boghandel, Soro 1958. 6 kr.
- Fortegnelse over stednavne i Arhus og Skanderborg Amter*. Udg. af Stednavneudvalget. 1958. 1,50 kr.
- Steenberg, Jan*: Esrom Sø. Monumenter og Minder. Gad 1957. 10 kr.
- Stub-Jørgensen, Christian*: Bornholms borg. Skæbner og skikkelser omkring Hammershus. Gornitzka, Allinge 1957. 16,50 kr.
- Søllerødbogen 1958*. Udg. af Historisk-Topografisk Selskab for Søllerød Kommune. 3. rk. Hf. 4. Mogens Funchs Boghandel, Holte 1958. 3 kr.
- Sønderjyske Årbøger*. Udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland. 2. halvbd. Aabenraa 1957. 7 kr. 1. halvbind 1958. 7 kr.
- Sørensen, John Kousgård*: Danske bebyggelsesnavne på -sted. (Navnestudier udg. af Stednavneudvalget, 1). Gad 1958. 24 kr.
- Historisk Aarbog for Thisted Amt 1957*. Udg. af Historisk Samfund for Thy og Hanherred. Haase, Thisted 1957. 4 kr.
- Thorvildsen, Knud*: Ladbyskibet. Med bidrag af Magnus Degerbøl. (Nordiske fortidsminder. Bd. 6. Hf. 1). Herm. H. J. Lyng og Søn 1957. 45 kr.
- Thyssen, Anders Pontoppidan*: Den nygrundtvigske Bevægelse med særligt Henblik paa den Borupske Kreds. Bd. 1. 1870-87. Det danske Forlag, Århus 1958. 34,75 kr.
- Trap, J.P.*: Danmark. 5. udg. Bd. 1^a. Landet og folket. Gad 1958. 49 kr.
- Turistforeningen for Danmark*. Limfjorden. Årbog 1958. Politiken, Ringkøbing 1958. 12 kr.
- Vejle Amts Aarbog 1958*. Udg. af Vejle Amts Historiske Samfund. Konrad Jørgensens Bogtrykkeri, Kolding 1958. 8 kr.
- Vor Frelses Kirke, Vejle*. 1907-3. november-1957. Munch Christensens Boghandel, Vejle 1957. 7 kr.
- Fra Viborg Amt 1957*. Årbog udg. af Historisk Samfund for Viborg Amt. N.P. Munk, Nørremøllevej, Viborg 1957.
- Viborg Stifts Årbog, 3. årg. 1958*. Udg. af Udvalget for de Fælles Menighedsrådsstævner i Viborg Stift. Vinderup 1958. 10 kr.
- Østjydsk Hjemstavn*. Østjydsk Hjemstavnsforenings Aarsskrift. 22. Aarg. Haase, Skanderborg 1957. 13 kr.
- Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1956*. Udg. af Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. Herm. J. Lyng & Søn 1957. 20 kr.
- Aarbøger*. Udg. af Historisk Samfund for Aarhus Stift. Bd. 50. Aarhus Stiftsbogtrykkerie. (Haase). Århus 1957. 14 kr.

Institutionernes virksomhed i 1958

Nationalmuseets 1. afdeling.

Fredningsarbejdet. Som et led i tilsynet med de fredede mindesmærker har afdelingen foretaget 182 besigtigelser i marken.

Vedligeholdelse og restaureringer. Under konservator K. Thorvildsens ledelse er restaureret ca. 60 gravhøje i det østlige Himmerland samt dyssekammeret »Stenkisten« ved Kliplev i Åbenrå amt. Konservator B. Brorson-Christensen har restaureret et dyssekammer i Svebølle, Holbæk amt, samt »Dæmpegårdsdyssen« i Tokkekøb Hegn. Endvidere har museumsinspektør C. L. Vebæk foretaget restaureringer af gravhøje i Hvolbæk, Voel, Lovby Mark, Østbirk og Brørup i Skanderborg amt.

Undersøgelser i marken. Storre undersøgelser: Boplads fra senglacialtid ved Bonderup i Midtsjælland (J. Meldgård). – Udgravning af flintmine fra yngre stenalder ved Hov, Thisted amt. Ialt ca. 25 skakter er konstateret. Udgravningen fortsættes (C. J. Becker). – Undersøgelse af hustomt og gravplads fra senneolitisk tid og ældre bronzealder på St. Loftsgård Strandmark, Bornholm (O. Klindt-Jensen). – Gravhøj fra bronzealderen ved Bækkemonumentet i Sydjylland; den rummer 3 høje indeni hinanden med ialt 2 jordfæstegrave og 4 brandgrave. De to ældste høje var forsynet med en 1 m høj stenmur. (O. Voss). – Bronzealderboplads på Øland, Hjørring amt (M. Ørsnes). – Undersøgelse af bronzealderhøjen »Alhøj«, Pedersker, Bornholm (O. Klindt-Jensen). – Gravhøj fra ældre bronzealder, Billegravsgård, Pedersker, med agerspor under højen (O. Klindt-Jensen). – Udgravning af »Grønhøj«, Ingstrup s., Hjørring amt, ældre bronzealder (C. L. Vebæk). – Gravplads fra bronzealder og hustomt fra jernalder, Jomfrugård, Poulsker (O. Klindt-Jensen). – Urnegravplads fra ældre romersk jernalder ved Drengsted syd for Skærbæk i Sønderjylland; mere end 50 urnegrave. Undersøgelsen fortsættes (O. Voss). – Gravplads fra yngre romersk jernalder med bl.a. en rig våbengrav, Slusegård, Pedersker (O. Klindt-Jensen). – Fortsat udgravning af det store våbenofferfund fra ældre jernalder i Ejsbøl mose ved Haderslev. Undersøgelsen foretages i samarbejde med Haderslev Amts Museum (M. Ørsnes). – Undersøgelse af en boplads fra yngre jernalder (7.-8. årh.) på Bejsebakken syd for Ålborg. Undersøgelsen fortsætter (M. Ørsnes). – Fortsat undersøgelse af Lindholmhøjekomplekset i samarbejde med Ålborg Historiske Museum. Bl.a. afdækket en række småhuse med vævevægte (Th. Ramskou).

Mindre undersøgelser. Stenalder: Åstrup, Ribe amt. Overpløjet høj med en enkeltgrav (D. Hansen). – Voel, Skanderborg amt. Overpløjet høj med 2 enkeltgrave og urnegrave fra bronzealder (C. L. Vebæk). – *Bronzealder:* Langtved Færgetro, Københavns amt. Hellekiste i høj (O. Voss). – Manghøje, Fårevejle sogn, Holbæk amt. Overpløjet høj (E. Bendixen). – Asnæs, Holbæk amt. Overpløjet høj (M. Ørsnes). – Bygholm, Vejle amt. 5 overpløjede høje, bronzealder (C. L. Vebæk). – Stubberup, Maribo amt. Overpløjet høj med en dobbeltgrav fra ældre bronzealder (E. Lomborg). – Farnæs, Maribo amt. Gravhøj med urnegrave, yngre bronzealder (E. Lomborg). – Ø. Thorsted, Egtved sogn, Vejle amt. Overpløjet høj med veludstyret jordfæstegrav (L. Novrup og O. Voss). – Jelshøj, Ribe amt. Overpløjet høj med 2 grave fra ældre bronzealder (O. Voss). – *Jern-*

alder: Ellum Skole, Tønder amt. Gruber med lerkarskår. Førromersk jernalder (O. Voss). – Dalby Strand, Horns Herred. Grave under flad mark (M. Ørsnes). – Herredsbjerget, Ribe amt. Boplads fra ældre germansk jernalder (O. Voss).

Registrering af fund. – Den systematiske registrering af fund i danske lokal-museer og privatsamlinger til Centralkartoteket over forhistorisk kildemateriale er blevet fortsat. Følgende samlinger er besøgt: Ringkøbing Museum, Den Antiquariske Samling i Ribe, Haderslev Amts Museum, Museet for Thy og Vester Han Herred, Thisted, samt Kalundborg Museum.

Nationalmuseets 2. afdeling.

I det forløbne år er en række af de i sidste beretning omtalte undersøgelser og restaureringsarbejder fortsat. Dette gælder restaureringen af Vitskøl kloster-ruin og undersøgelserne af Fyrkat voldsted, som nu nærmer sig sin afslutning, Fogedbygaard voldsted og de middelalderlige skibsvrag i Roskilde Fjord, ved Skuldelev.

En påbegyndt undersøgelse ved Sorø Akademi, hvor en ny alumnatbygning agtes opført, har bl.a. bragt en del af den gamle klostermur for dagen. I samarbejde med Aalborg historiske museum er en undersøgelse af en tilsandet bebyggelse ved Hune i Vendsyssel påbegyndt. En prøvegravning er foretaget på voldstedet Gruppesholm ved Fåborg og ved Antvorskov kloster, hvor et projekteret vejarbejde vil berøre klostrets udenværker. I forbindelse med museets herregårdsundersøgelser er foretaget supplerende udgravninger ved Jægerspris slot og herregårdene Tybjerggård og Sparresholm. Sidstnævnte sted er der under den nuværende renaissancebygning fundet betydelige rester af gårdens middelalderlige forgænger, Paddeborg. I Randers har afdelingen deltaget i undersøgelsen af en hustomt.

Den systematiske gennemgang af Danmarks middelalderlige voldsteder er i samarbejde med Vilh. la Cour videreført med opmåling af en række voldsteder, fortrinsvis i Hjørring amt. I samarbejde med Danmarks Naturfredningsforening er arbejdet med fredning af den jyske hærvej fortsat.

Istandsættelse af kalkmalerier og kirkeinventar har fundet sted i adskillige kirker, og undersøgelserne for »Danmarks Kirker« er fortsat.

Nationalmuseets 3. afdeling, Dansk Folkemuseum.

Årets største særudstilling var udstillingen »Sanering. Fund fra undersøgelserne i Københavns saneringskvarterer«. Den blev åbnet til skolernes efterårsferie og gennem en måned besøgt af ca. 15.000, men har derefter vinteren igennem været tilgængelig sammen med Folkemuseets øvrige udstillingsrum.

Blandt nyerhvervelserne, hvoraf de fleste skyldes gaver fra en lang række institutioner og personer, skal nævnes nogle ting af sølv, således en tedåse fra 1727, et københavnsk arbejde af Daniel Madsen Werum, modtaget som gave fra Ny Carlsbergfondet, en likeknækket kaffekande med tilhørende sættefad af Joachim Weller, Holstebro, købt med tilskud fra samme fond, samt et par trearmede kandellabre fra 1766, fremstillet af den københavnske sølvmed Jens Sander Schouw, erhvervet for et beløb stillet til rådighed af Augustinus's Fond. Fra den brogede mængde af nyerhvervelser skal i øvrigt omtales en glædelig tilvækst til museets samling af ældre legetøj. Vallø Stift har overladt museet nogle hestekøretøjer med fuldstændigt tilbehør. De interessanteste nyindkomne dragter er fuldstændige mands- og kvindefangedragter fra Tønder arresthus samt en mandsdragt fra Næstved-egnen. Håndværkssamlingen har modtaget dekupør- og skomagerværktøj. Særlig interesse knytter sig til grupper af genstande, som udgør

sammenhørende helheder. Et eksempel herpå er så at sige hele indboet fra en mindre lejlighed på Vesterbro i København, tidligere beboet af en taxachauffør og hans hustru, som satte bo i 1905. Undersøgelserne i de københavnske saneringskvarterer har givet anledning til erhvervelse af en lang række prøver på lofts- og vægdekoration, og museet har atter kunnet hjemføre en hel lejlighed, denne gang fra midten af 1700-årene. Kun lidt yngre er formentlig en vægdekoration, malet i kalkpuds på de lerklinede tavler af en bindingsværkssvæg, efter en ellers ødelæggende brand reddet til museet fra Fogedgården i Tisvilde. Bondestandens boligkultur belyses bl.a. af et sønderjysk, malet panel samt fra forskellige egne af landet nogle klædeskabe fra 1700-årene med malet dekoration. Endelig skal nævnes, at museets komparative samling af europæisk bondekultur fra Sardinien har fået en tilvækst af talrige genstande til belysning af folkekunst og især visse sider af arbejds- og samfundsliv, og at der fra den sorrentinske halvø i det sydlige Italien er hjembragt en lille repræsentation af den stedlige bondebefolknings keramik og landbrugsredskaber.

I de københavnske saneringskvarterer er undersøgelserne fortsat. Inventarundersøgelserne på herregårde og slotte har været koncentreret om en gennemgang af møblerne på Fredensborg slot, hvor nu størstedelen af det gamle kongelige inventar fra forskellige slotte er samlet. Undersøgelserne af de middelalderlige agre i Borupris skov er fortsat. Det samme gælder arbejdet med istandsættelse og fredning af vand- og vindmøller, foranstaltet af Nationalmuseets mølleudvalg. Grundlaget for udtagelsen af det mindre antal møller, som findes fredningsværdige, er en landsomfattende gennemgang af de bevarede møller, i årets løb afsluttet for Vendsyssels, Lolland-Falsters og Bornholms vedkommende. Bondegårdsundersøgelserne er blevet fortsat på Fyn, hvor der især er blevet arbejdet i øens nordøstlige og midterste egne, ligesom der på Sjælland er blevet foretaget nogle besigtigelser og småundersøgelser. I Bedsted og Kværs sogne i Åbenrå amt er der foretaget fotografering af bondekultursager i privat eje. Ligesom tidligere har Folkemuseet også i det forløbne år arbejdet med eller formidlet optagelse af dokumentariske film til belysning af ældre forhold under uddøen eller arbejdsprocesser, som er ved at gå af brug. På Ryegård og Vallø er optaget scener, der viser benyttelsen af forskellige arter af herskabskøretøjer. En anden film demonstrerer den gammeldags fremstilling af et vognhjul på et karetmagerværksted i København. Endelig er forskellige arbejdsmetoder inden for fiskeriet blevet filmet på Djursland og ved Jammerbugten. Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser har udsendt spørgeliste nr. 24, Forlovelse og bryllup.

Der henvises i øvrigt til den mere udførlige beretning for året 1958 i den af afdelingen udsendte årbog »Budstikken« 1959.

Den kongelige Mont- og Medaillesamling.

Der er i året indkommet 50 fund med ialt 750 mønter. Et større samlet fund blev gjort den 4. september ved udgravning til en kloak på Seminarievej i Ribe: 177 mønter, hvoraf hovedmassen, 168 stk. var engelske sterlinge, shortercross pennies, udmøntede i tiden 1180-1247. – Et andet fund af 18 stk. dalere og kronemønt fra Christian IV (krone 1619) – Frederik III (tomark 1651) blev gjort under gulvet i tårnet af Hejls kirke. Det er sandsynligt, at de er gemt bort af sognepræsten under Carl Gustavs hærtog. Ligesom i tidligere år er ved restaureringsarbejder i en række kirker fundet mange spredt liggende mønter fra Valdemarerne til nutiden: Sandby, Fjellerup, Tikøb, Hvilsager, Hejls, Nors, Ormslev, Vilslev, Dolerup, Velling, Ginnerup, Dybbøl, Ejerslev, Brøns og Malt. I et par tilfælde er fremkommet nye mønttyper fra Valdemarerne. Ligeledes er der ved undersø-

gelse af voldsteder fremkommet enkelte spredt liggende mønter fra Harald Blåtand til nyere tid: Fyrkat, Dueholm, Grubbesholm og Jels. Ny Carlsbergfondet har ydet bidrag til køb af en octadrachme fra Ægypten, fra Ptolemaios V Epiphanes (205-180 f. C.). Et stykke aes signatum med gren-motiv af vægt 2065 g, hidrørende fra et fund ved Avezzano i Abruzzerne, er købt med tilskud fra Kay Bojesens salg af touristsouvenirs fra Nationalmuseet.

Der har i året været 23.015 besøgende.

Iøvrigt henvises til Samlingens sædvanlige årsberetning, der udkommer i Nordisk Numismatisk Årsskrift.

Nationalmuseets 7. afdeling, Frilandsmuseet

Den 15. juli 1958 indviedes museets sjællandske husmandshus fra Tystrup. Det er en ualmindelig velbevaret og god type på et ældre sjællandsk husmandssted med jord. Af værdifulde gamle konstruktioner deri kan særligt fremhæves sydgavlens udskud med stolper, der ligesom suler bærer tagremmen i naturvoksede tveger, samt nordgavlen, der er lukket med halmdukker. Huset er indrettet som væverhus, således som det har været for godt et halvt hundrede år siden, og en stor del af indboet er det oprindelige, ligesom der fra husets hjemegn er modtaget mange gaver dertil.

Det sjællandske gadestykke på museet begynder nu at tage form, efter at Tystruphuset er føjet til Pebringegården og det lille hus fra Englerup. Endvidere er opførelsen af det enlængede landarbejderhus fra Kallehave stærkt fremskredet, således at det vil kunne indvies i foråret 1959.

Efter at Lyngby Landboskole 1. november 1958 flyttede til Hillerød, har museet fået skolens bygninger og arealer til disposition. Til disse bygninger, der kommer til at ligge i udkanten af museumsparken, agtes overført værksteder og magasiner, således at de dertil hidtil benyttede bygninger ved den tidligere højskole, der ligger midt i museumsparken, ad åre vil kunne nedbrydes.

Museumsparken omfatter i øjeblikket ca. 16 ha, men efter de senere års store grundkøb, bl.a. af Brede Ladegård, kan ialt disponeres over ca. 40 ha. Størstedelen af de tilkøbte arealer strækker sig i fortsættelse af museet mod nord, og forskellige arbejder er iværksat der, således at parken formentlig kan udvides betydeligt i 1960. Man har på de nye arealer foretaget beplantninger, ligesom der er begyndt anlæget af 1 km ny vej. Ligeledes er der støbt fundamenter og foretaget jordreguleringsarbejder for den første bygning, som skal rejses på dette terren, nemlig den store gård af haubergtypen fra Ejdersted, som ventes fuldført i forsommeren 1960.

Der er foretaget indsamlingsrejser på Læsø og i Ejdersted, desuden en undersøgelsesrejse til Gotland med det formål at finde en bulbygning af særlig gammel konstruktion, nemlig med halvrunde eller prismatiske bulplanker, hvilken type tidligere har været kendt såvel i Skåne som det nuværende Danmark. Imidlertid viste det sig at være for sent at finde en helt brugbar bygning af denne type på Gotland, hvorfor man indskrænkede sig til hjembringning af en tømmervæg af prismatiske buller til senere anbringelse i en kommende hal for bygningsdele.

Museet har i årets løb haft et besøg på 101.390.

Kunstindustrimuseet.

Museets samlinger er i det forløbne år blevet forøget med ialt 156 numre. Blandt nyerhvervelserne kan fremhæves: Fransk rokokokommode, signeret I.B.Hedouin, Paris o. 1750 (Ny Carlsbergfondet). Sofabænk, ryg og sæde betrukket med den originale billedvævning, Frankrig o. 1750 (Overretssagfører L. Zeuthens Minde-

legat). Koptisk tunica af repsvævet uld, 6. årh. e.Kr. (Ny Carlsbergfondet og Overretssagfører L. Zeuthens Mindelegat). Nederlandske damaskdug med jagtscener, broderet slægterne Rosenkrantz's og Brahes våben, initialerne HRK (Holger Rosenkrantz og SB (Sophie Brahe) og årstallet 1620 (Generalkonsul E. Høyvald). 6 persiske fajancer fra 9.-13. årh. (Ny Carlsbergfondet). Studiesamling af engelske spisebestik, bestående af de vigtigste typer fra slut. af 17. årh. til midten af 19. årh. (gave fra 9 danske sølvvirksomheder).

I årets løb er nyindrettet en fransk rokoko-sal, en engelsk 18. årh.-sal og en sal for europæiske fajancer. Dele af de øvrige samlinger er blevet omordnede.

I 1958 har der på Kunstindustrimuseet været afholdt 11 udstillinger. Af særlig kulturhistorisk interesse skal fremhæves »Udenlandske Teaterbilleder fra Middelalder til 18. årh.« (trykt katalog), »Engelsk Sølv 1660-1830« (trykt katalog), »532 Mønstre« (kattuntrykte forsatspapirer fra 18. årh.; 250 fotografier og et katalog i manuskript foreligger), »Le Corbusier-udstillingen« (trykt katalog) og en udstilling i anledning af den store japanske grafiker Hiroshige's 100 års dødsdag.

Der har været afholdt tre foredrag i selskabet Kunstindustrimuseets Venner: Direktøren for museet i Strassburg, Hans Haug, talte om »Les Faiences de Strasbourg et leur Influences en Europe Septentrionale«, lederen af Victoria & Albert museets Department of Metal Work, Mr. Charles Oman, talte om »English Silver« og professor E. Kühnel talte om »Persische Keramik«.

Endelig har inspektør André Leth lagt sidste hånd på et beskrivende og kommenterende katalog over Kunstindustrimuseets kinesiske samling. Denne store publikation vil udkomme i begyndelsen af sommeren med tilskud fra Ny Carlsbergfondet.

De danske Kongers kronologiske Samling på Rosenborg.

I samlingen er i det forløbne år ikke indgået større nyerhvervelser; dog skal nævnes, at der som gave fra en dansk antikvitethandler i Canada er sendt samlingen et par silkehyndebetræk med Christian IV's navnetræk og våben, vævet på kongens silkevæveri i Silkegade. I forvejen kendes fra dette væveri kun ialt 3 duge og 2 hyndebetræk (i Stockholm, Moskva og på Rosenborg). De nyopdukede stykker var erhvervet(!) af en canadisk soldat i 1945, angiveligt i Chekoslovakiet.

I Rosenborgs tekstilkonserveringsatelier er arbejdet især med istandsættelse af nogle dragter fra det 17. århundrede og (som i tidligere år) riddersalens Christian V-gobeliner; også tekstiler fra enkelte andre museer og fra privateje er konserveret her. Nogle af samlingens sjældne, tidlige ure er istandsat af oldermand for Københavns urmagerlav Holger Erlandsen. Andre konserveringsarbejder er udført for Rosenborg på Frederiksborgmuseets, Glyptotekets og Nationalmuseets konserveringsanstalter (henholdsvis malerier, sølv- og broncegenstande og møbler).

I påsken 1958 var i riddersalen arrangeret en lille særudstilling af gamle kongelige spil. Samlingen har undtagelsesvis udlånt museumsgenstande til udstillinger i Gent (staden Københavns deltagelse i udstillingen L'âge d'or des grandes cités) og på Amalienborg (livgardens jubilæumsudstilling).

I det af Alb. Fabritius udgivne værk »Fabritius Sølv og Guld« (1958) har Gudmund Boesen skrevet om de på Rosenborg opbevarede arbejder af de tre hofjuvelerere Fabritius. Der har endvidere været arbejdet med undersøgelser over Rosenborgs venetianske glassamling (Gudmund Boesen) og slottets møbler fra det 18. århundrede (Niels Jessen).

Tøjhusmuseet.

Almindeligt museumsarbejde. De forskellige afdelinger har fortsat almindelig gennemgang og revision af kartoteker m.v. Der har været afholdt to særudstillinger: »Guld, Sølv og ædle Våben« og »Til Hest i Hverdag og Fest«.

Nyerhvervelser. Blandt nyerhvervelserne, der omfatter genstande i alle museets afdelinger, skal særligt fremhæves følgende: Fra afviklingen af Det danske Kommando i Tyskland er modtaget en lang række genstande, der belyser de danske troppers ophold i Tyskland. En del af disse genstande er nu indgået i en særudstilling, der er åbnet 14. februar 1959. Forskellige håndskydevåben af danske bøssemagere i 1800-årene. 3 bagladekanoner fra 1886-1904. En samling optisk materiel. En del blanke våben fra krigen 1848-49-50. En samling civiluniformer. En samling militære heraldika.

Videnskabeligt arbejde. Museumsinspektør, dr. phil. Arne Hoff har fortsat sine studier over tidlige danske perkussionsvåben og bearbejdet et stort studiemateriale, indsamlet i Italien det foregående år. Museumsinspektør, cand. mag. Finn Askgaard har den 15. november 1958 overtaget ledelsen af II. afdeling og biblioteket. Museumsinspektør, cand. mag. Egon Eriksen har skrevet »Krudtværket på Frederiksværk 1758-1958« og fortsat sine studier over middelalderligt artilleri. Museumsinspektør, dr. phil. Martin Ellehauge har afsluttet manuskript om danske uniformer og har påbegyndt manuskript om danske faner.

Konservering. Den almindelige konservering er fortsat i alle fire afdelinger. Fra Stiftsmuseet i Viborg er til konservering indleveret byfaner fra Frederik V's tid, begge meget medtaget. Den ene blev færdig i det forløbne år. Den anden er endnu under arbejde. Der er blevet konserveret og beskrevet en samling våben fra Langelands Museum, Rudkøbing.

Konsulentvirksomhed. Museets embedsmænd har undersøgt godt 200 våben, indleveret til bestemmelse, og ydet bistand til en række kunstnere og teater- og filmsfolk angående våben og uniformer. Museet har udlånt et betydeligt antal uniformer, udrustningsgenstande og våben til Livgarden for at muliggøre udstillingen i anledning af Livgardens 300-års jubilæum.

Landbrugsmuseet.

Arbejdet på Landbrugsmuseet ved Sorgenfri har i det forløbne år hovedsageligt været af rent praktisk art. En oprydning og nyindretning har fundet sted i magasinerne, et studiemagasin, hvor ca. 350 plove er blevet geografisk ordnede, er færdigindrettet, og museets værksteder og konserveringsrum er blevet betydeligt forbedrede. Da museets filial i Dalum ved Odense påtænkes nedlagt, har man måttet føre en stor del genstande derfra til hovedmuseets magasiner, mens man nu arbejder på at skaffe plads til resten af den store fynske samling. Af nyerhvervelser har man modtaget en del fra forskellige danske egne, såsom smede- og pumpemagerværktøj, en stor samling hestesko, en stor ostekedel af kobber, flere vogne m.m. Desuden har man modtaget en del ældre redskaber til de komparative samlinger fra Norge, Schweiz og Jugoslavien. Der har været afholdt en særudstilling af roesåmaskiner fra 1870-1900.

Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg.

Af vigtige erhvervelser i årets løb kan nævnes: En gallionsfigur fra 1600-tallet; figuren, en løve, har været flækket og opsat over en port i herregården Dejbjerglund (Dejbjerg sogn) og er nu af museets konservator blevet restaureret og opmalet efter de gamle farvespor. Løven er formentlig den ældste gallionsfigur

som ejes af noget søfartsmuseum. (Deponeret fra Frilandsmuseet i Lyngby). – En minutøst udført model (skala 1:24) af galeasen »C. Stylsvig«, bygget på Rs. Møllers træskibsværft i Fåborg 1909; modellen udført af skibsbygger Gunnar Winther, Nyborg. – En model i sølv (skala ca. 1:75) af M/T »Christian Holm« af København. – Et flisebillede (5×4 fliser), forestillende en hollandsk »staaten-yacht«, udført i Makkum (?) i 2. halvdel af 1700'erne. – En mahognipult, stammende fra sejlskibsrederiet H. Puggaard & Co. i København og bl.a. benyttet af C. F. Tietgen. – Et album med farvelagte kinesiske tegninger, især skibstyper, på rispapir; har tilhørt kaptajn Th. Løvenstein, der i 1880'erne var lods-kaptajn i Kina. – Til den nautiske afdeling er erhvervet: Et kronekompas i kardansk ophængning, udført af Rs. Koch, København, i 1700'erne. – Et sølommeur, udført af D. Caillatte, København, og brugt af kapt. Langøe. – En Davidskvadrant fra øen Føhr; 1700'erne.

Til sejlskibsafdelingen er bl.a. tilgået skibsportrætter af Kgl. færøske Handels skonnert »Havfruen« (Jacob Petersen 1839); bark »Kronprinsessen« (maleri af kinesisk kunstner Wing Chong, 1870'erne) og bark »Korsør« (kinesermaleri, 1870'erne), begge tilh. Seil- og Dampskibsrederiet af 1873, København; bark »Havila« af Fanø (McClean, ca. 1900). – Til husflidsafdelingen er modtaget en samling »skilderimodeller«, udført af mekaniker K. E. Boldt, Brøndbyøster. – Gennem den tidligere tatovør, fotograf H. J. Hansen, København, er indsamlet et stort materiale til belysning af tatoveringens historie: tatovérnåle og -apparater, mønster- og overføringstegninger, fotos og tryksager.

Til museets fotosamling er bl.a. erhvervet en samling fotos af damp- og motor-skibe (450 stk.) og mikrofilm af konstruktionstegninger af engelske skibe (i Rigsarkivet). Fra Fredericia museum er modtaget en samling lysbilleder.

Museet mindedes 8. januar 1958 sin grundlægger, direktor E. F. S. Lunds 100 års fødselsdag ved at nedlægge en krans på hans grav på Annisse kirkegård.

I dagene 6. september-6. november 1958 afholdtes på museet en særudstilling til minde om slaget i Øresund 29. oktober 1658, med genstande, billeder og arkivalier lånt fra hollandske, engelske, svenske og danske museer og arkiver. Her blev for første gang den hollandske »krigsreporter« Willem van de Velde de Oudes skitser og grisailler fra den hollandske hjælpeflådes togt til Danmark og fra selve slaget udstillet samlet. – Officerer fra det hollandske flådebesøg i København i anledning af jubilæet besøgte udstillingen.

Museet har i årets løb ydet bistand til flg. museer ved udlån af konstruktions-tegninger til modelbygning og hjælp ved katalogisering og opstilling: Esbjerg museums nyindrettede fiskeriafdeling, Dragør museums søfartsafdeling og Åbenrå museums nyopstilling af søfartsafdelingen. Museet har endvidere bistået med oplysninger ved bygning og ophængning af kirkeskibe, bl.a. i Endelave og Ballerup kirke, samt i den danske sømandskirke i New York. Til kulturfilmen om fregatten »Jylland« har det stillet billedmateriale til rådighed. Det har endvidere ved udlån af modeller og genstande deltaget i flg. udstillinger: verdensudstillingen i Brussel; udstillingen »Het Schip, Sleutel der Wereld« i Antwerpen (15. juli-15. september 1958) og Skovhistorisk Selskabs særudstilling om træskibsbygning på Jagt- og Skovbrugsmuseet i Hørsholm. – Til Orlogsmuseets i marts 1958 åbnede permanente udstilling i Nikolaj kirke i København har museet deponeret et antal billeder.

Museet har i 1958 udgivet sin årbog 1958.

I årets løb er der katalogiseret 458 numre og 946 fotos. Den systematiske udskrivning på kartotekskort af ældre arkivalsk stof er fortsat med danske skibslister fra 1828-35 (Rigsarkivet) og københavnske bilbreve, søpas o.lign. fra 1771-83 (Københavns stadsarkiv). Rigsarkivets samling af uregistrerede kon-

struktionstegninger fra Orlogsværftet (1700'erne) er delvis gennemgået og registreret.

Nyopstillingen med anvendelse af nye teaktræsmontrer er fortsat med afdelingerne for forhistoriske og vikingetidens skibstyper, færgvæsen, istjenesten, fyr- og vagervæsen og perioden 1850-1900. Museets samling af gallionsfigurer (ca. 15 stk.) er lempeligt restaureret og opmalet efter de oprindelige farver og er nyophængt.

Museet har i 1958 haft 59.686 gæster, deraf 2.153 gratis besøgende.

Det mangeårige medlem af museets komité, kapt. H. P. Hagelberg, døde 16. marts 1958. I hans sted er indvalgt kapt. J. Kastrup-Olsen, formd. f. Danmarks Skibsførerforening. I komiteen er desuden indtrådt skibsreder O. Amsinck og skibsreder Mærsk McKinney Møller.

Købstadmuseet »Den gamle By«, Århus.

I løbet af 1958 har de vigtigste arbejder været udvidelsen af fjernvarmen og den påbegyndte genrejsning af Helsingør Teater. Efter at der i 1957 var blevet indlagt fjernvarme i Århus Mølle med kontorer, magasiner etc., blev ledningerne det følgende år ført videre til de fleste af bygningerne i samlingen og indlægning af varme begyndt i textilsamlingen, det gamle apotek og lokalhistorisk samling (Marcus Bechs gård). Genrejsningen af det gamle teater fra Helsingør er blevet indledt, så det kan stå færdigt i det ydre til foråret 1959.

I julen 1957 åbnedes en særudstilling med et juletræ fra ca. 1890 og i forbindelse hermed en udstilling af forskelligt tetøj, desuden har museet deltaget med et fyldigt materiale i en lokalhistorisk udstilling på folkebiblioteket om det forsvundne Århus og ydet sin hjælp til udstillingen i forbindelse med kirkedagen i Viby med udlån af forskellige sager.

I anledning af udgravninger og nybygninger er der foretaget undersøgelser Store Torv 3 og på pladsen for den gamle toldbod samt på Ormslevvej i Viby. Alle steder er meget materiale bragt frem, hvis bearbejdelse vil tage tid.

Af museets tilvækst skal her kun fremhæves et oliemaleri af Hans Chr. Cramer (d. 1792), udgiveren af den kendte regnebog, og et standur af Albert Fabricius fra Ærøskøbing (d. 1805). Den teaterhistoriske samling er forøget med en testamentarisk gave fra skuespiller Henrik Malberg.

Friluftscenen spillede 1958 »Erasmus Montanus«.

Iøvrigt skal museet henvise til sin trykte årsberetning.

Forhistorisk Museum, Århus.

Foruden en række mindre udgravninger i Jylland, hvoraf må nævnes 5 stensatte urnegrave fra keltisk jernalder ved Løgager og en overpløjet høj, tilhørende enkeltgravskultur eller tidlig jernalder, med bådformet kisteleje og plovfurer ved Horstved, foretog museet en række større undersøgelser.

Museumsinspektør Harald Andersen fortsatte udgravningen af offerfundet fra ældre jernalder ved Vædebro og undersøgte desuden Grydehøj ved Lejre. Museumsinspektør P. Kjærums udgravede en samling på seks stensatte kældre fra ældre jernalder ved Frederikshavn. En 80 m lang langhøj ved Sdr. Vrå undersøgte af museumsinspektør G. Kunwald. Museet har desuden påbegyndt opmålinger og udgravninger af et stort agerkompleks i Thorskovene ved Århus. Disse arbejder ledes af Jonathan Gell.

Under ledelse af professor P. V. Glob og med deltagelse fra Forhistorisk Museum af museumsinspektørerne T. G. Bibby og P. Kjærums museumsassistent-

terne Hellmuth Andersen, Hans Berg, Hans Jørgen Madsen og Peder Mortensen og desuden af museumsinspektør E. Albrechtsen, Eigil Knuth, docent Mogens Krustrup, stud. mag. Torben Lundbæk, overinspektør, dr. Aage Roussell og musiketnolog Povl Rovsing Olsen, fortsattes udgravningerne i Den persiske Golf. I Bahrain fortsattes udgravningerne af templerne og oldtidshovedstaden fra 3. årtusind. I Qatar undersøgte en del gravrøser ved Umm al Ma, og ved rekognosceringer der fandtes bl.a. en oldtidsby med ca. 200 huse. I Kuwait undersøgte to ruinhøje, hvori bl.a. fandtes en del klassisk græske terrakottaformer og figurer. I sheikedommet Abu Dhabi blev der foretaget rekognosceringer, hvorunder der bl.a. fandtes en større samling gravhøje.

Aalborg Historiske Museum.

Den største opgave, vort museum nogensinde har haft, er nu fuldført for første etapes vedkommende: Gravningen på Lindholm Høje er afsluttet, efter at have varet fra oktober 1952 til maj 1958, kun afbrudt af hård vinter. Konservering og registrering af fundene har fulgt såvidt med, at hele stoffet i løbet af et par år skulle være færdigt til offentliggørelse. Under hele arbejdet har mag. art. Th. Ramskou på Nationalmuseets vegne ført tilsyn og været en utrættelig medarbejder. Derved er skabt præcedens for samarbejde med Nationalmuseet, som er fortsat på nye områder. I Hunetorp ved Jammerbugten var en bebyggelse, dækket af flyvesand, nu røbet af dybtgående landbrugsredskaber. Her har dr. phil. Aage Roussell, bistået af amanuensis O. Marseen fra vort museum, fremgravet to gårde fra 1500-årene, og gravningen agtes fortsat i 1959. Fundene indgår til Aalborg historiske Museum. I centrum af Aalborg, mellem Budolfi kirke og Strandstien, er fortsat med undersøgelse af en tømret affaldskasse fra 1400-årene, den ældste, der endnu er påtruffet i Aalborg. Mange trækar, såvel bødcrede som drejede, er det vigtigste udbytte. Opførelsen af en ny Haalsbro over Lindensborg å, afslørede så mange tilhugne sten, at det med sikkerhed kan siges, her var i middelalder en kvaderbro af samme art som ved Løvel og Simsted. Sidste ombygning i 1901 havde dog forstyrret anlægget så meget, at intet fandtes på plads. Overdelen af en kande af sortgods fra 1300-årene var eneste løsfund. To steder, ved Nørre Tranders og på Tostrup mark i Sønderholm sogn, er undersøgt grave fra germansk jernalder. Denne før så tomme periode byder nu årlig på nye objekter. En mangeårig undersøgelse af en stenalderboplads ved Smedegårde i Nr. Tranders er afsluttet med gennemharpning af bopladsens fyld. Et stort materiale af skår og flint fra grubekeramisk kultur er udbyttet.

Gennem en menneskealder har overlæge, dr. med. Johs. Kjølbye i Kolding samlet på nordiske fajancer, deriblandt også sager fra Gudumlund og Øland. En storstilet bevilling fra Chr. Augustinus Fabrikkers Fond satte vort museum i stand til at købe den nordjyske del af overlægens samling, nemlig 19 stykker fajance fra Gudumlund og 6 fra Øland. Denne forøgelse betød en fordobling af vor samling af lokale fajancer, tilmed med fejlfrie eksemplarer. Af indkøb skal nævnes to stole fra højrenæssance, velbevarede på nær sæderne, samt en himmelseng fra empiretid, stammende fra en østhimmerlandsk herregård. To rokokostole fra den nedlagte Rørdal hovedgård og et jordfundet brændevinstøj af kobber er købt af private.

Det kondemnerede småhuskvarter Kronjyden, som i forvejen er opmålt af afgangsklasserne på Bygningsteknikum, er i sommer gennemfotograferet af amanuensis O. Marseen og konservator S. Grantzau.

I 1900 nedsatte F. Karner sig som fotograf i Aalborg og drev forretning til 1951. Hans efterfølger har i år afleveret Karners pladearkiv på ca. 70.000 plader

til museet. Arkivet indeholder ikke alene portrætter, men mange interiørfotos fra industri, butikker og hjem. Med arkivet fulgte fuldstændig protokol. Omkring 1890 etablerede Ingeborg Hansen sig som fotograf i Skørping. I 1908 flyttede hun sit atelier, men efterlod en del plader i det fraflyttede hus. Disse er nu afleveret til museet, men savner protokol.

Museets besøgstal ligger omkring 20.000 årlig, men overgås af det ukontrollable besøg på Lindholm Høje. Det store antal kolleger og studerende, der årlig gæster museet, kommer oftest for at se på fundene fra Lindholm Høje og fra bygravningerne.

Rigsarkivet juli 1957-december 1958.

Ny afdeling. Ved kongelig resolution af 2. december 1958 oprettedes en ny, 3., afdeling ved Rigsarkivet. Afdelingens område er konserveringen, det fotografiske atelier, håndbiblioteket, museet og omvisninger. Til afdelingens chef er udnævnt overarkivar Henry Bruun.

Afleveringer. På grund af pladmangel har Rigsarkivet gennem ca. 40 år ikke ment at kunne modtage større afleveringer fra Krigsministeriet, hvis arkivalier derfor midlertidigt var anbragt i Hærens arkiv. Ved omplaceringer og udflytning til Søkvæsthuset er der skaffet plads, så Rigsarkivet har kunnet modtage Krigsministeriets arkivalier for årene 1869-99 foruden en del ældre ikke afleverede sager, herunder akterne fra hærlovskommissionen af 1842. Der er endvidere afleveret sager fra det tidligere Marineministerium for årene 1875-1913. De afleverede arkivalier er kun tilgængelige efter aftale med Forsvarsministeriet i hvert enkelt tilfælde.

Endvidere har Undervisningsministeriet afleveret nogle årgange af kontorernes løbende sager, medens arkivalier fra de under ministeriet hørende kommissioner, udvalg m.v. skal afleveres efter nærmere aftale. Disse sager, hvoraf mange er af betydelig vigtighed (f.eks. forarbejder til lovforslag), er let udsatte for at komme i uorden eller forsvinde, da de ofte ikke indgår i ministeriets ordinære journaliseringssystem. Rigsarkivet har derfor henstillet, at disse arkivalier afleveres så tidligt som muligt.

Der indgår stadig konsulatsarkiver til Rigsarkivet. Blandt de senest ankomne er arkiver fra Bordeaux og Nice, der går tilbage til henholdsvis 1742 og 1778.

Fra det sjællandske landsarkiv har Rigsarkivet modtaget forskellige arkivalier, der efter deres art måtte anses for at ligge under Rigsarkivets ressort. Det drejer sig om arkivalier afleverede 1910 fra Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, om en mindre del af Vestindisk rekruterings arkiv, hvoraf størstedelen i forvejen fandtes i Rigsarkivet, samt om en af Danske Kancelli nedsat kommission vedr. universitetsgodsets bedre indretning 1795-1874 og om en derefter følgende komité til varetagelse af samme formål 1824-32.

Fra privat side har Rigsarkivet bl.a. modtaget nye afleveringer fra det Scharlingske familiearkiv, dele af justitsminister Svend Høgsbros arkiv samt fra arvingerne efter fhv. retspræsident og justitsminister Svenning Rytter 6 pakker med papirer vedrørende retsopgøret efter besættelsen. Den 21. april 1956 døde landbrugs- og lokalhistorikeren Henrik Larsen. Hans efterladte papirer, hovedsagelig samlinger til dansk lokalhistorie, landbrugshistorie, arkæologi m.v. er nu overdraget Rigsarkivet og kan bortset fra det egentlige privatarkiv benyttes på læsesalen uden særlig tilladelse.

I oktober 1957 har Dansk kirke i udlandet afleveret sit arkiv fra organisationens begyndelse o. 1920 til o. 1950. Arkivet er efter 50 års forløb frit tilgængeligt, indtil da må det kun benyttes med tilladelse fra formanden for DKU. I ar-

bejdet på at indsamle materiale vedrørende den danske ydre mission har Rigsarkivet i juni 1958 modtaget en aflevering fra Pathanmissionen (tidl. Teltmissionen), hvis arkiv går tilbage til 1907. Fra andre selskaber for ydre mission har arkivet modtaget tilsagn om afleveringer.

Afdøde overarkivar, dr. theol. Bjørn Kornerup havde truffet bestemmelse om, at en række breve, der var i hans besiddelse, ved hans død, skulle skænktes arkivet. Det drejer sig bl.a. om breve fra biskop H. L. Martensen til forskellige samt fra digteren J. C. Hostrup til cand. theol. Julius Claudi. Fra fru Else Kornerup har arkivet i 1958 modtaget dr. Kornerups privatarkiv, der til dels er henlagt i forseglede pakker og ikke bliver tilgængeligt før 1988. Dr. Kornerups dagbøger vil først blive afleverede ved fru Kornerups død og vil derefter først blive tilgængelige om 100 år.

Gennem Videnskabernes Selskabs arkivkommission har Rigsarkivet modtaget afdøde postmester Carl Klitgaards omfattende privatarkiv. Arkivet kaster især lys over postmester Klitgaards velkendte indsats i det lokal- og personalhistoriske arbejde. Samme kommission har skaffet arkivet nogle mindre arkiver efterladt af medlemmer af familierne Prytz og Steenstrup.

Fra kontreadmiral F. H. Kjølse, der 1939-41 var dansk marine- og luftattaché i Berlin, har arkivet modtaget 17 pakker med private arkivalier.

Ialt har Rigsarkivet i 1957 og 1958 haft en bruttotilvækst af arkivalier på 1.820 hyldemeter. Kassationerne androg ca. 310 m. Nettotilvæksten var således ca. 1.510 m.

Publikationer. Rigsarkivet har i de omhandlede 2 år fortsat udgivelsen af kvartalsskriftet Nordisk Arkivnyt under redaktion af overarkivar, dr. phil. Harald Jørgensen. I 1958 udsendtes 3. bind af Statsrådets Forhandlinger 1848-1863, der udgives af overarkivar, dr. phil. Harald Jørgensen. Bindet omfatter perioden 3. september 1850-18. januar 1852. I årets sidste måned udkom Meddelelser om Rigsarkivet 1921-55.

Læsesal og udlån. Rigsarkivets læsesal havde i 1957 11.870 besøgende, hvilket medførte 40.102 ekspeditioner, og i 1958 11.440 besøgende og 37.261 ekspeditioner. Antallet af låneekspeditioner med andre arkiver og biblioteker i indland og udland steg fra 638 i 1956 til 727 i 1957, men sank i 1958 til 717.

Det fotografiske atelier. Rigsarkivets fotografiske atelier udførte i 1957 120.294 optagelser og 3.652 forstørrelser samt kopierede 53 m film, i 1958 udførtes 111.943 optagelser og 3.979 forstørrelser samt kopieredes 848 m film. Fotograferingen af de københavnske kirkebøger er nu afsluttet.

Udstillinger. I Rigsarkivets forhal har der i 1958 været afholdt særudstillinger af nyerehvervelser i februar måned. Den 26. februar åbnedes en udstilling af breve og dokumenter til belysning af svenskernes togt over bælterne i 1658 samt de påfølgende fredsforhandlinger. I marts måned arrangeredes samme sted en udstilling om kampen ved Sjællands odde i 1808. Endelig åbnedes i august måned en udstilling, der belyser udviklingen fra Carl Gustavs landgang på Sjælland i august 1658 til stormen på København den 11. februar 1659.

I Paris afholdt Rigsarkivet i tiden fra 25. september til 9. oktober udstillingen »Le Danemark et ses relations avec la France 1170-1920«, der besøgte af ca. 2.400 gæster; efter hjemkomsten gentoges den i arkivets museumssal og blev her set af ca. 400 personer.

Magasinerne. På finansloven for 1957/58 fik Rigsarkivet bevilling til opstilling af reoler langs ydervæggene i visse af magasinetagerne. Arbejdet udførtes i de sidste måneder af 1957. Der er herved indvundet 750 hyldemeter. Det har mulig-gjort, at man gennem omflytninger har opnået en mere hensigtsmæssig opstilling af 1. afdelings arkivalier.

Personalet. Overarkivar, dr.theol. Bjørn Kornerup, der var chef for Rigsarkivets 2. afdeling, afgik den 5. november 1957 ved døden. Dr. Kornerup blev 61 år gammel. 1927 kom han til Rigsarkivet og blev i 1943 chef for 2. afdeling.

Fra 1. januar 1958 er Carl Rise Hansen udnævnt til overarkivar og chef for 2. afdeling. Fra 1. juli 1958 er Henry Bruun udnævnt til overarkivar. Fra 1. april 1958 er Kristian Hvidt ansat som arkivar ved Rigsarkivet.

Landsarkivet for Sjælland m.m.

Landsarkivets læsesal havde 4.744 besøgende (1957: 4.909) og til deres brug blev fremtaget 35.404 bind, pakker og læg.

Afleveringer modtoges bl.a. fra Holbæk og Præstø amter. Holbæk afleverede journaler, kopibøger og journalsager for årene 1855-70, Præstø en del ældre sager, således åstedsforretninger 1740-1807. Fra Holbæk amtstue afleveredes nogle ældre sager, bl.a. Holbæk amts matrikel 1686. En række dommer- og politimesterarkiver har efterhånden afleveret størstedelen af deres arkivalier frem til 1919; i årets løb skete dette for Helsingør politimester, Ringsted dommer (Ringsted byfogeds, Ringsted herreds og Skjoldenæsholm-Svenstrup birkers arkiver), Frederikssund politimester (Halsnæs-Frederiksværk birks arkiv) og Ballerup dommer (Amager birks og Københavns amts søndre birks arkiv). Rønne og Korsør kommuner afleverede arkivalier ældre end 1868. Blandt gaverne kan nævnes tre pergamentsbreve (1576, 1637 og 1669) angående Harrestedgårds gods. Samtlige afleveringer udgjorde 1057 bind, 779 pakker og 25 læg og fyldte 103 hyldemeter. Kassationerne i årets løb udgjorde ca. 50 hyldemeter.

Registrerings- og ordningsarbejder blev bl.a. foretaget i en række retsbetjentarkiver. Afsluttet blev registreringen af Store Heddinge købstad og Stevns-Fakse herreds arkiver og af Mariibo byfogeds og Sakskøbings byfogeds arkiver. Giesegårds godsarkiv blev nyordnet. En række amtstuers registraturer blev revideret og arkivalierne ompakket.

Udarbejdelsen af alfabetiske navneregistre til skifteprotokoller, kirkebøger m.m. fortsattes, bl.a. blev der udarbejdet registre til en række gejstlige skifteprotokoller. Samlingen af de udskrevne registersedler til et samlet register blev fortsat.

Til Rigsarkivet er overført hovedparten af de til landsarkivet afleverede dele af Frederiks hospitals, Den kongelige Fødselstiftelses og Rigshospitalets arkiver, således at landsarkivet fra disse institutioner nu kun har ministerialbøger og for Rigshospitalets og Fødselstiftelsens vedkommende tillige jordemoderprotokoller. Desuden er Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskoles arkiv (til ca. 1860) overført til Rigsarkivet.

Landsarkivet for Fyn.

Benyttelse: 1958: 2.705 besøgende (i 1957: 2.608), der på læsesalen har benyttet 14.579 bind og pakker (i 1957 17.092).

Afleveringer: Fyns biskops embedsarkivalier 1894-1915 samt en række normale afleveringer fra præster og dommere. *Deposita:* Holstenshus, Langesø og Nakkebølle godsarkiver, i alt 78 bind og 188 pakker. *Gaver:* Erindringer af Lovise N. Aagaard 1843, 1 bd. (giver: Faaborg byhistoriske arkiv), afdøde cand. phil. Jens Pilegaards 835 sider store manuskript om Hillerslev sogn (fru Kirsten Pilegaard, Sallinge), stamtavler over slægterne Gommesen og Delcomyn (afd. politimester V.Woll, Kerteminde), Lumby-Taarup bylavs diverse dokumenter 1825-81 (Lumby-Taarup bylav) samt Lyø birks tingbog 1661-85, fundet hos gårdejer Mads Andersen i Sparkær ved Viborg.

Ordens- og registreringsarbejder: Arbejdet med gennemgang og delvis omordning og omregistrering af godsarkiverne fortsættes. Færdige er i alfabetisk rækkefølge godsarkiverne fra Roepstorf til Aaløkkegaard. I årets løb er ordnet og registreret retsbetjentarkiverne fra Assens og Middelfart købstæder, Baag, Vends, Vinding, Bjerge og Aasum herreder samt Wedellsborg, Ravnholt, Holckenhavn, Schelenborg, Østergaard og Ulriksholm birker. Endvidere er ordnet og registreret Assens og Middelfart kommunale arkiver, kirkeinspektionsarkiver og laugsarkiver. Odense amts præstearkiver fra A-D er gennemgået og registreret på sedler. – Arbejdet med at skabe alfabetiske registre over viede og døde i købstæderne før 1891 er fortsat. Sedlerne over viede og døde i Odense, Svendborg, Faaborg, Nyborg, Kerteminde og Middelfart er renskrevet i foliobind, der stilles frem til publikums benyttelse på læsesalen. For de øvrige købstæders vedkommende er sedlerne udsikret, for Ærøskøbings vedkommende dog kun for 1814. Sedlerne vil kun ganske undtagelsesvis kunne stilles til publikums benyttelse, før de er renskrevet i protokoller. – Ejerne af Ravnholt, Glorup og Trane-kær har udlånt deres fæsteprotokoller til Landsarkivet, der til protokollerne har udarbejdet meget udførlige registre, der til personalhistoriske undersøgelser kan erstatte de originale protokoller. Registrerne til Ravnholt og Hellerup fæsteprotokoller er udarbejdet. For de øvrige godssers vedkommende fortsættes arbejdet.

Kassationer: I de gennemgængede retsbetjentarkiver er kasseret 300 bind og 729 pakker eller 53½ hyldemeter.

Forskelligt: I Odense herreds provstearkiv er fundet et ikke fuldendt manuskript om Odense herreds kirker med værdifulde arkitektoniske oplysninger og tegninger og med bidrag til kirkernes historie hentet fra litteraturen og fra arkiverne. Forfatteren, der kun betegnes som »J.M.N.«, har vist sig at være J. M. Nissen, lærer i Paarup. Manuskriptet er udarbejdet ca. 1900. – I Svendborg amts arkiv er i pakken Journalsager 1838 B 1,1-6 fundet en tryksag »Herrens Ord i de sidste Verdens Dage« af Niels Johansen, Odense 1837, der viste sig at være et unicum. Tryksagen er afleveret til Det kgl. Bibliotek, som i stedet for har skænket Landsarkivet en fotokopi.

Landsarkivet for Nørrejylland.

Landsarkivet har i 1958 haft et besøg på 3.877 (1957: 3.003), og der er på læsesalen benyttet 31.422 bind og pakker arkivalier (1957:29.344). Der er ialt afleveret 9.150 bind og pakker, hvoraf de 253 er gaver. Der er bl.a. modtaget arkivalier fra præsterne og provsterne i Viborg og Århus stifter samt de nørre-jyske dele af Ribe og Haderslev stifter (ialt omtrent 496 præster og 30 provster), bygningsinspektøren i Frederikshavn, forsk. embedslæger, Støvringgård Jomfrukloster, Lerkenfeldt gods og Sebbekloster gods. Desuden er modtaget: Vejle-Vandel-Grindsted jernbanes arkiv, Liber daticus for Rær-Hansted-Vigso (Tisted Centralbibliotek), Støvring afholdsforenings arkiv (Ålborg historiske Museum), Chr. Gullevs manuskript (Viborg Stiftsmuseum), diverse arkivalier fra Ågård frimenighed, Ørting-Falling sogneforstanderskabs protokoller (Odder byhistoriske arkiv), Jens Holdgaards privatarkiv (Silkeborg Bibliotek), redaktør P. Eliassens efterladte papirer, kartotek over seminarister (grosserer Friis), diverse papirer fra Læsø (oberstløjtnant C. E. Nevald), læge Agnes Clausens optegnelser om Anholt (provst T. Rugholm) og »Træk fra Modstandskampen« (oberst C. G. G. Schøller).

De fleste af de nyafleverede arkivalier – med undtagelse af præste- og provste-arkiverne – er i årets løb blevet ordnet og registreret. Registreringen af nyafleverede byarkiver og af Ålborg og Århus bispearkiver er blevet fortsat.

Landsarkivets byggeudvalg har holdt en del møder, og detailprojektet til den nye arkivbygning er blevet udarbejdet. Byggeriet vil dog først kunne begynde i 1960.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele.

Væksten i læsesalsbesøget sidste år er fortsat om end i ringere tempo. 1.510 besøgende har fået fremtaget 18.987 bind, pakker eller enkelte læg.

Grundbøger og grundakter fra Åbenrå retskreds er afleveret og fra Gråsten er modtaget fra følgende ejerlav udover de i sidste beretning nævnte: Gråsten gods og kommune, Gejlå, Høkkerup, Undelev, Kjelstrup, Holbøl, Hønsnap, Østergejl, Vilsbæk, Kjelstrupskov, Bjerndrup, Kliplev, Lundtoft og Perbøl. Statens jordlovsudvalg i Tønder har afleveret domænesager, der er utilgængelige.

Fra Åbenrå museum er modtaget en del sager vedr. skibsfarten og laugsvæsenet m.m., fra den ophævede »Bogens Højskole« i Toftlund er modtaget forskelligt. Ligeledes er modtaget en del efterladte sager efter afdøde amtslæge, dr. M. Michelsen, Åbenrå (utilgængeligt). Pens. lærer Chr. Maibøll, Jejsing, der i årenes løb har leveret landsarkivet en mængde kirkebogsuddrag og slægts- og anetavler, har også i 1958 foræret arkivet kirkebogsuddrag fra Sønderborg, fortegnelse over familier og enkelte personer med gravsteder i Set. Mariekirken i Sønderborg, af Jejsing kommunes forhandlingsprotokol 1894-1921 og forskellige slægts- og anetavler.

Ordningen af Tønder amtsarkiv fortsættes. De sidste år påbegyndte registre til kirkebøger og personregistre er gjort færdige, og desuden er der udarbejdet registre til Agerskov kirkebøger og personregistre, og andre er under udarbejdelse. Af privatarkiver er bl.a. J. N. H. Skrumsagers, Niels Skrumsagers, H. D. Kloppenborgs ordnet og registreret. Pastor N. A. Jensens privatarkiv er under ordning.

Københavns Stadsarkiv.

I kalenderåret 1958 afleveredes til stadsarkivet fra de kommunale institutioner 730 bind og 3.888 pakker arkivalier samt 10.659 bind og 20 pakker tryksager. Som gaver og deposita fra forskellige institutioner og personer er modtaget 145 bind og 6 pakker. Ved publikationsudveksling med arkiver og biblioteker m.v. i ind- og udland samt andre håndbogsanskaffelser er arkivets håndbogssamling forøget med 530 bind og hæfter.

Antallet af ekspeditioner til magistraten udgjorde 5.122 stk. journalsager, 577 stk. protokoller, regnskaber m.v. samt 2.943 stk. tryksager. Fra magistraten tilbageleveredes til indsætning 5.349 stk. journalsager og 528 stk. protokoller m.v.

Arkivets fonds benyttedes af 1.854 besøgende, til hvem der ekspederedes 8.967 stk. arkivalier m.v. For magistraten, andre offentlige institutioner og private personer i ind- og udland foretoges 43 mere omfattende historiske undersøgelser, hvortil anvendtes i alt 1.746 stk. arkivalier m.v.

Af tidsskriftet »Historiske Meddelelser om København« udsendtes 4. række V binds 5.-6. hæfte.

Stadsarkivets fotografiske atelier har for offentlige (hovedsagelig kommunale) institutioner og private udført 12.256 mikrofotograferinger, 6.899 andre fotografiske arbejder og assisteret ved 12 lysbilledforedrag. For Københavns torvedirektorat har atelieret om det nu nedlagte fisketorv ved Gammelstrand fremstillet en 16 mm farvefilm (hastighed: 24 b. i sek., spilletid: 7-8 min.) med lydledsagelse på magnettonebånd.

Frederiksberg Stadsarkiv.

I kalenderåret 1958 har der fra stadsarkivet været foretaget 2.454 udlån, medens antallet af øvrige ekspeditioner (afgivelse af oplysninger, undersøgelser o.lign.) har været 3.680. Tilgangen af arkivalier (enkeltsager, bind og pakker) var 22.229, medens arkivet besøgte af 973 mennesker. Arkivet omfatter nu ca. 3.100 løbende hyldemeter foruden et depot på kommunebiblioteket, Solbjergvej.

Der er i årets løb kasseret ca. 6 tons arkivalier efter de med den kommunale forvaltning aftalte retningslinjer.

Inden for rammerne af en beskæftigelsesforanstaltning foregår stadigvæk udarbejdelsen af et personregister, omfattende alle frederiksbergske borgere fra 1868-1923. Dette arbejde sker på grundlag af de for det nævnte tidsrum bevarede skatte- og mandtalslister.

Det kongelige Bibliotek.

Det kgl. Bibliotek har i sine egne lokaler afholdt ni udstillinger, blandt hvilke skal fremhæves udstillingen i anledning af foreningen Danmarks Folkeminders 50-årsdag den 20. marts 1958. I april og maj udstilledes originalmanuskriptet til Leonora Christinas på fransk affattede selvbiografi, skænket biblioteket af pro-sektor, dr. med. August Jurisch og hustrus legat.

Håndskriftafdelingen har bl.a. erhvervet følgende: det ovennævnte manuskript til Leonora Christinas franske selvbiografi. Chr. Knudsen: Samlinger til en historisk-topografisk Beskrivelse af Øen Avernako. Christian Jensen: »Fra Fortid og Nutid. I. Personalhistoriske Optegnelser 1787-1950. II. Optegnelser fra min spredte Arbejds-mark for Hedebruget i jydsk Hede- og Klitegne 1907-1950«. Tøndernis Æt- eller Slægt-Tavler med alle der til hørende Grene og Side-Linier ... af Ebbe Carsten Tønder, Pastor Ecclesiæ Strandensis i Sundmør (død 1785), med senere tilføjelser (fotostat). Frantz Howitz: Erindringer fra treårskrigen, samt (i afskrift) erindringer fra koleraåret 1853. Kontreadmiral I. I. G. P. Jacobsens erindringer 1832-1891 (11 bd.). Cancelliråd, forpagter Herman Münter: Optegnelser af mit liv, 1792-1863. H. Friis-Petersen: Dimittender fra danske Skolelærerseminarier samt Privatister 1781-1880. Bd. 1-4. Brevbog, ført af pastor I. N. Oxholm på St. Croix 1815-1822 og fortsat i Sønderup og Jyllinge. Silhuetklipperen Kirsten Wivels gæstebog 1915-1925 med senere tilføjelser. 44 breve fra sognepræst Hans Christian Rask til hans familie (mikrofilm). Studenterkredsen af 1892. Optegnelser skrevet af klubbens medlemmer i årene 1942-1958. To rejse-dagbøger, ført i 1846 af biskop over Fyns stift Nicolaj Faber og hans datter Thora Faber (afskrift). Godsejer, dr. phil. Gudmund Schüttes manuskripter og viden-skabelige optegnelser. En samling breve til den norske højesteretsjustitiarius Georg Jacob Bull og hans hustru Albertine, f. Ørsted, hovedsagelig fra medlemmer af familien Ørsted (fotostat).

Kort- og Billedafdelingen har i det forløbne år modtaget en række større gaver, hvoraf kan nævnes: Godt 700 portrætter fra kontreadmiral F. Kjølson og civilingeniør H. Kjølson (givernes slægt og venner), 400 portrætter fra musik- og teaterverdenen fra boet efter frk. Anna Elise Trier (hovedsagelig familien Trier), 250 portrætter fra overbibliotekar, frk. C. Roed-Müller (familierne Müller, Wisberg og Høgsbro), fra Det kgl. Musikkonservatorium en større samling gruppebilleder af lærere og elever fra 1930'erne, samt portrætter og topografiske billeder fra boerne efter frk. Thyra Topsøe, fru Fibiger-Jørgensen, frk. Anna Tang Barfoed, dyrlæge Wollesen, overarkivar, dr. theol. Bjørn Kornerup, højesteretssagfører C. B. Henriques og dr. Gudmund Schütte. I årets løb er på direkte

opfordringer indkommet 755 portrætter. Af større køb kan fremhæves 700 portrætter af skuespillere, politikere og historikere, 400 topografiske stereoskopbilleder samt en meget omfattende samling portrætter og topografiske billeder fra boet efter redaktør Anker Kirkeby. Årets samlede accession beløb sig til lidt over 53.000 blade.

Dansk Folkemindesamling.

For Dansk Folkemindesamling og dansk folkemindeforskning i det hele taget vil 1958 blive stående som det år, i hvilket det gennem mange år forberedte nordiske institut for folkedigtning i København blev en realitet. Der er truffet aftale mellem de nordiske stater om tilvejebringelse af den nødvendige økonomiske basis for instituttet, og dette vil kunne træde i virksomhed i løbet af 1959. Til trods for de vanskelige lokaleforhold er det lykkedes at skaffe lokaler til instituttet i en moderne bygning på Christianshavns Torv i København (samme bygning, hvor også Københavns Kommunebiblioteker har til huse), og det vil her blive muligt at skabe en fortrinlig ramme om instituttets virksomhed. Som nærmere omtalt nedenfor har man besluttet samtidig med instituttets etablering midlertidigt at udflytte Folkemindesamlingens vise- og musikafdeling til to rummelige lokaler i forbindelse med instituttet på Christianshavns Torv.

Folkemindesamlingens arbejde i 1958 har derfor været præget af forarbejderne til det nordiske instituts etablering og til udflytning af musikafdelingen. Man har foretaget en lang række afskrifter af uerstattelige originaloptagelser, idet disse stadig må forblive i Dansk Folkemindesamling. Også en lang række ordningsarbejder har været gennemført, og af større nyerhvervelser kan nævnes den meget værdifulde Thorkild Gravlundske samling, som er købt med støtte fra Tipsfonden. Endvidere har Folkemindesamlingen som testamentarisk gave fra afdøde godsejer, dr. phil. Gudmund Schütte modtaget en stor forøgelse af bogsamlingen.

Arbejdet i Folkemindesamlingens vise- og musikafdeling har i 1958 været præget af den almindelige interesse for en udbygning af det nordiske samarbejde inden for traditionsforskningen. I foråret 1958 foretog afdelingens assistent Thorkild Knudsen en kontakt- og studierejse til Norge og Sverige, ved hvilken lejlighed arbejdsmetoder og arkivmateriale blev gennemgået og drøftet. Sommeren 1958 afholdtes i København en nordisk musikforskerkongres, hvor især professor Olav Gurvin fra Norge slog til lyd for udarbejdelse af fælles retningslinier med hensyn til registrering og klassificering af folkemusikmaterialet, og det anbefalede at afholde et arbejds møde herom med deltagelse af repræsentanter for de nordiske lande. Et sådant møde fandt sted i efteråret 1958, og der opnåedes enighed om væsentlige spørgsmål, hvorved der blev tilvejebragt et grundlag for nordisk samarbejde inden for vise- og musikforskningen i de kommende år.

Registreringen og klassificeringen af det danske materiale er fortsat og til dels fremskyndet på grund af den ovennævnte overflytning af vise- og musikafdelingen til nye lokaler på Christianshavn. Der er endvidere foretaget afskrivning eller kopiering af forskelligt materiale, hvilket længe har været ønskeligt af sikkerhedshensyn og for at skåne originalmanuskripter, men nu tillige nødvendigt for det arbejde, som påtænkes udført af vise- og musikafdelingen på Christianshavn. I forbindelse hermed skal nævnes, at man i løbet af 1958 med tilfredsstillende resultat har gennemprøvet mulighederne for kopiering med anvendelse af off-set-duplikatorer og klassificering ved hjælp af rand-hulkort.

Indsamlingsarbejdet har i 1958 indtaget en mere fremtrædende plads i vise- og musikafdelingens arbejde. Der er indspillet et ret omfattende materiale på bånd,

bl.a. fra Odsherred (Morten Levy), Langeland-Fyn (Johs. Møllgård og Roald Pay), Fanø (Fridolin Weis Bentzon), Østjylland (Thorkild Knudsen) og København. En særstilling indtager et stort og farverigt materiale, som ordensbetjent Anders Enevig har indspillet i det gamle Nørrebro-Leersø-område.

Endvidere er der grund til at bemærke den hastigt voksende interesse for musiketnologi. Der er hjembragt indspilninger fra forskellige lande, bl.a. Make-donien (Birte Trærup), Rumænien (Thorkild Knudsen), Arabien (Rovsing Olsen) og Sardinien (Fridolin Weis Bentzon). Også det særligt forpligtende grønlandske stof har nydt godt af interessen for musiketnologi (Mikael Hauser og Rovsing Olsen). Som helhed gælder imidlertid, at der ikke har været mulighed for systematisk at optage eller i tilstrækkelig grad støtte arbejdet med disse opgaver, udover at tage dem i betragtning ved planlægningen af vise- og musikafdelingens fortsatte arbejde.

Uden direkte at henhøre under Dansk Folkemindesamling har endelig genoptagelsen af udgivelsen af »Danmarks gamle Folkeviser« præget 1958. Udgiverarbejdet har hvilet så længe, at det på næsten alle områder har været nødvendigt at supplere og korrigere det i denne forbindelse relevante stof.

Foreningen Danmarks Folkeminder.

Foreningen har i efteråret som medlemslevering for 1958 udsendt: Niels Levin-sen: Folkeeventyr fra Vendsyssel, udg. af Laurits Bødker; 4. hefte af tidsskriftet »Folkeminder«, redigeret af museumsforstander H. P. Hansen, Herning, og arkivar Laurits Bødker; 2. hefte af Bibliografi over dansk Folkekultur 1956 ved Laurits Bødker, B. Holbek og H. Rasmussen.

Stednavneudvalget (Institut for navneforskning).

Publikationer. Udkommet er Danmarks Stednavne nr. 13, »Svendborg Amts Bebyggelsesnavne« ved John Kousgård Sørensen samt »Fortegnelse over Stednavne i Århus og Skanderborg Amter«. Stednavneudvalget har påbegyndt en ny serie »Navnestudier«, hvoraf nr. 1 er udkommet, »Danske Bebyggelsesnavne på -sted« ved John Kousgård Sørensen, hvilken bog også er udsendt som doktorafhandling. Der er arbejdet videre med manuskripterne til »Stednavne i Århus og Skanderborg Amter« og »Svendborg Amts Naturnavne«, hvoraf en del er sat og korrekturlæst. Der forberedes en publikation »Odense Amts Stednavne«, retskrivningslister for Ringkøbing amt og for Færøerne.

Optegnelser. I Ringkøbing amt har dr. A. Bjerrum optegnet Tyborøn, Lom-borg og Rom sogne og mag. art. Ella Jensen Lemvig kbst. og sognene Nørlem, Nr. Nissum, Tørring og Heldum. Ligeledes i Ringkøbing amt har mag. art. Hans Vejrup optegnet sognene Stadil, No, Hee og Nysogn. I Hjørring amt er sognene Vejby, Furreby, Vrensted, Stenum og Saltum optegnet af lektor A. Espesgård. I Alborg amt har prof. Kr. Hald optegnet sognene Skelum, Visborg, Vive, Ove, Øls, Hørby og Valsgård. I Århus amt er Horsens kbst. og sognene Underup, Nim, Tamdrup, Ousted, Være, Nebel, Tolstrup, Lundum, Hansted, Østbirk, Træden, Tønning og Skanderup optegnet af dr. phil. Kr. Møller. På Færøerne har mag. art. N. Djurhuus optegnet Østerø syssel og Thorshavn.

Samlingen af indberetninger er forøget med en af gårdejer Knud Lundsgård over Tim sogn, Hind herred og en af Henning Jensen over Vr.-Vandet sogn, Hillerslev herred.

Udvalg for Folkemaal, Institut for dansk Dialektforskning.

Publikationer. Omålsordbogens redaktion er ført frem til bø-. I UfF.s publikationsserie A er udsendt nr. 14: Poul Andersen, Fonemsystemet i Østfynsk på Grundlag af Dialekten i Revninge Sogn (436 sider, heraf 10 sider tonekurver og 23 kort) samt nr. 16: Poul Lindegård Hjorth, Nordsamsisk Bøjningslære (112 sider, 2 kort), og i UfF.s publikationsserie B er udsendt nr. 4: Jens Christensen, Træk af nordfynsk Landsbyliv. Optegnelser udgivet af Poul Andersen (XX + 124 sider). Under trykning er serie A, nr. 15: Ella Jensen, Nordsamsisk, nr. 17: Gunhild Nielsen, Rømmølets tonale Accenter, og nr. 18: Børge Andersen, Rønne-målet. En strukturellingvistisk Undersøgelse af Udtryksplanet i en bornholmsk Dialekt, samt nr. 19: Kristen Møller, Leksikologi og Leksikografi.

Af spørgemateriel er udsendt omålsordbogens spørgelister nr. 5 og 6 samt to af UfF.s mindre spørgelister (nr. 5 og 6) vedr. begrænsede emner: Bussemænd og Låddendunser, og Brønde).

Indkomne optegnelser. Foruden de af instituttets faste medarbejdere foretagne optegnelser er i samlingerne indgået en række besvarelser dels på de udsendte spørgelister dels på udsendte avisspørgsmål, der besvares af et stort antal lokale meddelere spredt over hele området. Besvarelserne er for omålsområdets vedkommende udskrevet og har givet en forøgelse af ca. 3.000 ordsedler, der er indgået i omålsordbogens samlinger. *Manuskriptsamlingen* er forøget med 11 pakker (Acc.nrr. 186-196) indeholdende dels dialektale optegnelser, dels behandlinger af dialektmateriale, heriblandt afdøde skræddermester N. K. Pedersens østmønske samlinger, manuskriptet til Jens Christensens optegnelser fra Nr. Højruppegnen og seminarielærer C. M. C. Kvolsgaards manuskripter til de af ham udsendte bøger, Fiskerliv i Vester Hanherred og Spredte Træk af Landbo-livet. *Håndbiblioteket* er ved køb og gave forøget med ca. 180 bøger og hefter. *Lydarkivet* er forøget med en række lydbånd med dialektprøver (dels sammenhængende fri fortælling, dels ordoptagelser til fonetisk brug) fra Sjælland: Nr. Asmindrup, Stenstrup, Fårevejle, Reersø, Nr. Dalby, Kværkeby, Rejnstrup, Vester Egede, Holme-Ølstrup. – Falster: Maglebrønde. – Fyn: Skrillinge i Kavslunde sogn og Søby på Ærø. – Nørrejylland: Vejlbj, Gylling og Nr. Onsild. En række overspilninger er foretaget af prøver fra Statsradiofonien samt ældre danske og svenske dialektplader. Forespørgsler – især fra svenske forskere og institutioner – er besvarede af instituttets medarbejdere efter undersøgelser i og udskrivninger af samlingerne.

Rejser. Poul Andersen har foretaget korte optegnelserrejser til Sydvestsjælland og Nordvestfyn (bl.a. i forb. med båndoptagelser) og har desuden sammen med Jørgen Larsen og Inger Ejskjær foretaget rejser i Ods Herred og Sejerø, Vest-sjælland, Stevns, Sydsjælland, Møn og Falster. Kristen Møller har foretaget optegnelser, især vedr. fiskeri, på Sydfyn, i Ods Herred, på Holbækegnen og omkring Roskildefjorden. Chr. Lisse har besøgt meddelere på Møn, Falster og Øst-lolland (delvis i forb. med båndoptagelser), og Ella Jensen har foretaget rejser til Århus, Samsø, Nr. Onsild og Ærø (delvis i forb. med båndoptagelser).

Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie.

Selskabet har ikke udsendt noget værk i 1958, men trykningen af to udgaver, nemlig *Aktstykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stændermodernes Historie i Frederik III's Tid I* (1648-50), udgivet ved C. Rise Hansen, og *Det Kgl. Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian III's Tid I*, udgivet ved Troels Dahlerup, er så vidt fremskredet, at begge bind ventes udsendt i begyndelsen

af 1959. Foruden de i tidligere beretninger omtalte igangværende arbejder har selskabet vedtaget at udgive *Roskilde Kapitels Jordebog* fra 1568 ved J.O.Arhnung og undersøger mulighederne for at udgive *Guvernør Edvard Carstensens Indberetninger fra Dansk Guinea i 1840'rne* ved Georg Norregård samt *Indberetninger til Kommercekollegiet om de Økonomiske Forhold i Monarkiet omkring 1735*.

Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie.

Udvalget har i 1958 videreført de påbegyndte arbejder. Af *Ældre danske Tingbøger* er udkommet 4. hefte af Aasum herreds tingbog 1643-45, hvorved dette bind er afsluttet, og 2. og 3. hefte af Sokkelund herreds tingbog 1628-30. De fortsatte prisstigninger havde bragt videreførelsen af tingbogsudgaverne fra Skast og Aasum herreder i fare, men efter en betydelig tillægsbevilling fra Carlsbergfondet kan udgivelsen nu genoptages.

Endvidere har Carlsbergfondet bevilget de fornødne midler til en udgivelse af Aarhusgaard og Aakær lens jordebøger af 1544, der er vigtige kilder til stiftsgodsets historie i Aarhus stift. Udgaven besørges af forfatteren Poul Rasmussen.

Registreringen af adkomstdokumenter på dansk landgods 1513-59 er fortsat, og registraturen omfattede ved den seneste optælling (1. maj 1958) 10.800 kort. Der er nu også foretaget arkivundersøgelser i Lund og på skånske godser. I det kommende år er det udvalgets hensigt navnlig at registrere adkomster i landsarkiverne i Viborg, Odense og Aabenraa og i Slesvig.

Til delvis dækning af udgifterne ved en udsendelse i skriftrækken »Bol og By« af udvalgte indberetninger til rentekammeret om kornavlens i 1770'erne har udvalget modtaget en bevilling fra Ors. Zeuthens mindelegat.

Institut for Dansk Kirkehistorie 1956-1958.

Instituttet blev grundlagt i efteråret 1956. En komité købte afdøde professor Jens Nørregaards villa, Vodroffsvej nr. 8, og skænkede den til Københavns Universitet, der da påtog sig at skaffe de bevillinger, der var nødvendige til Instituttets drift. (Om grundlæggelsen, se iøvrigt prof. Hal Kochs artikel: Instituttet for Dansk Kirkehistorie, *Dansk Teologisk Tidsskrift*, 1956, s. 193 ff). Formålet med at oprette et sådant institut var et dobbelt: dels ønskede man derved at skabe de bedst mulige rammer om Universitetets undervisning i dansk kirkehistorie, dels skulle instituttet støtte og koordinere den igangværende forskning.

Hvad angår undervisningen, kan nævnes, at man i den forløbne tid har huset tre studiekredse, hvis arbejde har strakt sig over flere semestre, og som stadig fortsættes. De emner, man har studeret, var flg.: a) Den danske kirke i senmiddelalderen, b) Kirkens morfologi i det 19. århundrede, og c) Den danske prædikens historie.

Hvad støtten til forskningen angår, må først og fremmest nævnes Instituttets bogsamling. Grundstammen er Theologisk Laboratoriums afdeling for dansk kirkehistorie, der blev flyttet herud ved instituttets grundlæggelse. I den tid, der er gået siden da, er bogmassen blevet forøget til det 5-dobbelte, dels ved gaver, dels ved køb. Omend instituttet i øjeblikket må siges at have gode pladsforhold (i stueetagen 5 værelser + et par mindre rum, i kælderetagen 5 rum), kan spørgsmålet om reolplads snart blive et alvorligt problem. – Blandt bogsamlingens mest værdifulde dele må nævnes dels Grundtvig-samlingen (se herom: K. E. Bugge: *Gr.-samlingen på Instituttet for Dansk Kirkehistorie, Grundtvig-Studier*, 1958) og dels samlingen af salmebøger og hymnologisk litteratur. Størsteparten af sidstnævnte samling blev købt af salmeforskeren, dr. phil. Niels

Møllers bo. – Til støtte for videregående studier er der endvidere oprettet en brandsikker arkivboks, der, efter at godkendelsen fra Rigsarkivet forelå, har været flittigt brugt til hjemlån af arkivalier fra provinsarkiverne. Med samme formål har man indrettet – foreløbig to – forskerrum, hvor man ganske ugeneret kan læse, skrive på maskine osv., samt have sine bøger og optegnelser liggende over længere perioder. – Et velindrettet køkken tjener de studerendes materielle fornødenheder, og tilrejsende fra provinsen har i begrænset omfang mulighed for at overnatte på instituttet.

Instituttet har siden oprettelsen i efteråret 1956 udgivet flg. skrifter: 1) H. P. Christensen: Steen Steensen Blichers Tro, 1956. 2) Søren Giversen: Sandhedens Evangelium, 1957. 3) Knud Banning: En Landsbylærer, 1958. 4) samme: Degnekristne, En Almuerejsning, (Disputats), 1958. 5) Kaj Baagø: Magister Jacob Christian Lindberg, (Disputats), 1958.

Endelig bør nævnes, at instituttet i 1958 har ladet mikrofotografere arkivmateriale i Herrnhuterarkivet i Christiansfeld (i alt ca. 20.000 optagelser), ligesom man har planlagt indsamling af materiale til et sognearkiv.

Dansk Pressemuseum og Arkiv.

1958 blev et vendepunkt i pressemuseets historie. På generalforsamlingen den 13. juni meddeltes det, at Aarhus Stiftstidendes ejer, fru chefredaktør Louis Schmidt havde skænket »Villa Tertia«, Strandvejen 90 i Aarhus, til museet, og at Danske Dagblades Fællesrepræsentation havde givet tilsagn om et årstilskud, som evt. kan træde i stedet for tipspengene. Da foreningen Dansk Pressemuseum og Arkiv herefter råder over tilstrækkelige lokaler og kan disponere over 45.000 kr. årligt, har den hermed fået mulighed for at indrette et virkeligt offentligt museum.

En meget stor del af året 1958 er under disse forhold gået med flytning, istandsættelse af lokalerne og forberedelser til nyopstillingen, og der vil hengå mindst ni måneder af året 1959 før museet kan åbnes for offentligheden. I denne overgangsperiode er indsamlingen af museumsgenstande og arkivalier også kun blevet fortsat rent rutinemæssigt. Biblioteket og samlingerne er i hele perioden blevet forøget med 180 numre: bøger om pressen, årgange, enkeltnumre og jubileumsskrifter fra danske blade (og enkelte udenlandske), en række malerier og fotografier o.s.v. Desuden er arbejdet med aviscliparkivet (der dækker hvad der skrives om dansk presse i almindelighed, de enkelte blade, de vigtigere pressefolk, organisationer o.s.v.) blevet ajourført.

På generalforsamlingen valgtes formanden for organisationen af bladudgivere i provinsen, redaktør Chr. Brixtofte til formand for museumsforeningen. Den hidtidige formand, dr. Vincent Næser blev dog i forretningsudvalget som næstformand. Iøvrigt skete der kun få nyvalg til bestyrelse og udvalg. Som daglig leder ansattes fra 1. december cand. mag. Niels Thomsen.

Dansk Historisk Fællesforenings Grundlæggelse

Nogle erindringer af Fællesforeningens første sekretær

Af *Knud Fabricius*

En dag i vinteren 1908-09 kom professor Camillus Nyrop op til mig i det gamle Rigsarkiv, hvor jeg den gang gjorde tjeneste som volontør. Han fortalte mig, at der i november havde været et møde i »Østifternes historisk-topografiske Selskab«, hvor rigsarkivar V. A. Secher havde foreslået, at man i Danmark skulle søge oprettet en lignende fællesorganisation for al historisk forskning, både den officielle og den private, som man i Tyskland længe havde haft det i den bekendte »Gesamttverein der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine«. Nu var man i »Østifterne«, hvis formand Nyrop selv var, ifærd med det fornødne forarbejde og en undersøgelse af, hvor udbredt ønsket om en dansk »Fællesforening« måtte være; han opfordrede mig til at deltage i dette arbejde under den forudsætning, at jeg – hvis planerne virkeliggjordes – skulle indtræde i en kommende bestyrelse som sekretær.

Jeg stod i første øjeblik noget usikker over for denne henvendelse fra prof. Nyrops side. Jeg var to år tidligere blevet dr. phil. og var året i forvejen vendt tilbage fra en flerårig udenlandsrejse med min hustru; jeg havde stiftet familie og var derfor fuldt optaget af at sikre mig eksistensen for nu- og fremtid. Arbejdet i Rigsarkivet frembød visse fremtidsudsigter, men var ulønnet. De øjeblikkelige behov måtte derfor dækkes ved undervisning, foredragsvirksomhed og literært forfatterskab. Det sidste skulle helst være af en sådan karakter, at det var kvalificerende for fremtiden, være sig inden eller uden for Rigsarkivet. En virksomhed som den, der bødes mig inden for en kommende »Dansk Historisk Fællesforening«, var ikke alene ulønnet, men ville næppe heller blive regnet for nogen speciel kvalifikation ved en embedsansættelse.

På den anden side var der noget, der lokkede mig ved prof. Nyrops tilbud. Jeg havde fra barnsben gennem min afstamning sans for folkelig historie, og jeg var – som allerede min deltagelse i Folkeuniversitetsvirksomheden viste – klar over betydningen af at bygge broer mellem hovedstaden og landet, samt mellem videnskaben og den folkelige forskning. Og siger en ung mand ikke nødigt nej, når en opgave tilbyder sig, som ligger inden for hans vingefang? Her tilbød sig desuden en mulighed for

at komme i forbindelse med en stor skare interesserede mennesker over hele landet, til at indhøste megen erfaring og måske til gengæld plante en lille blomst her og der. Men det, som gjorde udslaget i mine overvejelser, tror jeg nok, var den mand, som stillede opfordringen til mig.

Camillus Nyrop, der var blevet titulær professor for sin omfangsrige og fortjenstfulde forskning i vore købstæders, særlig håndværkets og lavenes historie, var økonomisk uafhængig og stod derfor uden for embedsmandsklassen. Han levede i et lykkeligt, men barnløst ægteskab og ofrede sig helt for ideelle interesser, f.eks. den sønderjyske sag. Den lille, grå mand – han nærmede sig alderdommen – var ikke nogen spirituel forsker og fremkastede ikke nye originale vuer over sin videnskab. Men han var en sejt og grundig arbejder, og han var et fint, redeligt og uegennyttigt menneske. Der udstrålede af hans skikkelse noget tillidvækkende; der var høj luft om ham. Jeg slog til og sagde ja til at være med til at arbejde på DHF's oprettelse.

Man taler ofte om et »længe« eller »dybt følt savn«. Man skulle næsten tro, der var tale om et sådant, når man ser, hvor godt Sechers tanke slog an, og hvor let det gik med at få foreningen grundlagt. Navnlig da den blev bakket op af hovedstadens faglige historiske foreninger og institutioner, der med een undtagelse – Nationalmuseets første afdeling under Sophus Müller – alle stillede sig bag den. Dette måtte vække tillid hos provinsens organisationer, hvad der var vigtigt, da det først og fremmest var af hensyn til dem, Secher havde fremsat sin plan. De historiske amtsfund var 1908 endnu i deres begyndelse; der fandtes kun 12 af dem, de fleste i Jylland. Højskolen, navnlig Askov under Ludv. Schrøder, havde givet stødet til den førstes opståen, Historisk Samfund for Ribe Amt, og fra Ribeårbogen stammer den del af Fællesforeningens formålsartikel, der siger, at den skal tjene »til Oplivelse af den historiske Sans«, mens den anden del – »til Fremme af dansk historisk Forskning« – er af københavnsk oprindelse. By og land, faglige og ikke-faglige kræfter har således rakt hinanden hånden for at bestemme, hvad der skulle være den nye forenings formål.

I foråret 1909 udarbejdede så et syvmandsudvalg, der var nedsat af en halv snes historiske foreninger og institutioner, et udkast til foreløbige love for en »Fællesforening«, og dette udkast udsendtes til ialt 12 foreninger og 19 institutioner med anmodning om at slutte sig til den nye forening, eventuelt på betingelse af ændringer i disse love. 19. oktober 1909 blev Fællesforeningens stiftelsesdag. Der mødte da i Kunstindustrimuseet repræsentanter for 13 foreninger, 11 museer, 7 arkiver samt Generalstaben, der alle var gået ind på planen om den nye organisation og med få ændringer sluttede sig til det omsendte lovudkast. Ifølge dette ville man »paa dansk eller tidligere dansk Omraade« samvirke »i historisk, topografisk, arkæologisk og folkløristisk Retning«. Dette skulle ske,

dels ved at fremme fællesforetagender, der oversteg de enkelte foreningers kræfter, og med råd og dåd støtte de enkelte foreninger i at løse deres opgaver, dels ved at afholde foredrags- og diskussionsmøder. Alle emner skulle drøftes på offentlige møder, der afholdtes mindst en gang hvert andet år; på disse møder skulle der også holdes oplysende foredrag med påfølgende diskussioner og foretages fællesudflugter til historisk-interessante steder i omegnen. Til disse møder havde en repræsentant fra hver af de foreninger eller institutioner, der var medlemmer af Fællesforeningen, adgang og stemmeret, men desuden kunne »enhver Interesseret« (mand eller kvinde) tage del deri. Repræsentanterne valgte et forretningsudvalg, bestående af en formand og fire medlemmer, der selv fordelte stillingerne som næstformænd, kasserer og sekretær mellem sig. Som medlemskontingent fastsattes for foreninger $2\frac{1}{2}$ % af deres årlige medlemsbidrag, dog ikke over 30 kr., medens institutioner (arkiver, biblioteker og museer) betalte 10 kr. i årligt kontingent.

Da Dansk Historisk Fællesforenings grundlov var vedtaget, skred man til valg af dens første forretningsudvalg. Det kunne have ligget nær at vælge den mand til formand, der havde givet stødet til Fællesforeningens oprettelse, og som også i den følgende tid viste sin interesse for den ved at fremkomme med forslag om dens virksomhed, altså rigsarkivar V. A. Secher. Når dette ikke skete, var grunden først og fremmest den selverkendelse, der fik ham til at afslå opfordringen. Secher var en højt-begavet videnskabsmand og fremragende administrator, men tillige en vanskelig omgængelig mand. Man vidste om hans virksomhed i Rigsarkivet, at han bedre forstod at revse, end at rose, og at hans tilhængere derinde var færre end de fem retfærdige i Sodoma og Gomorra. Det almindelige ønske i forsamlingen var, at professor Nyrop, der havde båret så meget af byrden ved Fællesforeningens fødsel og var almindelig agtet og vellidt, skulle påtage sig også denne byrde. Nyrop vægrede sig længe, dels med henvisning til sin alder, dels til, at han som privatier skulle have mindre autoritet over for myndighederne. Endelig lod han sig overtale, på betingelse af, at valget kun skulle gælde for et år (det blev i virkeligheden til to). Til de øvrige stillinger i forretningsudvalget valgtes højskoleforstander Dissing, doktorerne Fabricius og Mackeprang samt stiftamtmand Stemmann, af hvilke den første og den sidste siden blev næstformænd, Fabricius sekretær og Mackeprang kasserer. Man bestemte endelig, at det første offentlige møde skulle finde sted på jysk grund, om muligt i 1910. Det skulle imidlertid vise sig umuligt at realisere det for i 1911.

Rytteren var nu sat i sadlen; det skulle vise sig, om han kunne ride. Prof. Nyrop udviklede i den korte tid, han var formand, et stærkt initiativ. Han grundlagde de små hefter »Meddelelser fra Dansk Historisk Fællesforening«, der i stort tal sendtes ud til medlemmerne, og som navnlig sigtede på hjælp for lokalforskerne. Heri skrev Secher om, hvorledes man

skulle fortegne herregårdsarkiver, Axel Olrik om undersøgelser af stednavne og dialekter, Chr. Axel Jensen og Jørgen Olrik om beskrivelser af bøndergårde og folkedrager og Mackeprang om døbefonte. Til artiklerne knyttede sig spørgeskemaer og mønsterkort for at gøre anvisningerne samtidigt populære og eksakte. En anden opgave, som Camillus Nyrop fik løst, var (gennem sekretæren) at lade udarbejde en systematisk ordnet indholdsfortegnelse over amtsårbøgernes hidtil udkomne indhold. Endelig har Nyrop fortjenesten af at have fremkaldt den »Anvisning til at drive historisk-topografiske Studier« af arkivar S. Nygård, der er blevet forbilledlig og den dag i dag er stærkt efterspurgt.

Den nye forenings medlemmer fik herved et stærkt indtryk af, at de ikke var glemte. Men at der også blandt de unge forskere i hovedstaden var en betydelig interesse for den nye skabning, viser de ovenfor nævnte museumsmænds navne. Dette er ikke vanskeligt at forstå. Det er allerede nævnet, at Nationalmuseets 1ste Afdeling savnedes blandt Fællesforeningens medlemmer, og det samme gælder om »Oldskriftselskabet«, hvis »Aarbøger«, der redigeredes af Soph. Müller, i overvejende grad beskæftigede sig med forhistorisk arkæologi. Soph. Müller besvarede en noget senere henvendelse fra Fællesforeningen om at indtræde med et rent afslag. Oldskriftselskabet var i sin organisation helt forskellig fra den nye Fællesforening; det havde således ikke lokalforeninger, men enkeltpersoner til medlemmer; men fælles for de to var et folkeligt præg (Oldskriftselskabet bestod således til dels af ikke-fagmænd), og de historiske udflugter, som Fællesforeningen havde sat på sit program, mindede om Oldskriftselskabets arkæologiske ekskursioner. Selv om Fællesforeningen aldrig blev opfattet som noget nyt oldskriftselskab for museets anden afdeling, gav den medarbejderne ved denne afdeling lejlighed til en beslægtet virksomhed med den, første afdelings personale allerede udøvede.

Hvorom alting er, kunne Fællesforeningen glæde sig ved en særlig sympati fra direktør Mackeprangs og hans medarbejders (thi her var ikke tale om undergivnes) side. Mens Mackeprang, som den skeptiker han var, advarede mod at vente sig altfor store resultater af den nye organisation¹, var hans unge inspektorer mere optimistiske. Blandt dem træder navnlig Chr. Axel Jensen og Jørgen Olrik i forgrunden. Den første af disse blev hele livet igennem en af Fællesforeningens bedste støtter. Men også uden for arkæologernes kreds viste der sig tilslutning. Fra sprogmandene kom den unge Brøndum-Nielsen og højskolens største videnskabsmand, dr. Marius Kristensen (i Askov), landsarkivarerne Hornemann og Saxild repræsenterede de literære kilder for historien. Men navnlig lod nu amtsforeningerne, der var Fællesforeningens kælebørn, høre fra sig.

1. I et brev fra ham hedder det: »Foredragene, som jeg absolut mener, bliver det centrale, ikke Forhandlingerne, til hvilke jeg har grumme liden Tro«.

Pastor Severinsen (Tim), filialbestyrer P. Eliassen (Kolding), pastor J. Richter (Vejen), kæmner Brandorff (Kolding) og højskoleforstander Johs. Fog-Petersen (Hørsholm) var nogle af de første repræsentanter for dem, der gav sagen kraftig støtte.

Fællesforeningen trådte første gang frem for offentligheden ved sit møde i Kolding i juni 1911. Jeg er en af de få overlevende af deltagerne i dette møde, så man må tro mig på mit ord, at mindet om dette møde senere altid stod i et forklaret lys for os. Dette skyldtes den overordentlige varme, hvorved deltagerne blev modtaget fra byens og dens borgeres side. Repræsentanterne blev indkvarteret i privathjem, hvad der skabte mange varige kontakter mellem gæster og værter, og byens øvrighed udfoldede desuden en smuk gæstfrihed. Til stede var en snes repræsentanter for Fællesforeningens medlemmer, hvis antal forøvrigt var stadigt stigende, og adskillige af byens borgere tog del i det offentlige møde. Mødet varede i halvtredje dag og afsluttedes med en udflugt til borgpladserne ved Lillebælt og et møde på Skamlingsbanken, hvor vore mest populære videnskabsmænd Vilh. Andersen og Marius Kristensen talte.

Men hvad var Koldingmødets indhold, og hvilket udbytte kunne det forventes at give? Som første punkt i Fællesforeningens love stod jo, at den skulle »fremme Fællesforetagender«. Mødeprogrammet søgte at realisere dette ved at behandle spørgsmål som opbevaringen af aviser, af kommunale og af handelsarkiver og give råd for beskrivelsen af bøndergårde og stednavne, altsammen vejledninger, udstrakte hænder til lokalforskningen fra de faglige institutioners side. Først i anden række stod egentlige foredrag, som Francis Becketts om »Renaissancens Kunst i Danmark«. Spørgsmålet om, at Fællesforeningen skulle lægge sig i selen for ved henvendelse til Rigsdagen at søge statstilskuddene til lokalforeningerne, der var i farezonen under sparebestræbelserne, bevarede, måtte også vise disse, at de ikke var glemte, og at det lykkedes at sikre disse tilskud har vel heller ikke skadet den tillid, som den nye forening måtte bygge på.

På Koldingmødet fastholdt prof. Nyrop sin beslutning om at træde tilbage, og han afløstes af forstanderen for Statens Lærerhøjskole, prof. Hans Olrik, der beklædte formandsstillingen i en halv snes år (til 1920). Det var med sorg, Fællesforeningen skiltes fra prof. Nyrop. Han havde lagt det spor, hvori man længe arbejdede, og med uopslidelig venlighed, roligt men fast, havde han ledet de grundlæggende møder. Også Dissing, Mackeprang og Stemann frabad sig nu genvalg, således at sekretæren blev det eneste forbindelsesled mellem det gamle og det nye forretningsudvalg. Kasserer blev nu landsarkivar Hornemann og næstformænd pastor Severinsen og forstander Johs. Fog-Petersen.

Det er ikke meningen i denne skitse at gennemgå Fællesforeningens 50 årige historie, ikke engang i det knappest omfang. For mindet melder sig først og fremmest en lang række årsmøder afholdte i alle egne af Dan-

mark, altid under stærk interesse fra beboernes side. Styrelsen søgte så vidt muligt at skifte mødestedet mellem Jylland og Øerne, således at det hveranden gang blev det første, og hveranden sidste sted, når man da ikke af praktiske grunde henlagde det til København.

Foreningens nye formand, professor Hans Olrik, der da han opfordredes til at overtage stillingen, havde betinget sig, at det daglige arbejde skulle hvile på sekretæren, og han selv – p.g.a. sit store arbejde ved Lærershøjskolen – kun være forpligtet til at lede repræsentant- og årsmøderne, viste sig hurtigt at holde langt mere, end han havde lovet. Han var ikke alene en praktisk og fast leder af forhandlingerne med repræsentanterne og en god populær foredragsholder på årsmøderne, men gav også værdifulde bidrag til styrelsens drøftelser og kunne ved sine forbindelser med rigsdagsmænd skaffe Fællesforeningens og dens medlemmers ønsker fremmet. Værdigt og formfuldendt – måske lidt for formfuldendt – ledede han Fællesforeningen, hans smukke og mandige skikkelse ragede op »over alt folket«, og de, der kendte hans karakter, vidste, at han var en brav mand med et varmt hjerte.

Forretningsudvalgets medlemmer arbejdede godt sammen. Blandt disse er der navnlig grund til at mindes pastor P. Severinsen, der med jysk sindighed og lune ivrigt deltog i diskussionerne, både i udvalget og på repræsentantskabsmøderne. Man hørte ham altid gerne, da hans udtalelser var kundskabsmættede og prægede af common sense, og hans standpunkter var oftest formidlende. Han forenede på en lykkelig måde folkelig og akademisk kultur og var derved et ypperligt bindeled mellem land og by. En anden mand, hvem Fællesforeningen i disse år kom i stor gæld til, var filialbestyrer P. Eliassen i Kolding, der dog ikke var medlem af forretningsudvalget. Eliassen var sin bys anerkendte historieskriver, og han viiede fra første færd vor forening en betydelig interesse. Denne interesse var særlig værdifuld, fordi den ikke var kritikløs. Han mente således, at man på Koldingmødet havde beskæftiget sig med »altfor meget teknisk Pindehuggeri«, hvormed han sigtede til det her fremsatte forslag om, at man skulle søge at få udnævnelser og ansættelser genoptaget i »Ministerialtidende«, og han erklærede, at der på Aalborgmødet 1914 var »næsten lidt for mange lokale Foredrag, så at de næsten aflivede al Diskussion«, hvilket var en velbegrundet anke, da foredragenes antal var ikke mindre end ti. Men Eliassen indskrænkede sig ikke til at være negativ. Han fremkom i Nyborg 1916 med et dybt hjertesuk over, hvor vanskelig en årbogsredaktørs stilling var over for de mænd, der ydede literære bidrag til hans årbog. »Det er kun et saare forsvindende Faatal, der forstaar at opbygge passende Afhandlinger og støtte sig til Kilder; og bruger de boglig Hjælp, er de omtrent ligegyldige med Kvaliteten«. Som et middel til at råde bod herpå foreslog Eliassen, at årsmøderne skulle »suppleres med Instruktionskursus for Redaktions- og Museumsfolk, jeg mener formelige Labo-

ratorieøvelser, der skulde foregaa i Biblioteker, Arkiver, Museer og Samlinger«. Den første verdenskrig medførte, at Fællesforeningen først kunne realisere denne tanke efter tre års forløb, i 1919 i København.

Den kritik, som Fællesforeningen blev udsat for, kom ellers som regel fra folkedybet. Efter Aalborgmødet 1914, der vel i det hele var det, som »klappede dårligst«, protesterede en indsender i flere blade over den »Utilbørlighed«, at man ikke havde overholdt de i forvejen opgivne tidspunkter for foredragene, så at egnens beboere havde måttet vente længe, før de blev holdte. Det var åbenbart det altfor righoldige program for mødet, de ti foredrag, som sprængte programmet. Heller ikke foredragenes indhold tilfredsstillede altid de lokale tilhørere. Om kapt. Rockstrohs foredrag om Lundbyaffæren 3. juli 1864, hvorom foredragsholderen mente, at den var militært forsvarlig fra dansk side, skrev en avis: »Der er Grænser for, hvad man kan bilde Bønder ind«.

Det var ikke helt lidt, hvad Fællesforeningen opnåede i de år, da Hans Olrik stod som dens formand. Ved sin personlige indgriben fik han skaffet Fællesforeningen det statstilskud på 600 kr. om året, som den nød indtil den første verdenskrigs afslutning, da sparekniven kom i virksomhed på dette som på andre områder. Fællesforeningen anbefalede også en række ansøgninger om statsstøtte til kulturelle formål, som til navnesagens fremme, til optagelse af films af landbosysler, indretning af et register til Statstidende o.s.v. Dette sidste kunne naturligvis – ligesom den genoptagelse af udnævnelser og ansættelser i Ministerialtidende, der tidligere er omtalt – af lokalforskere opfattes som »teknisk Pindehuggeri«, men det måtte huskes, at Fællesforeningen også havde personalhistoriske medlemmer i hovedstaden, der kunne gøre krav på at få deres særlige interesser plejede.

De to hovedspørgsmål, som forretningsudvalget løste i Hans Olriks ti-årige formandstid, var dog tidsskriftets og studiekursus' indførelse.

Allerede på et tidligt tidspunkt var det blevet sekretæren klart, at selv om årsmøderne åbenbart slog godt an, var Fællesforeningens forbindelse med sine medlemmer mellem møderne kun ringe. Et talende træk var det, at de udsendte spørgeskemaer ikke havde båret synderlig frugt. På denne mangel kunne der rådes bod ved at skabe et særligt tidsskrift, og de lokale foreninger savnede desuden et fælles bindeled, som herved tilvejebragtes. Sekretæren fremsatte sin plan for forretningsudvalget i februar 1913, og da den fandt bifald her, forelagde han den for repræsentanterne på Sorø-mødet i juni samme år. Meningerne var her meget delte, og udfaldet var usikkert, da rigsarkivar Secher rettede et skarpt og personligt angreb på forslaget. Han foreslog i stedet, at Fællesforeningens »Meddelelser« skulle indheftes bag i de enkelte amtsårboøger, som i den anledning skulle indføre samme format. Virkningen deraf blev den modsatte af tilsigtet, og repræsentantmødet vedtog med stor majoritet oberst H. W. Harbous for-

slag, at henvise tidsskriftsagen til forretningsudvalgets overvejelse, »under Hensyn til de ved Mødet i Dag faldne Udtalelser«. Hermed var sagen reddet, og forsamlingens stemning over for Secher for hans optræden gav sig under det fortsatte møde flere drastiske udslag.

På et nyt forretningsudvalgsmøde i marts 1914 hævdede sekretæren, at tidsskriftet nu var delvis økonomisk sikret ved det opnåede statstilskud, der var motiveret med denne sag, og at der var lovet bistand fra Nationalmuseets 2den afdeling til tidsskriftets indhold. Et hæfte på to ark ville, inklusive honorarer, kunne stilles på benene for 300 kr. Tidsskriftet skulle indeholde: 1. kortfattede metodiske og vejledende artikler af kultur- og lokalhistorisk indhold; 2. meddelelser fra museer, biblioteker og arkiver i København og provinsen om nye fund og nyordninger; 3. anmeldelser af værker og artikler i de lokale tidsskrifter, der kunne virke som forbilleder; 4. indbyrdes drøftelser mellem amtssamfundene om fællesforetagender; endelig 5. meddelelser fra udlandet om kultur- og lokalhistoriens virksomhed i de pågældende lande. Derimod var det ikke tanken at optage specialafhandlinger af udtømmende karakter, som allerede havde deres rette plads andetsteds, ejheller artikler om statslig eller politisk historie. Det stod frit for at genoptrykke alle bidragene i de amtsårboøger, som måtte ønske det. – Forretningsudvalget vedtog at overdrage sekretæren i forbindelse med Chr. Axel Jensen qua arkæolog og Johs. Brøndum-Nielsen qua sprogmand at udarbejde et prøvehefte, som skulle forelægges for repræsentanterne på Aalborgmødet 1914. Kun om navnet på det nye tidsskrift var man ikke enig, men senere samledes man om Hans Olriks forslag: »Fortid og Nutid«. Også prisen på den nye »bulletin« blev senere fastsat. Det blev den for nutiden så utroligt beskedne: 2 kr. for 4 hefter à 2 ark årligt, for medlemmer af Fællesforeningen endda kun det halve.

Da sagen om tidsskriftet kom til endelig vedtagelse på Aalborgmødet 1914, fik den en meget venlig modtagelse. Ganske vist var der endnu økonomiske betænkeligheder, men da kassereren (Hornemann) oplyste, at der i kassen var ca. 1400 kr., og at årsindtægten + statstilskuddet var omtrent det samme beløb, forstummede kritiken. Alligevel var Fællesforeningens budget nu så hårdt spændt, at der også heri lå en spore til at søge medlemmernes antal forøget. Dette skete navnlig, da man 1920 rettede en henvendelse til borgmestre og byråd om at lade de kommunale arkiver indtræde i Fællesforeningen. Det var også her Eliassen, der med støtte af Hornemann og Gunnar Knudsen fik sagen i gang.

»Fortid og Nutid« var nu en realitet, og for dets fortsatte udvikling kom to mænd til at spille hovedrollen: Chr. Axel Jensen og Stednavneudvalgets chef Gunnar Knudsen, der fra 1921 afløste Fabricius som sekretær. Uden disse mænds virksomhed ville resultatet være blevet langt ringere. Navnlig Chr. Axel Jensen var »en hovedhjørnesten« for tidsskriftet, og han fik bl.a.

årsberetningen for Nationalmuseets 2den Afdeling indført deri. Men begge disse to højtfortjente mænd vil endnu være i så frisk erindring hos læserne, at en nærmere karakteristik af dem er overflødig her.

»Fortid og Nutid« fik efterhånden en fast position i Fællesforeningen. Ganske vist blev abonnenttallet ikke stort, men dette skyldtes til dels, at amtssamfundene og lokalmuseerne modtog lige så mange gratis eksemplarer, som der var medlemmer i deres bestyrelser. Til gengæld kunne man trøste sig med, at det først og fremmest var for disse modtagere, artiklerne var skrevne. Men om den almindelige stemning herskede der ingen tvivl, og det kunne kun glæde redaktionen, når den modtog udtryk herfor, som da Poul Bjerger i Askov (28. aug. 1918) skrev: »Mange Tak for »Fortid og Nutid«. Det er saadan et morsom(t) Tidsskrift. Jeg glæder mig ved hvert Hæfte, der kommer, og læser alt med Interesse«.

Det andet vigtige spørgsmål, som blev løst i Hans Olriks formandstid, var studiekursus. Det var, som nævnt, blevet rejst af P. Eliassen i 1916 (Nyborg). Forretningsudvalget var ikke sen til at gribe tanken og nedsatte et udvalg, bestående af den nye rigsarkivar Kr. Erslev, Chr. Axel Jensen, Gunnar Knudsen samt Olrik, Fabricius og Hornemann. Man gik her ud fra, at kursuset måtte holdes i København og indskrænkes til en uge; Hornemann, der var en grundig mand, ville ganske vist have det til tre måneder, men dette forbød sig selv af økonomiske grunde. Som underafdelinger satte man 1. et kursus i kildekritik, ledet af en universitetslærer; 2. en kortfattet øvelse i læsning af de faste forkortelser i middelalderlig skrift; 3. et kursus i behandling af brøstfældige aktstykker og breve; samt 4. en påvisning af, hvorledes registrering af aktstykker burde foregå. Medens disse kurser navnlig var beregnede på lokalhistorikere, var nr. 5, et kursus i bytopografi ved jordbundsundersøgelser, navnlig beregnet på provinsmuseernes folk. På kulturhistorikerne sigtede 6 og 7, øvelser i Stednavneudvalgets samling og i Folkemindesamlingen, og endelig stod som 8de afdeling et sogns monumentale udviklingshistorie ved en bygningshistoriker. Ialt skulle det samlede kursus omfatte ca. 30 timer, og der skulle i forvejen udarbejdes trykte vejledninger. Deltagelse i kursus skulle være gratis og stå åben for alle medlemmer.

Dette forslag udgik til Fællesforeningens medlemmer i vinteren 1917-18, og Forretningsudvalget var klar over, at den løbende krig med dens mange restriktioner kunne blive en hindring for større tilslutning til kursus. Denne anelse viste sig velbegrundet. Da svarene endelig indløb, viste det sig, at kun 8 foreninger og institutioner havde svaret ubetinget ja, 9 havde ønsket sagen udsat til bedre tider, men særlig rystende var det, at 8 medlemmer havde erklæret kursus for at være uden interesse. Sagen måtte altså foreløbig stilles i bero. Efter at den påny var drøftet på et repræsentantskabsmøde i juni 1918, kronedes endelig anstrengelserne med held, således at kursuset kunne holdes 1.-5. september 1919. Programmet

var ret uforandret fra det foregående år, idet der kun var tilføjet: Katalogisering og registrering af museumsgenstande. Interessen havde nu vokset sig så stor, at 38 deltagere meldte sig, og mange af disse fulgte alle kursusrækkerne, så at de herved fik 5-6 timer om dagen besatte. Viggo Brøndal og Gunnar Knudsen vejledede deltagerne i Stednavneudvalget; Jørgen Olrik og Chr. Axel Jensen i Museet, Hornemann og Holger Nielsen på Landsarkivet, Grüner-Nielsen og Ellekilde i Folkemindesamlingen; endelig underviste Erik Arup i kildekritik og Kr. Erslev i forkortelseslære. Det var landets bedste kræfter, der her var i ilden, og al vejledning ydedes uden vederlag.

Der skete endnu mellem 1910 og 1920 meget inden for Fællesforeningen, som kunne fortjene omtale, men her skal kun mindes om, at Hornemann på repræsentantskabsmødet 1918 ønskede mere organisation inden for Fællesforeningen og mere indhold i repræsentantskabsmøderne, hvorfor han foreslog oprettelsen af sektioner for museumsvesen, arkivvesen og tidsskriftsvæsen. Tanken vandt udelt tilslutning, og der nedsattes tre tre-mandsudvalg, hvert bestående af en mand fra hovedstaden og to fra provinsen. Sektionerne kom til at spille en betydelig rolle for Fællesforeningens videre udvikling, idet de regelmæssigt på repræsentantskabsmøderne aflagde beretning om deres virksomhed, og ud af den ene, museumssektionen, skulle til sin tid vokse den museumsforening frem, der stadig står i Fællesforeningen som i et dansk commonwealth.

Med 1920, da Hans Olrik trak sig tilbage som formand, vil jeg ende denne skildring, der kun skal behandle Fællesforeningens første tid. Denne periode ligger næsten 40 år tilbage i tiden, vi er kun meget få tilbage, som kan mindes den, og for de fleste nuværende medlemmer må den fortone sig i en oldtids tåge. Borte er – på enkelte undtagelser nær – alle de mænd, som jeg har omtalt, efter den regel, at »tider skal komme, tider skal henrulle, slægt skal følge slægters gang«. Når jeg lukker øjnene, ser jeg atter for mig et sådant livligt bevæget årsmøde i sommersolens sidste stråler, hvor f.eks. general A. Tuxen holder sin vittige tale for »de gode Tilhørere«, som hilstes med jubel, undtagen af den, der havde en dårlig samvittighed som mindre god tilhører. Hvor er de alle henne? Borte med blæsten.

Men to lever, Fællesforeningen og »Fortid og Nutid«, skønt man ved deres opståen spåede dem så krank en skæbne. Og skønt foreningens medlemstal er mangedoblet fra de 32, som den begyndte med, og skønt den har droppet mange opgaver og taget endnu flere op, og skønt »Fortid og Nutid« er blevet så stateligt og fint, at det slet ikke er til at kende igen, er der dog også bevaret noget gammelt og væsentligt. De er stadig broer mellem videnskaben og den folkelige forskning og mellem by og land. Gid dette må vare ved i de næste 50 år.

Dansk historisk Fællesforening og det historiske arbejde gennem et halvt århundrede

Af Johan Hvidtfeldt

Den 19. oktober 1909 holdtes et møde i Kunstindustrimuseets biblioteksal. Dansk historisk Fællesforening blev til på det møde. Det lille barns åndelige fader var rigsarkivar V. A. Secher, som året før havde udkastet tanken om en fællesforening, inspireret af den tyske Gesamtverein der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine.

Barnet fylder iår de halvt hundrede år, er nået ud over de begejstrede ungdomsår, har vokset sig stor, i hvert fald i omfang – det sker jo, når de halv hundrede passerer. I 1909 var der 32 medlemmer, der sluttede sig til foreningen, i 1915 var der 40, og derefter er der fulgt en jævn vækst, så der idag er 208 foreninger og institutioner, som er medlemmer af DHF.

Det er ikke nogen stormfuld vej, foreningen er vandret ad. Der kan have været stærke diskussioner om mangt og meget, men kun på eet tidspunkt har foreningens eksistens været i alvorlig fare. På mødet i 1927 udtalte formanden, Knud Fabricius, at vi stod overfor en krise – og med rette. Spørgsmålet om en selvstændig museumsforening trængte sig på, skulle løses. Meningerne var delt om, hvorvidt museerne skulle blive i DHF. En afstemning viste, at der var et flertal – omend ikke overvældende flertal – herfor. Det var en lykkelig afgørelse, for hvis museerne havde forladt DHF, ville en af de vigtigste forudsætninger for dens eksistens være blevet til intet. Fællesforeningen skulle efter sin første formålsparagraf til fremme af dansk historisk forskning og til oplivelse af historisk sans bringe en samvirken i stand mellem de foreninger og institutioner – arkiver, biblioteker, museer o.l. – der på dansk eller tidligere dansk område virker i historisk, historisk-topografisk, arkæologisk eller folkløstisk retning. Var museerne, hvis tal er stort, hvis betydning for det historiske arbejde rundt om i landet ikke er mindre, helt gået deres egne veje, var denne samvirken blevet slået i stykker, til ubodelig skade for al historisk virke i dette land, men også for museerne selv.

Siden Museumsforeningen blev til, har der været et meget nøje samarbejde mellem de to foreninger, blevet til og ført videre i forståelsens og kammeratskabets ånd. Museumsforeningen har fået sit eget tidsskrift, *Arv og Eje*, smukt og værdifuldt, en betydningsfuld tilvækst til vore tids-

skrifters svulmende flod. Det løser opgaver, som ligger helt udenfor Fortid og Nutids virkeområde, uden på nogen måde at formindske dettes betydning for alle, der arbejder med arkæologi og kulturhistorie.

Fællesforeningens vigtigste opgaver, fra år til år, har været afholdelsen af årsmøder, udgivelsen af Fortid og Nutid. Beretningerne fra årsmøderne er mærkelig, interessant, ofte inciterende læsning. De genspejler på en måde de mange aktuelle og praktiske problemer, som det historiske arbejde har stået overfor i det forløbne halve århundrede, man føler det næsten, som om der her ved foredrag og under drøftelserne er sået et utal af frø i historiens så uendelig store arbejdsmark, nogle kom aldrig til spiring, andre blev til store og smukke planter eller til granvoksne træer. Allerede på det stiftende møde blev spørgsmålet om stednavnene drøftet, Hans Olrik fulgte det op i en artikel i de første »Meddelelser«, der endte med: »Det må ønskes, at staten i den allernærmeste fremtid nedsætter det »Udvalg for danske stednavne«, der skal arbejde videre på planens virkeliggørelse«. Året efter, i 1910 oprettedes Stednavneudvalget, og studiet af vore stednavne, så vigtigt for den ældre historie, blev sat i system, ført ind i en rig udvikling.

Spørgsmålet om vore arkiver har været til stadig drøftelse på møderne. Det var ikke mindst »herregårdsarkiver« og handelsarkiver, man havde i tankerne. Den første artikel i »Meddelelser« er Sechers »Vejledning til affattelse af fortegnelse over herregårdsarkiver«, og i 1920'erne drøftede man muligheden af at deponere handelsarkiver på Kronborg, godsarkiver på Nyborg. Det første spørgsmål blev senere løst ved oprettelse af Erhvervsarkivet i Århus. Det sidste problem er endnu ikke helt klaret, men et meget stort antal godsarkiver er dog efterhånden kommet til arkiverne, ikke mindst gennem den store indsats, som er blevet ydet af det udvalg til registrering af arkiver i privat eje, som Videnskabernes Selskab i 1922 nedsatte under professor Aage Friis' ildfulde og energiske ledelse. De kommunale arkivers skæbne har gang på gang været til behandling, ikke mindst i den arkivsektion, som blev nedsat i 1918. Spørgsmålet er kun delvis blevet løst. Mens næsten alle købstadarkiver er afleveret til landsarkiverne – i Nørrejylland ofte lige til 1900 – har det været umuligt at tage imod sognerådsarkiverne. Her er et stort, uløst problem, tanken om, hvad der er sket af ulykker med disse ofte yderst vigtige arkiver, kan give arkivmanden kuldefornemmelser, selvom hans samvittighed stort set er ren og uskyldshvid. Der kan vist ikke være tvivl om, at arkiverne, historiens stille templer, har været stedbørn i det sidste halve århundrede. Deres stab af videnskabelige medarbejdere har været stagnerende – først i de sidste år er der ved at ske en ændring – og deres pladsproblemer – allerede brændende for et par menneskealdre siden – er stadig uløst. Bortset fra det sønderjyske landsarkiv, som kom til i 1933, har der stort set ikke fundet nybygninger sted i det sidste halve århundrede. Det har været til

stor gene for forskningen, og ubodelig skade er sket ved de utallige ødelæggelser af værdifuldt arkivmateriale, som har fundet sted. På finansloven for det kommende år regner man med at få den første bevilling til nybygning ved det norrøjske landsarkiv. Måtte de andre pladshungrende arkiver følge efter, så det danske arkivspørgsmål kan blive løst, til gavn for al historisk forskning.

Museernes forhold har til stadighed spillet en meget stor rolle på årsmøderne. Også her har der tidligt været ført drøftelser om vigtige problemer, som er ført frem til løsning. Allerede i 1924 fremkom tanken om museums konsulenter, som skulle hjælpe de lokale museer, vel det første frø til den nyordning, som gennemførtes i 1942. Undersøgelserne af de danske bøndergårde var tidligt fremme, og Jørgen Olrik holdt foredrag herom på det første årsmøde i 1911. Også herfra synes der at gå en vej, der fører frem til Nationalmuseets store, systematiske undersøgelser over danske bøndergårde. Allerede i 1923 var præstegårdenes problemer til diskussion, som førte til visse undersøgelser. Spørgsmålet om fredninger har naturligvis gang på gang været til diskussion.

Også museernes generelle problemer blev taget op til diskussion. Således i 1924, da den gamle modsætning mellem provinsmuseer og Nationalmuseum kom til at spille en rolle i drøftelsen af et foredrag, holdt af Johs. Olsen. Kredslæge Møller gav udtryk for skepticisme. Museerne kunne ikke regne med virkelig støtte på samme måde som bibliotekerne, disse var fremtiden, museerne fortiden. Nationalmuseets direktør Mackeprang understregede de lokale museers betydning. Han citerede en Koldingborgers udtalelse om museumssager fra denne by: Selv om det var skidt, så var det dog Kolding-skidt. Mackeprang var to år før fulgt efter Sophus Müller som museets direktør. Sophus Müller var frygtet rundt om i provinsmuseerne, en lokal Viborg-tradition fortæller, at når der kom bud, at direktøren var at vente, bragtes de bedste, mest værdifulde fund i sikkerhed udenfor Stiftsmuseets mure. En anden tradition fortæller om Sophus Müllers foragt for lokale museumsfolk. Han havde været på besøg i Odenses gamle, ærværdige stiftsmuseum, formanden, en etatsråd, bad direktøren til middag sammen med styrelsen, flere af dem etatsråder som han: Sophus' svar lød kort og fyndigt: tak jeg spiser ikke med folket.

Med Mackeprangs tiltræden lød der helt nye toner fra det store museum. Det var vel ikke, fordi den nye direktør havde været med i DHF.s arbejde fra først af, medlem af den første styrelse. Men det var hans væsen at søge forbindelse til andre mennesker, at arbejde sammen med dem. I hans tid blev der skabt et tillidsforhold mellem lokalmuseerne og Nationalmuseet, som har været af uvurderlig betydning, som er blevet bevaret og udbygget i hans to efterfølgere, Poul Nørlund og Johannes Brøndstedts tid. Den nye museumslov er vel den vigtigste begivenhed i provinsmuseernes historie i det sidste halve århundrede, den har været livligt diskuteret,

også indenfor Nationalmuseets mure. Den vil betyde en stærk udbygning, en rivende vækst i deres effektivitet, hvilket selvfølgelig ikke skal medføre nogen ændringer i det bestående forhold mellem Nationalmuseet og provinsmuseerne. Det er jo bare børnene, der vokser til, kærligheden til deres gamle hæderkronede fader i det gamle palæ vil være den samme.

En vigtig nyorganisation har været oprettelsen af de by- og egnshistoriske arkiver, som i de sidste år har været inde i en rig og rivende udvikling, ikke mindst takket være den energiske indsats, der er ydet af formanden for Sammenslutningen af egnshistoriske arkiver, Hans Brandt. Spørgsmålet om byhistoriske arkiver – dog knyttet til museerne – var allerede fremme i 1919, da Otto Smith fortalte om det arkiv, han havde indrettet ved Holbæk museum. Der hævdede sig røster herimod, ikke mindst fra Chr. Axel Jensens side, idet han var imod at forene arkiv og museum. Museerne burde i hvert fald kun være et gennemgangsled til arkiverne.

Det vil på en måde være muligt at behandle vigtige dele af dansk historisk arbejde i det sidste halve sekel med årsberetningerne som grundtekst. Her dog kun endnu et eksempel. Da Sønderjylland var vundet hjem, vendte DHF, som naturligt var, endnu stærkere end før blikket mod landet sønden å. Et stort hefte af Fortid og Nutid var viet sønderjysk historie. I 1922 holdtes årsmøde i Haderslev, og stiftamtmand Haarlov udtalte her håbet om, at årsmødet ville give anledning til oprettelse af et Historisk Samfund for Sønderjylland, »en tanke som forsamlingen at dømme efter det stærke bifald, der hilste stiftamtmandens ord, i fuldeste mål delte«. Senere på mødet rejstes spørgsmålet påny, næste år oprettedes Historisk Samfund for Sønderjylland med sønderjydernes gamle fører H. P. Hansen som formand, Sønderjyske årbøger, standset under og siden krigen, begyndte igen at udkomme.

Årene siden 1909 har vel været nogle af de mest bevægede i menneskehedens lange saga. De har bragt to verdenskrige, kriser, en teknisk udvikling, som ingen tid har set magen til. Historieforskning, historieskrivning og vel ikke mindst historiesyn vil altid være præget af de politiske og økonomiske forhold, historikeren lever under, de problemer, som er til debat. Den store landvinding i det foregående slægtleds periode, hos gennembruddets mænd kan man vel sige, var gennemførelsen af den metodiske kildekritik, hvis førstemand herhjemme blev professor Kr. Erslev. Den er idag for enhver faghistoriker en selvfølge, oplært i den, som han er, lige fra de første ord lød til ham fra universitetets kateder. Siden Erslevs tid er den blevet ført videre, uddybet, differentieret, ikke mindst af hans efterfølger, Erik Arup, vel den betydeligste af dem, der nu er borte, æggende til kritik, men altid visende nye veje, både i sit livsværk, Danmarkshistorien, men også i sine store anmeldelser og artikler, ofte af metodisk interesse.

Erslevs banebrydende Historisk Teknik har aldrig fået nogen efterfølger. Danske historikere har i meget ringe grad været sysselsat med metodiske eller teoretiske problemer, den eneste som mere indgående har beskæftiget sig med historiens teori er vel nok Poul Bagge. Der er her en stor forskel mellem Danmark på den ene side, Norge og Sverige på den anden. Mange drøje diskussioner, mange stærkt teoretiske værker, ofte grænsende ind på filosofiens, erkendelsesteoriens vidtstrakte marker, har set lyset i de to nordiske lande, og ude i den store verden, i de senere år måske især i Amerika, føres betydningsfulde, ofte vanskeligt tilgængelige drøftelser, som dog ikke har sat sig dybere spor i den danske historiske litteratur eller i interne drøftelser. Dansk historisk arbejde er i helt overvejende grad et praktisk markarbejde. Om det så er af det gode eller det onde, må enhver vel afgøre efter temperament og livsindstilling.

Det betyder dog ikke, at der ikke har været en mere teoretisk diskussion om historien, dens mål og midler. Danske faghistorikere er på det stærkeste blevet angrebet for svigtende evne til at skabe forbindelse mellem forskningen og den jævne mands trang til historisk viden, historisk oplevelse. Kritikken er tit rent negativ, målsætningen uklar, megen tågetale har lydt, når man har prøvet at formulere de krav, der skal stilles til historikeren.

Men, vil man sige, hvor står så dansk historieforskning idag, hvad har den at svare til disse krav? I 1952 skrev professor Bagge en artikel: *Historiesyn og historieforskning*, foranlediget af Martin A. Hansens bog »Leviathan«, hvor digteren havde prøvet at finde frem til et nyt historiesyn og samtidig havde bebrejdet historikerne, at »historien er faldet hen i materialedynger, ligner et vældigt stenbrud«. Bagge understreger, at historikerne af idag »opfatter fortiden som en sum af komplicerede tids- og stedsbetingede, indbyrdes forskellige helheder, hvoraf hver er forbunden med utallige andre og ændrer sig under stadig vekselvirkning med dem«. De fortsætter på en måde en tradition fra 1700-årene, da man brød med den siden oldtiden herskende naturretlig tradition, hvorefter natur og fornuft var uforanderlig. Efterhånden sejrede det synspunkt, at der er organisk sammenhæng mellem alle sider af samfundets liv. Det er den opfattelse, man har kaldt historismen, og det synes, siger Bagge, stadig at være den, der rykker frem på centralfronten. »Den har fra de materialistiske og idealistiske retninger optaget meget, der kunne forenes med dens individualiserende tendens, men afvist eller afstødt det meste af den religiøse, ideelle eller materialistiske determinisme og absolutisme«.

Til Martin A. Hansens bitre ord om historiens materialedynger siger Bagge, at sammenfatningen, syntesen er blevet mindre tilgængelig for lægfolk end før. Det har altid været sådan, at historikeren præger sin syntese med sine værdidomme og sin opfattelse af menneskelige motiver, og hvordan skulle han også kunne, som digteren ønsker det, udøve »sit

høje hverv som dommer« uden subjektivitet. Historiens dom falder forskelligt ud i København og i Kiel, hos en Arup eller en la Cour. Hertil kommer, at enhver syntese er blevet så umådelig indviklet. De moderne synteser stiller større krav og krav af en anden art til læseren, vender sig endnu til en snæver kreds. Og, fortsætter han, »at udvide denne kreds er – derom kan digter og historiker enes – en opgave af største betydning for vor kultur, som kun popularisatorer af højeste rang kan løse«.

De anskuelser, som Bagge her har formuleret, vil vist kunne tiltrædes af de fleste danske historikere af idag. Der vil selvfølgelig være mange nuancer i toneføringen hos de forskellige, næppe væsentlige uoverensstemmelser, når det gælder det principielle. Ikke mindst blandt de yngre vil der nok være trang til meget stærkt at understrege vor forpligtelse til at bringe historien ud til de mange – at popularisere den. For kritikerne – hvor uklar deres tale end monne være – har jo ret, svigter danske historikere her, kan det blive til ubodelig skade for dansk kultur, hvormed slet ikke være sagt, at ikke andre end historikere af fag kan fortælle historie på forsvarlig og anstændig måde og sådan, at folket lytter. Til kritikerne har vi vel også lov til at sige, at der slet ikke er så få historiske videnskabsmænd, der har kunnet tale til de mange. Kun eet navn skal nævnes. Hugo Matthiessen, der på mange måder førte den Troels Lund'ske tradition videre, en ener, med helt sin egen sprogton, sin egen næsten impressionistiske teknik, sin mærkelige indfølelsesevne, sin næsten overnaturlige evne til at kunne fornemme landskabets tale om menneskers virken i fortiden.

Læser man beretningerne fra DHF.s årsmøder, får man et stærkt indtryk af, at her er det historiens praktiske problemer, som er til debat. Det er naturligt, for det er jo nu engang en af Fællesforeningens vigtigste opgaver at fremme det praktiske samarbejde, at støtte alle arbejdende historikere i det daglige praktiske arbejde, mere end at løse de store teoretiske problemer. På en måde genspejler årsmødets diskussioner dog også det historiske virke i dette halve århundrede, for det har først og fremmest bestået i løsning af en mængde store, rent praktiske opgaver. Det hænger ikke mindst sammen med den stærke udvidelse af det historiske forskningsområde, som har fundet sted. Den moderne kulturhistoriske forskning står nok i gæld til Troels Lund, til hans klare formulering af kulturhistoriens mål i den mærkelige lille bog »Om kulturhistorie« fra 1894, skrevet under hans opgør med den tyske statshistoriker Dietrich Schäfer. Men både dens metode og dens arbejdsområder er stort set nye, selvom grundlaget, Dansk Folkemuseum og Frilandsmuseet, var blevet til før 1909. Vigtige nye opgaver er taget op ved undersøgelserne af herregårde og bøndergårde eller arbejdet med Danmarks kirker. Den gamle By i

Århus har fra 1904 kunnet give sig af med de særlige forskningsopgaver indenfor den gamle bykultur.

Indsamlingen af tradition er kommet til at spille en rolle, som ingen vel drømte om før, allermindst i kildekritikens første himmelstormende år, da tradition nærmest var et skældsord. Dansk Folkemindesamling var alt blevet til i 1904 på Axel Olriks initiativ, Dansk Folkemuseum eller, om man vil, Nationalmuseets tredje afdeling, tog her helt nye opgaver op med sine etnologiske undersøgelser (NEU), i de senere år også med sine arbejderundersøgelser, som allerede har givet værdifulde resultater. Også det i 1909 oprettede Udvalg for Folkemål indsamler i vid udstrækning traditionsstof, Stednavneudvalget på en måde jo også.

En anden af historiens arbejdsmarker, som nu for alvor er blevet taget under plov, er fortidens økonomiske liv. Den store udgave af øresundstoldregnskaber har været en landvinding af international betydning, har givet historikere i Danmark og i mange andre lande et vigtigt materiale. En række værker har behandlet vigtige problemer af betydning for den økonomiske historie, bankvæsen, toldpolitik, industri, finansvæsen. Flere har beskæftiget sig med europæiske problemer, har været med til at give dansk historisk arbejde en værdifuld forbindelse til udlandet. Traditionen fra Arups disputats om tysk og engelsk handelshistorie er blevet fortsat med værker som Astrid Friis' om Alderman Cockayne's Project and the Cloth Trade og Aksel E. Christensens om Dutch Trade to the Baltic about 1600. Indenfor landbrugshistorien er nye sider blevet taget op til undersøgelse, ikke mindst gennem Svend Aakjærs, Poul Meyers, Fridlev Skrubbeltrangs og andres værker. Og i de sidste år har kirkehistorien været inde i en rig udvikling, og en række dybtgående undersøgelser, ikke mindst udgået fra det nye kirkehistoriske institut, har set lyset.

Det er dog vist den arkæologiske forskning, der vel nok kan møde op med de største landvindinger. Store forskerpersonligheder, ofte kendt langt udenfor landets grænser, har samlet sig om oldtidsforskningens gamle faner, Johannes Brøndsteds store værk »Danmarks oldtid« har været vejviseren for læg og lærer, Poul Nørlunds epokegørende undersøgelser fra Grønland og over Trelleborg har åbnet mægtige muligheder for den kommende tids forskning, vist os uanede perspektiver i arbejdet med vikingetiden. Og ved rigets gamle sydgrænse har tyske forskere afsløret en del af Hedeby's så længe gemte gåder.

I takt med udvidelsen af forskningsområderne har der også fundet en udbygning af kildepublikationen sted. Nationalmuseets Arbejdsmark fortæller om nyfund, forskellige store publikationsrækker slutter sig dertil, Budstikken beretter om Folkemuseets arbejde og fund. Det danske Sprog- og Litteraturselskab har i høj grad også publiceret rent historisk materiale, ikke mindst landskabslovene og Diplomatarium Danicum med oversættelsen Danmarks Riges Breve, et nystiftet Udvalg for udgivelse af kilder

til landbefolkningens historie udgiver forskellige tingbogsrækker og andet landbrugshistorisk materiale, og et nylig stiftet selskab publicerer helt moderne politisk kildestof. Den store samling af materiale fra besættelsen, udgivet af Den parlamentariske kommission, vil få stor betydning for arbejdet med disse års begivenheder. De gamle selskaber, Kildeskriftselskabet, Danske selskab har ligesom Rigsarkivet fortsat arbejdet, nogenlunde ad de samme baner som før.

Det har kun været muligt at bringe nogle glimt fra historikernes udstrakte arbejdsmark, at give et rids, flimrende, uklart i konturerne, af det, der er nået i disse år. Og hertil må så føjes den betydning, som arbejdet ude i landet har fået. En del af de amtshistoriske samfund havde begyndt deres arbejde, da DHF blev til, det var jo på en måde baggrunden for foreningens fødsel, men flere er kommet til, i de sidste år også en hel del foreninger for mindre områder. I 1915 havde DHF 17 amtssamfund som medlemmer, idag er der 32 historiske foreninger. Årbøgerne er blevet større, strømmen af lokalhistoriske værker bredere og fyldigere, selvom den ikke er den fossende elv, vi gerne ville se. En vældig udvikling indenfor provinsmuseerne har fundet sted, i 1915 havde DHF 8 lokale museer som medlemmer, idag er der 102. Museerne har først og fremmest været med til at redde fortidens værdier, sikre dem for kommende slægter, men deres vækst er samtidig et vidnesbyrd om, at den historiske interesse ude i landet ikke er i tilbagegang, museerne selv har i høj grad været med til at vække den, nære den.

Disse ord kunne måske lyde, som om der var grund til ligesom Vor Herre på den syvende dag at være såre tilfreds. Men det skal ikke nægtes, at der er malurt i bægeret. Vel har de sidste 50 år bragt os langt på mange måder, givet en rig udvikling, men vi må ikke glemme, at det netop er år, da hele samfundet gennemgår en næsten eksplosiv ekspansion, set under denne synsvinkel eller sammenlignet med andre videnskabsgrene bliver udviklingen måske knap så imponerende. I hvert fald vil de fleste vist være enige om, at masser af problemer ligger hen uløst. Og de kan ikke løses i øjeblikket, først og fremmest, fordi udviklingen efterhånden har ført med sig, at vi mangler de nødvendige unge forskere til arbejdet. Det skyldes vel ikke svigtende historisk interesse hos ungdommen, men ganske simpelt, at der ikke er givet os det økonomiske grundlag for et mere intensiveret historisk arbejde. Videnskabelig historisk arbejde udføres idag – som før – næsten udelukkende som bibeskæftigelse, videnskabsmændene tjener deres brød som universitetsprofessorer, arkivarer, museumsfolk eller pædagoger, videnskaben giver de sig af med i fritiden, i ikke ringe grad er det, hvis jeg må snakke tysk, et arbejde, der ikke blot er nebenamtlich, men også ehrenamtlich.

Oprettelsen af videnskabsfonden, i nogen grad også tipsmidlerne, har betydet en vis lettelse i vilkårene for dansk historisk arbejde, har ikke

mindst gjort det lettere at skaffe penge til trykning af udgaver og værker, selvom der også her er et vidt spænd mellem behov og de forhåndenværende midler. Men den afgørende mangel er den, at vi ikke har videnskabsmænd, som udelukkende kan hellige sig det historiske forskningsarbejde. Moderne historiske undersøgelser, ikke mindst af økonomisk og social historie, kræver meget mere tid end før, når vi skal til bunds i problemerne. Udviklingen indenfor vore bysamfund er i høj grad et terra incognita, dansk landbrugshistorie rummer så mange, mange problemer, at man slet ikke forstår, at et landbrugsland som det danske kan finde det forsvarligt at lade dem ligge, vigtige sider af den kirkelige og åndelige udvikling er helt jomfruelig jord.

Visse opgaver her kræver så omfattende undersøgelser, at de ikke kan udføres af enkeltmand, at der må arbejdes i flok. Der er sider af det historiske arbejde, som er egnet til at udføres indenfor et institut eller lignende. Det gælder i høj grad landbrugshistorien, og en dag må institutet for dansk landbrugshistorie vel komme.

Under krigen fik Albert Olsen oprettet et lokalhistorisk institut. Dets formål var først og fremmest at få gennemført en række lokale undersøgelser af vigtige problemer. De skulle foretages af faghistorikere eller af dygtige lokalhistorikere og danne grundlaget for en generel behandling af de pågældende spørgsmål. Institutet fik ikke nogen lang eller glørværdig tilværelse, grundene hertil er mange, men jeg mindes endnu det sidste møde, efter Albert Olsens død, da styrelsen tog beslutning om at ophæve institutet. Jeg prøvede at kæmpe imod, men måtte give op overfor det afgørende argument, umuligheden af i den øjeblikkelige situation at skaffe den kvalificerede leder, de egnede medarbejdere.

Tit har jeg fortrudt, at jeg ikke endnu stærkere gik imod denne afgørelse. For mig er det, som om denne tanke ikke kan dø, en dag vil den leve op påny, så Albert Olsens ideer, frugtbare som de var, kan realiseres, og vi samtidig kan få det redskab for fremme af lokalhistorisk arbejde, som vi savner idag. DHF.s lokalhistoriske konsulentvirksomhed bør i så fald knyttes hertil.

Der er i vort folk en stor historisk interesse – ofte sover den måske sin tornerosesøvn. Det er vor opgave at vække den i troen på, at historisk interesse åbner vejen til en værdifuld kulturverden. Der er her en bindende forpligtelse – for DHF såvel som for samfund og museer. Men samtidig må det slås fast, at vi ikke kan gøre vort arbejde uden støtte – også fordi vi nu engang ikke kan få bogtrykkerne overbevist om, at de bør trykke vore værker og tidsskrifter gratis. Museernes problemer har fundet en løsning, der er sikret tilskud fra staten på 323.000 kr. Men samfundene står jo overfor problemer, der ikke er ulig museernes. Her er et vigtigt spørgsmål, der ikke har fundet sin løsning.

Til tider kan historikeren blive grebet af den sorteste kulturpessimisme.

Han ser ingen vej frem til det mål, der skal nåes, hans liv bliver let en evig kamp med dem, der skal bevilge penge, de penge, der nu engang er nødvendige til det historiske arbejde. I den tid, der kommer, må vi alle, hver på vor front, arbejde for i de videste kredse at få vakt en forståelse af, at en nation som den danske har en forpligtelse – også økonomisk – overfor sin historie.

Vi står midt i en opbrudstid, ingen kender vejen forover, men så meget må dog vist være klart, at kampen mellem tyranni og demokrati ikke blot udkæmpes gennem varme eller kolde krige, at vi også er nødt til at vinde på den kulturfront, hvor vi i hvert fald ved, at den anden part gør en gigantisk indsats. Man bruger penge til andet end atomvåben hinsides den tragiske grænse tværs gennem Europa. Og historisk virke, historisk forskning er en del af denne kulturkamp.

Erik Arup

Af Aksel E. Christensen

Rent umiddelbart kan det virke overraskende, at man har ønsket en særlig omtale af Erik Arup i forbindelse med Dansk historisk Fællesforenings jubilæum. Arup var overhovedet ikke virksom ved foreningens stiftelse, og havde, såvidt jeg ved, heller ikke senere nogen tilknytning til den, i hvert fald ikke på en måde, der kunne foranledige omtale i Fællesforeningens snævre annaler. Det er altså Arups almindelige placering og virke indenfor dansk historisk videnskab, der forklarer valget.

Der kan da næppe heller herske tvivl om, at Arup indenfor det seneste halvsekel har været den centrale skikkelse i dansk historieforskning og -skrivning i samme grad, om end ikke på samme måde, som Poul Nørlund i forlængelse af M. Mackeprang har været det indenfor den historiske arkæologi. Dertil kommer, at Arup netop arbejdede indenfor felter og efter retningslinier, der måtte have en særlig interesse for centrale kredse indenfor Fællesforeningen. Samtidig med, at Mackeprang og Nørlund frigjorde Nationalmuseet fra det gamle bureaukratis snærende bånd og aristokratiske ophøjethed og ved en positiv indsats gjorde interessen for landets minder og folkets fortid levende i meget vide kredse, satte Arup i sin historieskrivning folket i centrum i stedet for riget; han skød manden ved plogen, i boden og på skibet ind ved siden af konger og bisper, generaler og ministre, ja, han gjorde dette arbejdende folk og deres samvirke i de små cirkler, i landsbyen og på tinge, til det faste grundlag, udgangspunktet, det bestemmende i Danmarkshistorien.

I nekrologerne over Arup efter hans død i 1951 blev der fra forskellig side givet indgående skildringer og vurderinger af ham som personlighed og historiker¹. Jeg drister mig ikke til påny at give en almen karakteristik, som jeg frygter vil komme til at virke som en bleg gentagelse, men skal i stedet forsøge at fremdrage og opholde mig ved visse sider, som viser berøring og slægtskab med de formål og ideer, som har skabt Fællesforeningen og været bestemmende for dens virke.

1. C. O. Bøggild-Andersen, *Oversigt over Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskabs Virksomhed 1951-52* s. 1-18, Aksel E. Christensen, *Københavns Universitets Festskrift*, November 1952 s. 115-33 og *Hist. Tdskr.* 11. r. III s. 778-88; Laur. Weibull, *Scandia* XXI s. 230-38, m.fl.

For Arup, historikeren med den vide horisont og rationelle indstilling, skulle intet synes at stå fjernere end lokalhistorien. Og dog har han anbefalet at erstatte skolernes historieundervisning med en hjemstavns-lære forbundet med en verdenslære. Denne programudtalelse var nok et resultat af teoretiske og praktiske overvejelser, men samtidig også et ægte udtryk for hans inderste personlighed. For der kan næppe herske tvivl om, at hjemstavnens og barndommens milieu har inspireret lægesønnen fra Slangerup stærkere end de fleste historikere og meget tidligt er blevet bestemmende for hans historiesyn. Faderens erhverv spores i den brede plads, han har givet sygdomme og lægekunst i sin historieskrivning, og en beundret veterinær-farbroder, der var tilsynsførende ved vor eksport af kød og kvæg, har sat sit stærke præg på hans interesse for og opfattelse af landbrugs- og handelshistorien, og yderligere har han selv gentagne gange understreget, hvor stimulerende det var for historikeren at være opvokset i Slangerup, den forhenværende købstad midt i en rig og driftig bondebygd under landbrugets revolutionerende omlægning i 1880'erne. Det var derfor ikke af pietet, men i overensstemmelse med Arups egne ord og indstilling, at Slangerups lavssegl fik plads blandt illustrationerne i hans efterladte 3. bind af Danmarkshistorien.

Et enkelt lille hjemstavnsmotiv illustrerer stærkere end mange ord styrken i denne tidlige inspiration. Da Arup i sin bog fra 1941 om Viggo Hørup, hans barndoms helt og åndsfrænde, vil give udtryk for den begejstring, meddelelsen om, at Hørup kom med i ministeriet, fremkaldte, griber han tilbage til et naivt pietistisk epitafievers fra den fædrene kirke, som han citerer:

I hannem bondestanden,
så ædel er, så høj og fri,
for Gud som nogen anden.²

Disse barndommens ord var for Arup blevet virkelighed ved Hørups op-højelse. Der kan ikke være tale om en blot stilistisk-kunstnerisk udnyttelse af en tilfældig erindring, for dels virker verset temmelig tamt på læseren, og dels var det en genoptagelse af et oftere anvendt motiv. Så tidligt som i en lille artikel fra Illustreret Tidende i 1903 dvæler han ved de samme ord³, og mange af hans elever vil sikkert kunne mindes, at han har citeret dem gentagne gange i de mellemliggende årtier.

Som historiker var Arup en udpræget ener, men i sin isolation – mere fra fagfæller end fra de praktiske erhvervs folk – var han i allerhøjeste grad i pagt med nye retninger, såvel indenfor det levende samfundsliv som indenfor faget. I 1931 – midt under kampen med sine kritikere – gav han overfor de studerende det smukkeste udtryk for, hvor nødvendigt

2. Erik Arup, Viggo Hørup (1941) s. 205 f.

3. Illustreret Tidende bd. 45 nr. 13.

det var for den udøvende historiker at være i besiddelse af menneskekundskab og samfølelse⁴. Han skrev bl.a.: »Kun den, som nærer dyb kærlighed til menneskene og dette jordeliv, kan gøre sig håb om for sine tilhørere at fremtolke sagte og rene genlyd af det mægtige kor af menneskerøster, der aldrig forstummer«. Ikke altid var han ganske vist selv i stand til at leve op til den nye tids krav. Han var en af de første herhjemme, der fremhævede, at fremtidens løsen var team-worket, men i praksis evnede han ikke samarbejdets kunst, hverken med jævnaldrende eller yngre fagfæller.

Derimod opponerede han fra første færd ikke mindre i gerning end i ord mod den forældede aristokratiske historiske videnskab. Han anså nok selve forskningen for en så vanskelig og specialiseret disciplin, at den ligeså lidt som naturvidenskaben kunne udøves af amatører, og at dens sproglige udtryk måtte være utilgængelig for alle andre end en lille flok specialister, men samtidig indskærpede han, at det ikke måtte glemmes, at historikerne havde en mission, der var rettet udad og havde bud til alle. Frigjort fra alle uvedkommende hensyn til magthavere og folkestemninger skulle historikeren »meddele sikker viden om fortiden« – også således, at ikke-fagmanden kunne tilegne sig den⁵. Derfor skrev han sin Danmarkshistorie og gav den den form, den fik.

Arups demokratiske syn på historieskrivningen gav sig også andet udtryk. Den skulle – som allerede anført – ikke være en kongernes og krigenes historie, men en folkets og arbejdets historie. Problemet om, hvor meget plads der skulle tildeles nederlagets mænd i forhold til sejrherrene og i det hele taget den enkelte gruppe og retning, optog ham meget, således som man navnlig kan iagttage det ved hans puslespil med dispositionerne til Danmarkshistorien. I nogle forelæsninger, han holdt på Askov højskole i vinteren 1928-29⁶, gav han en tilspidset demokratisk løsning af disse problemer ud fra parlamentariske grundprincipper efter forholdstalsmetoden. Modsat Ibsen gjorde han sin reverens for flertallet. Han hævdede, at den historiske fremstilling skulle anlægges således, at »flertallet altid får den største plads«; mindretallene skal ikke forstumme helt, men »kun komme i betragtning i forhold til deres styrke«. Straks efter tilføjer han dog et korrektiv – øjensynligt under hensyn til, at der ikke har rådet parlamentarisme til alle tider. Hans ord gjaldt ikke det absolutte flertal, men »flertallet af de politisk bestemmende« til hver sin tid. – Begrebet »politisk bestemmende« må her åbenbart tages i en meget vid betydning, for ellers ville det ikke blot komme i modstrid med hans egen praksis i Danmarkshistorien, hvor der også indrømmes de politisk umyndige klasser god plads, men også harmonere slet med den afsluttende konklusion:

4. Akademisk Tidende 1931 nr. 24.

5. Scandia XI (1938) s. 10.

6. Foredrag-manuskript i Arups arkiv (Kgl. Bibl.).

»Alle stemmer fra fortiden har ret til at komme til orde i historikerens fremstilling . . . Fortiden er et stort hav af stemmer, som det er historikerens kunst at give hver sin vægt«.

Tilknyttet hertil fulgte så i Askov-forelæsningen en karakteristisk formulering, der fører over til en anden side af Arups moderne syn, nemlig hans vurdering af de forskellige kildegrupper, specielt indstillingen til sontringen mellem levning og beretning. Historikeren må gøre sig klart, hævdede Arup, at »det ikke altid er den, der tilfældigvis kommer til orde i en beretning, og som derfor skriger højest, der har et virkeligt krav på plads; oftest er det dem, der er gledet ud af livet uden en lyd, men efterladende sig en rigdom af handlinger, af kendsgerninger, som mest har krav på historikerens opmærksomhed«. For Arup var verden, og derfor også historien, noget mere og også noget andet end det, der opfattedes gennem de nærsynede skrivekyndiges briller. Det pulserende livs resultater vejede tungere til end teori og refleksion. Derfor standsede Arup i modsætning til den ældre kritiske skole ikke op ved den primære skriftlige kildes udsagn, der enten accepteres eller vrages, men anså det for historikerens opgave at bestemme den virkelighed, den repræsenterer, eller – som han selv udtrykte det – ud fra den primære kilde at »udsondre« de »kendsgerninger«, som den meddelte og at sammensætte disse kendsgerninger i en sammenhæng eller skildring.⁷ Arup var her i overensstemmelse med samtidige franske teoretikeres nyskabende metodik, der siden har gået sin sejrsgang og er blevet nøjere udformet. Arup lagde dristigt disse principper til grund for sin Danmarkshistorie, og det er ikke mindst dette, der gør den til det centrale åndsværk indenfor hans generation af historikere.

Det er indlysende, at såvel metoden som resultaterne måtte fremkalde protest. Man forstod ham ikke, evnede det ikke og ønskede det måske heller ikke, og med sin knapt tilspidsede formulering af metoden og den elegante absolutte stil i meddelelsen af resultaterne havde Arup ikke lettet forståelsen, men selv bidraget til at gøre reaktionen voldsommere. Nu, en generation senere, kan man klarere se værkets fejl og mangler, ikke fordi vi betragter hans »digtning over kendsgerningerne« – ret forstået – som mindre videnskabelig, tværtimod vil vi snarere beklage, at han ikke har gennemført den konsekvent nok; men samtidig forstår man, hvor umulig en opgave det egentlig var for enkeltmand at gennemlyse det mægtige kildestof ud fra de nye synspunkter, og er fuld af undren over, i hvor høj grad det lykkedes.

Men hvad vil det egentlig sige at skrive historie ved »at digte over kendsgerningerne« – eller som man nu hellere vil udtrykke det: ved at afæske kilderne svar på vore spørgsmål om virkeligheden bag kilderne. Arups Danmarkshistorie rummer et utal af eksempler, enkle og kompli-

7. Jfr. mere udførligt Univ. Festskr. Nov. 1952 s. 120 og Hist. Tdskr. 11. r. III s. 782 f.

cerede, åbenlyse og kamouflerede. Et af de simpleste er hans hjulplovs-hypotese, hvor han forsøger at give en funktionel forklaring på landsbydannelsen ved at sætte den i årsagsforbindelse med hjulploven og det behov for samvirke, som dennes fremkomst måtte fremkalde. Teorien holdt ikke, navnlig fordi nyere arkæologiske resultater omstyrkede det kronologiske grundlag, men den havde skabt en frugtbar problemstilling, der viste vej til ny viden, der meget vel kan føre frem til en ny forklaring i slægt med Arups. I hvert fald er det videnskabeligt utilfredsstillende fortsat at have landsbyen som en isoleret og uforklaret kendsgerning.

Mere kompliceret og tilsløret er princippet anvendt ved skildringen af den ældste kristendom i Danmark, der er komponeret over helgenkalenderen og liturgien som det faste grundlag, mens udsagnene fra samtidige forfattere og senere tradition er skubbet i baggrunden. Resultatet var en stor gevinst, selv om det er beklageligt, at Poul Nørlunds arkæologiske og kunsthistoriske resultater kom for sent til, at de kunne medinddrages. Fra yngre perioder skal anføres den landvinding det var, at Arup foretrak at karakterisere en konges regering ud fra den vurdering, der indeholdtes i den følgende konges håndfæstning, frem for at skønne om sandheden bag tendentiøse vidnesbyrd fra samtiden eller nærmeste eftertid. – Når Arup alligevel så ofte giver sin opfattelse udtryk i ord fra beretninger eller andre skriftlige kilder, behøver det ingenlunde at stride imod hans grundprincip. Arups citater er ikke vilkårligt valgte, og de benyttes sjældent som autoriteter i sig selv, derimod hyppigt som relevante udtryk for opfattelser, han er nået til ad andre, ofte meget komplicerede veje, som det nu altfor sjældent er muligt at efterspore.

Det er ved denne konsekvente anvendelse af de mere konkrete og objektive kilder frem for beretninger og andre kilder med mere subjektive og generelle udsagn, at Arups forskning viser sit slægtskab med lokalhistorien, der jo netop for det snævre område – vel nok mere af nød end af tilbøjelighed – arbejder med det konkrete stof, hvis mosaik den sammenstiller til et billede af gårdens, landsbyens, sognets eller købstadens skæbne gennem tiderne. Men Arup tog endnu et skridt videre mod det lokale og individuelle. Han foretrak at uddrage eller indeslutte det almene billede ved dybtgående analyse af konkrete eksempler eller omvendt at konkretisere det generelle i typiske eksempler.

Allerede hans disputats om kommissionshandelens historie er et udmærket eksempel, måske det ypperste, på hans evne til at drage vidtrækkende konsekvenser af konkrete eksempler, for ikke alene kunne han ved sin analyse af enkelte købmandsbøger eller handelshuses arkiver vise, at virkeligheden havde formet sig ganske anderledes end det billede, man havde deduceret ud fra love og forskrifter, men han dokumenterede også, at det var selve handelslivets udformning, der havde dikteret forskelle og ændringer i de enkelte landes handelslovgivning, ikke omvendt.

Hertil kan føjes mange eksempler fra Danmarkshistorien. Han vurderer Sorø Gavebogs vidnesbyrd om Absalons godstransaktioner højere til forståelse af den fornemme og virksomme prælats personlighed end Saxos forherligende omtale af sin patron. Arups resultat er vel nok ensidigt, men det indeholder et uomtvisteligt korrektiv. Karakteristisk er skildringen af det 16. århundredes agrarsamfund. Grundlaget er her konfrontationen af nogle få bondeskifter med herremændenes prægtige renæssanceborge, betragtet i perspektiv af den europæiske prisstigning. Skiftebrevet som grundlag for en vurdering af bondens vilkår måtte synes ham solidere end en pejling efter sandheden i det store kor af blandede røster, hvor bondens egen stemme alene hørtes i ynkelige klager og bønskrifter. En senere forskning rokkede ved skiftets evne til at spejle virkeligheden, og i konsekvens heraf erklærede Arup da i afsnittet om bonden på Christian IV.s tid, at det derfor var »aldeles umuligt at fremsætte nogen mening« – underforstået begrundet mening – om bøndernes faktiske økonomiske vilkår.⁸ De siden udgivne tingbøger kan nu for Christian IV.s tid dokumentere en virkelighed, der ligger Arups oprindelige vurdering af forholdene under forgængeren meget nær.

Det mest talende vidnesbyrd om den vægt, som Arup tillagde det konkrete lokale eksempel giver netop kapitlerne om landbruget under Christian IV i det efterladte bind 3. Her kasserede han hele den renskrevne tekst, da dr. Hans Fussings undersøgelse af godsdriften på Chr. Rantzaus Gessingholm fremkom, og hele fremstillingen omformedes nu radikalt fra grunden af, idet forholdene på dette jyske gods længst muligt lagdes til grund.

Ved at gøre bonden og bondens arbejde til det grundlæggende tema i sin Danmarkshistorie nærmede Arup sig også indholdsmæssigt lokalhistorien. Arup motiverede sit valg med, at bondens trivsel var bestemmende for landets trivsel og dermed for dets politik, men det har sin rod i de personlige indtryk fra Venstres grundlovskamp og landbrugets produktionsomlægning i hans barndom og ungdom. Det skulle være hans opgave indenfor historisk forskning at gennemføre det samme demokratiske systemskifte, som havde været målet for Hørups politiske kamp. Arup betroede tidligt sin hensigt til professor J. A. Fridericia, hans gamle lærer og nære ven, og i 1916 proklamerede han den på tryk: »Vort fædrelands historie er i sin inderste grund det danske landbrugs historie, næsten al den politik, der har været her i landet fra de ældste tider til dagen i dag har sine rødder i den danske jord. Danmarks arbejde og politik er ... skabt af danske landsbybønder og danske herremænd«. Men da det ikke er dem, der har skrevet vor historie, er resultatet blevet, »at de almindelige forestillinger om Danmarks historie er så milevidt fjernet fra det, der er

8. Danmarks Historie III s. 80.

det virkelige grundlag for dansk arbejde, så ganske uden forståelse for det, der til alle tider har været det bevægende i dansk politik.«⁹

Det var denne mangel, Arup ville overvinde, men han indså meget vel at opgaven var vanskelig, ikke blot fordi, som hans erfarne professor advarende havde betroet ham, de nødvendige forarbejder manglede, men også fordi det skortede ham selv på nødvendig teknisk indsigt. Derfor besluttede han sig til at anmode om bistand udefra. I et foredrag om Det ældste danske Landbrug appellerede han direkte til Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs medlemmer. Her nævnte han med anerkendelse enkelte lokalhistorikers arbejder, men de nye »dybtgående detailstudier« i godsarkiverne skulle ikke udføres af lokalhistoriske amatører, men overlades til faghistorikere med teknisk bistand af landbrugsvidenskabens specialister. Under henvisning til samarbejdet for forhistoriens vedkommende mellem Nationalmuseet og Oldskriftselskabet som det store forbillede sluttede Arup sit foredrag: »På landbrugshistoriens område bør historieforskning og landbrugsteknisk indsigt arbejde hånd i hånd, historikere og landbrugskandidater burde samarbejde. Måtte danske godsarkiver blive stillet til rådighed for sådanne forstående og fælles efterforskninger, måtte det danske Landhusholdningsselskab se det som en af sine opgaver at støtte de grundlæggende forskninger i dansk landbrugs-historie, uden hvilke vort fælles fædrelands historie aldrig kan tilfredsstillende fremstilles«. ¹⁰

Trods præsidentens smukke ord om, at en nærmere forbindelse med historikerne netop lå i selskabets ønsker og interesser, blev Arups appel uden resultat. Landbrugets mænd har altid været for snævert knyttet til det aktuelle og praktiske til at ofre arbejde og midler på udforskningen af deres erhvervs fortid, og i landbrugslandet Danmark foretrækker man stadig på Veterinær- og Landbohøjskolen at lade landbrugshistorien doceres af mænd, der hverken har forudsætning eller interesse for primær forskning. Derfor måtte Arup gennemføre sit værk uden den bistand, han bad om.

Arups personlige kontakt med de historisk interesserede uden for fagmændenes kreds var ringe. Alligevel blev han bannerføreren for det demokratiske gennembrud indenfor historien, direkte ved at skrive sin Danmarkshistorie med folkets gerning som rygrad, indirekte ved at han udtalte forståelse af, hvor vigtig den konkrete lokalhistoriske undersøgelse er for faghistorikerens syntese, om end han ud fra hele sin indstilling måtte tvivle på, at amatørens arbejde kunne blive så stringent, at det kunne anvendes af fagmanden. Han anlagde bevidst sin Danmarkshistories form ud fra den hensigt, at det folkelige syn på historien skulle trænge

9. Tidsskrift for Landøkonomi 1916 s. 436.

10. Ibid. s. 437.

ud til hele folket; derimod forstod han ikke, at en stimulans til aktivt medarbejderskab indenfor den livsnære detalje var et fuldt så vigtigt middel til at fremme historisk forståelse i vide kredse. Men også på dette felt øvede han indirekte en stor indsats, nemlig gennem sine elever. Det var ikke uden inspiration fra Arups indstilling, at Albert Olsen forsøgte et initiativ ved oprettelse af et Lokalhistorisk Institut, der dels skulle søge lokale forskninger gennemført på specielle områder som byggestene til en rigshistorisk fremstilling og dels tjene som konsulent for lokalhistoriens amatører. Det er heller ikke tilfældigt, at så mange af Arups elever har disputeret på landbohistoriske emner eller på anden måde forsket indenfor den konkrete landbrugshistorie og siden sluttet sig sammen i et specielt udvalg til udgivelse af centrale kilder indenfor denne så længe forsømte side af historien. Og hvem andre end Arups elever sidder nu indenfor Dansk historisk Fællesforening som faghistoriens kontaktmænd til amatørerne.

Poul Nørlund

Af Roar Skovmand

Det var i besættelsestiden Poul Nørlund blev formand for Dansk historisk Fællesforening (1941-50). I modsætning til sin forgænger, Knud Fabricius, havde han ikke tjent sig op fra geledet indenfor denne forening, var vel knap nok kommet til dens møder og kendte ikke dens »repræsentanter« videre godt. Men det var ikke blot »situationen«, der kaldte på ham og lokkede et varmt og bekræftende blik frem i hans ansigt, da han, efter en længere drøftelse, blev nødet med et »Vil De ikke nok?« Situationen kaldte ellers stærkt i de år, hvor det danske folk måtte rykke tættere sammen end i fredstid. »Selv uden våben er vi et folk på vagt, vågende over vor arv fra fortiden, vort særpræg, vor eksistens.« Disse ord hentet fra Nørlunds og Brøndsteds »Seks Tværsnit af Danmarks Historie«, der kom 1941, afspejler situationen, just det år, da Nørlund blev formand for Dansk historisk Fællesforening.

Men der var nok dybere bevæggrunde end situationens. For dem, der ikke kendte Nørlund på nært hold, kunne han godt synes noget utilgængelig trods sit imødekommende væsen; en af hans Sorø-kammerater, Johannes Brøndsted, har sagt: »På os mindre drenge virkede han fjernt og fornemt, med sin rene Apolloprofil og sit lidt reserverte væsen«, og således kunne han også i sin modne alder virke på voksne. Men det betød ikke, at Nørlund hørte til den type af Nationalmuseets mænd, for hvem Nationalmuseet var sig selv nok. Han så dets og sit virke i en stor sammenhæng.

Dengang første bind af Arups Danmarkshistorie fremkom, hilste han dette værk velkommen, også fordi »der trængtes til en eller anden glansfuld bedrift, som kunne minde både offentligheden og historikerne selv om, at de ikke blot er fagvidenskabsmænd, men indtager eller bør indtage en plads i nationens åndelige liv«. Er der ikke i disse ord noget der minder om Herluf Trolles berømte ord til dr. Niels Hemmingsen: »Vide I, hvorfor vi hedde herremænd, hvi vi bære guldkæder . . . Derfor have vi denne ære for andre, at når vor konning og herre, land og rige have det behov, da skulle vi rigens fjender afværge . . . at vore undersåtter må bo og være udi fred og rolighed. Jo ville vi have det søde, så må vi og have det sure med.«

Disse ord holdt Nørlund af at citere, og han understregede, at der ikke blot lå selvfølelse og standsfølelse og en portion hovmod bag dem, men også ansvarsfølelse: at de mænd, der sagde sådan, ved deres personlige indsats hævdede Danmark for danske. En sådan personlig indsats betragtede Poul Nørlund som en selvfølgelig pligt, han ikke kunne afvise.

Nu hørte stillingen som formand for den fredelige historiske fællesforening naturligvis ikke til de udsatte, men det var dog en byrde at lægge til det i forvejen tyngende hverv: at have ansvaret for under krigsforhold at bevare nationens største synlige skatte fra fortiden. Måske følte Nationalmuseets direktor dog den opfordring, der kom til ham, som et håndslag fra alle historisk indstillede i landet og som en tak for den indsats, han havde gjort for at bringe Nationalmuseet, hvis nye bygninger var indviet tre år tidligere, i nær kontakt med folket og dets skoler. Alle-rede Nørlunds forgænger, M. Mackeprang, havde forberedt denne indsats, men for Nørlund var museets folkelige opgave en virkelig kongstanke. Det lå derfor så nær for ham at knytte forbindelse med Dansk historisk Fællesforening og samtidig med de mange egns museer, der var repræsenteret i Dansk kulturhistorisk Museumsforening.

I Nørlunds yngre år var hans hovedinteresse verdenshistorien. Efter sin magisterkonferens opholdt han sig længere tid i udlandet, og hans disputats samlede sig om det romerske slavesamfunds afvikling. Men det var, som han selv har sagt det, svært at føre disse studier videre i Danmark, fordi kilderne ofte måtte søges i udlandet, og fordi man var alene her og ikke havde nogen at diskutere spørgsmålene med. Da Nørlund søgte tilknytning til Nationalmuseet, kunne man have ventet, at hans speciale blev den romerske jernalder, men det er forståeligt, at Sophus Müllers håndfaste regime i oldtidsafdelingen ikke kunne tiltrække ham, og at han foretrak arbejdet i middelalderafdelingen, hvor der snart opstod et hen-givenhedsforhold mellem Nørlund og den ældre leder af afdelingen, direktør M. Mackeprang, et forhold, som tjente dem begge til ære og museet til gavn.

Fra nu af blev Poul Nørlunds indsats rettet mod hjemlige mål, men han bevarede sin europæiske synsvidde og betragtede de mindste enkeltheder i europæisk sammenhæng. Den mest afsides af alle Danmarks egne, »De gamle nordbobygder ved Verdens ende«, drog han frem i lyset, da han reddede nordbokirkegården ved Ikigait i Vestgrønland i 1921. Havets grådige bølger var i færd med at slikke den bort, nu og da var rester fra den sendt til Nationalmuseet i København, men da Nørlund i 1921 begyndte en systematisk udgravning af det, der var tilbage, viste det sig, at de døde nordboer for fire-fem hundrede år siden var begravet i deres dagligdragter. I den frosne jord havde klæderne holdt sig til vore dage. Dragtmoderne var lige så fransksprægede som i senere tider; ved hjælp af sammenlignende dragtstudier kunne fundene dateres. Det kunne heraf

ses, at nordboerne i Grønland havde holdt stand overfor eskimoerne længere, end man før havde troet muligt. Ekspeditionen hjembragte til Nationalmuseet den største og mærkeligste samling hverdagsdragter, der findes i Vesteuropa fra middelalderen. Nørlunds beretning om dette fund på engelsk i Meddelelser om Grønland er på een gang lokalhistorie og verdenshistorie; hans senere sammenfattende skildring af de gamle nordbo-bygder, der blev udgivet af Selskabet til folkeoplysnings fremme, opnåede da også at udkomme både på dansk, engelsk, tysk og grønlandsk.

I den fortegnelse over Nørlunds skriftlige arbejder, som hans hustru har udgivet efter hans død (i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1951), er hans bøger, afhandlinger og småartikler om Grønland den største gruppe, men nr. 2 er hans egen hjemstavn. På den tid, da jeg var hans medhjælper, havde han påtaget sig den pædagogiske opgave at skrive om »Midtsjællands historie« til en serie, som Hirschsprungs forlag udgav under titlen »Min Hjemstavn«. Da jeg havde påtaget mig en lignende opgave for Nordslesvigs vedkommende, spurgte jeg ham, hvordan han greb det an. »Jo,« svarede han, »vi tog telefonbogen og slog op på kortet over de sjællandske telefoncentraler, og så slog vi en cirkel omkring det område, der hørte sammen!« Det var jo et overraskende moderne og praktisk udgangspunkt! Når han sagde »vi«, var det ikke pluralis majestatis. Nørlund var vel ikke i tvivl om værdien af egen arbejdsindsats – den følte han som det betroede pund, der skulle udnyttes – men han forstod i en sjælden grad samarbejdets nødvendighed; han hørte til dem, der hellere gav sine medarbejdere for megen end for lidt ære; i hans bog om nordbo-bygderne står der ikke noget om, hvor afgørende hans egen andel har været i udforskningen af nordbokolonierne, men det fremgår tydeligt, at han har forstået at få medarbejderne inddraget deri, ikke mindst dem, der repræsenterede sagkundskaben indenfor den historiske arkæologiske hjælpevidenskaber: arkitektur, antropologi, botanik o.s.v. Men når han med telefonbogen som udgangspunkt gik i gang med en skildring af Midtsjælland, var arbejdskredsen, som han støttede sig til, sikkert at finde indenfor hans egen nærmeste familie. Den faglige snæverhed lå Nørlund fjernt; indenfor sin familie havde han berøring med landets førende videnskabsmænd på andre felter, – det er tilstrækkeligt at minde om, at en broder hedder Niels Erik Nørlund, en svoger Niels Bohr, og at hans hustru er en datter af Niels Møller, digteren og litteraturhistorikeren.

Der er ingen tvivl om, at barndommens hjemegn, Slagelse, hvor faderen var apoteker, og Sorø, hvorfra han selv blev student, har næret hans historiske sans. Sorø Kloster og dets gods, Jorddrotter fra Valdemarstiden, Knud Lavard og Erik Plovpenning i Ringsted Kirke blev centrale emner for Poul Nørlund, og selv om han i mange henseender beundrede Erik Arups originale dristighed, kunne han ikke skjule sin forargelse, ja harme over den medfart, han gav Hvideslægtens ypperste repræsentanter,

Absalon og Saxo. Nørlund kunne bifalde Arups grundtanke, at den væsentlige historie ikke var kongernes og krigenes, men ikke »hans ringe modstandskraft overfor sine egne indfald« og hans noget vilkårlige omvurdering af Absalons indsats. »Hans historiske indsats var jo netop at samle kræfterne her i Danmark, han bøjede sine standsfæller, verdslige og gejstlige, men først og fremmest de sjællandske høvdinge, ind under kongens vilje, og således skabtes Valdemarernes stærke kongedømme, der bragte fred indadtil og udadtil.« Havde Absalon fulgt Eskils europæiske linje, ville følgen være blevet en opslidende kamp mellem konge og kirke.

Lokalhistorisk følte Nørlund sig stærkest draget af Midtsjælland, og han foretog gravninger både på Antvorskov og Pedersborg, men hans største bedrift var opdagelsen af Trelleborg. »Hvo intet vover, intet vinder,« sagde han til en af sine yngre medarbejdere, da han havde begyndt udgravningen af vikingelejren Trelleborg ved Slagelse. Her lå en i tidligere tid delvis overpløjet ringvold, som ingen rigtigt vidste noget om; kun et sagn fortalte, at her havde stået en borg med fire jernporte. Foretagsomme folk havde fundet ud af, at pladsen indenfor volden var velegnet til motorløb, så kunne tilskuerne stå på volden og kigge. En sådan anvendelse af stedet kunne Nationalmuseet dog hindre, eftersom volden var fredet og der ifølge deklarationen skulle være fri adgang til den. Nørlund mente, at det ikke var nok at stoppe misbrug, men at en undersøgelse måtte foretages for at se, om stedet rummede historiske værdier.

Det viste sig ved den første prøvegravning i 1934, at pladsen indenfor volden var fuld af stolpehuller efter gamle bygninger. Der havde stået store ellipseformede huse på pladsen. Da det første hus var påvist, lykkedes det Poul Nørlund at få Carlsbergfondet til at bekoste fortsatte udgravninger. En morgen i efteråret 1935 kom Nørlund hen til de »huller« en af hans medarbejdere gravede i, og strålende af opdagerglæde fortalte han: »I nat gik det op for mig, at her uden tvivl er tale om et regelmæssigt anlæg med fire karreer symmetrisk anlagt indenfor en ringvold med fire porte. Nu gælder det at undersøge om denne arbejdshypotese holder stik!« Det blev en travl dag. »Her skal der være et hjørne!« Der var et hjørne. »Her skal der være en port!« Der var en port, og ved det yderste porthul fandt man senere portnøglen! Ved et måltidsrast i den nærliggende bondegård sagde Nørlund: »Vi kommer nu til at revidere vore forestillinger om vikingerne!« Det måtte erkendes, at de mænd, der kunne anlægge et værk som Trelleborg, måtte være i besiddelse af usædvanlige organisatoriske og administrative evner. Så forstod man også bedre, at danskerne på den tid kunne erobre kongeriger. Nørlunds beskedenhed gjaldt kun ham selv, ikke sagen. Da en stedlig bladredaktør kom ud for at kigge på udgravningen og rystede på hovedet over, hvor lidt der var at se, sagde Nørlund med eftertryk: »Det vil jeg sige Dem, det her er en europæisk sensation!« At en tilskuer uden særlige forudsætninger kunne

have svært ved at se »sensationen«, kan man undres over i dag, hvor Trelleborg er »udstillet«, rekonstrueret og tydeliggjort, så hvert skolebarn kan forstå, det er en mærkværdighed. Men dengang så man jo ikke andet end nogle huller i jorden, og man var ikke vant til at betragte sporene efter bygninger som noget lige så værdifuldt som de fuldt bevarede levninger fra fortiden. Det var omtrent på samme tid, at man i en kæmpehøj ved Ladby Nor afdækkede sporene efter et vikingeskib; Ladbyskibet tager sig ikke ud som de velbevarede norske vikingeskibe fra Gokstad og Oseberg, men fra et videnskabeligt synspunkt er det lige så sensationelt.

Trelleborgundersøgelsen har ligesom nordboudgravningerne i Grønland lokalhistorisk karakter og samtidig verdenshistorisk perspektiv; siden har man fundet tre lignende borge i Danmark, men endnu ingen mage til i udlandet; også det hører med til Danmarks placering i europæisk sammenhæng.

Men Nørlunds lokalhistoriske undersøgelser var ikke begrænset til udgravninger. Nogle af hans vægtigste undersøgelser er dem, der danner baggrund for hans lodige monografier over gyldne altre og romanske kalkmalerier (den sidste sammen med Egmont Lind). De lokale brændpunkter er her Hvideslægtens Midtsjælland og det gamle kongesæde Jelling og Ribe i Jylland, men også her sættes enkelthederne ind i deres største sammenhæng.

Poul Nørlund har ikke som Erik Arup efterladt sig en samlet skildring af middelalderens danske historie. Hans styrke var enkeltundersøgelserne med de vide udsigter. Men han værdsatte det store historieværk, som en Arup eller en Troels-Lund kunne skabe det. Derimod foragtede han sammenskudsværker af typen Schultz Danmarkshistorie eller Gyldendals Verdenshistorie. »Jeg har altid vist mig sur og tvær overfor den slags værker,« sagde han, når han blev spurgt om, hvorfor han ikke var med til at løse opgaver af denne art. »Det er en misforståelse af læseverdens behov,« hævdede han. Og deri havde han nok ret.

Det var udfra sin kærlighed til de enkelte mindesmærker og de lokale emner, at Nørlund følte sig tiltrukket af den kreds og de arbejdsopgaver, han mødte i Dansk historisk Fællesforening.

Blandt de opgaver han støttede virksomt, var tilrettelæggelsen af den stort anlagte »Håndbog for danske Lokalhistorikere«, der dog først kom efter hans død. Han var altid lykkelig, når han mødte initiativ og arbejdsvilje hos sine unge medarbejdere, hvad enten det var i Nationalmuseet eller indenfor Fællesforeningens rammer, og hans hjælpsomhed kendte ingen grænser. Han gav sjældent udtryk for, at han stillede store krav til dem, ligesom han gjorde det til sig selv, men det lå i luften. Hans første skriftlige arbejde var en artikel, han som gymnasiast skrev til Nationaltidende, en protest mod pressens overlegne skriverier om Henrik Ibsen ved hans død i 1906. Lad os lære af Ibsen, hvor han er helest, skrev han

her: Lad ingen modstand udefra knække vort mod; det gælder om at skabe en hel, målbevidst produktion og bevare sin person utilsmudset og hel. Poul Nørlund udførte sin gerning som videnskabsmand og som administrator »så fuldt og helt«, at hans elever stillede større krav til sig selv, og dog nøjedes de ikke med at ære deres lærer og mester; de holdt først og sidst af mennesket Poul Nørlund. På samme måde vandt han den kreds af mennesker, der samledes ved Fællesforeningens årsmøder. Under krigen var det tit svært at gennemføre disse møder, men ingen, der var med, glemmer den dag i eftersommeren 1944, da formanden Poul Nørlund tolkede glæden over, at vi nu kunne mødes som landsmænd uden at slå øjnene ned, fordi vi havde oplevet dage, hvor vi ikke havde bøjet knæ for overmagten, men fulgt vort eget bestik.

Det var den samme uforfærdede ånd, som havde givet sig udtryk i Poul Nørlunds første offentlige indlæg, og denne ånd var hans adelsmærke.

Undervisningen i materiel folkekultur og museerne

Af *Axel Steensberg*

Foredrag holdt den 27. august 1959 ved Dansk kulturhistorisk Museumsforenings årsmøde i København.

I »Parkinsons Lov« har bogens humoristiske forfatter gennem forskellige eksempler vist, at spillevende og travle foretagender gerne fremtræder i improviserede omgivelser, medens gennemtænkte institutioner som oftest viser umiskendelige forfaldssymptomer. Så længe en voldsom udvikling finder sted, er der ikke tid til at planlægge det ideelle hovedkvarter. Fuldkommenhed er derimod endelighedens kulmination, derefter er kun døden tilbage.

Målt med Parkinsons alen synes de fleste af vore museumsbygninger at vidne om en næsten foruroligende levedygtighed og fremgang. Og fører man ideen videre til den forskning, der foregår i disse ofte meget primitive pauluner, forekommer denne at være netop så ufuldkommen som et barn i pubertetsalderen. Det gælder ikke mindst de yngre af vore museer, folkemuseerne, hvoraf de fleste blev grundlagt i begyndelsen af dette århundrede.

Den materielle folkekulturforskning, der for en væsentlig del henter sit stof i disse museer, er en ung videnskab. Den har derfor endnu ikke haft tid til at opføre nogen pragtfuld »hovedbygning« af læresætninger, indenfor hvilke et formskærerlav kunne sidde og afstikke grænser og vedtage love for medlemmernes forskningsmæssige virksomhed.

Folkelivsforskningen har i Norden længe klaret sig uden altfor mange teoretikere. Det betyder naturligvis ikke, at folkets dagligliv ikke er blevet beskrevet i fortiden. Sveriges sidste katolske ærkebiskop, Olaus Magnus, karakteriserede ved midten af 1500-årene i sin »Historie om de nordiske folk« Sveriges befolkning – sveer, göter, lapper og finner – i deres forskelligartede virksomhed på baggrund af og i vekselvirkning med den karrige natur. Carl v. Linné gav vigtige bidrag til en beskrivelse af den materielle folkekultur i forskellige af Sveriges landskaber. Og den sven-

ske økonom og kulturforsker, Anders Berch, foregreb med sin »Methodus investigandi de origine gentium« i 1787 den østrigske kulturkredslære, idet han på grundlag af visse karakteristiske kulturelementers udbredelse søgte at påvise folkenes vandringsveje.

Den nære forbindelse med geografien har svensk folkelivsforskning også opretholdt i nyere tid. Professor Nils Lithberg skrev i en afhandling i »Rig« 1918 (»Till almogekulturens geografi«): »Den faktor, som har skabt landets forskellige kulturgeografiske fysiognomier, er modens spredning, forskellige egnes større eller mindre modtagelighed for nyheder udefra og rent geografiske forudsætninger for disses optagelse samt mulighederne for en fortsat indenlands spredning betinget af forskelligartede samfærdselsforudsætninger«. Lithberg illustrerede i nævnte afhandling spredningen af en række kulturgenstandstyper ved hjælp af udbredelseskort, og han inddrog dristigt historisk og arkæologisk materiale fra Europa for at kunne opstille hypoteser om visse kulturvandningsforløb. Med hensyn til metoden konkluderede han som følger: »For kronologiseringen af det *arkæologiske* materiale blev typologien det vigtigste hjælpemiddel; her lægger de kronologiske afsnit sig lagvis ovenpå hinanden. Vil man for det *etnografiske* materiale finde kronologiske udgangspunkter, må dette tillige behandles geografisk. Thi her (i almuekulturen) kan de kronologiske afsnit ligge ved siden af hverandre ligesom årringene i et træ.« Eftertiden har vist, at det samme ofte gælder indenfor arkæologien.

I Danmark var interessen helt fra renaissanceen større for folkeviser og arkæologiske monumenter, især med runer, end for almuens daglige arbejdsliv. Anders Sørensen Vedel og Ole Worm var de store foregangs-mænd, og det var først omkring 1800 at mænd som Niels Blicher, Caspar Schade, L. M. Wedel og Joachim Junge gav sig til at beskrive de materielle forhold til gavn, senere fulgt af de systematiske amtsbeskrivelser, der indeholder et værdifuldt kildestof for folkekulturforskningen. Hos os var filologerne de førende. Svend Grundtvigs folkevisestudium, der begyndte allerede i 1839, fik grundlæggende betydning ud over vort lands grænser. H. F. Feilberg skrev en fortrinlig grundbog, »Dansk Bondeliv«, som er blevet benyttet ved universitetsundervisningen i vore nabolande, og som tager begge sider af folkelivet med, men også han var først og fremmest sprogmand og folkemindeforsker. Troels-Lunds »Dagligt Liv i Norden« kom til at udfylde et savn; den dækker især skik og brug – altså grænseområdet til folkeminderne – men ikke folkets arbejdsliv og redskabskultur på land og i by, så lidt som folkekunsten. Serien »Danmarks Folkeminder« har med sine hidtil udsendte 69 bind delt sol og vind nogenlunde lige mellem folkeminder og materiel folkekultur. Men det var naturligt nok den filologiske side, der først blev repræsenteret med en lærestol ved Københavns universitet, idet Axel Olrik i 1897 blev udnævnt

til docent i nordiske folkeminder og fra 1913 til sin død i 1917 var professor i faget.

Hos os er der altså tradition for en deling af folkelivsforskningen i folkeminder og materiel folkekultur. En tilsvarende deling findes ved universitetet i Oslo, hvor afdøde Nils Lids professorat i etnologi ganske vist praktiseredes i filologisk retning, så der i virkeligheden var to professorer i folkeminder. Dette vil dog formentlig nu blive ændret. Men ved universiteterne i Lund og Uppsala opretholdes endnu i dag en fiktion af, at folkelivsforskningens materielle og åndelige side udgør en enhed, der kan varetages af samme professor. I virkeligheden er tyngdepunktet henholdsvis lagt på den materielle og den folkloristiske side, medens docenter supplerer de to professorer i det omfang, disse ikke dækker fagets anden side.

Forholdet til folkemindeforskningen. For afgrænsningen mellem folkeminder og materiel folkekultur er det ikke uden interesse at referere en diskussion, som i 1918-19 førtes mellem førnævnte Nils Lithberg, kort før han blev professor ved Nordiska Museet, og C. W. von Sydow, der siden 1910 havde været docent i Lund. Lithberg ønskede en deling i henholdsvis folkeliv og folkedigtning. Til folkelivsforskningen måtte efter hans mening høre såvel folkeskik i hverdag og fest som folketro og magi. Alle de regler, som mennesker overholder i deres daglige arbejde, må naturligt høre sammen med arbejdslivets redskaber og metoder. Til arbejdet med sæden hører såvel pløjning og harvning som de forskellige anvendelser af julebrødet til styrkelse af ploven, ageren og trækdyrene. Thi for at opnå en god høst er det lige så nødvendigt, at disse magiske regler overholdes, som at dyrene spændes rigtigt for ploven. Magi og arbejdsliv hænger så nøje sammen, at de ikke kan adskilles. Lithberg pegede på, at medens folkelivsforskningen var henvist til den jævnførende etnografiske metoder (se ovenfor), måtte folkedigtningen anvende litteraturhistorisk-filologiske metoder.

Hertil svarede von Sydow, at det simpelthen ville være uoverkommeligt for een og samme forsker at beherske både den åndelige og den materielle side. Den, der beskæftiger sig med, hvad von Sydow kalder almueetnografi, må have sans for former og farver, et omfattende kendskab til materialer og arbejdsprocesser samt praktisk håndlag for at kunne bedømme de forskellige genstandes typer og tekniske finesser. Almueetnografien kan vanskeligt drives uden i forbindelse med et almuemuseum. Thi det er de dér indsamlede genstande, deres typologi, tilvirkning og anvendelse, forskningen indstiller sig på. Det er også helt forskellige hjælpevidenskaber, de to forskningsdiscipliner kræver. Almueetnografien har især forbindelse med arkæologi og kunsthistorie. Og når Lithberg fremhæver, at folketro og folkeskik ofte knytter sig til materielle ting, så indvender von Sydow, at den omstændighed, at et gudebillede bliver dyrket,

ikke kan bevise, at billeddyrkelse er et fænomen, der falder indenfor kunsthistoriens område. Eller for at tage et andet eksempel: En høne er indmuret i en bygnings væg, eller en hane er slagtet, og dens blod smurt på væggen. Hvem har vel da de bedste forudsætninger for at kunne forklare betydningen af disse skikke, den som er specialist i bygningstypologi, eller den som har studeret folkets tros- og tankesæt? Bygningsspecialisten kan i dette tilfælde kun virke som hjælper ved at datere huset, hvori fundet blev gjort. Iøvrigt er al folkedigtning og i særdeleshed folkeeventyrene mere eller mindre gennemsyret af trosforestillinger; og tro og skik bygger på den anden side på gamle traditioner, som digtningen ifølge von Sydow giver i en oprindeligere form end den, der nu lever videre i praksis. Den, der ikke har studeret sagn og eventyr i form af digtning, kan ikke anvende dem som kilder til tro og skik, fordi han savner forudsætningerne for den nødvendige kildekritik. Hermed er ikke sagt, at videnskabelig forskning på folketroens og -skikkens område kun kan udøves af den, der også har studeret folkedigtning. Thi der findes en hel del tro og skik, som ikke har fundet anvendelse indenfor digtningen. Von Sydow betonedes, at et samarbejde mellem de to videnskabsgrene er nødvendigt på dette grænseområde. Og skønt han selv var folkemindeforsker, krævede han ved Lunds universitet til kandidateksamen også to »betyg« i materiel almuekultur. Af licentiaterne måtte tillige kræves, at de satte sig noget mere ind i det rent videnskabelige arbejde på den materielle folkekulturs område.

Folkemindeforskningens egentlige emne er, som man vil forstå: myter, legender, eventyr, gåder, ordsprog, folkemusik, sange, danse og tro, der er bevaret i folkets hukommelse og mundtlig overlevering, men indtil videre findes der ikke nogen lærestol i dette fag ved Københavns universitet, og det er overdraget til indehaveren af lærestolen i materiel folkekultur at sørge for eksamens afholdelse også i folkemindevidenskab. Til grænseområdet mellem de to fag hører årets og livets inddeling og højtider, folkelig tidsmåling, folkemedicin og folketro samt den folkelige samfundsorganisation i landsbyen og på herregården, i købstaden og blandt søens folk. Dansk Folkemindesamling har helt fra sin stiftelse i 1904 inden for sit arbejdsprogram haft »folkeskik«, et område som også Dansk Folkemuseums optegnelser omfatter. Det er klart, at man ikke kan studere enten den åndelige eller den materielle side af folkekulturen uden et ret indgående kendskab til fagets modsatte halvdel.

Forholdet til sociologien. Det er imidlertid ikke blot det fag, som man kunne fristes til at kalde den »fabulerende« folkekultur, det nye universitetsemne grænser op til. I langt højere grad har diskussionen i de sidste 25 år stået om forholdet til sociologien.

De folkelige organisationsformer og sædvaneregler hører med til socio-

logernes arbejdsområde. Professor Sigurd Erixon har i »Folk-Liv« 1937–38 udførligt gjort rede for sit syn på, hvad han kalder »Regional europæisk etnologi«. Han opfatter det simpelthen som en gren af den almindelige etnologi. Det drejer sig om studiet af mennesker som individer og som gruppe med udgangspunkt i moderne tid, men i historisk belysning i de tre kulturdimensioner: tiden, rummet og den sociale inddeling, d.v.s. den kronologiske lagdeling, den geografiske udbredelse og befolkningsgrupperingen og dens funktion. I virkeligheden identificerer Erixon her etnologien med historisk indstillet sociologi (historically directed sociology), og han forsøger eksempelvis at anvende sociologernes »eksakte« metoder gennem tabellariske arbejdsanalyser, der skal vise forskellen mellem arbejdstidens inddeling før og nu. Sigfrid Svensson har kritiseret, at den påståede eksakthed kun er tilsyneladende. Men der er utvivlsomt trods alt noget rigtigt i at foretage analyser af arbejdets organisation for at få klarhed over, hvordan en bedrifts forskellige hjul griber ind i hverandre.

Det er imidlertid ikke tilstrækkeligt skelsættende at sige, at sociologerne arbejder i nutiden, folkelivsforskerne i fortiden. Thi amerikanske sociologer anerkender ikke nogen tidsgrænse. I en redegørelse for samarbejdet mellem sociologi og antropologi fra 1956 (Current Anthropology, udg. af William L. Thomas, jr.) siger John W. Bennett og Kurt H. Wolff, at sociologerne betragter samfundsproblemerne gennem en analyse af dynamiske situationer og menneskers indbyrdes forhold *nårsomhelst og hvor-somhelst* (s. 331). De moderne amerikanske antropologer interesserer sig først og fremmest for menneskenes adfærd over for hinanden, bl. a. tilpasningen på arbejdspladsen og tilpasningen mellem forskellige racer – begge vigtige forudsætninger for stormagternes indre oprustning. Man skildrer samfundssystemer og undersøger befolkningselementernes adfærd efter deres hensigt eller »function« (Bennett og Wolff, s. 339). Det er klart, at antropologer med en sådan funktionalistisk indstilling i ringere grad interesserer sig for de redskaber og det daglige arbejde, der danner grundlaget for menneskenes eksistens. Funktionalismen i denne forstand har også påvirket en del amerikanske arkæologer, således at de tolker fundene som vidnesbyrd om samfundstyper og klassificerer hele kulturer efter deres mest funktionelle træk.

Det er ikke underligt, at jo mere antropologerne lægger vægt på menneskers adfærd, desto mere kommer deres problemer til at ligne sociologernes. Det er naturligvis ubestrideligt, at al kultur er af samfundsmæssig natur, men derfor er al kultur ikke betinget af samfundstraditionen. Der er vel ikke mere nogen, der for alvor vil hævde, at folkekulturen ene og alene er traditionsbestemt (»gesunkenes Kulturgut«). Dekorationsmalerne i købstaden og i landsbyen havde naturligvis stået i lære på samme måde som deres mere artistisk begavede kolleger; men de har

også principielt på samme linje som disse lagt noget til af deres eget. Det er netop denne personlige karakter, der kendetegner den enkelte maler som en individualitet og gør, at hans produkter kan udskilles fra alle andres. Det er heller ikke tilstrækkeligt dækkende at bruge udtrykket »traditions populaires« alene om folkekulturens produkter. Thi selv den mest artistisk begavede kunstner bygger på kulturtraditioner. Men traditionerne spiller en større rolle i folkekulturen end i højkulturen – rent bortset fra, at de i reglen har passeret adskilligt flere mellemlid. – Tit nok bliver diskussionen om kulturforskningens begrebsindhold imidlertid revet næsten fuldstændig løs fra det håndgribelige stof, der er udgangspunktet. Fra en sådan abstrakt-filosofisk diskussion kan man føle trang til at søge over i retning af de eksakte naturvidenskaber ved at betone vigtigheden af at granske de kulturlevn meget nøje, som man kan tage og føle på.

Det historisk-arkæologiske grundlag. Før vi genoptager denne tråd, må vi betragte forholdet til historien, arkæologien og etnografien – sidstnævnte taget i gammeldags, deskriptiv forstand. Trods visse forskeres stærke betoning af en nødvendig hensyntagen til den amerikanske antropologiske metoder, må folkekulturforskningen i Europa først og fremmest være en »historisk« videnskab. Det skyldes i særdeleshed, at der i vor verdensdel findes en mere omfattende skriftlig tradition bevaret end i de fleste andre dele af verden. På den anden side må man medgive, at oplysninger om dagliglivets forhold og udstyr – bortset fra de klassiske kulturer – næsten kun er overleveret i skriftlig form fra de *seneste* århundreder. For de ældre historiske tidsafsnits vedkommende må vi bygge på den historiske arkæologi som en hjælpevidenskab til den materielle folkekulturforskning. Den etnologiske skoledes museumsmand må afdække bygningsrester, agerskel og andre kulturspor, der skjuler sig under jordfladen, bygningsdetaljer, der er blevet overkalket eller dækket af ombygninger, gamle dekorationer i puds og maling på vægge og på inventar, overbetrækning og andre ændringer af møblers udseende. Han må undersøge forandringer, der er foretaget ved redskaber, og ændringer ved deres funktionsmåde o.s. v.

I alle tilfælde er kildekritik nødvendig. Men den bygger for en stor del på andre forudsætninger end kritiken af en skreven tekst. Folkekulturforskeren må hvad den nyeste tid angår i vidt omfang selv indsamle sine kilder: Han må drage landet rundt og betragte samfundet indefra, mens han optegner kendsgerninger, som ikke hidtil er blevet registreret, og belyser dem ved hjælp af fotografiapparatet. Han må filme gamle håndværk for at kunne gøre rede for arbejdsprocesserne og drage sammenligning med andre processer. Han må indsamle museumsgenstande, som

han umiddelbart har kunnet skaffe gode oplysninger om. Han må være i stand til at supplere tidligere strukturundersøgelser ved hjælp af nye miljøbeskrivelser fra landsby, købstad og herregård, og han må søge at skaffe sig et geografisk overblik over fænomenernes udbredelse ved at udsende spørgelister.

Blandt de humanistiske fag må den materielle folkekulturforskning først og fremmest støtte sig til sociologen og folkeminderne såvel som til den af den historiske videnskab udformede kildekritiske metode, endskønt denne væsentligt arbejder med politisk-historiske dokumenter og i ringere grad har givet sig af med at analysere kulturhistoriske kilder. Det er nødvendigt at kunne læse gotisk skrift og lydskriftoptegnelser på de nordiske sprog. Ikke mindre vigtigt er det at kende hovedtrækkene af stilarternes historie og ikonografien, der har så stor betydning for folkekunsten. Og da forudsætningerne for folkekulturens elementer i dag ofte går tilbage til antikens tid, er det ikke nok, at kandidaterne kender de danske og etnografiske samlinger i de københavnske museer. De må også have et overblik over, hvad der findes i antiksamlingerne. De må have studeret et speciale på fuldt videnskabelig måde med indgående kendskab til det europæiske kildestof og med nødvendig hensyntagen til kulturforbindelser og paralleller uden for Europa. Specialet vil enten kunne vælges indenfor en saggruppe eller inden for et regionalt område.

En sammenligning med naturvidenskabernes metoder. Materiel folkekulturforskning er nok en humanistisk videnskab ligesom etnografien og arkæologien, som den umiddelbart grænser op til og har problemer fælles med. Thi den handler om menneskers frembringelser. Dens kildestof er ligesom arkæologernes først og fremmest materielle ting, som gemmes i museerne. Den bygger på genstande, som afspejler liv, på processer, der er sat i gang af mennesker, men påvirket af stedets natur. Derved kommer dens forskningsmetoder i betydelig grad til at ligne dem, en række naturvidenskaber anvender: Museumsmanden begynder med at beskrive en genstand, der kan vendes og drejes, hvis funktion kan efterprøves gennem systematiske forsøg på lignende måde, som en geolog undersøger en forstening eller en bjergart, som en zoolog undersøger et insekt eller et dyr, eller som en botaniker undersøger en plante. Og han har vel at mærke den samme tilfredsstillelse at vide, at genstanden (bortset fra falsknerier) ikke har til hensigt at lyve, lige så lidt som et insekt lyver for zoologen. Hvis han tolker forkert, er det ikke, fordi han er blevet ført bag lyset af sin kilde, men fordi han ikke opfatter det, den genspejler, rigtigt. Efter beskrivelsen anvender forskeren al sin lærdom på at placere genstanden rigtigt i dens typologiske og kronologiske sammenhæng. Så langt strakte sig i gamle dage ligheden mellem de na-

turvidenskabeligt uddannede museumsfolk og deres humanistiske kolleger. Thi som Sophus Müller sagde: »Tidsættelsen er det, som giver Fortidslevningerne deres egentlige Betydning.«

Men i vore dage spørger kulturhistorikeren tillige om tingenes brug og formål og om deres betydning i en dynamisk proces, d. v. s. en proces, der virker ved sin egen kraft (jfr. Axel Steensberg: *Bønder*, Kbh. 1959, s. 78). Det svarer til, at geologen ikke lader sig nøje med at tidsfæste og placere sin bjergart typologisk, men gennem fundene søger en almen viden om den geologiske *dynamik*, hvordan bjergarterne er opstået, og hvordan de har fungeret i deres miljø, fordi han deraf kan drage slutninger om sammenhængen med nutidige geologiske processer. Zoologer og botanikere nøjes heller ikke med at studere dyr og planter systematisk og morfologisk. De må også kende til dyrenes og planternes biologi. For at kunne beskrive og ordne deres objekter, må de hæfte sig ved disses forskellige former for næringsoptagelse, formering og livsvarighed. Thi dyrets og plantens udseende er i udstrakt grad bestemt af deres funktion, ligesom en brugsgenstands udseende først og fremmest er bestemt af dens særlige formål. Og på lignende måde, som botaniske og zoologiske objekter er tilpasset til og afhængige af lokale geografiske forudsætninger, således kan også den materielle folkekulturs håndgribelige udgangspunkter: Bygninger, klæder, samfærdselsmidler, redskaber, inventar og næringsliv være mere eller mindre påvirket af stedets geografiske faktorer. I Vestjylland anvendte man lyng til tækkemateriale, og i mangel af træ anvendte man halm til døre og kornbeholdere, medens man på Læsø tækkede med tang og brugte drivtømmer til husbygning. På Bornholm anvendte man sandstensplader som udfyldning i bindingsværkstavlene, ved Agger og Harboøre brugte man strandsten. Fiskernes og sømændenes klædedragt er præget af søen. I hedeegnene vævede man lagener af uld. I Vestjylland udbedrede man vejene med ler og lyng, på øerne brugte man sand og grus. Dette blot for at nævne nogle eksempler i flæng.

Den praktiske museumskundskab. Vi har hidtil behandlet den teoretiske uddannelse. Men det er ikke på forhånd givet, at en perfekt teoretisk uddannet magister i materiel folkekultur egner sig til at være medarbejder i eller leder af et kulturhistorisk museum. Museerne vil prøve sine folk i praksis, og kommer de teoretisk uddannede folk til til kort her, bliver de nødt til at søge ansættelse i andre stillinger ved biblioteker og i mere teoretisk indstillede forskningsinstitutioner. De folk, der skal ud til landsdelsmuseerne må både have praktiske erfaringer og personlige kvalifikationer. Derfor vil der blive arrangeret kursus i museumsteknik parret med praktikanttjeneste i sommerferierne. Studenterne vil i marken få lejlighed til både at lære optegnelsesteknik og praktisk arkæologi. Det er forøvrigt meningen at indlede et så nøje sam-

arbejde mellem materiel folkekulturforskning og forhistorisk arkæologi, at man ved besættelsen af museumsstillinger i provinsen ikke i alle tilfælde behøver at skele for meget til, om det er den ene eller den anden slags magistre, men også kan tage hensyn til, hvem der har de bedste personlige forudsætninger for at løse opgaverne på stedet.

Desværre følger evnen til *iagttagelse* ikke umiddelbart med evnen til abstrakt tænkning, videnskabelig stringens eller en receptiv hjerne. For vor gamle læremester Chr. Axel Jensen var den præcise iagttagelse altid udgangspunktet for enhver diskussion om genstandene. Først i anden række kom den mundtlige og skriftlige tradition, billedlige kilder og endelig, hvad andre forskere måtte mene om tilsvarende genstande. Man behøver ikke at være magister for at se en serie højryggede agre, som eventuelt kan tjene til datering af et voldanlæg, der er anlagt ovenpå dem. Lærer Frode Kristensen i Tørring så, hvad professionelle museumsfolk ikke havde hæftet sig ved, aftryk af korn i lerkarrenes vægge. Han gjorde derved en opdagelse, som videreudviklet af videnskabsmænd har gjort et vældigt hidtil uudnyttet stof tilgængeligt for såvel kulturhistorien som botanikken. Og købmand Jens Winther i Rudkøbing udgravede uden at være tynget af fagmandens forsigtighed de første stenalder hustomter. Lad os håbe, at der indenfor de professionelle forskeres kreds også i fremtiden vil være forståelse for de begavede amatørers indsats, således at deres kræfter fortsat kan blive udnyttet i museernes tjeneste.

Med hensyn til indsamlingsarbejdet har man længe været klar over, at det kun sjældent var lagt til rette på grundlag af faste retningslinjer. Ved det femte nordiske møde af folkelivsforskere i Göteborg 1930 talte docent Herman Geijer fra Landsmålsarkivet i Uppsala ironisk om, at man søgte at afvikle indsamlingsarbejdet i så og så mange sogne pr. år. Det forekom ham oprørende, at folketraditionerne skulle kunne indhøstes næsten, som når man mejer korn med maskine. Man måtte lære af botanikerne og ikke bare bjergerub og stub, men tillige se på objekternes sammensætning og livsbetingelser og ikke mindst betingelserne for deres uddøen eller forvandling. Målet var ikke at dække landet med så mange optegnelser som muligt, for derved ville man kun opnå at få en række halvstore eller små samlinger, der for en stor del ville gentage hverandre (Traditionsupplösningen och dess konsekvenser, Folkminnen och Folk-tankar 1932).

Geijer taler her som teoretiker. Men det ideelle må være, at teori og praktisk empirisk iagttagelse går hånd i hånd. Det er rigtigt, at vore folkemuseer stort set har samlet på ting, der ligner hinanden. Man må imidlertid ikke tro, at det er nok for et museum at have bare en genstand af hver art. I studiesamlingerne bør der findes varianter. Helge Søgård citerer med rette i »Arv og Eje« 1959 en udtalelse af M. Mackeprang: »ligesom indenfor Zoologien og Botanikken er det jo netop gennem Stu-

diet af de smaa Forskelle, af Varianterne, at man kan vinde videre frem.« De fleste museumsledere har hidtil været mere praktikere og empirikere end teoretikere – heldigvis, thi ellers havde der ikke været reddet så meget for forskningen at bygge på. Men det ville være gavnligt, om der *også* blev samlet efter en fast plan, og dertil vil forhåbentlig de kommende videnskabeligt uddannede museumsfolk hjælpe os.

Jeg har gennem det foregående søgt at give museumsgenstandene en central plads i den materielle folkekulturforskning, fordi de på een gang danner et håndgribeligt udgangspunkt og afspejler forandringer i de mere uhåndgribelige kulturfænomeners struktur. Gennem denne arbejds-metode konkretiseres problemerne på en sådan måde, at museernes samlinger bliver det naturlige udgangspunkt for forskningen. Man må dog ikke tro, at der gives nogen vidundermetode, som kan anbefales til den svage i ånden, fordi den med fuldkommen sikkerhed leder til målet.

Amerikaneren E. C. Pearson skrev i 1936 (Mitla; Town of Souls): »Visdommen består såvel i etnologien som i livet i, at man har mere end én metode ved hånden til at trænge ind til tingenes kerne.«

Enhver ny undersøgelse kræver til en vis grad individuel behandling, og man bør tilpasse sine metoder til de foreliggende opgaver. Savnet af en metodisk skoling giver på een gang den enkelte forsker større frihed og større ansvar. Ingen kan i længden skjule sin uformuenhed ved hjælp af spidsfindige abstraktioner, uforståelige sprogløsmønstre eller andre pseudo-videnskabelige falbelader. Med tiden vil avnerne blive skilt fra hveden, og det vil vise sig, om kastekornet bliver i stand til at bære god frugt.

Anmeldelser

Prishistorie

Astrid Friis and Kristof Glamann: A History of Prices and Wages in Denmark 1660-1800, vol. I. Published for the Institute of Economics and History, Copenhagen, by Longmans, Green and Co., London, etc., 1958. 350 s.

En samlad pris- och lönehistoria för Danmark är något, som är i högsta grad nödvändigt, om man vill få en djupare inblick i detta lands historia. Det är också av stor betydelse för Europas ekonomiska och sociala utveckling i dess helhet. På bas av utförliga prishistorier för de olika länderna kan man med större säkerhet än hittills teckna vår världsdelns historia i dess egentliga huvuddrag liksom också dess relationer till andra världsdelar.

Under årens lopp har åtskilliga värdefulla bidrag gjorts på detta område, både ifråga om Danmark och världen i övrigt. Det nu föreliggande danska prishistoriska arbetet är emellertid till sin uppläggning betydligt mera omfattande än de tidigare bidragen från detta land. Det nya verket ansluter sig till de principer, som uppdragits av den under William Beveridges ledning skapade International Scientific Committee on Price History, vilken varit i verksamhet sedan år 1931. Dessa principer gå som bekant ut på att koordinera de prishistoriska undersökningarna och möjliggöra komperativa studier, en sak som är av allra största vikt.

Huvudförfattare till den nya danska prishistorien är Astrid Friis och Kristof Glamann. Till sin hjälp har de haft fyra historiker och en ekonom. Den sistnämde, Erling Olsen, har lämnat betydande assistens vid utformningen av kapitlet om penningväsendet i det lika utförliga som välbehövliga inledande avsnittet, medan Edit Rasmussen där bidragit till kapitlet om det danska mått- och viktsystemet. Båda dessa kapitel är utomordentligt användbara för alla forskare i dansk ekonomisk historia under det behandlade skedet. Närmast har de dock syftet att klargöra de bifogade, synnerligen instruktiva och utförliga tabellerna – i förra fallet tabellerna över myntning och sedelutgivning, växlings- og växelkurser.

Den föreliggande volymen – som är del I i det stort anlagda verket – ägnas i övrigt åt taxor och torgpriser i huvudstaden. Taxorna gällde i huvudsak bröd, öl och kött, som utgjorde basen i gemene mans försörjning. Torgpriserna avsåg däremot ett mycket större varusortiment, förutom spannmål och kött, bl. a. fisk, bränsle, salt, olja, lin, tjära m. m. Tabellerna över hithörande material beledsagas av koncisa och klargörande redogörelser för taxornas tillkomst och natur, något som är av stort värde för de forskare, som skall använda sig av dem.

Totalt sett utgör den utgivna delen ett förnämligt hjälpmedel för den, som bedriver forskningar inte bara i Danmarks utan också i Nordeuropas ekonomiska historia. Framställningen är precis och lättöverskådlig. Man hoppas att verkets fortsättning skall bli av lika god klass.

Oscar Bjurling.

Dansk landbrugsbibliografi

Ole Karup Pedersen: Dansk Landbrugsbibliografi. Bind I (indtil 1814). Udgivet af Det kgl. Danske Landhusholdningsselskab. 1958. 460 s.

Bibliografier er et værdifuldt – ja nødvendigt – hjælpemiddel for den arbejdende historiker. Erichsen og Krarups store Dansk historisk Bibliografi i tre bind er og bliver hovedværket, men skal man arbejde indgående med mere specielle emner, lader det dog altfor tit en i stikken. Og det rækker kun til 1912, efter den tid må man – bortset fra årene 1943-47 – klare sig, som man bedst kan. Der er sikkert mange danske historikere, som nogle gange i deres liv har måttet foretage en systematisk gennemgang af de årlige fortegnelser over historisk litteratur, som tidligere blev udgivet af Historisk Forening.

Skal man give den enkelte en virkelig hjælp til at finde det materiale, han har brug for i sit arbejde, vil det på mange områder være nødvendigt med specialbibliografier. Der foreligger da også en del fortræffelige oversigter af denne art, og enhver, der beskæftiger sig med danske landboforhold i tiden indtil 1814, vil glæde sig over, at Det kgl. Danske Landhusholdningsselskab nu har udsendt første bind af et stort værk, Dansk Landbrugsbibliografi, udarbejdet af arkivar Ole Karup Pedersen. Den omfatter al landbrugslitteratur, som er blevet trykt i Danmark, hertugdømmerne samt Norge til og med 1814, idet aviser selvfølgelig ikke er medtaget. Det er værdifuldt, at man har medtaget både Holsten og Norge, ikke mindst det førstnævnte område, hvis landbrugshistorie på så mange måder er nær knyttet til Slesvigs.

Bibliografien tæller 6225 numre, og materialet er ordnet i en række grupper og undergrupper, så man hurtigt kan danne sig en oversigt over, hvad der findes om de forskellige emner. Iøvrigt er værket forsynet med værdifulde registre, over forfattere og over navne, der forekommer i titlerne, samt sag- og stedregistre. Bogen vil således også have stor værdi for dem, der beskæftiger sig med lokalhistorie. Desuden er der selvfølgelig en fortegnelse over de mange tidsskrifter, som er citeret i bibliografien. Den er et vidnesbyrd om, hvilket stort arbejde der ligger bag udarbejdelsen af værket. Man har ikke kunnet nøjes med at udskrive titler efter ældre litteraturfortegnelser. Hertil kommer, at der er gjort en ikke ringe indsats for at finde ud af, hvem forfatterne er til de mange anonyme værker, der blev udsendt i dette tidsrum. Selvfølgelig vil man ud fra en specialviden nu og da kunne supplere oplysningerne. Forfatteren til 2376 er således C.D.U. von Eggers, hvilket denne selv oplyser i sin bog om A. B. Bernstorff.

I forordet oplyses det, at ganske små og ubetydelige artikler ikke er medtaget. Her har der altså været tale om et personligt skøn fra udgiverens side. Ud fra et ret indgående kendskab til et ganske snævert område

kan det siges, at der synes at være tale om et yderst forsigtigt jugement, og at der næppe er udeladt noget, som er historisk relevant.

Mange synes, at en anmeldelse uden kritik ikke er nogen rigtig anmeldelse. Derfor lige et par randbemærkninger. Hvorfor de tyske former Ahreft og Seegaarde i stedregistret, når der dog skrives Vojens, hvor titlen har formen Woyens? Er det historisk korrekt at opføre Schackenborg under hertugdømmerne? Det er småtterier, der ikke på nogen måde forklejner det værdifulde og nyttige arbejde, der er udført af Ole Karup Pedersen. Både han og Landhusholdningsselskabet fortjener hæder og ære for dette bind, det første af de fire planlagte. Man må håbe, at hele bibliografien snart må kunne blive afsluttet. Foreløbig vil vi glæde os over den betydelige hjælp, der gennem udsendelsen af bind I er blevet givet danske landbrugshistorikere.

Johan Hvidtfeldt.

Det svenske jordbrugs arbejdere

Gustav Utterström: Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet. I-II. 898 + 527 s. (+ 24 s. engelsk resumé i disputatsoplaget). Den Svenska Arbetarklassens Historia. Tidens Förlag. Stockholm 1957.

Af det imponerende værk om den svenske arbejderklasses historie udgør det foreliggende kun en lille del, men det er dog to digre bind, sprængfyldte med lærdom. Her behandles de svenske landarbejdere før industrialismens gennembrud. Den sammenfattende skildring af dette vidtspændende emne er en gigantisk indsats i økonomisk og social historie. Til en vis grad gives en oversigt over hele den svenske landbohistorie i 1700- og 1800årene, dog stadig med særligt hensyn til landarbejderne. Denne skildring har selvfølgelig – hvor forskellige forholdene end på mange måder har været i de to lande – den allerstørste interesse for dansk landbohistorie. Der er i værket megen inspiration at hente til specialundersøgelser, ikke mindst med lokalt tilsnit, og ikke blot i Sverige, men også i Danmark. Men det er ingenlunde blot oversigt der gives. På mange områder ydes betydeligt nybrud. En central plads i argumentationen indtager den grundige undersøgelse af høstresultaterne år for år inden for perioden og deres betydning for de almindelige økonomiske forhold, for tjenestefolks lønninger og for beskæftigelsen inden for landbrugets bierhverv. Emnet er nemlig ikke snævert afgrænset til det egentlige jordbrug, men også de sysler, der i ældre tid var knyttet nær dertil som bierhverv, er behandlet. Det gælder fiskeri samt husflid af mange arter og til en vis grad også hjemmeindustri, hovedsagelig tekstiltilvirkning. Her som i øvrigt har folkelivsforskningens resultater ikke været forf. fremmede. Ud over de mange bidrag til disse bierhvervs historie er der i flere afsnit nedfældet et stort stof af interesse for særlig landbefolkningens kulturhistorie. Fremhæves kan kapitlet »Land och folk i fågelperspektiv omkring 1800« (I, 68–96) og det store afsnit »Jordbruget och folkförsörjningen särskilt under förra delen av 1800-talet« (I, 444–717).

Peter Michelsen.

Stednavne

Eivind Vågslid: Stadnamntydningar. Eidsvoll 1958 (eget forlag, i hovedkommission hos Johan Grundt Tanum). 231 s.

Den store lighed mellem navngivningen i forskellige dele af det nordiske sprogområde medfører, at næsten enhver betydelig bog eller afhandling om stednavne i et af de andre nordiske lande tillige kaster lys over det danske navnestof, hvis udforskning har så nær forbindelse med studiet af vor ældste historie. Derfor er der grund til også i et dansk tidsskrift, der ikke er specielt filologisk, at gøre opmærksom på et vigtigt værk som Vågslids *Stadnamntydningar*. Man kan vel ikke sige, at bogen bringer meget nyt i metodisk henseende (jfr. dog bemærkningerne om brugen af ental og flertal i samme navn s. 37 ff.), men den giver en lang række nye og velmotiverede tolkninger af norske stednavne. Når forfatteren i mange tilfælde kan korrigere eller supplere de tolkninger, der er givet i »Norske Gaardnavne«, beror det bl.a. på, at han ser navnene i større sammenhæng og bygger på mere detaljerede oplysninger om de topografiske forhold.

Vågslid har især interesseret sig for navne, der minder om gammel administrativ inddeling og gammel samfærdsel. Derfor behandler han bl.a. navnene på de middelalderlige retsområder: Borgarting, Frostating, Gulatting og Eidsævating. Det sidste navn kaldes i de gamle kilder også Heidsævating, et udtryk for den i norske dialekter kendte tendens til i nogle tilfælde at tilføje et uetymologisk h i forlyd og i andre tilfælde at bortkaste h-et (»halvemål«). Når forfatteren udkaster den tanke, at også Hedeby, det gamle navn på Slesvig (som Vågslid skriver Schleswig), kunne være et oprindeligt *Eiðabýr*, fordi ordet *eið* »landtange, sted hvor bådene slæbes over land« ville passe med beliggenheden, er det mindre velovervejjet; runeindskrifterne og navnets former i gamle engelske kilder viser med al ønskelig tydelighed, at første led ikke kan være andet end hede. Af andre navne, der behandles indgående, kan nævnes afledningerne på -ald, -old, der har paralleller i Danmark (sønderjysk Nalde skal muligvis sammenstilles med norsk Noald), og navne sammensat med oldnord. áll, som Vågslid viser især er brugt om lange, smalle vanddrag, hvor man færdes med både. Også her er der danske paralleller: Ål(e)borg er således samme navn som dansk Aalborg. – Bogen er forsynet med et udførligt register.

Kristian Hald.

John Kousgård Sørensen: Danske bebyggelsesnavne på -sted. Navnestudier udgivet af Stednavneudvalget Nr. 1. Gads forlag, 1958. 333 s.

John Kousgård Sørensen's disputats er en undersøgelse af danske landsby- og gårdnavne med efterleddet -sted, overleveret i matriklen 1688 eller tidligere. Herved udelukkes – som rimeligt er – naturnavne og moderne gårdnavne. Geografisk omfatter arbejdet hele det oprindelige danske sprogområde; den vanskelige sontring mellem danske og tyske navne på -sted(t) i det sydligste Slesvig virker i det hele overbevisende.

Foruden den ældste originalform medtages af ældre skriveformer kun, hvad der skønnes nødvendigt for den etymologiske tolkning, idet hele det middelalderlige eksempelstof er eller med tiden vil blive tilgængeligt i serien »Danmarks Stednavne«. Udtalen af hvert navn er angivet, og der

gøres omhyggeligt rede for de fonetiske optegnelser, der har stået til forfatterens disposition.

Bogens største og vigtigste afsnit er kap. 4: »Danske bebyggelsesnavne på -sted, glɔa. -stath« med indtrængende etymologiske enkeltundersøgelser, i flere tilfælde hele små afhandlinger. Forfatteren dokumenterer et overordentlig solidt kendskab til det nordiske navnestof og den nordiske stednavnelitteratur. Undertiden kan han forfalde til overdreven udførlighed i litteraturhenvisningerne, især i tilfælde, hvor det af materialet uden videre fremgår, at tidligere fremsatte forklaringer ikke holder stik (se f. eks. Alsted, Tisted). Undersøgelsen er udført med solid sproghistorisk og etymologisk metode, og de tolkninger, der bringes, virker som regel overbevisende. Når forfatteren i nogle tilfælde må opgive at nå til en sikker eller blot sandsynlig etymologi, beror det bl. a. på, at det middelalderlige kildemateriale fra en stor del af området er meget sparsomt; det gælder f. eks. egne som Vendsyssel og Himmerland, der er rige på navne på -sted. Givetvis kan der dog også ved nogle veloverleverede navne fremsættes andre formelt og sagligt mulige etymologier. Ved Tisted ville jeg foruden gudenavn (eller appellativet ti »gud«) og personnavn overveje muligheden af en terrænbetegnelse identisk med oldengelsk tih »græsgang«; hertil ville i gammeldansk svare et ti eller tæ (jfr. glɔa. wi, wæ, af urnordisk *wiha- »helligdom«). Et sådant ord er ganske vist ikke overleveret i de nordiske sprog, men det er beslægtet med svensk teg »ager«, oldnord. teigr, og i øvrigt er der adskillige eksempler på, at gamle nordiske stednavne må forklares af sprogstof hentet fra andre germanske sprog. Ved Torsted'erne bør gudenavnet næppe ubetinget sættes forrest blandt de etymologiske muligheder. Personnavnet Thorir, i en ældre genitivform *Thorirs, hvoraf ved tidlig synkope *Thors, forekommer nærliggende, selv om to af navnene ligger i nordjyske områder, hvor sammensætning af -sted med personnavn er sjælden, og selv om personnavne med forledet Thor- i almindelighed er unge. Også det nordjyske Torslev indeholder et mandsnavn af denne type. Af navnene Tisted, Torsted kan der da efter min mening foreløbig ikke drages sikre religionshistoriske eller kronologiske slutninger.

Må nogle etymologier end betegnes som usikre, er det klart, at der ikke vil kunne rokkes ved forfatterens hovedresultat, at sted-navnene dels er sammensat med propier (personnavne) dels med appellativer og ikke, som Steenstrup og Nygaard mente, næsten udelukkende med personnavne. Det må også betragtes som fastslået, at der ikke er grund til at regne med to forskellige typer af sted-navne, singularisnavne på glɔa. -stath med appellativisk forled og pluralisformer på -stathæ, sammensat med personnavne. Ved begge arter af forled må efterleddet normalt antages at stå i pluralis, selv om forholdet udviskes som følge af det jyske svind af den udlydende tryksvage vokal.

I det for sproghistorikeren måske mest interessante afsnit om »efterleddets morfologi« (kap. 6) gives der – med forsigtigt forbehold – en forklaring på det meget omstridte spørgsmål om oprindelsen til pluralisformen -statha. Kousgård Sørensen formoder, at der i pluralis-navne i løbet af det 12. årh. er sket en udvikling, hvorved den i stednavne almindeligste plur.-endelse -a ad analogisk vej har fortrængt de andre plur.-endelser. Rimeligvis har forfatteren ret i, at både -statha og andre gamle navneformer på -a skal forklares på den måde, men man må dog regne

med muligheden af, at der i nogle tilfælde foreligger et gammelt a-suffix (jfr. Ballummahalla i Necrologium Lundenses grænsebeskrivelse fra Ballingslöv 1241 overfor Ballumahall i den noget ældre, udaterede grænsebeskrivelse i samme kilde).

Kap. 7 bringer en kort redegørelse for simplexordets betydning i de andre nordiske og germanske sprog, og derefter følger en særdeles omhyggelig undersøgelse af appellativet staths betydning i gammeldansk, baseret på omfattende excerperinger af den ældre danske litteratur. På denne baggrund tager forfatteren stilling til de forskellige opfattelser af ordets betydning i stednavne og vender sig kritisk mod en række tidligere forskere (Linde, Ståhle, Sahlgren m. fl.). Af de nye momenter, der fremføres, er inddragelsen af ordet stæthil i diskussionen formentlig det vigtigste. Forfatteren har ret i, at en diminutiv med betydningen »(lille) grund til bebyggelse« forudsætter, at stath har kunnet have en tilsvarende betydning, og at det ikke er urimeligt at antage, at det er denne betydning, der foreligger i de fleste sted-navne, specielt i dem med ikke-appellativisk forled. I de navne med appellativisk forled, der er oprindelige naturnavne, må man ifølge Kousgård Sørensen regne med, at efterleddet betyder »areal i almindelighed«. Problemet om efterleddets betydningsindhold kan vel næppe siges at være endeligt løst, men der foreligger i alt fald et særdeles vigtigt indlæg i diskussionen.

Kap. 8 »Alder og udbredelse« indledes med en oversigt over bebyggelseshistoriske principper og metoder, der kan læses for sin egen skyld. Den datering, der gives af navnene på -sted, bygger først og fremmest på en analyse af de personnavne, der indgår som forled, og den viser med stor tydelighed, at navnene må placeres kronologisk mellem -lev og -torp eller udtrykt i historiske perioder mellem folkevandringstid og vikingetid. At sted-bebyggelsen må have strakt sig over meget lange tidsrum fremgår særlig klart i Skåne. Her har vi dels en koncentreret forekomst af -stad mod sydøst, i herrederne Härrestad, Ingelstad og Järrestad, hvor de utvivlsomt repræsenterer det ældste lag af den nuværende landsbybosættelse (jfr. de tre herredsnavne), dels talrige navne omkring Kristiansstad-sletten, hvor stad-byerne ligger perifert i forhold til -löv og -by og må tilhøre en yngre periode. At -sted har været produktivt i dansk gennem en meget lang periode stemmer godt med, hvad vi ved om navnetypen i det øvrige Norden. I Mälaregnene kan den ad arkæologisk vej dateres til en meget tidlig periode, i Norge må den have været produktiv endnu i vikingetiden; det viser den store udbredelse i Island og de øvrige områder, der er koloniseret fra Norge.

Til slut berøres også forholdet til de vestgermanske navne af samme type. Forfatteren er af den mening, at -sted ikke, som f. eks. -torp, er kommet til Danmark sydfra. Både geografiske og kronologiske forhold synes mig at tale for rigtigheden af denne opfattelse.

Kousgård Sørensens bog hører til de bedste nordiske stednavnemonografier. Det er ikke nogen let opgave, forfatteren har stillet sig, men han har løst den med dygtighed og videnskabelig fantasi og har fået materialet til at afgive svar på mange spørgsmål, måske ikke altid det endelige, men et svar, der altid er værd at overveje.

Kristian Hald.

Jacob Christian Lindberg

Kaj Baagø: Magister Jacob Christian Lindberg. Studier over den grundtvigske bevægelses første kampe. (Kirkehistoriske Studier, 2. række nr. 5, udgivet af Institutet for Dansk Kirkehistorie under redaktion af Hal Koch). Gads forlag, 1958. 380 s.

Yngre danske kirkehistorikere gør i disse år store landvindinger i det 19. årh.s historie til stor glæde også for andre historikere. Efter dr. theol. Knud Bannings indgående behandling af Rasmus Sørensen (anm. i bd. XX, s. 321) følger som nr. 5 i samme række den århusianske teolog Kaj Baagøs nærværende disputats, der med rette har bragt ham den teologiske doktorgrad ved Århus universitet.

Jacob Christian Lindberg hører afgjort til de oplagte disputatsemner blandt det 19. årh.s fremtrædende skikkelser. For samtiden var Lindberg i langt højere grad end nogen anden et stridens tegn. Han var en hårdmundet og utrættelig modstander af de rationalistiske teologer og den »etablerede kirke« og stod i meget snæver forbindelse med de mange menige vakte. Det var ham langt mere end Grundtvig, der ledte fåreflokken ind i den fold, hvor de fredeligt kunne græsse sammen med højkirkenes høveder uden at blive generet.

Det er typisk nok Søren Kierkegaard, der har været blandt de første til at fremhæve Lindbergs betydning frem for Grundtvigs. Dr. Baagø indleder da også sin disputats med Kierkegaards ord om, at det altid har forekommet ham en uretfærdighed mod Lindberg, »at medens Pastor Grundtvig nyder noget Vist om Aaret i Beundringens Offer og Accidentser af det tilbødende Partie, Mag. Lindberg har maattet staa i Skyggen.« Denne mandjævning kan i sig selv være temmelig ligegyldig, men den afslører den ejendommelige énsidighed, der indtil dato har ladet danske kirkehistorikere ganske forblinde af »den gamle af dage«, så de slet ikke har kunnet se og vurdere Lindbergs langt mere direkte påvirkning af de læge kredse, der danner fortropperne for den bevidste bondestand, der i 1870'erne forlanger plads ved statens ror. (Dette være ikke sagt for at fremhæve andre historikere, der intet har at rose sig af i denne sag).

I sin disputats giver dr. Baagø for første gang en overbevisende og sandere vurdering af Lindbergs betydning. Bogens første afsnit omhandler Lindbergs opvækst og uddannelse, hvor man får indtrykket af et lyst hoved, for hvem hele verden lå åben. Man stillede store forventninger til den unge Lindberg som videnskabsmand – både som teolog, filolog og numismatiker. Men Lindbergs gemyt tillod ham ikke i stilhed at sysle med sine lærde studier, når kampen bølgede lige uden for hans vinduer. I opgøret mellem H. N. Clausen og Grundtvig blev han hurtigt draget ind som Grundtvigs våbendrager. Nogen opfordring behøvedes ikke – han var så overbevist om Grundtvigs ret og modstandernes uret, at det ville have faldet ham vanskeligere ikke at deltage. Hvad Grundtvig sagde i en nogenlunde poleret og antagelig form, det udråbte Lindberg i et sprog, som både datidens og nutidens sarte, akademiske og indflydelsesrige kredse har haft svært ved at tilgive ham. Hans diskussionsmåde kunne til tider nærme sig det prokuratoragtige i dette ords værste betydning – hans logik var ofte beslægtet med Per Degns – men hans nidkærhed for sagen og hans evne til at vinde menige folks ører for Grundtvigs og sine synspunkter kan ingen bestride. For ham var der intet udbytte at hente i

denne kamp – han måtte gennem sagsanlæg og vanskeligheder i sit arbejde som lærer ved københavnske latinskoler, hans videnskabelige karriere gik fuldstændig i stykker, og med kone og børn døjede han onde år i stor fattigdom, mens han søgte at holde sulten fra hjemmet med sin spidse og altid veloplagede pen. Imens trak den besindigere Grundtvig sig noget tilbage fra kamppladsen; noget direkte brud eller opgør mellem de to ses der ikke at have været, men at Lindberg til tider har været utålmodig over Grundtvigs tilbageholdende pænhed, er der ingen tvivl om. På sine mange rejser rundt i landet knyttede Lindberg forbindelser til og mellem de vakte, der fik stor betydning fremover. Efter lange overvejelser kunne han tiltræde Grundtvigs opfattelse med hensyn til de vantes stilling inden for folkekirken – og han mere end mange andre har æren eller skylden for, at den danske folkekirke i dag rummer næsten hele landets befolkning. Til gengæld krævede han frihed i kirken.

Hermed blev det snarere kampen for sognebåndsløsning og præstefrihed, der slugte hans kræfter. Hvad man end kan mene om sognebåndsløsningens betydning for dansk kirkeliv, er det et imponerende arbejde, Lindberg lægger i denne sag lige fra stænderforsamlingerne og til folketinget, for endelig i 1855 at få gennemført loven om sognebåndsløsning. Dette arbejde var hans, og var resultatet end ikke helt efter hans hoved, måtte det dog betragtes som en sejr for friheden inden for kirken.

I 1844 opnåede Lindberg endelig embede som sognepræst på Falster. 1857 blev han forflyttet til Lille Lyngby ved Frederiksværk, men døde samme år 60 år gammel. Dr. Baagø's disputats er ifølge sin undertitel først og fremmest en behandling af Lindbergs indsats i kirkekampen, men bogen om Lindberg er det trods alle gode sider ikke. Det holder næppe stik, at Lindberg fra 1844 med ansættelsen på Falster »kom helt bort fra begivenhedernes centrum« (s. 18) – med mindre man opfatter kirkekampen som de eneste begivenheder af betydning og København som centrum. I disse år foregik der ude omkring i landet begivenheder, der optog sindene nok så meget: den politiske bevægelse, der førte frem til grundloven i 1849. Man finder naturligvis Lindberg i den nye folkeforsamling – rigsdagens folketing. Han blev valgt i 1853 og sad der lige til sin død. Og han ikke alene sad der. Han var med til at præge mange debatter. Hans stilistiske evner fornægtede sig ikke – heller ikke på tinget; følgende udtalelse fra debatten om menighedens adgang til at benytte en anden end sognets præst, hvilket kun var tilladt københavnere, ville selv en Shakespeare ikke have skammet sig over: »Ere vi, som boe uden for Kjøbenhavn da ikke ogsaa Mennesker, kunne ikke ligesaavel Bønder have Følelser for deres Børn og for deres kirkelige Sager som Folk, der boe i Kjøbenhavn?« (Ft. 1853/54 sp. 4544).

Som ordfører for adskillige udvalg – især om skole- og kirkesager – viste han store evner som forhandler. Han tilhørte tingets mest yderliggående nationalistiske fløj – central var hans stilling på tinge aldrig –, men det var dog hans rungende »Danmarks Riges Grundlov leve ukrænket!« ved opløsningen i oktober 1854, der fik spontan tilslutning fra hele tinget i dets modstand mod regeringen Ørsted. Vi finder således Lindberg i begivenhedernes centrum lige til hans død.

Men det skal ikke behrejdes dr. Baagø, at han har måttet begrænse sig. Hans bog vil blive stående som den bog om Lindbergs deltagelse i kirkekampen, som man ikke kommer udenom, når bogen om Lindberg skal skrives.

Ole Karup Pedersen.

Oehlschläger - Ikonografi

Povl Eller: Adam Oehlschläger Portrætter. Udgivet af Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, 1958. 143 s.

Det er første gang, de mange eksisterende portrætter af Adam Oehlschläger vurderes samlet i en ikonografisk studie. Museumsinspektør Povl Ellers bog »Adam Oehlschläger Portrætter« er udsendt af Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, og den kyndigt formede afhandling har krav på interesse ud fra flere synsvinkler.

Når man gennemvandler Frederiksborgmuseet, har man ofte på fornemmelsen, at tidsaldrene stærkest og mest umiddelbart taler til én gennem portrætterne. Det er museets mest centrale område. Og det må derfor meget påskønnes, at Frederiksborgmuseet ved udsendelsen af en publikation som den foreliggende giver sine gæster midler i hænde til en dybere forståelse af portrætsamlingen. Specielt guldalderens billeder har meget at sige os om dansk åndsliv og dets personligheder. Povl Eller har valgt et væsentligt emne ved at begynde med Oehlschläger. Den store digter er ofte portrætteret, hjemme og på sine udenlandsrejser. Disse billeder udmærker sig ingenlunde altid ved den kunstneriske kvalitet, men derfor kan de udmærket have en vis dokumentarisk betydning. Der stod glans om Oehlschläger. Og det er naturligt, at også nogle af tidens bedste danske portrætkunstnere har skildret ham, heriblandt C. A. Jensen, Eckersberg og Thorvaldsen, hvis fremragende portrætbuste, modelleret på mindre end to dage under et ophold på Nysø i efteråret 1839, skulle blive afgørende for en række af de portrætskildringer, hvorigennem eftertiden har dannet sig en forestilling om digteren: Sonnes frise fra 1840'ernes slutning, H. V. Bissens statue fra 1855 foran Det kgl. Theater, Constantin Hansens maleri fra 1866 af Tegnér, der laurbærkranser Oehlschläger i Lunds domkirke 1829, og adskillige andre, som Povl Eller i sit grundige katalog udførligt redegør for. Morsomt nok kan vi få en forestilling om Oehlschlägers ansigtstræk allerede i barndomstiden af Peder Faxøes portræt fra 1785. Han var da 6 år og iført kronprinsens vendte, omsyede og højrrøde kjole, hvorom Oehlschläger selv så levende beretter i sine erindringer.

Som støtte for sin ikonografiske undersøgelse giver Eller i et indledende afsnit en række glimt af Oehlschlägers udseende gennem litterære citater fra samtiden. Han diskuterer Vilh. Andersens og Johannes V. Jensens opfattelse af Oehlschläger, for derefter at gå nærmere ind på bogens hovedemne, portrætterne og deres vidnesbyrd.

Mellem de problemer, der melder sig, er bestemmelsen af den maler, der har udført det digterisk mest beåndede af ungdomsportrætterne. Det findes på Frederiksborgmuseet og anføres på rammen at være malet af Riepenhausen i Rom. Denne tilskrivning skyldes J. P. Trap, der dog oprindelig i sin bog »Portrætter af berømte danske Mænd og Kvinder« opfører det som malet i Rom af historiemaleren J. L. Lund, mens digteren skrev »Correggio«. Povl Eller fremsætter den hypotese, at det kan være malet af Heinrich Olivier, der ifølge en udtalelse i et brev til Oehlschläger fra P. O. Brøndsted, skrevet i Paris den 3. december 1808, malede hans portræt. Men dette billedes eksistens har dog ikke hidtil med tilstrækkelig beviskraft kunnet fastslås. I sin bog anfører Eller portrættet som udført af »ubekendt kunstner« i tidsrummet mellem 1808 og 1815.

Spørgsmålet står stadig åbent. Men det skulle være muligt ved sammenlignende undersøgelser af portrætstilen at komme problemet nærmere.

Det store materiale, som forelægges i portrætkataloget, omfatter malerier, tegninger og skulpturer. Endvidere klippede silhuetter og Daguerrotypier. Til slut gengives dødsmasken i Bakkehusmuseet.

Som allerede nævnt, er bogen god at have i hånden ved et besøg i Frederiksborgmuseets guldaldersale. Men den er ikke mindre nyttig for enhver, der udfra litterære, kunstneriske eller kulturhistoriske interesser beskæftiger sig med Adam Oehlenschläger og hans tid.

Jan Zibrandtsen.

Keramik

Helge Søgaaard: Lertøj fra nørrejske museer. 1958. 180 s., 19 ill.

Kai Uldall: Keramik fra Frilandsmuseets samlinger. 1959. 48 s., ill.¹

I dansk faglitteratur vedrørende keramiske frembringelser indtager det glaserede lertøj en såre beskeden plads. I betragtning af den betydelige rolle dette lertøj sikkert har spillet i ældre tiders bordopdækning, kan man vel undres lidt over, at så få forskere har beskæftiget sig med dets historie, dets oprindelse og udbredelse. Men det skal indrømmes, at emnet er vanskeligt at trænge til bunds i, og Helge Søgaaard lægger da heller ikke skjul på, at hans undersøgelser, foretaget gennem en lang årrække, endnu langt fra har ført til fuld klarlæggelse af emnets mange og indviklede problemer. I et par tidligere afhandlinger (Fortid og Nutid XV, 1944 og Folk-Liv XI, 1947) har han navnlig været inde på pottemageriets udbredelse i Jylland, antallet af håndværkets udøvere og deres tilknytning til bestemte lokaliteter. Det rødbrændte og glaserede lertøj er hovedsagelig blevet fremstillet i de østjyske købstæder samt visse landsbyer i Gjærn, Hellum og Hindsted herreder. Efter 1700 har navnlig Gjærn herred været et produktivt centrum for dette pottemageri, og mange af håndværkets

1. Redaktionen finder anledning til at gøre opmærksom på, at den her anmeldte bog af Kai Uldall er udkommet ved nytår 1959. Med samme årstal på titelbladet udkom sommeren 1959 i Lillehammer - Gjøvik »De Sandvigske Samlinger, Veileder til De gamle verksteder«. I den gengives under mærket »E. G.«, men uden kildeangivelse lange passager, som svarer så nøje til den tidligere trykte tekst hos Uldall, at den utilbørligt nære afhængighed af denne ikke kan bestrides. Det drejer sig om fuldstændig verbal overensstemmelse, blot med ubetydelige småændringer, hovedsagelig med henblik på at gøre bogstaveringen norsk. Således stemmer hele den første del af afsnittet »Internasjonale fajanser« (fra midt på s. 110 til og med lin. 10 på s. 112) nøje med Uldalls afsnit »Hollandsk fajence« (ingen sidetal, forfra til og med lin. 8 franeden). Videre svarer en anden del af samme afsnit hos E. G. (s. 112, lin. 9 franeden til s. 113, lin. 1) til Uldalls »Hollandske fajencefliser« (den første af de to herhenhørende tekstsider, lin. 1-4 og 6-13), og den umiddelbare fortsættelse hos E. G. (s. 113, lin. 1-3) har ordlyd nær op ad Uldalls »Fliseplateau« (lin. 1-2). Endelig stemmer E. G.s indledende bemærkninger om porcelæn (s. 113, lin. 3 franeden til s. 114, lin. 17) overens med Uldalls »Porcelæns høne« (lin. 1-15, 15-16, lin. 5 franeden og lin. 4-1 franeden).

Red.

udøvere er herfra søgt ind til de østjyske byer, hvor de i deres produktion bibeholder det landlige præg. Da det desuden er en stor sjældenhed at finde den slags lertøj forsynet med pottemagerens mærke eller signatur, er det så at sige umuligt at sondre mellem de enkelte pottemageres arbejder. Søgaard har gennemgået det glaserede lertøj, som findes i nørrejyske museer, og i sin nye bog gengiver han i udmærkede fotografier – desværre dog ikke i farver – et fyldigt udvalg af de jyske pottemageres glaserede arbejder, de fleste daterede, en del desuden med ejernavn, enkelte med tilføjlet stedsbetegnelse. Efter en kortere omtale af lertøjet fra middelalder og renaissance, hovedsagelig jordfund fra jyske byer, gives en indgående beskrivelse af det 18. og 19. århundredes glaserede lertøj, der med stor sikkerhed kan siges at være fremstillet af jyske pottemagere. En fremtrædende plads indtager her lertøjet fra Gjern herred og Himmerland. Materialet er inddelt dels efter produktionssted, dels efter tid og stil, idet der ikke alene viser sig en betydelig egnsforskel i såvel genstandenes form som deres dekoration, men der synes også inden for samme egn at kunne skelnes mellem materialebehandlingen, glaseringen og dekorationsudførelsen i det 18. og i det 19. århundrede. Dette gælder navnlig for lertøjet fra Gjern herred, hvor Søgaard påviser, at der omkring 1800 sker en ændring i stilen. Medens det 18. århundredes lertøj i reglen har en begitning af hvidt pibeler på oversiden, på hvilken dekorationen er udført dels ved indridsning, dels med grøn og jernbrun glasur, findes ofte på lertøj fra det 19. århundrede en over begitningen lagt grøn- eller brunfarvet glasur, der dækker hele eller det meste af stykket. Med denne publikation har Helge Søgaard skabt et tiltrængt overblik over det væsentlige af, hvad der findes i nørrejyske museer af glaseret lertøj af dansk frembringelse. Ikke mindst det store og udmærkede billedstof er man ham taknemmelig for.

Blandt inventaret i de gamle gårde og huse i Frilandsmuseet i Sorgenfri indgår forskellige keramiske genstande, der har været anvendt i ældre tiders husholdning og rumudstyr. Museet har som nytårshilsen udsendt en smuk lille bog, hvor der i tekst og billeder fortælles om disse gamle brugsting. Kai Uldall – som den fremragende kender – gør kort og klart rede for de enkelte genstandes tilblivelse og brug, medens Lennart Larsen med kunstnerisk forståelse har fotograferet – adskillige i farver – et udvalg af de smukkeste stykker. Der vises karakteristiske eksempler på det sortbrændte lertøj, glaseret pottemagerarbejde såvel ensfarvet som med broget dekoration, og tysk stengods, engelsk, tysk, hollandsk og dansk fajance og porcelæn. Opsætningen er forbilledlig, idet samhörrende tekst og billede findes på de modstående sider.

P. Halkjær Kristensen.

Huse af ler

Sven Risom: Nordiske Ler-Jords-Huse. Ledsaget af en sammenlignende studie i lerbyggeskikkens udbredelse i Europa, Asien, Afrika og Amerika. Rosenkilde og Bagger. 1959. 117 s. + 74 tavler.

Helt fra sine unge år på Kunstakademiet har arkitekt M. A. A. Sven Risom lagt stor arkitekturhistorisk interesse for dagen. Med udgangspunkt i købet af et ældre hus af stampet ler, kastede han sig efterhånden særligt

over studiet af denne tekniks historie. Samtidig med et travlt virke som aktiv arkitekt og statsinventarieinspektør har han stadig samlet materiale til belysning heraf. Det resulterede 1952 i udsendelsen af den lille bog »Lerhuse, stampe og soltørrede. Praktisk Vejledning med kortfattet historisk Oversigt«, der bl. a. var et indlæg til fordel for en almindeligere benyttelse af den gamle teknik, som forf. selv har været virksom for genoptagelsen af. Og nu endelig foreligger den store bog om lerhuse, som opmærksomheden skal henledes på.

Her fremlægges da et særdeles stort materiale vedrørende bygninger af ler. På halvtreds offset-trykte tavler gives i forf.s streg planer, snit og opstalter, der på endnu en hel række tavler suppleres med talrige fotografier af delvis de samme bygninger, hvortil kommer mange tekstillustrationer. Det centrale i bogen er disse opmålinger samt gennemgangen af de bevarede eller ad arkivalsk og litterær vej kendte danske huse af stam-pet ler. De er opført i den pisé-teknik, som i landboreformtiden i slutningen af 1700-årene og begyndelsen af 1800-årene blev anbefalet af en del skribenter under påvirkning af tyske og måske især franske oplysningsforfattere. En talmæssig oversigt på grundlag af brandtaksationer giver en dokumentation for denne tekniks udbredelse her i landet, som tidligere nok i nogen grad har været underkendt. I hvert fald har lerhusenes antal været ganske betydeligt i de nordøstsjællandske Sokkelund, Lyng-Kronborg, Holbo og Lyng-Frederiksborg herreder samt i Lolland-Falsters stift, sådan som det fremgår af tabellen s. 51.

Bogen yder således i sit hovedafsnit et vigtigt bidrag til især bonde- og skolebygningernes historie i Danmark. Forf. vil imidlertid mere. Han forsøger at sætte lerbyggeskikken ind i større sammenhæng, og fænomenet samt beslægtede foreteelser forfølges til de fjerneste tider og steder. Det er voveligt, og det undgås ikke, at grundlaget for det fremførte hyp-pigt er tilfældigt og spinkelt, hvilket ikke hindrer forf. i at kombinere dristigt, hvor ellers hævdunden metode ville gøre sin udøver forsigtig. Fejl og uklarheder, mangel på metode misklæder denne del af skriftet. Det skæmmes endvidere, at især noterne indeholder talrige unøjagtigheder, ikke mindst med hensyn til forfatternavne og bogtitler. Trods dette, og selv om bogen ville have vundet ved en stramning omkring det egentlige hovedemne, må man glæde sig over, at dette stort anlagte værk har kunnet se dagens lys, og den kulturhistoriske husforskning vil kunne få nytte af det her fremlagte materiale, især det danske.

Peter Michelsen.

En hjemstavnsbog

Fra Gelsbro til Lillebælt. Hjemstavnsbog for Haderslev by og amt. Udgivet af Haderslev by og amt. 1958. 236 s., 3 kort. (Redaktion: *Olav Christensen, Magnus Mikkelsen og Hans Neumann*).

For en del år siden udkom der ofte bøger under titlen: »For skole og hjem«. De hjemstavnsbøger, der udkommer nu, hører alle til denne kategori. Det gælder også »Fra Gelsbro til Lillebælt«. Man regner med, at disse bøger kan tjene som et supplement til eller ligefrem være en del af skolernes undervisning i fædrelandets historie eller være grundbog, hvis der drives emneundervisning. Det kan forøvrigt se ud til, at der ikke

kan blive ret mange timer til disse arbejder, eftersom der råbes op om »globalhistorie« og »familiekundskab«, bredende sig i historietimerne. Et fattigt bytte for vore børn, om det bliver til virkelighed! – Det er ikke bare skolen, de tre redaktører har tænkt på, de har tillige villet give en samlet tidssvarende skildring for alle, der interesserer sig for området.

Det må siges at være nået. Dog er det et stort kunststykke, selv om der skrives nogenlunde populært, at skrive sådan, at det løber i børnene »som bred smør«, for at bruge en af Palladius' betegnelser. For at klare de tekniske udtryk i stilhistorien under afsnittet om kirkerne, er ordene forklaret med en side instruktive tegninger og en lille ordliste. Og dog er der både her og der temmelig vanskelige passager for børnene.

De tre redaktører har sammen med elleve andre forfattere skrevet bogen, hver med sine emner og specialiteter, ordnet i kronologisk orden, så vidt det er muligt. Knud Olrik har givet en frisk indledning om Østeramt og Vesteramt og deres naturforhold samt skrevet om de gennemgående rige kirker. Villy Buch behandler geologien og bringer en række oplysende tegninger. Palle Nielsen tager sig med forsigtighed af stednavnene og skildrer Edv. Lembeke, »som det danske folk dengang og senere tog ind i deres hjerter«. Hans Neumann skriver om oldtiden, adel og voldsteder, Haderslevhus og Hansborg og sammen med Olav Christensen om sogn og overtro. Ikke mindst skildringen af det forsvundne renæssanceslot og dets rige udstyr vil blive husket. M. Mikkelsen skriver om Haderslev indtil 1650 og tager bl. a. sine læsere med på en middelalderlig byvandring, og han har skrevet det spændende kapitel om den tidlige og myndigt gennemførte reformation. M. Favrholt holder sig til skolevæsenet, hvor brydningen mellem dansk og tysk afspejles stærkt, skildringen holder sig dog kun til købstaden. Olav Christensen tager sig kyndigt af handel og håndværk samt erhvervslivet og slutter med statistiske oplysninger, delvis i tabelform. K. M. Hermansen går derimod ud til bondekulturen, mens H. Hejselbjerg Paulsen viser, at den »døde« ortodoxi hernede ikke engang var halvdød, men gennem Peder Wandal i Maugstrup og v. Rehefeld i Haderslev vakte liv for lange tider, og pietismen fik brændpunkter i Stepping og i brødremenigheden i Christiansfeld. Gang på gang dukker forholdet mellem tysk og dansk op, og, hvad man kan vente i en sådan bog, får den nationale vækkelse med de mange kendte førere netop i dette amt en fyldig behandling. Det er Th. Roust, der har skrevet dette levende kapitel, mens Chr. Winther i tilknytning hertil skriver om Rødding højskole, verdens første. Frederik Nielsen skriver om landbruget efter 1850, Chr. Petersen om fremmedherredømmet og Bjørn Svensson om tiden efter genforeningen, alle med mange interessante enkeltheder tildels fra vor egen tid.

Med så mange forfattere har smågentagelser ikke kunnet undgås. I tegnerens billedtekst til kirkekisten er der overset en fejl, det er næppe en afladskiste. Men den slags er kun småting. Det er en bog, man vil glæde sig over i landsdelen og videre ud. Hertil bidrager også det smukke udstyr og mange fortrinlige billeder.

H. K. Kristensen.

Dalum sogns historie

Jacob Hansen og Knud Mortensen: Dalum sogns historie. 1. bind. 1. del. (Indtil 1662). Udgivet af Dalum kommune 1959. 207 s.

Et sogn med en gammel kirke med kalkmalerier, rest af et gammelt kloster, senere sæde for en kongelig lensmand, derefter herregård og til sidst atter katolsk kloster, et sogn, hvor der har udspillet sig begivenheder, der har grebet dybt ind i Danmarks historie, et sogn, der har udviklet sig kraftigt fra kun 567 indbyggere i 1850 til næsten 20 gange så mange beboere nu, et sogn, der helt har skiftet karakter fra et bondesamfund til en travl forstad for storbyen Odense, er det interessante emne for det statelige værk om Dalum sogns historie, som Dalum kommune har begyndt udgivelsen af i foråret 1959. Værket er beregnet til at fylde 2 bind; men da sognerådet gerne ville have noget af stoffet frem til 50 års jubilæet i 1959 for adskillelsen mellem Dalum og Sanderum sogne, har man vedtaget at udsende det i 4 storhefter, der siden samles i 2 bind.

Grundlaget for værket er lagt af Dalums tidligere sognerådsformand Jacob Hansen, der i mange år har samlet stof til sognets historie. Hovedsagelig har han dog holdt sig til de trykte kilder. Arbejdet med det utrykte materiale – og det er det vigtigste – har adjunkt Knud Mortensen, Odense, påtaget sig. Det er ham, der bærer det hefte på mere end 200 sider, der nu har set lyset.

Som de fleste sognebøger indledes også denne med et afsnit om sognets geologi, forfattet af lektor Niels Foged, Odense, et afsnit, der ikke just udmærker sig ved letfættelighed og har meget lidt at gøre med sognets historie, hvorfor det kan overspringes, uden at man går glip af noget.

Højst kuriøst er det følgende afsnit, der handler om – ukrudtsplanterne i Dalum sogn, en kedelig opramsning på 8 sider af en række navne, der vil være ukendte for de allerfleste.

Efter disse to ligegyldige afsnit kommer man endelig på side 26 til sagen. Et sogns historie begynder med menneskets komme. Dalums historie må derfor begynde med oldtidsminderne, som museumsinspektør Erling Albrechtsen, Odense, har påtaget sig at gøre rede for. Det er blevet til et fortræffeligt afsnit, der både er forståeligt (hvad arkæologiske redegørelser ikke plejer at være) og ikke for vidtløftigt.

Side 38 tager adjunkt Mortensen fat på den historiske tid, der groft inddeles i klostertiden til 1536 og lensmandstiden 1536–1660.

Med stor iver er forfatteren gået til kilderne, både de trykte og de utrykte. De middelalderlige kilder, forfatteren benytter, er trykte. Derimod har han med stor grundighed for den nyere tids vedkommende arbejdet sig igennem de utrykte lensregnskaber og herfra hentet et væld af oplysninger, og det er denne del af det foreliggende hefte, der er bedst.

Det er imidlertid ikke nok at gå til kilderne. Man må også forstå dem. Og det kniber for adjunkt Mortensen som for mange andre, der beskæftiger sig med middelalderen, at sætte sig ind i den middelalderlige kirkes tankegang. Man må prøve at se med tidens egne øjne, og det gør man ikke, hvis man går til læsningen af kilderne ene og alene ud fra den forudsætning, som kendskab til Luthers lille katekismus og forskellige hjemlige teologers ofte fejlagtige og tildels polemiske fremstillinger af katolsk lære giver. Ingen ville dog drømme om at fremstille den lutherske kirkes tro på grundlag af de skrifter, som Jehovas Vidner udsender. På samme

måde er det metodisk forkasteligt at udtale sig om den katolske kirkes tro og skikke uden i det mindste at have læst en katolsk katekismus.

Det har forfatteren i hvert fald ikke gjort. Fantastisk er derfor den forklaring, han side 60 giver på begrebet 40 dages aflad. Den rigtige forklaring kunne han have læst i den danske katolske katekismus: »Aflad af 40 dage betyder eftergivelse af så megen syndestraf, som man efter oldkirkens bestemmelser kunne afsone ved 40 dages offentlig bod.«

Begrebet aflad er i det hele taget vanskeligt at fatte for mange nutidsdanske. Mange forfattere blander syndsforladelse (absolution) og aflad sammen og vil oven i købet påstå, at heller ikke middelalderens mennesker har formået at skelne mellem absolution og aflad. At udrede forskellen teoretisk kan vel for mange have haft sine vanskeligheder. Men lige så sikkert er det, at i praksis var det såre let at skelne: absolution fik man i skriftestolen, aflad vandt man uden for skriftestolen. Så simpelt var det. Nutidens historikere burde ikke være ringere til at skelne end fortidens bønder. En hjælp til forståelse af afladslæren er givet i »Håndbog for danske lokalhistorikere« i artiklen »aflad«.

Desværre indeholder »Dalum sogns historie« en række unøjagtigheder. En »salter«, der nævnes i et testamente fra ca. 1512, kan ikke forklares som »halsbånd eller perlekrans« (side 82). Enten menes der en rosenkrans til at bede på eller en bog med Davids psalmer (psalterbog). – Der var ikke appel fra birketinget til herredstinget (side 95), men til landstinget. – Titlen »pastor« brugtes ikke ca. 1600 om præster (side 99). De kaldtes »hr.« – Det er unødvendigt at bemærke, at to kvinder, der indtrådte i Dalum kloster, var umyndige (side 59), da kvinder aldrig kunne opnå fuldmyndighed.

Mod forskellige punkter i »Dalum sogns historie« kan der således rettes indvendinger. Det må dog ikke tilsløre bogens gode sider: flittig kildebenyttelse og en tydelig og meget prisværdig bestræbelse for at gøre fremstillingen jævn og ligetil. Der er ingen tvivl om, at adjunkt Mortensen har betingelser for at kunne skrive en virkelig god populær bog.

Carl Lindberg Nielsen.

Københavns Vandforsyning

Københavns Vandforsynings Historie. Udgivet ved Københavns Kommunalbestyrelses foranstaltning i anledning af hundredåret for anlægget af stadens første vandværk i 1859. 1959. 251 s.

Københavns Vandforsyning er en institution med sans for sin egen historie og for sine forudsætninger i tiden før institutionens grundlæggelse. Ved 50 års jubilæet i 1909 udkom således et ganske stateligt festskrift, ved 75 års jubilæet så et værk i samme format og udstyr dagens lys, og endelig foreligger nu den hidtil største jubilæumsbog, udsendt i hundredåret for anlægget af stadens første vandværk, stadig holdt i samme format som de to foregående skrifter. Denne historiske aktivitet må meget værdsættes, og det er ingenlunde for meget at have tre jubilæumsskrifter på dette område, selv om en del af stoffet, bl. a. i form af illustrationer, går igen fra det ene bind til det andet. Dette gælder først og fremmest redegørelserne for vandforsyningens tekniske udvikling, i 100 års skriftet

Wilfred Christensens afsnit om tiden efter 1859. Her gives en særdeles interessant oversigt, der delvis omfatter det samme stof som det meste af 50 års skriftet og hele 75 års skriftet, men tillige føres fremstillingen helt op til tiden umiddelbart før bogens udgivelse, ja længere endnu, idet man også får noget at vide om forberedelserne til fremtidige anlæg, der skal tilfredsstille vandbehovet i et endnu større København. Vandforsyningen er nemlig ganske vist et kommunalt foretagende, men da den desuden leverer betydelige mængder af vand til Frederiksberg og et bælte af kommuner mod nordvest, vest og syd, er dens vækst mere afhængig af Storkøbenhavns trivsel end af den udbyggede Københavns kommune.

Medens 75 års skriftet kun behandlede tiden efter 1859, var der i 50 års skriftet betydelige afsnit om den ældre vandforsyning. Med glæde konstaterer historikeren, at næsten halvdelen af den nu foreliggende bog behandler forholdene før anlægget af det første vandværk, altså meget længere tidsrum end det ene århundrede, der er forløbet siden 1859. Nu er jo rigtignok kilderne ikke nær så fyldige i den ældre tid som siden, men der er dog et vældigt og yderst detaljerigt materiale både fra 1600- og 1700-årene i Resens Ferske og Brønde Vands Bog, i vandkompagniernes, vanddirektionens og vandkommissionens protokoller og kopibøger. Dette store stof er dygtigt udnyttet af Georg Nørregård i hans part af bogen: »Københavns vandforsyning i ældre tid«. Det var i høj grad tiltrængt at få en sammenfattende skildring af ældre københavnske vandforsyningsforhold. Forskellige bidrag på enkelte punkter af dette område ligger nu en del år tilbage, og den inspiration, der kan ligge i en stor, velskrevet, oversigtsgivende fremstilling som denne, vil forhåbentlig føre til nye specialstudier. Uden tvivl kan man på en række punkter stadig uddybe vor kundskab, ikke mindst om den anvendte teknik. En brønd i Skindergade, der blev »renset og gravet dybere, og Kiste neder sat for Løbsanden« (Resen, s. 281), fortæller om en vidt udbredt fremgangsmåde ved uddybning af brønde, som man formentlig kunne få en mere nuanceret viden om ved systematisk udnyttelse af kilderne også på et sådant punkt. For middelalderens vedkommende kan et indgående kendskab til vandforsyningsforholdene, d.v.s. til brøndenes indretning, kun erhverves ad arkæologisk vej. Det må da meget beklages, at byarkæologien har så vanskelige kår, at der kun er virkelig undersøgt ganske få brønde, selv om netop brønde må være et af de let iagttagelige fortidsminder, man hyppigst støder på ved grundgravninger i København.

Københavns Vandforsynings 100 års skrift er en bog, man med glæde hilser velkommen. Hvis man skal fremsætte et jubilæumsønske, må det være, at der igen i 125 året for anlægget af stadens første vandværk må komme et historisk værk, der foruden en oversigt over udviklingen i de kommende 25 år også kan give nye bidrag til vandforsyningsens ældre historie på grundlag af specialstudier i den mellemliggende tid. Det skal da – ud over at det engelske resumé gøres noget fyldigere – foreslås, at man i lidt højere grad, end det hidtil har været tilfældet, ser ud over ikke blot kommunegrænsen, men også vandindvindingsområdet, som til den tid formentlig omfatter hele Sjælland. Det ville nok være frugtbart, også til belysning af forholdene i København, at drage sammenligninger med vandforsyningsens udvikling i andre danske byer. Og ved en sammenligning med udlandets byer, ikke blot i tiden for de første vandværker, vil man finde den teknologihistoriske baggrund, som man også – i hvert

fald delvis – var afhængig af bag vore egne volde, så snart man anvendte lidt højere teknik end de allerenkleste brønde.

Peter Michelsen.

To hospitaler

Henning Heilesen: Randers Klosters historie. 1958. 297 s.

P. Zoffmann: Sct. Jørgens Hospital i Kolding. 1958. 76 s.

I middelalderen tog kirken sig af den sociale forsyrg. Helligåndshuse og helligåndsklostre var således stiftelser for fattige, syge, arbejdsudygtige og gamle. St. Jørgens huse var tilflugtssteder for de ulykkelige spedalske. Ved reformationen måtte staten sammen med den godsmasse, der blev den verdslige magts udbytte af kirkeforandringen, overtage den gamle kirkes mange sociale opgaver.

De såkaldte hospitaler, der skyder op i købstæderne i slutningen af Christian III's tid, er statens lidt sene løsning på en del af det sociale spørgsmål, som mødte regeringen ved omvæltningen af de middelalderlige godtgørende institutioner. Hospitalerne er plejestiftelser, »fattige, såre og syge mennesker til hjælp og trøst«.

To af disse hospitaler blev oprettet blot en måneds tid før Christian III's død. Randers hospital (eller som det siden 1949 kaldes med en uheldig benævnelse: Randers kloster) blev stiftet 6. december og Kolding hospital 15. december 1558. Hospitalet i Randers var en slags efterfølger af Helligåndsklosteret og St. Jørgens gård i Randers, medens hospitalet i Kolding byggede videre på byens St. Jørgens gård. Randers hospital trivedes vel og blev en stor institution, der i vore dage rummer 100 alumner og er en af landets mest velhavende stiftelser. Kolding hospital har kun 26 pensionærer, og det har ofte knebet at skaffe balance i regnskaberne.

Begge hospitaler har i anledning af 400 års dagen for deres oprettelse udsendt jubilæumsbøger om de to stiftelsers historie. Medens Kolding hospital nøjes med 76 ret små sider og en halv snes illustrationer, er bogen om Randers kloster blevet et stateligt værk på næsten 300 store trykte sider med mange billeder, deriblandt et farvefotografi af et maleri af hospitalets grundlægger Christian III.

Randers klosters historie skyldes arkivar Henning Heilesen i Viborg. Bogen er delt i tre dele, en almindelig historisk, en personalhistorisk og en dokumentarisk del. I afsnittet om hospitalets almindelige historie er hovedvægten lagt på de økonomiske omstændigheder og hospitalets indre forhold. Store ydre begivenheder kan hospitalets historie – ganske naturligt – ikke fremvise. De personalhistoriske oplysninger, der er meget udførlige, angår hospitalets direktion og inspektion, dets forstandere, præster, degne, læger, økonomer, portnere og organister. Og endelig aftrykkes der til sidst i bogen en lang række dokumenter til oplysning om hospitalets historie lige fra fundatsen 1558 til den nugældende fundats af 1936, deriblandt et par facsimile-gengivelser.

Forfatteren har stillet sig det dobbelte mål »at give en både videnskabeligt forsvarlig og let tilgængelig skildring«. Begge dele er lykkedes. Egentlig livlig kan man ikke sige, at bogen er, men den kan læses af enhver. Og forfatteren har forstået at udnytte kilderne. Man mærker den erfarne arkivmand, der ved, hvor han skal hente sit stof, og hvordan

kilderne må bearbejdes, før de bliver tilgængelige for læserne. Fremstillingen er overalt forsynet med kildehenvisninger, og yderst sjældent er man uenig med forfatterens fremstilling. Et savn er manglen af et personregister, der havde været ønskeligt af hensyn til det rige personalhistoriske stof, bogen bringer.

Af en helt anden art er hospitalsforstander P. Zoffmanns skrift om St. Jørgens hospital i Kolding. Forfatteren har ikke magtet sin opgave. Han har ganske vist benyttet en del utrykt materiale, men for den ældre tids vedkommende kun fået nogle spredte, usammenhængende træk fra hospitalets historie ud af det. Fejl og kluntetheder i fremstillingen er der også. Side 19 hedder det f. eks.: »1683 havde Kr. Madsen antaget en ødegård, da polakkerne kom ud af landet«. Meningen er, at det af en kilde fra 1683 fremgår, at Kr. Madsen havde antaget en ødegård, da polakkerne kom ud af landet. Et andet sted (side 20) fortæller forfatteren, at »fæstebreve udstedtes af hospitalsforstanderen for et vist åremål eller livsvarigt«. Fæstebreve på åremål kan næppe have sin rigtighed. I »Håndbog for danske lokalhistorikere«, som forfatteren kender og har benyttet, ville han have kunnet se, at fæste fra 1523 var livsvarigt. Helt gådefuld er en bemærkning i forordet: »Sagregister er ikke udarbejdet, men i det udmærkede historiske leksikon i Håndbog for danske lokalhistorikere vil man kunne finde fyldige oplysninger.« Bogen er velment, men i det store og hele dilettantisk og uden værdi med undtagelse måske af de allersidste års historie, som forfatteren selv har gjort med.

Carl Lindberg Nielsen.

Flensborgs oversøiske handel

Theodor Link: Flensburgs Uebersee-handel von 1755 bis 1807
(Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, Bd. 38
Karl Wachholtz Verlag. Neumünster 1959). 350 s., ill.

Der er god grund til at gøre opmærksom på denne omfattende og grundige bog, som giver et ganske fortrinligt bidrag til dansk handelshistorie i den »florissante« handelsperiode. Forfatteren, der er lektor i Eckernförde, har ikke skyet nogen møje for at finde frem til arkivalisk stof til belysning af emnet. Han har udnyttet både Rigsarkivet, Landesarchiv i Slesvig samt Flensborg bys eget arkiv, og på grundlag af et meget stort kildemateriale har han udarbejdet denne særdeles udførlige oversigt, hvor alle faser i den flensborgske handels historie, specielt til søs, gennemgås.

Efter København var Flensborg den største handels- og søfartsby i det danske monarki. Det er derfor et meget centralt emne i datidens historie, der behandles. For Flensborg var 1700-tallets første periode meget ugunstig; foruden de mange års krigsvanskeligheder led byen under toldforhøjelser, ligesom flere af dens handelsprivilegier blev frataget den, alt sammen til fordel for hovedstaden. Men efter århundredets midte begyndte det atter at lysne. Der blev afsluttet traktater om årlige tributter til barbareskstaterne i Nordafrika, så handelen på Middelhavet kunne ske uden fare for sørøveroverfald, og dette kom til at betyde meget for byens søfart. Da staten i 1754 overtog de vestindiske øer fra det Vestindisk-guineiske kompagni, fik Flensborg sin store chance; handelen på disse øer blev frigivet 1755, og samme år gik det første skib fra Flensborg,

snauen »Neptunus«, ud med lokale landbrugsprodukter og vendte hjem med St. Croix-sukker, rom og tobak. I det følgende århundrede skulle vestindiehandelen komme til at spille en stadig stigende rolle for byen. Krigene imellem de store magter i sidste halvdel af 1700-årene betød en mægtig stimulans for den neutrale handel under Dannebrog, og denne gunstige lejlighed udnyttede Flensborgs driftige købmandsstand i høj grad. 1762 oprettedes det første sukkerraffinaderi i byen, og få år senere var der 6 sådanne. Bogen omhandler specielt denne transatlantiske fart, som følges fra år til år i dens skiftende faser, men der kastes oplysende sideblikke til andre grene af den flensborgske søhandel, både hvalfangsten under Grønland, som dog aldrig blev nogen succes, og farten på andre lande, der først og fremmest var domineret af fragt- eller trampfart. Ind imellem gives talrige bidrag til skibsbygningens historie, og der fortælles om købmandsstanden og dens mænd.

Bogens fremstilling belyser indgående Flensborgs stilling inden for monarkiet, først og fremmest til selve kongeriget, specielt til København, som takket være sine overmægtige begunstigelser var absolut dominerende inden for dansk handel og søfart, men som til gengæld også stærkest følte konjunkturernes skiften, mens Flensborg næsten forblev uberørt deraf. Også forholdet på den anden side til hertugdømmerne, især konkurrencebyen Altona, behandles grundigt. Perioden er handelshistorisk meget interessant ved den vekslen i ideer og principper, der fandt sted; den betød en overgang fra merkantilismen til frihandelen, knæsat ved toldloven 1797. For denne principkamp redegør bogen på fyldig måde.

Efter det rige halve århundrede kom krigsperioden 1807–14, hvor alt det, der var opbygget, styrtede i grus. I forordet lover forfatteren en fortsættelse af bogen, omhandlende perioden 1807 til ca. 1860. Man må håbe, at han får kræfter til dette kæmpemæssige arbejde, og at det flittigt arbejdende Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, som har udgivet bogen, vil kunne muliggøre fremkomsten af fortsættelsen. Årstallet »ca. 1860« synes lidt tilfældigt; det må være naturligt at føre linjen op til 1864, ja helst derudover.

Et tillæg på over 50 sider giver udmærkede oplysninger om mønt, mål og vægt, skibsbyggeri og skibstyper, sukkeravl og -raffinering, kreditvæsen, samt talrige bilag af statistisk og anden art.

Et gennemsyn af den udførlige litteraturfortegnelse viser, at forfatteren ikke har kendt og benyttet Vore gamle Tropekolonier, bd. II, hvor Jens Vibæk har behandlet de vestindiske øers historie, især handelshistorien, fra 1755 til 1848, eller Flensborg Bys Historie, bd. II, hvor Vagn Dybdahl har skildret handelen. Links bog har været længe under udarbejdelse – den forelå færdig omkr. 1954 –, så det er sandsynligt, at dette er grunden hertil. Ellers er forfatteren godt inde i den foreliggende litteratur, hvad det upåklagelige noteapparat vidner om. Et register mangler desværre.

Vi må fra dansk side sige tak for denne indgående og upartiske bog, som belyser et emne i det danske monarkis handelshistorie, der hidtil ikke har været taget op til en så udførlig behandling.

Henning Henningsen.

Historiske steder i Slesvig-Holsten

Handbuch der historischen Stätten Deutschlands. I. Schleswig-Holstein und Hamburg. Udg. af *Olaf Klose*, 1958. Alfred Kröner Verlag, Stuttgart. 236 s.

Mens Traps Danmark stadig har kunnet udsendes i nye, udvidede udgaver, er Slesvig og Holsten dårligt stillet, hvad topografier angår, de nyeste er stadig Oldekops to værker fra 1906 og 1908. For Sydslesvigs vedkommende har vi danske også Traps Slesvig, som dog er endnu ældre. En god rejseledsager for enhver historisk interesseret er de ældre udgaver af H. V. Clausens aldrig overtrufne »Sønderjylland«, men skal vi syd for Ejderen, er det vanskeligere at få hurtig topografisk orientering. Og dog var Holsten gennem mange århundreder en del af det danske monarki, det er et land, hvis historie så nøje er knyttet til vor med rige og smukke kulturmindestmærker og mod øst en skøn og betagende natur.

Det nye værk om historiske steder i landet Slesvig-Holsten – også Lübeck og Hamborg behandles – vil være en god bog at have med sig på en færd gennem landet. Det er dog ikke en rejsebog, men en historisk topografi, således som redaktøren, dr. Olaf Klose understreger i indledningen. Dels indeholder det et rids af Slesvig-Holstens og af Hamborgs historie, dels – og især – giver det oplysninger om historiske steder, skrevet af en lang række specialmedarbejdere, hvoraf mange er kendt for deres værdifulde arbejde med Slesvigs og Holstens fortid. Tilsidst bringes en oversigt over den grundlæggende litteratur.

Artiklerne om de enkelte steder er ordnet rent alfabetisk, så man hurtigt kan finde frem til den lokalitet, man ønsker oplysning om. Det er påfaldende at arkæologien spiller så stor en rolle heri, men det hænger vel nok sammen med, at der findes en særlig rig litteratur herom. Det gør i hvert fald bogen yderst værdifuld for dem, der interesserer sig for arkæologisk topografi. Men iøvrigt vil den være af værdi for den, der hurtigt vil orientere sig i de enkelte steders historie og i den litteratur, der findes herom. Man undrer sig dog lidt over, at der næsten intet hensyn er taget til den danske litteratur. Det skyldes i hvert fald ikke manglende kendskab hertil hos redaktøren, lederen af Landesbibliothek i Kiel, en god kender af dansk historisk litteratur. Det er vel snarere, fordi man har haft den principielle opfattelse, at artikler og bøger på et fremmed sprog ikke har nogen interesse for den tyske læsekreds, bogen især er beregnet for.

Der er enkeltheder i den historiske indledning, der kan diskuteres, detaljer i de forskellige artikler, som kan kritiseres. En dansker ville jo nok sine steder have gjort et lidt andet udvalg af medtagne steder, man undrer sig således lidt over, at der ikke er en selvstændig artikel om Dannevirke, men at dette er behandlet sammen med Hedeby. Men det gør selvfølgelig ikke noget skår i glæden over, at der med dette værk er givet den historisk interesserede en god rejsefælle på en historisk færd syd for Skelbækken, en god håndbog, når man hurtigt vil orientere sig om, hvad den historiske forskning idag kan berette om de vigtigere steder hernede, eller han ønsker at få at vide, hvad der indtil nu er udkommet af topografisk eller historisk litteratur herom.

Johan Hvidtfeldt.

Slesvig-Holstens kirkebøger

Wilhelm Jensen: Die Kirchenbücher Schleswig-Holsteins, der Landeskirche Eutin und der Hansestädte. 2. oplag, 1958. Karl Wachholtz, Neumünster. 127 s.

I 1923 udgav Wilhelm Jensen og Heinrich Kochendörffer en fortegnelse over kirkebøger m. m. i Slesvig og Holsten. En ny og udvidet udgave kom i 1936. Den blev besørget af Wilhelm Jensen og omfattede også Hamborg, Lübeck, Bremen og det tidligere fyrstendømme Lübeck. Det er dette værk, der nu foreligger i anden udgave ved samme udgiver.

Den lille bog er en værdifuld hjælp for enhver, der skal arbejde med kirkebøger og andet materiale fra Sydslesvig, Holsten og de tre hansebyer, også fordi den ikke blot omfatter kirkebøgerne, men også giver en redegørelse for, hvad der findes af konfidentregistre, gravbøger, stolestaderegistre, kirke- og fattigregnskaber, kirkeinventarer, arkivfortegnelser m. m. Dette er så meget desto mere værdifuldt, som præstearkiverne i landet Slesvig-Holsten ikke er afleveret til Landsarkivet på Gottorp, men stadig findes i præstegårdene, et forhold, der vel især hænger sammen med, at der ikke er nogen statskirke i Tyskland. Både som arkivar og som historiker må man beklage en sådan ordning, idet dette historisk værdifulde materiale dels er udsat for ødelæggelse ved ildebrand, fugt og musegnav, dels fordi det er så vanskeligt tilgængeligt for historikerne.

Ministerialbøgerne er blevet noget lettere tilgængelige ved oprettelsen af kirkebøgskontorer for de enkelte provstier. De fleste af dem skyldtes Hitler-tidens krav om »arierattester«, men mange har dog overlevet sammenbruddet i 1945. De indeholder duplikaterne fra 1763 og fotografier eller afskrifter af kirkebøgerne før dette år. Som regel er der udarbejdet personregistre til ministerialbøgerne, en stor lettelse og samtidig et udmærket middel til at formindske det stærke slid på protokollerne.

Bogen omfatter også Nordslesvig, det historiske Nordslesvig, altså både Ærø, de 8 sogne og de sogne i Tørninglen, som i 1864 forblev ved Danmark. Oversigter over disse kirkebøger bygger vel især på S. Nygårds Danmarks Kirkebøger, der dog ikke altid synes benyttet med tilstrækkelig omhu. Så ville diskussionen om Hjordkær kirkebogs alder have været overflødig. Oplysningerne om, i hvilket landsarkiv de nordslesvigske kirkebøger findes, er iøvrigt utilstrækkelige, og det er således ikke bemærket, at alle kirkebøgerne fra de 8 sogne efter 1867 samt visse dubletter fra ældre tid opbevares i Landsarkivet for Nørrejylland, alle de øvrige i det sønderjyske landsarkiv.

Ved visse sogne er det oplyst, hvad der findes af ældre og værdifuldt arkivmateriale udover de nævnte grupper. Man får dog indtryk af, at det er ret tilfældigt, hvad der er kommet med. Hvis denne del af bogen kunne udvides og gøres fuldstændig ved en eventuel nyudgave, ville det uden tvivl blive hilst velkommen af mange historikere, også i Danmark. Mærkeligt er det iøvrigt, at disse oplysninger er yderst ufuldstændige for Nordslesvigs vedkommende. Man kunne forstå, hvis man her helt havde udeladt dem, da materialet jo er samlet og let tilgængeligt i Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele, men tager man nogle af dem med, synes det rigtigst at gøre dem så fuldstændige som muligt, så meget desto mere som man ved hjælp af Landsarkivets registraturer kan skaffe sig viden herom på nogle timer. Hertil kommer, at der i Vejledende Arkivregistra-

turer VI, 1944, s. 114–132, er redegjort for en del af dette materiale. Men tilsyneladende kender Wilhelm Jensen ikke denne oversigt over det sønderjyske landsarkivs indhold. Når en ny udgave engang skal forberedes, ville det måske være praktisk at søge samarbejde med de tre danske landsarkiver, som indeholder kirkebøger m. m. fra de slesvigske sogne.

Johan Hvidtfeldt.

Slesvig-holstensk landbrug

Volkmar von Arnim: Krisen und Konjunktur der Landwirtschaft in Schleswig-Holstein vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. *Peter Vollrath: Landwirtschaftliches Beratungs- und Bildungswesen* in Schleswig-Holstein in der Zeit von 1750 bis 1850. Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, Band 35, 1957. 238 s.

Af de to afhandlinger påkalder den første vel nok størst interesse, ikke blot ved sit emnevalg, men også fordi forfatteren i den har samlet et stort og spredt materiale fra den trykte litteratur og har udnyttet den endnu utrykte 2. del af Emil Waschinskis slesvig-holstenske prishistorie. Egentligt arkivmateriale er derimod kun benyttet ganske sporadisk. De resultater, forf. når til, kan da heller ikke siges at være særlig epokegørende. Der er jo ikke meget opsigtsvækkende i, at prisudviklingen i hertugdømmerne løber parallelt med udviklingen i kongeriget og Holland, at landbrugspriserne bestemmes af efterspørgslen, først og fremmest fra Holland og Hamborg, at reallønnen er lav i tider med høje kornpriser og omvendt, eller at den uensartede prisudvikling for de forskellige landbrugsvarer medfører omlægninger inden for produktionen og væsentlige forskydninger af social art. Dette vidste vi vel nok i forvejen, og forfatteren kunne også have fået nogen orientering herom ved at blade lidt i den store Sønderjyllands Historie. Men han kan åbenbart ikke læse dansk, har i hvert fald ikke benyttet et eneste danskskrevet bidrag, medens han, så vidt det kan ses, har fået næsten alle tyske af blot nogenlunde betydning for emnet med. Oversat har han dog, at der i L. Braren: Die Geschlechter-Reihen St. Laurentii-Föhr findes en omfangsrig indledning, behandlende netop en mængde af de spørgsmål, han kommer ind på. Og m. h. t. den danske litteratur, så er denne dog ikke helt uvæsentlig for hans emne. Han kommer et par steder ind på den tidlige udskiftning uden at kende det fjerneste til Troels Finks undersøgelser, og de talrige oplysninger om økonomiske forhold, som Emilie Andersen giver i Grams Historie, og som også findes spredt i Sønderjyske årbøger, lader han aldeles uanset. Fremstillingen får derfor ved sit valg af eksempler slagside. Nordslesvig er for forfatteren definitivt udskilt af hertugdømmerne. Det arkivmateriale, han inddrager i undersøgelsen, kan næppe engang opfattes som stikprøver. Han har set lidt i Lindevad godsarkiv og har herfra fremdraget et par tal til belysning af arbejdslønningerne. Ja, man kommer ligefrem til at ynkes den stakkels foged, der igennem et hundrede år eller så figurerer i tabellerne med en løn på 12 rdlr. Der kunne have været fremdraget en mængde andre eksempler på fogders og andre funktionærs aflønning, ligesom der i amts- og godsregnskaber er et betydningsfuldt materiale til belysning af forpagtningsafgifter, driftsforhold, restancer m. v. Det havde vel også sin værdi at få undersøgt, om der er for-

bindelse mellem de svingende konjunkturer og de store skatterestancer. Rentekammerarkivet er overhovedet ikke benyttet. Von Arnim har gjort status på grundlag af den foreliggende tyske litteratur, han har gjort det i en veldisponeret afhandling og har dermed givet et udgangspunkt for mere specielle studier over en vigtig side af hertugdømmernes historie.

Peter Vollrath har bedre forstået at finde et afgrænset emne for sin afhandling, der behandler den landbrugsfaglige oplysningsvirksomhed og uddannelse i hertugdømmerne i tiden 1750–1850, og det kan ikke med samme ret bebrejdes ham, at han ikke har udnyttet arkivalske kilder, da sådanne næppe findes i større udstrækning. Måske kunne der fremdrages nogle skrivelser hist og her i amts- og godsarkiver, ligesom der også til belysning af nordslesvigske forhold må være materiale i landhusholdningsselskabets store og velbevarede arkiv. Der indledes med en skildring af provst Lüders' virksomhed, der især fik betydning for det angelske, sundevedske og alsiske landbrug, men som dog også ved Lüders' mange skrifter fik betydning længere ud, især takket være rationalistiske sognepræsters udnyttelse af dem. Efter Lüders koncentrerer interessen for det landbrugsfaglige oplysningsarbejde sig især i Holsten. Der oprettes her et par mindre foreninger med kortere eller længere levetid og her oprettes med L. A. Studinger som leder i 1797 den første landbrugsskole i Gr. Flottbeck ved Hamburg. På grund af svigtende tilgang af elever måtte skolen imidlertid lukke i 1812, og det landbrugsfaglige oplysningsarbejde var dermed igen overladt til selskaber og foreninger. Det slesv.-holst. patriotiske selskab oprettedes 1812, og en særlig sektion tog sig af de landbrugsvidenskabelige spørgsmål. 1825 oprettedes Nordangler Leseverein, der især virkede blandt gårdmændene ved udbredelse af landbrugslitteratur, og nogle år senere stiftede holstenske godsejere fire foreninger, der især helligede sig hesteavl og kvægbrug, i mindre grad agerbruget. Disse foreninger sluttede sig snart sammen i Schlesw.-Holst. Generalverein. I 40'erne vågnede atter interessen for oprettelsen af landbrugsskoler. 1842 oprettedes en landbrugsskole i Rendsborg og 1845 en i Tøstrup i Angel, begge mærkeligt nok med lærere udgåede fra Tønder seminarium som ledere. Både skolerne og arbejdet inden for foreningerne måtte imidlertid standse ved treårskrigen udbrud. I det hele konkluderer forfatteren derhen, at betydningen af det landbrugsfaglige oplysningsarbejde i tiden før 1850 ikke var stor, og at det stort set var afgrænset til østkystegnene. Dette sidste er nu ikke helt rigtigt. Det danske landhusholdningsselskab virkede også i Nordslesvig, men i hvilket omfang er endnu uafklaret. I 1830'erne oprettedes en landboforening på Tønder-egnen, den tøndersschackenborgske forening, der omfattede sognene Møgeltønder, Daler, Rødenæs, Nykirke, Aventoft og Ubjerg, og i 1846 oprettedes Den nordslesvigske Landboforening, der til en begyndelse, ligesom den tøndersschackenborgske søgte at holde sig neutral i national-politisk henseende. 1847 søgte sidstnævnte forening endda at blive optaget i den ovennævnte sammenslutning Schlesw.-Holst. Generalverein, dog uvist med hvilket resultat. Også disse foreninger yder omend kun i et kort åremål inden for den i afhandlingen behandlede tidsperiode deres bidrag til det landbrugsfaglige oplysningsarbejde i hertugdømmerne og kunne med føje have været nævnt i den ellers gode og interessante afhandling. Det samme gælder iøvrigt også landbrugsundervisningen på Rødding højskole.

Peter Kr. Iversen.

Dansk kulturhistorisk Museumsforenings årsmøde i København den 27.-28. august 1959

Mødet holdtes på Nationalmuseet. Torsdag aften den 27. talte professor, dr. phil. *Axel Steensberg* om »Undervisningen i materiel folkekultur og museerne«.

Næste dag kl. 9 indledtes repræsentantskabsmødet med, at formanden, museumsdirektør *Svend Larsen*, Odense, bød gæster og repræsentanter velkommen, hvorefter han udtalte følgende mindeord:

»Den 8. marts døde Nationalmuseets tidligere direktør, dr. phil. *M. Mackeprang* næsten 90 år gammel. Selv om det var tyve år siden, han havde forladt Nationalmuseet, bevarede han i usædvanlig grad forbindelsen med dansk museumsarbejde. Han var sønderjyde af fødsel og af sind, havde i sin ungdom haft nær forbindelse med A. D. Jørgensen, Aage Friis og P. Munch og stod i nært venskabsforhold til H. P. Hanssen. Han begyndte som middelalderhistoriker, og den bog, han skrev om »Dansk Købstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Christian IV«, er endnu et hovedværk på dette felt. Det var hans ønske at træde ind i arkivtjenesten, men tilfældigheder førte ham til Nationalmuseet, hvor han i 1897 blev assistent og 1910 direktør for anden afdeling. I den periode var Sophus Müller i kraft af sine videnskabelige evner og sin administrative dygtighed Nationalmuseets mærkesmand, der med megen dygtighed fulgte de synspunkter og de linier, han anså for de rette. For den yngre Mackeprang og for hans nære ven og medarbejder Chr. Axel Jensen har det næppe været let at gøre andre synspunkter gældende. Dobbelt svært har det været i en periode, hvor de kulturhistoriske museer i stort tal voksede frem rundt om i landet og gjorde krav på eksistensberettigelse. Med stor energi kastede Mackeprang sig over de opgaver, der lå hans afdeling nær. Det gælder hans studier i dansk kirkearkitektur, som tidligt førte ham ind på de overvejelser, der resulterede i grundlæggelsen af »Danmarks Kirker«, og jeg tænker på hans fortjenstfulde arbejde for bygningsfredningen, hvor han havde sin store andel i udformningen af loven af 12. marts 1918. Samtidig etablerede han et nært forhold til lokalmuseerne og deres ledere, præget af forståelse og venskab. Han anlagde meget tidligt den linie, der tilsigtede at samle, hellere end at skille, og den svigtede han ikke, da han i 1922 blev Nationalmuseets enedirektør. Hans tid som direktør var derefter optaget af at skaffe museet bedre lokaler, og det er hans fortjeneste, at disse bestræbelser kronedes med held, således at Nationalmuseet kom til at indtage den fremtrædende plads i dansk kulturarbejde, det siden har fastholdt. Men samtidig fulgte han med stor opmærksomhed stiftelsen af »Dansk kulturhistorisk Museumsforening« og stræbte efter at samordne denne forenings målsætning med Nationalmuseets. De danske lokalmuseer havde ydet deres bidrag til, at nationalmuseumssagen blev gennemført, og vi mindes med taknemmelighed dr. Mackeprangs tilsagn om, at Nationalmuseet til sin tid ville bidrage til løsningen af lokalmuseernes problemer. I 1938 tog han sin afsked fra Nationalmuseet, men forholdene medførte, at han under krigen i en årrække kom

til at virke som direktør for Kunstindustrimuseet. Samtidig fik han tid til at fuldende sine monumentale arbejder om middelalderlige døbefonte og jyske granitportaler, emner, som havde nær tilknytning til, hvad der havde været genstand for hans ungdoms- og manddomstids videnskabelige sysler. Ofte så vi ham i vor kreds, hvad enten han var på rejser i landet eller overværede vore møder. Altid veloplagt, med afsky for store ord og for opstyltet højtidelighed, således husker vi ham som en sidste repræsentant for et slægtled af stilfærdige og fornemme arbejdere i Nationalmuseets tjeneste, et slægtled, der desuden talte navne som Jørgen Olrik, Chr. Axel Jensen og Hugo Matthiessen.

I det forløbne år er også bibliotekar *Ejler Haugsted*, Århus, gået bort. I en lang årrække var han leder af Århus Museum. Vi husker ham som en interesseret og dygtig varetager af museets arbejde, ikke blot den daglige pleje af samlingerne, men også som igangsætter af en række større undersøgelser, bl. a. udgravningen af Øm Kloster, på hvis tomt han som formand for »Historisk Samfund for Århus Stift« fik rejst et museum for de ved udgravningen fundne genstande.

Vi vil bevare disse mænds minde i ærbødighed.»

Ved navneopråbet var følgende museer repræsenteret: Nationalmuseets 1. og 3. afd., Københavns Bymuseum, Kunstindustrimuseet, Rosenborg, Tøjhusmuseet, Øregård, Landbrugsmuseet, Handels- og Søfartsmuseet, Helsingør Bymuseum, Frederiksborgmuseet, Reventlowmuseet, Gl. Estrup, Forhistorisk Museum, Købstadmuseet »Den gamle By« og museerne i Frederiksværk, Gilleleje, Hørsholm, Espergærde, Roskilde, Holbæk, Søllerød, Kalundborg, Næstved, Stege, Vordingborg, Rønne, Maribo, Nykøbing F., Odense, Bogen, Svendborg, Fåborg, Nyborg, Rudkøbing, Hjørring, Skagen, Frederikshavn, Try, Ålborg, Skive, Randers, Hobro, Mariager, Grenå, Horsens, Silkeborg, Odder, Fredericia, Kolding, Ringkøbing, Herning, Ribe, Varde, Esbjerg, Haderslev og Sønderborg.

Efter at landsarkivar *Johan Hvidtfeldt*, Viborg, var valgt til dirigent, aflagde *formanden* følgende årsberetning:

»Det forløbne år har helt været præget af forberedelsen af den nyordning af vore lokalmuseers forhold, der er en følge af museumslovens vedtagelse. Ved skrivelse af 24. september beskikkede undervisningsministeriet tilsynet, der har fået følgende sammensætning: Rigsantikvaren, professor Brøndsted, der er formand, departementschef, frk. Agnete Vøhtz, overinspektør, dr. phil. Therkel Mathiassen, overinspektør, dr. phil. Axel Steensberg, rådmand Oluf Nielsen, professor, dr. phil. P. V. Glob, og mig. Tilsynet vedtog i sit første møde at anmode museums konsulent P. Halkjær Kristensen om at fungere som sekretær.

Ifølge den af undervisningsministeriet godkendte forretningsorden skal tilsynet holde mindst 4 møder årligt. De mange sager, der har foreligget til behandling, har imidlertid nødvendiggjort månedlige møder, og der vil indtil videre næppe ske nogen ændring i dette forhold.

Grundlaget for *tilsynets virksomhed* er kort præciseret i loven, og blandt de mange opgaver skal jeg nævne, at tilsynet skal afgive indstilling til undervisningsministeriet om, hvilke lokalmuseer der må anses for berettigede til at modtage tilskud efter museumslovens bestemmelser; det skal beregne og fordele statens årlige driftstilskud til lokalmuseerne, fordele de særlige tilskud og føre tilsyn med anvendelsen af tilskuddene. Hertil kommer godkendelse af vedtægter, arbejdsplaner, museernes virkeområder og ansættelse af ledere og andet fagligt personale. Det skal yde bistandsøgende lokalmuseer konsulenthjælp, forhandle med lokalmuseerne om større udgravninger inden for deres virkeområde, formidle forbindelsen mellem lokalmuseerne og Nationalmuseet

og mellem lokalmuseerne indbyrdes o.s.v., og iøvrigt kan ministeriet, når det skønnes påkrævet, tildele lokalmuseumstilsynet særopgaver af rådgivende art i spørgsmål vedrørende de kulturhistoriske lokalmuseer.

Den første vigtige opgave for tilsynet var at udarbejde forslag til lovens *bekendtgørelse*. Grundlaget for denne var allerede indeholdt i museumsnævnets betænkning, og med enkelte ændringer blev den vedtaget af tilsynet og godkendt af undervisningsministeriet 3. marts 1959.

Loven og bekendtgørelsen er det fundament, hvorpå den fremtidige ordning af lokalmuseernes forhold skal bygge, og såfremt et museum ønsker statsstøtte, skal det iagttage og opfylde de deri indeholdte betingelser.

Den omstændighed, at loven havde virkning fra 1. april 1958, skønt den først blev vedtaget i juni, og den omstændighed, at bekendtgørelsen først kunne foreligge i marts 1959, gav unægtelig en del vanskeligheder.

Loven kræver, at ethvert museum skal have *vedtægter* og en *arbejdsplan*, der er godkendt af tilsynet. Vedtægterne skal indeholde bestemmelser om et museums bestyrelse, ledelse og faglige personale, om virkeområde, budget og regnskab. Arbejdsplanen skal indeholde bestemmelser vedrørende retningslinierne for indsamling, konservering, indføring, udstilling m. m.

Formelt skulle disse forhold være i orden, før statstilskuddet kunne udbetales, men for at få arbejdet i gang, og for at imødekomme museernes rimelige ønske om at få statstilskud, så snart det var gør ligt, gik man fra tilsynets side ud fra, at de museer, der hidtil havde haft statsstøtte, også fortsat kunne være berettigede til denne. Over for disse museer valgte man den fremgangsmåde at afkræve dem en erklæring om, at de ville revidere deres vedtægter, så de kom i overensstemmelse med lovens bestemmelser.

Man måtte endvidere indkalde *museernes regnskaber* og på dette grundlag foretage en beregning af, hvor stort tilskud der kunne tilkomme hvert enkelt. Det turde være indlysende, at det har været et meget betydeligt arbejde for sekretæren at gennemgå de mange regnskaber og udskille de beløb, der var berettigede til at danne grundlag for beregning af tilskud.

Arbejdet med dette viste, at de forskellige museers regnskabsform var ret uensartet, og at de hidtidige regnskabsskemaer ikke var hensigtsmæssige. Tilsynet har derfor udarbejdet forslag til nye skemaer, der har fået ministeriets godkendelse og er blevet benyttet til regnskabsopstillingen for 1958/59 og for budgetforslagene. Der er ved opstillingen taget hensyn til normalskemaet for købstadkommunerne, og det er en erfaring, at skemaerne stort set er blevet korrekt udfyldt. Det er forøvrigt et spørgsmål, om det ikke ville være af værdi, såfremt der fra tilsynets side blev taget initiativ til afholdelse af orienterende kurser, også med henblik på tilrettelægning af museernes administrative arbejde. Det vil for alle parter være en fordel, at dette arbejde lægges i enkle og faste rammer.

I tilslutning til dette forberedende arbejde krævedes en *besigtigelse* af en række museer og forhandlinger med deres bestyrelser. Opgaverne på dette område blev fordelt mellem tilsynets medlemmer, dog således at tilsynets sekretær deltog i så godt som alle tilsynsrejser.

Kravet om, at hvert enkelt museum skulle have *vedtægter*, som er i overensstemmelse med lovens krav, medførte, at der fra tilsynets side blev udarbejdet »normalvedtægter«, der er godkendt af ministeriet. De fleste af de nye vedtægtsforslag er nu indgået og er i færd med at blive behandlet i tilsynet. Den omstændighed, at der findes så forskellige museumstyper, idet nogle museer er kommunale, andre er selvejende institutioner og atter andre ejes af muse-

umsforeninger, medførere, at det i nogle tilfælde vil blive nødvendigt at drøfte principielle spørgsmål med enkelte museer, og der vil gå en del tid, før man er nået til ende med arbejdet.

Spørgsmålet om oprettelse af *landsdelsmuseer* har ligeledes været til behandling. Initiativet hertil må udgå fra de museer, der måtte ønske at komme i betragtning, men der kan være grund til at understrege: 1) at det er en fordel, hvis ønsker af denne art fremsættes efter forudgående aftale med andre museer i et område, som ønsker at nyde godt af et landsdelsmuseums virksomhed. I så henseende kan man pege på de aftaler, der er truffet mellem de sønderjyske museer indbyrdes og tage det som et forbillede; 2) de krav, der stilles til et landsdelsmuseum både med hensyn til museumsteknisk standard, til det økonomiske grundlag og til leder, skal selvfølgelig være opfyldt, før man tager stilling til, om en sådan anmodning kan imødekommes. Det er en misforståelse, hvis man forventer, at status som landsdelsmuseum betyder nogen økonomisk gevinst i sammenligning med de forpligtelser, som ordningen kan medføre, og det kan med det samme understreges, at et landsdelsmuseum må have et driftsbudget på mindst 50–60.000 kr.

Enkelte af de indkomne ansøgninger om at blive landsdelsmuseum vil formentlig blive imødekommet i løbet af det kommende år, men det gælder om hele dette spørgsmål, at man er bedst tjent med en gradvis udbygning.

Som nævnt har man i første række sigtet imod at bringe orden i de museer, der også tidligere havde statsstøtte, men fra tidligere tid forelå der en række henvendelser fra andre museer. Det har medført, at man efter gennemgang af deres forhold har kunnet indstille følgende *nye museer til statsstøtte*: Møns Museum, Lemvig Museum, Odder Museum, Hørsholm Museum og Amagermuseet. Yderligere er Marstal, Samsø, Esbjerg og Silkeborg museer ved at have deres forhold bragt således i orden, at også de vil kunne indstilles, og flere arbejder energisk på at nå op på samme linie.

Det er sagt før, men det må påny understreges, at hele grundlaget for den nye museumsordning er baseret på det lokale initiativ og den lokale støtte. Adskillige museer har benyttet loven som en løftestang til at få de ordinære, lokale tilskud sat klækkeligt i vejret med det resultat, at de – når de iøvrigt opfylder lovens bestemmelser – har opnået *et rimeligt statstilskud*.

Ser man på fortegnelsen over de museer, der er indstillet til statsstøtte, viser det sig, at 38 museer har fået et samlet beløb på 322.878 kr. Af disse har 4 (Haderslev, Odense, Ålborg og Århus) haft så store lokale tilskud, at de har kunnet opnå det maksimale tilskud på 26.500 kr. Følgende museer har fået mellem 10- og 20.000 kr.: Vendsyssel, Koldinghus, Bornholm, Langeland og Sønderborg. Mellem 5- og 10.000 kr. ligger Helsingør, Holbæk, Horsens, Kalundborg, Køge, Maribo, Næstved, Randers, Roskilde, Tønder, Vejle og Åbenrå.

Loven kræver, at ethvert museum skal have en *leder*. Ved mindre museer er det naturligt, at det er bestyrelsens formand eller en anden inden for bestyrelsen, der varetager denne opgave, men når et museums samlinger har en vis størrelse og det økonomiske grundlag iøvrigt er i orden, må der skaffes udveje for at knytte en lønnet leder til museet. I de tilfælde, hvor man ønsker at oprette stillinger for fagligt kvalificerede ledere eller andet fagligt personale, skal tilsynet godkende den pågældende for så vidt angår kvalifikationer, ansættelses- og lønningsvilkår. Der er i det forløbne år oprettet en ny stilling i Kalundborg og en ved Forhistorisk Museum i Århus, og man forbereder oprettelse af en inspektør-stilling i Maribo.

Dette er imidlertid ikke blot et økonomisk spørgsmål, men det er også et spørgsmål om fremskaffelse af kvalificerede ansøgere til ledige stillinger.

I denne henseende må man tillægge det overordentlig betydning, at det endelig er lykkedes at få det hidtidige lektorat i kulturhistorie omdannet til et *professorat* i materiel kulturhistorie ved Københavns universitet. Man vil erindre, at dr. Steensberg for nogle måneder siden meddelte, at han anså det for uoverkommeligt fortsat at forene sin stilling som overinspektør ved Nationalmuseets 3. afdeling med stillingen som universitetslektor, og han agtede at søge sin afsked fra universitetet. Sagen vakte en vis opmærksomhed i pressen og foranledigede Dansk historisk Fællesforening og museumsforeningen til i fællesskab at henstille til folketingets lønningsudvalg, at dr. Steensbergs lektorat blev omdannet til et professorat, og det er os en glæde, at resultatet blev positivt. Det er vort håb, at universitetsundervisningen på dette felt nu må komme ind i en frugtbar gænge og gavne dansk museumsvesen.

På den anden side var det med megen beklagelse, man måtte se dr. Steensberg forlade stillingen som leder af Nationalmuseets 3. afdeling; under hans inspirerende ledelse har den gennemgået en helt usædvanlig udvikling; dens arbejdsområde giver et interessefællesskab med flertallet af de danske lokalmuseer, og samtidig med, at vi bringer professor Steensberg vor lykønskning, takker vi for en meget positiv indstilling til de kulturhistoriske lokalmuseer og for et mangeårigt og gnidningsløst samarbejde.

Professor Steensbergs udnævnelse har medført, at Odense måtte give afkald på museumsinspektør Holger Rasmussen, der nu er udnævnt til overinspektør for 3. afdeling. Som redaktør af »Arv og Eje« og gennem sit arbejde i Odense, har han fået direkte føling med lokalmuseernes forhold. Vi lykønsker ham, og vi glæder os til fortsat samarbejde fremover.

Som et særligt punkt på dagsordenen er opført spørgsmålet om fordelingen af *dispositionsbevillingerne*. Det viste sig også i år, at de beløb, som er til rådighed, langt fra dækker ansøgningerne; man var nødt til at bruge beskærekningen meget kraftigt, og adskillige berettigede ønsker kunne ikke imødekommes. Det er jo også indlysende, at når man fremdeles har bevillinger, hvis størrelse blev fastsat henholdsvis i 1934 og 1941, og når man samtidig erindrer den stærke udvikling, som mange museer har været og er inde i, skal beløbene vise sig utilstrækkelige.

Hertil kommer, at disse dispositionsbevillinger kun kommer de statsunderstøttede museer til gode. Der er en række museer med gode samlinger, som mangler en håndsækning til forbedring af deres museumstekniske standard, men som man for øjeblikket ikke har midler til at støtte.

Disse forhold foranledigede bestyrelsen til i en skrivelse af 18. juni at anmode undervisningsministeriet om at tage sagen under velvillig overvejelse, således at de to ordinære bevillinger søgtes forhøjet, og at der tilvejebragtes en *trede dispositionsbevilling* til hjælp til de ikke statsunderstøttede museer, idet man iøvrigt pegede på, at denne hjælp skulle følge det samme grundsyn som den ordinære statsstøtte: at være en hjælp til selvhjælp, altså forudsætte et lokalt tilskud.

Redaktionen af »Arv og Eje« har også i år været betroet Holger Rasmussen, og årgangen for 1959 er netop udkommet. Bogen trykkes i et oplag af 999 eksemplarer, og det er en tilfredsstillelse, at man meget snart må forudse en forøgelse af oplaget. Takket være undervisningsministeriets tilskud og vore annoncører er bogen nu inde i faste baner og belaster ikke vor økonomi over evne.

Til »*Museumstekniske Meddelelser*« har medarbejdere ved Nationalmuseets 1. afdeling venligst udarbejdet en plan for indføring og udarbejdelse af kartoteker vedrørende de arkæologiske samlinger, som supplerer de tidligere udsendte redegørelser for det tilsvarende arbejde ved de historiske samlinger. Vi kan endnu ikke kræve, at man standardiserer protokoller og kartoteker, men vi henstiller indtrængende, at man ved etablering af nye kartoteker følger de givne retningslinier. Det vil på længere sigt blive af meget stor værdi for arbejdet som helhed.

Jeg kan i denne forbindelse nævne, at vi med Dansk historisk Fællesforening har drøftet spørgsmålet om udgivelse af en række mindre håndbøger, som også skulle behandle emner af central betydning for museernes arbejde.

Der blev i juni afholdt et meget vel besøgt *studiekredsmøde* i Odense, hvor man især beskæftigede sig med museernes magasinforhold, og det blev påny bekræftet, at disse møder har en betydelig værdi.

Endelig kan jeg nævne, at Dansk Filmmuseum har rettet henvendelse til bestyrelsen om at blive optaget som medlem af Dansk kulturhistorisk Museumsforening, og at bestyrelsen indstiller til årsmødet, at anmodningen bliver imødekommet. Vor forening omfatter derefter 104 museer.

Det har – som sagt – været et år præget af forberedelserne til nyordningen af museernes forhold, et travlt arbejdsår, hvor retningslinierne for fremtiden skulle lægges. Det kan ikke undgås, at der har været *begyndervanskeligheder*, og at museerne har mærket dette og navnlig følt den store – men uundgåelige – ulempe det var, at statstilskuddet blev udbetalt på et så sent tidspunkt. Undervisningsministeriet er opmærksom på dette forhold, og vi håber, at man i indeværende finansår – og helst så snart som muligt – vil finde mulighed for en noget tidligere udbetaling.

Mange problemer er endnu uløste, men det har været et år med fremgang for dansk museumsvesen som helhed og for mange enkelte museer. Det har været en glæde at se de smukke resultater, der er nået i Ribe, Hobro og Stege, og det er sandsynligt, at de muligheder, som loven rummer, også vil blive udnyttet i den kommende tid.»

Under den påfølgende diskussion ankede *Peder Christensen*, Try, og *I. H. Baagøe*, Fredericia, over, at lovens gennemførelse havde medført en forringelse af enkelte museers økonomiske stilling, idet de ikke som tidligere under den gamle ordning kunne få del i dispositionsbevillingerne. Disse museer trængte mest til økonomisk hjælp for at få deres forhold bragt i en sådan orden, at de kunne opnå statsanerkendelse og dermed ordinær statsstøtte. *Holger Friis* syntes også, at der i en overgangsperiode burde gives sådanne betrængte museer en særstilling med hensyn til at kunne opnå tilskud af dispositionsbevillingerne. *Bertouch-Lehn* takkede tilsynet og Carlsbergfondet for den ydede hjælp. For de større lokalmuseer er det vigtigste problem at få ansat faglig leder. Det er vanskeligt at tilvejebringe det økonomiske grundlag herfor, men lykkes det, hvor får vi så fagmanden fra? Vi kan ikke blive ved at vente; når vi har pengene, må vi også have manden. *Halkjær* svarede hertil, at man i de tilfælde, hvor en faglig kvalificeret leder ikke kan skaffes, eller hvor de nødvendige midler til lederens løn mangler, må forsøge at klare sig midlertidigt med løst ansat faglig medhjælp.

Edelberg, Ribe, efterlyste en liste over fonds, som museerne kan søge tilskud fra. *Christiansen*, Roskilde, spurgte om, hvorledes man i tilsynet ville stille sig til spørgsmålet om livsvarige medlemmer af museumsbestyrelserne, samt hvor-

vidt lederen kunne være bestyrelsesmedlem. *Svend Larsen* ville henstille til den kommende bestyrelse at tage stilling til udarbejdelse af en liste over fonds. Christiansens spørgsmål vil blive forelagt tilsynet.

Formandens beretning godkendtes derefter med akklamation.

Museumsdirektør *Knud Klem*, Kronborg, forelagde derefter det reviderede regnskab, der balancerede med kr. 18.934,82. Årbogen har givet et overskud på kr. 953,20, hvorved underskuddet på årgang 1956 er nedbragt til kr. 538,15. På kontoen for tekstilkonservering henstår kr. 1.356. Til foreningens almindelige drift er en kassebeholdning på kr. 2.006,46. *Edelberg* spurgte, om alle museer kan søge tilskud fra kontoen for tekstilkonservering, hvortil *Klem* svarede ja. *Bjørn Fabricius* ønskede, at der i fremtiden måtte gives en oversigt over årbogens omkostninger. Dette lovede *Klem* at tage under overvejelse.

Kassereren fik derefter décharge for regnskabet.

Medlemskontingentet fastsattes uændret for det kommende år.

Svend Larsen forelagde derefter forslag til nye love for foreningen. Efter at *Christophersen*, Fåborg, havde rejst spørgsmålet om at vælge formanden særskilt og forinden valg af de øvrige bestyrelsesmedlemmer foretages, vedtoges et af *Jørgen Paulsen*, Frederiksborg, stillet ændringsforslag til lovens § 5, hvorefter formanden vælges først og for eet år ad gangen, derefter de øvrige seks medlemmer for en treårig periode. Forsamlingen vedtog derefter med denne ændring det forelagte forslag til foreningens love. *Sekretæren* forelagde dernæst fordelingen af sidste års dispositionsbevillinger. Til bevillingen på 20.000 kr. til indkøb og konservering indkom 18 ansøgninger om ialt 37.139 kr., og fordelingen blev: »Den gamle By« 400 kr. til indkøb, Odense Bys Museum 2.500 kr. til indkøb, Vendsyssels historiske Museum 5.000 kr. til konservering, Den antikvariske Samling 1.000 kr. til konservering, Museet på Koldinghus 375 kr. til indkøb og konservering, Kalundborg og Omegns Museum 2.000 kr. til indkøb, Langelands Museum 750 kr. til konservering, Ålborg hist. Museum 500 kr. til indkøb, Ringkjøbing Museum 1.700 kr. til konservering, Museet på Sønderborg Slot 2.500 kr. til konservering, Bornholms Museum 2.000 kr. til konservering, Møns Museum 1.275 kr. til konservering.

Bevillingen på 10.300 kr. havde 22 ansøgere om tilsammen 62.065 kr., og fordelingen blev: Viborg Stiftsmuseum 3.500 kr. til varmeanlæg. Den antikvariske Samling 3.000 kr. til indretning af lokaler, iys- og varmeinstallationer, Tønder Museum 1.000 kr. til montere, Forhistorisk Museum 1.000 kr. til montere, Ringkjøbing Museum 600 kr. til montere, Bornholms Museum 1.200 kr. til indretning af lokaler.

Museumskonsulenten redegjorde derefter ganske kort for konsulentarbejdet i det sidste år. Han nævnte bl. a. nyindretningen af museerne i Ebeltoft, Hobro, Assens, Skive og Herning. Der er en stigende aktivitet rundt om ved museerne, hvilket lover godt for fremtiden.

Efter at museumsdirektør *Knud Klem* var valgt til formand, blev ved skriftlig afstemning desuden valgt til medlemmer af bestyrelsen: Aage I. Davidsen, Jørgen Paulsen, T. Worsaae, Hans Neumann, Holger Rasmussen og P. Halkjær Kristensen. Som suppleanter valgtes J. Dalgaard-Knudsen og Hakon Berg. Til revisorer valgtes *Svend Larsen* og Lennart Edelberg. Til medlem af Dansk historisk Fællesforenings bestyrelse valgtes professor, dr. phil. Axel Steensberg.

Efter frokosten holdt Försteintendent ved Nordiska Museet, fil. lic. Mats Rehnberg et inciterende foredrag om »Föremål, forskning och museipublik«.

Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i København den 28.-30. august 1959

De historiske samfunds sektionsmøde

Sektionsmødet afholdtes i Nationalmuseets riddersal fredag d. 28. august kl. 17.00. Formanden, landsarkivar *Johan Hvidtfeldt*, bød velkommen og meddelte, at der ikke var indkommet forslag til dagsordenen, hvorfor kun de af Fællesforeningen anførte punkter ville komme til drøftelse.

Punkt 1: Arbejde for fremme af historisk interesse.

Styrelsen havde nedsat et udvalg bestående af førstelærer *H. K. Kristensen* og arkivar *Peter Kr. Iversen*, og sidstnævnte forelagde udvalgets forslag til afholdelse af hjemstavnsaftener. Det var udvalgets tanke, at der skulle berammes en uge indenfor hvilken man skulle søge at gennemføre disse aftener. Det vil bl. a. medføre den fordel, at en enkelt foredragsholder kan bruges i flere sogne. Hjemstavnsugen skulle henlægges til februar, og udvalget mente ikke, at der skal opstilles et fast program for en hjemstavnsaften. Tværtimod bør møderne gives forskellig form og indhold efter de skiftende muligheder i landets forskellige egne. Et møde kan for eksempel indledes med et lokalhistorisk foredrag, der varer tre kvarter, og derefter kan et par af sognets gamle berette minder fra deres ungdom. De sidste indlæg bør være ret korte, for eksempel 2×15 eller 3×10 minutter. Under og efter det fælles kaffebord kan synges gamle sange og viser, og som andet underholdende moment kan folkedanse fra egnen benyttes. Aftenen kan også foregå under helt andre former, således at man samles i kirken, hvor dennes bygningshistorie gennemgås, og hvor præsten eller en anden fortæller træk af den kirkelige udvikling på egnen. Møder af denne art vil utvivlsomt bidrage til at vække interesse for hjemstavns fortid. Tyskerne gennemfører med stort held sådanne møder i Sydslesvig, og de sydslesvigske hjemstavnsforeninger, der udgiver lokalhistoriske årbøger af et omfang, der gennemgående er større, og med et indhold der er nok så lødigt som de danskes, har medlemstal, der forholdsvis ligger langt over de danske amts-historiske samfunds. Arrangementerne i hjemstavnsugen bør gennemføres i snævert samarbejde med de stedlige ungdoms- og foredragsforeninger, og både De danske Ungdomsforeninger og K.F.U.M. og K. har landsomfattende organisationer. I propagandaen forud for hjemstavnsaftenerne må såvel presse som radio søges inddraget, og man bør stræbe efter at få en radioudsendelse i selve ugen med glimt fra hjemstavnsaftenerne rundt om i landet.

Redaktør *Verner Hansen* mente at idéen var god, måske skulle hjemstavnsugen lægges på et tidspunkt, hvor vejene var bedre. Men man burde ikke blot afholde møder, der burde også laves særudstillinger på museerne, arrangeres fremlægning af historisk litteratur hos boghandlerne, og alle de lokale foreninger skulle med i arbejdet, så man nåede ud til så vide kredse som muligt.

Skoleleder *A. Strange Nielsen* anbefalede tanken og fortalte at historisk sam-

fund for Sorø Amt engang havde afholdt et møde i Haraldsted, hvor samfundet kun havde 3 medlemmer. Der kom 150 deltagere til mødet, og 30 af dem indmeldte sig i samfundet.

Museumsbestyrer *P. Christensen* mente at forslaget var godt, problemet var, hvordan man skulle holde interessen ved lige.

Arkivar *Peter Kr. Iversen* svarede, at møderne helst ikke skulle lægges for langt ind i marts, da man så kom til at kollidere med forårsarbejdet. Interessen skulle vedligeholdes ved at man varierede møderne og stadig gjorde programmet nyt og overraskende.

Museumsbestyrer *P. Christensen* erklærede at det var vanskeligt at skaffe talere. Hvordan skulle man skaffe nye navne, og hvor stort skulle honoraret være? 100 kr. var et stort beløb på budgettet.

Arkivar *Peter Kr. Iversen* foreslog, at man ligesom i Sønderjylland udarbejdede fortegnelser over talere med angivelse af, hvilke emner de kan tale om. Med hensyn til honorar bør man følge taksterne for aftenhøjskolen.

Formanden spurgte, om forsamlingen ville give tilslutning til at styrelsen arbejdede videre med tanken. Dette skete.

Punkt 2: Lokalradio og de historiske samfund.

Arkivar *Peter Kr. Iversen* redegjorde for oprettelsen af lokalradioen og understregede, at amtssamfundene her havde en mulighed for at øge den historiske interesse. Det gælder om at henlede radioens opmærksomhed på lokalhistoriske emner, for eksempel 100-års fødselsdage, jubilæer, nyerehvervelser i museer og arkiver samt udgravninger. Der kan også bringes anmeldelser af lokalhistorisk litteratur, omtale af årbogen, foreningslivet og kursus og en serie foredrag om enkelte eller beslægtede emner. Man skal presse på, så udsendelsestiden kan forøges og hvert samfund bør nedsætte et radioudvalg på 2-3 mand til at fremsætte idéer.

Formanden understregede, at Fællesforeningen også gerne modtog sådanne idéer fra medlemmerne, samt bemærkede endvidere, at det ikke var nok, at en styrelse lavede en årbog og en enkelt udflugt. Man måtte yde indsats også på andre områder.

Skoleinspektør *Kr. Værnfelt* var enig med arkivar Iversen, men ikke med formanden i dennes syn på bestyrelserne. Det var svært at finde folk, der ville gøre et arbejde.

Formanden svarede, at i Historisk Samfund for Sønderjylland havde hvert bestyrelsesmedlem sin bestemte opgave, og det virkede aktiviserende. Der var derimod mange steder bestyrelsesmedlemmer, der var fuldstændigt passive, når først de var valgt ind i bestyrelsen.

Punkt 3: Ændring af formen for årbogspræmiering.

Det har på et styrelsesmøde været drøftet, om man skulle ændre årbogspræmieringen, således at man for fremtiden udskriver en prisopgave; som første emne var nævnt: En folkelig bevægelse. Det var styrelsens håb, at man på den måde kunne inspirere lokalhistorikerne til at tage bestemte opgaver op.

Registratør *Bjørn Fabricius* var bange for, at man ville få alt for mange artikler om samme emne og var i det hele taget skeptisk indstillet overfor tanken.

En enkelt deltager var positivt interesseret i forslaget, men der yttredes fra flere sider betænkeligheder, og ved en afstemning viste det sig, at kun 2 havde sympati for tanken, mens 10 var imod en ændring. Forslaget blev derefter trukket tilbage.

Punkt 4: Er der mulighed for at skabe et organ, som kan tage sig af rent historiske fredninger?

Fællesforeningen har gennem professor Steensberg fået en forespørgsel, om den var interesseret i at skabe et organ, der kunne være rådgivende og initiativtagende med hensyn til rent historiske fredninger.

Formanden erklærede, at før styrelsen prøvede at udforme et konkret forslag angående denne form for fredning, ønskede den bemyndigelse dertil fra forsamlingen.

Museumsbestyrer *P. Christensen* mente, at det ville være svært at få samlet repræsentanter for alle de historiske samfund og få tilvejebragt et udvalg, men problemet trængte til at blive taget op.

Skoleleder *A. Strange Nielsen* fandt, at idéen var udmærket. Der ville opstå et økonomisk spørgsmål om, hvorfra man skulle få penge til erstatninger, og man skulle også passe på ikke at frede tingene ihjel. Man kunne således se, at fredede vejstrækninger efterhånden voksede helt til.

Registrator *Bjørn Fabricius* anså det for en udmærket idé med oprettelsen af et organ, der kunne tage sig af de »tvivlstilfælde«, der ikke klart hørte under de gældende fredningsbestemmelser, og dette organ burde have magt til at hindre brydning af fredninger.

Arkitekt *J. Tidemand-Dal* erklærede, at det største problem er, hvem der skal tage initiativet. Efter hans mening bør det tages lokalt og af amtssamfundets repræsentant. Der findes gode bestemmelser med hensyn til naturfredninger, forholdene er straks langt værre, når det gælder bygninger.

Lektor *Niels A. Christiansen* mente at man burde udbygge fredningsloven, og det blev tillige fra anden side foreslået, at de historiske samfund fik samme ret til at tage fredningsinitiativ som turistforeningen og naturfredningsforeningen.

Forsamlingen gav styrelsen tilslutning til at arbejde videre med tanken, og formanden kunne derefter afslutte sektionsmødet med en tak til alle deltagerne.

Årsmødet

indledtes fredag den 28. august kl. 20 ved et fællesmøde med Dansk kulturhistorisk Museumsforening i Nationalmuseets foredragssal. Fællesforeningens formand bød velkommen til drøftelsen af »Bygningsfredning og sanering« og efter de tre indledninger af borgmester *Julius Hansen*, museumsinspektør *Strømstad* og arkitekt, lektor *Thomassen*, var der adgang til almindelig diskussion. Museumsforeningens formand sluttede aftenen med at udtrykke sin glæde over den enighed, som nu synes at være opstået med hensyn til frednings- og saneringsproblemerne.

Repræsentantskabsmødet holdtes lørdag den 29. august i Nationalmuseets foredragssal. Følgende foreninger og institutioner var repræsenterede: De historiske samfund og foreninger for Als og Sundeved, Frederiksborg amt, Fyns stift, Herlev, Hjørring og Holbæk amter, Horsens, København, Maribo, Præstø, Randers, Ringkøbing og Sorø amter, Søllerød, Sønderjylland, Thisted, Vejle og Viborg amter, Østjysk Hjemstavnsforening, Ålborg amt, Århus stift, og Historisk Samfund; endvidere Rigsarkivet, landsarkiverne for Fyn, Nørrejylland, Sjælland og Sønderjylland, Erhvervsarkivet, Frederiksbergs og Københavns stadsarkiver, Statens arkiv for historiske film og stemmer, Det danske Sprog- og Litteraturselskab, Det kongelige Bibliotek, Nørresundby bibliotek, de by- og egnshistoriske arkiver for Esbjerg, Falster, Fåborg, Haderslev, Odder, Ringsted, Søllerød og Viborg samt 48 museer blandt dem, der havde været repræsenteret ved Museumsforeningens årsmøde. Mødet overværedes af kontorchef Gimsing fra Undervisningsministeriet.

Formanden, landsarkivar *Johan Hvidtfeldt* bød velkommen og mindedes derefter politimester Vilh. Woll, bibliotekar Ejler Haugsted, amtslæge Lausten-Thomsen og museumsdirektør M. Mackeprang, der var afgået ved døden siden sidste årsmøde. Han bad forsamlingen rejse sig i mindet om de afdøde.

Formanden holdt derefter et foredrag om »Dansk Historisk Fællesforening og det historiske arbejde gennem et halvt århundrede« (trykt s. 371 ff.).

Efter foredraget foreslog formanden som dirigent museumsdirektør *Svend Larsen*, der blev enstemmigt valgt.

Dirigenten takkede for foredraget og gav derefter ordet til formanden for at aflægge

Beretning for året 1958/59.

Det forløbne år har – ligesom tidligere – vist en fremgang i medlemstallet. Det er nu ialt på 208, nemlig 32 historiske amtssamfund og foreninger, 102 museer, 49 arkiver, biblioteker m. m. samt 25 by- og amtsråd. De nye medlemmer er: Institut for dansk Kirkehistorie, Historisk samfund for Als og Sundevad, Byhistoriske arkiver i Ebeltoft, Frederikshavn, Varde, Kerteminde og Kalundborg, Falsters egnshistoriske arkiv, Midtsjællands lokalhistoriske arkiv, Grindsted sognearkiv, Nørresundby og Sundby-Hvorup kommunes biblioteker.

Statstilskudet til amtssamfundene. Det samlede tilskud i finansåret 1958/59 har som i det foregående år været 25.000 kr. Vi havde på foreningernes vegne søgt om en forhøjelse, men det var desværre ikke muligt at få en sådan gennemført i år. Fordelingen er foretaget af DHF på grundlag af foreningernes egne oplysninger om medlemstal. Jeg vil gerne bede om, at disse indsendes så hurtigt som muligt, så vi ikke behøver at rykke derfor. Jeg gør iøvrigt opmærksom på, at samfundene ikke behøver at søge Undervisningsministeriet om det ordinære årlige tilskud. Derimod er der selvfølgelig ikke noget i vejen for, at de enkelte samfund søger om ekstraordinære tilskud til særlige formål, f. eks. udgivelse af selvstændige værker.

Arbejde for fremme af historisk interesse. Styrelsen har i det forgangne år tumlet meget med spørgsmålet om, hvorledes vi kan fremme den historiske interesse rundt om, ikke mindst interessen for hjemstavnsens fortid, en opgave som jo må være af væsentlig betydning for alle historiske samfund, for museer og byhistoriske arkiver. Et særligt udvalg, P. K. Iversen og H. K. Kristensen, har til styrelsen udarbejdet en beretning herom.

Hvor vi end begynder eller slutter en sådan diskussion, kommer vi ikke udenom spørgsmålet: hvorledes skaffer vi de økonomiske midler til arbejdet? Vi har indgående drøftet muligheden af et landslotteri for på den måde at få penge til historisk virke på et bredt grundlag. Vi har dog anset det for nødvendigt at opgive tanken. Det er et stort apparat at sætte i gang, og kan vi skaffe det tilstrækkelige antal medarbejdere rundt om i landet? Vi veg tilbage overfor disse store problemer, anså risikoen for at være for stor.

I denne forbindelse kan det nævnes, at vi også i år har fået afslag på vor ansøgning om at få 10.000 kr. fra tipsmidlerne til en dispositionsbevilling, der skulle støtte trykningen af historiske, specielt lokalhistoriske værker. Afslaget skyldes nok især, at man kun vil give til ganske bestemte værker. Jeg beder derfor vore medlemmer henlede interesseredes opmærksomhed på, at der vil kunne indsendes ansøgning til tipsmidlerne om understøttelse til trykningen af selvstændige værker, og at det vil være rigtigt, om sådanne ansøgninger indsendes gennem os. Hvorvidt der vil kunne skaffes tilskud, kan man selvfølgelig

ikke sige på forhånd. Det vil ikke mindst afhænge af værkets kvalitet, og det vil derfor være af værdi, om der kan skaffes anbefalende udtalelser fra kyndige folk, der har haft lejlighed til at se manuskriptet. Det vil også være nødvendigt, at der vedlægges et budget for bogens udgivelse med tilbud fra et eller flere trykkerier.

DHF's konsulentvirksomhed. I efteråret 1958 udsendtes gennem de lokalhistoriske årbøger godt 20.000 meddelelser om konsulentvirksomheden. Resultatet udeblev ikke. Antallet af henvendelser steg hurtigt, og i perioden august 1958 til juli 1959 er der modtaget 74 forespørgsler. Hovedparten af henvendelserne drejer sig om oplysninger om enkelte konkrete spørgsmål, orientering i kilderne samt gennemlæsning af manuskripter. Flere årbogsredaktioner har således sendt manuskripter til udtalelse. Ved siden af dette arbejde har konsulenten holdt to foredrag ved møder, arrangeret af Historisk Samfund for Sønderjylland. Emnet var: Organiseringen af lokalhistorisk arbejde med særligt henblik på sognehistorier. Konsulenten og formanden har også haft forskellige drøftelser med personer eller udvalg, der arbejder med sogne- og byhistorie.

Den tre-årige bevilling, som vi til dette formål har fået af tipsmidlerne, udløber i år. Det er mit meget inderlige ønske, at den må blive fornyet for endnu en treårig periode. Først da vil man helt kunne overse, hvor stor betydning dette arbejde har, så der vil blive mulighed for at søge om en fast bevilling hertil. De erfaringer, der hidtil er indhøstet, viser, at der er et stort behov for den hjælp, der herved kan ydes foreninger og enkeltmænd. Det beløb, der er brugt hertil, er yderst beskedent, ikke mindst sammenlignet med de meget store tilskud, der både i Norge og i Slesvig-Holsten bliver givet til støtte for det lokalhistoriske arbejde.

Konsulentens virke kan ikke blot yde praktisk hjælp i arbejdet, men kan også virke tilskyndende og inspirerende. Vi beder repræsentanterne have opmærksomheden henvendt på den vejledning, der her kan gives, fortælle om den på møder, skrive lidt derom i årbøgerne. Alle henvendelser sker til konsulenten, Landsarkivet, Viborg.

Forbindelsesled til foreningens medlemmer. Styrelsen har vedtaget, at DHF cirka 4 gange om året skal udsende et 4-sidet blad – duplikeret eller i offsettryk. Det er tanken, at bladet skal være et forbindelsesled mellem styrelse og medlemmer. Det skal orientere om, hvad der sker i foreningen, hvilke planer, man arbejder med, og hvad der ellers kan forekomme af nyheder, som måtte have medlemmernes interesse, ligesom vi selvfølgelig gerne vil fortælle om ideer, initiativ, begivenheder rundt om i landet, om samfundenes, museernes og de byhistoriske arkivers arbejde.

Foreningen vil samtidig en gang om året udsende en beretning om DHF's virksomhed til amtssamfundene. Beretningen skal være på een side, og meningen er, at de samfund, der er interesseret deri, kan indrykke beretningen i deres årsskrift, f. eks. på omslaget.

Årbogspræmieringen. Tidligere blev årbogspræmien uddelt hvert år, og det er således en lang række af danske historikere, som på denne måde er blevet hædret. Da en del vel har glemt, hvem disse mænd og kvinder var, bringes her en oversigt over dem, der hidtil har fået præmien (årstallet er artiklens trykkeår):

1929: Alb. Thomsen, 1930: Povl Hansen, 1931: Brandorff, 1932: Kirstine Mortensen, 1933: Rasmus Mortensen og S. Alkærsig, 1934: Fanny Fang, 1936: J. C. Hansen og Chr. Jørgensen, 1937: S. Vestergaard Nielsen, 1939: Carsten Petersen, 1941: J. Pilegaard, 1942: P. Kr. Iversen, 1944: Sv. Arnvig, 1945: Aage Bonde,

1947: Chr. Stenz, 1949: Tobiassen Kragelund og H. V. Gregersen, 1950: Joh. C. Jessen, 1951: J. A. Tork, 1952: A. Svensson (speciel prisopgave), Niels Th. Mortensen og Olaf Olsen, 1953: Ole Karup Pedersen og 1954: Harald Nielsen.

I år er det første gang, at den store præmie på 1000 kr. skal uddeles. Styrelsen har haft et meget omfattende materiale til gennemgang, og en lang række artikler er blevet gennemlæst af alle styrelsens medlemmer.

Kursus for lærere i aftenhøjskolen. For tredje år i træk har et særligt udvalg, der består af dr. Skovmand, førstelærer H. K. Kristensen, samt formand og sekretær, arrangeret et kursus for lærere i aftenhøjskolen. Kurset afholdtes på Kalø Landboskole i dagene 2.-5. august og samlede 35 deltagere. Gennem ni foredrag og to excursions belystes herregården og dens forhold til resten af samfundet ud fra mange forskellige synsvinkler: politiske, økonomiske, sociale, kunsthistoriske og kulturelle. Vi fik indtryk af, at deltagerne var glade for disse tre dage – mange ønskede kurset forlænget med en eller to dage. Vi håber, det vil være muligt at fortsætte med denne side af vor virksomhed, selv om dette arrangement gav DHF et ret stort underskud. Når det er økonomisk muligt at afholde et sådant kursus, skyldes det udelukkende, at Undervisningsministeriet har ydet et betydeligt tilskud, og jeg bringer ministeriet foreningens bedste tak herfor.

Aftenhøjskolen. Vi har i de to foregående år sendt en skrivelse til vore foreninger med opfordring til at arbejde for afholdelse af hjemstavnhistoriske kursus under aftenhøjskolen. Skrivelsen indeholdt en del oplysninger om den rent praktiske tilrettelæggelse. I år har vi ikke foretaget nogen sådan henvendelse, idet vi har ment, at det vil være naturligt at vente hermed til næste år, når vi kender den nye lov, som i den kommende samling skal til behandling i Folketinget. Den vejledning, vi har kunnet give, har især haft sigte på de rent praktiske problemer, det er vort håb, at vi efterhånden også kan udarbejde mere detaljerede forslag til programmer og litteraturoversigter over de enkelte emneområder. Iøvrigt vil jeg gerne understrege, at sådanne aftenhøjskoler selvfølgelig kan beskæftige sig med alle mulige sider af dansk og udenlandsk historie, sønderjysk historie o. s. v.

Lokalhistoriske kursus. DHF har medvirket ved tilrettelæggelsen og gennemførelsen af et kursus i Odense, som i efteråret blev afholdt over nogen tid med undervisning på en række lørdag-eftermiddage. Vi opfordrer de lokale samfund og museer til i deres virkekreds at afholde sådanne kursus, og de vil altid kunne regne med støtte fra os til planlægning og gennemførelse, selvfølgelig uden nogen udgift.

Udvalget til registrering af manuskripter og arkivalier. Udvalget blev nedsat i efteråret 1956 af Dansk historisk Fællesforening, Dansk kulturhistorisk Museumsforening, Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver og Statens Bibliotekstilsyn. Det har til opgave at fremskaffe materiale til og udarbejde en fører over de samlinger, der ligger inde med utrykt historisk kildemateriale i form af manuskripter og arkivalier, herunder kort, arkitekt- og håndværkertejninger, utrykte bibliografier og avisudklip.

I november 1957 blev der udsendt 269 B-spørgeskemaer til samtlige byhistoriske arkiver, købstadsbiblioteker og lokalhistoriske museer. Samtidig blev der sendt 111 A-spørgeskemaer til offentlige arkiver, videnskabelige biblioteker, store museer og en række andre institutioner, der formodedes at ligge inde med utrykt historisk kildemateriale.

Efter at der i april 1958 var blevet sendt rykkerskrivelser til 180 institutioner, og der siden atter har været rettet en eller flere henvendelser til et ret

stort antal, mangler der nu 44 besvarelser på spørgeskema B, heraf de 37 fra lokalhistoriske museer, mens der mangler besvarelser fra 12 samlinger, som har modtaget spørgeskema A. Det er udvalget bekendt, at nogle af samlingerne er lovlig undskyldt, fordi deres manuskripter og arkivalier er magasineret på grund af ombygning o. l. Desuden har en del ladet sig inspirere af udvalgets spørgeskemaer til at foretage en åbenbart meget langvarig registrering af deres hidtil uordnede kildemateriale.

I juni 1959 blev der efter senere indhentede oplysninger udsendt 16 A-spørgeskemaer, hvoraf de 8 er blevet besvaret, og 8 B-spørgeskemaer, som har givet 4 besvarelser.

Det samlede antal besvarelser på spørgeskema B kan herefter anslås til ca. 198 og på spørgeskema A til ca. 105, da udvalget sidste år besluttede at undlade yderligere henvendelser til 31 B-samlinger og 1 A-samling, som rimeligvis ikke ligger inde med stof af synderlig værdi.

Udvalget påskønner i høj grad det store arbejde, der er nedlagt i et betydeligt antal fyldige besvarelser, som indeholder særdeles mange oplysninger om historisk kildestof, som ikke er kendt af forskerne. Vort helhedsindtryk af besvarelserne er, at det udgør et fortræffeligt materiale til den trykte fører.

I marts-april i år blev der udsendt 403 C-spørgeskemaer til ejerne af de 412 sædegårde. Indtil nu er der kommet besvarelser fra 177 godser, hvoraf et stort antal ikke længere har noget ældre arkivmateriale. Fra de øvrige er oplysningerne som regel yderst nødtørftige; men de vil dog i mange tilfælde kunne danne grundlag for kortfattede artikler med værdifulde fingerpeg for historikeren.

De indkomne besvarelser har cirkuleret gruppevis, således at formanden og sekretæren dog har læst dem alle, medens de øvrige medlemmer gennemlæste dem, der hidrørte fra den gruppe institutioner, de repræsenterer. Derefter blev hver enkelt besvarelse behandlet i sektions- eller plenarmøder, på hvilke der blev taget stilling til, om de kunne anses for at være fyldestgørende eller krævede supplerende oplysninger. Endelig har udvalget omhyggeligt gennemgået nogle af de prøveartikler, som sekretæren har redigeret, og herunder fastlagt redaktionsprincipperne, hvorefter sekretæren har taget fat på selve udarbejdelsen af de enkelte artikler. Man regner med at den trykte fører vil blive på ca. 12 ark.

Selv om udvalget har været klar over, at en ikke ubetydelig del af de gamle og værdifulde lavsarkivalier rimeligvis stadig lå hos lavene og hos forskellige privatpersoner, har man ikke gjort noget for at opspore dem. Da sagen drøftedes på sidste udvalgsmøde, var man enig om, at det ville blive ganske uoverkommeligt at gennemføre en nogenlunde effektiv eftersøgning over hele landet. Man enedes derfor om at nøjes med at lade Anker Olsen søge samarbejde med Københavns Stadsarkiv, for at man kunne få rede på, hvor de ikke-afleverede københavnske lavsarkivalier befandt sig. Den 11. juni havde han en drøftelse med stadsarkivar, dr. phil. Sigurd Jensen og to af hans medarbejdere, der beredvilligt påtog sig at undersøge, om der fandtes lavsarkivalier på de københavnske håndværkerstiftelser. Anker Olsen påtog sig i løbet af efteråret at henvende sig til oldermændene og andre for at efterspore lavsarkivalier. – Under mødet gav stadsarkivaren og hans medarbejdere for øvrigt en række værdifulde oplysninger om københavnske institutioner, der formentlig lå inde med arkivalier af betydning.

Udvalget har tidligere drøftet de private samlinger og besluttet, at de i en vis udstrækning skulle medtages i føreren. Da det har skortet på kendskab til

dem, har udvalget hidtil kun sendt spørgeskema til nogle ganske få privatpersoner. Arkivar Iversen har givet værdifulde oplysninger om de private samlinger, han havde kendskab til. Udvalget vil gerne bede andre sagkyndige om tilsvarende oplysninger fra de enkelte egne af landet.

Udvalget har haft den store glæde at modtage betydelige tilskud fra fem fonds på i alt 6000 kr. I 1957-58: 2000 kr. fra Den grevelig Hielmstjerne-Rosenroneske Stiftelse og 1000 kr. fra Carlsen Langes Legatstiftelse, samt i 1958-59: 1000 kr. fra hvert af følgende 3 fonds: Dansk Esso-Fond, Overretssagfører L. Zeuthens Mindelegat og Den Raben-Levetzauske Fond. Vi bringer de forskellige fondsstyrelser en hjertelig tak herfor.

Det er vort håb, at det vil kunne lade sig gøre at skaffe et særligt tilskud til trykning af føreren. Derimod mangler der endnu en del midler for at få dækket udgifterne ved det fortsatte arbejde og udarbejdelsen af trykmanuskript. I betragtning af værkets betydning for enhver, der arbejder med dansk historie, er vi dog ikke i tvivl om, at vi vil få den nødvendige støtte.

Arbejdet er ikke skredet så hurtigt frem som oprindeligt ventet. Det skyldes især sekretærens forflyttelse, som gjorde det umuligt for ham at få den orlov, som vi havde regnet med. De udvidede opgaveområder har dog også i høj grad medvirket til, at arbejdet har taget længere tid end beregnet. Det er efter udvalgets opfattelse vigtigere at få en helt tilfredsstillende løsning af denne opgave, end at få værket frem et år før. Når bogen foreligger, vil danske historikere have fået et hjælpemiddel, længe savnet, uundværligt; vejen til et værdifuldt, hidtil delvis ukendt materiale vil være åbnet.

Landsudvalget for indsamling af gamle fotografier. Siden 1951 har der eksisteret et udvalg, som har til opgave at arbejde for bevarelsen af gamle fotografier, disses indsamling og registrering. For at aktivisere arbejdet er der på et møde i december 1958 blevet nedsat et forretningsudvalg, hvoraf DHF's formand er medlem. Gennem lokale udstillinger, avisartikler og på anden måde vil man fremme forståelsen af fotografiernes betydning som historisk kilde-materiale. Der forberedes udstillinger forskellige steder, bl. a. i Åbenrå. De arrangeres selvfølgelig af de lokale foreninger og institutioner, men udvalget yder støtte og hjælp med hensyn til det praktiske arrangement. Desuden udarbejdes vejledninger for dem, der har med fotografisamlinger at gøre, og man håber at kunne give hjælp til det praktiske arbejde ved at lade udvalgets sekretær virke som konsulent, ligesom man ønsker efterhånden at få udarbejdet oversigter over de samlinger, der findes rundt om i landet.

Forkortelsesudvalget. Dette udvalg, der blev nedsat i januar 1958, har afsluttet sit arbejde, og der foreligger en forkortelsesliste, som omfatter de væsentligste tidsskrifter og kildepublikationer, visse håndbøger m. m. samt i nogen udstrækning også nyere og ældre institutioner. Der er kun medtaget ret få almindelige, historiske værker, men udvalget har til gengæld skitseret visse almenregler for forkortelse, således at den enkelte skulle kunne arbejde videre på systemet i den udstrækning, det måtte blive nødvendigt. Forkortelseslisten vil blive trykt i Fortid og Nutid og særtryk af den sendt til alle årbogsredaktører m. fl. Listen kan selvfølgelig aldrig blive bindende, men det er vort håb, at den må blive en hjælp for den, der står usikker overfor forkortelser, og at den kan være med til at skabe en vis ensartethed i det kaos, der hersker.

Fortid og Nutid. Det er tanken i oktober d. å. at udsende et ekstra hefte i forbindelse med 50-årsdagen for DHF's oprettelse. Heftet vil blive på en 3½-4 ark, men det ligger endnu ikke helt fast, hvad indholdet vil blive. Det ordinære

efterårsshefte vil derfor blive udsendt senere end sædvanligt, lidt ind i det nye år.

Det var planlagt at samle artiklerne om det historiske arbejde i Skåne til en særlig publikation. Vi havde satsen stående, havde de nødvendige midler her-til, men blev i sidste øjeblik tvunget til at opgive planen, da særlige forhold gjorde det absolut nødvendigt at lade en enkelt, meget væsentlig artikel udgå, og vi ikke ønskede at udgive et værk, som kun var en torso.

Af institutionsberetningerne i det sidste hefte er der taget særtryk, som vil blive tilstillet større europæiske biblioteker, universiteter, arkiver og museer, således at disse herigennem kan få et indtryk af det historiske arbejde, der udføres ved vore større arkiver, museer og andre videnskabelige institutioner. Det er tanken også i fremtiden at udsende disse samlede årlige oversigter som særlig publikation.

Fortegnelsen over danske historikere. Gennem længere tid har vi arbejdet med forberedelserne til denne bog, der på en måde skal markere foreningens jubilæum, og som skal rumme korte biografiske oplysninger om alle nulevende danske historikere. Vi har anmodet de amtshistoriske samfund, museerne og andre historiske institutioner om at være os behjælpelige med udvælgelsen af historikerne. Hos nogle (bl. a. Ålborg Museum) har vi fået en glimrende bistand, i andre tilfælde har hjælpen været mere beskedent, og enkelte institutioner har slet ikke svaret. Da det til syvende og sidst er DHF, der må bære ansvaret for udvælgelsen, har disse lokale indberetninger måttet korrigeres og suppleres. Dette arbejde er endnu ikke afsluttet, og derfor er det ikke nær alle dem, der skal med i det færdige værk, som har modtaget henvendelse fra os. Der er dog udsendt omtrent 500 spørgeskemaer.

Opriindelig havde vi håbet at have værket færdig til den 19. oktober 1959. Det er imidlertid ikke muligt, dels fordi formandens og sekretærens arbejdskraft har været stærkt beslaglagt af andre opgaver, dels fordi der må skaffes økonomisk støtte hertil. Før 1960 vil bogen ikke kunne foreligge.

Da spørgeskemaerne blev udarbejdet, kom vi på den tanke, at der her var lejlighed til at søge tilvejebragt et selvbiografisk materiale om danske historikere, især amatørhistorikere og amatørarkæologer m. m., og vi bad derfor dem, til hvem der blev rettet henvendelse, om at give en mere udførlig beretning om deres historiske arbejde og om, hvorledes de var kommet i gang hermed. Der er mange, som har efterkommet denne opfordring, og der er på denne måde skabt et historisk materiale, der vil få betydning for eftertiden, og som både vil kunne fortælle om de enkelte mennesker, der i 1959 arbejdede med historie, og også om den historiske interesse i dette år, dens tilblivelse, vækst og karakter.

Materialet vil til sin tid blive deponeret i Rigsarkivet. Det ligger i sagens natur, at det først senere vil blive almindeligt tilgængeligt.

Bøger om historiske hjælpediscipliner. DHF's opgaver er jo mangeartede. Den første sætning i vor formålsparagraf lyder: «DHF har til formål at fremme dansk historisk forskning». Dette sker jo i almindelighed ikke ved at tage større videnskabelige opgaver op eller udsende selvstændige videnskabelige værker. Derimod har det fra gammel tid været vort mål at fremme historisk arbejde ved at give dem, der virker i historiens tjeneste, de bedst mulige hjælpemidler. Som et led i disse bestræbelser har styrelsen drøftet muligheden af at udsende en række mindre bøger – på tre ark eller så. Hver af disse skal behandle en af de historiske bidiscipliner eller et specielt sagområde, af særlig betydning og egnet til monografisk behandling. Bøgerne skal skrives af for-

skere, som er særlig fortrolige med de pågældende emner. Styrelsen har i princippet vedtaget denne plan, og et særligt udvalg, bestående af professor Steensberg, formand og sekretær arbejder videre med forslaget. Udvalget er tiltrådt af museumskonsulent Halkjær Kristensen, da der ved rækkens tilrettelæggelse også skal tages hensyn til de museale problemer.

Heraldisk nøgle til Nyt dansk Adelslexikon. Foruden en tidligere bevilling fra Videnskabsfondet på 6000 kr. har DHF og Samfundet for dansk Genealogi og Personalthistorie yderligere modtaget 2.666 kr. til trykningen af den heraldiske nøgle til Nyt dansk Adelslexikon. Vi bringer Videnskabsfondet vor varmeste tak for dette tilskud, der har bevirket, at værket nu også kommer til at omfatte en systematik over hjelmtegnene. Selve manuskriptet er sat, klicheerne er ved at blive fremstillet, og bogen vil formentlig kunne udsendes i løbet af næste måned.

Præstegårdshistorien. Som det vil erindres, havde man tænkt at afslutte undersøgelserne vedrørende de danske præstegårde ved at udgive en lille redegørelse for en enkelt præstegårds, Udbys, bygningshistorie. Indsamlingen af materialet hertil er nu afsluttet. Vi har derefter bedt museumsinspektør Bjarne Stoklund om at gennemgå det, idet vi i givet fald gerne ville have ham til at skrive teksten på grundlag af opmålinger og arkivalsk materiale. Desværre havde det under indsamlingsarbejdet vist sig, at der var betydelige lakuner i arkivstoffet, og da hr. Stoklund efter en gennemgang af kildematerialet meddelte, at det efter hans mening hverken var omfangsrigt eller værdifuldt nok til at bære en publikation, besluttede styrelsen at opgive denne tanke. Det ikke ubetydelige materiale, som DHF igennem årene har indsamlet vedr. præstegårdene, vil nu i henhold til tidligere aftale overgå til Nationalmuseet, hvor det vil være almindelig tilgængeligt for enhver interesseret, og DHF's arbejde med denne opgave er derefter afsluttet. Vi håber, at det vil lykkes Nationalmuseet at fortsætte det begyndte arbejde – inden det bliver for sent.

Bauers evigheds kalender. Vi havde søgt om et tilskud fra tipsmidlerne til en nyudgave heraf. Imod forventning fik vi nej. Af hensyn til planerne om en særlig serie med værker vedr. de historiske hjælpevidenskaber, er vi imidlertid indstillet på at beskære omfanget af kalenderen, og vi har begrundet håb om, at det til næste år vil lykkes at skaffe de nødvendige penge til udgaven.

Nyudgave af Wibergs præstehistorie. Som det vil være de fleste repræsentanter bekendt, vil der om kort tid blive udsendt et anastatisk optryk af Wibergs præstehistorie. Det er Rosenkilde og Bagers forlag, som udgiver dette værk, men udgivelsen sker i samarbejde med DHF, og medlemmerne af vore foreninger m. m. får værket til en favørpris. Man har jo i flere år forberedt en helt ny præstehistorie. Inden vi traf aftale med Rosenkilde og Bagger, blev der derfor foretaget en henvendelse til redaktør Povl Engelstoft, som redigerer dette værk. Efter at have været i forbindelse med Carlsbergfondet meddelte redaktør Engelstoft, at der hverken fra fondets eller hans side var noget at indvende mod optrykket af Wiberg, da udgivelsen af det nye værk ikke vil kunne ske i den nærmeste fremtid. Herefter anså styrelsen det for rigtigst at indlede det nævnte samarbejde med forlaget. Skulle nogen ønske at få denne udgave til favørpris – 50 kr. pr. bind eller 60, hvis man ønsker det indbundet – kan dette nåes endnu. Meddelelse sker til DHF's sekretær.

Kulturhistorisk professorat i København. For en del år siden blev der af DHF og museumsforeningen fremsat ønske om en lærestol ved Københavns Universitet i dansk kulturhistorie. Det lykkedes at få dette ønske gjort til virkelighed, og overinspektør, dr. Steensberg blev udnævnt til lektor ved universitetet.

Igennem flere år har det været et ønske fra alle sider, at denne lærestol måtte blive omdannet til et professorat. Afgørelsen trak imidlertid ud, og da dr. Steensberg meddelte, at han ikke længere mente at kunne bestride både lektoratet og stillingen som overinspektør, sendte DHF og Museumsforeningen en henvendelse til de kompetente myndigheder om nu at få det pågældende professorat oprettet. Henvendelsen blev støttet af alle historiske samfund og museer og førte til det ønskede resultat. Vi er sikker på, at den nye professors arbejde vil blive af stor betydning for arbejdet med dansk kulturhistorie og for uddannelsen af de mange unge museumsfolk, som der nu er brug for rundt om i landet.

Arbejdet med det tidligere nævnte *kartotek over eventuelle købere af historiske værker* er skredet godt frem. Vi har dog ikke kunnet gøre det færdigt, da vor medarbejder af forskellige grunde måtte indstille arbejdet. Vi regner med at få en nyordning m. h. t. medhjælp ved mere rutinemæssigt arbejde af denne art, og så vil kartoteket kunne afsluttes i løbet af kort tid.

DHF har påny haft kontakt med Det danske Sprog- og Litteraturselskab angående *amtsudgaven af Danmarks Riges breve*. Efter de foreliggende oplysninger må vi nu anse den fortsatte udgivelse heraf for umulig. Udgifterne vil blive alt for store.

På sektionsmødet i Ystad drøftede de amtshistoriske samfund forskellige strukturproblemer. Som et resultat af denne diskussion er der nu blevet oprettet et *Historisk Fællesråd for Københavns amt*, hvori de historiske foreninger indenfor amtet er repræsenteret. Vi håber, at det vil blive en værdifuld nydannelse, som kan fremme det samarbejde mellem arbejdende historikere, som til enhver tid og på ethvert sted er af så afgørende betydning.

Inden længe vil samtlige foreninger og museer få en henvendelse om at sende os en *oversigt over medlemmerne af deres styrelser* med oplysning om adresser m. m. Vi har ofte brug for sådanne oplysninger og vil gerne have en fuldstændig fortegnelse. Samtidig vil vi bede om at få oplyst, til hvem alle meddelelser m. m. skal sendes.

Dirigenten takkede formanden for beretningen, men inden den sattes til drøftelse, fremkom *formanden* med supplerende oplysninger til enkelte af beretningens punkter.

Udvalget, der arbejder med udsendelsen af en skriftserie om de historiske hjælpevidenskaber, har på et møde opstillet en liste over, hvilke emner, der i første omgang skal tages op til behandling. Listen ser således ud: 1. Optegnelse af tradition, 2. Dialekter, 3. Heraldik, 4. Stednavne, 5. Tidsregning, 6. Museernes betydning for historisk forskning og 7. Billedsymboler og attributter. Siden skal der følge bøger om kildekritik, stilhistorie, mønt, mål og vægt. Det er meningen, at de tre første bind i serien skal udkomme i 1960 eller 1961.

Formanden meddelte, at årbogspræmien for 1955-57 er blevet tildelt lærer lærer John Kvist for hans artikel »Professoren og hans slægt« i »Fra Ribe Amt« bind XIV II 1957. Styrelsens bedømmelse lyder således:

I »Professoren og hans slægt« giver John Kvist et billede af skøjernes og de gevorbnes tilværelse. »Professoren«, Hartvig Andreassen Lunding, var født 1782, og han og hele hans slægt hørte til blandt de hjemløse, de evigt vandrende. Sommetider ernærede de sig som kedelflikkere eller ved glarmestervirksomhed, og sommetider måtte de stjæle for at klare dagen og vejen. Som sidste udvej kunne de melde sig som gevorbne soldater – for så at desertere kort efter.

Denne gruppe af mennesker har været større, end man i almindelighed fore-

stiller sig, og det er deres forhutlede tilværelse, John Kvist' artikel kaster et skarpt lys over. Man følger en række skæbner i deres daglige liv og i deres konflikter med offentligheden. Trods det rent lokale udgangspunkt giver afhandlingen et både psykologisk og kulturhistorisk tidsbillede, som har gyldighed for hele datidens Danmark. Fremstillingen er klar og sober og tillige velskrevet og fængslende. Artiklen kan både for formens og for indholdets vedkommende tjene til eksempel, den ligger på linie med John Kvist' øvrige forfatterskab, og den hævder sig smukt blandt de øvrige årbogsartikler, selvom det må beklages, at den ikke indeholder kildehenvisninger. Den findes ubetinget værdig til præmiering.

Idet formanden overrakte præmien til lærer Kvist udtalte han bl. a.: »Der er intet hensyn taget til Deres specielle vanskelighed, men menneskeligt har vi lov til at fylde af beundring over en så usædvanlig præstation, der har krævet en ufattelig viljestyrke. Det er faldet i min lod at uddele denne pris adskillige gange, men jeg har aldrig uddelt den med så stor glæde som i år.«

Endelig meddelte formanden, at Fællesforeningen fra Undervisningsministeriet har modtaget 1000 kr. til udgivelsen af fortegnelsen over danske historikere.

Skoleleder A. *Strange Nielsen* understregede, hvor vigtigt det er, at man indenfor aftenhøjskolen etablerer et samarbejde på lokalt plan. I hans amt har man således haft meget udbytte af en bred kontakt mellem det historiske samfund, ungdomsnævnene og aftenskolen, og han opfordrede andre til at tage et sådant samarbejde op.

Registrator *Bjørn Fabricius* udtalte sin forundring over, at Fællesforeningen har anbefalet en nyudgave af Wibergs præstehistorie, som blot er et optryk af førsteudgaven med alle dens fejl og mangler. Man kunne derfor ikke vente, at der var stor interesse for en sådan udgave. Han opfordrede til at sætte mere kraft ind på arbejdet med at tilvejebringe en revideret udgave og mente, at man burde søge støtte hos DHF til løsningen af denne opgave.

Formanden mente, at den reviderede udgave først ville blive færdig langt ude i fremtiden, og det var svært at fremskynde arbejdet. Det var Rosenkilde og Baggers forlag, der havde det økonomiske ansvar for optrykket af førsteudgaven, og hverken Carlsbergfondet eller redaktør Engelstoft havde haft betænkeligheder ved, at der blev foretaget et optryk. Der er iøvrigt kommet mange bestillinger på denne udgave.

Arkitekt *J. Tidemand-Dal* gjorde opmærksom på, at der bl. a. i de lokalhistoriske årbøger er fremkommet en lang række korrektiver til præstehistorien. Det ville være af stor værdi, om alle disse rettelser blev samlet, så at den enkelte forsker kunne få oplysninger om dette materiale.

Formanden fortalte, at redaktionen af nyudgaven gennemgår et stort materiale, herunder alt hvad der foreligger trykt. Han mente, at redaktør Engelstoft ville svare på henvendelser angående sådanne oplysninger. Dersom den reviderede udgave ikke bliver trykt, vil materialet blive afleveret til Rigsarkivet. Det var iøvrigt mærkeligt, at der ikke er etableret et samarbejde mellem redaktør Engelstoft og pastor Aage Dahl, der i flere år har arbejdet på en præstehistorie.

Dirigenten kunne derefter erklære formandens beretning for godkendt, da ikke andre ønskede ordet.

Han gav derefter ordet til kassereren for at aflægge regnskab for regnskabsåret 1958/59. Førstelærer *H. K. Kristensen* forelagde det reviderede regnskab (se side 450).

Formanden redegjorde for det kommende års budget, der viser et temmelig stort underskud, hvilket bl. a. skyldes udgifterne til Fortid og Nutid. Der må derfor ske en ændring i kontingenterne, og han agtede at rejse dette spørgsmål på næste styrelsesmøde. Forfatterhonorarerne til Fortid og Nutid var også for små. Fællesforeningens tidsskrift skulle på dette område helst være et forbillede for de lokalhistoriske årbøger.

Museumsdirektør *Jørgen Paulsen* fandt det rimeligt, at kontingentet blev forhøjet. De enkelte foreninger yder kun 2 % af deres medlemskontingent, medens bidraget indenfor andre foreninger (for eksempel foreningen Norden) ligger omkring 30 %. Han mente ikke, det var rimeligt at gå så højt, men han så helst en fordobling af kontingentet.

Formanden var meget glad for denne udtalelse og erklærede, at kontingentspørgsmålet ville blive rejst på næste årsmøde.

Bankfuldmægtig *Bent G. Calov* mente, at man burde kunne få større bidrag fra by- og amtsrådene. Iøvrigt syntes han, at foreningens midler gav for lille en renteindtægt.

Lektor *Aage Fasmer Blomberg* ønskede, at man lod de lokale samfund og museer om at få tilskud fra by- og amtsråd, man måtte i stedet hellere forhøje samfundenes kontingent.

Formanden var enig heri og var især glad for den sidste udtalelse.

Kassereren forklarede, at den lave renteindtægt hang sammen med, at han af praktiske grunde måtte have midler til rådighed i det lokale pengeinstitut i Lunde. Pengene var anbragt, således at de gav størst mulig rente, samtidig med at han kunne disponere over dem uafhængigt af opsigelsesfrister.

Dirigenten konstaterede derefter, at regnskabet var godkendt.

Man gik derefter over til valg af formand. Landsarkivar *Johan Hvidtfeldt* blev foreslået genvalgt, hvilket skete med akklamation. Ved valget til styrelsen genvalgte *Kristian Hald*, *Peter Kr. Iversen*, *H. K. Kristensen* og *Knud Prange* samt til revisor fuldmægtig *Olav Christensen*. Da museumsdirektør *Knud Klem* er blevet formand for Dansk kulturhistorisk Museumsforening og dermed er født medlem af DHF's styrelse, trak han sig tilbage som revisor. I hans sted foreslog styrelsen bankfuldmægtig *Bent G. Calov*, som derefter blev valgt.

Under punkt 4 forelagde *formanden* et forslag til lovændring, som var foranlediget af et ønske fra Museumsforeningen. Ifølge forslaget skal Museumsforeningen besætte to af pladserne i Fællesforeningens styrelse. Dette vil dog ikke medføre nogen øjeblikkelig ændring i styrelsens sammensætning, da *Axel Steensberg* vil blive udpeget som Museumsforeningens andet medlem i Fællesforeningens styrelse. *Dirigenten* erklærede, at forslaget blot tilsigtede at løvfæste praksis. Der var ikke flere, der ønskede ordet, og da ingen stemte mod lovændringen, kunne denne erklæres for vedtaget.

Formanden bød derefter museumsdirektør *Knud Klem* velkommen i styrelsen og takkede museumsdirektør *Svend Larsen* for et godt og inspirerende samarbejde. Han foreslog derefter, at kontingentet fastsattes uforandret, hvilket blev godkendt. Det blev vedtaget, at årsmødet 1960 skal holdes i Odense. Til sidst redegjorde *formanden* ganske kort for drøftelserne i de to sektionsmøder (se side 435 og 449).

Dirigenten takkede *formanden* for den værdifulde redegørelse for drøftelserne i sektionsmøderne.

Registratør *Bjørn Fabricius* udtrykte sin taknemmelighed over årsmøderne, som han syntes var meget givende. Han benyttede samtidig lejligheden til at efterlyse stillinger for historikere, der kun skulle foretage forskning. Han mente,

at »de lærde« har en mængde overflødig kontorarbejde, som man med lige så stort udbytte kunne overlade til andre.

Dirigenten rettede en varm tak til bestyrelsen, specielt til formanden for samarbejdet i de forløbne år.

Formanden takkede sluttelig dirigenten for veludført arbejde og erklærede mødet for afsluttet.

Under mødet indløb der to telegrammer med lykønskninger til Fællesforeningens jubilæum og tak for dens virke fra Lolland-Falsters historiske samfund (undertegnet F. Reventlow) og fra Historisk samfund for Ribe amt (undertegnet Salomon Frifelt).

Om eftermiddagen åbnedes en udstilling af gamle fotografier på Det kongelige Bibliotek for offentligheden i anledning af årsmødet. Rigsbibliotekar *Palle Birkelund* bød velkommen og betonedede værdien af at få indsamlet gamle fotografier, før det er for sent. Foreningens medlemmer blev derefter modtaget på Københavns Rådhus, hvor overborgmester *Munk* bød velkommen, og byen var vært ved en forfriskning, der blev serveret i de tilstødende lokaler. Deltagerne samledes derpå i borgerrepræsentationens mødesal, hvor foreningens æresmedlem og formand gennem mange år, professor, dr. phil. *Knud Fabricius* causerede om foreningens første år. Det interessante og levende foredrag (trykt s. 361 ff.) blev hilst med stort bifald, og formanden takkede i varme ord, hvorefter han fortalte lidt om DHF's sekretærer og kasserere igennem tiderne. Om aftenen holdtes festmiddagen i Folketingets restaurant. Her talte *formanden*, og departementschef, frøken *Vøhtz* bragte på ministeriets og egne vegne foreningen en varm lykønskning til jubilæet, mens museumsdirektør *Knud Klem* talte om museerne og DHF.

Søndag den 30. august samledes deltagerne kl. 9 i den indre by. Under ledelse af museumsinspektør *Steffen Linvald* så man en række karakteristiske huse på strækningen Gl. Mønt-Gammel Strand. Herfra sejlede man til Christianshavn, hvor man besøgte grosserer Henry L. W. Jensens ejendom og fabrikant Peter Heerings virksomhed. Man blev begge steder modtaget uhyre elskværdigt, og der var her lejlighed til at studere, hvorledes gamle ejendomme kan restaureres, således at der bliver taget hensyn til både historiske værdier og nutidens tarv. Derefter fortsattes i busser til restaurant Fortunen, hvor der spistes frokost, og her rettede kgl. ordenshistoriograf, administrator, dr. phil. *Albert Fabritius* en varm tak til Fællesforeningens formand, under hvis ledelse foreningen har optaget og gennemført så mange opgaver som vel ingensinde før i sin historie. Fra Fortunen kørte man videre til Bernstorff Slot og Øregård, som begge blev beset under ledelse af museumsinspektør *Steffen Linvald*. Ved 16,30-tiden var man tilbage ved Københavns Hovedbanegård.

Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver

har i tilslutning til Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i København afholdt et møde fredag den 28. august 1959. I mødet deltog 47 repræsentanter.

Formanden, cand. pharm. *Hans Brandt*, Fåborg, bød velkommen. Landsarkivar *Johan Hvidtfeldt* blev valgt til dirigent og gav ordet til *formanden*, som i sin beretning oplyste, at agitationsarbejdet i det forløbne år var blevet fortsat med rejser på øerne. Det havde resulteret i, at yderligere 6 arkiver var blevet oprettet og havde tilsluttet sig sammenslutningen, hvorefter denne tæller 31 medlemmer.

Agitationsarbejdet kunne nu igen fortsættes, idet der påny var stillet en bevilling på 3000 kr. til rådighed af tipsmidlerne. Formanden bragte undervisningsministeriet en varm tak for den ydede støtte. Den udsendte »Vejledning« var nu opbrugt og påtænkt optrykt i en noget ændret skikkelse. For at få et overblik over, hvor stor en del af landet der var dækket af lokalhistoriske samlinger, var der i årets løb udsendt spørgeskemaer til medlemmerne. Dette materiale var ved at blive gennemgået, men det kunne oplyses, at arkiverne var meget uensartet fordelt og af meget forskellig størrelse, dækkende fra en enkelt lille by til et stort amt. Formanden fremhævede, at spørgsmålet om arkivernes område var af stor vigtighed og måtte tages op til nærmere overvejelse, så man kunne finde frem til en vis ensartethed.

Kassereren, fuldmægtig Olav Christensen, Haderslev, aflagde det reviderede regnskab, som balancerede med 3.094,29 kr. og udviste en kassebeholdning på 189,05 kr.

Styrelsen indstillede, at der blev foretaget ændringer i sammenslutningens vedtægter. Forslaget var meget gennemgribende, og *Johan Hvidtfeldt* oplyste indledende, at det var blevet til efter tilskyndelse fra fællesforeningen, men også fordi det ville være af organisationsmæssig betydning, at de lokalhistoriske arkiver var selvstændige institutioner med egen bestyrelse og eget regnskab.

Ændringerne gennemførtes enstemmigt. Iflg. vedtægternes § 2 kan der derefter som aktive medlemmer optages selvstændige egns- og byhistoriske arkiver samt folkebiblioteker, der indsamler lokalhistorisk materiale, såsom arkivalier, kort, stemmeplader, billeder, film o. l., medens statens og kommunernes arkiver samt lignende institutioner kan optages som passive medlemmer. Styrelsen udvidedes til 4 mand, og formanden vælges fremtidigt af årsmødet.

Kontingentet fastsattes til 35 kr. for aktive og 10 kr. for passive medlemmer.

Cand. pharm. Hans Brandt genvalgtes som formand, og som nyt medlem af styrelsen valgtes bibliotekar, mag. art. Anker Olsen, Herlev.

Under den efterfølgende drøftelse gav en række repræsentanter forskellige oplysninger om arbejdet i det forløbne år. Drøftelsen gav indtryk af, at arkivarbejdet er under stadig udbygning, og at interessen for dette arbejde er stadig stigende.

DANSK HISTORISK FELLEFORENINGS REGNSKAB 1958—59

DRIFTSREGNSKAB 1. APRIL 1958—31. MARTS 1959

INDTÆGT

Kontingent og bidrag:

Foreninger	2.906,78
Museer	1.545,00
Aktiver, biblioteker o.lign.	710,00
By- og amtsråd	460,00

Tilskud:

Staten	3.500,00
Dansk historisk Fællesfond	830,00

Renter

Tidsskriftet »Fortid og Nutid«	302,53
Salg af skrifter	4.689,25
	575,65

Serlige konti:

Præstegårdsværket	0,00
Kulthistorien	0,00
Lokalthistorisk konsulentvirksomhed	2.000,00
Mannskriptregistrering	3.000,00
Heraldisk værk	0,00
Udgavevirksomhed	0,00

Kursus på Søhus:

Indtægter ved deltagere	1.055,00
Tilskud fra staten	3.450,00
Tilskud fra Fællesforeningen	262,49

Ialt indtægt: 25.286,70

STATUS P.R. 31.

Foreningens egne midler:

Beholdning 1/1 1958	10.604,62
Merindtægt 1958-59	847,31

Præstegårdsværket:

Beholdning 1/1 1958	336,80
Merudgift	178,50

Kulthistorien:

Beholdning 31/3 1959	903,97
----------------------	--------

Lokalthistorisk konsulentvirksomhed:

Beholdning 1/1 1958	1.460,20
Merindtægt 1958-59	573,75

Mannskriptregistrering:

Beholdning 1/1 1958	2.326,36
Merindtægt 1958-59	805,93

Heraldisk værk:

Beholdning 1/1 1958	1.000,00
Udgift 1958-59	500,00

Udgavevirksomhed:

Beholdning 31/3 1959	2.000,00
Udgift til »Danske historikere«	÷ 314,48
	19.865,96

UDGIFT

Styrelsesudgifter:

Sekretærhonorar	1.638,23
Tryksager, porto, telefon, kontorarkiver	700,00
Arsmødet i Ystad	1.834,85
Fortællerpæmte	1.072,43
Tilskud til kursus på Søhus	0,00
	262,49

Tidsskriftet »Fortid og Nutid«:

Trykning	5.829,99
Fortællerpæmter	1.420,00
Redaktionshonorar	700,00
Ekspedition m.v.	898,91

Forskelligt

Foreningsregnskabs udgift:	8.848,90
» merindtægt	315,00

Serlige konti:

Præstegårdsværket	178,50
Kulthistorien	0,00
Lokalthistorisk konsulentvirksomhed	1.426,25
Mannskriptregistrering	2.194,07
Heraldisk værk	500,00
Danske historikere	314,48

Kursus på Søhus:

Foredrag, ekskursjoner m.m.	1.611,10
Opholdsbidrag til deltagere	1.389,30
Avertering m.v.	338,49
Tilskud tilbagebetalt ministeriet	1.428,60

Merindtægt på serlige konti: 386,70

Balance: 25.286,70

MARTS 1959

Beholdning pr. 31/3 1959:

Andelskassabog I 709	9.620,00
Andelskassabog P 275	5.356,27
Spærkassabog A 9193	378,98
Postkonto 3316	3.876,47
Postkonto 86264	90,82
Forsikud	230,00
Kontant	233,42
	19.865,96

Viborg og Lunde J., den 8. maj 1959.

JOHAN HVIDTFELDT

formand.

H. K. KRISTENSEN

kasserer.

Ovenstående regnskab er revideret og fundet i overensstemmelse med

bilagene.

Knud Klem.

Olav Christensen.